

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NDAN OTORİTERYANİZME:
CEZAYİR'DE ASKERİ KONTROLÜN İNŞASI VE
DÖNÜŞÜMÜ (1954-2014)**

DOKTORA TEZİ

Berkan ÖZGÜR

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

EKİM – 2022

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NDAN OTORİTERYANİZME:
CEZAYİR'DE ASKERİ KONTROLÜN İNŞASI VE
DÖNÜŞÜMÜ (1954-2014)**

DOKTORA TEZİ

Berkan ÖZGÜR

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

EKİM – 2022

EK-3: TEZ ONAYI

Berkan ÖZGÜR tarafından hazırlanan **Bağımsızlık Savaşı'ndan Otoriteryanizme: Cezayir'de Askeri Kontrolün İnşası ve Dönüşümü (1954-2014)** adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi: 21/10/2022

(Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı)

Kanaati

Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Prof. Dr. Kemal İNAT

Prof. Dr. Murat YEŞİLTAS

Prof. Dr. Ramazan ERDAĞ

Doç. Dr. Nebi MİŞ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../....

Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Berkan ÖZGÜR

10.10.2022

TEŞEKKÜR

Tezi yazdığım süre boyunca, en kolay ve hızlı yazılacak yerinin teşekkür kısmı olduğunu düşünürdüm. Anlam akışı, kurgu sıkıntısı, birbirini tamamlayan cümle ve paragraf derdi olmadan bir çırpıda başlayıp bitireceğimi varsayıyordum. Ancak teşekkür edilmesi gerekenleri ve teze katkılarını düşündüğümde tezin sadece benim kalemimin, üslubumun veya bilgi birimimin ötesinde bir çalışma olduğunu bu nedende teze katkıları olanlar için basit bir teşekkürün hiçbir zaman yeterli olmayacağını fark ettim. Buna bir de teşekkür edeceğim aile üyelerimin, meslek arkadaşlarımla ve hocalarımla çokluğu eklenince teşekkür sayfasının tahmin ettiğimden daha fazla anlamı olduğunu gördüm.

Tezime katkısı olan insanlara ilk önce danışmanım Prof. Dr. Tuncay Kardaş'a teşekkür ederek başlamak istiyorum. Yıllar sonra geriye dönüp baktığımda, muhtemelen tez döneminde hocamın teze doğrudan katkısının ötesinde kavramsal düşünmeyi ve yazmayı ve sahayı teori ile birlikte değerlendirmenin önemine yaptığı vurguyu hatırlayacağım. Gerçekten de hocam kendi çalışmalarında bunu çok iyi yapan biri olarak sosyal bilim yapmanın bir gereği olan bu alışkanlığı benim de kazanmam üzerine düşeni fazlasıyla yaptı. Tezle ilgili doğrudan katkısı olan diğer iki hocam ise Prof. Dr. Kemal İnata ve Doç. Dr. Nebi Miş'tir. Doktora jürimde yer alan her iki hocamın da tezimi yakından takip etmeleri ve sundukları farklı ve eleştirel bakış açıları ile tezimin daha da olgunlaşmasını sağladılar. Doktora tezimle doğrudan ilgilenme fırsatını bulamamış olsalar da bana akademik bir metin inşa etme konusunda her zaman yardımcı olan yüksek lisans tez danışmanım Prof. Dr. Murat Yeşiltaş'a ve akademik çalışmalarına her zaman vakit ayırma inceliğini gösteren değerli hocam Prof. Dr. Ali Balcı'ya da ayrıca teşekkür ederim.

Hocalarımla dışında, kendi tezine ayırması gereken zamandan çalarak tezimi satır satır okuma ve çekinmeden eleştirme nezaketini gösteren yakın arkadaşım ve titiz meslektaşım Ayşe Hazar da tezimin oluşum sürecinde emek sahibi olanlardandır. Benzer şekilde, benimle aynı dönemde Tunus üzerine doktora tezini tamamlamak üzere olan değerli arkadaşım ve meslektaşım Rumeysa Köktaş ile yaptığım "akademik kahve toplantıları" da tezimin olgunlaşma süreçlerinden birini oluşturdu. Bu nedenle her iki arkadaşıma da katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Onun katkıları olmamış olsaydı, elinizdeki tez ya daha anlaşılma olacaktı ya da doğru ifadeyi bulabilmek için satırların arasında kaybolacaktım. Tüm bunların dışında tezime farklı şekillerde dolaylı olarak katkıda

bulunan Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'ndeki meslektaşlarıma ve değerli hocalarıma tezimi ve akademik kariyerimi geliştiren akademik ortama katkıda bulundukları için çok teşekkür ederim.

Akademik hayatımın bir parçası olan bu teze katkılar sadece mesleki hayatımdan gelmedi. Başta yüksek lisans tezimde olduğu gibi, mesleki anlamda işlerimi bitirme konusunda her sıkıştığımda bana verdiği destekle, ailevi hayatımdaki sorumluluklarımı üstlenerek tezimi yazmam için bana fırsat sağlayan eşim Esra Özgür en az benim kadar bu tezin yazarı ve söz sahibidir. Tez boyunca bana sunduğu destek, hiçbir zaman karşılığını ödeyemeyeceğim bendeki emeklerine yenisi ekledi. Tüm katkılarından ötürü kabul etmem gerekir ki ona ayırmam gereken zamandan çalarak tezime ayırdım ve onun anlayışı sayesinde tezimi tamamlayabildim.

Buraya kadar adını andığım herkesin katkıları doğrudan ve bilinçli katkılardı. Ancak hayatımda biri var ki o da tüm sevecenliği ve şımarıklığı ile her gün sabahın altısında kolunun altına sıkıştırdığı Tilkisi ile odama “baba hadi kalk oyun oynayalım” diyerek giren oğlum Mert Ege. Maalesef oğlumun en çok ilgi istediği dönem aynı zamanda benim tez yazma, Arapça öğrenme gibi mesleki yoğunluğumun olduğu dönemdi. Her ne kadar onun vaktinden çalmamaya çalışsam da ona hak ettiğinden daha az zamanı ayırdığıma eminim. O kendini *Küçük Prens* beni de *Antoine* ilan ettiğinde, onun *Astreoid B-612*'sini daha fazla ziyaret etmeli, gezegenini *baobaplardan* temizlerken ona yardım etmeli, onu uçağında daha fazla yanımda tutmalıydım. Tez yazma serüvenim boyunca çalışma odasına her girişimde kapının önünde benim çıkmamı bekleyen halini ve her çıkışımda da o güzel yüzüyle gülümseyip “baba oyun oynayacak kadar vaktin var mı?” diye soruşunu her zaman hüzünlü bir şekilde hatırlayıp, bunları telafi eden bir baba olacağıma söz veriyorum.

Sonuç olarak bu tez, babasına Antoine diye seslenerek ona geçmiş hayatını tekrar tekrar hatırlatan, babasının hayatını *Astreoid B612*'ye çeviren babasının *Küçük Prens*'ine ve onun boabablar arasında açan “Eşsiz Gülü'ne”, annesine adanmıştır. O küçükçük dişlerinin arasında sakladığın kocaman gülüşün ve öğrenme arzusu ile yanıp kül olan yüreğin hem seninle ama hep Antoine ve Gül'ü ile kalsın.

Berkan ÖZGÜR

07.09.2022

ÖZET

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Bağımsızlık Savaşı'ndan Otoritaryanizme: Cezayir'de Askeri Kontrolün İnşası ve Dönüşümü (1954-2014)

Tezin Yazarı: Berkan Özgür

Danışman: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Kabul Tarihi: 21.10.2022

Sayfa Sayısı: 14 (ön kısım) + 328 (tez)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Cezayir siyasi sistemini, kurumlarını ve elitlerini merkeze alarak sivil-asker ilişkilerine odaklanan bu tezin temel amacı çok katmanlı bir araştırma modeli ile Cezayir'de sivil kontrolün inşasını ve sınırlarını incelemektir. Yapı veya aktör gibi tek bir faktöre odaklanan çalışmalardan farklı bir şekilde tez, hem aktör davranışlarını hem de yapısal faktörleri dikkate alarak çok yönlü bir sivil asker ilişkileri analizi yapmayı hedeflemektedir. Böylelikle tez sadece ordu, devlet, FLN gibi kurumsallaşmış aktörlere değil aynı zamanda bu yapıların içindeki elit davranışlarını da dikkate almış ve aktörlerin yapı karşısında sınırlarını ve imkanlarını tartışmış olacaktır.

Bu bağlamda aktörleri, Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana kendi aralarında çıkar grupları oluşturan sivil ve askeri elitler olarak tanımlayan tez, birinci olarak elitlerin kendi aralarında oluşturdıkları koalisyonları ve birbirleriyle rekabetlerini inceleyecek; ikinci olarak ise bu ilişkinin sivil asker ilişkilerine etkisini tartışacaktır. Buradan hareketle tez, Cezayirli elitlerin sivil ve askeri elitler şeklinde kamplaşmadığını, bunun yerine aktörlerin sivil-asker koalisyonları ürettiğini ve bu koalisyonların bir yandan sürekli bir rekabet ve çatışma üretirken bir yandan da Cezayir tarzı yeni bir otoriterliğin devamını, başka bir deyişle Cezayir rejimin sürekliliğini, garanti altına aldığını iddia etmektedir.

Bu analizi yapabilmek için tez yakın dönem sivil-asker ilişkileri literatürünün iki yaklaşımını bir araya getirerek bir araştırma modeli kullanmaktadır. Bir yanda Michael C. Desch'in "iç-dış tehditler" karşısında aktör davranışını ölçen "tehdit-vazife" yaklaşımı diğer yanda ise devletin karar alma mekanizmasını inceleyen Croissant ve diğerleri'nin "kontrol stratejileri" modeli bu tezin çok katmanlı analiz modelini oluştururlar. Bu iki yaklaşımın seçilmesinin ve tek bir modelde bir araya getirilmesinin temel amacı hem aktör davranışını hem yapısal faktörleri ölçmektir. Bu bağlamda tez giriş ve sonuç bölümleri dışında beş bölümden oluşmaktadır. Kavramsal tartışmaların yapıldığı birinci bölüm aynı zamanda tezin yöntemini açıklarken ikinci bölüm Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında Cezayirli elitlerin davranışını ve yapının inşasını inceleyecektir. Üçüncü bölüm modern Cezayir'in kurulduğu döneme ve kurumlara odaklanırken, dördüncü bölüm ise Abdülaziz Buteflika'nın yirmi yıllık döneminde sivil kontrolü tartışacaktır. Son bölüm ise diğer dört bölümden farklı bir şekilde sadece Cezayir'i incelemek yerine, Cezayir örneğini Mısır ile karşılaştıracaktır. Karşılaştırmalı bölümün asıl amacı, Cezayir için ortaya atılan kavramların ve hipotezlerin başka bir örnek üzerinden genelleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, FLN, Sivil-Asker İlişkileri, Tehdit, Kontrol Stratejileri.

ABSTRACT

Sakarya University, Middle East Institute

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: From Independence War to Authoritarianism: The Construction of Military Control in Algeria and Its Transformation (1954-2014)

Author: Berkan Özgür

Supervisor: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Acceptance Date: 21.10.2022

Nu. of pages: 14 (pre text) + 327 (thesis)

Department: Middle Eastern Studies

The main purpose of this thesis which focuses on civil-military relations in Algeria is to examine civilian control of Algeria and its limits by using multi-dimensional research analyze. Different from the studies preferring to take only one factor such as structure or actor to analyze Algerian civil-military relations, the thesis targets at build multi-dimensional analyze on civil-military relation by bringing together both actor behaviors and institutional factors. Considering both institutions such as the Algerian army, state or the FLN and the actors within the institutions in question, the thesis aims to discuss limits and opportunities of any actor in face of the structure.

In this context, the thesis describing the actors as civilian and military elites who construct interest groups between each other, firstly examines the coalitions constructed by elites and competing between elites, and secondly discusses the impacts of this relations between elites on civil-military relations. Unlike the assumption polarizing Algerian elites as civilian or military actors in politics, the thesis argues that the actors in Algerian political system has created civil-military coalitions since the beginning of the Independence War and these coalitions have produced a constant rivalry and conflict, which secures the persistence of a new Algerian-style authoritarianism, in other words the persistence of the Algerian regime.

In order to the analyze such coalitions and conflict, the thesis uses a multi-dimensional research model by bringing together two approaches in the literature of civil-military relations. It combines the conceptualism of “internal and external threat” developed by Michael C. Desch to measure the behavior of the actors and “control strategies” established by Croissant et al. to deeply analyze critical points in the Algerian state. The main reason behind combining such approaches is to examine both actor behaviors and structural factors. The thesis consists of five chapters. The first chapter informing the literature of civil-military relations discusses the method of the thesis. The second chapter examines the behaviors of Algerian elites and the building process of the structure during Independence War. While the third chapter focuses on early period of Algerian state and its institutions, the fourth section investigates the civilian control during Abdulaziz Bouteflika era. Rather than directly interesting in Algeria, the last chapter, different from the previous four chapter, compares Algeria with Egypt. The main purpose of the comparative chapter is to test the hypnotizes and arguments which come with up in previous chapters for Algeria with Egypt case.

Keywords: Algeria, The FLN, Civil-Military Relations, Threat, Control Strategies.

ÖNSÖZ

Yıllar önce yüksek lisans tezimin önsöz kısmın “her yüksek lisans tezinin olduğu gibi bu tezin de bir hikayesi var” şeklinde başlamıştım ve önsözün takip eden satırlarında da bu hikayeyi anlatmıştım. Kuşkusuz sadece tezlerin değil her çalışmanın bir hikayesi var ve önsözler kısmen de olsa bu hikayeyi anlatırlar. Ancak doktora tezimin önsözünü yazmaya başladığımda birden fazla hikayesi olduğunu fark ettim. Açıkçası elinizdeki bu teze bir doktora tezi yazacak kadar ara vererek iki kere başladım ve bu nedenle bu tezin iki hikayesi var.

Aslında bu durumu daha pozitif bir yaklaşımla, bu tezi iki kere yazma şansını buldum biçiminde ifade etmeliyim. Tezin birinci hikayesi siyaset bilimi, sosyoloji veya uluslararası ilişkiler disiplinleri ile ilgilenen ortalama bir doktora öğrencisinden “birazcık” daha fazla Cezayir bilgisi ile yazdım. Bu nedenle tez ilk kez yazıldığında tezin yazarı daha korkak, daha çekingen ve elbette daha yetersizdi. Buna bir de pandemi koşullarının karamsar ve belirsiz atmosferinin yarattığı ruh hali de eklendiğinde yazar ile Cezayir arasındaki mesafe sanıldığından daha fazla oldu. O günlerde bu durumu fark edememiş olsam da “tezimi bitirdim” dediğimde aslında sadece tezimi bitirdiğimi zannediyoymuşum.

Elinizdeki bu tezin ikinci hikayesini başlatan uzun ara ise Arapça öğrenme serüvenim ile başladı. İtiraf etmeliyim ki Arapça serüvenim Ortadoğu çalışan bir akademisyen adayının bölge dilini iyi bilme idealinden değil Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü’nün araştırma görevlileri için koyduğu doktora tezini teslim edebilmek için en az bir bölge dilini bilme şartından kaynaklanıyordu. Yarım kalan Farsça serüvenimi saymazsak, sıfırdan başlayıp yeterli puanı alana kadar geçen bir buçuk yıllık süre zarfında akademik hayatım çok büyük oranda ve yoğun bir Arapça eğitimi ile geçti. Arapça eğitiminin dışında bu süre zarfında aynı zamanda Cezayir üzerine çeşitli kitaplar, makaleler, biyografiler okuma fırsatı da buldum ki bu fırsat hem beni hem de tezimi gerçek anlamda olgunlaştırdı.

Arapçadan yeterli puanı aldığımda planım, bitirdiğimi zannettiğim tezimin son okumasını yapıp, ufak tefek olduğunu zannettiğim eksikliklerimi giderip, teknik ve biçim düzenlemesini yaparak bir an evvel danışmanıma teslim etmek ve doktor olmaktı. Ancak tezimi son okuma için elime aldığımda bambaşka biri tarafından yazıldığını fark ettim ve

tezimin ikinci hikayesi de burada başladı. En fazla bir ayda teslim etme aşamasına getirmeyi umut ettiğim tezimin her bir satırı benim için derin gözden geçirmelere ve kısmen yeniden yazmaya döndü. Bunun muhakkak ki en anlaşılabilir sebebi, tezime ara vermiş olsam da Cezayir’i takip etmeye devam etmemden kaynaklanıyordu. Başka bir deyişle, tezimi ikinci kez elime aldığım da artık yazarı, Cezayir hakkında göreceli olarak daha fazla bilgiye sahipti. Kuşkusuz bu, Cezayir ve sivil asker ilişkileri literatürü hakkında her şeyi bildiğim anlamına değil ama ilk kez Cezayir üzerine yazmaya başladığım güne kıyasla, daha fazla bilgiye ve bakış açısına sahip olduğum anlamına geliyordu. Bu nedenle bitirdiğini zannettiğim çalışmamı ikinci kez elime aldığım da yazacak ve düzeltecek daha çok yerinin olduğunu fark ettim.

Kuşkusuz tezimi -belki çok iyi değil ama- ilk yazdığım dönemden daha iyi hale getiren bir başka faktör ise Arapça okuyabilmemdi. Bu vesile ile artık ilgi alanım sadece Fransızca ve İngilizce literatür veya basın değil aynı zamanda Arapça literatürdü. Sonuç olarak tezimi bittiğini zannettiğim zamanda yeniden elime aldığım da klavyenin tuşlarına daha cesur basabilme, hala var olan birçok eksiğin bir kısmını giderme imkanı buldum.

Berkan ÖZGÜR

02.09.2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
TABLO LİSTESİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	26
1.1. Sivil Asker İlişkilerinde Klasik Kuramlar	30
1.2. Sivil Asker İlişkilerinde Modern Kuramlar	41
1.3. Sivil Asker İlişkileri Literatüründe Batı Dışı Demokrasiler	48
1.4. Sivil Asker İlişkilerinde Çok Boyutlu Yaklaşımların Gerekliliği	53
1.4.1. İç/Dış Tehdit: Aktör Davranışını Ölçmek	55
1.4.2. Kontrol Stratejileri: Yapıyı Analiz Etmek.....	62
1.5. Çok Katmanlı Yeni Bir Araştırma Modelinin İnşası	69
BÖLÜM 2: YÜKSEK TEHDİT ORTAMINDA SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ (1954-1962)	75
2.1. Dış Tehdit Ortamında Askeri Kontrolün İnşası (1954-1962).....	75
2.1.1. Tarihsel Mirasın Aktör ve Yapı Üzerindeki Etkisi	79
2.1.1.1. Dış Tehdidin Gölgesinde Cezayir Ulusal Hareketinin Doğuşu.....	80
2.1.1.2. Sivillerin Bölünmüşlüğü ve Silahlı Mücadelenin Doğuşu	84
2.1.2. Elitler Arası Rekabetin ve FLN'nin Doğuşu	87
2.1.2.1. Silahlı Mücadele Kültünün Yükselişi ve FLN'nin Doğuşu	88
2.1.2.2. Soummam Kongresi: Sivil Kalkışmadan İlk Askeri Darbeye.....	96

2.2. İç Tehdit Ortamında Yapının İnşası (1962-1965).....	102
2.2.1. Elitler Arası Mücadelede Koalisyonlar Dönemi.....	102
2.2.2. Sivil-Asker koalisyonundan Askeri Darbeye	109
BÖLÜM 3: DÜŞÜK TEHDİT ORTAMINDA ASKERİ KONTROLÜN İNŞASI (1965-1999)	119
3.1. Düşük Tehdit Ortamında Otoritenin ve Devletin Yeniden İnşası (1965-1978). 121	
3.1.1. <i>Le Pouvoir</i> 'ın İnşasında Ordunun Rolü	122
3.1.2. Askeri Otoriterliğin Sosyal İnşası.....	127
3.1.3. Uluslararası Yapının Etkisinde Ekonominin Altın Yılları.....	135
3.1.4. Dış politika: Yeni Devletin Tarafsızlık Arayışı.....	140
3.2. Yüksek İç Tehditler Karşısında Yapı (1979-1999).....	146
3.2.1. Sivil Kontrolün Payandası Olarak Liberal Dönüşüm Modeli.....	150
3.2.1.1. Kurumsallaşmış Askeri Elitler Karşısında Siyasi Erkin Sınırları.....	151
3.2.1.2. Berberi Baharı ve Kara Ekim: Sivil Kontrole Katalizör Etkisi	155
3.2.1.3. Sivil Koalisyonlar Karşısında Askeri Rejimin Dönüşümü.....	161
3.2.2. İç tehdit Ortamında Sivil Kontrolün Sınırları	168
3.2.2.1. Sivil Koalisyonlar ve Ordunun (Yeniden) Yükselişi.....	168
3.2.2.2. Düşük Siyaset ve Ordunun Yönet(eme)me Çıkması	176
3.2.2.3. Sivil-Asker Koalisyonlarının Yeni Biçimi: Köktenciler ve Diyalogcular	179
BÖLÜM 4: YÜKSEK TEHDİT ORTAMINDA SİVİL KONTROLÜN İNŞASI (1999-2015)	192
4.1. Yüksek Tehdit Ortamında Sivil Siyasetin Sınırları (1999-2004)	196
4.1.1. Sivillerin Elinde Dış Politika: Sosyalist Orduyu Batı'da Konumlandırmak . 196	
4.1.1.1. 11 Eylül Saldırıları: Sosyalist Rejimden Batı Müttefikliğine.....	197
4.1.1.2. Bölgesel Siyaset ve Ulusal Güvenliği Yeniden Tanımlamak.....	208
4.1.2. İç politika: Sınırlı Sivil Kontrol Dönemi	212
4.1.2.1. Hükümeti Kurma Tartışmaları.....	212

4.1.2.2. Sivillerin Elinde Kamu Siyaseti ve Ordunun Dönüşüme Zorlanması..	217
4.2. Karmaşık Sivil Asker İlişkilerinde Sivil Kontrolü İncelemek (2004-2015).....	226
4.2.1. Sivil Siyaset Önderliğinde Yeni Otoriterliğin İnşası	227
4.2.1.1. Rejimin Politik Dönüşümü ve Ordunun Tasfiye Süreci.....	227
4.2.1.2. Rejimin Ekonomi Politik Dönüşümü	233
4.2.2. Sivillerin Kontrolünde Otoriterliği Yeniden İnşa Etmek.....	237
4.2.2.1. Rejimin Son Kalesi DRS'nin Tasfiye Süreci	238
4.2.2.2. Demokratikleşmenin Araçsallaştırılması ve Sivil Otoriterliğin İnşası..	245
BÖLÜM 5: CEZAYİR SİYASAL SİSTEMİNE MİSİR'DAN BAKMAK:	
ASKERİ BÜROKRASİNİN İNŞASI VE ETKİLERİ.....	253
5.1. Siyaset: Otoriterliğin Aracı Olarak Güçlü Cumhurbaşkanlığı ve Zayıf Meclis	256
5.2. İdeoloji: Toplumsal Rızanın Üretimi	269
5.3. Devlet: Askeri Bürokrasinin İnşası ve Dönüşümü	276
5.4. Ekonomi: Askeri Elitlerin Kontrolünde Devlet Kapitalizmi	284
SONUÇ	294
KAYNAKLAR	304
ÖZGEÇMİŞ	329

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tezin Araştırma Modeli.....	17
Şekil 2: Kontrol Stratejileri Modeli.....	65

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol	58
Tablo 2: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol (1954-1962)	79
Tablo 3: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol (1965-1999)	120
Tablo 4: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol (1999-2014)	194
Tablo 5: Mısır ve Cezayir’de siyasi sistemin genel görünümü (Sosyalist Dönem)	257
Tablo 6: Devletin (Yeniden) İnşası (Liberal Dönem).....	264
Tablo 7: Rejimin İdeoloji Temsilleri	273

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

AfB: Afrika Birliği

ASU: Arab Socialist Union

AQIM: KuzeyAfrika El-Kaidesi

ALN: Armée de Libération Nationale

ANP: Armée Nationale Populaire

CCE: Comité de Coordination et d'Exécution

CNRA: Conseil National de la Revolution Algerienne

CPNR: The Charter for Peace and National Reconciliation

CRUA: Comite Revolutionnaire d'Unite et d'Action

DRS: Département du Renseignement et de la Security

DSS: Directorate of Security Service

FCE: Forum des hefs d'Entrepris

FFS: Front des Forces Socialistes

FIS: Front Islamique du Salut

FLN: Front de Libération Nationale

GPRA: Gouvernement Provisoire de la République Algérienne

IMF: Uluslararası Para Fonu

LR: Liberalization Rally

MNA: Mouvement National Algérien

MSP: Movement of Society for Peace

MTLD: Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques

NU: National Union

OAS: Organisation Armée Secrete

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries

PCA: Parti Communiste Algérien

PPA: Parti du Peuple Algérien

RCD: Rassemblement pour la Culture et la Démocratie

RND: Le Rassemblement National Démocratique

SM: le Sécurité Militaire

SCAF: Supreme Council of the Armed Forces

UDMA: Union Démocratique du Manifeste Algérien

GİRİŞ

Dünya kamuoyunda ve akademik yazında Cezayir üzerine analizler genellikle iki klasikleşmiş temanın üzerine inşa edilir. Bir yanda Cezayir'in sömürge geçmişi diğer yanda ise ordunun Cezayir siyasetindeki “süper” konumu neredeyse Cezayir üzerine tüm ayrıntıları bastırır. Birçok değerli çalışma üreten bu iki tür analiz biçimi yakın dönemdeki çalışmaları ve tartışmaları o kadar bastırmıştır ki neredeyse yeni bir bakış açısı geliştirilmesinin dahi önüne geçmiştir. Daha da ötesi bu durum ülkenin demokratik gelişimi, sivil-asker ilişkileri, dış politikası, ekonomik performansı gibi çoğu meseleye yeni bir açıklama biçimi getirilmesini gölgelemiş, alternatif açıklamaların görmezden gelinmesine neden olmuştur.

Örneğin Fransız sömürgeciliği, Fransa'nın Cezayir'de yürüttüğü politika nedeniyle, genellikle “vahşilik”, “acımasızlık”, “insanlık dışılık” gibi özünde birbiriyle eşanlamlı kelimelerle nitelenir. Fransızların Cezayir'i işgaliyle başlayan bu tarihsel analiz modern¹ Cezayir Devleti'nin kurulduğu döneme kadar uzun bir tarihsel süreci kapsamakla kalmaz kapitalist sömürgeciliğe atıfla günümüz Cezayir'inin geri kalmışlığının, kötü ekonomik performansının da tek müsebbibi olarak gösterilir. Bu tarz bir analiz sadece popüler dil için değil tarihi veya siyasi analiz olma iddiasındaki, bilimsel olması beklenen çalışmaların bir kısmı için de geçerlidir.² Aynı analizde, FLN ise Fransız sömürgeciliğinin karşısında konumlandırılır. Fransız sömürgeciliğinden farkı ise ona

¹ Modern Cezayir ifadesi tez boyunca Bağımsız Cezayir Devleti ile eşanlamlı kullanılacaktır. Böyle bir tercihte bulunulmasının sebebi ise Bağımsızlık Savaşı'nın ardından yönetici elitlerin elinde sadece yeni bir devlet kurulmamış olması aynı zamanda, yeni bir modernleşme hamlesi başlatılmış olmasıdır. Bu açıdan Fransızların Cezayir'i terk ettiği dönem sadece Bağımsız Cezayir Devleti'nin başladığı dönem olmayıp aynı zamanda modern Cezayir'in de başlangıcıdır.

² Bu konuda en yaygın bilinen olay Fransızların Setif ve Guelma'da yaptığı katliamlardır. 45 bin Cezayirlinin ölümüyle sonuçlanan katliamda aynı zamanda on binlerce Cezayirli de işkenceden geçirilmiş, kötü muameleye maruz kalmıştır. Burada yaşananlar uluslararası literatürde “Algerian genocide” (Gallois, 2013; Schofield, 2005; Ramdani, 2020 Harbi, 2005) olarak bilinirken, birçok çalışma da Cezayir tarihini buradan başlatır (Connelly, 2001; McDougall, 2017). Bu konuda daha çarpıcı örnek olarak ise James D. Le Sueur'un (2010) Cezayir iç savaşını anlatan çalışmasıdır. Sueur 1990'lı yıllardaki kanlı iç savaş analizi de Fransız sömürgeciliğinin gölgesinde kalmıştır. Cezayir konusunda oldukça fakir olan Türkçe literatürde ise Burhanettin Duran'ın Cezayir iç savaşını incelediği çalışma örnek verilebilir. Duran'ın çalışması iç savaşa ve siyasal İslam'ın Cezayir'de radikalleşmesine ilişkin değerli bir çalışmayken iç savaş “sömürgeci geçmişi [bir] gölgesi” olarak tanımlamaktadır (2010: 147: 166). Öte yandan ilgili analiz Fransız siyasi hayatında da benzer bir kadere sahiptir. Bu açıdan aynı zamanda Fransa'nın gündemini meşgul etmeye devam eden bir mesele olarak kalmıştır. Bu konuda en belirgin örnek Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Fransa'nın tabularını yıkarak söz konusu katliamları “soykırım” olarak kabul etmesidir (Le Monde, 2021).

normatif olarak pozitif sıfatlar yakıştırılmasıdır. Nitekim FLN özgürlük, bağımsızlık ve demokrasi ile hatırlanır. Nelson Mandela, Cemal Abdunnasır ve hatta Fidel Castro gibi her ne pahasına olursa olsun büyük güçlere kafa tutan liderlerle birlikte anılır (Zoubir, 2019). Bu analizin bütününde ise Fransızlar zalim Batı'nın temsilcisiyken FLN ise yoksul, özgürlüğünün peşinde koşan, mağrur ve mücadeleci olanı temsil etmektedir. Hem popüler kültürde hem de akademik yazında hakim olan bu kimlikçi yaklaşım sadece “ben-öteki” ikilemine takılı kalmaz aynı zamanda yeni bir şey söylemek yerine bu klasikleşmiş analiz yoluyla hem kendisini hem de diğerlerini tekrar eder; Cezayir’e ilişkin tüm farklılıkları Fransız sömürgeciliği ile açıklamaya çalışır.

Literatüre damga vuran ikinci grup çalışmalar ise Cezayir ordusunun “süper” konumu üzerine odaklanırlar. Literatürdeki hakim görüş, Cezayir’de yönetimin tümüyle ordunun elinde olduğudur (Zeraoui, 2012; Cook, 2007; Joffé, 2020; Lounici, 2011; Addi, 1999; Yefsah, 1992).³ Söz konusu literatür her şeyden önce demokrasi yoksunluğunu ordunun sebep olduğu bir geri kalmışlık olarak anlatırken Cezayir ordusunu da sistematik bir şekilde kendi kararlarını alabilen, subayları bir ideolojiye gönül vermiş, kendi içinde örgütsel bütünlüğü olan, üyelerinin ortak çıkarlara sahip olduğu ve her zaman sivillerin taleplerine ve meydan okumalarına direnen yekpare bir kurum olarak ele alır. Orduya yönelik aşırı ilginin bir sonucu olarak bu alanın çalışmaları her yeni gelişmeyi ordunun varlığı, kararları ve tercihleri ile açıklama eğilimi gösterir.

Her türlü klişelerine rağmen her iki analizin de gerçeklik payı yüksektir ve gerçekten de Cezayir’i bu iki alandan tamamen kopartarak analiz etmek zor görünmektedir: Fransız sömürgeciliği Cezayir halkının başından geçen tarihsel bir “dram” olarak kabul edilmesi gereken bir gerçekken ordunun Cezayir siyasetindeki güçlü konumu ise birçok açıdan demokrasiye geçişin önünde ciddi bir tehdittir. Yine de bu bakış açıları sadece Cezayir’e özgü değildir. Başta Ortadoğu olmak üzere, sömürgecilik deneyimi olan ve ordu eliyle

³ Cezayir’de orduyu merkeze konumlandırıp askeri otoriter rejim biçiminde tanımlayan çalışmaların dışında bir başka grup çalışma ise Cezayir’deki siyasal sistemi “oligarşi” şeklinde tanımlar. Örneğin Porter (2015: 81-82) Cezayir siyasal sistemini Putin’in Rusya’sına benzetirken Cezayir’deki elitlerin “kolektif” yönetimini gözden geçirir. Cezayir’de yönetim, Rusya’dakinin aksine tek bir liderin öne çıkmasına ve siyasal sistemi kontrol etmesine izin vermez. Bunun yerine birçok konuda karar verebilmek için Cezayir’de askeri ve sivil elitlerden oluşan yönetici elit arasında “konsensüs” aranır (Szmolka, 2006: 42). Werenfels ise söz konusu konsensüs konusunda hemfikirken yine orduyu merkeze koyar ve yönetici eliti orduya bağlı bir ekip olarak ele alır. Werenfels’e göre (2007: 33) Cezayir’i yöneten “ordu ve onun elitleri”dir. Cezayir siyasi yapısını, Werenfels’ten farklı bir şekilde kurumlar düzeyinde ele alan Entelis ise (2011: 661) Cezayir’deki siyasi sistemi, Werenfels ile benzer biçimde “ordunun baskın olduğu rejim” olarak tanımlar.

modernleşme yaşayan Batı dışı toplumların Cezayir’de tekrarlanmış hikayesinden bir tanesidir.

Bu gerçekliğinin yanı sıra bu iki bilginin tarihsel bir gerçeği günümüze taşımak dışında, sıkça gözden kaçan başka fonksiyonları da vardır. Öncelikle Fransız sömürgeciliğine odaklanan klasik ve indirgemeci yaklaşım, Cezayir üzerine bilinenleri o kadar çok bastırır ki Cezayirlilerin kendi arasındaki eşitsiz ilişkinin görmezden gelinmesine neden olur.⁴ Oysa bu ilişki sadece bağımsız Cezayir kurulduktan sonra yeni devlette ortaya çıkan - Marksist tabiriyle sınıfsal- eşitsizlik ilişkisinin çok daha ötesindedir ve Bağımsızlık Savaşı sona erip Fransızların Cezayir’i fiilen terk etmesinden sonra da devam etmiştir. Öyle ki Cezayir yaklaşık altmış yılı aşkın bağımsızlık tarihinde çoğu zaman birbirini takip eden, adeta sistematik hale gelmiş askeri darbeler, iç savaş, etnik ve ideolojik çatışma, askeri vesayet, toplumsal ayaklanma gibi olaylarla tanınmıştır.

Sömürgecilik geçmişine aşırı odaklanan bu çalışmalar ise modern Cezayir’de yaşanan tüm bu olayları sömürgecilik ile açıklama eğilimindedir ve bu da Cezayirlilerin kendi aralarındaki hiyerarşik, eşitsiz ve kapalı ilişkiyi açıklamakta yetersiz kalmakta; esasında Cezayirli yönetici elit tarafından üretilen eşitsizliğin, demokrasi eksikliğinin, devlet yönetimindeki keyfiyetin, yolsuzlukların, şeffaflıktan yoksun bürokratik hiyerarşinin görmezden gelinmesi için araçsallaştırılır (Achy, 2013). Cezayir’i bu konuda özel kılan ise elitler arasındaki eşitsizliğin, Fransız sömürgeciliğine karşı dayanışmanın olması beklenen bir dönemde, Bağımsızlık Savaşı sırasında başlamış olmasıdır.

⁴ Tez her ne kadar sivil asker ilişkilerini kapsasa da bu konuda dikkat çekici bir ayrıntı olarak post-kolonyal literatürün altını çizmek gerekir. Post-kolonyal teori sömürgeci dönemin yarattığı eşitsizliğin, sömürge sonrası dönemde yerel elitler eliyle devam ettiğini savunur. Edward Said meşhur eseri *Kültür ve Emperyalizm*’in ulusçuluk tartışması yaptığı kısmında ulusçuluğu parola edinen bağımsızlık hareketlerinin iki hikayesi olduğunu söyler. Bunlardan yaygın olarak bilineni bağımsızlık, kurtuluş gibi motivasyonlardır. Ancak Said’in dikkatini çektiği ikinci konu ise toplumuyla sömürgecinin kurduğu benzer ilişkiyi kuran “yerli aydınlar”dır. Eserinde Cezayir örneğine de değinen Said, tek parti eliyle toplumsallaştırılmaya çalışılan ulusal kültürün parti ve devlet otoritesiyle yerleştirilmesinin ise “siyasi alanı çölleştirdiği”, otoriterliği güçlendirdiğini savunur (Said, 2010: 394-5). Öte yandan post-kolonyal teori her ne kadar tezin kapsamının oldukça dışında kalsa da Cezayir ve post-kolonyalizm isimlerinin tezi götürdüğü yer elbette Frantz Fanon olacaktır. Said ile benzer biçimde Fanon da klasikleşmiş eseri *Yeryüzünün Lanetlileri*’nde Cezayir’de sömürgecilik sonrasında temelleri atılan otoriter kültürün kökeninde parti elitleri eliyle getirilen ulusçuluk bilincinin toplumsal bilince dönüşmemesini görüyor (Fanon, 2013: 188-192). Fanon ve Said gibi post-kolonyal çalışmaların öncü isimlerinin Cezayir’e gösterdikleri ilgi, literatürde daha çok kültürel bir alan olarak kalmıştır. Cezayir’de Arapça-Fransızca gerilimi, kolonyal dönemden kalma mimari, edebiyat, kadın hakları veya feminizm vb. -çoğunlukla kültürel- alanlarda birçok çalışma ve entelektüel tartışma olmasına rağmen, post-kolonyalizm literatürü Cezayir’de yakın dönem siyaseti ile çok az ilgilenmiştir. Bu konuda nadir örneklerden biri olarak bakınız: Babicz, L. (2013). *Japan-Korea, France-Algeria: Colonialism and Post-Colonialism*. Japanese studies, 33(2), 201-211.

Diğer yandan Cezayir’de demokrasinin önündeki engel olarak sadece orduyu gören yaklaşım ise sıklıkla ordu kurmayları ile birlikte hareket eden sivil siyasetçilerin Cezayir’deki yönetim zafiyetlerindeki rolünü küçümsemektedir. Bu yönüyle ordu merkezli açıklamayı tercih eden literatür indirgemeci bir yaklaşımla iktidarın her alanında, her anti-demokratik uygulamada orduyu görür.⁵ Böylelikle birçok gelişmeyi ıskalamakla kalmaz askeri vesayette sorumluluğu olan diğer tüm aktörleri aklar. Bu ise ordu merkezli açıklanamayan birçok gelişmenin görmezden gelinmesine neden olur.

Örneğin söz konusu literatür eski Cumhurbaşkanı Abdülaziz Buteflika’nın (1999-2019) ordunun güçlü isimlerini ve Bağımsızlık Savaşı’ndan bu yana devlet içinde kontrolü elden bırakmayan istihbarat biriminin (DRS)⁶ lideri Muhammed Mediené’i (Tufik olarak bilinir) görevden almasını sivil aktörler karşısında ordunun gerilemesi olarak görmektedir (Wolf ve Lefevre, 2013; Parks, 2005). Buna göre, Buteflika Cezayir’de orduya geri adım attırabilmiş, bir sivil cumhurbaşkanı olarak sivil siyasetin önünü açmıştır (Roberts, 2007). Gerçekten de Buteflika ordunun önemli isimlerini görevden almış, günümüz Cezayir siyasetinde dokunulmaz olarak görülen muvazzaf veya emekli askerleri tasfiye etmiştir (Özgür, 2016: 345-347). Ancak aynı literatür Buteflika’nın ordunun yeni genel kurmaylığı ile kurduğu ya da kurmak zorunda kaldığı yakın ilişkisini görmezden geliyor. Böyle bir ortamda şu soru son derece anlamlı durmaktadır: Buteflika’nın yeni atadığı ordu kurmayları ile çatışmaması sivil kontrolün sağlandığı anlamına mı gelmektedir? Soruyu farklı bir şekilde ifade edecek olursak; sivil cumhurbaşkanı ile askerler arasındaki çatışmasızlık durumu askerlerin -beklendiği gibi- sivil liderin kararlarına boyun eğdiği şeklinde mi yorumlanmalıdır?

⁵ Örneğin Addi, Cezayir ordusunu “gerçek güç”, “devletin koruyucusu” biçiminde tarif eder. Ona göre siyasi sahnede her ne kadar siviller yer almış olsa da arka planda her zaman ordunun varlığı sivil siyasetin önünü tıkar. Addi ordunun askeri vesayet konusunda rolüyle ilgili iddialarında açık bir şekilde haklıyken sivil siyasetçilerin rolünü ise küçümsemektedir. Addi’nin analizinde sivil siyasetçiler ve siyasi partiler ordunun rolünün ve baskın konumunun kurbanı gibi görünürler (Addi, 1998).

⁶ Cezayir üzerine literatürün hemfikir olduğu bir konu ise İstihbarat Birimi’nin rejimin bir parçası olarak çalışan orduya bağlı bir kurum olduğudur. Yaygın olarak Fransızca kısaltması olan DRS (Département du Renseignement et de la Sécurité – İstihbarat ve Güvenlik Birimi) şeklinde ifade edilen istihbarat birimi içeride operasyonlar düzenleyen, muhalifleri bastıran işlevi ile bilinmektedir (Roberts, 2007: 12). Özellikle 1990’lı yıllarda iç savaş sırasında ülke içinde ve dışında yaptığı operasyonlar ile tanınmaktadır (Keenan, 2004). Başında ordu içindeki subaylar arasında büyük etkisi olan Muhammed Medien’in (yaygın olarak Tufik ismiyle bilinir) bulunduğu DRS tez boyunca literatür ile benzer şekilde -2016’da Buteflika tarafından kapatılıp üyeleri tasfiye edilinceye kadar- ordunun bir parçası, sivil hayattaki uzantısı, devletin geniş bürokratik ağının kolluk kuvveti görevini gören bir parçası olarak ele alınacaktır.

Buteflika'nın devlet içindeki hamlelerini sivillerin zaferi olarak yorumlayan hakim görüşün ortak varsayımı orduyu her dönem aynı fikirlere, güce ve çıkarlara sahip, içinde farklılıkların bulunmadığı yekpare bir yapı olarak ele almasıdır. Buna göre sadece siyasette, devlette ve bürokraside her zaman etkili olan ordu ile ittifak kurabilen -örneğin "ordunun adayı" olabilen asker kökenli Çadli Bincendid⁷ - iktidara yükselebilir. Başka bir deyişle sadece ordunun adayları cumhurbaşkanı olabilir, bürokraside yükselebilir veya cumhurbaşkanlığını devam ettirebilir. Ancak bu bakış açısı Buteflika gibi ordu ile ciddi çatışmalar yaşayan bir sivil cumhurbaşkanının 2004 yılında orduya rağmen yeniden aday olabildiğini açıklamıyor. Geriye ise iki önemli soru kalıyor: Eğer Buteflika orduda tasfiye yapabilecek kadar güçlü bir sivil lider ise Cezayir'de sivil kontrolden bahsedebilir miyiz? Cezayir ordusu hala sivil siyasete boyun eğmeyen güçlü bir kurum ise Buteflika'nın tüm bu tasfiye operasyonlarındaki başarısı nasıl açıklanmalıdır?

Öyleyse sadece Fransızların varlığı veya ordunun rolü tek başına tüm bu hikayeyi açıklamakta yetersizdir. Gözden kaçan bu bilginin hem önemi hem de anlamı ise günümüz Cezayir'ini anlamayı mümkün kılacak ayrıntıyı içermesidir. Hatta daha iddialı bir ifade ile günümüz Cezayir'inin yönetici elitinin anlatılmasını istemediği bir hikayeyi içermesidir. Cezayir tarihine farklı bir gözle bakmayı öneren bu bakış açısı, Cezayir tarihini Batı sömürgeciliği ile mücadelesi kadar Cezayirliiler arasındaki iktidar mücadelesi şeklinde düşünmeyi, iktidarı sadece orduda görmek yerine farklı aktörlerin varlığını ve ilişkilerini de sorgulamayı önermektedir.⁸ Bu ise öncelikle Fransız sömürgeciliği, FLN, Cezayir ordusu gibi, Cezayir tarihinin belki de en önemli kurumsal aktörlerini yeniden ele almayı gerektirir. Bu açıdan ne sadece Fransız sömürgeciliği ne de sadece ordunun konumu Cezayir'deki eşitsiz ilişkilerin, demokrasi yoksunluğunun, askeri vesayetin tamamını ifade eder ne de FLN ve ordu hakim analiz biçiminde dile getirildiği kadar

⁷ Çadli Bincendid 1978'de Bumedyan'ın ölümünün ardından ordunun üst düzey kurmayları tarafından Cumhurbaşkanlığına aday olarak gösterildi. Tek partili dönemin yapısı gereği Bincendid, rakipleriyle yarışmak yerine tek aday olarak Cezayirliilerden "onay" aldı ve ordudaki görevinden istifa ederek -Bin Bella ve Bumedyan'ın ardından- Cezayir'in üçüncü cumhurbaşkanı oldu. (Bincendid'in ordu tarafından seçilme süreci ve onu deviren askeri darbeye üçüncü bölümde kapsamlı bir şekilde değinilecektir.)

⁸ Benzer bir bakış açısı değişikliğinin gerekliliğini kabul eden Volpi ise bu durumu *post-colonial dilemma* (sömürgecilik sonrası çıkmaz) ile açıklar. Volpi'ye göre Cezayir örneği sömürgeleştirme tecrübesi yaşamış Ortadoğu'daki diğer örneklerinden ciddi biçimde farklılaşmaz. Sömürge geçmişi olan ülkelerde ezilenlerin bağımsızlık mücadelesinden sonra yeni bir ezilmişlik durumu yarattığını ifade ederken, bu tür örneklerde orduların kendi ülkelerini birer "laboratuvara" dönüştürdüğünü ve yeni bir sömürü ilişkisi ürettiğini iddia eder (Volpi, 2003: 22-24). Volpi'nin yorumuna ek olarak, Cezayir'i özel kılan elitler arası mücadelenin - kimi durumlarda çatışmaların- aralarında dayanışma olması beklenen dönemde başlamış olmasıdır.

Cezayirlilerin kurtuluşunu temsil eder. Başka bir deyişle, günümüz Cezayir’inde sivil asker ilişkilerini, siyasi ve toplumsal yapıyı, sosyal ve siyasi aktörler arasındaki ilişki biçimini anlamanın yolu klasikleşmiş analizin dışına çıkmakla; Cezayir’i yöneten elitleri, onların iç ve dış ilişkilerini daha derinlemesine analiz etmekle mümkündür.

Güç Mücadeleleri Bağlamında Cezayir’i Yeniden Düşünmek

Literatürün eksik bıraktığı ilgili sorulara yanıt verebilmek için tez, farklı bir bakış açısı önermektedir. Aksi taktirde Cezayir siyasetini kurumlar üzerinden klasikleşmiş sivil asker ilişkileri ile açıklamak kendi içinde çıkmaza dönüşecek, tez kendisinden önceki literatürü tekrar edecektir. Buna göre sivil aktörlerin güçlü olduğu durumlarda orduların sivil aktörleri takip etmesi, sivil siyasetin kararlarına itaat etmesi beklenir. Orduların güçlü olduğu durumlar ise tartışmasız biçimde askeri vesayet anlamına gelir.⁹ Dolayısıyla tez, Cezayir’de sivil asker ilişkilerinin doğasını, siyasal sistemin işleyişini ve askeri vesayet düzeyini ölçmek için kurumlara değil; daha mikro bir yaklaşımla, elitlere ve onların ilişkilerine bakmayı önermektedir. Böyle bir bakış açısı, güçlü bir sivil lider ile güçlü bir ordunun bir arada nasıl var olduğunu açıklamakla kalmayacak aynı zamanda elitleri temel aldığından elitlerin ve davranış biçimlerinin değişiminde askeri vesayet nasıl değişikliğe uğradığını da gösterecektir.

Bunu yapabilmek için tez, birinci olarak söz konusu klasik analizlerin tekrarlandığı, yeniden kaleme alındığı çalışmalardan farklı bir yol izleyecektir. Cezayir’in Fransızlar tarafından sömürülmeye başladığı dönemden bağımsızlık mücadelesine ve bağımsız Cezayir’e dair tarihsel bir analiz olmanın dışına çıkacak, dünden bugüne Cezayir kronolojisini takip etmekten ısrarla kaçınacaktır. Bunun yerine ise siyasi tarihin dönüm noktalarına odaklanarak aktörler arasındaki ilişkinin ve başta ordu olmak üzere kurumların inşa ve dönüşüm süreçlerini, hem yapıya hem aktöre dayalı hem iç hem de dış faktörleri dahil ederek açıklamaya, Cezayir siyasetine ilişkin örüntüleri tespit etmeye çalışacaktır. İkinci olarak ise Cezayir ordusunu sistemin merkezine koyan literatürden

⁹ Sivil asker ilişkileri literatürü üzerine geniş bir tartışmanın yapıldığı birinci bölümde açıklandığı üzere, demokrasi, sivil ve seçilmiş aktörlerin varlığı, ordunun sivillerce denetlenmesi, sivil toplum kuruluşları gibi normatif değerlere vurgu yapan sivil asker ilişkileri literatürü, sivil kontrolü ise askerlerin kayıtsız şartsız sivillerin kararlarına boyun eğmesi şeklinde tanımlar (Desch, 1999; Feaver, 1996). Sivillerin askerlerle birlikte çalışma öngörüsü ise beklentiden -ve hatta yanılısamadan- öteye geçmez. Orduların yapısından gelen gücü nedeniyle sivil aktörler üzerinde her zaman tehdit anlamına geleceği varsayımı böylesine bir birlikteliği demokratik bir yaklaşım olarak görmez. Janowitz’in ifadesi ile orduların “apolitik” olabileceği öngörüsü “gerçek dışıdır” (Janowitz, 1960).

farklılaşacaktır. Bunu yaparken, kurumları sabit ve yekpare örgütlenmeler olarak ele almak yerine elitlere ve onların hem birbirleriyle hem de kurumlarla olan ilişkilerini merkeze alacak, karar alma süreçlerine odaklanarak elitlerin tercihlerindeki motivasyonları analiz edecektir. Başka bir ifadeyle, ordu içindeki güç merkezlerinin bir bütün olarak ordunun kararlarını nasıl etkilediği anlamlandırılacaktır. Böylelikle sadece orduya yönelik meydan okumalar değil ordunun kendi içindeki meydan okumaları da dikkate alacak ve subaylar arasındaki güç ve çıkar ilişkileri ele alınacaktır. Bu yönüyle tez, Cezayir’de askeri vesayeti bir sabitlik olarak ele alan çalışmalardan da farklılaşarak sivil kontrolün veya askeri vesayetin farklı dönemlerde nasıl değiştiğini, bu ilişkiyi etkileyen faktörleri ortaya koyma fırsatı bulacaktır.

Tezin Cezayir’e bu şekilde yaklaşmasının temel sebebi ise Cezayirli elitler arasındaki ilişkilerin Cezayir siyasal sisteminde demokratik olmayan askeri vesayeti daha iyi açıklama ve anlamaya olanak tanınması, orduda ciddi tasfiyelerin yaşandığı dönemde dahi ordunun nasıl hala iktidarını koruyabildiği sorusuna yanıt verme potansiyeline sahip olmasıdır. Böylesi bir analiz sadece Cezayir Devleti’nde ve bürokrasisindeki karar alma mekanizmasında değil aynı zamanda Cezayir ordusunda da kararları kimlerin aldığını, subaylar arasındaki hizipleşmeleri ve onların sivil aktörlerle ilişkilerini inceleyecektir. Benzer şekilde sivil siyasetin ve sivil aktörlerin geçirdiği dönüşüm de bu ilişkinin bir tarafı olarak tezde yer bulacaktır. Kısacası tezin önerdiği bakış açısı kurumları, askeri vesayeti ve sivil asker ilişkilerini değişmeyen bir bütün olarak almak yerine kurumların üyeleri olan sivil ve askeri elitlerin güç mücadelesine odaklanarak farklı dönemlerde sivil kontrolün düzeyini ölçecektir.

Bu açıdan tez bilinenin, yaygın olanın aksine, Cezayir’deki otoriterliğin kökenini açıklamak için başka bir yere bakmayı önermektedir. Bu tez, Batı’nın sömürsüne maruz kalmış birçok coğrafya gibi Cezayir’in tarihinin de bir şiddet tarihi olduğunu kabul etmekle beraber bu şiddetin sadece Fransızlardan kaynaklanmadığını,¹⁰ Cezayirliiler arasında da bir güç mücadelesi olduğunu ve bu mücadelenin başka bir şiddet tarihi ve

¹⁰ Başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere sömürge tecrübesine sahip birçok ülke, tıpkı Cezayir gibi, sömürge çağının sona erdiği dönemde dahi Batılı ülkelerin etkisi altında kalmaya devam etmiştir. Cezayir bağlamında ise Fransa’nın rolü modern Cezayir döneminde de devam etmiştir. Kuşkusuz bunun en öne çıkan örneği 1990’lı yıllarda Fransız hükümetleri ile Cezayirli komutanlar arasındaki ilişkidir. Bu nedenle bu kısımda bahsi yapılan “Fransız şiddeti” ifadesi kendisini sadece sömürge dönemi ile sınırlamaz; (tezin takip eden bölümlerinde açıklanacağı gibi) takip eden dönemlerde Fransızların etkisini ve bu etkinin ürettiği insani ve siyasi şiddeti de içerir.

demokratik olmayan hiyerarşik bir ilişki biçimini ürettiğini iddia etmekte; modern ve bağımsız Cezayir'in geri kalmasında, Cezayirlilerin demokrasi arayışında Cezayirli elitler arasındaki güç mücadelesinin en az Fransız şiddeti ve baskısı kadar etkili olduğunu savunmaktadır. Çalışma bunu yaparken orduyu tüm anti-demokratik uygulamaların sorumlusu olarak gören çalışmaların indirgemeci yaklaşımından sıyrılmaya çalışacak; sivil aktörlerin sivil kontrolün önünde nasıl engel oluşturabildiğini gösterecektir. Böylelikle ordunun vesayeti, sivil asker ilişkileri, sivil kontrol gibi açıklamaları yaparken sadece askeri olana değil sivil olana da bakmış olacaktır.

Bu nedenle *birinci olarak* Cezayirli elitlerin eğitim geçmişleri, ait oldukları toplumsal ve etnik kökenleri, siyasi ve askeri geçmişleri tezin ilgi alanına girmektedir. Takip eden bölümlerde görüleceği gibi bu ve benzeri özellikleri elitlerin ilişkilerinde, tercihlerinde ve davranışlarında belirleyici bir öneme sahip olmuş; bu da sivil asker ilişkilerini etkilemiştir. Böylelikle aktörlerin karar alma motivasyonlarının nedenleri, onları bu kararları almaya iten faktörler ve geçmişleri incelenmiş olacaktır. *İkinci olarak* ise Cezayir siyasi sisteminin kuruluş süreci ve karar alma süreçlerinin işleyiş mekanizması analiz edilecektir. Bu şekilde ise Cezayir'deki kurumlar tarihsel etki ile birlikte düşünülecektir. İnşa sürecindeki tecrübelerin takip eden on yıllarda Cezayir'in sivil asker ilişkilerini nasıl etkilediği üzerinde durulacak, böylece yapı ile birlikte düşünüldüğünde sivil kontrolün sınırları ve potansiyeli ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu şekilde hem aktör davranışının hem de yapısal etkilerin analize dahil edilmesi amaçlanmaktadır.

Söz konusu ilişki ağını detaylı bir şekilde ortaya çıkarmak ve tarihsel olaylar ile bağını kurmak, her şeyden önce, olayların geçmişe doğru izini sürmekle mümkün olacaktır. Tarihsel sosyolojiden (TS) ödünç alacağımız bir kavram ile ifade edecek olursak; *izlek bağımlılığı* (path dependence) takip ederek *ilk koşullara* (initial conditions) ulaşmak gerekecektir.¹¹ Bu yöntem uyarınca tez, Cezayirli karar alıcılar arasındaki ilişki biçiminin

¹¹ İlk koşullar TS literatüründe yaygın olarak kullanılan kavramdır ve alanın çalışanları küçük farklılıklar dışında bu kavramı benzer anlamda kullanırlar. Öncelikle TS literatürü basit bir şekilde “geçmiş olaylar gelecek olayları etkiler” (Mahoney, 2000: 512) iddiasından hareketle mevcut durumu etkileyen geçmiş olayları araştırır. Bir zincir (sequence) biçiminde sırayla geçmiş olayları inceleyen TS, bu incelemesini alternatifi mümkün olmayan, herhangi bir neden sonuç ilişkisi ile açıklanamayan, kendisinden önce ona bağlı bir olayın olmadığı döneme kadar geri gider. İlk olay olarak da ifade edebileceğimiz başlangıç noktası, günümüze ulaşan tarihsel zincirin ilk halkasını (initial condition) ifade eder (Mahoney, 2001; Pierson, 2000). Kavramsal tartışmaların yapıldığı tezin birinci bölümünde daha detaylı değerlendirilecek olan TS'de ilk koşulların önemine ve içeriğine ilişkin kapsamlı bir açıklama için bakınız: Margaret Levi, “A model,

köklerine inmeyi hedeflemekte; bu bağlamda günümüz Cezayir’inde hala iktidar ya da iktidarın güçlü bir parçası olan FLN’ye ve geçmişine odaklanmayı faydalı bulmaktadır. Tezin böyle bir odak noktası belirlemesindeki temel neden ise FLN’nin sadece Bağımsızlık Savaşı’nı yürüten lider kadroyu barındırması değil aynı zamanda bu kadronun FLN üzerinden modern Cezayir’e hakim olmaya devam etmesidir. Yaygın bilinen ifadesiyle FLN modern Cezayir’in hem inşa edicisi hem de yöneticisidir (Harbi, 1975). Daha az bilinen ifadesiyle ise FLN Cezayirli elitlerin hem bağımsızlık savaşına liderlik edebilmek hem de yeni kurulacak bağımsız Cezayir’e hakim olabilmek için mücadele ettikleri platformdur. Bu platform sadece iktidarda olan elitlere ya da elit gruplarına iktidar olma ya da yönetme olanağı vermemiş aynı zamanda muhalif elitlerin de kendi iktidar mücadelesini verebilmesi için uygun zemini sağlamıştır. Bunda kuşkusuz en önemli sebep, FLN’nin kurulduğu dönemde bir ideoloji veya siyasi program etrafında toplanan bir elit çevresi olmanın çok daha ötesinde; farklı siyasi ideolojilerden, sivil ve askeri kökenden gelen, farklı siyasi programlardan oluşan bir cephe olmasıdır (Jackson, 1977; Meynier, 2002; Roberts, 1993).

Bu açıdan FLN, çok partili döneme geçilmesiyle birlikte alternatifleri ile yarışan siyasi bir parti görüntüsü vermesine rağmen hem bağımsızlık savaşı boyunca hem de tek parti döneminde hiçbir zaman kitle partisi olamamış; bunun yerine elitlerin toplanabildiği tek platform olmuştur. Dolayısıyla FLN ne sivil ne de askeri bir harekettir. Bunun yerine FLN elitlerin veya elit çevrelerinin ittifaklar kurdukları, rekabet ettikleri bir mekanizmadır. Bu mekanizma ilerleyen on yıllarda tüm Cezayir Devleti’ne ve bürokrasisine hükmetmekle kalmamış aynı zamanda modern Cezayir ordusunun ilk yapılanması (ALN) da bu mekanizmanın içinde doğmuştur. Bu nedenle hem tek parti döneminde hem de -liberal reformların ardından- çok partili dönemde “rejimin partisi” unvanını korumuş bir yapı olarak FLN’nin inşa süreci ve yapısı günümüz Cezayir’ini açıklamak için gerekli detaylı bilgiyi sunacaktır. Özet olarak; FLN kurulduğu dönemden çok partili sisteme geçilen 1989’a kadar siyaset yapılabilen tek platformdu ve bu nedenle askeri ya da sivil günümüz Cezayir’inde söz sahibi hemen her elit kariyerine FLN’de

a method, and a map: Rational choice in comparative and historical analysis” ve James Mahoney, “Path Dependence in Historical Sociology”.

başlamıştır. Bu da elitlere odaklanan bu çalışmanın FLN'nin geçmişine detaylı bir şekilde bakmasını anlamlı kılmaktadır.

Tezin Temel Tartışmaları

FLN'nin işlevinden hareketle tezin ilk argümanını burada ifade etmek yerine olacaktır. Tez, *FLN'nin Cezayir siyasetinde uzun yıllar süren baskın konumunun Cezayir'de sivil asker ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir.* FLN'nin Cezayir Devleti kurulmadan önce dahi uluslararası alanda meşru bir yapı olması ve bu nedenle alternatifinin olmaması ona hakim olan elitlerin kurulma aşamasında olan devleti de kontrol etmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda modern Cezayir, FLN'nin liderliğini ellerine alan askeri elitlerin elinde kurulmuş ve bu nedenle devletin kurumları tıpkı askeri organizasyonlar gibi işleyen birer araca dönüşmüştür. Böylelikle merkezi bir devlet ve FLN içinden yönetici elite sadık kadrolardan yapılan atamalarla oluşturulan bürokratik sistem sayesinde yönetici elit, devletin tüm alanlarını kontrol eden organizmaya dönüşmüştür. Bir bağımsızlık hareketi olan FLN'nin modern Cezayir'e etkileri bununla da sınırlı kalmamıştır. Devletin inşa süreci aynı zamanda yeni Cezayir toplumunun da ordu eliyle yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir. Öyle ki bu dönemde geleneksel Cezayir toplumu milliyetçi-sosyalist ideoloji ile modernleşme sürecine tabii tutulmakla kalmamış; yeni yönetici elitin rolü ve konumu da bu vesileyle güçlendirilmiştir. Bu yeni ideolojiyi tüm ulus çapına yayan ise FLN'nin örgütsel yapısı ve bağımsızlık savaşından kalma tarihsel rolü olmuştur. Daha somut ifadesiyle ordunun konumunu ve işlevini güçlendiren ve meşrulaştıran bir ideoloji eğitim ve tarih yazımı gibi araçlarla topluma aktarılmıştır ve bu süreçte FLN'nin kurumsal yapısı ve Cezayirlilerin gözündeki popüler imajı etkili olmuştur.

Bu yöntem askerlerin siyasetteki aktif rolünü kabul eden bir siyasi kültürün yerleşmesine ve bu siyasi kültürün sonraki nesillere aktarılmasına neden olmuş, böylece yönetici elit değişse dahi ordunun kurumsal konumu ve meşruiyet zemini takip eden on yıllarda güçlü kalmaya devam etmiştir. Örneğin devletin inşa sürecinde, Cezayir'in ötekisi olan Fransa sadece işgalciyi temsil etmiyor aynı zamanda gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerinin karşısında sömürgeci Batı'yı temsil ediyordu. Bu söylemi takip eden sömürgeci Batı'nın her zaman gözünün Cezayir'de olacağı ve "içerideki işbirlikçileri" ile Cezayir'i yönetme isteğinden hiçbir zaman vazgeçmeyeceği söylemi, Cezayir ordusunun siyasetteki rolünü meşrulaştırmakla kalmıyor aynı zamanda "içerideki işbirlikçiler" söylemi ile alternatif

güç merkezlerini de düşmanlaştırıyordu (Roberts, 1984). Diğer yanda ise ordu, tüm bu düşmanlaştırılan aktörler karşısında Cezayir halkının koruyucusu, onun adına en doğru kararı verebilecek bir güç olarak tanımlanıyordu. Bu ise ordunun anti-demokratik uygulamalarını ve siyasete müdahalesini meşrulaştırıyordu.

Cezayir ordusu sosyalizm ve Cezayir milliyetçiliği ile harmanlanmış bu söylemini Buteflika döneminde terk etmiş olsa da benzer işlevi gören araçlar devreye sokularak sistemin kendini yeniden üretmesi sağlanmıştır. Örneğin yönetici elit için Bağımsızlık Savaşı tekrar tekrar hatırlatılarak o dönem savaşta yer alan günümüzde ise devletin üst kadrolarını işgal edenlerin rolü tekrar tekrar anlatılır. Bu anlatıda Fransa, sosyalist Cezayir karşısında kapitalist, liberal Batı'yı temsil ederek toplumsal hafızayı güçlendirir. Böylece ordu, “sömürgeci Fransa” karşısında her zaman güçlü olması gereken, siyasete müdahale edebilen ama siyaset üstü bir yerde konumlandırılır. Örneğin 1990'lı yıllarda siyasal İslam'ın yükselişte olduğu dönemde rejim, ordunun Bağımsızlık Savaşı'ndan kalma rolüne sıklıkla vurgu yaparak “tarihsel bir meşruiyet” üretmeye, Cezayirlilerin siyasal İslam'a kaymasına engel olmaya çalışmıştır (Ghanem-Yazbeck, 2018: 22; Zeraoui, 2012: 139).

Yönetici elitin inşa sürecinde milliyetçi sosyalist ideoloji adı altında merkezi ve her alanı kontrol eden bir mekanizma kurması tek başına askerlerle mümkün değildi. Her şeyden önce FLN askeri elitler kadar siyasi aktörleri de barındırıyordu ve askeri elitlerin ordudaki gücü ne kadar yüksekse sivil aktörlerin de kitlesel gücü ve uluslararası meşruiyeti o kadar yüksekti. Bu nedenle Bağımsızlık Savaşı boyunca elitler arasındaki mücadele ironik bir ilişkiyi de barındırıyordu. İktidarı paylaşmak istemeyen hem askeri elitler hem de sivil elitler bunu birbirleri ile paylaşmadan elde edemeyeceklerinin farkındaydı (Entelis, 1981; Werenfels, 2007). Bu açıdan askeri elitlerin veya Cezayir ordusunun devlet mekanizmasını ve toplumu bir arada tutabilmek için Cezayirli kitleler nezdinde popüler, uluslararası meşruiyeti yüksek sivil elitlerle iktidarını paylaşmak zorunda kaldı. Başka bir deyişle sivil ve askeri elitlerin karşılıklı bağımlılığı elitlere hizmet eden devlet aracını paylaşma davranışını doğurdu. Bu durum tek başına iktidardaki yönetici elit için geçerli değildi. Muhalif elitler de iktidarla mücadelelerinin koalisjonsuz olmayacağını farkındaydı. Bu ise merkezini askeri ve sivil elitlerin oluşturduğu hakim yönetici elitleri, onların karşısında ise benzer şekilde sivil ve askeri elitlerin oluşturduğu muhalif elit grupları ve söz konusu gruplar arasında hiç bitmeyen, her döneme damgasını vuran bir

güç mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Bu ise bizi tezin ikinci argümanına götürmektedir: *Cezayir siyasi sistemine hakim olan tek başına ordu değil; ordunun da bir paydaşı olduğu yönetici elittir.*

Bu açıdan tez, Cezayir siyasi tarihini elitler arasındaki güç mücadelesinin tarihi olarak görmekte; -asker veya sivil- Cezayirli elitleri iktidar olmak için koalisyonlar üreten rakip koalisyonlar olarak ele almaktadır. Bir yanda iktidardaki elit koalisyonu, diğer yanda ise farklı, muhalif elit grupları mücadele ve rekabet içinde olmuştur. Her bir elit grup içinde sivil ve askeri elitleri barındırırken temel amaçları devletin bürokratik sistemini, karar alma mekanizmasını ve devletin ekonomik kaynaklarının paylaşımını kontrol etmektir. Bu sadece modern Cezayir’e özgü bir durum değildir. Tersine, modern Cezayir’in Bağımsızlık Savaşı döneminden aldığı bir mirastır. Örneğin Evian’da görüşmeler yapan geçici hükümetin (GPRA) üyeleri tümüyle sivil kadrolardan oluşmaktaydı ve Evian’dan döndüklerinde karşılarında Bin Bella gibi güçlü bir siyasi figür ile güçlü bir askeri lider olan Huri Bumedyan’ın “Themcem/Ujda Grubunu”¹² buldular. Buna karşılık GPRA ise vilayet orduları ile benzer bir sivil asker kompozisyonunun oluşturduğu bir elit koalisyonu inşa etti. Bumedyan’ın askeri darbe ile tam kontrolü ele aldığı 1965’e kadar olan süreç sivil asker koalisyonlarının mücadelesi biçiminde geçti. Cezayir siyasi tarihi Buteflika (sonrası) dönemine kadar benzer örneklerden ibarettir.

Cezayir’de sivil asker ilişkilerini kurumsal yapıdan elitler düzeyine indiren bu bakış açısı, Cezayir siyasetinde ordunun hakim konumunu küçümsemek gibi sorunu da beraberinde getirmektedir. Böyle bir tuzağa düşmemek için tez, Cezayir ordusunu, Mısır (Nasır dönemi) ve Türkiye -ve hatta İran’daki askeri yapılanmalardan farklı olarak- tek bir ideoloji etrafında toplanan yekpare bir kurum değil, onun yerine farklı hiiziplerin bir güç mücadelesi içinde bir arada yaşadığı bir kurum olarak ele almayı tercih etmektedir.¹³

¹² Themcem Cezayir’in kuzeyinde yer alan bir şehirdir ve Themcem Grubu ifadesi başında Bin Bella’nın yer aldığı elit grubu kapsar. Özellikle Bağımsızlık Savaşı sırasında FLN içinde bu şekilde şehir isimleriyle anılan birçok grup iktidar için mücadele halindeydi. Bin Bella’nın Themcem’de doğması grubun bu ismi almasına neden olmuştur. Aslında Themcem Grubu bu dönemdeki hiizipleşmelerin çarpıcı bir örneğidir. Bin Bella’nın sivil ve karizmatik liderliği altında bir araya gelen Themcemliler, GPRA’nın Evian sonrası en büyük rakibiydi ve Bumedyan’ın askerlerden oluşan Ujda Grubu ile birlikte hareket ederek GPRA karşısında bir güç oluşturdu. Bu konuda kapsamlı bir tartışma ikinci bölümün ikinci kısmında yapılacaktır.

¹³ Tez burada Mısır ve Cezayir ordularında hiizipleşmelerin yaşanmadığını iddia etmemektedir. Hatta bu konu doğrudan ya da dolaylı olarak tezin konusu olmadığından bu karşılaştırma ile sivil asker ilişkilerinde sıklıkla çalışılan vakalardan olan söz konusu örneklerin Cezayir örneğinden farklı olduğu, Türk ordusunun laik karakteri (Kuru, 2009; Yeşiltaş, 2013), Nasır’ın milliyetçi sosyalist ideolojisi ile şekillenen Mısır ordusunun (Karawan, 1996: 112) ideolojik yönünü vurgulamaktadır. Diğer yandan Cezayir, İran örneği ile

Böylelikle ordu sabit bir kurum olarak değil canlı ve içinde iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir organizma olarak ele alınacaktır. Daha yerinde bir ifadeyle bu çalışma bir bütün olarak orduyla olduğu kadar orduyu oluşturan katmanlarla ilgilenecektir. Tezin Cezayir özelinde geliştirmek istediği bu bakış açısı komutanlar arasındaki güç mücadelesinin sivil asker ilişkilerini derinden etkilediği dikkate alındığında anlamlı durmaktadır.

Askeri elitleri de kapsayan güç mücadelesinden hareketle; Cezayir’de ordunun “sosyalist” ideolojisinin veya modernleşme biçiminin birinci olarak sivilleşmeye bakışını etkilemediğini ikinci olarak ise subayları veya komutanları bir arada tutmaya yetmediğini söylemek makul görünmektedir. Hatta tam tersine sosyalizmin, tıpkı dönemin Doğu Avrupa’daki sosyalist rejimleri gibi, merkezileşmeyi ve devlet kapitalizmini tekrar tekrar üreten ve meşrulaştıran bir araca dönüştüğünü söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu çıkarım ise Cezayir ordusunu, belli ideolojik kalıplar içinde hareket eden, herhangi bir ideolojinin ya da dünya görüşünün savunuculuğunu üstlenen diğer örneklerinden farklılaştırır. Tersine, Cezayir ordusu Kemalist Türk ordusu gibi bir fikri savunmaktansa (Kardaş, 2009: 202-207); sosyalist ideolojisini kendi varlığını ve sistemin sürekliliğini meşrulaştırmada araç olarak kullanır.

Tam da bu noktada tezin üçüncü argümanı Cezayir ordusunun nasıl tanımlanması gerektiği konusunda yardımcı olacaktır: *Cezayir ordusu, bir ideolojik programla devleti elinde tutan ve yöneten bir ordu değil; tersine, milliyetçi sosyalist ideolojisini araçsallaştırarak bir çıkar etrafında bir araya gelen teknokrat grubun kurucu ve güçlü bir üyesidir.* Örneğin yönetici elit, sosyalist ideolojiden beklenmeyecek şekilde dini kendi söyleminin ve sosyalist ideolojisinin bir parçası haline getirerek; orta sınıftan gelme eğitilmiş elitleri ile geleneksel Cezayir toplumu arasında bağ kurmayı amaçlamıştır. Öte yandan sosyalizmin devletçiliği tam anlamıyla bir sosyal devlet üretemezken devletin gelir kaynaklarının yönetici elitlerin tekelinde kalmasını kolaylaştırmıştır. Kısacası ordunun üst düzey komutanlarının, iş çevrelerinin, medyanın, sivil siyasetçilerin ve onların dış ilişkilerinin geliştirdiği ağ¹⁴ bir devlet kapitalizmi üretmiş ve devletin gelir

de farklılaşmaktadır. İslam Devrimi’nin ardından Devrim Muhafızlarının ideolojik karakteri, devlet kimliğinin ve İslam Devrimi’nin ayrılmaz bir parçasıdır ve devletin kamu siyaseti, dış politika gibi alanları dahi etkileyen devlet kimliği haline gelmiştir (İnat, 2011: 38).

¹⁴ Söz konusu bürokratik ağı Robert Mortimer “ordu, devlet ve tek parti’den” (1991: 575) oluşan üçlü bir yapı olarak tanımlar. Elitlerden ziyade kurumların rolü üstünde duran Mortimer, Cezayir siyasi sistemini

kaynaklarının paylaşımının yönetici elitin elinde kalması Cezayir tarzı sosyalizm ile meşrulaştırılmıştır.

Öte yandan iktidarın hem devleti hem de toplumu geniş bir ağ gibi sarması sivil kontrolü de zorlaştırmıştır. Bunu mümkün kılan bürokratik ağ (Roberts, 1982), subayların dış aktörlerle (örneğin Fransa) ve Cezayirli sivil aktörlerle kurdukları bağ olduğu kadar aynı zamanda devletin inşa sürecinde titizlikle inşa edilen siyasi kültür olmuştur (McDougall, 2006; Ottoway ve Ottawa, 1970). Milliyetçi sosyalizm etrafında kurulan bu siyasi kültür orduyu kahramanlaştıran, muhalifleri düşmanlaştıran ve bu nedenle devletin merkeziliğini, ordunun büyüklüğünü ve konumunu, dahası her türlü müdahalesini normalleştiren bir dili hakim kılmıştır. Cezayir milliyetçiliği ile harmanlanmış şekilde yeniden tanımlanan sosyalizm bir ideolojiden ziyade yönetici elitin gücünü perçinleştiren ve din, medya, siyaset, eğitim vb. tüm kültürel ve siyasi alanı saran siyasi dile dönüşmüştür. Bu hakim dil toplumsal rızanın üretimini de mümkün kılmış; sosyalist ideoloji sadece siyasi alanı ya da ekonomik kaynakların paylaşımını değil aynı zamanda “günlük yaşamı dahi kontrol” etmenin yolu haline gelmiştir (Leveau, 1993: 160).

Bu dil toplumsal rıza üretiminin dışında elitler arasında mücadelede de orduyu “dokunulmaz” kılar. Başka bir deyişle, bürokrasiye dahil olan yeni elitlerin ve toplumun orta sınıfının ordunun devletteki rolünü meşru kabul eden bir dil ile sosyalleşmesi (Quandt, 1976: 110-117)¹⁵ orduyu her zaman iktidarın parçası haline getirir. Böylelikle ordu güçlü olmadığı elit koalisyonlarında dahi, sivil siyasetçilerin askeri elitleri devirmekle kalmayıp orduyu kurumsal olarak iktidardan ve rejimden dışlamasının önüne geçer. Cezayir ordusu her zaman oyunun bir parçası olarak kalırken; karar alma mekanizması her zaman *ordunun* ve onun iktidarını paylaştığı aktörlerin kontrolünde kalmasına neden olmuştur. Toparlayacak olursak; Cezayir ordusu (1) tüm devleti siyasetten ekonomiye kadar sarıp sarmalayan bürokratik ağ; (2) kendi inşa ettiği devlet

sivil asker ilişkileri biçiminde değil “otoriterlik” biçiminde ele alır. Ona göre söz konusu üçlü yapı -ki bu literatürde yaygın olarak Fransızca ismi ile *le pouvoir* (iktidar) şeklinde kullanılır- bürokrasiyi oluştururken aynı zamanda devleti de kontrol eder.

¹⁵ Bağımsızlık Savaşı’na katılmış ve devleti kurmuş elitleri titizlikle inceleyen çalışmasında Quandt (1976), elitlerin sosyalleşme süreçlerinin sadece eğitim geçmişleri ve sosyal çevreleri ile sınırlanamayacağını söyler. Ona göre Cezayir Devleti’nin kurumsal yapısının temelini teşkil eden FLN’de sosyalleşmek benzer düşünceleri paylaşmak için önemlidir. Aynı çalışmasında Quandt sosyalist ideolojiyi Cezayirli elitler için “sınırsız kullanışlılığı” olan bir araç olarak tanımlar ve devletin inşa sürecinde FLN’nin rolünü ve elitler arasındaki mücadeledeki önemini teslim eder (Quandt, 1976: 12).

kapitalizmi ile merkezde toplanan *rentier* ekonomi; (3) ve tüm bu gücünü sosyalizm adı altında meşrulaştıran, gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan hakim dili sayesinde kurumsallaştırabilmiştir.

Sadece elitlerin kendi arasındaki mücadelesine izin veren ve askerlerin ellerinde inşa edilen bu devlet yapısı, dışarıdan müdahaleyi imkansız hale getiren bir bürokratik sistemi mümkün kılmıştır (Jackson, 1977). En tepedeki Cumhurbaşkanından sıradan bir memura kadar devam eden bu bürokratik ağ, devleti ve toplumu ekonomiden siyasete tümüyle kontrol ederken elitlerin kendi çıkarlarına ve çıkar gruplarına sadık oldukları askeri kökenli otoriter bir rejim üretmiştir. Bir yanda çıkar grupları arasında mücadele yaşanırken, iktidardaki elitler kontrol edemedikleri meydan okumalar karşısında ortaklarından birini feda ederek yoluna devam etmiş; sisteme sadık elitlerin varlığı rejimin sürekliliğini mümkün kılmıştır. Bu sürekliliği açıklamaya çalışan tezin dördüncü argümanı ise *bürokratik sistemin her zaman iktidara aday ve rejime sadık elit gruplarından oluşmasının Cezayir’de sivil kontrolü zorlaştıran bir faktör haline geldiğini* iddia etmektedir. Başka bir deyişle, bir askeri hizbin ötesine geçip sivil kontrolü arttırmak ve orduyu daha fazla denetlemek isteyen sivil aktörler karşılarında sadece bir askeri hizbi veya Cezayir ordusunu değil bürokrasisi, siyasi kültürü, ekonomisi, entelektüelleri, dış kaynakları ile tüm devleti bulmuştur. Kısacası iktidardaki elit grup ya da cumhurbaşkanı değişmiş olsa da ordudan bir hizbin her zaman iktidara ortak olması sivil kontrolü zorlaştırırken askeri kökenli otokratik rejimin sürekliliğini kolaylaştırmıştır.

Tüm bu argümanların ve ampirik verilerin tezi götürdüğü yer ise *yapısal faktörlerin sivil asker ilişkilerinde belirleyici olduğu* şeklinde formüle edebileceğimiz beşinci argümandır. Bunu bir hipotez biçiminde ifade edecek olursak; devlet aygıtının askeri elitlerin eliyle kurulmuş olması elitler arası ilişkileri kolay kolay geri döndürülemeyecek düzeyde etkilemiştir. Bu hipotez tez boyunca Cezayir özelinde test edileceği gibi genelleştirilebilir bir hipoteze dönüştürülmesi için Mısır örneği¹⁶ de teze dahil edilmiştir. Tezin beşinci bölümünde detaylı bir şekilde tartışılacağı gibi, askeri elitlerin elinde

¹⁶ Beşinci bölümde detaylı bir şekilde açıklanacağı gibi, karşılaştırmalı bir analiz için Mısır’ın seçilmesinin nedenini birkaç faktöre bağlayabiliriz. Bunlar arasında en önemlisi ise Cezayir’de olduğu gibi, Mısır’da da ordunun iktidarı sadece askeri darbe yoluyla ele almadığı olması aynı zamanda yeni bir toplum dizaynına da girişmesidir. Hür Subaylar darbesinin ardından Mısır, bir yandan ekonomi alanında modern tarım ve ağır sanayi hamleleri ile gelişmiş bir ülke haline getirilirken aynı zamanda geleneksel Mısır toplumu da ordu eliyle modernleşmeye tabii tutulmuştur.

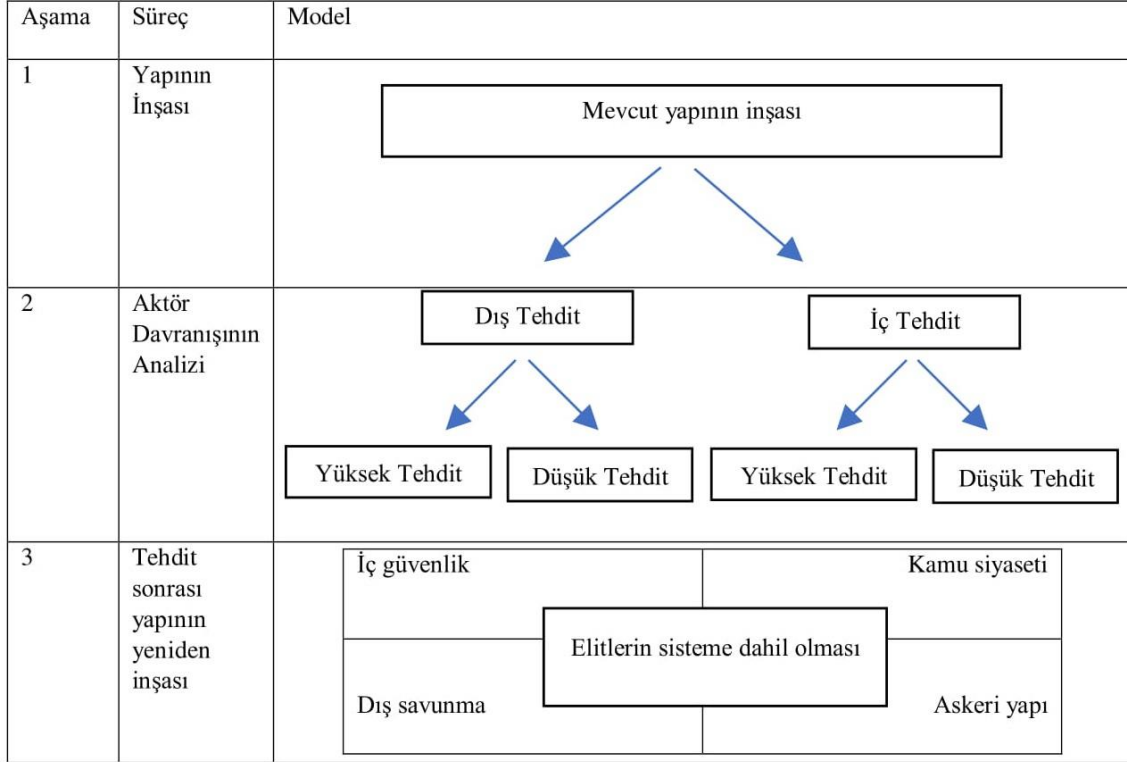
kurulan yapılar, sadece iktidarı ele geçirmeyip devleti, toplumu, bürokrasiyi de yeniden inşa etmeye kalktığında, ordunun rolünü her zaman meşrulaştıran bir yapıyı da kurduğu görülür. Bu yapı sadece günün koşullarında orduya ve müttefiklerine hizmet eden bir araca dönüşmez aynı zamanda sonraki on yıllarda da geri dönüşü çok güç olan bir ilişkiler ağı ortaya çıkartır. Buradan hareketle tez, bunun sadece Cezayir’e özgü bir durum olmadığı iddiasıyla askeri elitlerin eliyle toplum dizaynına girilen bir başka örnek olarak Mısır’ın tecrübelerini de incelemeye dahil edecektir.

Mısır örneğini Cezayir ile benzer kılan en önemli özelliği ise her iki rejimin de zaman zaman dışarıdan zaman zamansa içeriden kaynaklı birçok tehditle yüzleşmek zorunda kalmasıdır. Elitler arasındaki bitmeyen mücadelenin yanı sıra, belirli dönemlerde toplumsal ayaklanmalar sistemin tümünü hedeflemiş belirli dönemlerde ise ekonomik krizler ya da değişen uluslararası siyasi yapı rejimi değişmeye zorlamıştır. Tehdidin türü ve boyutu değişse de kesin olan, her bir durumun elit davranışlarını şekillendirmesidir. Öyle ki bu tehditler muhalif çevreler için fırsat anlamına gelmiş ve yeni ittifakları ve yeni saldırıları doğurmuştur. İktidardaki elitler için ise güçlerini test eden -belki de iktidarı terk etmelerine neden olacak- sınav anlamına gelmiştir.

Tezin Yöntemi

Tüm bu analizleri yapabilmek için tez, aktör davranışlarının arkasında yatan motivasyonlar için tehdidin varlığını ve türünü tespit etmek ve tehdidin olmadığı durumlarda yönetimin fiili olarak kimin elinde olduğunu ölçmeyi hedeflemektedir. Bunun için tez, birbirini tamamladığını düşündüğü iki yaklaşımı, Michael C. Desch’in “tehdit-vazife” merkezli yapısalcı modeli ile Croissant ve diğerleri’nin (2011 ve 2017) “kontrol stratejileri” yaklaşımını bir araya getirmeyi önermektedir. Bu iki yaklaşımın birbirini tamamlaması dışında, Batı dışı demokrasi örneklerini sivil asker ilişkileri literatürünün merkezine çekmek ve çok boyutlu analiz modeli geliştirmek gibi iki açıdan ortaklaşan girişimleri -tezin kavramsal ve kuramsal arka planının tartışıldığı birinci bölümde kapsamlı bir şekilde açıklandığı gibi- bu birlikte ele almayı kolaylaştırmaktadır. Böylelikle tez sürekli tehdit durumu yaşayan Cezayir elitlerinin davranış biçimlerini ölçerken aynı zamanda askeri darbelerin olmadığı dönemlerde -örneğin Buteflika’nın uzun dönemli iktidarı sırasında- devletin kilit kurumlarını inceleyerek siyasal yapıda kontrolün kimde olduğunu, literatürde yaygın kullanıldığı biçimiyle, sivil kontrolün varlığını ve düzeyini ölçecektir. Böylelikle tez, elitler arası mücadelenin sadece görünür

olduğu dönemleri değil aynı zamanda askeri müdahalenin olmadığı durumlarda da sivil ya da asker kontrolü ölçmeyi hedeflemektedir. Buradan hareketle tez bu birlikteliği aşağıdaki şekilde (Şekil 1) olduğu gibi takip edecektir.

Şekil 1: Tezin Araştırma Modeli

Bu süreç analizinin önemli bir parçası ise Croissant ve diğerlerinin kontrol stratejileri modeline Türkçe literatürde “izlek bağımlılığı” olarak sıklıkla kullanılan *path dependence* kavramını da dahil etmesidir. Buna göre, tarihsel olaylar arasında bir zincir (sequence) vardır ve sonraki olayı açıklamanın yollarından bir tanesi de kendisinden önceki olayın analizinden geçer. Bu nedenle her bir olayın analizi bizi kendisinden önceki olaya götürür. TS’nin önde gelen isimlerinin başında gelen James Mahoney izlek bağımlılığını, basit bir şekilde “geçmiş olaylar günümüzdeki olayları etkiler” şeklinde tanımlar (Mahoney, 2000: 507). Mahoney’in bu tanımı aynı zamanda TS literatürünün üstünde hem fikir olduğu bir yöntemdir (Levi, 1997; Pierson, 2000: 264) ve en temel iddiası (tarihte) bir olay olduktan sonra önüne geçilemeyen bir dizi olayın onu takip edeceği öngörüsüne dayanır. Bu yöntemi bu çalışma ile bağladığımızda ise tarihsel zincirin bizi götürdüğü yer, elitler arası ilişkilerin biçimlendiği, yeni devleti inşa eden FLN’nin kuruluşudur. Aktörlerin ve elit gruplarının bağımsızlık hareketinin liderliğini ele

geçirmek için mücadeleye giriştikleri bu dönem, Mahoney'nin (2000: 509) kelimeleri ile ifade edecek olursak; "kendini güçlendiren" (self-reinforcement) bir süreci harekete geçirmiştir. Böylelikle FLN'nin kuruluşu sadece bağımsızlık hareketinin başlangıcını değil aynı zamanda kendisinden onlarca yıl sonra dahi elitler arasında devam edecek ilişkinin fitilini ateşlemiştir. Bu da bizi Cezayir'de FLN'nin kuruluşu ile başlayıp günümüzdeki sivil asker ilişkilerine getirmektedir. Toparlayacak olursak; izlek bağımlılığı tezin nereden başlaması gerektiğini söylerken aynı zamanda yapının aktörler üzerindeki önemine dikkat çeker.

Bu aşamada araştırmacıların yapacağı ise tüm bu zinciri harekete geçiren ilk adımı (initial step) ortaya çıkarmaktır. Bu ilk adım kendisinden önceki bir olaydan etkilenmeden ortaya çıkan beklenmedik bir kırılma noktasına (critical juncture) işaret eder. İlk adımın ardından gerçekleşen olaylar bir dizi takip eden olayla birlikte bir zincir (sequence) yaratarak değiştirilmesi kolay kolay mümkün olmayan bir yapı ortaya çıkarır. Örneğin Margaret Levi'ye göre, ilk olayın ortaya çıkardığı zincir ancak yine bir kırılma anı (critical juncture) ile ters çevrilebilir ve yeni kırılma anı başka bir zinciri harekete geçirerek kendisinden sonraki olayları etkiler.¹⁷ Bu meseleyi tarihsel sosyologların uzun tartışmalarından dışarı çıkarıp işlevine baktığımızda ise tarihsel olayları bir zincir gibi geriye götürmenin yapının geçirdiği dönüşüme tanıklık etmek açısından anlamlı görünmektedir. Bu nedenle ilk adımın ortaya çıktığı ilk koşulların analizi günümüzdeki yapının istikrarını, sürekliliğini ve değişimin analizini de kolaylaştırmaktadır (Levi, 1997).

İzlek bağımlılığı ile yukarıdaki süreç analizi arasında bağ kurduğumuzda ise birinci ve ikinci süreçlerin mevcut durumu kuran koşulları incelediğini söyleyebiliriz. Takip eden aşamalar ise başlangıçta inşa edilen kurumların her türlü meydan okumaya karşı nasıl ayakta kaldığını veya yıkıldığını gösterir. Bu yolla birinci olarak yönetici elitlerin iktidar oldukları yapının kuruluş süreci (*initial conditions*) ve yapı analiz edilerek tarihsel faktörlerin etkisi dikkate alınmış olur. İkinci olarak ise takip eden aşamada yapıya yönelik meydan okumalar analiz edilir. Bu aşamada ise aktör davranışları ve onların almış olduğu

¹⁷ TS'nin bu temel iddiası bu haliyle, araştırmacıların uzun tartışmalarına değinmeden basit bir şekilde açıklanmıştır ve bu iddialar literatürde çok büyük ölçüde kabul görmektedir. Buraya sadece "critical juncture" konusunda Agüero'nun itirazını eklemek uygun olacaktır. Agüero'ya göre TS'nin "critical juncture" a yüklediği anlam abartılıdır. Ona göre bu varsayım süreç analizlerinde aktörün rolünü ciddi ölçüde sınırlandırırken yapıya sonsuz bir güç vermektedir (Agüero, 2002: 207-209).

kararlar sürecin merkezinde yer alırken meydan okumaya neden olan uluslararası yapı, ekonomik değişkenler gibi yapısal değişkenlerin varlığı da hesaba katılmış olur. Bu aşamada elitlerin tehditler karşısındaki davranışları analiz edilir. Tehdidin son bulduğu son aşamada ise “kontrol stratejileri” ile tehdit sonrası (yeniden) inşa edilen yapıda sivil kontrolün düzeyi ölçülecektir. Ancak bu süreç analizi tez boyunca tek bir kez uygulanmayacaktır. Tersine, her bir kriz ya da değişim döneminin nasıl bir tehdide dönüştüğü ve her seferinde yapı üstünde nasıl etkili olduğu ve son olarak sivil kontrolün düzeyindeki değişim ortaya koyulacaktır.

Tezin Önemi ve Literatürdeki Konumu

Cezayir’de kurumlara olduğu kadar kurumların üyelerine, onların davranışlarına da odaklanan tez, (1) Türkçe literatürde Cezayir üzerine kapsamlı bir çalışma olması açısından; (2) uluslararası literatürün ordu merkezli açıklamalardan sıyrılması bakımından ve (3) sivil asker ilişkileri için önerdiği yeni analiz modeli açısından özgün olduğunu ve bu nedenle de hem Türkçe literatüre hem de uluslararası Cezayir literatürüne katkı yapacağını iddia etmektedir.

Türkçe literatür Cezayir üzerine akademik çalışmalar açısından bir hayli fakirdir. Bu açıdan birkaç istisna olarak sayabileceğimiz tez örneği¹⁸ dışında Türkiye akademisi ve kamuoyu Cezayir’i çoğunlukla Türkiye’nin Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransa lehine kullandığı oy ile tanımaktadır.¹⁹ 2000’li yıllarda Türkiye’nin Kuzey Afrika ve daha genel manada Afrika ile ilişkilerini arttırmaya çalışması ve bölgeye yönelik birçok üst düzey ziyaretin yapılması sonucunda Türkiye dış politikası, ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeler/sorunlar bağlamında Cezayir’e ilgi göreceli olarak da olsa artmış ve Cezayir,

¹⁸ Cezayir’i konu alan ekonomi, arkeoloji, mühendislik gibi alanların dışında bir doktora çalışmasında Cezayir’i tek bir örnek olarak detaylı inceleme konusu yapan bir çalışma bulunmamaktadır. Siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji gibi literatüre dahil edebileceğimiz tezlere örnek için bakınız: Ayşe Aslıhan Çelenk, “Türkiye ve Cezayir’de Ordu-Demokrasi İlişkisi: AB’nin Akdeniz Politikasının Başarı Ya Da Başarısızlığı”, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003; Şehmus Uzuner, “Türkiye ve Cezayir Milli Mücadelelerinin Ders Kitaplarına Yansımalarının Karşılaştırılması”, Adıyaman Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019. Tez çalışmalarının dışında Ömer Arslan’ın (2017: 103-134) Cezayir’de ordu-siyaset ilişkisini incelediği çalışması, Cezayir siyasi tarihini ele alan kronolojik bir çalışma olmanın ötesine geçememiştir. Diğer yandan Burhanettin Duran’ın (2010: 147-166) Cezayir’in 1990’lı yıllarını ve Cezayir’de siyasal İslam’ın radikalleşme sürecini ve rejim ile çatışmalarını ele alan çalışması dönemin Cezayir’ine ışık tutması bakımından dikkat çekmektedir.

¹⁹ İlgili örnek olarak bakınız: Talip Küçükcan, (2005). “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, no. 13.

Türkiye ile ilişkileri bağlamında çalışılmıştır (Telci, 17 Mayıs 2022; Al ve diğerleri, 2022; Anadolu Ajansı, 16 Mayıs 2022).

Cezayir'i müstakil bir örnek olarak ele alan çalışma bir hayli azken Cezayir üzerine ilgi genellikle Cezayir'in Osmanlı geçmişi ve Cezayir İslamcılığı ile sınırlı kalmıştır. 1980'lerin sonuna doğru İslamcılığın Cezayir'de gelişmesi ve takip eden dönemde askeri darbe ile İslamcıların seçim zaferinin ellerinden alınması kısmi olarak da olsa Türkiye literatüründe Cezayir İslamcılığını kısa süreliğine çalışılan bir konu haline getirmiştir. Ancak bu alanda da çalışmalar sınırlı kalmış bu bağlamda Cezayir'in Osmanlı geçmişi ile bağ kurulan bir dil hakim olmuştur. Bu açıdan tezin Cezayir'i bağımsızlık savaşından günümüze kadar kapsamlı bir şekilde ele alması Türkçe literatür açısından bir ilk olacaktır.

Tez uluslararası literatüre ise iki açıdan katkıda bulunacaktır. Birinci olarak, yukarıda değinildiği gibi, ordu merkezli çalışmalardan ayrılması bakımından nadir örneklerden biridir. Söz konusu çalışmaların tek ortak yanı birbirini tekrar eden çalışmalar olması ve orduyu tüm karar alma mekanizmasının merkezine yerleştirmesidir. Bu konuda verilebilecek en dikkat çekici örnek Addi'nin çalışmalarıdır. Cezayir siyasi tarihi ve siyasi yapısı üzerine birçok değerli çalışması ile tanınıyor olmasına rağmen Addi (1998 ve 1999), tüm çalışmalarında Cezayir ordusunu tüm gelişmelerin yegane kaynağı olarak görür. Benzer şekilde Yefsah (1992) ve Zeraoui'nin (2012) çalışmaları alanın popüler çalışmaları olmasına rağmen Cezayir siyasi sistemini ve ordunun iç siyasetteki pozisyonunu tarihsel faktörler ile açıklarken ordu merkezli bakış açısını aşamamaktadırlar. Bu yaklaşımları her türlü değerli analizine rağmen kusurlu hale getiren ise aşırı ordu merkezli bakışın sivil aktörler, uluslararası yapı, ekonomik yapı gibi diğer faktörleri kaçırmalarıdır.

Diğer yandan ordu merkezli bu bakış açısı Cezayir literatürdeki hakimiyeti modern Cezayir'in siyasi tarihi üzerine yazılmış kitaplarını da etkisi altına almıştır. Bu bağlamda birçok eserin Cezayir'e baktığında sadece orduyu gördüğünü söylemek mümkündür (Ruedy, 2005; Stora, 2001; Stone, 1997; Ottoway ve Ottoway, 1970; Lenze, 2016). Tüm bu çalışmalar Cezayir literatürüne değerli bir katkı sunmalarına rağmen orduyu merkeze yerleştirmekle kalmazlar, aynı zamanda tüm değişimlerin veya değişimin önündeki engelin sebebi olarak görürler. Bu bakış açısı ise onları sistemdeki diğer aktörleri ve

uluslararası yapıyı görmezden gelmelerine neden olduğu gibi dış politika gibi önemli bir faktörü de ordu merkezli siyasi sistemin bir uzantısı olarak açıklamaktadır. Başka bir deyişle, bu bakış açısı ile yazılar Cezayir siyasi tarihi üzerin eserler, sadece ordunun siyasi kararlarının tarihi haline gelir.

Ordunun Cezayir siyasi sistemindeki tek güç olarak gören çalışmalar uluslararası literatürde o kadar hakimdir ki birçok düşünce kuruluşunun rapor, analiz, yorum biçiminde yayınladığı Cezayir literatürü de orduyu tüm karar alma mekanizmalarının merkezine yerleştirir. Söz konusu çalışmaların diğerlerinden tek farklılığı Cezayir'i ordu-demokrasi, ordu ve insan hakları, ordu ve sivil yönetim ikilemine sıkıştırmış olmalarıdır. Örneğin *International Crises Center* ve *Carnegie Endowment for International Peace* gibi Kuzey Afrika çalışmalarına önem veren kuruluşların birkaç istisna dışında bölgeye yönelik raporları ve analizleri benzer ordu merkezli bakış açısının etkisinde kalmış ve orduyu demokrasinin önündeki tek engel olarak görmüşlerdir (Tlemçani, 2008 ve 2019; Ghanem-Yazbeck, 2018; Kaush ve Youngs, 2007; International Crises Groups, 20 Ekim 2000).

Kuşkusuz ordu, Cezayir siyasi tarihinde en başından bu yana önemli bir siyasi aktördür ve Cezayir siyasi sistemindeki herhangi bir değişikliği ordunun rolünü analiz etmeden anlamak mümkün değildir. Bu açıdan tez sivil aktörleri, uluslararası yapıyı ve ekonomik faktörleri de analize dahil etmesi ile daha kapsamlı bir sivil asker ilişkileri analizi sunmaktadır. Bu bağlamda tez, kurumlar kadar elitlerin davranış biçimlerine de odaklanmayı gerekli görmektedir. Bu kısımda bu teze de ilham veren iki çalışmanın adını anmak yerinde olacaktır. Birinci olarak Quandt'ın (1969) titizlikle hazırladığı ve bağımsızlık savaşına katılmış elitlerin sosyalleşme süreçlerini incelediği eseri Cezayir üzerine literatürün en dikkat çekici eseri olarak klasikler arasına girmiştir. Quandt eserinde elitlerin sosyalleşme süreçlerinin yeni kurulan bir devletin “doktriner” bir pozisyon almasında nasıl etkili olduğunu ortaya koyarken aynı zamanda devlet bürokrasisinin inşası üzerine de derinlemesine bir analiz sunar. 1969 gibi çok eski bir tarihte tamamlanmış olmasına rağmen, bugün Cezayir'i yöneten elitlerin önemli bir kısmı hala Bağımsızlık Savaşı neslinden olması çalışmayı Cezayir'de elitler arası ilişkileri anlamada popüler kalmasını sağlamaktadır. İkinci olarak ise Werenfels'in (2007) elitleri üzerinden Cezayir'deki değişimi incelediği çalışması ise Quandt'ın boşluğunu kapatacak nitelikte bir eserdir. Tez ile benzer şekilde Werenfels, elitlerin sosyalleşme süreçlerini

incelerken aktörün yapı üzerindeki etkisini incelerken her ikisi arasındaki etkileşimin Cezayir’de otoriterliğin üretilmesinde, sivil kontrolün sınırlandırılmasında nasıl etkili olduğunu açıklamaktadır.

Ordu merkezli çalışmalardan sıyrılan bir başka grup çalışma ise özellikle Buteflika döneminde ortaya çıkmıştır. Buteflika ile birlikte devletin dönüşüm geçirmesi, Cezayir literatürünü de etkilemiş ve Cezayir’de tarihsel meşruiyet, üçüncü dünyacılık, sosyalizm gibi literatürün hakim popüler dili terk edilerek “otoriter yapının dönüşümü” baskın bir konu olarak öne çıkmıştır. Söz konusu literatürün en önemli farkı ise Cezayir’i bir bütün olarak ele almak yerine, daha mikro yaklaşımlar üretmeleridir. Örneğin Jonathan Hill (2019) Cezayir’de otoriterliğin dönüşümünü incelerken Bincédid ve Buteflika dönemlerini karşılaştırır. Bunu yaparken uluslararası yapıdaki değişimleri de analizine dahil eder. Azzedine Layachi (2001 ve 2004) ise benzer dönüşümü ekonomi üzerinden ele alan çalışmalara yerine bir örnektir. Layachi 2000’li yıllarla birlikte Cezayir ekonomisinin analizini yaparken devletin ekonomi alanında önemli bir aktör olmasının ekonomiyi dönüştürmede nasıl engel haline geldiğini açıklamaktadır.

Bu bağlamda ele alınabilecek önemli bir alan ise dış politikadır. Buteflika ile birlikte Cezayir’in yeniden aktif dış politikaya dönmesi dış politika ile ordunun kimliğini, devletin ulusal güvenliğini ilişkilendiren birçok çalışma alana değerli katkılar yapmıştır. Örneğin Zoubir (2011 ve 2015) Cezayir dış politikasını Buteflika ile birlikte klasikleşmiş ordu merkezli bakışından kurtarıırken Mortimer (2004 ve 2006) ise dış politika ile devletin kimliği arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Mortimer ve Zoubir’den kısmen farklı bir şekilde Jeremy Keenan ise müstakil olarak Cezayir dış politikasını incelemek yerine, onun ABD, AB gibi uluslararası güçlerle olan çatışmalarını ve ittifaklarını açıklamıştır. Kısaca 2000’lerle birlikte Cezayir literatürü de popülerleşmekle kalmamış aynı zamanda bakış açısı bakımından zenginleşmiş, klasik yargıların dışında daha küçük alanlara yoğunlaşmıştır.

Tezin literatüre üçüncü katkısı ise sivil asker ilişkileri literatüründeki kavram setlerini Batı dışı dünya için kullanan ve yeniden tartışmaya açan Türkçe literatürdeki nadir örneklerden biri olacaktır. Gerçekten de sivil asker ilişkileri literatürü, Batı dışı dünyayı keşfedeli bir hayli zaman olmuş olsa da Batı dışı dünyaya uygulanan modellemeler çok nadirdi. Bu konuda özel ilgi alanı sıklıkla darbelerin yaşandığı Latin Amerika ülkeleri ile

geçmişte Sovyetlerin bir parçası olan Doğu Avrupa ülkeleri literatürün öne çıkan ilgi alanları olmasına rağmen Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri genellikle otoriterlik başlığı altında incelenmiştir.

Bu açıdan Batı dışı dünyanın kendine haslığını savunan ve tezin bir araya getirdiği Michael Desch'in "tehdit kuramı" ile Croissant ve diğerleri'nin "kontrol stratejileri" kuramı Ortadoğu bağlamında ilk kez bir araştırmanın teorik ve kuramsal arka planı olacaktır. Örneğin sivil asker ilişkileri, otoriterlik, demokrasiye geçiş, çatışma çözümleri literatürlerinde birçok teorik tartışmanın tarafı yapılmasına rağmen (Feaver, 2009; Schweller, 2010; Belkin ve Schofer, 2003; Svolik, 2012) hem Desch'in yaklaşımının hem de Croissant ve diğerleri'nin yaklaşımının uygulandığı örneklerin de yaygın olduğunu söylemek zordur.

Bu kapsamda verilebilecek nadir örneklerden biri Penny Watson'un (2020) Desch'in kavramsallaştırmasını kullanarak İran'ın "dış tehdit" olarak nasıl ABD'nin büyük stratejisini etkilediğini ele alan çalışma öne çıkmaktadır. Bunun dışında Croissant ve diğerleri kendi yaklaşımlarını Asya ülkeleri ile test etmeleri, Asya coğrafyasında sivil asker ilişkilerini incelemede yaygınlaştırmıştır. Örneğin Siegfried O. Wolf, (2016) Bangladeş'deki demokrasi deneyimini incelerken askerler ile sivilin arasındaki ilişkiyi incelerken kontrol stratejileri yaklaşımına başvurarak devletin karar alma mekanizmalarını merkeze koyar. Benzer bir örnek ise Paul Chambers'in (2010) Tayland'da demokrasi deneyimini incelediği çalışmasıdır. Crossant ve diğerleri'nin işaret ettiği devletin karar alma mekanizmasında kimlerin hakim olduğunu inceleyen Chambers, Tayland'da kesin bir askeri darbeden ya da sivil kontrolden bahsetmek yerine sivil kontrolün düzeyini ve değişimini ölçmüştür.

Tezin Planı

Son olarak tez, tüm bu kavramsal ve ampirik verileri beş bölümde toparlamayı planlamaktadır. Tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesini sunan birinci bölümü öncelikle sivil asker ilişkileri literatürünün tarihsel seyrini açıklayacaktır. Sivil asker ilişkilerinde klasik ve modern kuramların açıklanmasının ardından, akademik yazının önemli bir eksikliği olarak gördüğü Batı dışı demokrasi örneklerinde sivil asker ilişkilerinin nasıl ele alındığını gösterecektir. Bu bölümün son başlığında ise yukarıda dile getirilen analiz modeline ulaştıran araçları, Desch'in "tehdit" kuramı ve Croissant ve diğerlerinin

“kontrol stratejileri” modeli detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Bu bölümün son kısmı ise bu iki modelin neden teze dahil edildiği ve nasıl Cezayir’de sivil-asker ilişkilerini açıklamanın bir zemini olacağı sorularına yanıt verecektir.

Cezayir’e ilişkin argümanların ampirik veriler ışığında açıklanmasına ise ikinci bölümle başlanacaktır. Bu bölüm iki temel argümanı yanıtlamaya çalışacaktır. Birinci olarak FLN’nin hem Cezayir Bağımsızlık Savaşı için hem de günümüz Cezayir siyaseti için neden önemli bir aktör olduğu ve bu yapı içinde elitler arası mücadelenin nasıl başladığı açıklanacaktır. Bu mücadelenin modern Cezayir’e bırakılan bir miras olduğu iddiası dikkate alındığında; sonraki bölümler için de anlamlı bir katkı sunacaktır. Bölüm ikinci olarak ise askeri elitlerin neden askeri elitlerle veya sivil elitlerin neden sivil elitlerle ittifaklar geliştirmek yerine “sivil-asker koalisyonları” geliştirme yoluna gittiğini tartışacaktır.

Askeri kontrolün dönüşümü ismini taşıyan üçüncü başlık ise iki önemli iddiayı tartışacaktır. Birinci olarak askeri elitlerin kendi arasında hizip mücadelesine son vermesiyle devletin ve partinin nasıl araçsallaştırıldığını, askerlerin elinde nasıl kurulduğunu ve bu özelliği ile modern Cezayir Devleti’nin nasıl askeri kurumlar gibi çalışan bir yapıya büründüğünü gösterecektir. Bu kısım aynı zamanda ordunun kontrolünde geçen yıllar boyunca askerlerin elindeki devlet aygıtının nasıl devlet kapitalizmine dönüştüğünü ve toplumsal rıza üreten ideolojik dilin nasıl kullanıldığını açıklayacaktır. Kısacası bu kısım, yönetici elitin iktidar koalisyonuna dönüşme sürecine odaklanacaktır. Bu bölümün ikinci hedefi ise toplumsal, ekonomik ve uluslararası yapının içeride nasıl sivil asker ilişkilerini etkileyen önemli bir faktöre dönüştüğünü gösterecektir. Bu bağlamda tez, sivil ve askeri elitlerin yapısal tehditler karşısında nasıl pozisyon aldığını ve yeni davranış biçimlerinin askeri ve sivil elitlerin mücadelesini nasıl etkilediğini açıklayacaktır.

Cezayir’de uzun bir dönemi kapsayan Buteflika yıllarına odaklanan tezin dördüncü bölümü ise iki kısımda değerlendirilmiştir. Cezayir dış politikasının içeride sivil asker ilişkileri üstünde nasıl bir etkiye sahip olduğu açıklandıktan sonra, bu etkiyi sivil bir cumhurbaşkanı olarak Buteflika’nın orduyu geriletmede nasıl bir araca dönüştürdüğü açıklanacaktır. Bölümün ikinci kısmında ise birinci kısımdaki iddia ile bağlantılı bir şekilde, Buteflika’nın dış politikadan devşirdiği gücü içeride elit mücadelesinde nasıl

kullandığını gösterecektir. Bu bağlamda bu kısım, Buteflika'nın ordu karşısında güçlenmesinin ardından "Buteflika klanının" merkezde olduğu yeni bir elit koalisyonunu nasıl kurduğunu açıklayacaktır. Farklı bir şekilde ifade edersek; Buteflika'nın iktidardaki elit grubunu geriletmesinin ardından, yeni bir teknokrat grubun nasıl göreve geldiğini gösterecektir.

Tezin beşinci bölümü ise önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal hipotezleri Mısır özelinde test etmesi bakımından diğer bölümlerden farklılaşmaktadır. Diğer bölümlerin aksine bu bölüm tek başına Mısır'ı ya da Cezayir'i müstakil bir örnek olarak ele almak yerine, Cezayir için ortaya konan kavramsal argümanları, Mısır ve Cezayir karşılaştırması yaparak tartışacaktır. Bu bağlamda karşılaştırmalı bölüm, Cezayir özelinde ortaya konan argümanların genellenebilir hipotezlere dönüştürülebileceğini gösterecektir. Hür Subaylar Darbesi ile birlikte askeri vesayetin, tıpkı Cezayir örneğinde olduğu gibi, nasıl ordunun siyasetteki rolünü meşrulaştıran bir siyasi kültür ürettiğine odaklanacaktır. Bu bağlamda dört alt başlık; *siyaset, bürokrasi, ekonomi ve ideoloji* Cezayir ve Mısır'da askeri kökenli otoriter rejimlerin nasıl kurulduğunu ve evrimini farklı boyutlarıyla açıklayacaktır. Söz konusu yapının Cezayir ve Mısır gibi ülkelerin sonraki yıllarında tüm siyasi hayatı etkilediği düşünüldüğünde genellenebilir sonuçlara ulaşması bakımından özgün bir katkı sunacağı gibi Cezayir ile benzer tecrübelerden geçmiş olmasından dolayı Mısır'ın tecrübesi aynı zamanda Cezayir örneğine dışarıdan bakmayı da mümkün hale getirecektir.

BÖLÜM 1: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sivil asker ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar veya popüler tartışmalar çoğu zaman meselenin normatif doğasından uzaklaşamaz. Bu alanın normatif doğası, seçimle işbaşına gelen (sivil) yöneticilerin karar alma mekanizmalarının en tepesinde yer aldığı bir yapıyı kabul edilebilir olarak görür. Orduları ise seçilmiş siyasetçilerin yönetim alanlarından biri olarak söz konusu yapının asli unsurlarından bir olarak kabul eder. Bu nedenle literatürün normatif doğası, siyasal sistemde orduların seçilmiş siyasetçilerin kontrolünde olması gerektiği varsayımına dayanır. O halde en kaba hatlarıyla sivil asker ilişkilerinin şu denklemin üzerine inşa etmek mümkündür: Askerler üzerinde sivil kontrol varsa sivil asker ilişkileri iyi, sivil kontrol yoksa sivil asker ilişkileri kötüdür. Başka bir deyişle, askerler sivillerin denetimine açık ise demokratik; değilse demokratik değildir.

Birkaç istisna dışında sivil-asker ilişkileri literatürü bu önermeyi kabul etmekle kalmaz tüm analizlerini bu denklem üzerinden kurar. Siyaset bilimi, sosyoloji, uluslararası ilişkiler gibi disiplinler, başka hiçbir alanda olmadığı kadar “iyi”, “kötü”, “doğru” ifadelerini kullanarak sadece alanın normatif doğasına uygun hareket etmekle kalmaz aynı zamanda bu önermeyi, toplumların ve siyasal sistemlerin geçirdiği değişime rağmen destekler. Bu nedenle sivil kontrolün neden doğru veya arzu edilen bir durum olduğu sorusu literatürün doğrudan ilgilendiği sorulardan biri değildir. Bunun yerine sivil asker ilişkileri literatürü, “doğru” sivil asker ilişkilerini mümkün kılan aktörler arasındaki ilişkiler ağını anlamaya odaklanır. Bunun bir sonucu olarak sivil asker ilişkileri üzerine çalışan akademisyenlerden, araştırmacılardan, yorumculardan ve siyasetçilerden ordunun karşısında, sivil siyasetin yanında yer alması, askerler üzerinde sivil kontrolü sağlayacak mekanizmaların inşasına yardımcı olması beklenir.

Ancak bu çaba araştırmacıları aynı zamanda neredeyse literatürdeki tüm yaklaşımların ilgilendiği büyük bir paradoksun içine sıkıştırır: Bir yanda devleti dış güçlerden koruması beklenen bir aktörün -ordunun²⁰- mümkün olduğu kadar güçlü olması, diğer yanda ise bu güçlü yapıyı (orduyu) zayıflatmayacak ama aynı zamanda bağımsız hareket etmesini

²⁰ İsminden de anlaşılacağı üzere, sivil asker ilişkileri literatürü asker tanımı ile genellikle orduları kapsamaktadır. Ancak yakın dönemde devletlerin örgütlenmesinin önemli ölçüde değişim göstermesi ile birlikte kimi çalışmalar daha çok polis teşkilatlarına vurgu yapan “devletlerin kolluk güçlerinin” de sivil alan karşısında ordunun safında değerlendirmektedir. Ancak çalışma kapsamında literatürün genel tanımından ayrılmadan ulusal ordulara vurgu yapılacak aksi durumlar detaylandırılacaktır.

engelleyecek sivil kontrolün kurumsallaşması beklenir. Literatürün bu paradoksa mahkum kalmasının en önemli nedeni ise orduların devleti ve toplumu dış tehditlerden koruyan tehditkar bir yapı, sivil siyaseti ise demokratik değerleri koruyan bir aktör şeklinde tanımlamasından kaynaklanmaktadır. Paradoks da tam olarak burada başlamaktadır: Güçlü orduların varlığı sadece sınırların ötesindeki güçler için değil orduları kuran devlet yapıları, sivil siyaset ve toplum için de tehdide dönüşebilir mi? Başka bir deyişle, dış tehditlerden korunmak için daha güçlü ordular kurma ihtiyacı, beraberinde güçlü ordulardan korunma, onlar üstünde tam denetim kurma ihtiyacına dönüşür. Bu nedenle alana ilişkin en önemli soruyu, alanın en tanınan araştırmacılarından birinin, Peter Feaver’ın kelimelerini kullanarak en kısa şekilde şöyle sormak mümkündür: Toplum ve devleti kendi muhafızından kim koruyacak? (Feaver, 1996).

Bu paradoks askeri olanın karşısında sivil olanın başka bir deyişle, demokratik olanın (sivil alan) karşısında hiyerarşik olanın (askeri alan) çatışması olarak ele alınır. Bu kıyaslamada sivil alan demokratik değerlerle donatılmış, halk tarafından seçilmiş temsilcileri olan, Batı toplumlarının binlerce yıllık siyaset ve savaş tarihinin geldiği son noktayı temsil eden kamusal ve demokratik bir alan olarak görülürken diğer yanda ordular, hiyerarşik yapılarından dolayı demokratik değerlerden uzak hatta militarist ruhu ve şiddet uygulama teknolojisini -ve hatta arzusunu- barındıran, bu özelliği nedeniyle de her zaman denetim altında tutulması gereken sorunlu bir yapılanma olarak görülür. Bu çatışmada sivil alanın, askeri olan üstünde denetim kurması başka bir deyişle askerlerin toplum ve siyaset üstünde denetim kurmasını engellemesi beklenir (Feaver, 1999; Huntington, 1957; Nielsen, 2005; Schiff, 1995).

Sonuç olarak sivil yönetimlerin ve toplumların ordulardan nasıl korunacağı tartışılır çünkü bu soru aynı zamanda demokratik dünyanın demokratik olmayan ama varlığı son derece meşru ve gerekli yapılardan nasıl korunacağını ihtiva eder. Bu nedenle söz konusu tartışmanın uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi gibi disiplinlerdeki birçok tartışmanın aksine normatif bir doğası vardır ve “her zaman anti-demokratik bir yapıya sahip olan” (Desch, 1999: 5-6) orduların iç siyasetteki etkinliğinin kısıtlanması, sivil siyasetin denetimi altında olması gerektiği ön kabulünden hareket eder. Daha da ötesi, alanın normatif doğası askeri alanı sivillerin denetiminde sınırlarken -niteliği nadiren tartışılan- “sivillere de yanlış yapma hakkını vermektedir” (Meir, 1995).

Bu bağlamda normatif bir doğası olan ve söz konusu kaçınılmaz paradoksa sıkışan sivil asker ilişkileri teorileri çok büyük oranda iki soruya odaklanır. Birinci olarak çalışmalar devletlerin sivil asker ilişkilerini anlamaya; daha özelden ise sivil ve askeri kurumların ve elitlerin davranışlarını, bu davranışların arkasında yatan motivasyonları ve taraflar arasındaki güç ilişkilerini ortaya çıkarmaya odaklanır. Bu alana ilişkin birçok farklı yaklaşım var olsa da temel olarak aynı soruyu sorarak askerler üzerinde sivil denetimin olup olmadığını; yoksa nedenini, varsa ne düzeyde olduğunu araştırır. Bu bağlamdaki tartışmalar teorik bir arka plan barındırmakla birlikte devletlerin ve toplumların yapısını inceleyerek sivil asker ilişkilerin mevcut durumunu ve tarihselliğini inceler (Kamrava, 2000; Lutterbeck, 2013; Mortimer, 2006).

Literatürün ikinci odağı ise söz konusu dinamikleri inceleyerek sivil kontrolün nasıl sağlanacağı üzerinedir. Birincisinden farklı olarak; burada sivil asker ilişkileri sadece anlaşılmaya çalışılmaz aynı zamanda güç ilişkisinin sivillerden yana olacak şekilde nasıl dönüşebileceğine odaklanır. Elbette bu tartışma birçok sosyal bilim tartışmasında olduğu gibi bir göreliliği de davet ediyor: Askerler üzerinde sivil denetimin boyutu ve biçimi ne olacak? Ülkeler ve bölgeler arasındaki farklılıklar nasıl açıklanacak? Her devlet için uygulanabilecek bir sivil denetim düzeyinden bahsetmek mümkün müdür? Farklı rejim tipleri sivil denetimin doğasını etkilemeli midir? Askeri alan karşısında sivil alanın yeterliliği sorgulanmalı mıdır? Bu sorulara verilen yanıtlar her ne kadar farklılaşsa da temelde sorunun normatif doğasını korur ve tüm açıklama girişimleri benzer bir hedefe yönelir: Hangi sivil-asker ilişkileri, hangi demokratik değerlerin korunmasını sağlar? (Burk, 1998; Feaver, 1998; Finer, 2002; Huntington, 1957; Schiff, 1995).

Bu soruya verilen yanıtların tarihi İkinci Dünya Savaşı'nın öncesine kadar götürülebilir. Bu dönemdeki ilk örnekler çok büyük oranda, Avrupalı devletlerin silahlanmasına karşı bir şekilde anti-militarist yapıya sahipti. Bu dönemdeki yaklaşımların ortak özellikleri orduları hem bir silahlı güç hem de militarist kültürün gelişmesine neden olan sorunlu bir kurum olarak görmeleriydi. Başka bir deyişle bu dönemdeki çalışmalar askerler üzerinde sivil denetimi sağlamanın çözümü olarak orduların alanını sınırlamak olarak görüyordu. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden on yıllar içinde sivil asker ilişkileri literatürü temel ilgi alanını her ne kadar korusa da birçok önemli değişim geçirdi. Bu değişimlerin yaşanmasında birçok farklı etmen devreye girmiş olsa da uluslararası yapıdaki değişimler, sivil asker ilişkileri çalışmalarının da yönünü ve odak noktasını değiştirdi.

Ancak her türlü değişime rağmen sivil asker ilişkileri üzerine literatürün en başından bu yana en büyük önyargılarının başında Batı demokrasilerine gösterilen ayrıcalıklı konum gelmiştir. Özellikle geleneksel kuramların takip ettiği modernist bakış açısının bir yansıması olarak Batı dışı demokrasi örnekleri veya Batılı demokrasilerin dışındaki yönetim biçimleri, Batılı anlamda demokratik değerler merkeze alınarak analiz edilir. Bu nedenle alana ilişkin klasik kuramlar Batı dışındaki tarihsel deneyimleri ve kültürel yapıları çok az dikkate alırken yakın dönem çalışmalarda bu eksiklik fark edilerek Latin Amerika, Doğu Avrupa, Uzak Asya ve Ortadoğu gibi bölgelerin siyasi yapıları ve sivil asker ilişkileri literatürün araştırma alanına dahil olabilmektedir.

Bu bağlamda bu bölümde yukarıda bahsi geçen alanın normatifliği ve Batı merkezliği tartışılacaktır. Beş alt başlıktan oluşan bölümün birinci alt başlığında (1.1.) literatürde geleneksel (klasik) kuramlar şeklinde yer alan literatürün ilk teorik çalışmaları tartışılacaktır. Bu bağlamda Samuel Huntington, Eric E. Nordlinger ve Morris Janowitz'ın çerçeveselendirdiği kavramsal setler incelenecektir. Takip eden bölümde (1.2.) ise özellikle Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen dünya siyasetinde sivil asker ilişkilerini yeniden yorumlama ihtiyacı hisseden ve bu nedenle klasik kuramların kullandığı kavram setlerinin sivil asker ilişkilerini açıklamada yeterli olmadığını savunan modern yaklaşımlar tartışılacaktır. Üçüncü alt başlıkta (1.3.) ise sivil asker ilişkileri literatürünün Batı merkezliliğini eleştiren kuramsal ve kavramsal çalışmalara yer verilecektir. Tezin araştırma modelinin temelini oluşturan dördüncü alt başlığın (1.4.) ise iki amacı vardır. Birinci olarak Batı dışı coğrafyalardaki sivil asker ilişkilerini açıklama girişimi olarak Michael C. Desch'in Tehdit-Vazife odaklı kuramı ve Croassant ve diğerleri'nin "kontrol mekanizmaları" kuramı tartışılacaktır. Bu kısımda ilgili modellerin neden tezin ayrıcalıklı görüldüğü ve eksiklikleri tartışılacaktır. İkinci olarak ise bu iki modelin nasıl birbirini tamamlayarak Cezayir, Mısır vb. askeri darbeler ve (başarısız) demokrasiye geçiş tecrübeleri yaşamış ülkeler için uygulanabilir bir modele dönüştürülebileceği tartışılacaktır. Son alt başlık (1.5.) ise alanın ilgili kavramlarından yola çıkarak tezin kullanacağı araştırma modeli açıklanacak ve ilgili örneğin Cezayir örneğini açıklamada neden seçildiği ve nasıl kullanılacağı üzerinde durulacaktır.

1.1. Sivil Asker İlişkilerinde Klasik Kuramlar

Sivil asker ilişkileri bağlamında akla ilk gelen çalışma kuşkusuz Samuel Huntington'un meşhur eseri *The Soldier and The State* (1957)'dir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yayımlanan eser, sadece sivil asker ilişkileri literatürüne getirilen kapsamlı bir katkı olmakla kalmadı aynı zamanda “devletin, devleti koruyanlardan nasıl korunacağı” paradoksuna da ilk yanıtı verme girişimidir. Bu yönüyle eser, sivil asker ilişkileri literatürünün en çok atıf yapılan eseri olduğu gibi aynı zamanda da en çok eleştiri alan çalışması olarak bilinir. Daha çok Amerikan sivil asker ilişkilerine odaklanan Huntington'ın temel amacı demokratik toplumlarda sivil asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ve askerler üzerinde sivil kontrolü sağlayan mekanizmanın nasıl inşa edileceğini açıklamaktır.

Literatürde “profesyonel asker” olarak anılan Huntington'un yaklaşımı liberal yaklaşımıyla ve bireysel özgürlüklere verdiği önemle öne çıkar. Bu bağlamda liberal değerleri, bireyin özgürlüğüne ve demokratik değerlere verdiği önem nedeniyle savunan Huntington, sivil siyaseti de benzer sebeple savunur ve çalışması demokratik yollarla, rekabetçi seçim ortamında seçilen sivil temsilcilerin bireyin/vatandaşın özgürlüğünü korumayı kendine ödev edineceği varsayımına dayanır. Aynı varsayımında orduları ise sivil siyasetin denetiminde olması gereken yapısı itibariyle sivil siyasetten ve sivil siyasetçilerden tümüyle farklı bir alanda görevleri olan yapılar olarak tanımlar.

Bu nedenle Huntington'ın anlayışında ordular ile siviller arasında her zaman önlenemeyen bir gerginlik olacaktır. Huntington ise bu gerginliği aşmanın yollarını arar ve birinci olarak orduları ve sivilleri görev alanları bakımından kesin bir şekilde birbirinden ayırmayı ikinci olarak ise ordulara sivil siyaset/siyasetçiler ile benzeşecek şekilde bireyin özgürlüğünü önceleyen görevler yüklemek gerektiğini düşünür. Başka bir deyişle, Huntington orduları sivil siyasetten kesin bir şekilde ayırmasına rağmen ordulara sivil siyasetçiler ile benzer görevler yükleyerek gerilimi düşürmenin yolunu arar. Huntington'a göre toplumu ve bireyin özgürlüğünü önceleyen bu yeni tanımlama biçimi iki taraf arasındaki gerginliğin ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır. Bu şekliyle asker kendi alanında kalırken aynı zamanda sivil siyasetin denetimine açık ve ona hizmet eden bir yapılanma olacaktır (Huntington, 1957).

Huntington sivil denetimin nasıl sağlanacağı sorusuna ise iki yöntem önererek cevap verir: *Objektif kontrol* ve *sübjektif kontrol*. Huntington, sübjektif kontrol ile askerler üzerinde sivil denetimin maksimum düzeye çıkartılmasını ifade eder ve bunu yapacak araçlar olarak da devlet kurumlarını ve toplumsal ve anayasal yapıları gösterir. Ancak Huntington'a göre sübjektif kontrol ile denetim altına alınan askerlerin etkinliğini kaybetmesine ve bunun sonucunda da "toplumu dış tehditlerden koruma" görevini yapamayacak duruma getirebilir. Kısaca Huntington, sivil siyasetçileri askerleri denetleme arzusunun sonucunda orduların işlevsiz kalabileceğinden endişe eder (Huntington, 1957: 80-83).

Objektif kontrolü ise askerin *profesyonleşmesi* şeklinde tanımlar ve bu tanımını, - bilinenin aksine- sadece ordular için kullanmaz. Ona göre orduların profesyonelleşmesi için sivillere de önemli görevler düşer. Öncelikle Huntington, objektif kontrolün sağlanabilmesi için her iki tarafın da görevlerinin herhangi bir şüpheye yer vermeyecek şekilde tanımlanması gerektiğini savunur. Böylelikle her iki taraf da kendi görev alanına giren konuları ve sınırlarını bilerek etkili olacakları alanı inşa edeceklerdir ki bu da her iki taraf arasında oluşabilecek gerilime son verecektir. Ona göre sivil ve askeri alanın bu şekilde keskin bir şekilde tanımlanması sadece ordunun müdahalelerinin frenlenmesini sağlamaz aynı zamanda ordunun da dış tehditler karşısında güçlenmesinin önünü açar. Çünkü Huntington'ın önerdiği biçimiyle ordu, otonom bir yapı kazanacaktır ve sivil müdahale ihtimali ile karşı karşıya kalmayacaktır. Bunun en önemli sonucu ise güçlü bir yapı haline gelerek tüm odak noktasını dış tehdide yöneltecek olmasıdır. Görüldüğü üzere, Huntington sadece orduları sivil alana girmemesi konusunda sınırlamaz aynı zamanda sivil siyasetin ordulara -gereğinden fazla- müdahale etmemesi gerektiğini savunur. Başka bir deyişle, Huntington'un yaklaşımında sivillerin askerlerden bağımsız karar alması ne kadar önemliyse askerlerin de kendi alanlarına giren konularda sivillerden bağımsız karar alabilmesi o kadar önemlidir.

Huntington'un literatüründe kendine *professionalism* (profesyonellik) şeklinde yer bulan bu kavramsallaştırması, orduları ve sivil alanı bir kurum olarak ele alır ve profesyonellik yaklaşımının her iki kuruma da objektif bir bakış açısı kazandırdığını savunur. Huntington'a göre bu yaklaşımın sunduğu kolaylık ise hem sivil-asker ilişkilerinde askerlerin siviller tarafından doğrudan kontrolünü mümkün kılması hem de bu ilişkinin yapısını açıklamasıdır. Her iki tarafın da görevlerini yerine getirmediği durumlar ise

Huntington’a göre profesyonelleşmenin gerçekleşmediği; başka bir deyişle doğru sivil asker ilişkilerinin oluşmadığı durumlardır (Huntington, 1957: 85).

Sonuç olarak Huntington, objektif kontrol yoluyla sadece sivil ve askeri alanını birbirinden ayırarak doğru sivil asker ilişkilerinin kurulabileceğini savunmaz aynı zamanda hem sivil alana hem de askeri alana ödevler yükler. Bu yönteminin temel nedeni ise güvenlik endişesidir. Bu nedenle Huntington için hem toplumların özgürlüğü ve hem de devletin dış tehdit karşısında güvenliğini dikkate aldığı sonucuna ulaşabiliriz (Huntington, 1957: 83). Huntington orduların güçlü bir şekilde ayakta kalmasını önemser. Çünkü o orduları sadece sivil siyasete bağımlı, dış tehditlere karşı ülkenin bütünlüğünü koruyan silahlı güçler topluluğu olarak bakmaz. Bunun yerine orduyu, toplumun bel kemiği olarak korur ve özel bir yerde konumlandırır. Ona göre ordular, sistemin omuriliğini oluşturan “orta sınıfa danışmanlık görevi yapan koruyucular”dır. Bu yönüyle ordular, sosyal bütünleşmeyi sağlayan, sosyal ve ekonomik reformları düzenleyen bir örgütsel yapıdır. Bu nedenle Huntington literatüründe sivil siyasetin bağımsızlığı ne kadar önemliyse orduların bağımsızlığı da o kadar önemlidir (Huntington, 1968). Böylelikle Huntington, hem kesin sivil denetimin hem de devlet güvenliğinin garanti altına alındığı bir model inşa ettiğini, sivil asker ilişkilerinin meşhur paradoksuna yanıt ürettiğini savunur.

Aslında başka bir açıdan bakıldığında Huntington’un sivillere de görevler yükleyen bu yaklaşımının klasik anlamda yurttaşlara da görevler yükleyen, onları sorumlu tutan liberal teori ile tutarlı bir tarafının olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre sadece ordulardan sivil alanı terk etmesi, sivillerin denetimine açık olması beklenmez aynı zamanda da sivillerden askeri alanı terk etmesini, askeri alanların otonom yapıda olması gereken orduların uzmanlık alanına bırakılması gerektiği önemle vurgulanır.

Elbette ki burada öne çıkan soru kontrol mekanizmasının nasıl kurulacağı, orduların nasıl profesyonel askerler olarak yetiştirileceği ve en önemlisi askeri alan sivil alan ayırımının nasıl yapılacağıdır. Daha genel manada ise asıl soru Huntington’ın işaret ettiği şekilde iki alanı birbirinden ayıran siyasi ve askeri kültürün nasıl işler hale geleceğidir. Bu soru Huntington tarafından da o kadar önemli bulunmuştur ki klasikler arasına girmiş meşhur çalışmasının önemli bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. Ona göre askerler üzerinde sivil kontrolün sağlanması her şeyden önce askerlerin sadece kendi alanlarına giren, başka bir

deyişle politik olmayan alandan çıkmamaları ile mümkündür. Bu nedenle orduların yapması gereken “profesyonel” askerler olarak sadece taktik ve strateji gibi daha çok teknik bilgi gerektiren konulara müdahil olmasıdır. Ancak Huntington’a göre bu sadece bir gereklilik değil aynı zamanda profesyonel askerlerin temel özelliğidir. Ona göre mesele askerlerin sivil siyasete müdahale etmelerini engellemek değil sivil siyasete müdahale etmeyen profesyonel askerlik kurumunu inşa etmektir. Daha genel manada ise Huntington, birbirinden tamamen bağımsız sivil ve askeri alanlar inşa etmeyi, bu yeni birbirinden bağımsız alanların varlığını kabul eden ilişkinin kurumsallaşmasını hedefler. Bu kurumsallaşma gerçekleştiği taktirde ise sadece ordulara stratejik ve operasyonel konularda bağımsızlık tanınmayacak aynı zamanda orduların siyasi konulara müdahale etmeyeceği bir siyasi kültürün inşası mümkün hale gelecektir (Huntington, 1957: 74).

Tabii sosyal bilimlerdeki birçok tartışma gibi bu tartışmanın doğası da siyaset ve görelilik yüklüdür. Bu nedenle Huntington’ın cevap vermek zorunda kaldığı ilk soru şu oldu: Devlet meselelerinde hangi konuların askerin, hangi konuların sivil siyasetin alanına girdiğine kim, nasıl karar verecek? Bu soru ile bağlantılı bir başka önemli soru ise böylesi kesin bir ayırım yapmak her zaman ve her siyasi rejimde mümkün müdür? Bu sorunun yeterince aydınlatılmamış olması, başka bir deyişle içinin birçok şekilde doldurulabilecek genel ifadelerden öteye geçmemesi, Huntington’un yaklaşımının en sorunlu tarafı olarak öne çıkmaktadır (Burk, 2002).

Bu eleştirilere göre Huntington’un profesyonellik dediği ve sivil ve askeri alanı birbirinden ayıran önerisi yeterince net belirlenmemiş, sınırları yeterince iyi çizilmemiştir. Bu nedenle Huntington aslında doğru sivil asker ilişkilerinin nasıl inşa edileceğine dair bir cevap vermemektedir (Abrahamsson, 1971; Burk; 2002; Desch, 2008: 61). Örneğin Feaver’a göre Huntington, profesyonelizmin mümkün olduğu durumlarda orduların bağımsız kararlar alabilen yapılar olabildiği kadar aynı zamanda apolitik olabileceğini ve sivil denetime uygun hale gelebileceğini varsayarken bunun nasıl gerçekleşeceğine dair net tanımlar yapmaz; bunun yerine genel ifadeler kullanmayı tercih eder (Feaver, 1996: 158).

Gerçekten de bu soru, Huntington’un çalışmasında yeterince cevaplanmamıştır. Huntington’un yaklaşımı sivil asker ilişkileri üzerindeki paradoksu çözebilecek analizden, bir modelden ziyade normatif ve ideal bir yaklaşım olarak kabul görür. Askeri

elitlerin veya sivil elitlerin karar alma davranışlarına bakmaksızın bu ilişkinin nasıl olması gerektiğine kafa yoran Huntington, bu kontrol mekanizmasının nasıl inşa edileceği üzerine somut önerilerde bulunmaz (Bruneau, 2013: 14; Williams, 2007: 93). Huntington'un çalışmasındaki bir başka muğlaklık ise orduları “zamana ve mekana göre değişmeyen” (Huntington, 1957: 13) sabit yapılar olarak ele almasıdır. Profesyonellik için yaşamsal olarak gördüğü bu sabitlik, kontrol mekanizmasının farklı örneklerde nasıl inşa edileceği sorusuna yanıt vermekten uzak kaldığı gibi anlaşılmayı da zorlaştırmaktadır. Örneğin değişen iç veya dış yapının orduların ve siyasi elitlerin davranışlarında nasıl etki edeceğini tartışmadığı gibi görmezden gelir (Nielsen, 2005: 65-66).

Benzer bir eleştiri de Desch'ten gelmiştir. Desch Huntington'ın eserini yayımladığı dönemden bu yana devletler arası ilişkilerde ve devlet yapılarında önemli değişiklikler olduğunu savunarak Huntington'ın iddia ettiği gibi “değişmez ve sabit” bir yapıdan bahsedilemeyeceğini savunur. Desch bunun en önemli sebebi olarak ise orduların artık “tehdit” tanımlamasında sadece dışarıya odaklanmadığı; tam tersine iç siyasette de “tehdit” tanımı yaptığını savunur. Örneğin Desch, bu yeni durumda (iç tehdidin belirlenmesinde) “ulusal çıkar”ların belirlenmesinin askeri elitlerin mi yoksa siyasi elitlerin mi alanı olduğu konusunda büyük bir tartışma olacağını savunur. Öyle ki Desch'e göre, ordular “iç tehdit” gördüğünde siyasi tartışmalara müdahil olmaktan, ulusal çıkarları belirlemekten çekinmeyecektir. Bu tartışmaya paralel olarak, askeri bütçenin belirlenmesi, savaş stratejilerinin tespit edilmesi gibi salt askeri mesele olarak görülen durumların dahi askerin mi yoksa sivillerin mi alanına girdiğini tespit etmenin zorluğundan bahseder. Desch bu tartışmaları devletin şiddet gücünü kime karşı kullanacağını belirlemesi açısından anlamlı bulur ve söz konusu muğlaklığın sivil kontrolün nerede başlayıp nerede biteceğini de tartışmalı hale getireceğini düşünür (Desch, 1999: 5-6).

Değişen siyasi ortama dikkat çeken Desch'in yanı sıra Stephan da siyasi kültürün farklılık gösterebileceğine dikkat çekerek profesyonellik, objektif kontrol gibi kavramların da değişiklik gösterebileceğini savunur. Stephan'a göre bunun en önemli sonucu Huntington'un önerdiği ideal sivil asker ilişkileri modelinin farklı siyasi kültürlerle uygulanamayacağıdır. Örneğin Stephan, Huntington'un ABD'deki modeli incelediğini savunarak Latin Amerika ülkeleri için söz konusu modelin işlemeyeceğini iddia eder.

Daha da ileri giderek Huntington'ın modelinin değişen koşullar ile birlikte uygulanamaz bir model haline geleceğini savunur (Stepan, 1976: 52).

Ortadoğu lkelerinde sivil asker ilişkilerini inceleyen Mehran Kamrava ise Stephan ile benzer noktaların altını çizer. Kamrava'nın (2000) Ortadoğu lkelerindeki sivil-asker ilişkilerini inceleyen çalışmasında 1960'lı ve 1970'li yıllarda orduların profesyonelleşme düzeyinin arttığını savunur. Huntington'un kullandığı şekliyle düşünülecek olursak Kamrava'nın Ortadoğu'da ordular üzerinde sivil kontrolün arttığını iddia etmesi beklenebilirdi. Ancak Kamrava bu dönemde ve sonrasında profesyonelleşen orduların siyasi müdahaleden uzak duracağı beklentisi yerine daha fazla siyasileştiklerini ve siyasete daha fazla müdahale ettiklerine dikkat çeker. Bunun en önemli gerekçesi olarak ise Ortadoğu'da orduların profesyonelleşme ile hem teknolojik anlamda hem de siyasi anlamda eskisinden daha tehditkar kurumlar haline gelmesini gösterir. Buna bağlı olarak "profesyonelleşen ordular siyasi olarak daha etkili hale geldiler" (Kamrawa, 2000: 69-79). Bu bağlamda Ortadoğu rneğinin Güney Asya ve Latin Amerika rnekleri ile benzer olduğunu savunan Kamrava, Huntington'un ülkelerin sosyo-kültürel, ekonomik ve tarihsel koşullarını dikkate almadığını, her vakanın Huntington'ın iddia ettiği gibi evrensel değil; kendine has dinamiklerinin bir sonucu olarak birbirinden bağımsız ve kendilerine özgü olduğunu iddia eder (Kamrava, 2000: 70)

Özellikle 1990'lardan itibaren sivil asker ilişkileri üzerine birçok model inşa edilmiş olsa da her türlü eleştiriye rağmen Huntington'un liberal yaklaşımı hala alanın önde gelen teorisi olarak öne çıkıyor. Huntington, birinci olarak orduyu devletin toplumla bağı olmayan bir aygıt biçiminde gören dönemin yaklaşımlarının aksine toplumla olan ilişkisini önemsiyor. Bu açıdan Huntington sivil asker ilişkilerindeki problematiğe yönelik ilk sistemli analizdir. İkinci olarak ise Huntington'ın girişimi, sivil ve askeri alanı net bir şekilde birbirinden ayırma hedefi taşıyor.

Huntington gibi klasik kuramcılar arasında yer alan Janowitz'in sosyolojik yaklaşımı ise kültür kavramına verdiği önemle ne çıkıyor. Huntington'dan farklı olarak Janowitz, *The Professional Soldier* (1960) isimli çalışmasında ordulara ya da devlet kurumlarına değil daha çok topluma, bireylere ve orduların sosyolojisine, başka bir deyişle ordular ile toplumlar arasındaki ilişkiye odaklanır. Janowitz, ncelikle Huntington'un liberal görüşlerini, vatandaşların doğrudan katılımını engellediği, devleti askeri ve sivil elitler

arasında bir çekişme alanı gördüğü gerekçesiyle reddeder. Ona göre bu ilişkinin doğasında olduğu iddia edilen gerilim, üretilmiş bir gerilimdir ve vatandaşların daha fazla katılımının sağlanması durumunda gerilim de ortadan kalkacaktır. Vatandaşların doğrudan katılımı ile vatandaşlık bilinci, devlete ve topluma aidiyet, kolektif kimliğin toplumun tümüne yayılması gibi kavramları kast eden Janowitz, bu yolla toplumun – askerler de dahil olmak üzere- tümünün sadece bireysel çıkarlarını değil aynı zamanda kamusal çıkarlarını da koruyacaklarını savunur. Böylelikle askerlerin, vatandaşların ve kamunun çıkarları ortak olacaktır. Bu vatandaşların gerektiğinde bir asker gibi hem cumhuriyetlerini hem de devletlerini koruyacakları anlamına gelirken aynı zamanda askerlerin de sıradan vatandaş gibi düşünmesini sağlayacak ve her üç aktör arasındaki olası gerilimler de çözülmüş olacak. Son olarak ise sivil siyasete ve topluma müdahale eden askeri tehdit endişesi de ortadan kalkacaktır (Janowitz, 1960).

Janowitz'in çalışması her ne kadar Huntington eleştirisi ile başlasa da Huntington ile benzer şekilde sivil kontrole sıkça vurgu yaparak orduların profesyonelliğine odaklanır. Ancak Janowitz, Huntington'dan farklı bir şekilde orduların “apolitik” kurumlar olması gerektiği fikrini “gerçek dışı” bularak reddeder. Tam tersine Janowitz'e göre ordular politik kurumlardır ve asıl bu nedenle profesyonel olabilirler. Hatta orduların tek başlarına sivil denetimi kabul etmesi bile politik kurumlar olduğunu gösterir. Orduları hem siyasi hem de otonom kurumlar olarak tanımlayan Janowitz'in ordu tanımına göre, ordular da tıpkı sivil siyasetçiler ve bireyler gibi demokratik değerleri benimseyen kurumlar olarak inşa edildiği taktirde söz konusu gerilim ortadan kaldırılacaktır ve bu haliyle ordular, kendi askeri alanları ile meşgul olan profesyonel ama aynı zamanda siyasi kurumlar haline gelebileceklerdir. Kısaca Janowitz, sadece askeri ve siyasi kurumları yeniden tanımlamaz. Bunun yerine toplumu, siyasi ve askeri alanı birbirinden ayıran siyasi kültüre sahip bir yapı biçiminde tanımlar ve siyasi kültürleri gereği aktörlerin de kurumların alanlarına ve sorumluluklarına riayet edeceğini öngörür (Janowitz, 1960: 342).

Ona göre sivil denetimin sağlanmasında gerekli olan sadece askerlerin ya da sivil siyasetçilerin, Huntington'un profesyonelleşme kavramıyla kast ettiği gibi, demokratik değerleri bir norm olarak benimsemesi yetmez aynı zamanda vatandaşların da benzer bir bilince sahip olması gerekir. Janowitz için bunun önemi, vatandaş ile askerler arasında ideal ilişkinin kurulmasını mümkün kılacak olmasıdır. Bu bağlamda Janowitz ilk olarak,

vatandaşı demokratik ve liberal değerlere saygılı bireyler olarak tanımlar. Böylelikle vatandaş, haklarının bilinciyle kitlesel hareketlere eğilimli bir toplum haline gelecektir. Bu tanım bireyi, demokratik değerlerin öneminin bilincine sahip vatandaş yaparken aynı zamanda asker ile olan ilişkisinde kurucu rolü ona verir. Böylelikle asker ile olan ilişkisinde vatandaş kendini, sadece siyasi çıkarları gereği değil aynı zamanda doğuştan gelen hakkı gereği askerler üzerinde denetim kurması gerektiği bilincine sahip olacaktır (Janowitz, 1960).

Burada kuşkusuz en önemli soru, askerlere atfedilen toplum ile sosyalleşmesinin hangi mekanizmalar ya da süreçler yoluyla işlerlik kazanacağıdır. Başka bir deyişle, hangi mekanizmalar askerlere, birer vatandaş gibi düşünmelerini sağlayacak ve bunu kurumsallaştıracaktır? Janowitz, bu soruya yanıt olarak “ulusal hizmet” (national service) programlarını işaret eder. Ulusal servis programları ile bir çeşit siyasi eğitimi kast eden Janowitz, bu yolla askerlerin sivil denetimi de içeren ulusal hedefleri benimsemesinin sağlanacağına inanır. Bu eğitimin en önemli yanı askerlerin görmüş oldukları askeri eğitimin yanı sıra siyasi eğitimle kendilerini sadece asker gibi değil aynı zamanda sivil bir birey veya vatandaş olarak da görmelerini sağlamaktır. Bu yolla toplumun her bir kesimi, sivil denetimi ve demokratik değerleri benimseyen bir siyasi kültürün oluşmasına katkı sağlayacaktır (Janowitz, 1983: 74-75).

Janowitz’ın Huntington’dan bir diğer farklılığı ise orduları “sabit ve değişmez” bir yapı olarak görmemesi onları toplumsal koşullara ve yeni gelişen teknolojilere göre değişim gösterebilen dinamik bir yapı olarak görmesidir. Örneğin ona göre, uluslararası siyasette nükleer çağla birlikte orduların savaşlarda oynadığı rol de önemli ölçüde değişmiştir. Artık yeni dönemle savaş biçimleri de değişmiş ve askerler artık bir savaşçıdan ziyade polis memuru konumuna, ordular ise ordudan (military) ziyade polis teşkilatına (constabulary) dönüşmüştür. Janowitz’e göre bu değişim Huntington’un sıklıkla vurguladığı objektif kontrol yoluyla askerin siyasi alandan dışlanması anlayışını dönüşüme uğratmış ve ordular daha politik kurumlar haline gelmiştir. Bu yeni durum ise ordular üstündeki sivil denetimi sarsacaktır. Ancak bu yeni durum dahi, Janowitz’in yaklaşımında sivil denetimin gerekliliğini sorgulatmaz. Bunun yerine ordular nasıl yeni koşullara göre değişim gösteriyorsa sivil denetim de değişim göstererek işlerliğini devam ettirebilir (Janowitz, 1960: 363-366).

Bu yeni durum Janowitz’i askerler üzerinde sivil denetimin nasıl sağlanacağı konusunda yeni bir yaklaşıma yönlendirir. Orduların yeni dönemde -nükleer çağla birlikte askerlerin rolünün ve askerliğin yapısının değişmesiyle birlikte- polis teşkilatlarına dönüşmesi sorunu karşısında Janowitz, öncelikle Huntington’un “objektif kontrol” yoluyla profesyonel, otonom ordular kurulması yaklaşımını bir kez daha reddeder. Bunun yerine Janowitz, Huntington’dan farklı olarak, orduların siyasi konumları olabileceği konusunda ısrar ederek orduların toplumsal özelliklerine odaklanır. Bu bağlamda nüfus, etnisite, askere alma yöntemi gibi değişkenleri kendi analizinin merkezine yerleştirir. Janowitz’in bu değişkenlere bakmasının en önemli nedeni, siyasi konumları olan orduların toplumsal özelliklerini bilmenin onların nasıl sivil denetime açık olacağı hakkında ipuçları vereceğini düşünmesidir. Ayrıca ona göre yeni durumda askerler ve askerlik artık sadece savaşla veya dış düşmanla daha az ilgili toplumla ise daha çok ilgili olacaktır. Başka bir deyişle, artık ordular daha fazla toplumsal hale gelecektir ve onların bu yeni konumu yeniden tanımlanmalıdır (Janowitz, 1960: 420).

Janowitz’in bu yaklaşımı birçok çalışmaya ilham vermiş olsa da beraberinde birçok eleştiriyi getirmiştir. Bu eleştirilerin başında ise Janowitz’in vatandaş tanımlaması var. Birçok araştırmacı Janowitz’in yaklaşımı için eğer birey demokratik değerleri önemseyen veya demokrasinin bilincinde olan vatandaşlar değillerse söz konusu yapının kurulmasının nasıl mümkün olacağına açıklık getirmediğini savunur. Bu eleştiriye göre Janowitz hem askerlerin hem de vatandaşların bu bilince sahip olacağını ve bu bilince uygun davranacağını veya onları bu bilince sahip bireyler olarak yetiştiren eğitim mekanizmasının başarılı olacağını varsaymakla kalır (Burk, 2002: 13-14). Bir başka eleştiri ise Janowitz’in kendi çalışmasında sıkça eleştirdiği Huntington’un ötesine geçemediğidir. Örneğin Feaver, Janowitz’in Huntington’dan farklı olarak kurumlara ve dinamiklere, sadece farklı isimler vermiştir. Bunun dışında, Janowitz’in polis teşkilatına yüklediği misyon ve anlam içerik olarak Huntington’ın ordunun profesyonelleşmesi kavramı ile benzerdir. Bu yönüyle Janowitz’in yaklaşımı, Huntington’ın kuramı ile tümüyle benzer olmamakla birlikte yeni bir yaklaşım da önermemektedir (Feaver, 2003: 7).

Başta Huntington ve Janowitz olmak üzere, klasik yaklaşımlara yönelik ikinci önemli eleştiri ise bu yaklaşımların ürettiği kavram setlerinin anlaşılmaktan uzak, içinde çok büyük oranda muğlaklıkları barındırdığıdır. Bu nedenle modern yaklaşımların birçoğu

söz konusu muğlaklıkları giderme, söz konusu kavramları sınırları belli bir alana dönüştürme çabasıdır (Burk, 2002: Nielsen, 2005). Tüm bu eleştirilerin yanı sıra Janowitz'ın yaklaşımı sivil asker ilişkilerinde önemli bir yer tutar ve çalışması ABD'de askeri sosyolojinin kurucu olarak görülür. Bu bağlamda demokratik devletlerde askeri yapılanmaların rolüne ilişkin birçok sosyolojik çalışmaya da ilham olmuştur (Burk, 1993).

Her iki teoriye getirilen bir başka eleştiri ise sivil kontrolün gerekliliği konusunda bir model geliştirmiş olmalarına rağmen bunun nasıl olacağı konusunda net bir yol tarif etmemiş olmalarıdır. Örneğin Huntington liberal kuramı ile demokratik değerlerin korunmasını dış tehdide indirger ve devleti dış tehditlerden koruyabilen güçlü bir ordunun varlığını yeterli görür. Başka bir deyişle ordunun rolünü dış tehditlere odaklanmaya indirir. Ancak orduların iç siyasete yönelmeleri durumunda nasıl bir yol izleneceği konusunda yeterli ve net bir öneride bulunmaz. Benzer şekilde Janowitz de sivil katılım kavramı ile meseleyi sivil erdeme indirger. Ancak çalışmasında kitlesel katılımın nasıl olacağı sorusuna yanıt vermediği gibi sadece “sivil erdem” kavramı ile vatandaşlık bilincine vurgu yapar (Burk, 2002: 12). Kısacası her iki teori de çabaları için “neden” sorusuna yanıt verirken “nasıl” sorusunu cevapsız bırakırlar. Huntington, demokrasiye vurgu yaparken demokratik değerlerin nasıl korunacağına yeterince önem vermez. Janowitz ise demokratik değerlerin nasıl korunacağına odaklanırken pratik uygulamaların nasıl olacağına yeterince değinmez.

Huntginton'ın yaklaşımı literatürün en çok eleştiri alan çalışması olsa da kendisinden sonra birçok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmaların başında ise Nordlinger'in “askeri korporatizm” yaklaşımı gelmektedir. Nordlinger öncelikle, Huntginton'ın “askeri kontrol” kavramı ile ifade ettiği askeri alan-siyasi alan ayrımını reddeder. Ona göre her bir askeri hareket, doğası gereği siyasidir çünkü her bir askeri hareket devlet bürokrasisinin karar alma süreçlerinden geçecektir ve teknik bilgisi ile askerler siyasi süreçlere dahil olacaklardır. Bu durum, askerlerin en başından beri siyasi süreçlere müdahalesini kolaylaştıracaktır. Bu nedenle Nordlinger, Huntington'ın altını çizdiği gibi objektif kontrolün askeri elitleri siyasi süreçlerden uzaklaştırmayacak tam tersine siyasi rollerini meşrulaştıracaktır. Çünkü Nordlinger'e göre, daha fazla özerklik istemek veya devletin diğer aygıtlarına müdahil olmak sadece ordunun değil tüm kurumların dürtüsüdür. Tüm kurumlar kendi alanları konusunda hassas davranırlarken

diğer kurumların, özellikle sivil siyasetin, alanlarına müdahale etmek isteyeceklerdir (Nordlinger, 1997).

Aslında Nordlinger askerlere özerk bir alan tanınması konusunda Huntington ile hem fikirdir. Nordlinger, Huntington'dan farklı olarak askerlere tanınacak etkinlik alanının sadece ekonomik alanla sınırlı tutmuştur. Başka bir deyişle, Nordlinger, Huntington'ı askerlere siyasi özerklik verdiği gerekçesiyle eleştirirken kendisi ekonomik özerklik vermiştir. Buna göre askerler, kendi kurumsal ekonomik çıkarları konusunda özerk olurlarken diğer alanlarda (sivil) siyasi otoritenin denetimi altında olacaktır (Nordlinger, 1997). Aslında bir açıdan bakıldığında Nordlinger'in, Huntington'ın yaklaşımında kısmen değişiklik yaptığı ancak özü itibariyle benzer bir yöntem tercih ettiği söylenebilir. Çünkü Nordlinger de iki noktada Huntington ile benzeşmektedir. Birinci olarak Nordlinger, Huntington gibi sivil asker ilişkilerinde ideal olanın her iki alanı birbirinden ayırmak olduğunu savunur. İkinci olarak ise bu ayırmada askeri gücü ve teknik bilgiyi temel kriter olarak koyar ve ordulara bu nedenle ayrı bir alan yaratır.

Öte yandan Nordlinger'in teorisinde en çok askerlere ekonomik ayrıcalık tanımış olmasından dolayı eleştirilmiştir. Nordlinger çalışmasını yayımladıktan sonra başta Mısır, Cezayir, El-Salvador ve Pakistan gibi örnekler ekonomik ayrıcalıkları olan orduların ülkelerinde ne kadar baskıcı hale geldiği ve nasıl doğrudan ve dolaylı şekillerde sivil siyasete müdahale ettiği göstermiştir. Hatırlanacağı üzere söz konusu ülkelerde ekonomideki ağırlıkları bir hayli fazla olan ordular birçok kez bu ağırlıklarını kullanarak hakim konumlarını devam ettirmişlerdir. Birçok eleştirinin merkezinde ise orduların ekonomik ayrıcalıklarının onları aynı zamanda siyasi olarak imtiyazlı kurumlar haline getirdiği iddiası yatar (Lenze, 2016).

Görüldüğü üzere “sivil asker ilişkileri literatürünün ilk dalgası” (Desch, 1999) büyük oranda sivil alan ile askeri alanın nasıl en etkili bir şekilde birbirinden ayrılacağına odaklanmıştır. Ancak bu yaklaşım yakın dönemde, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde alana ilişkin teorik ve kavramsal katkılarda ciddi bir şekilde eleştiri alır. Bu eleştirilerin merkezinde ise iki gelişme yer alır. Birinci olarak modern dönem yaklaşımlar değişen uluslararası yapıyı dikkate alarak yeni bir analiz biçimine ihtiyaç olduğu konusunda hemfikir kalırken; ikinci olarak ise Batı dışı ülkelerin deneyimlerini de dikkate almaya çalışırlar.

1.2. Sivil Asker İlişkilerinde Modern Kuramlar

Huntington'ın ve Janowitz'in yaklaşımları her ne kadar en çok eleştiri alan çalışmalardan olsalar da alana ilişkin en büyük katkının bu iki çalışmadan geldiği sonraki çalışmalara rehberlik ettikleri de bir gerçektir. Literatüre yapılan katkılar incelendiğinde birçoğunun bu iki isme referansa başladığı görülür. Eleştirilerin temelinde ise Soğuk Savaş sonrası dönemde sivil asker ilişkilerinde köklü bir değişim yaşandığına dair inançtır. Artık yeni dönemde sivil ve askeri alanları birbirinden tümüyle ayırmanın mümkün olmadığını savunanlar, aynı zamanda bu ayrımın, askerleri siyasi süreçlerden uzaklaştırma konusunda beklendiği gibi fayda sağlamadığını düşünmekteydi (Desch, 1999: Feaver, 2003).

Bunun yanı sıra klasik yaklaşımlardan farklılaşmada yaşanan dramatik kırılmanın merkezinde ise Batı dışı demokrasi denemelerinin veya siyasi sistemlerin inceleme alanı olarak literatüre dahil etme girişimleridir. Klasik yaklaşımları takip eden süreçte hemen her çalışmanın temel eleştirisi bu çalışmaların sadece Batı demokrasilerini incelemeleri ve dünyanın geri kalanını göz ardı etmeleriydi. Klasik yaklaşımlar en büyük eleştiriye, “ideal sivil asker ilişkilerini” arama çabasından, sivil alan ile siyasi alan arasına kesin sınırlar çekmeye çalışmasından dolayı alır. Bu eleştirilere göre, bu saplantı klasik kuramları birinci olarak farklı coğrafyaların -özellikle Batı dışı siyasi sistemlerin- kendine özgülüğünün görmezden gelinmesine, ikinci olarak ise sivil kontrolün farklı koşullar altında gerçekleşebileceği, farklı dinamiklerden etkilenebileceğini yok saymasına neden olmuştur.

Söz konusu eleştirel teorilerin başında ise Feaver'ın *Agency Theory*'si gelir. Feaver, Huntington'un teorisinin Soğuk Savaş dönemindeki sivil asker ilişkilerini açıklamakta yetersiz kaldığını savunarak özellikle bu dönemi açıklamada yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu söylüyor. Ona göre Huntington'ın çalışması Amerikan sivil asker ilişkilerini betimlemekten öteye geçmemektedir ve uluslararası sistemin de hızlı bir değişime maruz kalması nedeniyle farklı coğrafyalardaki sivil asker ilişkilerini açıklayacak yeni bir açıklama modeline ihtiyaç olduğunu savunur.

Öncelikle Feaver, siviller ile askerler arasında doğal bir gerilim olduğunu vurgulayarak Huntington ile hemfikir. Ancak Feaver'a göre bu sadece ordu ile sivil siyaset arasındaki sorun değildir. Devlet içinde çeşitli çıkarları bulunan hemen her kurumun

kendi çıkarlarını koruma ve farklı kurumların işlerine müdahil olma konusunda benzer güdülere sahip olduğunu düşünür. Bundan dolayı Feaver, gerilimi çözmek yerine anlamayı ve ölçmeyi önerir. Bu nedenle Feaver’ın teorisinin sorusu, sivil kontrolün nasıl kurulacağı ile değil ne düzeyde kurulacağına yanıt arar. Benzer şekilde Feaver, sadece askerler üzerinde sivil kontrol ile değil aynı zamanda siviller üzerinde askeri kontrol ile de ilgilenir. Huntington’ın aksine askeri alan ile sivil alanın birbirinden tamamen ayıramayacağını savunan Feaver, askerlerin teknik bilgisine ihtiyaç duyulduğu durumlarda sivil kontrolün baskı aracına dönüşebileceğine de dikkat çeker. Bu nedenle Feaver, kesin ve sınırları belirlenmiş alanlar çizmek ya da kesin sivil kontrolü tarif etmek yerine sivil asker ilişkilerindeki dengeyi ölçmeyi ve sivil kontrolün düzeyini belirlemeyi önemli bulur (Feaver, 1999). Başka bir deyişle Feaver, sivil asker ilişkilerinde kesinlikten uzak ölçülebilir, incelenebilir ve öngörülebilir bir teorinin olması gerektiğini düşünür (Feaver, 1998: 413).

Bu bağlamda Feaver, özellikle “sivil asker uyuşmazlığı” (civil military friction) kavramını kullanır. Birinci olarak “ordunun ilan edilen sivil politikaya muhalefet etmeye ne derece istekli olduğu” üzerinde durur. Feaver bunu önemli bulur çünkü ona göre bu uyumsuzluğun kaynağında sivillerin denetleme arzusu ve orduların (“diğer tüm bürokratik kurumlar gibi”) karar almada otonom bir yapıda olma güdüsü yatar. Önemli olan ise askerlerin sivillere *ne kadar* itaat etmek istediği, sivillerin de *ne kadar* denetlemek istediğini ölçmektir. Tüm bunları ölçebilmek için Feaver, temel sorusunu şu şekilde formüle eder: Asiller (siviller), vekillerden (askerler) istediklerinin yapılp yapılmadığını nasıl denetler? Araştırma sorusundan da anlaşılacağı üzere, Feaver’ın teorisi çok büyük oranda, bu ilişkideki denetleme mekanizması üzerine kuruludur. Bu bağlamda asillerin, vekilleri ne düzeyde denetleyeceği, vekillerin bu denetimi ne düzeyde kabulleneceği, kabullenmediğinde ne tür yaptırımlarla karşılaşacağı Feaver’ın cevap aradığı soruların başında gelir (Feaver, 2003: 37).

Tüm bu sorulara yanıt vermek için Feaver’ın odaklandığı yer hem sivillerin hem de askerlerin davranışlarıdır. Bunun için ilk olarak sivil siyasetçilerin askerler üzerinde ne tür bir davranışta bulunabileceğini ve buna yanıt olarak askerlerin bu denetim talebine ne tür yanıtlar verebileceğine dair öngörülebilir bulunur. Ancak yine de Feaver’ın temel odak noktası askerlerin davranış biçimleri ve tercihleridir. Çünkü sivil siyasetçiler her zaman denetleme talebinde bulunacaklardır. Bu ilişkiyi gergin hale getiren ise askerlerin bu

denetim talebine nasıl ve ne düzeyde karşılık verdiğidir. Bu nedenle Feaver, sivillerin denetim ve kontrol talebine karşı askerlerin davranışlarının çeşitliliğine dikkat çekerek olası davranış farklılıkları üzerinde durur. Buradan ise askerlerin iki temel davranış biçimi olduğunu öne sürer: Denetimi kabul etmek ya da sivil iradeye boyun eğmemek (Feaver, 1998: 409).²¹

Bu bağlamda Feaver, *principal (asil)* ile *agency (vekil)* arasında dört farklı seçenek olduğunu savunuyor: (1) Siviller müdahaleci bir şekilde denetlerken, ordular uyumlu bir şekilde çalışır (work); (2) siviller müdahaleci bir şekilde denetlerken, ordular sorumluluktan çekinir (shirk); (3) siviller müdahaleci olmayacak şekilde denetlerken, ordular uyumlu bir şekilde çalışır (work), (4) siviller müdahaleci olmayacak şekilde denetlerken, ordular sorumluluktan çekinir (shirk). Feaver askerlerin, denetleme isteği karşısındaki tavırları sonucunda ise farklı durumların oluşacağını söyler. Bu durumları dikkate alarak sivillerin davranış biçimlerini ölçmeyi hedefler. Örneğin orduların, sivillerin denetimine boyun eğmemesi durumu her zaman gerginliği artırmaz. Başka bir deyişle sorun sadece askerlerin denetime açık olup olmaması değildir. Asıl mesele boyun eğmeme durumunda sivillerin vereceği tepkidir. Feaver, askerlerin boyun eğmediği durumda sivillerin iki seçenekle karşı karşıya olduğunu söyler: cezalandırma veya cezalandırmama. Sivillerin bu iki tercih arasında karar vermesini sağlayacak olan ise cezalandırma durumunda katlanacağı siyasi ve güvenlik maliyeti olacaktır. Cezalandırdığı taktirde siviller ile askerler arasında çatışma kaçınılmaz olacaktır. Cezalandırma gerçekleşmediği taktirde ise boyun eğmeme davranışı artacak ve sonuç olarak “demokratik teorilerin idealize ettiği mükemmel sivil asker ilişkilerinden sapma” gerçekleşecektir (Feaver, 1998). Görüldüğü üzere Feaver, klasik yaklaşımlardan farklı bir şekilde, ideal sivil asker ilişkilerine nasıl ulaşılabileceğini sormak yerine, bu gergin ilişkinin doğasını anlama ve düzeyini ölçmeye çalışır.

Öte yandan Feaver, sadece aktörlerin davranış düzeylerini ölçmez. Aktörlerin davranışları sonucunda katlanacakları maliyet de Feaver’ın cevap aradığı sorulardan biridir. Örneğin Feaver, sivillerin orduyu cezalandırma seçeneğini tercih ettiği taktirde

²¹ Feaver kendi çalışmasında “work” ve “shirk” kelimelerini kullanır ve bu kelimelerin günlük dildeki anlamlarından farklı anlaşılması gerektiğini uzun uzun tartışır. Feavar “work” kelimesi ile sivil denetime boyun eğen orduları, “shirk” kelimesi ile de sivillerin koyduğu düzene uymayan orduları kast ettiğini belirtir. Kısaca Fraver, sivillerin denetim isteklerine karşılık orduların iki şekilde tepki verdiğini iddia eder ve bunu da “work/shirk” kelimeleri ile ifade eder.

askeri konularla ve ordunun yapısı ile daha fazla ilgilenmek zorunda kalacaktır. Bu da sivil siyasetin başka konular için harcaması gereken zamanı ordu için harcayacağı için siviller için en büyük maliyet zaman kaybı olacaktır. Feaver buna örnek olarak dış tehdidin yüksek olduğu durumları gösterir. Böyle durumlarda eğer sivil siyaset, dış tehdit ile değil de ordunun biçimi ve onun denetimi ile çok fazla zaman kaybederse dış tehdide yeterince odaklanamayacaktır. Bu nedenle dış tehdidin yüksek olduğu durumlarda sivil hükümetler cezalandırma davranışını arzu etseler dahi bunu stratejik bulmayabilirler (Feaver, 1998: 415-416).

Feaver'ın yaklaşımı birçok açıdan Huntington'un bıraktığı boşlukları doldurduğu için dikkate değer bir teori olarak görülse de açıklama alanının sınırlı olduğu ve bu nedenle Amerika dışında farklı örnekleri açıklamakta yetersiz kaldığı eleştirilerini de almaktadır. Örneğin Feaver, çalışmasına yapılan eleştirilerinin ardından kaleme aldığı bir makalesinde “[kendi] modelinin en iyi demokratik [rejimlerde] uygulanabileceğini” itiraf ederek çalışmalarını daha çok Amerikan sivil asker ilişkilerine kaydırmış ve *agency theory*'yi farklı örnekleri açıklamak için kullanmaktan kaçınmıştır (Feaver, 1998: 421). Bu nedenle Feaver'ın teorisinin sadece başta Amerika olmak üzere Batı demokrasilerindeki sivil asker ilişkilerini açıklama hedefinde olduğu söylenebilir. Hatta bu eleştiri bir adım daha ileri götürülerek Feaver'ın sadece Soğuk Savaş sonrası Amerikan sivil asker ilişkileri ile ilgilendiği söylenebilir. Bunun en önemli göstergesi yine Feaver'ın kendi metinlerindedir. Agency teorisini açıkladığı makalelerinde Feaver, sadece Bill Clinton dönemi ile sınırlı kalmış sadece bu döneme ilişkin sivil asker anlaşmazlıklarına odaklanmıştır.

Feaver'a ciddi bir eleştiri de Rebecca Schiff'den gelmiştir. Schiff, Feaver'ın yaklaşımını iki açıdan problemli bulur. Birinci olarak “ayırma teorileri”nin (separation theorists)²² sadece ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında geçirdiği kurumsal düzenlemelere odaklanması ile kendini sınırlar ve bu nedenle sadece ABD'nin kendi deneyimlerine dayanır. Bu yüzden de sınırlı kültürel ve tarihsel koşullarına bakılmaksızın farklı örneklerle uygulanması sorunludur. İkinci olarak ise ayırma teorileri ABD modelinin kendi içindeki kültürel ve siyasi koşulları dahi dikkate almadığını bu nedenle de -ABD dışındaki ülkelere uygulanma konusunda sorunlu olduğu gibi, ABD'nin her dönemi için uygulanabilmesi

²² Sivil alan ile askeri alanın birbirinden kesin sınırlarla ayrılması gerektiğini savunan yaklaşımlar.

de sorunludur. Ona göre ayırma teorileri ABD dışındaki vakaların -özellikle gelişmekte olan ülkelerin- ABD'nin deneyimlerini taklit etmesi beklentisi içindedir ki bu da farklı vakaların kendilerine haslığının görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Böyle bir yaklaşım Schiff'e göre hem sorunlu bir analiz doğuracak hem de söz konusu ülkelerin ideal sivil asker ilişkilerine ulaşması için uygun bir rehber olmayacaktır (Schiff, 2008: 33).

Schiff, ABD'nin model olamayacak kadar istisnai bir örnek olduğunu savunarak asıl olarak kültürel ve siyasal çeşitliliğe vurgu yapar. Başka bir deyişle, Schiff ayırma teorilerini ilgili ülkelerin tarihsel ve kültürel geleneklerini görmezden gelmekle suçlarken her bir devletin kendi başına istisna olduğunu söyler. Bu bağlamda Schiff, başta ABD olmak üzere herhangi bir ülkenin diğerine örnek teşkil edemeyeceğini iddia eder ve her bir ülkenin sivil asker ilişkilerini yine o ülkenin kendi kültürel ve siyasi dinamiklerinin belirleyeceğini savunur (Schiff, 1996: 33).

Schiff'e göre, ayırma teorilerini böyle bir yanılsıza götüren ise daha çok dış tehdide odaklanarak ülkelerin iç siyasi koşullarını göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Aslında başka bir açıdan bakıldığında Schiff'in bu konuda kendisinden önceki teorileri tümüyle eleştirdiği de söylenemez. Bunun yerine Schiff dünyanın, Huntington'ın teorisini kaleme aldığı dönemden farklı olduğunu söyler ve yeni dönemde artık ulus içinde kimliğe dayalı siyasetin öne çıktığını savunarak ülkelerin iç dinamiklerine odaklanan yeni bir modele ihtiyaç duyduğunu söyler (Schiff, 2008).

Eleştirilerinden de anlaşılacağı üzere, Schiff'in asıl önemseydiği devletlerin iç siyasi meseleleridir. Kendi çalışmasında İsrail örneği ile yakından ilgilenen Schiff, İsrail'de sivil asker ilişkilerinin Huntington'ın altını çizdiğinden oldukça farklı olduğunu iddia eder. Ona göre İsrail ordusu her ne kadar sivillerin denetiminde olsa da "güvenlik paranoyasından ötürü sürekli olarak siyasi meselelerin içinde" yer alır (Schiff, 2008: 110-11). Bu nedenle Schiff, askerleri siyasal süreçlerden tümüyle dışlamak yerine sivil ve askeri aktörler arasında iş birliğine dayanan bir bağın gerekliliğini öne çıkarır. Bu bağlamda "üç partner" belirler: Ordu (military), siyasi elitler (the political elites) ve vatandaşlar (citizenry). Ona göre bir ülkenin sivil asker ilişkilerinin anlaşılması için bu üç aktör arasındaki "uyuma (concordance)" bakılmalıdır. Bu partnerler arasında uyumun sağlanması durumunda siyasi kurumlarda da iş birliği gerçekleşecek ve orduların siyasi

süreçlere müdahalesi sınırlanmış olacaktır. Schiff'in bu tanımlamaları herhangi bir sınırlamaya tabii değildir. Örneğin askeri elitler ile kast ettiği sadece komutanlarla sınırlı kalmaz; er/erbaşlara kadar tüm askeri personeli dahil eder. Benzer şekilde sivil liderler tanımında sadece cumhurbaşkanı ve başbakan ile sınırlı kalmayarak iktidar dışındaki siyasi partilerin temsilcilerini de analizine dahil eder (Schiff, 1996).

Söz konusu üç aktör arasındaki uyumlu ilişkinin sivil asker ilişkilerine de olumlu yansıyacağını savunan Schiff, bu uyumun sağlanabilmesi için de dört parametre üzerinde durur: Subayların sosyal kompozisyonu (the social composition of the officer corps), siyasi karar verme süreçleri (the political decision-making process), askere alma yöntemi (the method of recruiting soldiers) ve ordunun biçimi (the military style) (Schiff, 1995: 13). Aslında Schiff'in işaret ettiği bu dört dinamikten ilk üçü klasik teorilerde de önemsenen kavramlardı. Schiff'e göre ise bu parametrelerin kendi teorisinde daha özel bir yeri vardır. Schiff, bu dört parametreyi “daha geniş tarihsel ve kültürel bağlama yerleştirdiğini” iddia ederken dördüncü parametreyi ise kendisinin literatüre kazandırdığı söyler (Schiff, 1995: 14).

Bu haliyle Schiff'in yaklaşımının öncüllerinden en önemli farkı, sivil ve askeri alanın birbirinden ayrılması gerektiğini savunan “ayırma teorilerinin” aksine, iki alan arasında “uyumun” mümkün olduğunu iddia etmesi ve doğru sivil asker ilişkilerinin de bu iki alan arasındaki uyum ile mümkün olacağını savunmasıdır (Schiff, 1996: 277). Bu amaçla Schiff, teorisinin iki hedefi olduğunu söyler. Birinci olarak, Schiff'e göre uyum teorisi, devletlerin tarihsel ve kültürel koşullarının ordu, siyasi elitler ve toplum arasında ilişkileri nasıl etkilediğini ve etkilendiğini açıklar. Bu yönüyle teori, Batılı demokrasileri ve ABD'yi model alan yaklaşımlardan ayrılır. İkinci olarak ise bu üç partner yukarıda bahsi geçen dört parametre üzerinde anlaşma sağladığı takdirde askeri müdahale ihtimalinin daha az olacağı iddiasıyla kendini sivil asker ilişkilerinin doğasını gerilimli tanımlayan yaklaşımlardan farklı bir yerde konumlandırır (Schiff, 1995: 7-8). Bu nedenle “ayırma teorilerinin” aksine, uyum teorisi askerler, siyasi elitler ve toplum arasında diyalogu ve ortak değerleri öne çıkarır. Buna göre tek belirli bir siyasi yapının olmasına gerek yoktur. Aktörler arasındaki ilişkiler, toplumların ve devletlerin kültürel ve tarihsel koşullarına göre şekil alır ve nihai kararlar karşılıklı anlaşmanın sonucunda alınır (Schiff, 1995).

Schiff'in teorisine getirilen eleştirilerin başında, tıpkı diğer teorilere yapılan eleştirilerde olduğu gibi, uyumun içeriğinin tam olarak nasıl sağlanacağını yeterince izah edilmemesidir. Örneğin Schiff çalışmalarında bu dört parametrenin nasıl bir araya geleceği, bu mekanizmanın nasıl işlerlik kazanacağını yeterince açıklamamıştır. Benzer şekilde Schiff'in teorisi, ilgili aktörler arasında uyumun olabileceğini varsayar. Ancak çalışmalarında uyumun gerçekleşmemesi durumunda neler yaşanabileceği, hangi mekanizmanın devreye girerek söz konusu uyumu sağlayacağı konusunda aydınlatıcı açıklamaları bulmak zor görünmektedir. Öte yandan Schiff'in teorisinde bir başka sorunlu taraf olarak sadece askeri müdahaleye odaklanması görülebilir. Örneğin Schiff, ilgili taraftar arasındaki uyumu ölçerken askeri müdahale olup olmamasına bakmaktadır. Başka bir deyişle, Schiff'in aşırı şekilde askeri müdahaleye odaklanması, orduların sivil hayata farklı biçimlerde müdahale edebileceği, dolaylı olarak yönetimde olacağı gerçeğini gözden kaçırmaya neden olmuştur (Feaver, 1999: 218; Nielsen, 2005).

Schiff'in kuramsal yaklaşımı birçok eleştiriye rağmen 2000'li yıllarda sivil asker ilişkileri literatürünün önde gelen kuramlarından biri haline gelmiştir. Bunda kuşkusuz teorinin, ABD ve Batı demokrasileri dışındaki coğrafyalarda sivil asker ilişkilerini açıklama çabası ve iddiası yatmaktadır. Gerçekten de Schiff'in ardından, farklı coğrafyalardaki tarihsel geçmişi ve siyasal kültürü dikkate alan birçok çalışma görmek mümkündür (Narli, 2000). Öte yandan Schiff'in getirdiği diğer bir yenilik ise demokrasi dışındaki farklı rejim tiplerinde sivil asker ilişkilerini ölçmeyi amaçlamasıdır. Örneğin Schiff, sivil elitleri tanımlarken sadece başbakan, cumhurbaşkanı, bakanlarla sınırlı kalmamış krallar gibi demokrasi geleneğinde olmayan veya iktidarda olmayan muhalif partileri/elitler gibi siyasi aktörleri de analizine dahil ederek liberal demokrasileri açıklamaya çalışan yaklaşımlardan farklılaşmıştır.

Schiff'in getirmiş olduğu yeni yaklaşım biçiminde görüldüğü gibi, sivil asker ilişkileri klasik kuramlara eleştiri ile başlayan modern kuramlar, uluslararası yapı, güvenlik, ulusal çıkar gibi birçok kavramı yeniden tartışmaya açmıştır. Örneğin yakın dönem çalışmaları, ulusal güvenlik meselelerine sadece orduların kontrolünde ya da onlar tarafından tanımlanan bir kavram olarak görmemişlerdir. Bunun yerine ilgili kavramları, daha büyük stratejilerin belirlenmesinde önemli bir değişken olarak ele almışlar ve ordular kadar sivil siyasete ve topluma da önemli görevler düştüğünü savunurlar. Örneğin ordular genellikle dış tehdide odaklanırken günümüzde -başta terörizm olmak üzere- iç meseleler

devletlerin tehdit algıları önemli oranda değiştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Bu nedenle yeni yaklaşımlar için “tehdit” kavramı birçok anlamı ve yönelimi olan bir değişken haline gelmiştir (Matei, 2003: 26). Matei ile benzer şekilde Desch de “tehdit” kavramı ile eskisi gibi sadece dış güçleri kast edilmediğini orduların iç tehdide odaklanan “askeri doktrin”lere sahip olduğunu iddia ederek tehdit, ulusal çıkar, ulusal güvenlik gibi kavramlara farklı açılardan bakmayı önermektedir (Desch, 2001).

1.3. Sivil Asker İlişkileri Literatüründe Batı Dışı Demokrasiler

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Batı’nın orduları kışlalarında tutma konusunda başarılı bir sınav vermesi onu bu alanda “doğru” örnek haline getirmiştir. Ancak bu durum sivil asker ilişkileri literatürü için önemli bir soruna dönüşmüş ve Batı’nın deneyimleri dünyanın diğer ülkeleri için açılması gereken zorunlu bir merhale olarak görülmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, literatür değişimi *lineer* doğrultuda devam eden bir ilerleme olarak kabul ederken Batı’yı da ilerleme çizgisinin ulaştığı son nokta olarak görmüş ve Batı dışı siyasi sistemlerin analizinde model haline getirmiştir. Tüm dünyaya Batı’dan bakma çabası Batı dışı örneklerin göz ardı edilmesine ülkeleri, toplumları ve siyasal sistemleri açıklayan ilgili topluma has özellikler yerine Batılı kavramlarla açıklama alışkanlığının oluşmasına neden olmuştur (Burk, 2002: 7).

Bu bakış açısı beraberinde sadece Batılı ülkelere uygulanabilir teorik yaklaşımlarla gelişmekte olan ülkelerin sivil asker ilişkilerini açıklama çabasını popüler hale getirmiş ya da Batı’nın deneyimlerinden türeyen kavram setlerini Batı dışı ülkelere katı bir şekilde uygulamak, Batı dışı dünyayı Batı’nın kalıplarına uygun hale getirmek gibi sorunlu bir yaklaşım doğurmuştur. Kısacası, literatürün en başından beri aradığı “ideal sivil kontrol” tanımını sivillerin tam kontrolü olmaktan çıkmış, Batılı siyasi sistemler gibi olmak gibi bir tanıma dönmüştür.

Batı merkezli dünya görüşünün yanı sıra, bu durumun anlaşılabilir bir sebebi de bulunmaktadır: Söz konusu Batı dışı coğrafyalar, önemli oranda Batı’nın kontrolündeydi. Örneğin Cezayir’de sivil asker ilişkilerini incelemek aynı zamanda Fransa’da sivil asker ilişkilerini incelemek anlamına geliyordu. Bir başka örnek olarak Mısır, Suriye, Irak, Lübnan gibi ülkeler doğrudan İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin kontrolü altındaydı. Ancak yakın dönemde başta Ortadoğu olmak üzere, birçok ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından söz konusu bölgelere akademisyenlerin ilgisinin artığını

söylemek mümkündür. Bu eksiklik büyük oranda Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte fark edilmiş ve bu dönemden itibaren Ortadoğu, Uzak Asya, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'nın eski komünist bloğundaki ülkeleri yeni dönem çalışmaların yeni odak noktası haline gelmiştir.

Bu nedenle literatürün yeni bir motivasyonla sivil asker ilişkileri literatürün Batı merkezli yapısını sorgulamaya başlamış ve her ülkenin -ya da örneğin- kendine has koşulları olabileceğini kabul ederek yeni kuramsal yaklaşımlar geliştirmenin yollarını aramışlardır. Yeni kuramsal yaklaşım geliştirme çabası ise ilk iş olarak her ülkenin siyasi kültürünü ve ordunun örgütsel yapısını anlamaya çalışarak işe başlamıştır. Onlara göre, her bir ülkenin kendine has kültürü, normları ve değerleri vardır ve bu nedenle de sivil kontrolün seyri de ve ulaştığı yer de Batılı örneklerden farklı olacaktır. Bu nedenle bu döneme kadar daha az ilgi göre Batı dışı siyasi sistemler bu dönemle birlikte literatürün gözde araştırma alanları olarak öne çıkmıştır.

Söz konusu kuramsal yaklaşımlardan biri de Thomas C. Bruneau'dur. Batı dışı ülkelerdeki geçiş süreçlerine odaklanan Bruneau, askeri güçlerin demokratik geçiş dönemlerdeki rolüne ilişkin zengin bir literatür bulunmasına rağmen demokratik konsolidasyona ilişkin literatürün yeterince zengin olmadığını dile getirir. Ona göre bu eksikliğin hem teorik düzeyde hem de siyasi süreçler açısından tamamlanması önemlidir çünkü sivil siyasetin gücünü konsolide etmesi askerler üzerinde sivil denetimi kolaylaştıracaktır. Başka bir deyişle Bruneau'ya göre literatür çok büyük oranda güvenlik sektörünün etkisi altına kalmış siyasi süreçlere ve bu süreçleri yönlendiren aktörlerin davranışlarına yeterince odaklanmamıştır. Söz konusu eksikliği kendi çalışmalarında gidermeye çalışan Bruneau, Güney Afrika, Latin Amerika ve eski komünist devletlerin demokrasiye geçiş deneyimlerini bu açıdan öğretici bulur. Söz konusu coğrafyalardaki geçiş süreçlerini inceleyen Bruneau'nun iki odak noktası vardı. Birinci olarak orduların demokrasiye yönelik tehdidinin nasıl demokratik geçişe dönüştürüleceği üzerinde dururken ikinci olarak ise sivil siyasetin gücünü konsolide ederek ordu üstünde sivil denetimi nasıl sağlayacağıyla ilgilenir (Bruneau, 2013: 27).²³

²³ David Kuehn'in Güney Kore'de sivil asker ilişkilerini ele alan çalışması *Institutionalising Civilian Control of the Military in New Democracies: Theory and Evidence from South Korea* isimli çalışması da benzer şekilde geçiş süreçlerini anlamaya çalışan bir yaklaşım olarak öne çıkar. Kuehn'e göre, Batı dışında kalan ancak demokrasi geleneği yeni yeni gelişmeye başlayan coğrafyalar önemli bir inceleme alanı sunmaktadırlar. Bu bağlamda Güney Kore'yi de yeni gelişmekte olan demokrasi biçiminde tanımlayan

Bu çalışmaların ortaya koyduğu bir başka bulgu ise kurumların örgütsel yapısına ilişkindir. Batılı ülkelerden önemli bir farklılık olarak söz konusu coğrafyalarda orduların görevlerinin sadece dış tehdide karşı ülkelerinin sınırlarını korumak olmadığını; buna ek olarak orduların iç düzeni korumak ve gerektiğinde yeniden tahsis etmek -ve hatta şehir içi asayişini sağlamak- gibi görevlerinin olmasını önemli bir farklılık olduğunu ortaya koydular. Öte yandan dikkati çeken bir başka bulgu ise söz konusu coğrafyalarda orduların bu görevleri kendi kendilerine attettikleri gibi toplumlar da orduların söz konusu müdahaleci pozisyonunu meşru görebilmektedir (Fitch, 1998; Stepan, 1998).

Örneğin Türkiye, Cezayir, Pakistan ve Mısır gibi ülkelerde ordular, müdahaleci konumlarını kendi kendilerine atfederken kimi Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde ise siyasi kültür orduların bu rolünü meşru görmektedir (Ben-Dor, 1975; Hashim, 2011). Gerçekten de birçok Ortadoğu ülkesi askeri darbeleri yaşadığı 1960'lı ve 1970'li yılların ardından orduların kamusal ve siyasi ağırlıklarının arttığı, dolaylı olarak yönetimde olduğu siyasi süreçleri yaşamış devamında ise ordular, dış tehdide karşı değil iç tehdide odaklanan bir yapıya dönüşmüştür. Birçok örnekte ordu, siyasi kurumun ya da (otoriter) liderin siyasi istikrarı sağlayamadığı durumlarda, iç düzeni tesis etmek için devreye girmişlerdir (Kamrava, 2000). Orduların bu işlevi beraberinde orduların iç siyaseti kendilerine görev edinmesine neden olmuş ve müdahaleci ordu yapısı söz konusu coğrafyaların siyasi kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Diğer yandan Kamrava Ortadoğu'ya uzun süre boyunca askeri rejimlerden ibaret bir coğrafya olarak bakıldığını ancak bu önyargının aşıldığında Ortadoğu devletlerinin ordularını yakın zamanda profesyonel bir yapıya kavuşturarak sivil asker ilişkilerinde demokratik değerler açısından önemli mesafeler kat ettiğinin görülebileceğini savunur. Yine de Kamrava'nın bu eleştirel bakışı Ortadoğu'da askerlerin baskın karakterini reddetmemektedir. Kamrava'ya göre başta Ortadoğu olmak üzere geç demokratikleşen ülkelerin en önemli problemi bağımsızlık savaşlarının ardından ülkenin geleceğinin “ideolojik subaylar” tarafından belirlenmiş olmasıdır. Başta Cezayir olmak üzere bağımsızlık savaşları orduların kendilerine meşru bir zemin kazanmasına neden olmuş ve

Kuehn, Güney Kore gibi benzer geçiş deneyimi yaşayan ülkelerin sivil kontrol için önceliklerinin sivil mekanizmaların işlediği kurumların inşası olarak görür. Askeri yapıların imtiyazlarından kolay kolay vazgeçmeyeceğini kabul eden Kuehn, siviller ile askerler arasında “pazarlık (bargain) mekanizmasının” kurulabildiği taktirde hem sivil asker ilişkilerinde dengenin sivillerden yana kurulabileceğini hem de bu yolla sivil kurumların demokrasiye geçiş sürecine liderlik edebileceğini savunur (Kuehn, 2016).

bu tarihsel seyir Ortadoğu'yu beraberinde göstermelik seçimlerin yapıldığı askeri rejimlerle dolu coğrafyaya dönüştürmüştür. Orduların bağımsızlık savaşından gelen bu sorgulanamaz konumu birçok Ortadoğu ülkesinde sivil asker ilişkilerinde dengenin askerlerden yana olacak kurulmasına neden olmuştur (Kamrava, 2000).

Cezayir, bu modelin test edilebileceği önemli bir alan olarak görülebilir. Cezayir'de ordu bağımsızlık savaşı sırasında aktif bir rol oynamış ve sonrasında da siyasi yapının baskın siyasi aktörü olarak kalmıştır. Bunun en önemli nedeni başta Cezayir olmak üzere birçok Ortadoğu örneğinde devletlerin kuruluş ya da geçiş dönemlerinde ideolojik ve siyasi yönü ağır basan ordular inşa etmesidir. Gerçekten de Cezayir, Türkiye ve İran gibi örnekler incelendiğinde ordular, düzenli silahlı kuvvetler olduğu kadar devletin ideolojik örgütlenmesinin önemli bir parçası gibi görünmektedir (Hashim, 2018; Kamrawa, 2000: 82; Roberts, 2007).²⁴ Benzer şekilde öne çıkan bir başka örnek ise Türkiye'dir. Türkiye üzerine yapılan birçok çalışma Türkiye'de ordunun iç siyasete müdahalesini çoğu zaman askerin bağımsızlık savaşına atıfla meşrulaştırdığını kabul eder (Burak, 2011; Hale, 1994; Karpat, 2004).

Batı dışı demokrasileri inceleyen bir başka çalışmada ise Ahmed Abd Rabou (2016) aktör merkezli bir yaklaşımla yeni gelişen demokrasilerde siyasi elitlerin yeterliliklerine dikkat çeker. Ona göre, bu tür demokrasi deneyiminin çok fazla olmadığı rejimlerde kurumsallaşma yüksek değildir. Bu nedenle orduları siyasi alandan geriletecek olan veya sivillerin orduları denetim altına alan siyasi yapının inşa edilmesini sağlayacak olan siyasi elitlerin yeterlilikleridir (Rabou, 2016). Rabou ile benzer şekilde MENA bölgesindeki orduları inceleyen çalışmasında Amos Perlmutter (1981) yeni gelişen demokrasilerde toplumsal hareketlerin ve sivil toplumun yeterince gelişmediğini ve zayıf orta sınıfın olduğu siyasi sistemlerde orduların güçlü siyasi pozisyonlarını meşrulaştırarak koruduklarını belirtir (Perlmutter, 1977). Permuttler'in kaldığı yerden devam eden Agüero ise yeni demokrasilerde sivil kontrolün kurumsallaşmasını meclis ve yönetim sistemi gibi sivil yönetim mekanizmalarının kurumsallaşmasına bağlar. Sivil

²⁴ Benzer şekilde Irak ve Suriye ordularının tarihi de ideolojik kamplaşmalar ve bu kamplaşmaların neden olduğu askeri müdahaleler ile doludur. Suriye'de ve Irak'ta etkili olan Baasçılık ordu içinde ideolojik sınıflaşmayı artırmış ve bunun sonucunda hem ordu hem de siyasi alan ideolojik kutuplaşmanın sonucunda iç içe geçmiştir.

kurumsallaşmanın orduları kontrol altına alabileceğine inanan Agüero, bunun yolunun da farklı siyasi eğilimlerden de olsa sivil elitlerin askerler karşısında birlikle oluşturabilmesine, toplumsal hareketlerle iletişim kurabilme kapasitesine bağlar (Agüero, 2001).

Görüldüğü gibi Huntingont'un çalışmasının ardından birçok çalışma "sivil kontrol" kavramını farklı şekillerde ele almış farklı dinamiklerin etkili olduğu çeşitli argümanlar sıralamışlardır. Yukarıda açıklananların dışındaki çalışmalar da benzer şekilde sivil kontrolün nasıl sağlanacağı üzerine odaklanmıştır. Bunlar arasından birçoğu orduların yapısına odaklanmıştır. Örneğin David R. Mares sivil kontrolün doğası ve etkinliğini ölçmek için orduların toplumsal desteğine odaklanmıştır (Mares, 2001). Mares ile benzer şekilde orduyu, kendi çalışmalarının merkezine koyarak yeni gelişen demokrasilerde iç savaşların yapısına odaklanan Collier ve Hoefler de kurumsalcı bir yaklaşım takip ederler. Bu bağlamda orduların yapısına, tarihsel geçmişine ve ülkenin kültürel yapısına ve kolonyal geçmişine odaklanırken orduların büyüklüğünün ise sivil kontrolün boyutunu belirleyeceğini savunmuştur (Collier ve Hoefler, 2004).

Batı dışı siyasi sistemleri inceleyen çalışmaların önemli sorunu ise odak noktasının darbelere yönelmiş olmasıdır. "Coup-ism" olarak isimlendirilen bu bakış açısı bir ülkede sivil kontrolün düzeyini, geçmişini ve özelliklerini aramak yerine darbelerin varlığına ve sıklığına odaklanmış ve böylece Batı dışı demokrasilerde sivil asker ilişkilerini askeri darbelere indirgemıştır (Forster, 2002). Buna göre askeri darbelerin olmadığı durumlar veya askeri yönetimlerin işbaşında olmadığı durumlar sivil kontrolün olduğu durumlar olarak görülmüştür (Edmonds, 1988: 93). Bunun bir sonucu olarak sivil asker ilişkilerinin tek ölçütü askeri darbelerin yaşanması haline gelmiş, literatürde "coup-ism" ismiyle bilinen bir geleneğin doğmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımın literatüre getirdiği en büyük zorluk ise sivil kontrolün doğasını ve düzeyini anlamayı zorlaştırmış, hatta görmezden gelinmesine neden olmasıdır. Gerçekte ise başta Ortadoğu olmak üzere, birçok örnekte askeri darbelerin olmadığı durumlarda dahi sivillerin etkin olmadığı, başka bir deyişle askerlerin farklı yöntemlerle siyasete sürekli olarak müdahale ettiği bilinmektedir.

Literatürün eksik bıraktığı bir başka alan ise uluslararası yapıdır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile uluslararası sistem ciddi dönüşüm geçirmiş ve sosyal bilimlerin birçok alanı

tüm analizlerini yeni yapısal koşulları dikkate alarak yapmak durumunda kalmıştır. Benzer şekilde Soğuk Savaş'ın sona ermesi sivil asker ilişkileri literatürünü de yeni yaklaşımların üretmeye zorunlu kılmıştır. Örneğin Desch'e göre Soğuk Savaş'ın sona ermesi, başka bir deyişle uluslararası yapıdaki değişim ülkelerin siyasi sistemlerinde, iç dinamiklerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Özellikle Batılı ülkeler bu değişimde ve takip eden dönemde etkin rol almış ancak geliştirmekte olan ülkeler için bu değişim, iç yapısını dönüştüren, etkileyen bir dinamik olarak kalmıştır. Uluslararası yapıda yaşanan bu köklü değişim geliştirmekte olan ülkelerin sivil asker ilişkilerinde de köklü değişimlere neden olmasına rağmen literatür uluslararası yapıdaki değişimle çok az ilgilenmiştir. Oysaki 2000'li yıllarla birlikte devlet yapıları da ciddi ölçüde değişim geçirmiştir ve söz konusu ülkelerdeki aktörlerin davranış biçimlerinde meydana gelen değişimleri uluslararası yapıdan bağımsız ele almak önemli bir eksiklik olarak görülebilir (Desch, 1999: 11).²⁵

1.4. Sivil Asker İlişkilerinde Çok Boyutlu Yaklaşımların Gerekliliği

Sivil asker ilişkileri literatürünün temel problemi olan sivil kontrolün sağlanması konusunda, yukarıdaki başlıklarda da görüldüğü üzere, araştırmacılar çok çeşitli yaklaşımlar önermişlerdir. Ancak birçoğu iki temel problemi aşamamış görünmektedir. Birinci olarak dünya siyasetindeki küresel değişimleri ve özellikle uluslararası ilişkilerdeki yapısal değişikliklerin Batı dışı ülkelerle ve aktörlerle ilişkisini dikkate almamışlar. Bunun sonucu olarak uluslararası yapıdaki değişimlerin iç siyasette yarattığı değişikliklere çok az odaklanmışlardır. Bu yaklaşımların -büyük oranda birincisi ile bağlantılı- ikinci önemli sorunu ise odak noktalarının katı bir şekilde sabit olması, birden fazla dinamiği analize dahil etmemesidir. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, söz konusu yaklaşımlar aktör/yapı ve iç/dış ayrımlarından birini seçmiş bu da diğer dinamiklerin analize dahil olmasını engellemiştir.

Gerçekten de dünya siyasetinde yakın dönemde gerçekleşen değişimler, özellikler Soğuk Savaş'ın sona ermesi, liberalizmin devletlerin siyasi yapılarını derinden etkilemesi askeri veya sivil yönetici elitlerin davranışlarında da köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişimi

²⁵ Desch bu analizi biraz daha ileriye götürerek Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin daha belirleyici olduğunu ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde yerel askeri ve sivil aktörlerin daha etkin olduğunu iddia eder. Bu nedenle, ona göre uluslararası yapının değişimi ile birlikte sivil asker ilişkileri literatürünün yeni odak noktası iç politika olmalıdır (Desch, 1999).

en iyi hisseden ise Batı dışı ülkeler ya da gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Bu ülkeleri böyle bir konuma iten ise dünya siyasetindeki değişimler konusundaki edilgen konumlarıdır. Söz konusu ülkelerde aktörler ve kurumlar yeni dünya düzenine uyum sağlayarak kendilerini yeniden yapılandırmak durumunda kalmıştır. Bunun en dikkat çeken örneği Cezayir’dir. Ülkenin yeniden kalkınması, ordunun yapılandırılması, subayların eğitimi, ekonominin sanayileştirilmesi gibi güvenlik ve ekonomi gibi alanlarda önemli ölçüde Sovyetler (ve Çin) ile yakın ilişkili olan Cezayir, uzun iç savaşın ardından yeniden uluslararası arenaya çıktığı 2000’lerde karşısında bambaşka bir uluslararası yapı ile karşılaşmıştır. Birçok analiste göre Cezayir’in günümüzde yaşadığı sıkıntıların merkezinde liberal dünya düzeni ile Sovyetler’den kalma kapalı ekonomik ve toplumsal yaşam biçimi ve siyasal düzeni arasına sıkışmış olması yatar (Lowi, 2009; Sueur, 2010). Bir yanda Soğuk Savaş döneminde inşa edilen yapı ve bu yapının askeri/siyasi elitleri devlet ve siyaset üstündeki ayrıcalıklarını koruma güdüsüyle hareket ederken diğer yanda değişen dünya düzeninin ve küresel manada liberal dünya siyaseti Cezayir’i daha fazla değişmeye zorlamaktadır.

Cezayir örneği üzerinden de görülebileceği gibi, uluslararası siyasetteki dönüşümler ve bu dönüşümlerin Batı dışı demokrasilerine/rejimlerine etkileri dikkatli bir analizi gerektirmektedir. Söz konusu coğrafyalarda rejimlerin dikkat çeken özelliği askeri darbelerken, beklentilerden farklı bir şekilde, son otuz yılda elit davranışları köklü değişimler geçirmişlerdir. Huntigton’ın deyimiyle “üçüncü dünya demokrasileri” (Huntington, 1991) son dönemde daha az askeri darbe görmesine rağmen askerler sürekli olarak müdahalelerine devam edebildiler (Croissant ve diğerleri, 2013: 21-23).

Bu durum söz konusu coğrafyalarda askeri elitlerin daha az etkili olduğu veya gerçek manada sivil kontrolden bahsedebileceğimiz anlamına gelmemektedir. Tam tersine, askeri darbeler azalmasına rağmen bu coğrafyalarda ülkelerin geçirdiği demokratikleşme süreçleri tamamlanamamış, daha özelde ise nadiren askerlerin demokratikleşme yoluyla ayrıcalıklarından vazgeçtiği görülmüştür. Birbiriyle ilişkili bu iki bilgi, daha az askeri darbelerin yaşanması ve askerlerin darbelerin eksikliğine rağmen siyasette etkin rol oynamaya devam etmesi, askerlerin siyasette kalabilmek, ayrıcalıklarını koruyabilmek için yeni yöntemlere başvurduğunu göstermekte ve yeni yöntemleri açıklayabilmek için yeni araçlara, araştırma modellerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu yeni durum sadece aktör davranışı ile -örneğin askerlerin darbenin çözüm getirmeyeceği gibi- açıklamak zor görünmektedir. Bu nedenle daha az askeri darbe gören ancak askerlerin etkili olduğu bir siyasi yapıya sahip olan ilgili coğrafyalar için şu soruları sormak anlamlı durmaktadır: Yakın dönemde orduları veya subayları daha az askeri darbe yapmaya iten nedir? Soruyu farklı bir şekilde soracak olursak; elitlerin davranış biçimlerini değiştiren nedir?

Bu soruları anlamlı kılan ise başta Ortadoğu olmak üzere ilgili coğrafyalarda askerlerin kuşku götürmez bir biçimde etkili birer aktör olarak kaldığı bilgisidir. Bu nedenle sivil asker ilişkilerinde bu yeni durumu, askerlerin etkinliğini, sivillerin sınırlarını ölçen, iç faktörleri (siyasal ve kültürel yapı, tarihsel faktörler vb.), küresel faktörleri (dünya siyasetinde meydana gelen değişimler, küresel oyuncuların etkileri), aktör davranışını (elitlerin sosyal ve eğitim geçmişi, ideolojik motivasyonları vb.) ve yapının aktör ile etkileşimini analize dahil eden bir modele ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu eksikliği giderebilmek için tez, iki yapısalcı modelin bir araya getirmeyi önermektedir. Bu bağlamda ilk olarak Michael Desch'in "tehdit" kavramsallaştırması ile aktörlerin yapısal değişimler karşısındaki davranış tercihlerini ölçmeyi hedeflemektedir. Desch'in "tehdit" kavramsallaştırmasını anlamlı kılan ise iç ve dış faktörlerin bir arada ele alınmasına olanak veren "iç tehdit" ve "dış tehdit" kavramları ile hem uluslararası yapıyı hem de içerideki siyasi yapıyı değerlendirmesidir. Ancak Desch'in söz konusu kavramsallaştırması "tehdit" sonrası durumu ölçmek için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle tez, ikinci olarak ise Croissant ve diğerlerinin "kontrol stratejileri" modeli ile tehdit sonrası durumda sivil kontrolü ölçmeyi amaçlamaktadır. Kontrol stratejileri sivillerin askerlerin üstünde ne kadar denetim kurabildiklerini ölçmeyi hedeflemesi açısından Desch'in açığını kapatmaktadır. Öte yandan her iki açıklama modeli de tarihsel faktörler gibi siyasi yapının kuruluş sürecinin de incelenmesi bağlamında ortaklaşmaktadır. Başlangıç durumu olarak kabul edebileceğimiz bu süreç, tehdit öncesi mevcut yapının nasıl kurulduğuna, doğal olarak da yapıda etkin aktörlerin kapasitelerine ve "tehdit" karşısındaki sınırlarına odaklanmaktadır.

1.4.1. İç/Dış Tehdit: Aktör Davranışını Ölçmek

Michael Desch'in teorisi, kendi döneminde geliştirilen birçok teori gibi klasik kuramlara eleştiri ile başlar. Ancak Desch'in tehdit vazife odaklı kuramının klasik kuramları

eleştiren diğerlerinden en önemli farkı klasik kuramların modifiye edilmiş yeni bir versiyonu olmamasıdır. Bu açıdan Desch'in büyük yeniliği sivil asker ilişkilerinde onlarca yıldır devam eden geleneği değiştirerek dikkatleri dış politikadan iç politikaya çekmesidir. Aslında daha doğru bir ifadeyle, birçok çalışmada olduğu gibi Desch, uluslararası yapı ve dış tehdit gibi kavramların sivil asker ilişkilerine etkisindeki haklarını teslim ederken iç siyasete yeterince önem vermediklerini, her iki yapıyı birden dikkate alan analiz biçimleri üretemediğini iddia eder. Bu manada Desch'in amacı, dış politikaya olduğu kadar iç politikaya da sivil asker ilişkilerini açıklayan dinamiklerden biri olarak hak ettiği değeri vermek, her iki politik durumun da dikkate alındığı bir analiz modeli üretmektir. Bu analiz modeli aktör davranışlarını “tehdit” kavramı üzerinden analiz eder.

Desch siyasi ve askeri elitlerin davranışlarını merkeze koyan araştırmacılar ve teorisyenler karşısında kendini yapısalcı bir konuma yerleştirir. Yapısal değişimlerin önemine dikkat çekerek iç ve dış yapıya ve bu yapıların ürettiğini varsaydığı iç ve dış tehdide diğerlerinden daha fazla önem verir. Desch'in çalışmasının temel iddiası da burada başlar: İç ve dış yapının ürettiği tehdide göre orduların davranış biçimleri ve sivil asker ilişkilerinin biçimi değişmektedir (Desch, 1999: 11). Desch bu iddiası ile sadece sivil kontrol, askeri kontrol gibi kavramları açıklamaya çalışmaz aynı zamanda söz konusu kavramların sabit olmadığını vurgulamaya çalışır. Örneğin Desch'e göre önemli olan sadece sivil denetimi ya da askeri müdahaleyi tespit etmek değildir. Onun kadar önemli olan bu denetimin ya da müdahalenin hangi durumlarda ve ne düzeyde olduğunu ortaya koymaktır ki bu da tehdit düzeylerinin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Bu yolla Desch, “coup-izm” indirgemeciliğinden kurtularak sivil kontrolü değişime açık bir süreç olarak ele alır.

Bu açıdan Desch'in çalışmasının iki manada sivil asker ilişkileri literatürüne yenilik kattığı söylenebilir: (1) Tehdit kavramı ile sadece uluslararası yapıya bakmaz, iç siyasi gelişmeleri de bir bağımsız değişken olarak görür. Daha genel manada ise bu döneme kadar çalışmalar, sivil asker ilişkilerinde uluslararası sistemdeki değişimlere dikkat çekerken Desch, yakın dönemde sadece devletlerarası değil devletin kendi içindeki değişkenlerin, aktörler arasındaki ilişki biçiminin uluslararası yapıdaki değişimlerle paralel biçimde ve onlarla etkileşim halinde değişmesini önemli bir değişken olarak görür. (2) Tehdidin “yüksek” ya da “düşük” olup olmadığını ölçerek aktörlerin davranışlarına etkisini inceler. Böylece tam bir askeri yönetim veya koşulsuz bir sivil

denetim dışında ara formların varlığının da mümkün olabileceğini savunur. Örneğin yüksek gerilimin olduğu uluslararası dönemler ve savaşlar yüksek (dış) tehdit sınıflandırmasına girerken, *detent* ve barış dönemleri ise (dış) düşük tehdit olarak görülür. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş yüksek dış tehditten Soğuk Savaş sonrası dönem düşük tehdidi ifade eder (Desch, 1998: 391). Bu yeniliklerin sivil asker ilişkileri açısından anlamı ise sivil kontrolü sadece darbe ile sınırlamaması ve sadece dışarıya/içeriye odaklı olmamasıdır.

Desch'in çalışmalarında iç tehdidin analiz edilmesi karmaşık süreçleri içerir. Örneğin, dış tehdidi savaş ve yüksek tansiyonlu uluslararası durumları dikkate alarak hesaba katarken ve böyle durumlarda tehdidin tüm devleti ve toplumunu hedeflediğini iddia ederden devletin, ordunun ve toplumun tek bir hedefe -yani dış tehdide- odaklanacağını öngörür. Ancak söz konusu olan iç tehdit olduğunda analiz süreci daha da karmaşık bir hal alır. Bunun en önemli nedeni, ilgili aktörler arasındaki güç ilişkileri ve tehdidin (kimden) kime yönelik olduğudur. Örneğin dış tehdit devletin tümünü hedef alırken, iç tehdit sadece orduya değil devlete veya topluma yönelik olabilir. Bu nedenle Desch, iç tehdidin açıklanmasını karmaşık yapısından ötürü daha önemli ve gerekli bulur. Buradan hareketle aktörler arasındaki ilişki durumuna göre varsayımlardan yola çıkar. Örneğin tehdidin toplumdan devlete yönelik olduğu durumlarda ordu destekli sivil diktatörlükler, tehdit devletten orduya yönelik olduğunda askeri darbeler, tehdit devletten ve toplumdan orduya yönelik olduğunda ise askeri yönetimler, devletten topluma ve askeri kurumlara tehdit ortamının olduğu durumlarda ise askeri darbeler, devletten ve toplumdan askerlere yönelik tehdit olduğunda ise askeri kurallara bağlı bir rejimin ortaya çıkacağını öngörür (Desch, 1999: 12-13).

Desch'in yaklaşımında yoruma ve dolaylı olarak eleştiriye daha açık olan kısım ise tehdidin nasıl tanımlanacağıdır. Desch bu noktada aktörlerin tehdidi nasıl tanımladığını, daha doğrusu bir durumun nasıl bir tehdit olabileceğini aktörün algılayış biçimi ile tanımlar ve bu tanımında Lewis Coser'in şu ifadesinden yardım alır: "Eğer bir kişi tehdidi gerçek olarak algılasa, o gerçek olmamasına rağmen, tehdit gerçektir" (Coser, 2001: 13). Bu nedenle Desch, tehdit kavramının savaş durumlarında objektif bir şekilde kavranabilirken barış zamanlarında sübjektif olduğunu kabul eder. Kısaca Desch, dış tehdidin tüm ülkeyi hedef aldığından böyle bir ortamda ülkedeki sivil ve askeri dinamiklerin birlik içinde hareket edeceklerini öngörürken iç tehdit ortamında ise

ordunun etkinliğinin öne çıktığı birçok farklı kombinasyonun, birçok farklı sonucun ortaya çıkabileceğini savunur. Ancak tüm bu farklı kombinasyonlar içinde Desch için en önemli soru şudur: İç tehditler orduların davranışlarını nasıl etkiler? (Desch, 1999: 13).

İç tehdidin askeri kurumlara yönelik olduğunda askerlerin davranışlarını tehdidin biçimine göre şekil alacağını savunur. Önem sırasına göre örgütsel otonominin korunması, bütçe paylaşımının korunması, birliğin korunması ve kurumun hayatta kalması gibi askeri kurumlar tehdidi dört farklı şekilde hissedebilir. Desch'e göre tüm bunlar orduların davranışları üstünde temel olarak iki şekilde etkili olur: Birleşme veya parçalanma. Örneğin dış tehdit durumunda ordular birlik içinde hareket etme eğilimi gösterirlerken iç tehdit ortamında parçalanma ihtimali doğabilir (Desch, 1998: 392). Tüm bu olasılıkları belirleyen ise tehdidin gücü, imkanları ve kapasitesidir. Tehdit ordunun birliğini bozabildiği, hizipler arasındaki farklılıkları arttırabildiği ölçüde zayıflatabilir ve ordu üstünde güçlü bir sivil denetim kurabilir.

Bu denetimin kurulması ise birçok yapısal faktörün devrede olduğu karmaşık süreçleri içerir. Bu nedenle Desch, iç ve dış tehdidi ana değişkenler olarak tanımlarken karmaşık süreçler ve ana değişkenleri test edebilmek için dört ara değişken belirler: Siyasi ve askeri liderler, askeri kurumlar, devletin yapısı ve toplumsal yapı (Desch, 1999). Desch'in bu iddiası onu dört farklı kategorinin öne çıktığı bir model önermeye iter. Tabloda görüleceği üzere (Tablo 1) Desch, iç ve dış tehdidi, sivil asker ilişkilerinin temel belirleyicisi olarak öne çıkarır ve tehdidin düzeyine göre hem sivil asker ilişkilerinin yapısının hem de bu ilişkideki dönüşümlerin açıklanabileceğini düşünür.

Tablo 1: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol			
		Dış Tehdit	
		Yüksek	Düşük
İç Tehdit	Yüksek	Zayıf (Poor) (Q3)	Kötü (Worst) (Q4)
	Düşük	İyi (Good) (Q1)	Karmaşık (Mixed) (Q2)

Tablodan da anlaşılabileceği gibi Desch'e göre dış tehdidin yüksek olduğu durumlarda askerler üzerinde sivil kontrol daha olasıdır. Hatta Desch, tehdidin sıcak bir çatışmaya dönüştüğü durumlarda veya sivil hükümetlerin dış tehdit konusunda yeterli kaynağı ordulara verdiğinde ise sivil kurumların ve toplumun orduya tümüyle destek vereceğini iddia eder. Ancak bu durum sivillerin kontrolünde olacağı durumları değil tam tersine askerlerin sivillerin denetiminde olacağı durumları mümkün hale getirecektir. Bunun en önemli nedeni ise dış tehdit ortamında orduların tüm dikkatini dış tehdide verecek olmasındandır. Desch buna örnek olarak Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerini gösterir. Ona göre bu ülkelerde sivil denetimin yüksek olabilmesinin nedeni bu ülkelerin geçmişte ciddi dış tehditlere maruz kalmış olmalarıdır (Desch, 1998: 393). Daha somut bir örnek olarak ise Desch, Soğuk Savaş sonrasında, Soğuk Savaş dönemine göre sivil kontrolün daha az olduğunu vurgulayarak; bunun nedenini ise Amerikan ordusunun “uğruna savaştıracak bir savaş olmadığında” iç siyasete daha fazla müdahil olduğunu söyler. Desch buradan genel bir argümana ulaşır: Dış yönelimli ordular üzerinde sivil denetim imkanı, iç yönelimli olanlara göre daha yüksektir (Desch, 1998: 390).

Buna karşılık Desch, dış tehdidin düşük iç tehdidin yüksek olduğu durumlarda ise sivil kontrolün daha az olduğunu savunur. Bunun üç nedeni vardır. Birinci olarak askerlerin dikkatlerini yöneltecekleri bir dış tehdit durumu olmadığından iç politika ile daha fazla ilgili olurlar. İkinci olarak, iç tehdit durumlarında sivil liderler ulusal güvenlik meselelerinde daha az dikkatlidirler. İç tehdit durumu aynı zamanda sivil bölünmüşlük yarattığı için, sivillerin en temel gündemi kendi aralarındaki siyasi hizipleşme olacaktır. Üçüncü olarak ise iç tehdit durumu sivil kurumları yıpratacağından daha dağınık ve bölünmüş bir yapıya sahip hale gelirler. Bu durum sivilleri aynı zamanda iç tehdit karşısında askerlerden daha fazla yardım talep eden aktörler haline getirecektir (Desch, 1999: 14).

Desch için iç tehdit ve sivil kontrol arasındaki bağı en iyi destekleyen örnek için üçüncü dünya ülkelerine bakmak gerekmektedir. Desch, söz konusu ülkelerde orduların sık sık sivil alana müdahil olmasını, darbe teşebbüslerinde bulunmasını yüksek (iç) tehdit olmasına bağlıyor. Desch'e göre ordulara karşı tehdidin yüksek olması ordudaki subaylar arasındaki birlik (cohesion) fikrini artıracaktır. Böylelikle tehdide karşı koyabilen, birlik içinde tehdide direniş gösterebilen ordunun sivil kontrolü ve hatta ordunun iktidarını kolaylaştıracaktır. Ancak bu durum en çok tehdit ortamı savuşturulana kadar devam

edecektir ve yerini paradoksa bırakacaktır. Örneğin askeri kurumlar, tehdit savuşturulduktan sonra aynı birlik konumunu koruyamayacak ve iktidardan çekilmek zorunda kalacaktır. Desch'e göre bu paradoksu yaratan en büyük neden, ordudaki subayların yüksek siyaset (high politics) söz konusu olduğunda birlik olmaya, düşük siyaset (low politics) söz konusu olduğunda ise parçalanmaya eğilimli olmalarıdır (Desch, 1999: 15). Kısaca Desch'e göre, sivil kontrolün en iyi olduğu durumlar dış tehdidin en yüksek olduğu durumlardır. Sivil kontrolün en kötü olduğu durum ise iç tehdidin yüksek olduğu durumlardır.

Elbette buradaki en önemli tartışma Desch'in "en iyi" ve "en kötü" tanımlamasını nasıl yaptığıdır. Desch, birçok çalışmanın bir ülkede askeri darbenin olup olmaması durumuna göre ilişkilerin iyi ya da kötü olduğu çıkarımında bulunduğunu söylüyor. Ancak Desch'e göre askeri darbelerin tek başlarına böyle bir sonuç çıkarmak için yeterli değişken değildir. Farklı biçimlerde de olsa ordu siyasetin tümünde ya da bir bölümünde etkili olabilir. Sadece askeri darbelere bakmak yerine Desch, farklı değişkenleri de dikkate alarak "en iyiyi" ve "en kötüyü" şu şekilde açıklar:

Sivil-asker ilişkilerinin en iyi biçiminin bağımsız değişkeni yüksek düzeyli dış tehdit olgusudur. Ara değişkenlerin ilki, deneyimli siyasi ve askeri liderlerdir. İkincisi, siyasi otoritenin amaçlarıyla uyumlu dış tehdide yüzünü dönmüş askeri kurumlardır. Üçüncüsü, tutarlı ve kurumları uyumlu bir devlet yapısıdır. Sonuncusu ise, karşıt fikirlerin özgürce tartışıldığı birleşik bir toplum yapısıdır (Desch, 1999: 64-66).

Sivil-asker ilişkilerinin en kötü biçiminde ise yüksek düzeyli iç tehdit olgusu bağımsız değişkendir. Ara değişkenlerin ilki, deneyimsiz siyasi askeri liderlerdir. İkincisi, kendi kurumsal yapısı içinde dayanışma gösteren, kapalı ve iç tehdide yüzünü dönmüş askeri kurumlardır. Üçüncüsü, devlet kurumları arasında çekişmedir. Sonuncusu ise bölünmüş bir toplum yapısıdır (Desch, 1999: 64-66).

Desch'e göre yapısalcı teori için en zor olan belirsiz bir tehdit (hem iç hem de dış tehdidin yüksek veya düşük olması) durumu ile karşı karşıya olmasıdır. Çünkü böyle durumlar hangi tehdit türünün baskın geleceğini analiz etmeyi zorlaştırır. Örneğin Desch, hem düşük iç tehdit hem de düşük dış tehdit (Q2) ile karşılaşan bir devlette subayların

odaklanabileceği herhangi bir tehdit ortamı olmadığından askeri kurumlarda hizipçiliğin ortaya çıkabileceğini savunur. Benzer şekilde böyle durumlar orduların iç ya da dış yönelimli olup olmadığının tespit edilmesini zorlaştırabilir ve bu belirsizlik durumu da yapılan analizin doğruluk payını azaltacaktır. Başka bir deyişle, tehdidin net olmaması ordunun birlikteliğine zarar verebilir ve ordunun kolektif eylemde bulunmasını zorlaştırabilir (Desch, 1999: 15-16).

Desch “ölçülmesi zor” bu “karmaşık” durumları açıklayabilmek için orduların askeri kültürlerini (military doctrine) birer değişken olarak incelemeyi önerir. Desch askeri kültür ile orduların “kendini dış çevreye nasıl adapte etmesi gerektiğini ve iç işlerini nasıl yönetmesi gerektiğini” açıklayan inançlar, fikirler ve varsayımsal kalıpları” olarak tanımladığı örgütsel kültürlerini kast eder. Bu örgütsel kültürün önemli bir parçası ise sivil kontrolün gerekliliğine dair norma bağlı kalmasıdır (Desch, 1999: 18). Tanımından da anlaşılacağı üzere, Desch örgütsel kültür ile uluslararası çevre (international environment) ve güç kullanımı hakkında sivil ve askeri fikirler arasında farklılıkları ve ortaklıkları içerir ve kısaca doktrinin işlevini şu şekilde tanımlar: “kaynakların nerede ve ne için ve neden kullanılacağını belirler” (Desch, 1998: 395). Bu nedenle askeri kültür ile orduların iç ya da dış yönelimli olup olmadıklarına bakar. Buna göre dış yönelimli askeri doktrine sahip ordular sivil kontrole daha uygun bir yapıya sahipken iç yönelimli askeri doktrine sahip ordular sivil denetim konusunda daha dirençli olur (Desch, 1999: 16).²⁶

Desch’in sunmuş olduğu bu yaklaşım bazı noktalarda kafa karışıklıklarına yol açsa da gerek ülkeler arasında gerekse farklı zaman aralıklarında karşılaştırma yapmaya imkan tanınması açısından verimli görünmektedir. Kafa karışıklıklarının başında ise “askeri kültür” tanımlaması ve askeri kültürün hangi durumlarda bir bağımsız değişken olarak analizlere dahil edileceğidir. Örneğin Desch, sadece her iki tehdit türünün de düşük ya da yüksek olduğu durumlarda askeri kültürün devreye gireceğini söylemektedir. Ancak soruyu tersine çevirmek de mümkündür: Askeri doktrinin devreye girdiği durumlarda tehdidin konumu ne olur? Başka bir deyişle, Desch kültürel faktörlere kendi analizinde

²⁶ Desch, hem sivil asker ilişkilerinde hem de güvenlik literatüründe askeri doktrinin dış sonuçları (the external consequences of military doctrine) üzerine çok fazla çalışma olduğunu vurgularken iç sonuçları (the internal consequences of military doctrine) üzerine çok fazla tartışma olmadığını iddia eder. Desch’e göre bu eksiklik sivil kontrolü açıklamada önemli bir yeri teşkil etmektedir. Desch, bu etkiyi üç madde ile özetler: (1) Askeri kurumların yapısını etkiler, (2) Askeri davranışlar için normatif “yol haritası” (road map) sağlar, (3) Sivil ve askeri liderler arasında anlaşma için bir odak noktası olarak hizmet eder (Desch, 1999: 17-18).

önemli bir alan açıp klasik yapısalcı yaklaşımlardan ayrılırken yine kültürel faktörlere sadece belli durumlarda analizine dahil ederek kültürel faktörlerin alanını ve etki düzeyini kısıtlamaktadır.

Öte yandan Desch'in yaklaşımının “iç tehdit” ve “askeri doktrin” kavramları ile ülkelerin kültürel ve siyasi dinamiklerini de dikkate alması onu yeni demokrasilerde sivil asker ilişkilerini açıklayan teorilerden biri olarak öne çıkarır. Desch'in yaklaşımı her ne kadar birçok açıdan yenilikler getirmesine, alana ilişkin önemli sorulara nasıl yanıt verileceğine dair önemli mesafe kat etmesine rağmen kritik bir soruya yanıt vermekte yetersiz kalmaktadır. Örneğin Desch, (birçok değişkenin yanı sıra) tehdit kavramını sivil asker ilişkilerini ölçmede verimli bir şekilde kullansa da tehdit sonrası durumda sivil kontrolün nasıl ölçüleceğine dair bir önerisi bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, Desch'in modeli sivil kontrolün tehdit değişkenine bağlı olarak nasıl değişim göstereceğini “öngörürken” tehdidin ortadan kalktığı durumlarda sivil kontrolün düzeyini ölçmek için yardımcı olmaz.

Aslında tüm bu eksikliklerin kaynağı “tehdit” tanımına ve meydana okuyan, tehdit edici gücün kapasitesinin ölçülmesi için gerekli parametrelerin eksikliğidir. Örneğin güçlü bir aktör bir durumu tehdit olarak kabul edip davranışlarını yeni ve güçlü tehdit durumuna göre belirleyecekken; daha az güçlü bir aktörün tehdit algılayışı ise farklı olacaktır. Meseleye tam tersinden bakacak olursak; tehdit eden aktörün gücü ve kapasitesi veya sınırları onu tehdit haline getirir/getirmez. Kısaca Desch, tehdit durumlarında siviller ile askerler arasındaki güç dengesinin nasıl olacağını açıklarken, tehdit sonrası güç ilişkilerini ölçmek, sivil kontrolün hangi alanlarda ve ne kadar geçerli olduğunu açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bu boşluğu tamamlamak için siyasal sistemde kilit noktalarını, karar alma mekanizmalarını kimin kontrol ettiğine bakmak gerekmektedir.

1.4.2. Kontrol Stratejileri: Yapıyı Analiz Etmek

Sivil asker ilişkileri literatürünün yakın dönemde en çok tartışılan konularından biri, daha önceki başlıklarda birçok kez değinildiği gibi, askeri darbelerin olmadığı durumlarda sivil kontrolün düzeyini ölçmektir. Modern yaklaşımların birçoğu askeri darbelerin nedenlerini araştırmak yerine sivil kontrolün sınırları ve nedenleri üstünde çalışır. Croissant ve diğerleri'nin (2011) benzer bir amaçla ortaya attığı “kontrol stratejileri” de

askeri darbelerin olmadığı, askeri darbelerin ardından askerlerin kışlarına çekildiği, demokrasiye geçiş süreci yaşayan ülkelerde sivillerin etkililiğini ölçmeyi amaçlar. Bu bağlamda Croissant ve diğerleri'nin sivil asker ilişkilerine yaklaşımı literatürdeki birçok kuramın eksik bıraktığı yeri tamamlayarak siyasal sistemi kontrol eden karar alma mekanizmalarını analiz etmeyi hedefler.

Birinci olarak bu model Desch'in eksik bıraktığı yeri tamamlayarak sivil kontrolü ölçmek için nerelere bakılması gerektiğini söylemektedir. Örneğin Desch, tehdidin dışarıdan veya içeriden olması durumlarını belirtirken tehdit sonrası dönemde sivil kontrolün durumuna ilişkin çok az vurguda bulunuyordu. İkinci olarak ise Desch'in modeli gibi Batı dışı demokrasilerin teorik olarak ihmal edilmiş bir alan olduğunu kabul etmekle birlikte yeni bir modele ihtiyaç duyduğu konusunda Desch ile hemfikirdir. Yine Desch ile benzer şekilde aktör ile yapı arasındaki etkileşime ve bu etkileşimin ürettiği ilişkiye dikkat çeker. Böylelikle hem yapı hem de aktör birer değişken olarak analize dahil edilmiş olur. Kısacası Croissant ve diğerlerinin önerdiği model, (1) iç ve dış yapısal değişikliklerin gerçekleştiği durumlarda sivil kontrolü etkileyecek dönüşümleri; (2) dönüşüm sonrası veya reform sonrası (yeni) durumlarda sivil kontrolü ölçmeyi hedeflemektedir.

Bu bağlamda ilgili çalışma sivil kontrolü mümkün kılabilen siyasi ve bürokratik yapılara odaklanır. Modelin böylesine bir odak noktası seçmesinin nedeni ise askeri darbe sıklığının azaldığı, orduların görünüşte kışlarında olduğu durumlarda gerçekte siyasi ve bürokratik kurumların işleyişini analiz ederek demokratik konsolidasyon ile sivil kontrol arasında bağ kurmaktır. Başka bir deyişle, askeri darbeler doğrudan askerlerin yönetiminde devletler ortaya çıkaracağı için asıl sorun askerlerin doğrudan yönetimde olmadığı karmaşık durumları çözebilmektir. Bu sorunu aşabilmek için söz konusu model, askerlerin kışlarına çekildiği dönemden itibaren, "kontrol mekanizmaları" dediği, siyasal sistemi kontrol eden yapıların işleyiş biçimlerini analiz etmeyi önerir. Kontrol stratejileri modeli temelde askeri darbelerin olmadığı devletlerde karar alma mekanizmalarının başında kimlerin yer aldığını, bu isimlerin kimler tarafından devlet mekanizmalarına dahil edildiğini, devletin kamu siyasetini kimlerin belirlediğini, askerler arasında sürekli olarak çatışma konusu olan ulusal güvenlik gibi konularda belirleyici olanın kimler olduğunu araştırır. Tam da bu nedenle araştırma modelinin doğrudan konusunu, askeri darbelerin olmadığı gelişmekte olan ülkeler oluşturur (Croissant ve diğerleri, 2010 ve 2011).

Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak gelişmekte olan ülkeler hem askeri darbe gören hem de askerlerin görünürde kışlalarında olduğu ülkeler olmalarından ötürü, “karmaşık sivil kontrol” örnekleri olarak dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeleri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Birinci olarak sürekli askeri darbe gören veya halihazırda doğrudan askerler tarafından yönetilen ülkeler. Bu ülkelerin ortak özelliği hiçbir şekilde sivil kontrolden bahsedemeyecek olmamızdır. Bu nedenle askerler tarafından yönetilen birinci kategorideki ülkeler modelin kapsamının dışındadır. İkinci kategorideki ülkeleri askeri darbelerin olduğu ancak askerlerin resmi olarak kışlasına döndüğü ülkeler oluşturur. Bu ülkelerin ortak özelliği ise daha önce birçok kez askeri darbe görmeleri ve tarihsel geçmişlerinden dolayı yeni bir askeri darbe endişesinin her zaman olduğu ülkelerdir. Böyle bir endişenin olmadığı varsayıldığında dahi, söz konusu devletlerde askerler sahne arkasından devlet yönetiminde kalma ısrarlarını sürdürecektir, ulusal güvenlik, terör, devletin bekası gibi sebeplerle sivil siyasete müdahale etme alışkanlıklarını sürdürecektir. Bu nedenle ilgili ülkelerde devlet yapısında askerlerin konumunu ve resmi ya da değil yetkilerini ölçmek sivil kontrolün sınırlarını ve sorunlarını ölçmek açısından anlamlı durmaktadır.

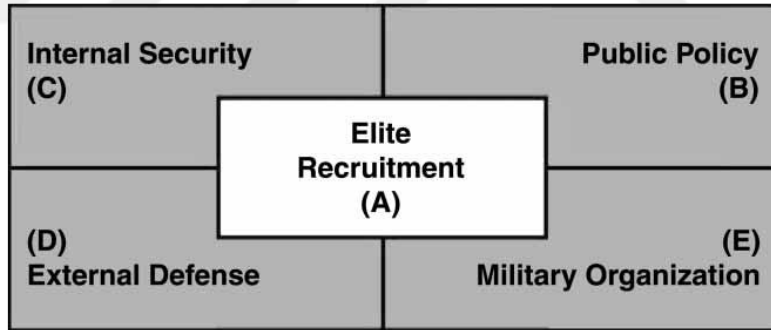
Kontrol stratejileri modelini sivil asker ilişkileri literatüründeki diğer çalışmalarla ortaklaştıran varsayımı ise demokrasiye geçiş süreci yaşayan ülkelerde dahi askerlerin sivil kontrolün güçlendirilmesi için gerekli isteğe sahip olmayacak hem siyasetteki hem de toplumdaki ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyecek olmalarıdır (Finer, 2002; Nordlinger, 1977). Askerler sivil kontrolün güçlendirilmesi konusunda istekli olsalar dahi sivil kontrolün tanımını sivillerden farklı bir şekilde yapacaklardır. Bu nedenle sivil kontrolün varlığı ve güçlendirilmesi öncelikle sivil aktörlerin hedefi olacak, askerler üzerinde kurabilecekleri en güçlü denetimi ve otoriteyi kurmak isteyeceklerdir (Feaver, 2003: 58-69). Bu açıdan sivillerin davranışları ve karar alma güçleri sivil kontrolün düzeyi ve gelişimi açısından daha anlamlı görünmektedir.

Burada önemli nokta, aynı zamanda analiz modelini sivil asker ilişkilerindeki diğer çalışmalarla ortaklaştıran, sivil kontrolün bir sivil liderin herhangi bir zaman diliminde devleti kontrol etmesi şeklinde ele almamasıdır. Tam tersine, sivil kontrol yapılaşmış ve kabul görmüş bir ilişki biçimi olarak ele alınır. Devlet yönetiminde hem doğrudan sivil yönetimi tesis edecek hem de sivil kültürün gelişmesini sağlayacak sürece eşlik edebilmesi için devletin kritik noktalarının siviller tarafından yönetilmesi ve

denetlenmeesi gerekmektedir. Tam da bu noktada kontrol stratejileri temelde sivil asker ilişkilerinin normatif doğasına uygun bir sonuç bekler: “[...] Siviller tüm kararları alır ve onları [kuralları] istedikleri zaman değiştirebilirler” (Kohn, 1997: 142). Sivilleri devlet yönetiminde otorite olmasını mümkün kılacak da tüm karar alma mekanizmasının başında yer almaları olacaktır. Bu aynı zamanda askerlerin sadece, askerlik mesleğine ilişkin alanlarda yetkili olacağı diğer alanlarda sınırlanacağı bir güç paylaşımını öngörür (Croissant ve Kuehn, 2017 :3).

Buradan hareketle beş farklı alanın kontrolü devletin yönelimi açısından kilit nokta olarak belirlenir ve bu alandaki karar alma mekanizmasının kontrolü kritik bir öneme sahiptir: devlet kadrolarının belirlenmesi (elite recruitment), kamu siyaseti (public policy), iç güvenlik (internal security), ulusal savunma (national defence) ve askeri örgütler²⁷ (military organization). İdeal sivil asker ilişkileri durumunda, sivil/seçilmiş elitlerin bu beş alanda da kesin denetim sahibi olması, askeri dirençle karşılaşma olasılıklarının düşük olması beklenmekte daha da ötesi bu gibi siyasi meselelerde doğrudan denetime sahip olması beklenmektedir (Croissant ve diğerleri, 2010: 955).

Şekil 2: Kontrol Stratejileri Modeli

Örneğin *elite recruitment* alanının doğrudan konusu devlet bürokrasisinin nasıl şekillendiği ile ilgilidir. Başta kilit görevler olmak üzere devlet kurumlarının yönetimindeki etkili devlet memurlarını kimin kararları ile göreve getirdiğine odaklanır. Başka bir deyişle bu alan doğrudan “kuralları koyanların ve uygulayanları” (Taylor, 2003: 4-6) göreve kimlerin getirdiğiyle ilgilenir. Burada teorik olarak iki düzeyin varlığından

²⁷ Kontrol stratejileri burada sadece “askeri örgüt” (military organization) kavramını kullanır. Ancak başta Cezayir olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde istihbarat birimi, özel güvenlik, özel askeri teşkilatlar, polis teşkilatı gibi birçok ordu benzeri yapılanma askerlerle ortak hareket ederek rejimin savunuculuğunu yaparlar. Bu nedenle “askeri örgütler” ifadesinin bu tez kapsamında tüm bu orduları ve onların türevlerini kapsayacak şekilde kullanılması bilinçli bir tercihtir.

bahsedebiliriz. Rekabet kuralları olarak adlandırılabilen birinci düzey, ilgili memurluklara atanmanın veya seçilmenin herhangi bir ön koşulun olması/olmaması durumudur. Örneğin belirli kurumlara asker kökenlilerinin atanması veya savunma bakanlığı gibi kilit bakanlıklara askeri kökenlilerin veya doğrudan askerlerin getirilmesi rekabet kurallarının işlemediği durumları gösterir. Bu nedenle teorik olarak -ki bunu aynı zamanda demokrasinin ilkelerinden biri olarak da düşünebiliriz- kilit bürokratik görevlere atama yönteminde kamuoyuna açık rekabet koşullarının var olması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Başka bir şekilde ifade edecek olursak; sivillerin yönetiminde demokratik liyakat mekanizmasının işlediği durumlarda hem bürokrasinin Weberian anlamda profesyonelleşmesini hem de sivilleşmesini içermekte, böylelikle devletin sivil kadrolar tarafından yönetildiği varsayılmaktadır. Söz konusu atamalar veya görevde yükselmeler hükümet üyelerinin belirlenmesinden, kritik bir şehre valinin atamasına veya kamu şirketlerinin yönetiminin belirlenmesine kadar geniş ve üst düzey bürokratları içerir (Croissant ve diğerleri, 2010: 957).

Bu ilkelerin hem model hem de teori açısından bir başka önemli tarafı ise askeri darbelerin olmadığı durumlarda sivil asker ilişkilerinin yörüngesinin belirlenmesine yardımcı olmasıdır. Mısır'da askeri darbelerin olmadığı durumlarda dahi askerlerin ekonominin farklı sektörlerinde ayrıcalıklarının devlet şirketleri üzerinden korudular ve bu şirketlerdeki yönetimler büyük oranda askerler tarafından yönetildi (Hashim, 2011). Cezayir örneğine gelindiğinde ise askerlerin nasıl iktidarda kalmak için dolaylı yöntemlere başvurduğunu ve yöntemlerin arasında kendilerine yakın isimlerin kilit görevlerde olduğunu görmek mümkündür. Örneğin yarım yüzyılı aşkın siyasi tarihinde Cezayir savunma bakanlığı görevini çok büyük oranda görevdeki askerler yapmış veya sivil cumhurbaşkanının etrafı asker kökenli yardımcılarını ile donatılmıştır.

Croissant ve diğerleri'nin *kamu siyaseti (Public Policy)* dediği alan ise siyasi karar alma süreçlerini inceleyerek devletin politikasını belirlemesinde hangi aktörlerin öne çıktığını analiz eder. Vergilerin belirlenmesinden dış politika yapımına güvenlik siyasetinden savunma politikasına kadar devlet politikasının belirlenmesinde askerlerin etkinliği tartışmaya açılır. Bu alan tabiatı itibarıyla geniş bir alanı kapsasa da en önemli kısmı kuşkusuz devlet bütçesinden yapılan harcamaların dağılımına, ordulara ayrılan bütçenin miktarına ve ordu için ayrılan bütçe üzerinde sivillerin kontrolüne odaklanır. Başka bir deyişle mali konularda sivil kontrolün önemine vurgu yaparak orduların etkinliğini ölçer.

Bu açıdan savunma bakanlığına ayrılan bütçe kadar ordu için ayrılan bütçenin ne için kullanıldığının siviller tarafından denetlenebilmesi sivil kontrolün yüksek olması anlamına gelmektedir. Daha genel manada ise bu alan doğrudan devletin siyaset yapımında ve bu siyasetin uygulanmasında sivillerin ve askerlerin etkinliklerini ölçer (Croissant ve diğerleri, 2010: 958).

Mali konuların dışında ise kamu siyaseti devletin toplum karşısında görünür olduğu yer, devletin toplumla kurduğu ilişkiyi belirler. Örneğin bir ayaklanma ya da gösteri sırasında devletin izlediği siyaseti kimlerin belirlediği doğrudan kamu siyasetidir. Cezayir özelinde ise bu alanın dikkat çekici bir yeri bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda askeri yönetimin, Binnedid'in aksine, pazarlığı değil de baskıyı seçmesi yönetimde kimlerin etkili olduğunu göstermektedir. Bir başka örnek olarak; Berberilerin kimlik taleplerini Cezayir rejiminin ulusal güvenlik meselesi olarak gördüğü düşünülürse, Buteflika döneminde 2001 yılında çıkan Berberi ayaklanmasında devletin diyaloga açık bir tutum sergilediği dönemde ordunun kontrolündeki güvenlik güçlerinin bastırma yöntemini seçmesi yine sivil asker ilişkilerinde kontrolün kimde olduğunu göstermesi ve ölçmesi bakımından anlamlı durmaktadır.

İç Güvenlik ise iç hukukun korunmasını ve düzenlenmesini kapsasa da doğrudan odak noktası özellikle askerlerin kendileri için meşruiyet alanı olarak kullandıkları terörizmin tanımlanmasını ve bu bağlamda güvenlik-hukuk dengesini dikkate alır. İdeal bir sivil kontrol için, her şeyden önce hangi eylemlerin terör hangi eylemlerin yasal sınırlar içinde sivil itaatsizlik (veya muhalif gösteri) olduğuna sivillerin etkin olduğu hükümetlerce belirlenmelidir. İkinci olarak ise siviller askerlerin yürüttüğü operasyonlarda doğrudan denetim sahibi olması gerekir. Daha da ötesi bu operasyonların sivil ilkelere uygun şekilde düzenlenmiş olması, yapılacak operasyonların zamanlaması ve boyutu sivillerin hakim olduğu kurumlarca belirlenmiş olması gerekir. Daha genel manada ise askeri birimlerin veya daha genel tanımı ile güvenlik güçlerinin iç güvenliği sağlamada siviller tarafından kontrol edilmesini ve denetlenmesini içerir (Croissant ve diğerleri, 2010: 958).

Cezayir özelinde iç güvenliğin anlamlı bir yeri bulunmaktadır. İç savaşın yaşandığı 1990'lı yıllar askerlerin etkin olduğu, radikal İslamcılara karşı yürütülen operasyonları herhangi bir sivil direniş veya hukuki direniş ile karşılaşmadan planlayabildikleri bir dönemdi. Tezin üçüncü bölümünde kapsamlı bir şekilde tartışılacağı üzere, bu dönemde

askerler bağımsız birer aktör olarak hareket ederlerken Cumhurbaşkanı Bincedid'in diyalog yanlısı kamu siyasetini de baltalamışlardır. Cezayir tarihinde benzer bir dönem Buteflika döneminde yaşanmıştır. Dördüncü bölümün doğrudan odak noktası olacak olan 2000'li yılların ortaları, terör tanımlamasının siviller tarafından yapıldığı, ordunun ve güvenlik güçlerinin denetiminin el değiştirdiği dönemdi. Sivillerin bu alanda kontrolü ele alma girişimi birçok açıdan tartışmalara neden olmuş, sivil cumhurbaşkanı ile ordu arasında gerginliği yükseltmişti. Bu açıdan iç güvenlik meselesi, Cezayir'de sivil-asker ilişkilerindeki değişimi ve iç siyaset-sivil kontrol arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından anlamlı bir örnektir.

Klasik anlamda dış tehditlere karşı toprak bütünlüğünün korunması biçiminde ifade edilebilecek *ulusal savunmanın (national defence)* sivil asker ilişkileri açısından önemi ise ulusal savunmanın tamamen siviller tarafından kontrol edilen bir alan olması gerekliliğidir. Buradaki en önemli problem, ki bu aynı zamanda sivil asker ilişkilerinin klasik problematiklerinden birisi, askerlerin teknik bilgisine ihtiyaç duyulduğu durumların belirlenmesidir. Kuşkusuz bir ulusal ordunun en büyük ve ilk görevi ülke topraklarını dış saldırılardan korumasıdır. Ancak ulusal savunma teknik bilgi gerektirdiği kadar aynı zamanda siyasi tanımlamayı da içerir. Bu nedenle ulusal savunmaya dair her türlü tartışma muğlak ve siyaset yüklüdür. Ulusal güvenliğin tanımlanmasındaki önemli sorun tanımının muğlaklığı nedeniyle askeri aktörlerin kendi çıkarlarını korumak için kapasitelerini meşrulaştırdıkları bir araca dönüştürmeleridir. Bunun önüne geçilebilmesi için ulusal güvenlik, milli çıkar gibi kavramlar doğrudan sivillerin kontrolünde belirlenmeli ve askerlerin ulusal savunma adına yaptığı operasyonlar sivillerin denetimine açık olmalıdır (Croissant ve diğerleri, 2010: 958-959).

Cezayir örneğinde Fas ile yaşanan siyasi gerginlik ve Batı Sahra meselesi rejimin kurucu elitleri tarafından ulusal güvenlik meselesi olarak ele alınmış ve bu konuda herhangi bir taviz verilmemiştir. Daha da ötesi, sivil hükümetlerin Fas ile dış ilişkilerinde de askeri bir baskıya dönüşmüştür. 2000'li yıllarda ise askerler ve sivil siyaset arasında doğrudan çatışma meselesi haline gelmiş sivil siyaset Fas ile ilişkileri Batı Sahra meselesini ulusal güvenlik meselesi olmaktan çıkarmak istemiştir.

Askeri yapı (military organization) ise tümüyle ordunun yapısına, görevlerine, subayların eğitimine, silahlanmasına, bütçesinin dağılıma ilişkin kararların nasıl alındığı ile ilgilenir.

Askeri yapıların birçok farklı özellikleri olması nedeniyle iki başlık altında toplanır. Birinci olarak orduların boyutu ve silahlanma yapısı, bütçesi gibi nicelik durumlara ilişkin ikinci alan ise orduların kimliği anlamında ifade edebileceğimiz askeri doktrine, askerlerin eğitime, göreve gelmesine ve görevde yükselmesi gibi durumlara odaklanır. İdeal sivil kontrol için bu iki farklı alanda kontrolün tümüyle sivillerin elinde olması gerekir. Ancak benzer problematik burada da kendini göstermektedir. Örneğin orduların yapısı ve silahlanma büyük ölçüde askerlerin mesleki bilgilerinin kontrolünde olan bir alandır. Bu alanda sivillerin söz hakkı büyük oranda sınırlıdır. Söz konusu alanlarda teknik yeterlilik nedeniyle askeri yapıların otonom bir yapısının da olması gerekir. Ancak bu sivillerin askerleri denetleyemeyeceği anlamına gelmemektedir. Otonom yapısı ordulara daha hızlı ve profesyonel, daha teknik ve askerlik mesleğinin doğasına uygun kararlar almasını kolaylaştırırken aynı zamanda fazla otonom yapıya sahip olması sivil idarenin ve otoritenin de önüne geçmesi anlamına gelmektedir ki ikinci durum askerlerin sivillerce denetlenmesini de zorlaştırmaktadır (Croissant ve diğerleri, 2010: 959-960).

1.5. Çok Katmanlı Yeni Bir Araştırma Modelinin İnşası

Yukarıdaki iki yaklaşımı bu tezde bir araya getiren temel sebep, iki açıdan benzerlerinden ayrılmasıdır. Birinci olarak her iki yaklaşım da sivil asker ilişkilerinin dünyaya Batı'dan bakma veya Batı dışı dünyada Batı'ya özgü kurumlar ve normlar arama saplantısından kurtularak Latin Amerika, Uzak Asya, Doğu Avrupa, Ortadoğu gibi coğrafyaları da merkeze alır. Bu ise söz konusu yaklaşımları, modernizmin etkisinde kalan literatürü eleştirmeye ve Batı merkezli bakış açısından sıyrarak daha evrensel kavramlar etrafında daha fazla örneğe uygulanabilir bir model geliştirmeye iter. Ancak her iki çalışmayı da özgün yapan sadece bu özellikleri değildir. Birçok çalışma Desch ve Croissant ve diğerleri ile benzer şekilde modernizmin etkisinden kurtulamamış çalışmaların Batı merkezliliğini sorgular (Kuehn ve Lorenz, 2011) ve her biri Batı dışı dünyada sivil asker ilişkilerini açıklamanın yollarını aramaktadır. Desch'i ve Croissant ve diğerlerini diğer sivil asker ilişkileri literatüründen ayıran ise aktörü ve yapıyı birlikte ele almasıdır. Her iki çalışma da yapının aktörü belli davranış kalıplarına soktuğunu kabul etmekle beraber yapının da aktörden etkilendiğini savunur. Hem yapının hem de aktörün analize dahil edilmesi söz konusu yaklaşımları aktör ya da yapıya odaklanan diğer çalışmalardan farklılaştırır.

Tehditler ve tehdit türleri ile elit davranışlarını açıklamayı hedefleyen Desch'in çalışmasını tez için Cezayir bağlamında anlamlı kılan ise yaklaşık her on yılda bir siyasi ya da toplumsal kriz yaşayan Cezayir'in içeriden ve dışarıdan yüksek ve düşük tehdit durumlarını yaşamış olmasıdır. Başka bir deyişle Cezayirli elitler arasındaki iktidar mücadelesi nadiren *status quo* biçimini almış çoğu zaman yeni tehdit durumları ile karşı karşıya kalmışlardır. Her bir krizin yönetici elitler için tehdit anlamına geleceği düşünüldüğünde, her bir tehdit karşısında yönetici elit yeniden pozisyon alır. Bu ise Cezayir örneğini, elitlerin konumlarını tehditler karşısındaki davranış biçimlerine göre değerlendirme ihtiyacını ortaya çıkarır. Böylelikle tez, Cezayir siyasetinde kilit rol oynayan dönüm noktalarına, Desch'in ifadesi ile "tehdit" durumlarına odaklanarak kronolojik bir Cezayir analizi yapan çalışmalardan farklılaşabilecektir. Bu açıdan tehdit merkezli analiz, tehdidin varlığının ve çeşidinin belirlenmesi, aktör davranışına etkisi ve her ikisinin sivil kontrolde ortaya çıkaracağı değişim potansiyeli incelenebilecektir.

Öte yandan Desch'in kuramını yöntemden çok bir analiz modeli, sivil asker ilişkilerini açıklamaya yarayan titizlikle kategorize edilmiş kavramlar ve hipotezler bütünü olarak görmek daha yerinde olacaktır. Bu açıdan "tehdit-vazife" kuramı, hipotezlere dayalı bir yol haritası gibidir. Tehdidin türü karşısında aktörden beklenen davranışların genellenebilir olması söz konusu hipotez(ler)i de evrensel yapacaktır. Bu şekilde kuram, Desch'in hedeflediği gibi Batı dışı demokrasi örneklerini de inceleyebilen bir araca dönüşecektir. Örneğin dış tehdidin varlığının sivil kontrolü zorlaştırması veya ordunun içinde hizipleşmelerin olması, başka bir deyişle askeri aktörlerin bölünmüşlüğü'nün sivil kontrolün kolaylaşacağı gibi hipotezler bir vaka analizi sırasında siyasal sistemde nerelere bakılması gerektiğini işaret etmektedir. Bu açıdan Desch'in kuramını yöntem olarak ele alırsak; bu tezin Cezayir vakası üzerinden söz konusu kuramı test ettiğini; eğer bir yol haritası biçiminde ele alırsak kuramı, hipotezleri ile nelere bakılması gerektiğini söyleyen bir pusula olarak görmek mümkündür.

Bu nedenle Desch'in kuramı sadece elit davranışına -başka bir deyişle aktöre- odaklanmaz. Aynı zamanda siyasal sisteme, ordunun kurumsal yapısına, tarihsel ve ekonomik yapıya ilişkin de hipotezler geliştirerek hem yapıyı analize dahil eder hem de elitleri yapı içinde sınırlandırmış, tehdit fırsatlarını değerlendirme kapasitesi olan aktör olarak görür. Buradan hareketle Desch'in kuramı "tehdit" in varlığını sabit değişken olarak ele alır. Ona göre tehdit her zaman vardır ve bir analizin yapılması gereken tehdidin

varlığı, türü ve boyutu karşısında ortaya çıkacak olacak olan elit davranışının sivil kontrolü ve düzeyde ortaya çıkarabileceğini ortaya koymaktır (Desch, 1999).

Örneğin Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransa'nın varlığı veya Fas ile farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkan yüksek gerilim yani dış tehdidin varlığı elitler arası mücadelede önemli bir faktör olarak öne çıkarken, toplumsal ayaklanmalar, ordu içindeki hizip çekişmeleri ise iç tehdit olarak sadece askeri değil aynı zamanda sivil aktörlerin de davranışlarını belirlemiştir. Benzer şekilde Bincendid döneminde liberalleşme süreci elitler arası mücadelenin en görünür haline dönüşmüşken; 1990'lı yıllarda Batılı güçlerin ekonomik destek karşılığında ordu içindeki “köktencilerin”²⁸ tasfiyesini talep etmesi yönetici elitin davranışlarını derinden etkilemiştir. Öyle ki ilk fırsatta göndermek istedikleri Buteflika'ya Cumhurbaşkanlığının kapılarını açmak zorunda kalmışlardır. Ancak takip eden süreç, Buteflika'nın varlığı, yeni bir tehdit durumu ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan içeride toplumsal ayaklanmalar, güçlü siyasi aktörlerin varlığı, rejimin ekonomik sıkışmışlığı, uluslararası siyasetteki kırılmaların her biri rejimi ve elitlerini yeniden pozisyon almaya iten tehditlerdir. Görüldüğü üzere, Cezayir tarihi aynı zamanda Cezayirli elitlerin mücadele tarihidir ve tehdit durumunun sürekli varlığı Cezayirli elitlerin davranışlarını “tehdit” kaynaklı açıklamayı kolaylaştırmaktadır.

Bu bağlamda Cezayir örneğinde sıklıkla görüldüğü gibi her yeni tehdit durumu sistemi ve onun elitlerini sorgulamaya açarken hegemonik veya muhalif, askeri ya da sivil aktörleri de tehdit karşısında yeni bir pozisyon belirlemeye iter. Tersinden söyleyecek olursak, yapılaşmış ilişkiler ağında ezberi bozan, aktörleri farklı durumlar karşısında karar almaya iten yeni tehdit durumlarının ortaya çıkışıdır. Böyle durumlar, her zaman siyasi rejimi deviren ya da derinden dönüşümün önünü açan etkiler doğurmasa da tehdit durumunun sonunda yeni bir ilişki biçimi ortaya çıkardığından sivil asker ilişkilerinde derin etkilere sahiptir. Tam da bu noktada şu soruyu sormak anlamlıdır: Eğer tehdit askeri

²⁸ 1990'lardaki iç savaşın git gide rejimi tehdit eder hale gelmesinin ardından orduda iki eğilim ortaya çıkmıştır. *Diyalogcular* İslamcıların rejime entegre edilerek tavizler verilmesini savunurken, *köktenciler* ise İslamcılarla hiçbir zaman işbirliği yapılmaması gerektiğini, silahlı mücadelenin sonuna kadar devam etmesi gerektiğini savunuyordu. Burada tez, her iki kavramın da Türkçe literatürde farklı çağrışımları olmasına rağmen (örneğin *fundamentalist*'in “köktenci” anlamında kullanılması gibi), Fransızca ve İngilizce literatürdeki kullanımına sadık kalarak *éradiquer* kelimesinin Türkçe karşılığı olan “kökünün kazıyanlar” anlamında “köktenciler” kullanımını tercih etmiştir. Bu nedenle tez boyunca kullanılacak olan “köktenciler” ifadesi “fundementalis”in Türkçe literatürdeki karşılığı olan köktenci ile karıştırılmamalıdır.

darbe üretmemişse, yeni ortaya çıkan ilişkiler ağında sivil kontrolün varlığı ve düzeyi nasıl ölçülecektir?

Desch'in tehdit kuramı krizler karşısında aktörlerin davranış biçimlerine odaklanır. Krizlerin ardından ortaya çıkan yeni durumu ise aktörlerin tehdit algılamadığı durumlar olarak varsayar. Başka bir deyişle Desch, tehdit karşısında askerlerin darbe yapıp yapmaması ile ilgilenmesine rağmen tehdidin olmadığı durumlarda sivil kontrolle ilgilenmez. Gerçekte ise birçok otoriter rejimde askeri yapılar ve bizzat üst düzey komutanlar kurumsal değişimlerin önüne geçerler. Tehdidin boyutu ne olursa olsun, ordular takip eden dönemde reform sürecinin sınırlı olması için çabalarken devlet içindeki ayrıcalıklarını korumayı amaçlarlar (Perlmutter ve LeoGrande, 1982; Agüero, 1995; Stephan, 1988; Heper ve Güney, 2004).

Böyle bir aşamada sivil kontrolü ya da askeri vesayeti araştıran bir çalışma için en zor olan, askeri darbelerin olmadığı durumlarda kontrolün kimde olduğunu ortaya çıkarabilmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, askeri darbelerin olduğu durumlar açık bir şekilde askeri kontrolü ifade ederken sivil aktörlerin devletin başında bulunduğu durumlar gerçekten sivil kontrol anlamına mı gelmektedir? Sivil asker ilişkilerinde *coup-ism* indirgemeciliğine düşmemek için tez, askeri darbelerin olmadığı durumlarda devletin karar alma mekanizmalarını detaylı bir şekilde incelemeyi önermektedir. Bu bağlamda Corissant ve diğerlerinin (2013 ve 2017) geliştirdiği modele göre beş önemli karar alma mekanizması Cezayir örneğinde her bir dönem için uygulanacaktır. Bu durumu daha somut bir şekilde ifade edecek olursak; Cezayir'de askeri darbelerin yaşandığı 1962 ve 1992 yılları kesin bir şekilde askeri yönetim olarak tanımlanırken, askerlerin fiili olarak kışlasına döndüğü dönemlerde kontrol mekanizmasının tepesinde kimlerin olduğu araştırılacaktır. Bu yöntem Desch'in tehdit modeli ile birlikte düşünüldüğünde ise hem değişim/kriz/tehdit durumlarında elit davranışları üzerinden sivil kontrolün düzeyi hem de sistemin dönüşümünün ardından devletin gerçek karar vericilerinin kimler olduğunu ölçmesi hedeflenmektedir.

Kuşkusuz bu noktada ilk adım sivil kontrolün tanımlamasıdır. Sivil kontrolü, literatürün genel kabulüne uygun bir şekilde kabaca, sivillerin kuralları koyduğu, uyguladığı ve gerektiğinde değiştirdiği bir yapı veya ilişki biçimi şeklinde tanımlarsak (Agüero, 2001; Croissant ve diğerleri, 2011; Desch, 1998; Feaver, 1996) olması gereken, sivillerin tüm

karar alma mekanizmalarının tepesinde yer alması ve orduyu denetleyebilme yetkisine hem anayasal olarak sahip olması hem de sivillerin bu anayasal hakkını kullanabileceği bir siyasi kültürün varlığı gerekmektedir (Kuehn, 2016). Bu noktada Croissant ve diğerleri devlet yönetiminde beş temel alan belirleyerek bu alanlarda kimlerin karar verme ve uygulama yetkisine sahip olduğunu ölçmeyi önermekte, bu yolla ilgili örnekte, ilgili döneme ilişkin sivil kontrolün düzeyinin ortaya konabileceğini iddia etmektedir. Buradan hareketle Croissant ve diğerleri siyasi yapı ve karar alma mekanizmaları açısından kapsayıcı olduğu varsayımı ile yukarıda daha kapsamlı belirtilen alanları belirlemiştir.

Yukarıdaki kategorileri içeren “kontrol stratejileri” modelinin teze dahil edilmesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Birinci olarak ilgili beşli kategorizasyonun devletin siyasi yapısını geniş anlamda kapsamasıdır. Bu alanlar sadece devlet kadrolarının kimler tarafından belirlendiğini ve yönetildiğini içermiyor aynı zamanda kamu siyaseti, ulusal güvenlik ve ulusal savunma gibi devletin hem toplumla hem de diğer devletlerle ilişkisini belirliyor. Kısaca devlet yönetiminin kilit noktalarını analiz etmeyi öneriyor. İkinci olarak ise -tıpkı Desch’in kuramı gibi- Batı dışı dünyayı da sivil kontrol açısından incelemeyi hedeflemektedir. Bu yolla zayıf demokrasilerin, gelişmekte olan demokrasilerin, geçiş dönemi yaşayan ülkelerde kurumların incelenmesi amaçlanmaktadır.²⁹

Bunun yanı sıra sivil asker ilişkileri literatürü göstermiştir ki birçok örnekte ordular kışlalarında olsalar dahi geride kendi “güvenliklerini” ve çıkarlarını garanti edecek bir yapı bırakmayı arzu ederler (Ben-Dor, 1975: 318). Bu nedenle bu beş alan aynı zamanda orduların bütçesini, bu bütçenin ne için harcandığına sivillerin karar verip vermediğini, anayasaların ordulara siyasete müdahale etmeleri için imkan tanıyıp tanımadığını veya orduların tümüyle sivillerin denetiminden geçip geçmediğini de içerir. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, askerlerin hem formal hem de informal meydan okumasını engelleyecek sivil kontrolün kurumsallaşması, kurumlara ve kurumları inşa edecek veya yönetecek sivillere ihtiyaç duyar (Stephan 1988; 68). Bu nedenle “kontrol stratejileri”

²⁹ Croissant ve diğerleri böyle bir analiz modeli geliştirme motivasyonunun arkasında ise Asya ülkelerini incelemeye yönelik ilgilidir. Batılı ülkelere farklı tecrübeleri olan Asya ülkeleri, Croissant ve diğerlerini klasik modellerden ayıran bir analiz modeli geliştirmeye itmiştir. Bu nedenle Croissant ve diğerleri Batılı kavramlarla literatürün normatif doğasından kaçınıp ilgili coğrafyaların özgünlüklerini dikkate alan bir model geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu konuda dikkat çeken bir örnek olarak bakınız: Croissant, A., Kuehn, D., Lorenz P., Chambers, P. (2013). *Democratization and Civilian Control in Asia*, New York: The Palgrave MacMillian.

sivil aktörlerin hangi alanları ne kadar kontrol ettikleri, sivil kontrolün düzeyini ve yapısını, siviller ile askerler arasındaki ilişkiler ağını analiz etmeyi kolaylaştıracak yol haritasını sunmaktadır.

Tüm bu kolaylaştırıcı kategorizasyonuna rağmen kontrol stratejilerinin de önemli bir eksikliği bulunmaktadır. Kontrol stratejileri modeli yapıya tehdidin sivil aktörlerden geleceğini varsayar.³⁰ Bu bakış açısı askerlerin kendi arasındaki çekişmesini görmezden geldiği gibi sivil aktörler için fırsat, askeri aktörler için ise tehdit anlamına gelen değişimleri göz ardı eder. Örneğin Mısır’da sivil Cumhurbaşkanı Mursi’nin seçilmesine giden yolu açan kitlesel gösterilerdi. Benzer şekilde Cezayir’de Buteflika’nın ordu karşısında güçlenmesini sağlayan uluslararası yapıydı. Desch’in iddia ettiği gibi toplumdan orduya gelen tehdit demokratikleşme sürecinin önünü açmış ve sivil aktörlere pozisyon alması için yeni bir süreci başlatmıştır. Başka bir deyişle askeri elitlere, orduya, rejime yönelik meydan okuma her zaman ilk önce sivil aktörlerden gelmez. Uluslararası yapıdaki değişim, ekonomik krizler, toplumsal ayaklanmalar rejimi zayıflatırken sivil aktörleri de güçlendirebilir. Bu nedenle sivil aktörlerin tercihleri ve stratejilerinden önce, analiz sürecini sivil aktörleri güçlendiren/zayıflatan değişimden başlamak daha yerinde görünmektedir. Buradan hareketle tez, Croissant ve diğerlerinin (2011: 91) modelini, Desch’in “tehdit” kuramı ile tamamlayarak Şekil 1’deki (s. 17) analiz sürecini takip edecektir.

³⁰ Croissant ve diğerlerinin yapısal değişimde rolü sivil aktörlere veren çalışması ve modeli için bakınız: Croissant, A., Kuehn, D., Chambers, P. W., Völkel, P., & Wolf, S. O. (2011). “Theorizing civilian control of the military in emerging democracies: agency, structure and institutional change”. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 5(1), 75-98.

BÖLÜM 2: YÜKSEK TEHDİT ORTAMINDA SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ (1954-1962)

2.1. Dış Tehdit Ortamında Askeri Kontrolün İnşası (1954-1962)

Halkın isteği bazılarının hayalini gördüğü askeri diktatörlüğe, tek adamlık arzusuna, hırslılara, maceraperestlere, demagoglara ve her türlü faşistlere karşı en sağlam savunma olacaktır (Yusuf bin Khedda, aktaran Stora, 2001: 122).

Bu sözler Cezayir Bağımsızlık Savaşı boyunca hareketin siyasi ve diplomatik ayağını yürüten Cezayir'in tarihi liderlerinden birine, GPRA³¹ lideri Yusuf Bin Khedda'ya aittir. Bin Khedda'nın popülizmi çağrıştıran sözlerini ilginç kılan elbette yeri ve zamanı kadar kime yönelik olduğuydu. Bin Khedda bu sözleri Cezayir'e bağımsızlığı getiren meşhur Evian Anlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra Cezayir'e gelişi sırasında onu karşılamak için gelen yüz binlerce coşkulu Cezayirliye söylemişti ve kast ettiği ise ne on yıla yakın zaman boyunca bağımsızlık için mücadele verdiği Fransa idi ne de bir başka dış güçtü. Bin Khedda'nın sözleri doğrudan Bağımsızlık Savaşı boyunca mücadelenin içinde yer alan FLN'nin askeri kolu ALN'nin lideri ve konuşma sırasında yaklaşık 20 bin askeri ile Cezayir'in Tunus sınırında tehditkar bir şekilde şehre girmek için hazır bekleyen "yoldaşı" Huri Bumedyan'a yönelikti.

Neden Bin Khedda yaklaşık on yıl süren ve on binlerce Cezayirlinin ölümüne neden olan Bağımsızlık Savaşı'nın hemen ardından başkente girişinde zafer konuşması yapmak, Cezayir'in bağımsızlığını, yeni devletin kuruluşunu Cezayirlilerle kutlamak yerine doğrudan kendi arkadaşlarını hedef alan bir konuşma yapmıştı? Soruyu başka bir şekilde soracak olursak, Bin Khedda neden kendisi gibi on yıla yakın zaman boyunca Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele etmiş Bağımsızlık Savaşı'nın karizmatik liderlerinden biri olan ALN³² lideri Huri Bumedyan'ı ilk fırsatta karşısına almıştı? Sorunun kapsamını daha

³¹ Siyasi bir yapılanma olan GPRA, Bağımsızlık Savaşı'nın sonlarına doğru, FLN içinde kurulan geçici hükümettir. Literatürde daha çok Fransızca kısaltması *Gouvernement Provisoire de la République Algérienne* ile bilinen hükümet, bağımsız Cezayir'e giden yolda önemli bir atılım olduğu gibi, o dönem çekişme içinde olan hareketin liderleri arasında kısa bir süre sonra sona erecek örtülü bir uzlaşımın da simgesiydi.

³² ALN (Armée de National Nationale), FLN içinde kurulan silahlı bir yapılanmaydı. Zaman içerisinde Bumedyan'ın elinde bir ordu biçimini aldı. Cezayir Devleti'nin kurulması ile birlikte ise modernize edilerek modern Cezayir Ordusu'na dönüştü. ALN'nin Cezayir Ordusu'na dönüşümü ilerleyen sayfalarda detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

da genişletirsek; Fransa gibi emperyalist bir güce karşı direniş halinde olan tüm kadroların bir arada olması beklenirken neden ilk fırsatta birbirlerini karşılarına almışlardır? Cevap kuşkusuz bağımsızlık savaşının anatomisinde yatmaktadır ve Bin Khedda'nın sözleri, bağımsızlık mücadelesi veren kadronun arasında gedik açan bir sözden öte uzun bir süre boyunca devam eden anlaşmazlığın zirve noktasına ulaştığını gösteren bir işaretti.

Aslında Ben Khedda'nın konuşmasına yansıyan tartışma ne tahmin edildiği kadar yeniydi ne de sadece FLN/ALN ile o dönem liderliğini yaptığı GPRA arasındaydı. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak; bağımsızlık mücadelesi her ne kadar Fransa'ya karşı verilmiş olsa da bu mücadele aynı zamanda Cezayirli milliyetçi grupların kendi arasındaki mücadelesiydi. Cezayir Bağımsızlık Savaşı üzerine literatür bu anlaşmazlığı hareketin liderleri arasındaki güç mücadelesi olarak görürken (Hill, 2006; Werenfels, 2007; Roberts, 2003; McDougall, 2017) dikkatlerden kaçan ise Cezayir'de sivil kontrolün yapısal sınırlarının tam bu noktada başlamasıdır. Başka bir deyişle Huri Bumedyan'ın 20 bin kişilik ordusu ile sınırda beklemesi veya Bin Khedda'nın doğrudan askeri diktatörlükten bahsetmesi sadece elitler arasındaki mücadele değil aynı zamanda Cezayir'in bağımsızlığının tanınmasından sonra siviller ile askerler arasındaki ilk mücadeledir. Tam da bu nedenle, bağımsız Cezayir'e, Cezayir'de sivil asker ilişkilerine ve Cezayir'in siyasi kültürüne miras olarak kalan siyasi geleneğin on yıllar öncesine dayandığını iddia etmek makul görünmektedir. Öyle ki bu ilişki biçimi, yeni Cezayir Devleti'ne ordunun sürekli olarak siyasete müdahale edebileceği bir yapı, Cezayir toplumuna ise ordunun bu müdahalelerinin meşru görüldüğü bir siyasi kültür armağan etmiştir.

Bu bağlamda bölüm, Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın Cezayir milliyetçi hareketi ile Fransa arasında devam eden çatışmayı kronolojik olarak aktarmak yerine, Cezayirli elitlerin bu mücadelenin gölgesinde kalan, kendi arasındaki mücadelesine odaklanacaktır. Böylelikle Bağımsızlık Savaşı sırasında oluşan güç ilişkilerini sivil asker ilişkileri bağlamında ele alacak; günümüz Cezayir'inde ordunun siyaset ve sivil liderler üzerindeki etkisinin Bağımsızlık Savaşı sırasında hangi dinamiklerle inşa edildiğini gösterecektir. Başka bir deyişle, miras alınan yapının oluşum koşullarını etkileyen dinamikler tartışılacaktır. Bu nedenle bu yapıyı oluşturan koşullar, sivil ve askeri liderlikler arasındaki ilişkiler, tarafların güç kapasiteleri ve dış tehdit ortamının elitler arasındaki mücadeleye etkisi doğrudan bölümün konusu olacaktır.

Bu amaçla bölüm, Cezayir tarihinin birbirini takip eden iki farklı dönemini, iki farklı alt başlık halinde tartışacaktır. Birinci alt başlık (2.1.1.) Cezayir'in bağımsızlığına ilişkin ilk tartışmaların ortaya çıktığı dönem ile başlayıp FLN'nin kurulduğu 1954'e kadar devam edecektir. Bu alt başlığın temel amacı, ilerleyen on yıllarda ortaya çıkacak ve sivil asker ilişkilerini etkileyecek elitler arasındaki farklılıkları açıklamaktır. İkinci alt başlık (2.1.2.) ise FLN'nin kuruluş süreci ile başlayacak ve Bumedyan'ın askeri darbesi ile son bulacaktır. Bu alt başlığın amacı ise dış tehdit ortamında, bir önceki başlıkta açıklanan farklılıklara rağmen elitlerin nasıl bir arada kalabildiğini göstermektir. Bunun dışında her iki bölümün de temel amacı, bağımsızlığa giden süreçte elitler arasındaki mücadelenin sivil asker ilişkilerini nasıl etkilediği ve Cezayir Devleti'ni nasıl bir yapının inşa ettiğini göstermektir.

Doğrudan egemen ve bağımsız bir devleti incelememesi nedeniyle bu bölüm sivil-asker ilişkileri literatüründeki birçok çalışmadan farklılaşmaktadır. Bu farklılığa sebep olan ise devlet gibi egemen ve uluslararası meşruiyeti olan bir otoritenin yokluğunda devlet gibi davranan FLN ve ALN gibi devlet dışı aktörlerde sivil asker ilişkilerini analiz eden çalışmaların eksikliğidir. Bu bakımdan asker ve sivil kavramlarının bu bağlamla yeniden tanımlanmaya ihtiyacı vardır. Bu boşluğu doldurmak için bölüm, çok basit bir tanımlama önerir. Askeri kökenli olup da silahlı mücadeleyi savunan bireyleri “asker”, askerlerin oluşturduğu silahlı grupları ise “ordu” biçiminde tanımlayacaktır. Ordunun karşısında ise silahlı mücadeleden ziyade siyasi ve diplomatik mücadeleyi savunan ve askerlik geçmişi olmayan liderler ve partiler sivil siyasetin temsilcileri olarak tanımlanacaktır.

Cezayir ulusal hareketi³³ içindeki bireyler arasında böyle bir ayrım yapılabilmesine olanak sağlayan iki temel ölçüt var. Birinci olarak Ulusal hareket içinde önemli bir kısım militan doğrudan silahlı mücadeleyi savunmaktadır. Bu kesimin düşünce dünyasında ideoloji, diplomasi, meşruiyet, demokrasi, insan hakları gibi kavramlardan ziyade silahlı mücadele, strateji, taktik gibi kavramlar daha belirgin bir şekilde yer tutar. Buna göre bağımsızlığa giden yolda silahlı mücadele dışındaki yollar hareketi amacından saptıracaktır. İkinci faktör ise elitlerin siyasi kariyerleridir. Örneğin liderlerden bir

³³ Cezayir üstüne yazılmış tüm literatürde kendine sıkça yer bulan bu ifade (Cezayir milliyetçi cephesi) tez boyunca kullanılacaktır ve Fransa'ya karşı Bağımsızlık Mücadelesi'ne katılmış olan veya bağımsızlığı savunmasa dahi Cezayirlilerin haklarında ve yaşam koşullarında iyileştirmeler yapılmasını savunan tüm yapılanmaları kapsar. Böyle bir ifadenin tez boyunca kullanılmasının nedeni ise Cezayir üzerine yazılmış literatür ile çatışmamaktır.

bölümü, İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransız ordusunda yer almış, bir kısmı rütbeli subay konumuna dahi yükselmiştir. Savaş sonrasında Cezayir’e dönüp Bağımsızlık Hareketi’ne katıldıklarında bir asker gibi düşünme reflekslerinin baskın olması beklenir bir durumdur. Ancak ulusal hareket sadece askeri çatışmalardan, silahlı mücadeleden ibaret değildi. İçinde siyasi tartışmaların da yaşandığı ileride kurulacak bağımsız Cezayir’in ideolojik ve politik yöneliminin de olduğu birçok tartışma yapılmaktaydı. Özellikle Fransa’da eğitim gören birçok Cezayirli’nin 1920’lerde kurduğu siyasi örgütler, Cezayir ulusal hareketine bir siyasi gelenek bırakmıştı (Jabi, 2012; Stora, 2001). Bu nedenle Bağımsızlık Savaşı sırasında Ulusal Cephe’nin ürettiği kurumlar ve ilişkiler asker/siyasetçi gibi düşünen iki farklı kökenden aktörlerin çatışma alanı haline gelmiştir. Bölümün amacı da tam olarak bu ilişkiler ağını sivil asker ilişkileri açısından incelemek olacaktır.

Bu bağlamda bölüm, öncelikle Bağımsızlık Savaşı’nı sivil asker ilişkileri bağlamında ele alarak askeri gücü elinde tutanların siyasi ve diplomatik mücadele verenlere karşı nasıl üstün gelerek bağımsız Cezayir Devleti’nde gücü elinde tutan tarafa dönüştüklerini açıklayacaktır. Tersinden bir okuma biçimi ile bölüm, sivillerin ordu üzerinde denetim kurabilecek bir yapıyı neden inşa edemediği sorusuyla ilgilenmektedir. Bu açıdan bölümün amacı, kısaca, doğrudan Bağımsızlık Savaşı sırasında yaşananları kronolojik olarak anlamak değil; bunun yerine 1954-1965 yılları arasında yaşananların modern Cezayir’de sivil asker ilişkilerini anlamamızı nasıl kolaylaştıracağını göstermektir. Bölümün amacına paralel olarak Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransızlara karşı verilen mücadele değil Cezayirli aktörlerin ilişkileri bölümün doğrudan odak noktası olacaktır.

Bölümün iddiasını teorik bağlamda ifade edecek olursak tez, Bağımsızlık Savaşı’nın yaşandığı 1954-1962 arasındaki dönemi iç ve dış tehdit ortamının yüksek olduğu dönem olarak tanımlamaktadır. Önceki bölümlerde de tekrarlandığı gibi her iki tehdit durumunun yüksek olduğu (Tablo 2) durumlarda askerin sivil kontrolü zorlaşmakta, sivil denetim zayıflamaktadır (Desch, 1999). Buradan hareketle bölüm, Evian Anlaşmasına kadar dış tehdit ortamının sivil-asker ilişkilerini belirlediğini, siviller ile askerler arasında farklılıkları düşük düzeyde tutmayı başardığını; Evian Anlaşması’ndan sonra ise dış tehdit ortamının kalkması ile sivillerin bölünmüşlüğü’nün, üstünde uzlaşmış siyasi bir hedefin olmamasının sivil asker ilişkilerinin tümüyle askerler lehine dönmesine neden olmuştur.

Tablo 2: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol (1954-1962)			
		Dış Tehdit	
		Yüksek	Düşük
İç Tehdit	Yüksek	(1954-1962)	(1962-1965)
	Düşük		

Kısaca bölüm, Bağımsızlık Savaşı sırasında sivil liderler arasındaki farklılıkların ordunun kontrolü ele almasına olanak verdiğini, ikinci olarak ise askeri darbe (1965) ile birlikte ordunun sadece günlük siyaseti ele geçirmedeğini aynı zamanda başta FLN olmak üzere devlet kurumlarını militarize ederek militarist zihniyetin kurumsallaşmasını, askeri kontrolü meşru gören siyasi kültürün yaygınlaşmasını ve devletin karar alma süreçlerinde askerlerin hakim olmasını sağladığını iddia etmektedir (Lounici, 2011: 291).

2.1.1. Tarihsel Mirasın Aktör ve Yapı Üzerindeki Etkisi

Birçok teoriye göre elitler arasındaki derin anlaşmazlıklar veya güç mücadelesi dahi dış tehdit ortamında ortadan kalkar. Aslında daha doğru bir ifade ile dış tehdit ortamında askeri ve sivil liderler arasındaki farklılıkların maskelenmesi veya ertelenmesi beklenir. Böyle dönemlerde sadece siviller arasında değil aynı zamanda askerler arasında da hizip tartışmaları ertelenir ve elitlerin/hiziplerin tehdide karşı tek bir yapı gibi hareket etmesi beklenir. Tehdit ortamının etkileri o kadar derindir ki “objektif kontrol” mekanizması neredeyse olması gereken düzeye gelir. Öyle ki ordular ya da askerler dış yönelimli oldukları için iç siyasetle daha az ilgilenirlerken sivil liderlerin ve kurumların temel güdüsü de dış tehdit ortamında ordunun daha güçlü olmasını sağlamaktır. Kısaca dış tehdit ortamında sivil ve askeri liderler arasında bir uyum olması beklenir. Çünkü böyle dönemlerde toplumun ve devletin farklı kesimlerinin temel kaygısı ulusal güvenlik, devletin/toplumun varlığı ve egemenliği olur.

Teorinin öngördüğü bu durum Cezayir örneğinde kısmen farklılaşmaktadır. Örneğin Bağımsızlık Savaşı’nın başlangıcı olarak kabul edilen 1954’ten önce dahi Cezayirli elitler arasında Marksist fikirlerden radikal İslamcı eğilimlere kadar farklılıklar her zaman vardı. Ancak dış düşmanın varlığı çatı bir cephe FLN’nin inşasını kolaylaştırmasına, farklı

grupların bağımsızlık için bir araya gelebilmesine rağmen elit gruplar arasındaki farklılıklar hiçbir zaman hasır altı edilememiştir. Bu durum elit grupların dış tehdidin varlığında bir arada kalmalarını sağlarken farklılıklar şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Dış tehdidin ortadan kalkması ise elitler arasındaki farklılıkların ve mücadelenin -ve hatta çatışmaların- yeniden görünür olmasını sağlamıştır. Doğrudan elit mücadelesine odaklanan bu bölüm, elitleri arasındaki farklılıkların nasıl FLN'yi inşa edecek kadar hasıraltı edildiğini ancak mücadeleyi devam ettirecek kadar korunduğunu gösterecektir.

2.1.1.1. Dış Tehdidin Gölgesinde Cezayir Ulusal Hareketinin Doğuşu

Cezayir Bağımsızlık Savaşı denildiğinde her ne kadar meşru ve sivil kurum olarak akla ilk olarak FLN gelse de Fransızlara karşı ilk mücadele başladığında ve hatta takip eden çeyrek yüzyılda FLN henüz tarih sahnesinde yoktu. Kuşkusuz FLN, farklı siyasi geleneğe gelen birçok eliti ve hareketi bir araya toplayan ve Bağımsız Cezayir'i hedefleyen ilk yapılanma değildi. Ancak kendisinden önceki kültürel ve ekonomik talepleri olan hareketlerin birikimiydi. Bu açıdan Cezayirli elitlerinin tarihini FLN ile başlatmak birçok açıdan eksik kalacaktır. Bunun yerine FLN'yi doğuran koşulların ve elitlerin mücadelesinin emekleme dönemlerine bakmak aydınlatıcı olacaktır.

Bu bağlamda 1950'lere gelmeden çok önce Cezayir, zaman zaman ortaya çıkan ve kısa sürede sönse de git gide daha fazla dikkat çeken ayaklanmalara tanıklık ediyordu. Söz konusu ayaklanma girişimleri her ne kadar büyük örgütlenmelerden yoksun olsalar da Fransız hükümeti her geçen gün daha fazla örgütlü ve daha fazla kararlı Cezayirliyi karşısında buluyordu. Cezayir'de artan hoşnutsuzluk gerek Fransa'da gerekse Cezayir'de yaşayan Cezayirli elitleri daha fazla kendi ülkeleri ile ilgilenmeye teşvik etti. Bunun sonucunda 1900'lerin ilk yıllarında farklı ideolojilerden lider merkezli birçok örgütlenme ortaya çıktı. Erken dönem hareketlerin her birinin en önemli özelliği siyasi değil kültürel ve sosyal taleplerde bulunmasıydı. Örneğin erken dönemlerde (1908) Cezayir milliyetçiliğinin ilk örgütlenmesi olarak kabul edilen *Genç Cezayirliler* (Juenesse Algérienne)'in daha fazla okul, daha az vergi gibi ekonomik, radikal olmayan talepleri vardı. Benzer şekilde 1920'lere gelindiğinde ulemanın talepleri arasında da daha fazla dini okul ve Arapçanın yaygınlaşması gibi talepleri vardı (Toth, 1994: 35-37).

Söz konusu yapılanmaların temel benzerlikleri ise ideolojik rekabetlerinden ötürü birlik oluşturma fikrinden uzak olmalarıydı. Bağımsızlık fikrinin henüz gündemde olmadığı

1900'lerin başında dahi, bir yanda bir milliyete gönderme yapan Cezayirlik fikri, diğer yanda ise dini değerlere vurgu yapan Müslümanlığı öne çıkartan gruplar en başından itibaren çatışma halindeydi. Buna ek olarak dönemin popüler sol fikirleri de Cezayir Bağımsızlık hareketi liderlerini etkilemişti. Komünist, sosyalist ya da sosyal-demokrat fikirler özellikle Fransız solu ile benzer düşüncelere sahipti. Cezayir'in geleceği için bambaşka bir toplum ve devlet tahayyülüne sahip bu fikir Fransa kadar Mısır, Kore, Küba'da etkili olan ve dönemin öne çıkan sol fikir akımlarından da etkilenmişti. Kısacası resmi olarak Cezayir bağımsızlık savaşının başladığı yıl olarak kabul edilen 1954 öncesinde Cezayirli entelektüeller arasında zengin bir tartışma ortamı ve gruplar arasında ideolojik rekabet vardı (Quandt, 1969).

1900'lerin ortalarında dahi her ne kadar henüz Cezayir'in bağımsızlığından bahsedemiyor olsa da Fransız yönetimine karşı git gide artan zaman zaman ayaklanmaya dönüşen cılız olaylarla güçleniyordu. Daha da ötesi ilerleyen yıllarda Cezayir'in bağımsızlığı fikrini ortaya atacak elitleri yetiştiriyordu. Örneğin ilerleyen yıllarda Cezayir'in liderleri haline gelecek olan Ferhat Abbas, Ait Ahmet, Bin Bella, Bin Khedda gibi liderler bu dönemde isimlerini duyurmuşlar ve demokrasi, kendi kaderini tayin hakkı, bağımsızlık gibi dönemin popüler fikirlerini Cezayir'e getirmişlerdi. Başka bir deyişle, yaklaşık yüzyıllık Fransız sömürgesi olma durumunun getirdiği hoşnutsuzluğa reçete sunan Cezayir aydınları, Fransa'da edindikleri siyasi tecrübeyi Cezayir'e taşıyarak 1950'lere damga vuracak olayların da fitilini ateşlemiş oldular.

1950'lerde zaman zaman ortaya çıkan ve başarısız olan gösteri dalgası Cezayirli aydınlar ve siyasetçiler ile Fransız yönetimi arasında siyasi tartışmaya neden oluyordu. Özellikle 1945'de Setif ve Guelma'da ortaya çıkan isyan ve Fransızlar yönetiminin yaptığı katliam Cezayir'e yeni bir statü verilmesini tartışmaya açtı. Dönemin atmosferi ve reformist talepler düşünüldüğünde radikal bir talepti çünkü ilk kez Cezayir'in statüsü tartışmaya açılmış, Cezayirli elitler Fransızların karşısına ilk kez siyasi taleplerle çıkmışlardı. Bu aynı zamanda bundan sonra Cezayir ulusal hareketinin taleplerinin de siyasi olacağı anlamına geliyordu. Artan gösteriler ve zaman zaman ortaya çıkan ama sistematik olmayan silahlı eylemler karşısında Fransız yönetimi ise olası statü değişikliğini Fransa'ya en fazla yararı sağlayacak şekilde gerçekleştirmek istiyordu (Stora, 2001: 15-19).

Karşısında git gide daha örgütlü ve daha güçlü bir hareket bulan Fransız yönetimi ise Cezayir ulusal hareketinin eksikliğini farkındaydı. Bu nedenle erken dönemde Fransız hükümetinin temel politikası Cezayir aydınlarını bölmektir. Bu bağlamda dikkat çeken ilk örnek Fransız yönetimince ortaya atılan ve Cezayirlilere kısmi yasal haklar sunan “Blum-Viollette Planı”ydı.³⁴ Plan Cezayirlilerin taleplerine somut yanıtlar vermediği gibi o dönemde farklı ideolojilerden ve fraksiyonlardan örgütler arasındaki anlaşmazlıklara son vermek, Cezayir’in bağımsızlığı için ortak bir platform oluşturmak ve Cezayir’in geleceğine ilişkin siyasi tartışmalar yürütmek için “Müslüman Kongresi”³⁵ adı altında toplanan Cezayir ulusal cephesini de bölmüştü. Kongre farklı fikirlerden (milliyetçilerden, sosyalist devrimcilere, dini gruplardan liberallere geniş bir kesimi kapsayan) geniş bir siyasi katılımı içeriyordu. Ancak Blum-Viollette’in önerisi kongreye katılanlar arasındaki uçurumun daha da açılmasına başka bir deyişle hasıraltı edilen ideolojik farklılıkların yeniden ortaya çıkmasına neden oldu.

Kuşkusuz bunun en önemli sebebi liderler arasındaki fikir ayrılıklarının Blum-Viollette planında somutlaşmasıydı. Örneğin dönemin Cezayir siyasi hayatında önemli yeri olan ve sonradan Bağımsızlık Savaşı’nın liderleri haline gelecek olan üç liderden Ferhat Abbas ve Bin Badis Blum-Viollette’in önerisini kabul edilebilir bir plan olarak görürlerken Messali ise planı “alııldık Fransız yöntemleri kullanarak eğitilmiş Cezayirlileri, Cezayir halkından ayıran emperyalizminin yeni aracı” (Horne, 2006: 41) olarak gördü. Birçok tartışmanın ardından planın reddedilmesi Cezayirli liderlerin mücadelesinde de değişime yol açtı. Örneğin Abbas, otonominin asimilasyondan daha tercih edilebilir olduğunu düşünürken Bin Badis meseleye Müslüman dünyanın bağımsızlığı şeklinde bakıyordu.

³⁴ Bu plan ismini dönemin Fransa lideri Léon Blum ve devlet bakanı Maurice Viollette’in soy isimlerinden alır. Léon ve Viollette tarafından hazırlanan plan uzun süren gösterilerin ardından ortaya çıktı ve Cezayirlilere Fransızlarla eşit haklar sunmayı vaat eden bir tasarıydı. Cezayirliler açısından planın yeterli olup olmadığı tartışma konusuyken Fransızlar için de planın Cezayirlilere verilen haklar konusunda tartışma vardı. Tüm tartışmalar bir yana Blum-Viollette planı, üniversite mezunu seçilmiş hükümet temsilcileri, bazı üniversite mezunları gibi belli çevrelerden 25 bin Cezayirlinin Fransızlarla eşit (siyasi) haklara sahip olabileceği bir vatandaşlık türünün kabul edilmesini içeriyordu. Sonuç olarak bu plan Cezayirliler arasında kabul görmediği gibi Fransızlar da Cezayir’de Müslümanlar arasında yaşayan Fransızların haklarından “yoksun kalacağı” gerekçesi ile planı kabul edilemez buldular. Ancak bu durum, Cezayir’deki Fransızların planın kabul edilememesindeki etkilerinin fark edilmesine, Cezayirli liderlerin Cezayir’deki Fransızlar üzerinden mücadelelerine devam etme ilhamı verdi (Toth, 1994: 38).

³⁵ Kongrenin isminde “Müslüman” ifadesi olsa dahi İslami örgütlerin öncülüğünde düzenlenmiş bir kongre değildir. Kongrenin bu ismi almasının temel nedeni, hatırı sayılır ölçüde Avrupalının da yaşadığı dönemin Cezayir’inde Cezayirli yerliler için daha çok “Müslüman nüfus”, “Cezayir’deki Müslümanlar” gibi isimlendirmelerin tercih edilmesidir.

Bin Badis'in aksine dini kimlik yerine milli kimliği öne çıkartan Messali ise bağımsızlık dışında tüm fikirlere kapalıydı.³⁶

Dönemin atmosferi düşünüldüğünde bağımsızlık hala çok radikal veya "hayalperest" bir fikir olarak görülüyordu ve bağımsızlık fikirlerinin hakim olduğu Müslüman Kongresi bu açıdan radikallerin veya "hayalperestlerin" hakim olduğu bir kongre olarak tanımlanıyordu. Ancak her türlü "radikal" fikre rağmen Abbas, Cezayir'in geleceğine ilişkin kapsamlı bir reformun yeterli olacağını savunuyordu. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak; Fransızcanın yanında Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, siyasi tutukluların serbest bırakılması, Müslüman Cezayirlilere de Fransızlarla eşit statüde vatandaşlık hakkının tanınması gibi çok daha ılımlı bir politikanın yeterli olacağı görüşündeydi (Quandt, 1969; Toth, 1994: 40-41).³⁷ Abbas bu fikirlerini *Amis du manifeste et de la liberté* (Manifesto ve Özgürlük Dostları) ismi altında duyurdu.³⁸ Manifesto Cezayir ulusal hareketini ikiye böldü. Abbas'ın önerdiği plan bir yandan bağımsızlığı sonuçsuz ve dolambaçlı bir hedef olarak gören birçok kesimden taraftar bulmasına rağmen Cezayir ulusal hareketi içinde önemli bir kesimin de tepkisini çekmesine neden oldu. Bu bağlamda en ilginç olan ise hem dini eğilimli ulemanın hem de sosyalist hareketin ortak bir şekilde plana destek vermesiydi (Ruedy, 2005).

³⁶ Cezayir'deki reformcu hareketin lideri konumundaki Bin Badis ile Messali kıyaslamasına daha genel manada baktığımızda ise karşımıza iki zıt fikir çıkıyor. Bin Badis, beklenenin aksine, Müslüman dünyanın Fransızların egemenliğinde yaşamasında sakınca görmezken Müslümanların da tıpkı diğer dinlere mensup olanlarla eşit haklara sahip olmasını istiyordu. Buna karşılık Messali ise tek çözümün tam bağımsızlık olduğunu savunuyordu (Roberts, 2002: 9).

³⁷ Cezayirli elitler üzerine yaptığı çalışmasında Quandt, Abbas'ın liberal olmasının ve reformist eşit haklar gibi daha reformist talepleri benimsemesinin nedeni olarak Abbas gibi liberal elitlerin Fransız eğitim sisteminde yetişmiş olmalarını gösteriyor. Ona göre liberal elitler, eğitim geçmişlerinden ötürü pazarlığa açık, taviz vermeye hazır elitlerdi ve eğitilmiş bireyler olmalarından ötürü, kendilerinden sonraki nesle damgasını vuracak "anti-sömürgecilik" duygusunu taşıyorlardı. Her ne kadar Müslüman kimliklerinin farkında olsalar da almış oldukları modern eğitim onları kendi toplumlarının geri kalanlarından farklılaştırıyordu. 1930'lu yıllarda etkili olan ve Fransızların kurduğu kolonyal sistemin, sömürgeciliğin farkında olan liberal elitler daha çok bu sistemin ekonomik çıkarlarından Müslüman kitlelerin de faydalanabileceği bir çözümü savunuyorlardı (Quandt, 1976: 27-28).

³⁸ Abbas'ın Fransız yöneticilere önerdiği ve "Kardeşlik ve Özgürlük Manifestosu" (AML) adını taşıyan planın beş maddesi vardı: (1) Manifestonun faydası için Cezayirlileri ve Fransızları bilgilendirmek (2) Yerel Feodal güçlerin ve Fransızların gericici çabalarını ortaya çıkarmak (3) Anti-emperyalist Fransa'ya bağlı federatif bir Cezayir ulusu fikrini yaymak (4) Yönetici sınıfların ayrıcalıklarına karşı savaş başlatmak (5) Eşitlik ve Cezayir'in ulusal bir halk olarak varlığını devam ettirmesi için Cezayir halkının hakkının tanınması (Ruedy, 2005: 147-148).

2.1.1.2. Sivillerin Bölünmüşlüğü ve Silahlı Mücadelenin Doğuşu

Fransız yönetimi tarafından sunulan plan, farklı ideolojik kökenli olmalarına rağmen Cezayir'in geleceğinde söz sahibi olmak isteyen farklı fikirlerin Müslüman Kongresi'nde bir araya gelmesini sağlamış olsa da daha büyük bir ayrılığın fitilini ateşlemiş oldu. Bu döneme kadar ideolojik fikir ayrılıkları olarak kalan farklılıklar bundan sonra yerini rakip, hareketin liderliği için birbirleriyle mücadele etmekten çekinmeyen aktörlere ve hiziplere bıraktı. Takip eden on yıl boyunca da grupların (silahlı) militanları ve taraftarları arasında zaman zaman şiddete varan ciddi çatışmalar yaşandı ve Bağımsız Cezayir'e giden yolda bu fikir ayrılıkları her geçen yıl daha da derinleşti. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni Cezayirli gruplar arasındaki çatışma ortamının artmasının siyasi fikirler yerine askeri yöntemlerin tartışılmasıydı. Öyle ki daha önce komünist fikirlerden dini fikirlere kadar farklı çevrelerden temsilcilerin bir araya gelerek Cezayir'in geleceği üzerine yaptığı toplantılar yerini silahlı çatışmalara bıraktı. Harekete katılan yeni nesillere verilen siyasi eğitim ise yerini silahlı eğitime bıraktı. Bu ilk aşamada partilerin militarize olmasına neden olurken ilerleyen aşamalarda ise bu partilerin oluşturduğu ve Cezayir'in geleceğini şekillendirecek olan FLN'nin, politik fikirlerin bir araya geldiği bir cephe olmaktan ziyade silahlı hareketi de içeren askeri bir yapıya bürünmesine neden oldu (McDougall, 2017: 185).

Cezayir ulusal hareketindeki bu radikal dönüşüm önemli ölçüde radikal fikirlerin liberal fikirlere göre daha görünür olmasıyla mümkün oldu. Çünkü artık bu dönem, 1940'lar, yasal düzenleme yoluyla haklar kazanmayı amaçlayan liberallerin etkili olduğu 1930'ların aksine, radikallerin damga vurduğu bir dönemdi. Radikaller 1940'larda, liberal yöntemlerin başarısız olduğunu fark etmesiyle yeni bir yönetime başvurdu. Radikallerin Cezayir ulusal hareketine bu dönemde getirdiği yenilik kitle hareketinin, propagandanın önemini fark etmesiydi. Bu dönemin en önemli özelliği ise radikallerin tümüyle yöntem değiştirmesi ve yasal yollarla hak arama çabalarının yerini şiddet içeren eylemlerin almasıydı. Liberallere göre daha gençler ve 1940'lı yılların ikinci yarısında siyasi alanı liberallerle paylaşmış olmalarına rağmen 1950'lilerde tüm siyasi alana hakim oldular (Quandt, 1976: 43).

Bundan dolayı 1940'ların ikinci yarısı önemli ölçüde Cezayir ulusal hareketinin silahlı direniş seçeneğine daha fazla ikna olduğu yıllar olarak görülebilir. Bunun en önemli

sebebi ise İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş boyunca Fransız yönetimi tarafından verilen onlarca sözün tutulmaması ile Cezayirlilerin sosyal ve ekonomik hayatlarında bir değişimin yaşanmamasının Cezayirliler arasında git gide artan bir huzursuzluğa neden olmasıdır. Bu huzursuzluğun sonucu olarak 1945'te (kim tarafından yapıldığı belli olmayan) ve Setif Ayaklanması olarak bilinen ilk silahlı eylem gerçekleşti. Takip eden günlerde binlerce Müslümanın ve Avrupalının ölümüne neden olan çatışmalar Cezayir ulusal hareketi için de önemli sonuçlar doğurdu.

Ayaklanmayı takiben Fransızların artan baskısı birinci olarak Cezayirli farklı grupları birlikte hareket etmeye yöneltti. Örneğin daha önce birçok kez çatışma halinde olan AML³⁹ ile PPA arasında bir iş birliği ortamının doğmasını sağladı. İş birliği ortamı ise Cezayirlilerin kendi geleceklerine siyasi çözüm bulma konusunda ulusal harekete olan ilgilerini arttırdı. Örneğin Fransız baskısının bir sonucu olan AML ile PPA'nın yakınlaşması, kitlesel bir hareketin doğuşuna da liderlik etti ve siyasi partilerin ve liderlerin prestijinin artmasını sağladı. Tabii ki Cezayir toplumunun bu şekilde "politize" hale gelip kitlesel destek sağlaması aynı zamanda siyasetin de konumunu güçlendirmesini sağladı. Hatta birçok araştırmacıya göre, bu dönemde AML-PPA iş birliğinde gerçekleştirilen hareketlerin Cezayir toplumundaki etkisi sanıldığından da fazladır. Buna göre, siyasi alanın genişlemesi Cezayirlilerin kendi taleplerini geliştirerek siyasi bilinçlerini yükseltmesinin ötesinde, siyasetin tüm hareket içindeki ağırlığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu nedenle birçok araştırmacı iki parti arasındaki iş birliği zeminini Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın gerçek başlangıcı olarak da görmektedir (Horne, 2006; Ruedy, 2005; Stora, 2001).

Öte yandan Setif ayaklanması silahlı eylemi savunan radikaller için önemli ölçüde hayal kırıklığı yarattı. Çünkü radikallerin temel iddiası liberal hareketin savunduğu yasal sınırlar içinde kalma yönteminin işe yaramayacağı ve silahlı eylemlerin sonuç getireceğiydi. Ancak Setif'te başlayan boyutu sınırlı kalan silahlı ayaklanma sonrası Fransızların yoğun baskısı binlerce Cezayirlinin ölümüne neden olduğu gibi hareketin

³⁹ AML gösterilerin ardından yasaklanmış, birçok militanı da tutuklanmıştır. Ancak bu yasaklar AML'nin ilerleyişini durdurmamış aynı kadro bu sefer *Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques* (MTLD)'i kurmuştur. AML ile benzer fikirleri savunan MTLD'nin kuruluşuna ilişkin detaylı bilgi burada verilmeyecek tezin ilerleyen sayfalarında bu siyasi hareketin sürekliliği MTLD ismi ile devam ettirilecektir.

birçok önderi başta olmak üzere yüzlerce militanın tutuklanmasına, hem Cezayir'deki hem de Fransa'daki siyasi örgütlenmelerin yasaklanmasına yol açtı.

Bu nedenle bu iki faktör -silahlı hareketin başarısız olması ve siviller arasındaki iş birliği- Cezayirli arasında sivil liderlere ve yöntemlerine karşı ilginin de artmasını sağlamıştır. Bunun ilk somut göstergesi Fransızların bir Cezayir Meclisi'nin kurulmasına izin vermesi olmuştur. Bu meclisin oluşturulması aslında liberal hareketin taleplerinden biriydi ve Fransız Ulusal Meclisi'nin Cezayir'e yasal statü vermesi anlamına geliyordu. Bu açıdan Meclis'in kurulması ve seçimlerin yapılacak olması sadece Cezayir meselesinde bir ilerleme değil aynı zamanda siyasi hareketin hanesine yazılan bir ilerlemeydi. Öte yandan Fransızların sunduğu çeşitli öneriler karşısında farklı tutum takınan partiler, bağımsız meclis konusunda birlikte hareket etmeyi başarmışlardı (McDougall, 2017: 184).

Öte yandan meclis, PPA ile MTLD arasında da tam bir koalisyon ortamının doğmasına neden olmuş ve bu iş birliği sivil siyasetçilerin Cezayirli sivil siyasetçilere seslenebildikleri bir platform haline gelmiştir. Böylelikle dış tehdit ortamının, Fransız baskısının, arttığı durumlarda içerideki gruplar arasında başka bir deyişle sivil siyasetçiler arasında yakınlaşma gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu yakınlaşmanın siyasi kazanımlar doğurması ise siyasi ve kitlesel bir desteğe dönüşmüştür. Bunun devamında Cezayir Ulusal Hareketi'nde sivil siyaset asker kökenliler karşısında daha etkin konuma yükselmiş, MTLD içindeki silahlı mücadele yanlıları daha etkisiz hale gelmiştir.

Sivil siyasetçilerin askeri kökenli olanlara karşı ağırlıklarının artmasındaki önemli bir faktör de verilen mücadelenin ardından siyasi kazanımların artmasıydı. Ancak bu durum tersine döndüğünde benzer şekilde sivil siyasetçiler arasında gerilimin artmasına neden oldu. Özellikle Fransızların vaat ettikleri reformları bir türlü yapmaması, başka bir deyişle siyasi kazanımların somut bir sonuca dönüşmemesi, sivil siyasetçiler üzerindeki baskıyı iyice arttırdı. Örneğin bir Cezayir Meclisi'nin kurulması siyasilerin hanesine yazılan bir puandı. Ancak adil olmayan seçimlerin sonucunda meclis üyelerinin çoğunluğunun Avrupalılardan oluşmasının önüne geçilememesi ve bu haliyle meclisin Cezayirli için herhangi bir ilerleme sağlamaması bu siyasi başarıya gölge düşürüyordu. Bu durum beraberinde siyasi partiler ve liderler arasında daha fazla hizipleşme doğurdu. Her bir hizbin gücünü diğer hiziplere karşı korumak amacıyla silahlı gruplarla koalisyon

oluşturması ulusal hareket içinde askeri grupların gücünün artmasını sağladı (McDougall, 2017).

Bu durumu tetikleyen önemli faktörlerden bir tanesi de MTLD içinde faaliyet gösteren radikallerin eylemlerinin durdurulamamasıydı. Örneğin MTLD Fransız hükümeti tarafından tanınan, seçimlere katılan yasal bir partiyken partinin içinde siyaset yapan bir grup radikal için parti silahlı mücadele için zemin oluşturacak bir platformdu. Dönem dönem radikal grupların etkinliğini arttırması ve MTLD içinde de siyasi mücadelenin yanında “silahlı çatışma” yöntemini de içeren “sömürgeciliğe karşı her türlü savaş” söyleminin daha fazla zemin bulması Fransızların partiye yönelik baskısını da arttırmıştır. Bu koşullar altında siyasi kazanımlar elde eden sivil kanadın başarıları gölgelendi (Quandt, 1969: 90).

Görüldüğü üzere, 1954 yılına gelene kadar yaklaşık on yıllık süreçte Cezayir ulusal hareketi her ne kadar silahlı mücadele yöntemini denemiş olsa da asıl olarak liberallerin etkili olduğu ve yasal yollarla Fransa’ya bağlı kalarak Cezayir sorununa çözüm bulmanın yollarını aramıştır. Ancak 1950’ler, liberallerin değil radikallerin dönemi olduğunu 1940’ların ikinci yarısında önde gelen Cezayir partilerinde radikallerin etkinliğinin artmasında da kendini göstermiştir.

2.1.2. Elitler Arası Rekabetin ve FLN’nin Doğuşu

1950’li yıllarda silahlı mücadeleyi savunan radikallerin etkili olmasını birkaç faktörle açıklamak mümkündür. Birinci olarak Cezayir Bağımsızlık Savaşı üzerine literatürün radikaller olarak isimlendirdiği yeni neslin silahlı mücadeleyi savunmasındaki en önemli etken kendinden önceki liberal neslin yasal sınırlar içinde mücadele yönteminin başarısız olmasıdır. Bu dönem aynı zamanda yasal siyasi partilerin parçalı yapıya sahip olduğu bir süreçti ve bu siyasete ilgi duyan genç neslin gözünde siyasi kurumlar çok da çekici gelmiyordu.

İkinci olarak ise 1950’ler Cezayir’in Fas, Tunus gibi Fransız egemenliğindeki komşularının bağımsızlığını kazandığı yıllardı ve Arap komşularının tecrübeleri önemli ölçüde onların mücadelesine sadece motivasyon olarak değil yöntem olarak da ilham kaynağı oldu. Başka bir deyişle, bu dönemde -en azından bölgesel düzeyde- sömürgeciliğe karşı silahlı mücadele popüler bir yöntem olarak yeni (genç) nesli etkilemişti. Üçüncü olarak ise tıpkı liberal nesil gibi Fransız kurumlarında eğitim alan

radikal neslin daha milliyetçi bir dönemde eğitimlerini tamamlamaları herhangi bir sosyal program olmadan sadece bağımsızlık yolunda mücadelede kararlı olmalarına yol açmıştır. Ancak tüm bunlardan daha önemli olanı hepsinin kariyerlerinin önemli bir bölümünde Fransız ordusunda yer alması ve söz konusu olan kendi ülkeleri dahi olsa asker gibi düşünmelerine neden olmuştur (Jabi, 2012).

Söz konusu yeni neslin ortaya çıkışı ve askeri geçmişleri Cezayir açısından ise şüphesiz bir biçimde önemliydi. Çünkü savundukları fikir açısından “devrimciler”, kullandıkları yöntem açısından da “radikal” olarak adlandırılan yeni nesil, kendilerinden önceki nesilden birçok açıdan farklılaşıyordu. Birinci olarak onlara göre sosyalist fikirlerin yeni versiyonlarından başka bir deyişle enternasyonal sosyalizm fikri ile yerel milliyetçiliğin karışımı olan milliyetçi-sosyalizm fikrinden ve dünyanın birçok bölgesinde git gide yaygınlaşan gerilla tarzı silahlı mücadele yönteminden etkilenmişlerdi. Bu da onları hem gerilla hem de milliyetçi-sosyalist yapıyordu. İkinci olarak ise teoriden çok mücadeleye önem veriyorlardı ki bu da onları daha radikal hale getiriyordu. Cezayir tarihi açısından önemi ise söz konusu kadronun yaklaşık kırk yıl boyunca Cezayir’i yönetecek olan FLN’yi inşa etmeleridir. Silahlı mücadeleye ve sosyalist fikirlere verdikleri önem hem harekete hem de yeni devletin iç ve dış politikasına yön verecekti.

2.1.2.1. Silahlı Mücadele Kültünün Yükselişi ve FLN’nin Doğuşu

Cezayir ulusal hareketinde “devrimciler” veya “radikaller” şeklinde isimlendirilen yeni neslin önemli bir kısmı harekete ilk kez silahlı mücadele ile katılmamışlardı. 1950’lerde etkili olanların önemli bir kısmı MTLD-PPA içinde aktif siyasette yer almışlardı. Bu aynı zamanda bu yeni neslin MTLD-PPA’nın Fransızlar karşısında yaşadığı siyasi yenilgileri ve yenilgilerin sonucunda MTLD-PPA içinde yavaş yavaş güç kazanan silahlı hareketi de bizzat tecrübe ettikleri anlamına gelmektedir. Quandt’ın Cezayirli elitler üzerine yaptığı araştırmaya göre, MTLD-PPA içinde harekete katılanların, kısa bir süre sonra partinin silahlı kolu olan OS’a (Organisation Spéciale) katılmaları, başka bir deyişle kısa süre içinde silahlı mücadeleye dahil olmaları da bu açıdan şaşırtıcı görünmemektedir (Quandt, 1976: 81-82).

Genel olarak Cezayirliler, daha özelde ise genç Cezayirliler arasında silahlı mücadeleyi daha popüler hale getiren Cezayir’in kendi ordusu fikriydi. Bir yanda Fransızlar ile

pazarlık halinde olan sivil siyasetçiler varken diğer yanda ordunun, yaklaşık yüz yıl boyunca Cezayirlileri baskı altında tutan Fransızları hedef alan ve büyük oranda Cezayir'deki Avrupalılara korku saçan eylemler yapması, Cezayirliler arasında öç alma gibi duygusal bir etkiyi harekete geçirerek desteğin oluşmasını sağladı. Bir diğer önemli faktör ise ordunun yerel halkın dini hassasiyetlerini dikkate alan bir söylem geliştirmesi ve dini değerleri öne çıkartan bir dile sahip olmasıydı. Bu durum Fransız kurumlarında ve hatta Fransa'da eğitim görmüş daha çok seküler değerleri sahiplenilen siviller karşısında Cezayir halkının rızasını alma konusunda orduya, başka bir deyişle silahlı mücadeleyi savunan “askeri elitlere” özel bir avantaj sağlıyordu (MacMaster, 2013).

Bu açıdan 1954 yılı, Cezayir tarihinde sadece Bağımsızlık Savaşı'nın başladığı yıl olmadı aynı zamanda bundan sonra Cezayir'i yönetecek aktörlerin ortaya çıktığı bir sürece de öncülük etti. Bu sürecin ilk adımı MTLD'nin bölünmesiydi. Bu bölünme büyük oranda partinin lideri Messali ile Merkez Komite arasındaki çekişmeden kaynaklanmaktadır. Yeni nesle kıyasla liberal politikaları ile tanınan Messali açık bir biçimde bu dönemde otoriter eğilimlerini arttırıyordu. Buna karşılık partinin geçtiğimiz yıllarda siyasi yenilgi yaşaması ile git gide daha fazla genç silahlı mücadele taraftarı olmuş ve partinin Merkez Komitesi'ni eline almıştı (Yeksaf, 1992). Daha yerinde bir ifade ile bu dönemde partinin siyasi kanadı ile askeri kanadı (OS) arasındaki uçurum ciddi ölçüde artmıştı.

Tıpkı Messali ile merkez komite arasındaki çatışmada olduğu gibi, Parti içinde siyasi liderler arasında gerilim arttıkça OS militanlarının etkinliği daha da artıyordu ki bu durum onların siyasi eylemlere başlaması konusunda uygun bir ortam yarattığı gibi silahlı mücadeleyi savunanlarla siyasi mücadeleyi savunanlar arasındaki belirsiz çizginin git gide daha netleşip kalınlaşmasına neden oluyordu (Quandt, 1969: 80-90). Bu ayrımın ilk meyvesi ise radikallerin öncülüğünde birkaç yıl sonra kurulacak FLN'nin bir prototipi olan *Comite Revolutionnaire d'Unite et d'Action*'ın (CRUA) kurulması oldu. Silahlı mücadele yoluyla Fransız egemenliğine son verme amacı taşıyan CRUA'nın gerçek lideri Muhammed Budaif'ti ve üyelerinin önemli bir kısmı ise OS militanlarıydı (McDougall, 2006: 186).

İlk eylemlerini 1949 yılında Fransızların simge yerlerine dinamit saldırısı biçiminde yapan OS militanları bu eylemlerinde başarısız olsalar da bu dönemde önemli bir değişimin yaşanmasına neden oldular: Birinci olarak askeri kökenli militanlar siyasi

eylemlerin dışında silahlı eylemler yaparak parti içlerinde etkinliklerini arttırabileceklerini fark ettiler. İkinci olarak ise sadece silahlı eylemler yapan askeri kökenli militanlar değil aynı zamanda siyasi yollarla çözüme kavuşmak isteyen militanlar da Fransız yönetiminin yoğun takibine maruz kaldı. Askeri eylemler yapanlar Fransız baskısından korunmak için gizlenme yöntemlerini iyi bilirken, siviller ise askerlik geçmişleri olmadığından askeri militanlar gibi gizlenemiyordu ve bunun sonucunda doğrudan Fransız baskısına maruz kalıyordu. Sonuç olarak daha fazla sivil elit tutuklanıyor ve hareketin dışında kalıyordu. Bu da parti içinde sivil siyasetin güç kaybetmesine neden oluyordu. Öyle ki bu dönemden itibaren askeri kökenli olan liderlerin parti içindeki etkileri de prestijleri de çok arttı. Bunda en önemli etken uzun bir zaman boyunca siyasi mücadelenin yapamadığını silahlı eylemlerin yapmış olması, uluslararası kamuoyunun dikkatini çeken silahlı eylemler ile dünyada Cezayir'in sömürge konumunun tartışmaya açmış olmasıydı. Başka bir deyişle, ulusal ve uluslararası yapıdaki yeni durumlar hem silahlı eylemleri hem de askeri kökenli militanları Cezayir ulusal hareketi içerisinde git gide daha popüler hale getirdi (Stora, 2001).

Bu durum aynı zamanda ulusal harekete katılmak isteyen genç neslin gözünde de askeri kökenlilerin daha popüler olmasını sağladı. Partiye katılan militanlar için askeri eylemler sadece etkili bir eylem türü olarak görülüyor aynı zamanda parti içinde yükselmenin de bir aracı haline geliyordu (Henry, 2016). Artık bu dönemden itibaren parti içinde bir yandan “silahlı mücadele kültürü” yükselirken diğer yanda ise askeri kökenliler üzerinde sivil siyasetin etkisi her geçen gün dikkate değer şekilde azalıyordu (McDougall, 2017: 193).

Elbette bu kültürün oluşmasını sadece askeri kökenden gelen kadroların etkinliği ve başarısı açıklayamaz. Dış faktörler ve dünya siyasetindeki diğer gelişmeler bu dönemde Cezayir Bağımsızlık Hareketi'ni daha genel manada ise Cezayirli gençleri etkilemeye başladı. Uzak bir coğrafyada gerçekleşse de o dönem itibariyle Fransız sömürgesi altında bulunan Hindic'in Fransızlara karşı kazandığı başarılar önemli oranda etkiliydi. Birinci olarak Hindic'in başarıları silahlı mücadele sonucunda gerçekleşmişti ve bu da Cezayir ulusal hareketine önemli oranda ilham oldu. İkinci olarak ise sömürge topraklarında daha fazla isyanın çıkması ve bu toprakları elde tutmanın maliyetinin artması hem Fransız kamuoyunun hem de yönetiminin sömürgelerine bakışını değiştirdi. Fransız kamuoyu için artık Avrupa dışındaki topraklarda zor yoluyla hüküm sürmeyi meşrulaştırmanın

zemini kalmamıştı. Üçüncü olarak ise çok daha yakın bir coğrafyada, Mısır’da, Özgür Subaylar eliyle yapılan “milliyetçi darbe” ve Nasır’ın izlemiş olduğu milliyetçi popülist söylem Cezayir ulusal hareketine bağımsızlık yolunda askeri mücadele konusunda büyük ilham kaynağı oldu. Bu üçüncü etkenin en önemli sonucu askeri kökenli kadroların - Nasır’ın sosyalist söyleminde görüldüğü gibi- popülist bir söylem geliştirmesine öncülük etti. Öte yandan Nasır örneği, askeri liderin siyasi başarı hikayesini de çağrıştırdığından Cezayir ulusal hareketi içinde bir süredir yükselişte olan silah kültürüne ve askeri mücadeleye ışık oldu. Her iki örneğin de ortak özelliği Hindiçin’de Fransızlara, Mısır’da ise İngilizlere karşı girişilen “askeri direnişin” sol kökenli olması ve Cezayir ulusal hareketinde sıkça duyduğumuz bağımsızlık, egemenlik, sosyalizm gibi ifadelerin Batı’ya karşı üçüncü dünya ülkelerinin direnişinin bir simgesi haline gelmesidir.

Mısır’da Nasır’ın yükselişinin doğrudan ve somut sonucu ise silahlı hareket için Batı karşıtı ve komşu bir coğrafyada Fransızlara karşı silahlı direnişi destekleyen ve ona stratejik destek veren bir müttefik yaratmış olmasıydı. Örneğin CRUA doğrudan Kahire’deki liderlerle temasa geçmiş, Cezayir dışında kendisine yeni bir müttefik kazanmıştır. Bu yeni durum sadece CRUA’nın MTLD’den daha bağımsız hareket etmesine yol açmadı aynı zamanda elde ettiği yeni güçle Cezayir ulusal hareketinin de liderliğini ele geçirdi. Kahire bu dönemden itibaren CRUA’nın Cezayir dışındaki karargahı olurken, Cezayir bağımsızlık savaşı literatüründe sıkça duyulan “içeridekiler” ve “dışarıdakiler” (veya “sürgündekiler”) şeklindeki ayırımın da doğmasına neden oldu. Örneğin ileride Cezayir’in ilk Cumhurbaşkanı olacak olan Ahmed Bin Bella “dışarıdaki” liderlerden biriydi ve Nasır ile benzeşen fikirleri Mısır ile CRUA’nın bağıını güçlendiriyordu. Her ne kadar Evian Anlaşmasına kadar Cezayir’e dönememiş olsa da Nasır ile ideolojik yakınlığı güçlü bir figür olmasını sağladı. Bin Bella gibi birçok CRUA üyesi Mısır’ın desteği ile Cezayir dışından bir kısmı ise Cezayir’den Bağımsızlık Savaşı’nı yürütürken iki grup arasında bir etki mücadelesi, rekabet her zaman vardı (Qundt, 1969: 90). Ancak dış tehdidin varlığı derinleşen rekabete rağmen her iki grubun bir arada kalmasını sağladı.

MTLD-PPA’nın siyasi hareketten OS’ye silahlı harekete doğru evrilmesi sadece bu parti ile sınırlı kalmadı. Yukarıda bahsi yapılan diğer etmenlerle birleşerek diğer partileri de etkiledi ve Cezayir ulusal hareketinde silahlı geleneğin yükselmesine neden oldu. Silahlı mücadele fikrinin yükselmesi o kadar etkili oldu ki siyasi liderleri de silahlı mücadeleye

dahil etti. Örneğin siyasi liderlerden biri olan Muhammet Budaif, yeni parti kurma veya hizipler arası tartışmalar yürütmek için siyasilerle yaptığı toplantılardan birine yirmi iki OS üyesini de davet etti.⁴⁰ Siyasilerle yapılan toplantıya bilinçli bir şekilde silahlı veya askeri kökenlilerin davet edilmesi, Cezayir ulusal hareketinde siyasete doğrudan askeri müdahale biçiminde yorumlanabilir. Toplantı sırasında oluşturulan kurulun önemli bir kısmının da benzer şekilde OS⁴¹ üyesi olması aynı yargıyı güçlendirmektedir (Mechati, 2009: 78). Kısacası McDougall'ın "silahlı mücadeleyi mümkün kılan siyasi anlaşma değil; tam tersine siyasi çevreleri bir araya getiren silahlı mücadelenin kendisi oldu ve politika bir süre daha beklemek zorunda kaldı" çıkarımı dönemin siyasi havasını doğru bir şekilde ifade eder (McDougall, 2017: 194).

Böylesine bir atmosferde Cezayir şehrinin yakınlarında ilk toplantılarını yapan CRUA komitesi farklı siyasi hareketleri Cezayir'in bağımsızlığı için bir araya gelmeye davet ederek⁴² *Front de Liberation Nationale* (FLN) ilan ettiler. Aynı toplantıda silahlı mücadele mücadelenin yöntemi olarak ilan edildi. Bu bağlamda bölgesel direnişler biçiminde Fransa'ya karşı gerilla mücadelesi veren güçlerin *wilayat* ismi altında daha örgütlü siyasi ve silahlı yapılara dönüştürülmesi kararlaştırıldı. O güne dek birbirinden tamamen bağımsız yapılar halinde mücadele eden yerel güçlerin bir merkeze, ALN'ye, bağlı biçimde eylemlerine devam etmesi kararlaştırıldı (Stora, 2001: 36-38).

Toplantının bir başka önemi ise o güne dek her ne kadar vilayetler üzerine hiçbir zaman tam kontrol kuramayan ALN'nin, FLN ismiyle birlikte hareketin resmi ve etkin bir yapısı haline gelmesiydi. Bir yanda birçok ideolojiyi kapsayan ve bir siyasi şemsiyeyi ifade eden FLN, diğer yanda ise silahlı mücadeleyi temsil eden, başka bir deyişle FLN'nin silahlı

⁴⁰ Bu toplantı aynı zamanda coğrafyanın askeri olarak dağılımının yapıldığı toplantıydı. Buna göre Cezayir beş "zone"a ayrıldı. İlerleyen yıllarda her bir "zone", "vilayet" ismini alacak ve sadece askeri planlamalara uygun bir dönüşümün ötesine geçerek aynı zamanda siyasi anlamda da bir vilayete dönüşecekti. Bunun anlamı Fransızlara karşı askeri operasyonlar yapan Cezayirli militanların kullandıkları bölgeleri aynı zamanda bölgelerin komutanlarını göstermesiydi. Bu durum Bağımsızlık Savaşı boyunca militan faaliyetleri kolaylaştırmasına rağmen farklı bölgelerde farklı liderliklerin ve güçlerin oluşmasına neden oldu. Bağımsızlığın ardından ise ulusal birliğin sağlanmasında önemli bir soruna dönüşerek çeşitli güç merkezleri haline geldi (Quandt, 1969: 90).

⁴¹ Öte yandan OS, açık resmi bir ordu değildi ancak birçok bağlamıyla bir ordu gibi hareket ediyordu. Sert bir disiplin anlayışına sahip olması, uygulanan stratejilerin alt düzey kadrolar tarafından ve siyasi kökenli militanlar tarafından sorgulanamaması, liderlerinin askeri disiplin eğitimi alması ve katı bir hiyerarşiye sahip olması OS'nin birçok bakımdan bir ordu gibi hareket ettiğini göstermektedir.

⁴² FLN liderlerinin yaptığı partiye katılım çağrısını sadece Messali'nin partisi PCA reddetti. Bunun dışındaki diğer dikkate değer büyüklükteki partiler davet üzerine partiye katılmayı kabul ederken PCA militanları Messali dışındaki bir otoritenin altına girmeyi reddettiler (Quandt, 1976: 97).

kolu, ALN vardı. Her iki isim her ne kadar birbirinden ayrılrsa da ALN'nin açık bir şekilde FLN karşısında, yani askeri olanın açık bir şekilde siyasi olan üzerinde hakimiyeti vardı. Kuşkusuz bunun en önemli sebebi FLN'nin önder kadrosunun daha önce MTL'D'in silahlı kolu OS'ın üyelerinden oluşmasıydı (Harbi, 1975).

Bu durum FLN açısından ise birçok dezavantajı barındırıyordu. Öncelikle hareketin yeni liderleri, sivil rakiplerinden farklı olarak eğitilmiş sınıftan gelmiyordu ve bu durum onları modern liderler yerine geleneksel lidere dönüştürüyordu (Meynier, 2002: 447). Bu geleneksel lider tipinin en önemli özelliği otoriter, ailevi/akraba dayanışması yüksek başka bir deyişle Cezayir'in sadece şehirlerine değil kırsal kesimlerine hitap edebilen bireyler olmasıydı. Bunun bir sonucu olarak FLN, lider odaklı, liderlerin kişisel davranışlarının ve inanç dünyasının belirleyici olduğu bir yapı haline geldi ve bu da FLN'yi çıkar ilişkilerinin belirleyici olduğu bir yapıya dönüştürdü (McDougall, 2017: 212).

Bu durum FLN'yi kaçınılmaz biçimde modern bir siyasi parti olmaktan uzaklaştırarak militarize olmuş, liderler arası ilişkilerin kapalı, sert hiyerarşinin olduğu, siyasi dayanışma yerine yükselmede akrabalık bağına bağlı adam kayırmacılığın öne çıktığı bir yapıya dönüştürüyordu. Bu ilk bakışta FLN'nin silahlı liderleri için siyasi alan üzerinde nüfus sahibi olmak için ideal bir ortammış gibi görünse de FLN'nin uluslararası meşruiyetine gölge düşüren bir durumdu. Bu haliyle FLN, içinde Cezayirli politikacıların yer almadığı sadece silahlı eylemler yapan, hatta bunların bir kısmında hedefinin sadece siviller olduğu, terörist bir örgüt görüntüsü veriyordu. Ancak bu durum FLN liderleri için çok çabuk fark edildi ve siyasetçi olarak tanınan ve geçmişte hareketin içinde yer almış birçok isim partinin üst kadrolarına dahil edildi (Quandt, 1976: 97).

Diğer yandan FLN'de bir araya gelen farklı ideolojilerden elitler her ne kadar tek bir amaç için bir araya gelmiş olsalar da aralarındaki derin ideolojik farklılıklarından ötürü FLN hiçbir zaman sosyal programı, ideolojisi olan siyasi forma kazanamadı. Bu nedenle FLN'nin ne bilinen bir ideolojisi ne de bilinen ve alışlagelmiş bir yöntemi vardı. Tek ortak noktaları Cezayir'in bağımsızlığının kabul edilebilir tek seçenek olarak görmeleri idi.

Bu karmaşık yapı içinde iki ideolojik çizginin öne çıktığını söylemek mümkündür. Bir yanda sosyalist hareket diğer yanda ise İslami hareket sadece FLN'deki dengeleri ifade

etmiyor aynı zamanda ileride hem FLN'nin doktrinini hem de Bağımsız Cezayir Devleti'nin ideolojisini belirleyecekti. Sosyalizm fikri elbette Fransızların etkisi altında gelişmişti. Dönemin sosyalist fikirlerinin popüler olması Fransa ile bağı bulunan hem FLN liderlerini hem de destekleyicilerini sosyalist fikirlere yakın hale getirmişti. Bunun doğal bir sonucu olarak gerek partinin gerekse devletin kuruluş dönemlerinde sosyalist fikirler etkili olmuştu.

Ancak burada dikkat çekici bir ironinin varlığına da değinmek gerekiyor. Bağımsızlık Savaşı'na katılan liderlerin önemli bir kısmı Fransız eğitim sisteminden mezun olup Fransız siyasal hayatına hakim olan değerleri benimsemiş olsalar da Cezayir halkı için aynı durum söz konusu değildi. Başka bir deyişle Cezayirli aydınlar öğrenim gördükleri Fransa'da Cezayirliler için hala yabancı olan fikirleri öğrenirken Cezayirlileri motive eden İslami değerlerle harmanlanmış muhafazakar fikirlerdi. Ancak bu farklılıklar parti içinde öne çıkartılmayarak parti ile halk arasında kopukluk olmamasına özen gösterilmiştir (Stora, 2001: 65).

FLN'nin doktrinde etkili ikinci unsur olan İslami gelenek ise sadece FLN içinde değil aynı zamanda Cezayir halkında da etkiliydi. Günlük yaşamdaki kültürel etki ile iç içe geçmiş bir değerler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz bu gelenek, Bağımsızlık Savaşı sırasında Cezayirlileri harekete katılmaya teşvik eden bir motivasyondur. Bu gelenek sadece dini değerleri değil aynı zamanda milliyetçi değerleri de kapsıyordu ve bu yönüyle “Bağımsız Cezayir” hedefi dini ve milli bir değerler bütünü olarak öne çıkıyordu.⁴³

Bu durum her ne kadar bağımsızlık savaşı sırasında bir avantajmış gibi görünse de hareketin liderlerinin benimsediği sosyalist ideoloji ile Cezayirliler arasında ciddi bir uçurum vardı. Bunun farkında olan FLN liderleri, zıtlıkları öne çıkarmayan “ulus” kavramının öncülük ettiği bir ideoloji inşa etmeye giriştiler. Ulus fikri sadece Cezayir halkı ile FLN arasındaki bağı kurmuyor aynı zamanda dışarıda Fransız asimilasyonuna

⁴³ Burada dikkat çeken bir ayrıntı olarak FLN'nin inşa sürecinde söz konusu eğitimli elitler ile Cezayir Uleması arasındaki pazarlık alıntılanmaya değerdir. Ulema, Cezayir'deki geleneksel İslam'ın savunuculuğunu yaptığı gibi aynı zamanda Cezayirlilere üstünde manevi bir etkisi olan bir kurumdur. Ulema'nın FLN'ye katılma süreci çok büyük oranda FLN'nin eğitimli elitlerinin ısrarı üzerine olmuş, bu sayede FLN, Ulema'ya bağlı Cezayirlilerin de desteğini kazanmıştı. Hatta bir görüşe göre 1980'lerin sonunda yükselişe geçip 1990'larda radikal örgütlere evrilerek rejimle silahlı çatışmaya giren radikal İslam'ın temel problemi de bu birlikteliği, İslam'ın millileştirilmesi olarak görürken kendi İslam anlayışlarını ise gerçek herhangi bir ideoloji ile harmanlanmamış bir hareket olarak görmektedirler (Roberts, 2002: 11).

içeride de Berberi ayrılıkçılığına karşı birliği öne çıkaran bir fikir haline geliyordu (Stora, 2001: 66). Daha kısa bir ifadeyle FLN'nin bu iki fikri harmanlaması o dönem için Ortadoğu coğrafyasında çok da yabancı olmayan, bir ülkeye has ve dini motiflerle iç içe geçmiş bir “sosyalizm” anlayışının doğmasına neden oldu. İlerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, bu anlayış yeni devletin kuruluş sürecinin de temel değerlerinden biri olacaktır.

Ancak Stora'nın vurguladığı gibi “ulus” fikri FLN'deki farklılıkları yok edecek, FLN'yi birleştirecek bir çimento görevi göremedi. Bunun yerine FLN liderleri, kendi hizipleri içinde güçlenmeyi ve hem ulusal hareketin liderliğini elde etme hem de sonrasında kurulacak bağımsız Cezayir Devleti'nin kurucu elitleri arasında olma yolunu tercih ettiler (Stora, 2001). Bu durum FLN'yi, siyasi bir yapılanma olarak, ordunun karşısında kırılğan, ordunun sürekli müdahalelerine açık bir yapı haline getirdi (Werenfels, 2007: 35).

Örneğin McDougall'a (2017: 201) göre, FLN içindeki radikalleri oluşturan askeri kanat, ılımlı kanadı oluşturan sivililerin Fransızlarla çeşitli dönemlerde yaptıkları görüşmelerden ciddi bir biçimde rahatsızlık duyuyordu. Askeri kanat barış veya ateşkes görüşmeleri yerine çok şey borçlu oldukları, varlıklarının ve üstün pozisyonlarının meşruiyetini sağladıkları silahlı mücadelenin kapsamını genişletmeyi hedeflemeyi tercih ettiler. Bu durum ise beraberinde daha fazla radikalleşme dalgasını getirdi. Silahlı eylemler karşısında Fransızların sert cevabı, sadece sıradan Cezayirlileri daha fazla intikam, öç alma duygusu ile silahlı mücadeleye ikna etmedi aynı zamanda parti içinde de silahlı mücadeleden yana olan radikal, askeri kökenli militanların “siyaseti” yok saymasına neden oldu.

Öte yandan radikalleşmenin etkisi diğer partilerde de gözle görülür biçimde arttı. Örneğin dönemin önemli siyasi partilerinden UDMA milletvekilleri toplu bir şekilde milletvekilliklerinden istifa ettiler. Bunun anlamı siyasi çözüm arayışlarının yavaş yavaş son bulmaya başlaması ve siyasi elitlerin siyasi çözüm yerini hızlı bir şekilde terk etme eğilimine girmesiydi. Takip eden günlerde ise İslami kanattan seküler kanada kadar farklı siyasi çevrelerden Cezayirliler silahlı mücadele etrafında birleşerek git gide radikalleşen ve askerlerin etkisi altına kalan FLN'ye katıldı. Öyle ki farkı ideolojilerden siyasileri ve partileri bir araya getiren FLN, sadece silahlı mücadelenin onaylandığı ve bu yolla sivil siyasetçilerin mücadele içinde kendine yer buldukları yapıya dönüşmüştü. Böylelikle

FLN'nin siyasi mücadelesinin başarısı tümüyle ALN'nin başarısına bağlı hale gelmişti (Meyrier, 2002: 189).

FLN'nin bu stratejisi sonunda istediği etkiyi yarattı. Sadece ulusal hareket içindeki parçalanmış yapıyı silahlı mücadele etrafında toplamakla kalmadı aynı zamanda uluslararası manada da Cezayir'in temsilcisi konumuna yükseldi. Takip eden dönemde birinci olarak; FLN Bandung'da düzenlenen ve Bağılantısızlar Hareketi'nin temellerinin atıldığı konferansa Cezayir'i temsilen katılırken ikinci olarak ise Cezayir meselesinin BM'ye taşınmasında önemli rol oynadı. Tüm bu gelişmeler FLN içinde askeri kanadın git gide karar alma merkezlerinde daha fazla yer almasını sağlarken diğer yandan ise bu konumlarını meşrulaştırmış oldular. İçeride git gide kontrolü ele geçiren bir yapı olarak ordu, demokratik olmayan yöntemleri benimsemesine rağmen uluslararası alanda özgürlükçü bir hareket olarak kaldı.

2.1.2.2. Soummam Kongresi: Sivil Kalkışmadan İlk Askeri Darbeye

Kurulmasından yaklaşık iki yıl sonra, 10 Ağustos 1956'da FLN'nin Cezayir'deki liderleri Soummam Vadisi'nde tarihi bir kongre⁴⁴ topladılar. Kongre birçoklarına göre Cezayir Devleti'nin temellerinin atıldığı kongreydi ve temel amacı Fransa'ya karşı mücadele eden tüm hareketleri tek bir çatı altında toplayabilmektir. Gerçekten de tezin ilerleyen kısımlarında tekrar tekrar görüleceği gibi, Cezayir tarihinde FLN'nin yeri ne kadar önemliyse, FLN'nin tarihinde de Soummam'daki kongrenin rolü o kadar önemlidir. Kurulacak devletin temellerinin atılması, partinin ideolojik eğilimlerinin belirlenmesi vb. birçok önemli kararın ötesinde Soummam'daki kongre, Cezayirli elitler arasındaki ilişkileri ve dolaylı olarak da sivil asker ilişkilerini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Soummam Kongresi'nin önemini sivil asker ilişkileri bağlamında toparlayacak olursak; git gide güçlenen askeri kadrolara karşı sivil siyasetçilerin seslerini yükselttikleri bir kongre olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan Kongre'yi FLN içinde sivillerin ipleri ele alma girişimi olarak yorumlamak mümkündür.

Örneğin eski MTLD Milletvekili Abane Ramdane FLN'nin Soummam Kongresi'ne katıldığında ilk dikkatini çeken silahlı mücadelenin ne kadar çok kutsandığıydı.

⁴⁴ Farklı dillerde "kongre" kelimesi yerine, aslında temelde aynı olaya vurgu yapan "Soummam Conference" veya "Soummam Platform" şeklinde farklı kullanımları vardır. Türkçe literatürde partilerin bu tür etkinlikleri "kongre" ismi ile bilindiğinden Soummam Kongresi'nin kullanımı tercih edilmiştir.

Ramdane'ye göre mücadelenin liderliğini göğüsleyen FLN-ALN'nin tek bir hedefi vardı: "Silah, silah ve silah" (Horne, 2006: 227; Roberts, 1993). Hatta Soummam Kongresi'nde Ramdane, askeri kanadın lideri konumundaki albaylara "siz ordu merkezli bir güç yarattınız; ancak silahlı mücadele başka bir şeydir, politika başka bir şeydir" diyerek albayların silahı merkeze koyup sivil siyaseti dışlayan politikasını eleştirmiştir (Horne, 2006: 227-230). Bu yaklaşımı eleştiren Ramdane'ye göre bahsedildiği gibi demokratik bir Cezayir hayali kuruluyorsa, sivil siyasete ve FLN'nin sivilleşmesine ihtiyaç vardır (Belhocine, 2002: 108).

Ramdane'nin söz konusu eleştirilerini dile getirdiği Soummam Kongresi hem FLN hem de Cezayir tarihi açısından birçok tartışmayı barındıran tarihsel bir dönüm noktasıdır. Kongrede öncelikle 17 üyeden oluşan *Counseil National de la revolution algerienne* (CNRA) ve tamamı CNRA üyesi 5 üyeden oluşan *Comité de Coordination et d'Exécution* (CCE) kuruldu. CNRA'a ateşkes ve barış görüşmelerini yapmayı da içeren geniş bir siyasi egemenlik hakkı tanındı. Aynı zamanda Cezayir'in ilk egemen meclisi olan CNRA'ın temel amaçlarından bir tanesi Cezayir'dekiler ile sürgündekiler arasında anlaşma zemini bulmaktı. Bu amaçla CNRA'ı oluşturan 17 üye her iki kesim arasında denge kuracak şekilde temsil edildiler. Öte yandan CCE üyelerinin yapısı ise dört vilayet liderine⁴⁵ ek olarak Abane Ramdane şeklinde özetlenebilir. En üst organ olarak işlev görecektir olan CCE'nin⁴⁶ üyelerinin geçmişi incelendiğinde ise sivillerin FLN tarihinde ilk kez hareketin liderliğine geçmiş olduklarını söylemek mümkündür. Abane Ramdane'ı da dahil edersek CCE içindeki beş üyeden yalnızca Krim ve Bin M'Hidi'nin askeri tecrübeleri vardı (Quandt, 1969: 103-104).

Soummam Kongresi her şeyden önce, Fransız yönetimine karşı bağımsız Cezayir Devleti'nin temellerinin atıldığı kongre olarak anılır. Örneğin FLN'nin ideolojisinden savaş boyunca izleyeceği politik ve askeri stratejisine kadar birçok ciddi tartışma bu kongrede karara bağlanmıştır. Bunun dışında ALN'nin modern ulusal bir ordu haline getirilmesi kararlaştırıldı. Tüm bu kararlar sonraki yıllarda Bağımsızlık Savaşı'nın seyrini

⁴⁵ Zighout Youssef, Krim, Oumrane, Bin M'Hidi.

⁴⁶ Gerek CNRA'nın gerekse CEE'nin kağıt üstünde kalan birer yapılanma olmadığını Cezayir halkının kitlesel desteğini kazandığını gösteren en önemli örnek CEE'nin tüm Cezayirlilere yaptığı grev çağrısı oldu. CEE'nin çağrısı sonrası Cezayirliler kitlesel bir şekilde hem Cezayir'de hem de Fransa'da greve giderken Cezayir kökenliler her yerde eğitim gördükleri Fransız kurumlarını terk ettiler.

etkilemiş olsa da kongrede kabul edilen program FLN içinde uzun süredir devam eden bir tartışmaya nokta koydu. Katılımcılarca kabul edilen FLN'nin programı, birinci olarak, askeri mücadele karşısında siyasi mücadelenin önemine vurgu yaparken, siyasetin de asker üzerindeki üstünlüğünü kabul ediyordu. İkinci bir tartışma ise o dönem başta Mısır, Tunus, Fas gibi ülkelerde kalan (veya bu ülkelerde sürgünde olan) liderlerin konumuna ilişkindi. Kongreye katılan militanların önemli bir kısmı “dışarıdakilerin” içeriye yönelik eleştirilerinden rahatsız oluyordu ve bu rahatsızlık kongre programında kendine yer buldu. Programa göre “içerideki” liderler, “dışarıdaki” liderler karşısında üstün olacaktı. Her iki karar birlikte düşünüldüğünde FLN'ye ve Bağımsızlık Mücadelesine “içeridekiler” ve “sivil siyasetçiler” önderlik edecekti (Connelly, 2002).

Ancak kongrede alınan bu iki karar, beklendiği üzere, Cezayir dışında bulunan başta Bin Bella olmak üzere birçok liderin de tepkisini çekti. Aslında her iki kararın alınmasında önemli rol oynayan, en başından beri askeri kadrolara karşı eleştirilerini sıralayan Ramdane idi. Ramdane'in en büyük endişesi askeri kadroların hareket içinde merkezi konumda olmasıydı. Cezayir dışındaki liderler üzerine alınan kararlar da benzer bir endişenin sonucuydu. Çünkü başta Bin Bella olmak üzere, Cezayir dışındaki birçok liderin içeride ALN'nin yani ordunun “albayları” ile yakın ilişkileri vardı (McDougall, 2017: 207-208).

Bu nedenle bu dönemde üç önemli güç merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Bir yanda liderliğini Abane Ramdane'in yaptığı ve askeri kadro yerine sivil kadronun önemine dikkat çeken bir siyasi çevre diğer yanda ise her geçen gün hareketin üst kademelerine ilerleyen ve liderliğini Abdelhalif Boussouf'un yaptığı, “albaylar” olarak isimlendirilen askeri yönelimli kanat vardı. Bu iki kutbun dışında ise sürgünde⁴⁷ veya bir sebeple harekete yurtdışından (Mısır, Tunus ve Fas gibi Cezayir ulusal hareketine destek veren ülkelere) destek veren, Bumedyan'ın ALN'si ile yakın ilişki içinde bulunan Bin

⁴⁷ Buradaki önemli bir soru da o dönem yurt dışında bulunan Bin Bella gibi etkili liderlerin bu kadar önemli olacağı önceden belli olan kongreye neden katılmadığıydı. Sorunun dedikodu mahiyetinde birçok yanıt olmasına rağmen birçoklarının üzerinde uzlaştığı yanıt, Bin Bella ve arkadaşlarının aslında kongreye katılmak için Tripoli'de kendilerini kongreye kadar götürecek ekibin kendilerine ulaşmasını beklediğiydi. Ancak içerideki liderler, dışarıdaki liderleri kongrenin ve kararların dışında bırakabilmek için onları alacak ekibin Tripoli'ye ulaşmasını engellediler. Sonuç olarak kongreye katılan liderlerin beklentileri gerçekleşti ve dışarıdaki liderler kongreye katılamadıkları gibi kongrede aleyhlerine kararlar alınabildi (Ruedy, 2005: 167).

Belle liderliğindeki siyasi çevre bulunmaktaydı (Horne, 2006: 225-226; Ruedy, 2005: 170).

Her üç grup arasında ise Soummam Kongresi açık bir şekilde sivillerin ve içeridekiler zaferi olarak görülüyordu. Ancak bu zafer çok uzun sürmedi. Askeri kanadın ve sürgündekilerin yeniden FLN'yi ve hareketin liderliğini ele geçirmesi kongrenin hemen ertesinde, sürgündeki liderlerin Cezayir'e dönüş yolunda uçaklarının Fransız istihbaratı tarafından kaçırılmasıyla yaşandı. Rabat'tan Tunus'a doğru ilerleyen uçakta kongrede alınan kararların doğrudan muhatabı olan Bin Bella, Boudaif, Ait Ahmed ve Khide vardı. Bu olay, Cezayir bağımsızlık hareketinin önemli liderlerinin Fransızlar tarafından esir alınması, hareket içindeki tüm atmosferin değişmesine neden oldu. Öncelikle kongre tarafından "ikincil" olarak kabul edilen liderler artık düşmanın esiriydi ve Fransızlara esir düşmelerinin yarattığı duygusal tepki CRUA⁴⁸ tarafından vakit geçirilmeden siyasi bir kazanca dönüştürüldü. CRUA Kahire'de yaptığı bir basın toplantısı ile kongre kararlarını hiçe sayarak "ulusal harekete katılan herkesin eşit olduğunu" ilan etti. Böylelikle kongrede sivil hareketin kazanımları kısa süre içinde kaybedilmiş oldu (Harbi, 1975: 182).

Ancak açıklamanın asıl dikkat çekici tarafı sadece Cezayir dışındaki liderlerin kongrede alınan karara karşı çıkararak korunması değil aynı zamanda bu durum fırsata dönüştürülerek yine kongrede alınan "askerin üzerinde siyasetin belirleyici olması gerektiği" şeklindeki kararın da yok hükmünde sayılmasıdır. Birçok analiste göre bu, kongrede siyasetin önemine vurgu yaparak silahlı mücadele yanlılarını eleştiren Ramtane'a onun sivil kadrolardan oluşan CCE'ye karşı yapılan doğrudan bir "askeri darbe"ydi. Ancak askeri ve sivil veya dışarıdakiler ile içeridekiler arasındaki rekabet bununla sınırlı kalmadı ve Abbane Ramtane, 1957 yılının aralık ayında, FLN'nin gizli servisi tarafından öldürüldü ve FLN'nin içindeki sivil kanat büyük yara aldı (Stora, 2001: 67). Bu andan itibaren hareketin liderliği kuşku götürmeyecek şekilde ordunun ve

⁴⁸ CNRA ile karıştırılmamalıdır. Sivillerin etkili olduğu CNRA'nın aksine, 1956'da FLN'nin ilk kurulan konseyidir. Askeri kökenlilerin ve dışarıdakilerin etkin olduğu konsey faaliyetlerini daha çok Kahire'de yürütmektedir (Bakınız Başlık 2.1.2.1.).

dışarıdaki liderlerin elindeydi ve siyasi bir cephe olarak bilinen FLN, artık ALN'den (ordudan) bağımsız düşünölemeyecek bir yapılanma haline geldi.⁴⁹

Diğer yandan ise karar alma mekanizmasının merkezine yerleşen ALN'nin (ordunun) yapısı da büyük ölçüde şekillenmiş oldu. Artık Boussouf (beşinci vilayetin yönetici lideri), Lakhdar Ben Tobbal (ikinci vilayetin yönetici lideri) ve Belkacem Krim sadece ordunun değil aynı zamanda FLN'nin de karar alma mekanizmasının merkezinde yer alıyordu. Örneğin Krim, CCE içinde ordudan sorumluydu ve sonrasında ise GPRA'ın başkan yardımcısı ve ordudan sorumlu bakanı haline gelecekti. Boussouf ise CCE'de FLN'nin gizli servislerinden sorumluydu. 1960 yılına kadar bu üç isim neredeyse Bağımsızlık Savaşı'nın merkezi karar alma yapısını oluşturuyordu (McDougall, 2017: 210).

Görüldüğü gibi 1950'lerin ikinci yarısında FLN içinde askeri kökenli aktörlerin etkileri bir hayli artmıştı. Ancak askeri aktörlerden oluşan kadronun etkisi ile dünyada Cezayir sorunu daha fazla dikkat çeken bir mesele haline gelirken bu etkinin askeri kadrolar eliyle gerçekleşmesi FLN için beraberinde meşruiyet sorunu da doğurdu. Bunun en açık nedeni ALN'nin dünyada Cezayir'in bağımsızlığını savunan özgürlükçü hareket olduğu kadar sivilleri öldüren bir hareket olarak da bilinmesiydi. Bu imajı silmek ve dünya kamuoyunda “sömürge karşıtı bir hareket” olarak bilinmek için, siviller “vitrinde” olacak şekilde FLN yeniden yapılandırıldı. Bunun için de öncelikle git gide daha fazla askerin etkisi altında kalan CEE lağvedilerek yerine daha fazla sivil üyenin olduğu GPRA (geçici hükümet) kuruldu.

Gerçekten de GPRA kısa süre içinde dünyada tanınan ve Cezayir'i temsil eden bir hükümete dönüştü. Demokratik ve sivil görüntüsü ile GPRA bakanlıkları ve bürokrasisi olan bir hükümet formundaydı. Kurulmasının hemen ardından on dört ülke GPRA'yı Cezayir halkının temsilcisi olarak tanıdı. Bundan sonra artık GPRA sadece farklı ülkelere Cezayir halkını temsilen elçi atamakla kalmıyor aynı zamanda Birleşmiş Milletler

⁴⁹ FLN'nin istihbarat biriminin kuruluş amacı Fransız askerilerine ve güvenlik güçlerine karşı saldırılar düzenlemektir. Ancak Bağımsızlık Savaşı sırasında Ulusal Hareket içinde farklı gruplar arasındaki fikir ayrılıklarının artmasıyla birlikte gizli servisin hedeflerinden biri de FLN'nin muhalifleri oldu. Bağımsızlık savaşı sırasında ve yeni Cezayir Devleti kurulduktan sonra muhaliflerin bastırılmasında (ve yok edilmesinde) önemli bir işlev gördü (Stone, 1997). Özellikle MTLĐ, bu konuda FLN'nin doğrudan hedefi konumundaydı. Bunun en önemli sebebi, MTLĐ'nin siyasi güç olarak da militan sayısı olarak da ulusal hareket içinde FLN'nin en önemli rakibi konumunda olmasıydı (Quandt, 1998: 19).

oturumlarına katılıyor, Paris’le Cezayir meselesine ilişkin görüşmeler yapıyor, Cezayir’in geleceğin karar veriyordu.⁵⁰

Ancak GPRA’nın işlevselliği askeri kadrolar arasında bir başka önemli sorunu ortaya çıkardı. İçeride Fransız birliklerine karşı ağır kayıplar veren albayların parti içindeki etkinlikleri azalırken sivil bir aktör olarak GPRA uluslararası alanda git gide artan bir etkiye sahipti ve albayların bir kısmı GPRA’nın artan etkisinden hoşnutsuzdu. Bu rahatsızlık 1959 yılında öyle büyük bir gerilime yol açtı ki GPRA’yı yok etme girişimine dönüştü. Ancak bu darbe girişimi yine askerler arasında engellendi. İleride Cezayir’in ikinci cumhurbaşkanı olarak tüm gücü elinde toplayacak olan Albay Huri Bumedyan GPRA’ya karşı düzenlenen darbe girişimini engelleyen albay olarak tanındı (McDougall, 2017). Bu olay GPRA’yı yok oluştan kurtarıırken aynı zamanda Bumedyan’ı da etkili bir aktör haline getirdi. Bumedyan artık sivillerin gözünde de güvenilir bir asker payesi kazanarak ordunun yeni lideri oldu. Sivillerin desteğini de arkasına alan Bumedyan’ın ilk hamlesi orduyu muhalif albaylardan temizleyerek yeniden yapılandırmak oldu. Bu döneme kadar silahlı güçlerin parçalı ve otonom yapısı Bumedyan’ın ellerinde neredeyse tek bir organa dönüştürüldü.

Sivil hükümet ile ordu arasındaki bu güven ortamı çok uzun sürmedi. Çünkü ordunun yeni lideri, orduyu yeniden yapılandırarak kontrol etmesinin verdiği güç ile GPRA’a müdahale etme yetkisini kendinde buldu. Sadece Bumedyan’a göre değil aynı zamanda birçok albaya göre GPRA varlığını orduya borçluydu. Askerlerin bu düşüncesine göre eğer silahlı mücadele olmasaydı sivillerin şimdiye dek savunduğu politikası ne Cezayir’in uluslararası mesele haline gelmesi ne de Paris ile masaya oturulması mümkün olmayacaktı. Bu yüzden GPRA orduya yakın isimleri, hatta doğrudan askerleri, bünyesinde barındırmalıydı.

Aslında bu sadece Cezayir’i kimin temsil edeceği meselesi değildi. Hem siviller hem de askerler Evian’da yürütülen görüşmelerin uluslararası meşruiyetine inanıyordu ve anlaşmaların altına imza atacak olanların aynı zamanda yeni devletin de yönetici

⁵⁰ Bu dönemde GPRA’nın diplomatik hamlelerinin başarılı olmasının önemli bir nedeni de ABD’nin Cezayir politikasıdır. Bu dönemde ABD, NATO müttefiki Fransa’ya doğrudan ve açıktan destek vermek yerine Fransa’yı reform yapmaya ikna etmeye çalışmıştır. Daha da ötesi GPRA’nın önemli isimleri ile görüşmeler yapmıştır. Hatta bu görüşmelerin bir kısmının CIA vasıtasıyla gerçekleşmesi Fransa’nın da tepkisini çekmiş ve ABD’yi “ikili oynamakla” suçlamıştır (Connolly, 2001: 226-228).

olacaklarını biliyorlardı. Bu yönüyle Evian Anlaşması Cezayir'in bağımsızlığını ve egemenliğini tanımasına rağmen Cezayirlileri derin bir iç krizle baş başa bırakmıştır.

2.2. İç Tehdit Ortamında Yapının İnşası (1962-1965)

1950'li yılların başlarında Cezayir'i uluslararası arenada temsil eden bir devlet olmasa bile hemen hemen tüm eğilimleri barındıran bir kurum artık vardı ve siyasi olarak geniş yelpazesinden dolayı FLN bir kesimin değil tüm Cezayir halkının temsilcisi olarak kabul edildi. Özellikle sivillerin hakimiyetinin olduğu GPRA yoluyla bir özgürlük hareketi olarak tanındı. Bu yolla GPRA dış temsilciliklerle görüşmeler yapan, elçi atayan ama daha önemlisi Cezayirlilerin sömürgecilik karşıtı mücadelesine destek toplayarak Evian'da Fransızlarla resmi görüşmeler yapan bir yapı haline geldi. Öyle ki Cezayir bağımsızlık savaşı Suudi Arabistan'dan komünist Küba'ya kadar ideolojileri aşan bir meşruiyete ve desteğe sahipti. Bu nedenle Cezayir bağımsızlık savaşı sadece askeri olarak değil aynı zamanda diplomatik manada da bir mücadelenin sonucuydu. FLN'nin başarısı Fransızların Cezayir topraklarından çekilmesini, Cezayir'in kısa süre içinde BM tarafından tanınan bir devlet olmasını sağlarken aynı zamanda dış tehdidi de ortadan kaldırdı. Artık Cezayir, tarihinde ilk kez Cezayirliler tarafından yönetilecek olmasına rağmen bu durum Cezayir'de barış ortamını değil sadece Cezayir'in bağımsızlığını garanti ediyordu.

Evian ile başlayan bu süreç Bumedyan'ın askeri darbesi ile ülke içinde kesin kontrolü sağladığı 1965 yılına kadar devam etti. Bu süre içinde hem askeri liderler hem de sivil liderler çeşitli elit koalisyonları ile iktidara sahip olmaya çalıştılar. Kısaca bu dönemi dış tehdidin tümüyle ortadan kalktığı ancak iç tehdidin her aşamada yaşandığı bir dönem olarak analiz etmek mümkündür. Artık Fransa'ya karşı olan savaş bitmiş yerini Cezayirliler arasında devam edecek yeni bir savaşa bırakmıştı.

2.2.1. Elitler Arası Mücadelede Koalisyonlar Dönemi

FLN'nin geçmişten getirdiği ve yüzleşmek zorunda kaldığı asıl önemli sorun, dış tehdit ortamında görmezden gelinen hizipsel farklılıkların bir arada kalmasını sağlamak ve askerlerin parti içinde kontrol edilemez konumuydu. Kısa süre içinde tüm FLN'ye rengini verecek olan sivil ve askeri elitler arasındaki bu mücadele siyasi bir mücadele olarak kalmayarak fiziksel bir çatışma ortamına dönüştü. Artık FLN içinde onlarca güç merkezi yeni Cezayir'de söz sahibi olabilmek için rekabet halindeydi. Bu durumu sadece askeri

ya da siyasi liderler ya da hizipler için söylemek eksik kalacaktır. Hem askeri liderler hem de sivil liderler yeni kurulacak Cezayir’de kilit pozisyonları kapabilmek için mücadele içindeydi ve bu mücadele devletin kurulduğu döneme kadar sivil-asker koalisyonları biçiminde devam edecekti.

Huri Bumedyan’ın Tunus sınırındaki birliği de bu gruplardan biriydi ve diğerlerinin arasından en örgütlüsü olarak öne çıkıyordu. Bumedyan’ın birliği Ulusal Halkın Ordusu (ANP) adını alarak Cezayir’in ulusal ordusu haline geldi.⁵¹ Yeni haliyle ANP eski PPA militanlarından ve orduya yeni katılan ve daha önce Bağımsızlık Savaşı’nda veya Fransız ordusunda profesyonel askerlik yapmış askerlerden kurulmuş ancak silahlı mücadele ile birlikte birçok siyasi figür de bu hareketin içine katılmıştı.

Başında hala Huri Bumedyan’ın olduğu ordu, sadece Fransa’ya karşı verdiği Bağımsızlık Mücadelesi ile tecrübe kazanmamış aynı zamanda içeride hizipler arası çatışmalarda da deneyim elde etmişti. Bumedyan’ın ALN’si ordu içindeki muhalif albaylarını tasfiye etmekle kalmamış, otonom bir yapıya sahip vilayetlerdeki silahlı grupları da büyük ölçüde kontrol altına almıştı. Kısacası 1960’lardan itibaren Bumedyan komutasındaki ALN, ordu içinde çıkan birçok isyanı bastırarak sert disiplini ile yeniden yapılandırılmış ve neredeyse devlet kurulmadan profesyonel ordu formunu kazanmıştı. Horne’a göre orduda birliğin sağlanması kurumsal bir beceriden ziyade Bumedyan’ın kişiliği ile açıklanabilirdi. Ona göre Bumedyan, ordu içinde farklı fraksiyonların isyanlarını bastırabilmek için tüm kontrolü eline almış ve kendi otoritesine itaat eden bir ordu kurmuştu (Horne, 2006).

Bumedyan’ın yaklaşık 20 bin kişilik ordusunun yanı sıra Fransızlara karşı savaşan silahlı milisler hala silah bırakmamıştı ve birçoğu yavaş yavaş yerlerini terk eden Fransızların bıraktığı alanları ele geçirerek Cezayir’in geleceğinde söz sahibi olmak istiyordu. Bu açıdan Bumedyan’ın otoritesini tanımayan vilayetler tek bir ordunun oluşmasını zorlaştırıyordu. Otonom yapılar olarak hareket eden ve bulundukları bölgeyi tümüyle kontrol eden bu silahlı güçleri elinde bulunduran liderler/askeri hizipler Bumedyan için yeni devletin liderliğinde birer rakiptiler. Bumedyan her ne kadar en organize yapıyı elinde tutsa da vilayetlerin varlığı iktidarını tehdit ediyordu. Öte yandan vilayetler her ne

⁵¹ Bu bölüm boyunca ALN ve ANP isimleri aynı silahlı kuvvetleri ifade etmek için birbirlerinin yerine kullanılacaktır.

kadar kendi bölgelerini kontrol etseler de ülkenin tümünü ele geçirebilecek güçleri yoktu. Bu durumda yerel güçlerin önünde sadece diğer askeri ve siyasi liderlerle iş birliği yapma, koalisyon oluşturma seçeneği kalıyordu. Bu durum Cezayirliler arasında bir başka çatışmanın da habercisiydi. Yeni bir çatışma durumu bu kez kazanan aktörler arasında gerçekleşecek Cezayir için trajik olan ise siyasi mücadele gibi görünen bu çatışmanın yine silahlı mücadeleye dönüşecek olmasıydı (Arshad, 2017: 259).

Benzer parçalı yapıyı sivil alanda da görmek mümkündür. Sivil alandaki en büyük parça FLN'nin geçici hükümeti GPRA'ydı. GPRA aynı zamanda Evian'da Cezayir halkını ve FLN'yi temsilen görüşmeler yürüten komiteyi de belirliyordu. Bu nedenle siviller arasındaki en büyük mücadele Evian'da Paris hükümeti ile barış görüşmeleri yapan komiteye dahil olma çabasıydı. Çünkü Evian'da alınacak kararlar aynı zamanda Fransızların bundan sonra kimi muhatap alacağını başka bir deyişle yeni Cezayir Devleti'ni bundan sonra kimlerin temsil edeceğini belirleyecekti. Aslında Evian'da FLN'yi kimlerin temsil edileceği yetkisi FLN'nin kongresine GPRA'a verilmişti. Ancak Evian'ın öneminden dolayı şimdi GPRA'ın görüşmelere katılma yetkisi de uluslararası kamuoyunda elde ettiği meşruiyeti de doğrudan sivil liderler tarafından sorgulanır hale geldi.

Görüldüğü üzere bu dönemde yeni Cezayir Devleti'ni kuracak olan aktörler arasındaki ayrımı sadece askeri ya da sivil şeklinde tanımlamak yeterli görünmüyor. Sivil aktörlerin ve askeri aktörlerin kendi arasında da ciddi güç mücadelesi bulunmaktadır. Cezayir'i tümüyle tek başına kontrol edemeyen aktörler için geriye sadece sivil veya askeri koalisyonlar oluşturma seçeneğini kalıyor. Bu durum beraberinde iktidara aday sivil liderlerin silahlı güçlerle yakınlaşmasına neden oldu. Bu yakınlaşmaların sonucunda FLN içinde onlarca güç merkezi ortaya çıktı. Themcem Grubu, Oujda Grubu, Tizi Uzu Grubu, Constantin Grubu gibi birçok siyasi ve askeri hizip yeni kurulacak devleti yönetmek için adaydı (Hill, 2006: 4; Werenfels, 2007: 34). Bu grupların her biri belli bir siyasi çevreyi, bir lider etrafında kenetlenmeyi veya bir silahlı grubu temsil ediyordu. Örneğin Themcem Grubu'nun lideri Bin Bella'ydı ve Bin Bella'ya yakınlığı ile bilinen siyasi figürlerden oluşuyordu. Buna karşın Oujda Grubu'nun lideri ise Bumedyan iken üyeleri ise Bumedyan'ın komutasındaki silahlı güçlerdi.

Her bir grubun önemli bir başka ortak özelliği ise kendi çevrelerinde hakimiyeti sağlamalarına rağmen tüm Cezayir'i kontrol edebilecek düzeyde ne meşruiyetleri ne de güçleri vardı. Siviller için askerlerin ya da silahlı güçlerin varlığı önemliydi çünkü gruplar arası mücadele zaman zaman çatışmaya dönüşüyordu ve böyle durumlarda silahlı güçlerin varlığı gerekiyordu. Diğer taraftan sivillerle ittifaka girmek askeri liderler için önemliydi. Çünkü sivil liderlerin eksikliğinde kurulacak ittifakın hem uluslararası kamuoyunda hem de Cezayir'de meşruiyeti sorgulanacak, sivil hareketten yoksun koalisyon bağımsız Cezayir'i inşa edecek anti sömürgeci bir hareket olarak değil sivil hareketin kazanımlarına el koyan silahlı bir güç olarak anılacaktı. Bu nedenle karşılarında tek bir seçenek kalmıştı o da sivil-asker koalisyonları oluşturmaktı. Söz konusu koalisyonların temel güdüsü ise sivil ya da demokratik değerlerini değil kendi grup çıkarlarını savunmaktı. McDougall'ın "ihtiraslı ve pragmatik elitler" (2017: 243) olarak tanımladığı Cezayir'in yeni temsilcileri -Marksist ya da İslamcı olmalarına bakmaksızın- tek amaçları gücü kendi çevresinde toplamaktı. Bu yüzden bu "ihtiraslı elitler"ın mücadelesi siyasi ya da ideolojik mücadele biçiminde kalmadı. Bunun ötesine geçerek silahlı çatışmaya döndü ve birçok Cezayirli sivil de içine alacak şekilde yüzlerce Cezayirlinin ölmesine yol açtı.

Aslında bu koalisyonların doğasını anlamak için ilk önce ileride Cezayir'in ilk iki cumhurbaşkanı olacak Bin Bella ve Bumedyan arasındaki ilişkiyi incelemek anlamlı durmaktadır. Bin Bella Soummam'da yapılan kongre öncesinde Fransızlar tarafından kaçırılan uçakta yer alan ve Evian Anlaşmasına kadar Fransa'da tutsak kalan Cezayir'in tarihi figürlerinden biriydi. Bin Bella'yı önemli yapan Fransa'da tutsak kalması değil Cezayirli kitleler arasında önemli oranda desteğinin olmasıydı. Bin Bella her ne kadar Cezayirli kitleler arasında popüler olsa da uzun zaman boyunca sürgünde (Kahire'de) olması, takip eden dönemi Fransız hapishanelerinde geçirmesine, son yıllarını hareketin merkezinden uzakta geçirmesine neden oldu. Bu durum Bin Bella'yı kitleler arasında popüler ama elitler arasında ve partide çok fazla etkinliği olmayan bir lider haline getiriyordu. Cezayir Bağımsızlık Savaşı, Cezayirli kitlelerden çok elitlerin etkin olduğu bir süreç olduğu düşünülürse bu durum Bin Bella için önemli bir eksiklikti. Bu nedenle Bin Bella, ülkesine döndüğünde ilk olarak gençlik yıllarını geçirdiği, ilk siyasi faaliyetlerini yaptığı Themcem'e giderek eski çevresi ile bir araya geldi (Werenfels, 2007). Kısa sürede burada Themcem Grubu olarak bilinecek siyasi çevreyi bir araya

getiren Bin Bella için geriye tek bir eksiklik kalıyordu: Silahlı bir gücün desteğini elde etmek. Bin Bella için en uygun aday Bumedyan'ın liderliğini yaptığı Oujda Grubuydu. Oujda gurubunu ya da Bumedyan'ı Bin Bella için uygun koalisyon adayı yapan ise aynı dönemde her iki liderin de GPRA ile sorun yaşaması ve geçici hükümetin meşruiyetini sorgulamasıydı.

Bumedyan'ın GPRA'yı doğrudan ve açık bir şekilde ilk hedef alışı, henüz bağımsızlık ilan edilmeden önceye 1962 yılına, Bin Bella ile koalisyonu kurduğu döneme denk geliyordu. Bumedyan, Bin Bella ile birlikte sivil gücü de elde etmesinin ardından GPRA'yı “devrimi uzaktan uzağa yiyen bir kanser” biçiminde tanımladı. Çünkü ona göre Cezayir'in Fransızlardan kurtulmasını sağlayan siyasiler değil kendi komutasında silahlı mücadele veren askerlerdi (Harbi, 1975: 322). Öte yandan Bumedyan birkaç yıl önce GPRA'ya yapılacak askeri darbeyi engellediğinden GPRA'nın varlığını kendisine borçlu olduğunu düşünüyor, bu durumu kendisine meşruiyet alanı yaratacak bir kazanca dönüştürmeye çalışıyordu. Ancak bu meşruiyet alanı Bumedyan'a göre GPRA'nın kendisine bağlı bir organ gibi hareket etmesini de dahil ediyordu. Diğer yanda GPRA Başkanı Bin Yusuf Bin Khedda'ya göre ise GPRA, Cezayir'in ulusal egemenliğini ifade ediyordu ve ulusal egemenliği temsil eden hükümetin başkanı olarak kendisini de halkın seçilmiş temsilcisi olarak nitelendiriyordu. Bu yetkisini kullanarak ordu birliklerinin dağıtılması emrini verdi (Stora, 2001: 125).

Takip eden dönemlerin de göstereceği üzere, örgütlü bir askeri gücü dağıtmak için meşru bir yetkiden daha fazlasına ihtiyaç vardı. GPRA bu gerçeğe Evian Anlaşması'nın imzalanmasının hemen ertesinde toplanan Tripoli Kongresi'nde karşılaştı. Aslında kongrenin asıl gündemi hem devlete hem de FLN'ye yeni bir form kazandırmak, devletin siyasi yönelimini belirlemek ama en önemlisi yeni devlete de liderlik edecek partinin yeni siyasi bürosunu seçmektir. Bu bağlamda yeni devletin geleceğini şekillendirecek, partinin yaklaşık sekiz yıl önce topladığı Soummam Kongresi'nde belirlediği programa benzer bir program yazıldı. Programı yazarların önemli bir kısmı -asker ya da sivil fark etmeksizin- sol eğilimli FLN kadrolarıydı ve bu nedenle “sekülerizm”, “sosyalizm”, “komünizm”, “anti-emperyalizm” gibi ifadelerle programın içinde sıklıkla değinildi (Harbi, 1975).⁵²

⁵² Aslında program sadece siyasi bir program değildi. Yeni devletin siyasi yönelimi kadar sosyal devlet, eğitim, sağlık ve dış politika alanlarında devletin takip etmesi gereken ilkeleri sıralıyordu. Örneğin tarım

Birçok eleştiri gelmiş olsa da program üzerinde ciddi bir tartışma yaşanmadı. Bunun asıl nedeni ise GPRA'yı kontrol eden elitler ile FLN'yi kontrol edenler arasında daha büyük bir tartışmanın ortaya çıkmasıdır. Öyle ki Quandt'ın Cezayir elitleri üzerine yaptığı çalışmasında (1976: 167) ortaya koyduğu gibi -irili ufaklı olanların dışında- Kongre'de yaklaşık on farklı sivil asker koalisyonu yeni Cezayir Devleti'ni yönetebilmek için güç mücadelesine girmişlerdi. Bu güçler için asıl mesele yeni Cezayir Devleti'nin sosyal programı veya ideolojisinden çok kimin bu devlete kimin liderlik edeceğiydi.

Kongrede GPRA en büyük eleştiriye altına imza attığı Evian Anlaşması nedeniyle aldı. GPRA karşıtı gruplar GPRA'yı yeni bir sömürgecilik tipini meşrulaştırdığı gerekçesiyle yoğun bir biçimde eleştirdiler. Bu grubun merkezinde ise Bin Bella vardı ve grup doğrudan Bumedyan'ın güçlü ordusu tarafından korunuyordu. Örneğin Bin Bella, her ne kadar Cumhurbaşkanı olmasından iki yıl sonra, 1964'te, Fransa'da de Guelle'ü ziyaret ettiğinde yeni petrol ve doğalgaz anlaşmaları imzalasada da Tripoli Kongresi'nde Evian Anlaşması'nın Fransız şirketlerine verdiği ayrıcalıklara işaret ederek anlaşmayı tümüyle "neo-emperyalist" olarak tanımladı ve GPRA'yı sert bir şekilde eleştirdi. Bunun yerine ise Cezayir'in "emperyalist" temellerde değil sosyalist temellerde yükselmesi gerektiğini söyledi (Byrne, 2009: 435). Bin Bella'nın bu eleştirisi Cezayir'in geleceği hakkında iki önemli ipucunu içeriyordu. Birincisi Cezayir'in Soğuk Savaş ikliminde sosyalist tarzda modernleşmeyi benimseyecegiken; ikincisi ise eleştirilerin hedefine Evian Anlaşması'nı yapan GPRA'yı koyarak geçici hükümetin meşruiyetini sorgulamaya açacağıydı.

Bin Bella Tripoli'de daha da ileri giderek emperyalist politikaları kabul ettiği gerekçesi ile geçici hükümetin kaldırılmasını, bunun yerine FLN'nin bir cephe olmaktan çıkartılarak siyasi bir partiye dönüştürülmesini önerdi. Başta Bin Khedda olmak üzere, GPRA üyeleri bu öneriyi reddettiler. Bin Khedda Tripoli'yi terk ederek Cezayir şehrinde ekibini topladı. Kendilerinin GPRA olarak Cezayir'in resmi ve meşru temsilcisi olduklarını ve bu nedenle Cezayir'in meşru hükümeti olduklarını ilan ederek başında Bumedyan'ın bulunduğu genel kurmaylığı lağvettiklerini açıkladılar (Stora, 2001: 103).

Ancak GPRA'nın bunu başaracak, genel kurmaylığa silah bıraktıracak gücü yoktu. Bunu yapabilecek silahlı güçlere ihtiyaç vardı ve bu da tam olarak Bumedyan komutasına

devriminden ne anlaşılması gerektiği ve devletin neden böyle bir devrime ihtiyaç duyduğu gibi sosyal konulara da sıklıkla değiniyordu.

girmemiş vilayet yönetimleriydi. Böylelikle bu yeni ortamda sadece askeri yapılar ve liderler değil siyasiler de sadece bölünmekle kalmadılar aynı zamanda bir başka siyasi eliti ortadan kaldırmak için silahlı güçlere sırtlarını yasladılar. Örneğin ikinci, üçüncü ve dördüncü vilayetlerdeki askeri birlikler GPRA'yı desteklerken Bumedyan önderliğindeki birinci, beşinci ve altıncı vilayetlerdeki silahlı kuvvetler -ki buna Bumedyan yönetimindeki ALN de denebilir- Bin Bella, Khide ve Bitat gibi (sivil) liderlerin destekçisiydi. İki tarafın da birbirlerini suçlayacak sebepleri vardı. Örneğin Bin Khedda, “isyancılar” olarak gördüğü Bin Bella'yı ve Bumedyan'ı Cezayir halkının meşru hükümetini silahlı güç kullanarak ortadan kaldırmakla, Cezayir'in birliğini tehlikeye atmakla suçlarken Bin Bella ise Cezayir halkının gerçek temsilcisinin FLN olduğunu, FLN'nin üstünde hiçbir meclis veya hükümetin olamayacağını savunuyordu (Horne, 2006; McDougall, 2017: 242).

Ancak taraflar arasında mücadele siyasi olarak kalmadı. Khider'in hükümetini ilan etmesine destek olarak Bumedyan'a bağlı birliklerin bir kısmı Cezayir şehrinin güneyinden girdi ve önemli bir şehir olan Constantin'i işgal ederek GPRA üyelerini tutukladı. Bumedyan'ın birlikleri bununla da yetinmedi ve ilerleyişlerinin sonunda GPRA'nın bulunduğu Cezayir şehri tümüyle Bumedyan'ın kontrolüne girdi. Bumedyan komutasındaki ordu tüm GPRA üyelerini tutukladı ama tüm bu mücadele sonunda yüzlerce Cezayirli bu kez Cezayirlilerin kendi arasındaki savaşta ölmüş oldu (Haroun, 2000; McDougall, 2017: 242; Stora, 2001: 124-125).

Bu süreç Cezayir tarihinde aynı zamanda Fransızlara karşı verilen savaşın bittiği, Cezayirliler arasındaki savaşın başladığı dönem olarak bilinir. Gerçekten de takip eden dönemde Bumedyan komutasındaki sınır ordusu *wilayet* liderleri ile mücadelesine devam etmiş, bu mücadele yüzlerce Cezayirlinin daha ölmesine neden olmuştur. Bumedyan, bir yandan orduyu düzenleyip askeri rakiplerini alt ederken siyasi alanda ise Bin Bella liderliğindeki grupla iş birliğini sürdürdü. İlerleyen yıllarda bu iki lider arasında yeniden bir güç mücadelesi ortaya çıkacak olsa da Bumedyan arka planda kalarak Bin Bella'yı Cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdi. Gördüğü gibi Bin Bella'nın Cezayir'in ilk cumhurbaşkanı olması tümüyle silahlı bir güçle yaptığı iş birliği ile mümkün olmuştur. Bu durum her şeyden önce FLN'nin Soummam ve Tripoli kongrelerinde aldığı kararlara aykırıydı ve doğrudan ordunun yeni kurulacak devlette kendisine merkezi bir rol atfettiğini gösteriyordu.

2.2.2. Sivil-Asker koalisyonundan Askeri Darbeye

Bin Bella-Bumedyan koalisyonunun GPRA'yı mağlup etmesinin ardından Bumedyan ve Bin Bella orduyu da partiyi de yeniden şekillendirmeye başladı. Yeniden şekillendirme sürecinde Bumedyan orduya daha örgütlü bir yapı kazandırırken bir kez daha muhalif rütbelileri partiden uzaklaştırdı. Uzaklaştırılanlar arasında bağımsızlık mücadelesinin önemli figürlerinin olması, bu sürecin sert ve kanlı önlemlerle gerçekleşmesine neden oldu. Bu maliyete rağmen Bumedyan, daha önce otoritesini kabul etmeyen vilayetleri denetim altına alabildi. Yeniden şekillenme sürecinin siyasi ayağında ise Bin Bella'nın hedefinde partiyi dönüştürmek vardı. Orduyu yeniden şekillendiren Bumedyan kadar başarılı olamasa da Bin Bella işe FLN'nin siyasi bürosu ile başladı. Bu hamlesiyle sadece partiyi eski rakibi GPRA'nın kalıntıların kurtarmadı aynı zamanda kendisine yakın isimleri siyasi büroya dahil ederken (birinci GPRA hükümetinde kültür bakanı ve Ulema'nın lideri) Tefik el-Medeni, Ferhat Abbas ve (FLN'nin Cezayir'deki otonom bölgesinin eski lideri) Yusuf Sadi gibi kitleler arasında popüler birçok önemli siyasi figürü de siyasi büroya dahil etti.

Hatırlanacağı üzere, FLN içinde çeşitli ideolojik eğilimlerin yer aldığı bir cepheydi ve bu haliyle söz konusu ideolojik çevrelerin liderlerinin ve üyelerinin yer aldığı, siyasi ve sosyal bir programa sahip olmayan bir cephe hareketiydi. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, tek parti dönemlerinin hakim partisi olarak FLN'nin, Irak'taki Baas Partisi veya Tunus'taki Neo-Destur Partisi gibi Ortadoğu'nun bilinen diğer partilerinden farklı olarak, ne ideolojisi ne de sosyal programı vardı. Roberts'ın doğru bir şekilde tanımladığı gibi FLN "popülist, İslamcı ve pan-Arabist unsurların zorluk çekmeden bir arada var olabildiği güçlü bir milliyetçiliğin" ete kemiğe bürünmüş haliydi (2002: 55). Hatta ALN'nin etkinliği dikkate alındığında FLN'nin aynı zamanda askeri bir yapı olduğu bile öne sürülebilir (Stora, 2001: 66; Robert, 1993). Kısaca ifade etmek gerekirse FLN, bir siyasi partiden ziyade devletin/rejimin kendi iktidarını meşrulaştırmak için kullandığı araçlarından biriydi. Ancak şimdi Bin Bella onu bir siyasi partiye dönüştürmek istiyordu. Bunu yaparken partiyi bir kitle partisine dönüştürmek yerine lider kadrosunu tasfiye ederek kontrol edilmesini kolaylaştırmak istedi. Henry Jackson'ın deyişiyle Bin Bella, tabandan yukarıya doğru uzanan bir parti inşa etmek yerine yukarıdan tabana doğru incek şekilde FLN'yi yeniden inşa etmeye girişti (Jackson, 1977).

Bin Bella'nın bu amacının arkasında önemli sebepler yatıyordu. Birinci olarak Bin Bella elitler düzeyinde etkin, FLN içinde ciddi nüfusu olan bir lider değildi. Daha da ötesi FLN, çok büyük oranda Bumedyan'ın önderlik ettiği ALN tarafından kontrol ediliyordu. Bu da Bin Bella'yı parti içinde, sivil asker koalisyonunda, elitler arasındaki mücadelede etkili bir lider olmaktan uzak hale getiriyordu. Bin Bella bu hamlesiyle “cephe”nin formunu değiştirmek başka bir deyişle önemli bir destek bulacağına inandığı kitlenin partisi haline getirmek, yanına aldığı diğer popüler liderlerle birlikte ALN karşısında güçlü bir siyasi irade olarak durmak istiyordu. Entelis'e göre ise Bin Bella, FLN'nin bağımsızlık savaşından kalma meşruiyeti üzerinden bürokrasisinden hükümetine kadar tüm devleti kontrol etmede bir araç haline getirmek istiyordu (Entelis, 1986: 56-57).

Bin Bella, Bumedyan'ın desteğini de arkasına alarak partiye, partinin dönüşümünü ve yeni kurulacak Cezayir'de tek partili sistemi kabul ettirebildi. Ancak Bin Bella'nın partide hala muhalifleri vardı. Muhaliflerin önemli bir kısmını ise daha önce GPRA'ya destek veren vilayet üyeleri idi. En temel talepleri ise Bin Bella'nın tek liste ile milletvekili adaylarının belirlenmesine karşı kendilerini temsil edecek üyelerin de aday olarak listeye dahil edilmesiydi (Stora, 2001: 125; Quandt, 1969: 177; Stone, 1997: 46). Söz konusu vilayetler Medea, El Asnam, Tizi Ouzou, Sétif ve Constantine idi. Bu bölgelerin dikkat çekici yönü ise yüksek nüfuslu bölgeler olmasıydı. Eğer talepleri kabul edilecek olursa 180 kişilik listeye 105 isim ekleyecekler, böylece meclis aritmetiğini tümüyle değiştireceklerdi. Buna karşılık Bin Bella kontrolündeki siyasi büro ise tüm adayları muhaliflerin olmadığı bölgelerden seçmişlerdi. Uzun tartışmaların ardından Bumedyan ordusunun Cezayir şehrine girip muhalif grupları dağıtmasıyla siyasi büro muhalifleri dışlayan tek bir liste önerdi (Stone, 1997: 44-46).

Sonuç olarak yeni Cezayir Meclisi, sadece FLN temsilcilerinden oluşan bir organ haline geldi. Bu duruma muhalif kalanların ya istifa etmek zorunda kalması ya da tutuklanması da eklendiğinde meclis tümüyle siyasi büronun kontrolü altına girdi. Bin Bella'nın partiyi ve meclisi şiddet ve siyasi dışlama yoluyla elinde tutması birçok eleştiriyi de beraberinde getirdi. Öyle ki Bin Bella'nın meclis konuşmalarının önemli bir kısmı bağımsızlık savaşı öncesinde birlikte mücadele ettiği arkadaşlarının eleştirilerine yanıt vermekle geçti. Bu konuşmaların bir kısmı ise söz konusu eleştirileri sıralayan milletvekillerini doğrudan tehdit ediyordu. Örneğin meclis konuşmalarından birinde Bin Bella otoriterlik ve siyasi şiddet eleştirileri karşısında şunları söylemişti: “Afrika'da silahlı mücadele yoluyla

bağımsızlığını kazanmış başka hiçbir ülkede bu kadar çok konuşma hakkı yoktur” (Quandt, 1969: 195).⁵³

Bin Bella’nın siyasi rakiplerini dışlaması ona iktidarın yolunu açarken aynı zamanda sivil siyasetçi olarak yalnız kalmasına, sivil siyasetin ise ordunun müdahalelerine açık kalmasına neden olmuştur. Örneğin Bumedyan bir yandan Bin Bella’ya siyasi rakiplerini liste dışı bırakmakta yardımcı olurken diğer yandan ise kendisine yakın birçok ismi listeye dahil ederek mecliste ve partide söz sahibi oldu. Geline nokta ise meclise FLN, FLN’ye ise siyasi kanadında Bin Bella’nın, askeri kanadında ise Bumedyan’ın olduğu bir elit çevresi hükmediyordu (Quandt, 1976). FLN’nin yeni halini ve siyasi alanda oynadığı rolü Quandt şu şekilde özetliyordu:

Partinin kendisi, savaş öncesinde olduğu gibi, bir özerkliğe sahip değildi. İdeolojik ruhtan ve bir programdan öte sadece üyelerin oluşturduğu bir bürokratik makine gibiydi. Alınan kararların gücü hizipler arasındaki çıkar farklılıklarında yatmaktadır. Kendisini iktidara getiren silahlı kuvvetten bağımsızlığını korumak konusunda endişeli olan Ben Bella, partinin gerçekten her şeyi kapsadığını, hatta “ANP'nin yalnızca FLN ile var olduğunu” iddia ediyordu. Ancak Bin Bella’nın söyledikleri sadece bir slogandı. Aslında tam tersi doğrudur: FLN sadece ordunun sivil cephesi olarak varlığını sürdürdü (Quandt, 1976: 219).

Quandt’ın yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi, FLN ne eski haliyle ne de yeni haliyle bir siyasi parti değildi. Hatta Bin Bella’nın iddia ettiği gibi bir kitle partisi değil tam tersine ordunun kendi ayakları üstünde durmasını sağlayan bir araçtı. Örneğin kurucu meclis döneminde hazırlanan anayasa meclise sunulmadan önce sadece FLN’nin önde gelen liderlerine sunum yapılarak tanıtıldı. Bu doğrudan meclisi yok saymak anlamına geliyordu. Anayasa çerçeve metninin meclisten önce partide tartışıldığının duyulması, mecliste şiddetli tartışmalara neden oldu. Bin Bella muhalif milletvekillerinin eleştirilerine “parti olmasaydı siz de olmazdınız” diyerek partiyi savunmaya devam etti. Ancak Cezayirli kitlelerde saygın bir yeri olan ve Evian’daki görüşmelerden bu yana Bin

⁵³ Cezayir kurucu meclisi üyelerinin meclis faaliyetleri, konuşmaları, mecliste görüşülen konulara ve Bin Bella’nın ilgili konuşmalarıyla ilgili kapsamlı bir rapor hazırlayan William B. Quandt’ın aynı eserinden ulaşılabilir.

Bella'nın yanında yer alan Ferhat Abbas tartışmalara müdahil olmak zorunda kaldı ve muhaliflerin yanında pozisyon aldı. Takip eden günlerde ise meclisin, parti için yok sayılamayacağı fikrine katıldığını belirleterek hükümetteki görevinden istifa etti (Quandt, 1976: 194-195).

Partiden istifa edenler Abbas ile de sınırlı kalmadı. Abbas ile birlikte Bağımsızlık Savaşı'na katılmış birçok üye partiden istifa ederek yeni parti kurma hazırlığına giriştiler. Ancak tüm partiler kapatılarak yeni parti kurulması da yasaklandı. Böylece FLN, yeni devletin tek partisi haline geldi. Bunun dışında birçok parti üyesi ya istifa etti ya da sürgüne gönderildi. Daha da ötesi birçok lider istifa etmesine ya da sürgüne gitmeyi kabul etmesine rağmen bir süre sonra ölü bulundu. Kabul gören görüşe göre, hepsi siyasi cinayetti. Başka bir deyişle, yeni ve bağımsız Cezayir ilk siyasi cinayetlerini bu dönemde işlemişti. (Stone, 1997: 46).

Tüm bu yasakları sadece ideoloji ile açıklamak yeterli görünmemektedir. Hatta yönetimi merkezde toplamak pahasına ideolojinin görmezden gelindiğini söylemek de mümkündür. Örneğin bu dönemde yasaklanan partilerden biri de Cezayir Komünist Partisi'ydi. Kuşkusuz kendine sosyalist diyen ve komünist ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışan bir partinin komünist partiyi kapatması beklenemezdi. Sonuç olarak Cezayir'in yeni liderlerinin bu dönemdeki en önemli kaygısı iktidarı elde tutmaktı. Bunun için meclis artık sadece duyulmak istenen sesleri tekrarlayan bir organ haline getirilmiş ve Cezayir'in "triumvirate"i kurulmuş oldu: Bin Bella (hükümet), Bumedyan (ordu) ve Khider (parti). Böylelikle önümüzdeki yarım yüzyılda ülke siyasetine hükmedecek olan parti-devlet-ordu üçlüsü kendi inşasını tamamlamış oluyordu (Toth, 1994: 57).

1962 Eylül'ünde Bin Bella Cezayir'in ilk Cumhurbaşkanı seçilirken aynı seçimde FLN'nin tek liste olan adayları da meclisin yeni milletvekilleri oldular. Bu liste her ne kadar Evian'daki görüşmelerin hemen ardından GPRA'ya destek veren muhalifleri içermese de farklı oluşumları bünyesinde barındırması açısından kısmen de olsa kapsayıcı bir tarafı vardı. Bunda kuşkusuz en büyük etmen, Bin Bella'nın Bumedyan karşısında zayıf bir sivil lider gözükmemesi, bu nedenle kendisini desteklememiş olmalarına rağmen sivil hareketleri kurucu mecliste görmek istemesiydi (Quandt, 1969: 212).

Bin Bella'nın iktidarını sağlamlaştırması ile birlikte hem partinin hem de meclisin yeni üyelerinin yapısı değişti. Bin Bella ilk başta kendisine yakın siyasette daha deneyimsiz gençlerin daha üst kadrolarda yer alabilmesinin önünü açtı. Bunu Bin Bella'ya muhalif ama Cezayir tarihinde önemli yeri olan siyasi liderlerin tutuklanması izledi. Böylelikle bağımsızlık savaşı sırasında önemli görevler almış, siyasette daha deneyimli -önemli bir kısmı muhalif- liderler ve onlara yakın üyeler tasfiye edilmiş oldu. Partideki elitler ve kitleler arasında etkin liderlerin tasfiye edilmesi ile Bin Bella FLN'de ve mecliste daha "yönetilebilir" bir kadro kurmuş oldu. Bin Bella'nın daha yönetilebilir bir kadro ile hem meclise hem de partiye hakim olması aslında gücünün arttığını değil azaldığını gösteriyordu. Çünkü bu büyük değişiklikler kısa bir süre önce onu iktidara taşıyan, bağımsızlık savaşı boyunca ve öncesinde birlikte çalıştığı birçok siyasetçi de olmak üzere elitlerin iktidardan ve Bin Bella'dan uzaklaşmasına neden oldu. Bu durum Bin Bella'yı ilk başta ileride etkisini kırmak için mücadele edeceği Bumedyan karşısında zayıf, devlet içinde partide desteği olmayan bir lidere dönüştürdü. Örneğin Bin Bella, bakanlıktan istifa edenlerin yerine atayabileceği sivil lider bulmakta zorlanırken Bin Bella'nın sivil siyasetçiler arasında da desteğinin olmaması ile Bumedyan, kendi önerilerini daha kolay kabul ettirme olanağı buldu. Çünkü bu haliyle sivil alan doğrudan Bin Bella'nın kendisi olmuş oldu. Böylelikle Bin Bella'nın hükümeti, kurulmasından kısa bir süre sonra Bumedyan'ın, yani ordunun etkisinde, bir hükümete dönüştü (Quandt, 1976: 205).

Gerçekten de bu dönemde Bumedyan'ın etkinliği hiç olmadığı kadar artmış, sırasıyla partiden ve meclisten sonra hükümette de güçlü bir lider haline gelmişti. Örneğin Genel Kurmay Başkanı Bumedyan doğrudan Savunma Bakanı olarak görev yaparken ona yakın birçok isim farklı bakanlıklarda hükümetin içinde yer alıyorlardı. İleride daha önemli görevler alacak olan Abdülaziz Buteflika hükümette önce Gençlik ve Spor Bakanı olarak yer almış sonrasında ise Dış İşleri Bakanı olmuştu. Buteflika Bağımsızlık Savaşı sırasında birçok bölünmede Bumedyan'ın yanında yer aldığı gibi kamuoyunda da açık bir şekilde Bumedyan'ın çevresinden olduğu biliniyordu (Harbi, 2016).

Bu dönemde bir yandan iktidarda git gide yalnızlaşan Bin Bella ile nüfus alanını git gide arttıran Bumedyan arasındaki (son) ittifak Ait Ahmed'in muhalif bir parti kurma girişimi sırasında yaşandı. Ait Ahmed FLN'nin Berberi kökenli, siyasi olarak ise Marksist gelenekten gelen bir lideriydi. Uzun süre Marksist fikirleri savunan Ait Ahmed, Bağımsızlık Savaşı sırasında FLN'ye katılmıştı. Ait Ahmed'i önemli yapan bir başka

etkisi ise Kabil’de⁵⁴ silahlı güçleri harekete geçirebilecek bir lider olmasıydı. Her ne kadar FLN liderleri arasında radikal kanada yakın olsa da uzun zamandır siyasetin içinde yer alması ve daha önce silahlı mücadele vermemesi onu sivil liderlerden yapıyordu. Bu nedenle sivil elit olarak Bin Bella’nın bir başka sivil lidere karşı tutum alması Cezayir Devleti’nin kurulması sürecindeki elitler arası ittifakta dikkat çekici durmaktadır.

Ait Ahmet’in parti kurmak da dahil olmak üzere siyasi girişimleri bizzat Bin Bella tarafından önlendi. Bin Bella böylece, kendisine karşı siyasi bir rakibi eleyerek iktidarını sağlamlaştırdığını düşünürken Ait Ahmed’in Kabil’deki Albay Mohand Ou El-Haj ile birlikte isyan başlatması Bumedyan’ın sahneye çıkmasına neden oldu (Belhocine, 2002: 186). Ait Ahmed’in öncülüğünde başlayan isyanın tam olarak Bin Bella’nın hükümetteki ve partideki Bumedyan etkisini azaltma girişimlerinin başladığı döneme denk gelmesi Bumedyan’ın etkisini daha da arttırmasına neden oldu. Çünkü Bin Bella’nın elinde, Bumedyan’ın kontrolündeki ordudan başka ayaklanmayı bastırarak bir güç yoktu. Üstelik Bin Bella’nın yönetememesi ile siyasi kriz silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüş, bu da Bumedyan’ın sahneye çıkmasını sağlamıştı.

Ayaklanma bu dönemde, Fas ile başlayan sınır anlaşmazlığı nedeniyle başarısız oldu.⁵⁵ Bunun en önemli nedeni kuşkusuz Fas ile 1963 yılında başlayan Kum Savaşı nedeniyle kamuoyunun hem Bin Bella’ya hem de Bumedyan’a destek olmasıydı. Ait Ahmed’i destekleyen Kabil’deki güçlerin önemli bir kısmı da dahil olmak üzere, o ana kadar ALN’ye henüz katılmamış olanlar da Bumedyan’ın komutasını kabul etti (Entelis, 1982). Bunu teorik bir şekilde ifade edecek olursak; ulusal güvenlik durumu tüm dikkatlerin dış tehdide yönelmesine neden olmuş ve askerleri sahneye çıkarmıştır. Bu nedenle bu olayların iki ciddi sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Birinci olarak dış tehdit durumu kitlesel ayaklanmanın önünü keserken; Bumedyan vatan sınırlarını yabancı güçlere karşı koruyan bir lider olarak git gide popüler hale geliyordu.

Gerçekten de bu dönemde Cezayir Ordusu seçilmiş bir hükümet gibi davranarak Fas ile ilişkileri germe yolunu seçmişti. Örneğin ordunun yayın organı El-Moudjahid Fas

⁵⁴ Berberi kökenlilerin yoğun nüfusunun olduğu bölge. Bu nedenle Cezayir siyasetinde etnik ve siyasi çeşitlilik açısından sembolik bir önemi bulunmaktadır.

⁵⁵ Fas ile Cezayir arasındaki sınır anlaşmazlığının temelinde Fas’ın Batı Cezayir’deki Ghara Djebilet bölgesinde hak iddia etmesi bulunmaktadır. Bölgenin petrol açısından zengin bir alan olması ve başta demir olmak üzere ağır sanayide kullanılabilecek materyalleri barındırması bölgenin önemini her iki devlet açısından da arttırmaktaydı (Stone, 1997: 47).

Kralı'nı "kukla"ya benzeten bir makale basarken askeri araçlar da Fas sınırına doğru ilerlemeye başladı. Diğer yandan Bin Bella, Cezayir'in Rabat büyükelçisinden Fas Kralı ile görüşmesini ve "Cezayir Ordusu'nun hükümetin işlerine karışmadığını" söyleyerek Kral'a saygılarını iletmesini söyledi. Bin Bella bir adım daha atarak dış işleri bakanını (Buteflika) Fas Dış İşleri Bakanı ile görüşmeye göndererek iki ülke arasındaki olası çatışmayı önlemeye çalıştı. Bakanların görüşmesinde ayrıca ülke liderleri arasında, Bin Bella ve Kral Hasan, resmi bir toplantı yapılması da kararlaştırıldı (Mortimer, 1968: 297). Ancak bakanların ve devlet liderlerinin adımları yetersiz kaldı. Bumedyan 14 Ekim 1963'te ordunun başına geçerek Fas sınırına doğru yola çıktı.

Sınır anlaşmazlığı gibi devlet kurulmadan önce ortaya çıkmış bir sorunun yeniden gündeme gelmesi ve bu sorunu çözmek için askeri yolların tek seçenek haline gelmesi Cezayir milliyetçiliğini arttırdığı gibi Cezayirlileri ve devlet bürokrasisini de ordunun en üst düzeydeki komutanının, Bumedyan'ın yanında yer almasını sağladı. Savaşın ardından Bumedyan'ın ordusu Kabil'e girerek Ait Ahmed'in oluşturmaya çalıştığı siyasi ses de kanlı bir şekilde olsa da susturmuş oldu. Kabil isyanını takiben ilerleyen yıllarda farklı bölgelerde daha önce farklı vilayetlerin komutanlığını yapmış birçok "albay", Bin Bella ve Bumedyan'ın zirvesine yerleştiği rejime karşı isyan girişiminde bulundu ancak tümü de kanlı bir biçimde bastırıldı (Entelis, 1982). Tarihler 1965'i gösterdiğinde Cezayir'de siyasi ve sosyal ortam, ancak Bağımsızlık Savaşı'nın bitmesinden üç yıl sonra normale dönebilmişti. Bu açıdan o dönemi yaşamış Kabilli bir kadının alıntılanmaya değer bir sözü bu dönemin özeti gibidir: "Fransızlarla savaş bitti; ancak şimdi Araplar arasında savaş başladı" (Vince, 2015).

Çatışma ortamının ancak üç yıl sonra sona erdirilmesi ile rejim göreceli olarak da olsa istikrar kazandı. Ancak isyanların bastırılması sırasında uygulanan şiddet, siyasi alanda demokratik olmayan yollara başvurulması ve siyasi rakiplerin ordu eliyle ortadan kaldırılması, daha ilk yıllarından itibaren, rejimin hem içeride hem de uluslararası alanda kötü bir imaja sahip olmasına neden oldu. Bu kötü imajı aşabilmek için ise Bin Bella'nın önünde dünya siyasetinin sunduğu nimetler vardı. Hatırlanacağı üzere, 1960'lı yılların dünya siyaseti sol fikirlerin farklı varyasyonlarının dünyanın farklı coğrafyalarında iktidarda olduğu ya da güçlü muhalif siyasi akımları oluşturduğu dönemdi. Çin'de Mao, Küba'da Che Guevara ve Castro, Yugoslavya'da Tito gibi siyasi liderlikler/akımlar sadece kendi ülkelerini yönetmiyorlar aynı zamanda birçok dünya ülkesine ama özellikle

yeni bağımsızlıklarını kazanarak sömürge yönetimlerinden kurtulan üçüncü dünya ülkelerine ilham kaynağı oluyorlardı. Bunların başında ise Cezayir ve onun sosyalist Cumhurbaşkanı Bin Bella geliyordu. Örneğin Bin Bella bir Fransız gazeteciye verdiği demeçte şunları söylemişti: “Benim için, Castro bir kardeş, Nasır bir öğretmen, Tito ise örnektir” (Aktaran Byrne, 2009: 437). Gerçekten de takip eden dönemde Bin Bella’nın izlediği siyaset, benzerlik kurduğu sosyalist rejimlerle benzerlik gösterdi. Bin Bella devlet merkezli bir rejim inşa ederken devletin kontrolündeki medya ise her gün sosyalizmi anlatmaya başlamıştı (Byrne, 2009: 437).

İçerideki sorunların üstesinden gelen Bin Bella, Che Guevara, Castro, Nasır gibi liderlerle görüşmeler yaptı, Moskova’ya resmi ziyarette bulundu. Tüm bunların politikaya yansımaları ise sosyalist fikirler etrafında tarım reformu, işçi hakları gibi Cezayirlilerin sosyal konumlarında iyileşmeler sağlayan adımların atılması oldu. Birçok sektörde de Nasır tarzı “millileştirmeye” başvurdu. O dönem kendini sosyalist olarak tanımlayan birçok liderin ya da partinin yaptığı gibi Bin Bella da Cezayir’in kendi kendine yeten bir ekonomisinin olduğunu, “Cezayir sosyalizmi” ile kalkınmanın mümkün olacağını iddia ederek sosyalist ekonomi programını hayata geçirdi (Ottoway ve Ottoway, 1970: 68).

Ancak Bin Bella’nın tüm bu girişimleri sadece reformdan ibaret değildi. Bin Bella bu dönemdeki atılımlarını aynı zamanda otoriterleşme adına da kullandı ve gücün merkezileşmesi, kendi çevresinde toplaması adına kararlar aldırdı. Bu durumu bazı çalışmalar Bin Bella’nın otoriter kişiliği ile açıklarken (Cook, 2007: 23; Zoubir, 1995: 122; Quandt, 1969: 206) bazı çalışmalar da Bin Bella’nın o dönem etkisi iyice artan orduya karşı güçlü bir siyasi cephe oluşturmak amacıyla otoriter gibi görünen arayışlar içinde olduğunu iddia ediyordu (McDougall, 2017; Stora, 2001).

Gerçekten de bu dönemde Bin Bella devlet lideri olmasının verdiği popülerlikle Cezayir’i dış politikada etkin bir ülke haline getirdi. Bu amaçla başlattığı ve Latin Amerika’dan Çin’e uzanan diplomatik hamleleri ile sadece Cezayir’i değil kendisini de popüler bir aktör haline getirdi. Buradan aldığı güçle, Bumedyan resmi görüşmeler yapmak için Kahire’deyken önce dış işleri bakanı Buteflika’yı görevden aldı. Sonrasında ise Bumedyan’ı görevden alarak onun yerine Tahir Zbiri’yi atadı (Roberts, 2007: 8). Bin Bella’nın atamaları bununla da sınırlı kalmadı ve ordunun genel kurmaylığını tümüyle değiştirerek Bumedyan’ın liderliğini yaptığı Ujda Grubu’nun ordudaki etkinliğine son

verdi (Belhocine, 2002: 186). Tüm bu hamleleri karşısında kendi gücünü daha da arttırmak için Fas ile sınır anlaşmazlığını kullandı ve “ulusal birlik” çağrısı yaparak tüm gücü kendi elinde toplamasına imkan veren olağanüstü hal ilan etti (Stone, 1997: 47).

Ancak bu durum çok uzun sürmedi ve 19 Haziran 1965’te birkaç ay önce görevden uzaklaştırdığı Bumedyan’ın askeri darbesi Bin Bella’yı tutuklayarak iktidarına son verdi. Darbe, Cezayir’in 22 Haziran’da ev sahipliği yapacağı konferanstan üç gün önce gelmiş olması, askerlerin Bin Bella’nın kongre sayesinde tüm dünyanın gözünde prestijini yeniden inşa edeceği ve kazandığı uluslararası popülaritesi ile içeride de hem partide hem de orduda gücünü arttıracığı endişesine kapıldığını akla getiriyordu (Lenzee, 2006: 27).

Radyoda darbe açıklamasını yapan Bumedyan, “istikrarsızlığın, demagojinin, anarşinin, yalanların” sona erdiğini “devrimin⁵⁶ devamının” başladığını ve ordunun Bin Bella hükümeti sırasında yapılan yanlışları onarmak adına “düzeltici hareket” olarak devreye girdiğini, tüm devlet kurumlarının normal düzeninde devam edeceğini, ordunun bu hamlesi ile devrimin önünün açıldığını ilan etti (Bumedyan, 1965: 7). Bumedyan’ın uzun süreli iktidarının da göstereceği gibi ordu, kendi iktidarının meşruiyetini Bağımsızlık Savaşı’na dayandıracaktı. Fransa gibi bir güce karşı verilen mücadelenin başarıyla kazanılması, yani “devrim”, ordunun söyleminde, Cezayirlilere bağımsızlığı armağan eden bir faktördü ve bu nedenle onun iktidarı her türlü siyasi tartışmanın üstünde yer alacaktı. Bu söylem ilerleyen on yıllarda öylesine baskın bir hale gelecekti ki milliyetçilik, devrim gibi ifadeler Cezayir siyasetinde ordunun iktidarının meşruiyetini, haklılığını ve gerekliliğini hatırlatan terimlere dönüşecek orduya tüm siyasi tartışmalardan uzak kutsal bir sıfat yükleyecekti. Örneğin Bumedyan’ın darbeden sonra söylediği “Biz halkız, bir devrimiz” sözleri Cezayir ordusunu, Cezayir ile ilgili tüm kutsalların merkezine yerleştiriyordu (Yeksaf, 1982: 106; Ruedy, 1992: 106).

Öte yandan siyasi elitlerin bölünmüşlüğü’nün siyasi alanı ordu karşısında ne kadar zayıf durumda bıraktığına bir başka örnek ise darbenin hemen ardından nüfuslu siyasilerden çok az tepki gelmesidir. Örneğin siyasi büro üyelerinden sadece iki üye, Bin Alla ve

⁵⁶ Devrim kelimesi Cezayir siyasetinde Bağımsızlık Savaşı’na atfen sıkça kullanılır ve kast edilen Bağımsızlık Savaşı sırasında hayal edilen ve hedeflenen eşit, özgür ve sömürücünün olmadığı bir Cezayir’dir. Bu nedenle farklı siyasi hizipler tarafından bu kelime sıklıkla kullanılır. Romantik bir ideale dönüşen bu dil, aynı zamanda hiziplerin, siyasi partilerin kendi dillerini meşrulaştırdıkları bir kavramdır. Devrim kelimesi ile benzer şekilde, literatürde sıkça yer alan “devrimci nesil” ifadesi ise Bağımsızlık Savaşına, başka bir deyişle “devrime” katılmış isimleri içerir.

Nekkache, Bin Bella'nın yanında yer aldılar. Kuşkusuz bunda en büyük etmen, Bin Bella'nın kendisini Cezayir'in lideri yapacak gücü elinde toplayabilmek için uzun süredir rakip siyasi oluşumları ordu eliyle tasfiye etmesiydi. Benzer şekilde solculardan İslamcılara kadar FLN dışındaki siyasi oluşumların ordunun darbesine karşı tepkileri çok sert değildi. Birçoğu “bireysel güç”ü sona erdireceği için darbenin kuracağı rejimi merakla beklemeye başlamıştı.

Tüm bu süreçten birkaç teorik not çıkarmak için Desch'in modeline dönecek olursak; iç tehdit ve dış tehdit ortamlarının elit davranışları üzerindeki etkisini ölçmesi bakımından bölüm anlamlı sonuçlar barındırmaktadır. Örneğin, önceki sayfalarda detaylı bir şekilde açıklandığı gibi: (1) Dış tehdit ortamı elitler arasındaki güç mücadelesini gizleyerek sivil kontrolü kolaylaştırmıştır. (2) İç tehdidin yüksek olduğu durumlarda ise sivil kontrol zorlaşmıştır. Benzer şekilde bölüm, siyasi liderler arasında parçalanmışlığın sivil kontrolü değil, askeri kontrolü güçlendirdiğini göstermiştir.

BÖLÜM 3: DÜŞÜK TEHDİT ORTAMINDA ASKERİ KONTROLÜN İNŞASI (1965-1999)

Yaklaşık on yıl süren bağımsızlık savaşı kuşku götürmez bir şekilde kanlı geçerken Evian’dan sonraki sürecin de benzer geçtiğini söylemek çok iddialı bir yaklaşım olmaz. Gerçekten de elitler arası mücadelenin kanlı çatışmalara dönüştüğü Evian sonrası dönemde Cezayir, siyasi tartışmalara değil güç mücadelesine hatta elitler arası çatışmalara tanık olmuştur. Nihayetinde ise 1965 yılında Bumedyan yönetimindeki askeri darbe ile bu mücadele kanlı bir şekilde bastırılmış, Cezayir askeri otoriter düzeninin istikrarda ve kalkınmada “altın çağı” başlamıştır.

Bumedyan’ın askeri darbesi bu açıdan Cezayir tarihinde olumlu bir çağrışım yapıyormuş gibi dursa da yaklaşık on beş yıl süren askeri rejim, günümüz Cezayir’inin otoriter yapısını sağlamlaştıran bir özelliğe sahiptir. Gerçekten de bu dönemde inşa edilen kurumlar her ne kadar zaman zaman dönüşüm geçirmiş olsa da hala günümüzdeki Cezayir’i yönetmeye devam etmektedir. Başka bir deyişle bu dönemde kurulan kurumlar ve yönetme geleneği günümüz Cezayir’inin otoriterliğinden doğrudan sorumludur. Bu açıdan devletin inşa süreci olan Bumedyan dönemini anlamak günümüz Cezayir’inde siyasal sistemi, siyasal kültürü ve sivil asker ilişkilerini de anlamayı kolaylaştıracaktır.

Bumedyan yönetiminde inşa edilen sistemin en tepesine “devrim konseyi”ni koymak mümkündür. Takip eden başlıkta detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere, devrim konseyi Bumedyan döneminde Cezayir’i doğrudan yönetmekle kalmadı aynı zamanda Bin Bella döneminde yarım kalan -daha doğru bir ifadeyle yeni başlanan- devletin inşasında da orduyu karar alma mekanizmasının merkezine koyacak şekilde tamamladı. Darbe sonrasında Devrim Konseyi’ne sunulan ayrıcalıklı konum, FLN’nin elitler arasındaki ve siyasi hayattaki ağırlıklı konumunu kaybetmesine neden oldu. Tek elden ve ordu içinde küçük bir odaya dönüştürülen göstermelik bir parti ile yönetilen Cezayir’de siyasal sistem, kuşku götürmez biçimde otoriter hale gelirken devletin diğer kurumları da merkezi otoriteye aşırı bağımlı, tıpkı bir ordu gibi hiyerarşik bir şekilde yönetilen bir yapı halini aldı.

Albay Bumedyan’ın ve Cezayir Ordusu’nun bu eşsiz konuma gelmesi elbette sadece tarihsel faktörlerle açıklanamaz. Bumedyan’ın uzun iktidarı döneminde içeride neredeyse hiç meydan okuma ile karşılaşmamasına birçok yapısal faktör de eşlik etti. Örneğin bu

dönemde Cezayir, dış politikada uzun zaman sonra “düşük tehdit” durumu ile karşı karşıya kaldı. Böyle dönemlerde ordular, içe dönük bir yapıya bürünürler. Gerçekten de bu dönemde Cezayir önemli dış politika krizleri yaşamazken aynı zamanda artık devletin de yönetici olan ordunun da tüm meşguliyeti iç politikaya dönük olmuştur. Bumedyan’ı iktidarda tutan bir diğer etmen ise ekonomidir. Bu dönemde birinci olarak Cezayir’deki petrol ve doğalgaz sahalarındaki üretim tesisleri git gide modernleşirken uluslararası piyasada da her iki enerji kaynağının da fiyatlarının yükselmesi ile Cezayir, görece refah bir dönem yaşamıştır. Cezayirlilerin yakın zamanda sömürgecilik döneminde ayrımcılığa maruz kaldığı, takip eden dönemdeki bağımsızlık savaşında yaşamlarının ve sahip oldukları her şeyin harap edildiği düşünüldüğünde (görece) ekonomik refah iktidara önemli olanaklar sunuyordu.

Ancak Bumedyan’a siyasi anlamda birçok olanak sağlayan bu etmenler kendisinden sonraki (bu bölümün ikinci kısmında tartışılacak) dönemde Çadli Bincided için en büyük sıkıntılardan birine dönüştü. Uluslararası piyasada petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki düşüş sadece ekonominin kötü gitmesine neden olmadı aynı zamanda Bumedyan’ın ölümü ile birlikte içeride bürokrasiyi bir arada tutan lider faktörü de ortadan kalkmış oldu. Çünkü Bumedyan ülkesini sadece sertlikle yöneten bir albay değil aynı zamanda ordu içinde farklı hiyerarşileri bir arada tutabilen bir liderdi. Onun yokluğu ise hiyerarşik bir biçimde yönetilmeye alışmış bürokrasinin üzerinde otorite eksikliği anlamına geliyordu. Bu eksiklik en çok 1980’lerde hissedildi. Ekonomik krizlerin tetiklediği siyasi gerilimler toplumsal ayaklanmalar ile rejimi tehdit eder hale geldi. Bu nedenle Bumedyan döneminin aksine Bincided dönemi, rejimin iç sorunlarla boğuştuğu hatta var olma tehlikesi geçirdiği bir dönem olmuş ve aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır:

Tablo 3: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol (1965-1999)			
		Dış Tehdit	
		Yüksek	Düşük
İç Tehdit	Yüksek		1978-1999
	Düşük		1965-1978

Öte yandan bu dönem Cezayir ordusunun iç yönelimli askeri bir doktrin benimsemesinin temel yapıtaşlarının olduğu dönem oldu. Özellikle Bumedyan döneminde tehdit ortamının olmaması ordunun, siyasi alanı yeniden şekillendirdiği ve bu şekillendirmede kendisine merkezi ve siyasi bir rol vermesini kolaylaştırdı. Takip eden Bincedit döneminde ve iç savaş sürecinde ise iç tehdit ortamının artması ile birlikte ordu, iç yönelimli doktrini ile birlikte her türlü meydan okumaya karşı siyasi ve toplumsal alanı şekillendirme çabasına devam etti. Bu bakımdan bu bölümü iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Bumedyan dönemini (1965-1978) ele alan birinci kısım, iç tehdidin olmaması ile Cezayir Ordusu'nun yönetimde kurumsallaştığı süreci kapsarken, ikinci kısım ise farklı biçimlerde ve farklı aktörlere yönelik iç tehdit ortamının yüksek olduğu, Bincedit'in Cumhurbaşkanlığı ile başlayıp iç savaşın sona erdiği dönemi (1978-1999) ele almaktadır.

3.1. Düşük Tehdit Ortamında Otoritenin ve Devletin Yeniden İnşası (1965-1978)

Bu başlığın doğrudan konusunu Bumedyan dönemi oluşturur. Bu bölümün önemi ise ordu eliyle inşa edilen devlet aygıtlarının hem bu dönemde hem de takip eden dönemlerde sivil asker ilişkilerini nasıl ve ne düzeyde etkilediğine dair önemli ipuçları verecek olmasıdır. Bunu yaparken bölüm, devlet kurumlarının inşa sürecini tek tek aktarmak yerine ilgili kurumların otoriter, askeri, hiyerarşik, demokratik olmayan yollarla inşa edilme sürecini ve sonuçlarını tartışacak. Bu kısım aynı zamanda tezin temel argümanlarından birine cevap verecek ve ilgili kurumların nasıl bir devlet kurumundan ziyade bir çıkar grubuna hizmet eden yapılanmalara dönüştüğünü gösterecektir.

Bumedyan dönemi yaklaşık yirmi yıl sonra elitler arası mücadelenin zor kullanılarak bastırıldığı, askeri denetim ve inşa yoluyla tüm muhalif elitlerin susturulduğu bir dönem oldu. Yine de bu dönemi tek başına Bumedyan'ın askeri darbesi ile başlatmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Bumedyan'ın askeri darbesi ile gerçekleştirdiği bastırma Bin Bella döneminde başlamıştı. Yaklaşık üç yıllık Bin Bella döneminde muhalif elitler veya muhalif koalisyonlar ya partiden uzaklaştırılmış ya da istifa etmek zorunda kalmışlardı. Bumedyan dönemi ise Bin Bella döneminden kalan tüm anti-demokratik uygulamaların kurumsal alt yapısının pekiştirilerek devamının sağlandığı bir dönem oldu. Bu bağlamda hem devletin ve kurumlarının inşası hem ekonominin temellerinin atılması hem de dış politikanın ilkelerinin belirlenmesi, kendisinden önceki Bin Bella dönemi ile benzerlik

gösterirken hem de tüm bu faktörler birbirini tamamlayacak şekilde bir bütün olarak Cezayir Devleti'nin kurucu elitlerinin imzasını taşır ve takip eden on yılların belirleyici haline gelir.

3.1.1. *Le Pouvoir*'ın⁵⁷ İnşasında Ordunun Rolü

Bin Bella sırtını yaslayacağı bir kurum bulamazken iktidarda kalmak için farklı güç çevreleri arasında bir denge oyunu kurmuştu. Bumedyan ise öncelikle ordunun lideriydi ve tam olarak güvenilebileceği kendi elleriyle inşa ettiği bir kurum vardı. Bu yüzden denge oyunu oynamasına gerek yoktu. Bunun sonucu olarak Bumedyan'a düşen Bin Bella döneminde kurulan otoriter yapının mükemmelleştirmesi, kendisinin merkezde yer aldığı elitlerin iktidarını garanti edecek bir makineye dönüştürülmeliydi. Bunun için Bumedyan dünyada eşine az rastlanır bir model geliştirdi. Bağımsızlık Savaşı'nın en başından beri hareketin içinde yer alan ve Cezayirli elitler arasındaki hizipleşmenin son derece farkında olan Bumedyan, Genel Kurmay Başkanlığı makamını kaldırdı. İkinci olarak ise kendisini Savunma Bakanı olarak atadı. Başka bir deyişle Bumedyan kendisinin Savunma Bakanlığını hem de Genel Kurmay Başkanlığını yaptı. Böyle bir hamlenin elbette en önemli hedefi orduyu kontrol etmeye devam etmektir. Bu Cezayir için ilk olmasına rağmen son olmayacaktı. Bumedyan 2000'li yıllarda dahi örnekleri görülecek bir gelenek başlatmıştı.

Kuşkusuz bu kurumsallaşmanın başında devrimin hemen ardından kurulan “Devrim Konseyi” gelmektedir. Devrim Konseyi Bumedyan dönemi boyunca neredeyse tüm karar alma süreçlerinin merkezinde, diğer tüm devlet kurumlarının tepesinde yer alan bir kurumu ifade etmekteydi. Öyle ki Devrim Konseyi'nin kurulması ile birlikte anayasa rafa kaldırılırken meclis lağvedildi. Her ikisinin görev ve sorumlulukları doğrudan Devrim Konseyi'ne verildi. Bu döneme kadar hem bağımsızlık savaşı boyunca hem de üç yıllık Bin Bella döneminde tüm siyasetin merkezi haline gelen FLN'nin siyasi bürosu lağvedilerek parti, ALN içinde, bir odadan yönetilen küçük bir organ haline getirildi.

Tek partili dönem boyunca, tek parti ile yönetilen Suriye, Irak, Tunus ve hatta Türkiye gibi örneklerin aksine Cezayir'de FLN'nin işlevi diğerlerinden farklıydı. Diğer örneklerin

⁵⁷ Fransızca güç, iktidar, hükümet gibi anlamlara karşılık gelen bu kelime aynı zamanda belirgin bir gücün kesin hakimiyeti biçiminde kavramsal kullanımı da vardır. Kelimenin Türkçe metinde özellikle kullanılışının temel nedeni Cezayir üzerine yazılmış sadece Fransızca değil aynı zamanda İngilizce, Arapça, İspanyolca gibi farklı dillerde de “otorite” anlamında kullanılmasıdır.

aksine FLN bir ideoloji partisi değildi. Bunun yerine devletin bir parçası gibi hareket ediyor, otoriter liderlerin kararlarını meşrulaştıran bir kurum işlevini görüyordu (Roberts, 2007). Tek partili dönem boyunca FLN hem Ulusal Meclis üyelerini hem de belediye meclislerinin üyelerini seçti. Başka bir deyişle ise FLN devletin tek siyasi organı olarak tüm siyasi kararların alındığı bir organ haline geldi. FLN'nin siyasi yapılanması ise teorik düzeyde Leninist fikirlere dayanıyordu ve devletin ve onun ideolojisinin koruyuculuğu rolünü üstleniyordu. Başka bir deyişle FLN'yi kontrol eden ordu, FLN üzerinden devletin ve ideolojisinin de koruyuculuk rolünü üstleniyordu (Entelis, 2016: 165, Nellis, 1983: 372; Mortimer, 1981: 420). Kısaca FLN bir siyasi parti değil kararların alındığı bir platform haline geldi. Örneğin uzun süreli Bumedyan iktidarında FLN hiç kongre yapmadı. Böylelikle tüm güç “partideki ve ordudaki birçok farklı hizip arasında işbirliğini kolaylaştırması amacıyla kurulan ama aslında sadece askeri bir organ olan” Devrim Konseyi'ne verilmiş oldu (Toth, 1994: 60).

Konseyin 26 üyesini, darbe sırasında Bumedyan ile hareket edenler ve eski siyasi büro üyeleri oluştuyordu. Üyelerin neredeyse tamamı bağımsızlık savaşı sırasında Bumedyan'ın yanında yer almıştı. Hepsi bağımsızlık savaşı sırasında yaşanan hizipleşmede Bumedyan'ın liderliğinde toplanan Oujda Grubu'nun üyeleriydiler. Kısacası Devrim Konseyi Bumedyan'a sadakatini ispatlamış askeri üyelerden ve liderlerden oluşuyordu. Söz konusu liderler arasındaki en önemli farklılık ise geçmişte elitler arası mücadelede her birinin farklı pozisyonlar alabilmiş olmasıydı. Ancak Bumedyan her birini bir çatı altına toplayarak önce darbe yapmayı başarmış ardından da bir arada çalışmanın koşullarını yaratmıştı (Stone, 1997: 51).

Söz konusu grubun önemli özelliklerinden bir tanesi de şehirli orta sınıftan geliyor olmasıydı. Dönemin Cezayir'inde birçok şehirli orta sınıf üyesi gibi bu isimler de Frankofon'dular. Devleti yönetecek yeni elitin sosyal yapısı sonraki yıllarda da devletin yeni yöneticilerini daha doğrusu yeni elitlerin bürokraside yükselme kriterinin belirleyicisi oldu. Takip eden on yıllarda sadece bürokrasinin üst tabakası değil aynı zamanda bakanların danışmanları da benzer çevreden gelerek devletin teknokratik⁵⁸

⁵⁸ Cezayir siyasi yapısı üzerine pek çok çalışma Entelis ile benzer şekilde bir “teknokrat” takımından bahseder. Ancak burada bahsedilen teknokratlık, bilinenin aksine, ne herhangi bir aileyi ne de devlet yönetiminin herhangi bir alanındaki profesyonelliği kast eder. Burada kullanılan teknokratlık, bağımsızlık savaşı sırasında etkin rol oynamış liderlerin, kendi çevreleri ile kurduğu “klientalist” ilişkiyi kast eder ve Cezayir'de teknokrat sınıfın tam karşılığı da söz konusu liderlerin devlet yönetiminde kurmuş oldukları

sınıfının gelişmesine katkı sağladılar (Werenfels, 2007: 35 ve 38). Başka bir deyişle devletin 1990'lı yılların sonlarında ve 2000'li yılların başlarında bürokrasisi benzer sosyal ve siyasi çevreden gelen, benzer dil eğitimi almış elitler tarafından yönetilmeye devam edecek bu da yönetici elitin kendi sürekliliğini sağlamasına yardımcı olacaktı.

Üyeleri kim olursa olsun Devrim Konseyi tartışmasız bir biçimde ülkenin en üst organı haline geldi. Doğrudan bir hükümet olmasa bile tüm karar alma süreçlerini elinde tuttu. Örneğin dışişleri bakanlığı, iç işleri bakanlığı, savunma bakanlığı, finans ve tarım bakanlığı gibi ülkenin iç ve dış siyasetinde kilit konumda olan bakanlıklar Devrim Konseyi tarafından yönetildi. Geri kalan bakanlıkların bir kısmı Bin Bella dönemindeki hükümetin bazı üyelerine teslim edilirken bir kısmı ise daha önce ne Devrim Konseyi'nde ne de Bin Bella hükümetinde yer almışlara verildi (Quandt, 1969: 145-146). Başlangıçta danışma meclisi görevi göreceği söylene de aslında Devrim Konseyi baştan aşağı devleti temsil ediyor, neredeyse tüm bürokratik ve yönetsel mekanizmayı elinde topluyordu (Stone, 1997: 51).

Tüm bunların dışında üyeler arasında dikkat çekici olanlar ise Bin Bella hükümetinin önde gelen iki ismi, Mahsa ve Boumaza'ıdır. Bu şekliyle konsey hem askeri liderler arasında, başka bir deyişle ordu içinde uzlaşmayı sağlama hedefi taşıırken aynı zamanda önde gelen sivil liderleri de dahil ederek siyasi alanda da bütünlüğü kurmayı hedeflemekteydi (Ottoway ve Ottoway, 1970). Bumedyan'ın kurduğu yeni kabinede dikkat çekici bir başka nokta ise Bumedyan'ın kendisinin az eğitilmiş, asker ve Arap-İslamcı yönelimleri sahip bir lider olmasına rağmen görev verdiği hükümet üyelerinin önemli bir kısmının iyi eğitilmiş Frankofon kökenli olmasıydı (Quandt, 1969: 246). Devrim Konseyi'nin yanı sıra doğrudan Bumedyan'ın kontrolü altındaki bakanlıklar da "Bakanlar Komitesi" adı altında tek bir çatıda kurumsallaştı. Böylelikle yeni devleti yönetecek üç kurum inşa edilmiş oldu: Devrim Konseyi, Bakanlar Konseyi ve parti (FLN).

Tüm bu mekanizmanın merkezinde ve tepesinde yer alan Bumedyan ise darbe gerçekleştiğinde yalnızca 32 yaşındaydı ve Cezayir ulusal hareketinin "tarihi" karizmatik liderlerinin aksine silahlı mücadelenin ürünüydü. Bumedyan'ın bilinen en eski siyasi

yapılanmadır. Bu yapılanma her ne kadar bağımsızlık savaşı sırasında ve devletin kurulmasında önemli roller oynasa da devlet içinde kendi çıkarlarını gözetken bir yapılanma halini aldı (Entelis, 2016: 175-178).

etkinliği Kahire’de el-Ezher’deyken PPA militanı olan Cezayirli öğrencilerle temas halinde olmasıydı. Burada silahlı mücadeleye de katılan Bumedyan, ALN öncesinde Mağrip Bağımsızlık Hareketi’nin bir üyesiydi. Birçok diğer Cezayirli liderden farklı olarak Arapçası Fransızcasından daha iyi olan tek liderdi. Benzer şekilde, yine diğerlerinin aksine Bumedyan bir üniversite eğitimi almamış bunun yerine klasik medrese eğitimi, yani daha çok dini eğitim almış biriydi. Çoğunlukla kırsal kesimde hayatını sürdürmüş, Cezayir ulusal hareketinin diğer liderlerinin aksine savaş öncesinde herhangi bir siyasi partiye üye olmadığı gibi herhangi bir siyasi eyleme de katılmamıştı. Ancak Mısır’da kaldığı süre Bumedyan’ı siyasi olarak iki fikrin karışımı haline getirmişti. Çocukluğu ve gençliği boyunca dini ve geleneksel eğitim alan, Kahire’ye gidene kadar kırsal kesimde büyüyen Bumedyan burada Arap milliyetçiliği, sosyalist milliyetçilik fikirleri ile tanışmıştı. Mısır’da tanıdığı bu fikirlerin de etkisiyle yeni Bumedyan artık hem İslami değerleri hem de (milliyetçi) sosyalist fikirleri harmanlayan biri haline gelmişti.

Bu geçmiş Bumedyan’ı Cezayir ulusal hareketine katıldığı dönemde de sosyalist milliyetçilik, Üçüncü Dünyacılık gibi fikirleri ile tanınan Bin Bella’ya yakınlaştırmıştı. Ancak Bumedyan’ın bu harmanlanmış fikirlerinde İslami ton her zaman daha yoğun olarak görülecekti.⁵⁹ Örneğin askeri darbe birçok açıdan Cezayir siyasi tarihi için birçok demokratik olmayan yöntemin önünü açmış olsa da muhafazakar kesim tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Bunun en önemli sebebi Bumedyan’ın yeni devlet başkanı olarak sosyalizm hedefinin sadece sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramları çağrıştıracak şekilde ekonomi ile sınırlı kalacağını açıklaması, Bin Bella’nın aksine sosyalizmden bir ideoloji olarak bahsetmemesidir. Bumedyan’ın yeni devlet diline İslami ve muhafazakar değerleri daha fazla dahil etmesi açık bir şekilde başta ulema olmak üzere muhafazakar kesimler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Boundal, 2003). Bu nedenle beklendiği gibi, Bumedyan döneminde Bin Bella döneminkinin aksine devlet dilinde sosyalist ton azalmış bunun yerine İslami dil daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bumedyan bu değişimi darbenin

⁵⁹ Bumedyan’ın takip ettiği İslamcı dil ve İslam’ı ve dini değerleri önceleyen politikası nedeniyle (Şeyh Abdullah) Bin Badis ve çevresi tarafından ordunun yaptığı darbe çok yadırganmadı (McDougall, 2017: 251-252). Bin Badis Cezayir İslamcılığının ilk lideri konumundaydı ve hem bağımsızlık savaşı sırasında hem de sonrasında etkili olan Ulema’nın da kurucusuydu (Lenze, 2016: 17). Burada asıl ilginç olan nokta ise Bin Badis ve çevresinin alkışlarla karşıladığı darbe ile kurulan askeri yönetim yaklaşık yirmi beş yıl sonra bir başka İslamcı partinin önünü kesecek ve bu darbe ordunun Cezayir’de İslamcılarının karşısında olduğu ününü yayacaktı.

hemen ardından yeni döneme ilişkin ilk ipuçlarını verdiği konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir:

Sosyalizm bizim tarihsel miraslarımızdan biridir. [...] Bu bizim halkımızın isteğinin ve talebinin ifadesidir. Şu andan itibaren sözde sosyalizm sona ermiş sosyalist ekonomi dönemi başlamıştır (Bumedyan, 1965).

Bumedyan'ın bahsettiği “sosyalizm” bir ideolojiden çok otoriter yönetim biçimiydi. Her ne kadar Marksist çevrelerde sosyalizm “burjuva demokrasisinin gelişmiş bir biçimi” olarak görülse de Bumedyan için sosyalizm, tıpkı Sovyet ülkelerinde olduğu gibi, tek partinin hakimiyeti anlamına geliyor, sosyalizmin söylemi ise yönetici elitin hem toplum hem de ekonomi üstündeki tekeli meşrulaştırılıyordu (Boundal, 2003: 5).

Askeri darbeden sonra yeni devletin en önemli özelliği orduya ve devlet bürokrasisine hükmeden gerçek bir liderinin var olmasıydı. Bin Bella Cezayir'in resmi olarak en tepedeki temsilcisiydi. Ancak ne toplumun ne de devletin gerçek lideriydi. Kitleler arasında popüler bir siyasetçi olmasına rağmen parti içinde yetersizdi ve iktidara gelmek için de iktidarda kalmak için de her zaman Bumedyan'ın askeri desteğine ihtiyacı vardı. Bumedyan ise Bin Bella'nın tersine, Bağımsızlık Savaşı sırasında özenle inşa ettiği devletin neredeyse tüm bürokratik aşamalarında hakimiyet sahibiydi ve bu da onu sadece sistemin bir parçası değil sistemin kendisi haline getiriyordu (McDougall, 2017: 252).

İki lider ve yönetim tarzları arasında bir başka önemli fark ise Bin Bella'nın Bağımsızlık Savaşı'ndan önce Cezayirliler arasında popülerlik kazanan bir lider olmasıdır. Bin Bella'nın liderlik anlayışı doğrudan kitlelerle iletişim kurmaya dayalıydı. Bumedyan ise halk arasında popüler olan bir lider değildi. Etkinliği daha çok ordunun da dahil olduğu devlet kadroları arasındaydı. Bu nedenle Bumedyan, Bin Bella'ya kıyasla daha otoriter olmakla birlikte teknokrat kadro ile yönetimini paylaşıyordu. Bumedyan'ın liderlik karakterinin de ipuçlarını verdiği gibi, Bumedyan Cezayirlilere önderlik edecek bir lider yerine daha çok devletin, sistemin sembolü ve hatta sahibi haline geldi. Örneğin darbeden haftalar sonra dahi Cezayirliler, ülkeyi bundan sonra yönetecek olan Devrim Konseyi'nin üyelerinin kim olduğunu bilmiyordu. Tek bildikleri “albay” Bumedyan'ın artık gücün gerisinde kalmakla yetinmeyeceği, doğrudan yönetimi ele aldığıydı (Stone, 1977: 50).

Bumedyan ile özdeşleşecek devletin yeni sisteminde yönetim biçimi olarak neredeyse hiçbir değişiklik yaşanmadı. Özellikle muhalifleri tarafından rejim, sıklıkla yeni sistemde

değişen tek durumun lider olduğunu Bin Bella'nın yerini Bumedyan'ın alması dışında hiçbir değişikliğin yaşanmadığı suçlamasıyla karşı karşıya kaldı. Gerçekten de yeni rejim, Bin Bella'nın yarım bıraktığı işi tamamlayarak merkezileşmeyi had safhaya çıkardı. Toplumun birçok farklı kesiminden gelen rejim karşıtı gösterileri bastırırken bir yandan da “rejimin güvenliği üzerinden” askeri güvenlik devleti yarattı (Miş, 2012: viii).

Örneğin ülkenin etkin öğrenci sendikaları FLN'ye bağlı hale getirildi. Bu durum karşısında öğrencilerin okulları boykot etmeleri ve gösterilere başlamaları çok uzun sürmedi. Ancak özellikle Ali Kafi ve el-Hadj gibi muhalif siyaset yürütebilen liderlerin de susturulması ile öğrencilerin muhalif pozisyonu da çok uzun sürmedi. Bu durumun en önemli sonucu, Bumedyan'ın artık kolay kolay iç tehditle karşı karşıya kalmayacağıydı (Stone, 1977: 51-52).

Bumedyan'ın son yıllarında ilk kez bir anayasa yazma girişimi başlatıldı. 1976'da kabul edilen anayasa taslağı, Ulusal Beyanname görünürde ulusal meclisin yıllar sonra yeniden açılacağını müjdeliyordu ama meclisin tüm yetkileri alınmıştı. 1977'de açılan meclisin yasa yapma yetkisi yoktu. Bunun yerin yasa yapma, hükümeti kurma gibi görevler Bumedyan'a verilmişti. Üstelik meclis, çok partili demokrasiden yoksundu. Cezayirli uygun gördükleri bir adayı seçmiyor, FLN içindeki elitlerin hazırladığı ve Devrim Konseyi'nin uygun gördüğü listeyi onaylamak zorunda kalıyordu (Quandt, 1998: 27-28).

Görüldüğü üzere, Bumedyan döneminde siyasi alan açık bir şekilde Bumedyan'ın liderlik ettiği Devrim Konseyi tarafından tekelleştirilmiş, yönetici elit rakipsiz kalmıştı. Ancak rejimin kendi iktidarını sağlamlaştırma girişimleri siyasi alan ile sınırlı kalmadı. Rejim aynı dönemde kendisi için siyasi bir dil geliştirdi ve bu sayede hem kendi otoriterliğini meşrulaştırmanın yollarını ararken hem de sosyal alanı, tıpkı siyasi alanı tekelleştirdiği gibi, kontrol edecek bir devlet ideolojisi üretti.

3.1.2. Askeri Otoriterliğin Sosyal İnşası

Bumedyan eliyle kurulan yeni iktidarın sosyal zeminini büyük oranda FLN ve FLN'nin bağımsızlık savaşındaki rolünden gelen meşruiyeti oluşturuyordu. Bu dönemde FLN, devletin tek resmi partisi olarak bürokratik karar alma mekanizmalarından dışlanmış olsa da büyük oranda iktidarın meşruiyetinin aracıydı. Çünkü FLN, kendisinden önceki birçok siyasi partiyi kendi içinde birleştirmekle kalmıyor söz konusu siyasi partilerin de sesinin kısılması anlamına geliyordu. Yeni iktidarın temel uğraşlarından biri de FLN'yi

bağımsızlık savaşının önemli bir aktörü olarak görmenin ötesinde tek aktörü olarak sunmaktı. Bu aynı zamanda FLN'den önceki birçok siyasi partinin varlığını, daha genel manada ise FLN öncesi Cezayir siyasi tarihini yok saymak anlamına geliyordu (Malley, 1996: 35-36). Bu durumun önemli bir sonucu ise aslında FLN öncesinde Cezayir siyasi tarihinde var olan çok sesliliğin görmezden gelinerek FLN'nin tek parti, tek iktidar, tek yönetim mekanizması olarak güçlendirmesiydi. Bu söylem, Cezayir bağımsızlık savaşına da katılan tarihçi Muhammed Harbi'nin yerinde ifadesiyle FLN'yi "tabula rasa" haline getirdiği gibi tüm Cezayir tarihini FLN ile başlatıyordu (Harbi, 1975). Böylelikle yeni nesil Cezayirliler için Cezayir siyasi hayatı sadece FLN'den ibaret, tek sesli bir anlayış haline geliyordu. FLN'nin Bağımsızlık Savaşı'ndan getirdiği miras ise her türlü demokratik olmayan uygulamayı meşrulaştırıyordu.

Rejimin toplumsal alanı, tıpkı siyasi alanda yaptığı gibi, kontrol etme siyaseti 1971 başlattığı kültür devrimi ile başlar. Toplumun farklı alanlarında devletin ideolojisini hakim kılmayı amaçlayan kültür devriminin önemli alanlarından birisi tarihin yeniden yazılmasıydı. Bu bağlamda FLN'nin Cezayir siyasi hayatında konumlandırılması siyasi manada da Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın tarihinin yeniden yazılması ile başlar. Bumedyan önderliğindeki rejimle ters düşen ancak Bağımsızlık Savaşı'nda rolü olan birçok tarihi lider "ihaneççi" biçiminde tanımlandı. Örneğin Bumedyan döneminin kültür devriminin bir parçası olarak Bağımsızlık Savaşı sonrası dönemde iktidar mücadelesinde rakip olanlar devrimin içerideki düşmanlarıydı (McDougall, 2006). Başka bir açıdan ise rejim, kendisi için "öteki" ilan etti. Bu süreç sadece rakiplerini ve muhaliflerini marjinalleştirmesine yaramadı aynı zamanda kendisini de sonraki on yıllarda Cezayir'e hükmedecek "olağanüstü elit"e dönüştürdü (Entelis ve Arone, 1994).

Rejimin yeni Cezayir tarihi, Cezayir halkının ve muhaliflerin sömürge karşıtı mücadeledeki rolünü küçültürken bunun yerine ordunun ve onun lideri Bumedyan'ın rolünü yüceltiyordu. Cezayir tarihinin yeniden yazımı 1966 yılında, tüm okulların millileştirilmesi ile başladı. Bu karara yayınevlerinin millileştirmesi de eşlik etti. Hatta askeri otoriter rejim daha da ileri giderek tarihin yeniden yazım sürecini yönetecek bir kurum inşa etti: National Center for Historical Studies (HCHS). Bu kurumun en kaba tabiri ile görevi tarihi yeniden yazmaktı. Ancak bu tarih yazıcılığı elbette iktidardan bağımsız düşünülemezdi. Bu açıdan HCHS'nin görevi tarihin karmaşık sayfalarını yeniden tartışmaya açmak değil tam tersine iktidarın "buyruklarına" uygun ve FLN'nin

iç siyasette kullanabileceği yeni bir tarih yazmaktı (Stora, 2007: 190). Çıkarılan bir kanunla da HCHS'nin yetkisi dışında tarih ile ilgili yazmak yasaklandı. Böylelikle ordu eliyle yazılan tarih sadece okullar yoluyla değil daha genel bağlamda “okuma” yoluyla Cezayir bilincinin bir parçası olacaktı.

Bu nedenle Bumedyan dönemi Cezayirlilerin kendi tarihine ve gerçekliğine yabancılaştığı dönem oldu. Örneğin bağımsızlık savaşı sırasında şehit olan birçok militanın ya da politikacının ismi Cezayir sokaklarına verildi. Ancak bunlardan bir kısmı Fransızlar tarafından değil doğrudan Cezayirliler ve hatta rejim tarafından öldürülmüştü. Örneğin Tripoli Kongresi'nde partideki askerileşmeyi eleştiren Abane Ramdane'ın ismi bir sokağa verildi. Ancak Ramdane, Fransızlar tarafından değil doğrudan adını sokağa veren iktidar tarafından katledilmişti. Benzer bir örnek olarak Belkacem Krim gösterilebilir. Krim de Ramdane gibi Bağımsızlık Savaşı'nda rolü olan popüler bir liderdi ve devleti inşa eden ordu tarafından öldürülmüştü (Quandt, 1998: 22). Bu gibi örneklerin anlamı rejimin kendi varlığını meşrulaştırırken kitleleri de kendi tarihine yabancılaştırmasıdır. Böylelikle tarih tahrip edilmiş bir biçimde yeniden yazılırken tarihin dışında kalanlar rejime değil “Cezayir’in birliğine” ihanet edenler olarak yaftalanıyordu. McDougall'ın deyişiyle bu döneme kadar rejim içinde farklılıklar barındıran Cezayir toplumunu tarihsel faktörlerin etkisiyle “[Cezayirliliği] otantik bir milliyetçilik olarak halka geri satıyordu” (McDougall, 2006: 223).⁶⁰

Siyasi alanda devletin kontrol mekanizması her ne kadar toplum üstünde ağır bir demir yumruk oluştursa da bu dönemdeki gelişmelerle birlikte Cezayir toplumunun okur yazarlık oranı önemli ölçüde arttı. Örneğin devletin kurulduğu 1962-1963 yıllarında okuma yazma oranı %25 oranındayken 1977-1978 yıllarında bu oranın %71'e çıktığı görülmüştür. Bu oranın özellikle kırsal kesimde artmış olması Cezayir toplumu için sevindirici bir gelişmedir. 1960'ların ortasından 1970'lerin sonuna kadar geçen dönem dikkate alındığında okula gitme oranı da iki kat artmıştır. Böyle bir gelişme kaydedilmesinde hükümetin bilinçli politikaları da etkili olmuştur. Örneğin bu dönem

⁶⁰ McDougall ve Hill'in ilgili çalışmalarının dışında şu iki çalışma Cezayir'de bağımsızlık savaşının mirasının 2000'li yıllarda dahi ne kadar ve nasıl yaşatıldığı ve Cezayir'de kimliğin ve siyasetin yeniden inşasında ne kadar etkili olduğunun detaylı bir analizini yapıyor: Raphaëlle Branche, “The Martyr's Torch: Memory and power in Algeria”, *The Journal of North African Studies* 16, no. 3. (2011); Emmanuel Alcaraz, “Les Monuments aux Martyrs de la Guerre d'Indépendance Algérienne: Monumentalité, Enjeux de la Mémoire et Commémorations”, *Guerres Mondiales et Conflicts Contemporains*, no. 237, (2010): 125: 146).

bazı bakanlıkların bütçeden aldıkları pay sadece %2-3 oranında arttırılmışken eğitim bakanlığının payı %20 oranında arttırılmıştır (Bennoune, 2002: 220).⁶¹

Yeni rejimin sosyal inşasında sıklıkla kullanılan bir başka aracı da İslami söylemdi. Aslında Bumedyan rejiminde İslam, sosyalist ideoloji ile harmanlanmış yeni bir biçim kazanmıştı. Örneğin İslam bu dönemde devlet dini haline geldi. İslam'daki ve sosyalist fikirlerdeki toplumsal adalet, eşitlik gibi fikirler arasında bağ kurularak devletin resmi dili haline getirildi. Bu büyük oranda Bumedyan'ın bireysel geçmişinden kaynaklansa da rejimin diğer elitlerinin geçmişleri incelendiğinde şaşırtıcı olmayan bir sonuçtur. Bumedyan gibi “olağanüstü elitler”in diğerleri de kırsal alanda din eğitimi veren okullarda yetişmiş ancak hemen hepsi de Bağımsızlık Savaşı sırasında tanıştıkları sosyalist fikirlerle sosyalleşmişti. Şimdiyse her iki geçmişi bir arada barındıran yeni dili yeni rejimin enstrümanı haline getirmişlerdi (Deheuvels, 1971: 239-240). Ancak bu dil beklendiği üzere, İslam dinini toplumda özel bir yere koymadı. Tam tersine devletin yeniden tanımladığı bir dinin oluşmasına, devletin her alanında ağırlığını hissettirdiği bir dini alan yaratmasına imkan tanıdı (Deheuvels, 1971: 237).

Benzer şekilde bu, rejimin dini alana ya da dini kurumlara özgür bir alan açtığı anlamına da gelmiyordu. Tam tersine, bu açık bir şekilde rejimin, tıpkı siyasi alanı tekelleştirdiği gibi, dini alanı da tekelleştirdiği anlamına geliyordu. Örneğin bu dönemde kurulan *el-Kıyam* (Değerler) isimli bir dini yapılanma kısa sürede Cezayirliiler arasında yaygınlaşmıştı. Aralarında Bağımsızlık Savaşı'nın hemen ardından Bin Bella-Bumedyan koalisyonu tarafından mağlup edilen GPRA lideri Muhammed Haydar'ın da üye olarak yer aldığı el-Kıyam, geleneksel Cezayir toplumunun dini hassasiyetlerine sesleniyordu.

⁶¹ Rejimin kültür devriminin sadece eğitim, okuma yazma oranı gibi hedefleri yoktu. Eğitim aynı zamanda sosyalizm yolunda yeni toplumda yeni bireyi yaratma gibi daha kapsamlı bir planın parçasıydı. Bu anlamdasanat, edebiyat gibi alanlar da devletin istediği toplumu inşa etmek için kullandığı araçlar haline geldi. Örneğin rejimin istediği gibi bir Arapça'nın ve İslam dininin toplumda etkili olabilmesi için dönemin ünlü edebiyatçılarından, aktörlerinden gençler için rol model olmaları ve devletin politikalarına uygun sanatsal üretim yapmaları istendi. Bu bağlamda gençlerin modern kıyafetler giymesinden “modern müzik” dinlemesine kadar birçok geleneksel alışkanlıkları yeniden dizayn edilmeye çalışıldı. Bu kapsamda yapılanların ne kadar detaylı olduğunu anlayabilmek için dönemin bakanlarından Beşir Boumaza'nın şu cümleleri anlamlı durmaktadır: “Devrim nasıl gülünüp kahrkaha atılmasını bilecek kadar ciddi bir iştir” (Algerie Actualité, 1965). Rejimin bu konudaki çabalarını milli eğitim bakanı Ahmet Talib ise “geleceği kendi geçmişimizle ve atalarımızla buluşturmak” biçiminde tanımlamıştır (McDougall, 2006).

Söylemi ise kesinlikle rejim karşıtıydı ve FLN'nin önderlik ettiği sosyalist fikirlerin “Müslüman topraklarında yeri olmadığını” savunuyordu (Leca ve Vatin, 1975: 308).

1960'ların ortalarına doğru rejim, git gide etkili olmaya başlayan el-Kıyam'ı kapatırken, el-Kıyam ile birlikte tüm dini yapılanmaları da ya yasakladığı açıkladı. Aslında bu yasaklar çok daha büyük bir politikanın bir parçasıydı. Rejim bir yandan “devlet İslam'ını” icat ederken bir yandan da alternatif söylemleri yasaklayarak dine yönelik tüm uygulamaları kendi elinde tekelleştirdi. Örneğin bu döneme kadar her cemaatin kendi camisi, imamı ve uygulamaları vardı. Ancak devletin dini uygulamaları tekelleştirmesinin ardından tüm camilerin devlete ait olduğunu duyurarak imam atamalarını da kendisi yapacağını duyurdu. İkinci olarak ise devlet yeni camiiler yaparak din alanında yeni imkanlar yaratarak sadece dini duyarlılığı olan Cezayirlilerin devletin yürüttüğü din politikasını benimsemesini sağlamadı aynı zamanda muhalif İslamcı çevreleri de devletin sanıldığı kadar seküler olmadığına ikna etmeye çalıştı (Quandt, 1998: 28).

Daha genel manada ise devlet Bumedyan döneminde din üzerinde tam bir hakimiyet sağlamaya yöneldi. Camilerin ardından dini kurumlar da kontrol altına alınarak geleneksel İslam'ın toplum üstündeki etkisi sınırlandırılmaya çalışıldı. Örneğin Mısır'da 1966'da Seyyid Kutub gibi düşünürlerin mahkum edilmesini eleştiren İslami Değerler Topluluğu'nun (Jam'iyat al-qiyqm al-islamiyya) faaliyetleri önce durduruldu, 1970 yılında ise topluluk tamamen dağıtıldı (McDougall, 2017: 262). Bunun yerine ise Frankofon, seküler, orta üst sınıftan elitlerin yeniden tanımladığı İslam, devlet dini haline getirilerek toplumla bağ kurulmaya, devletin otoritesi sağlamaştırılmaya çalışıldı (Metz, 1993: xxxiii).

Din -daha doğru bir ifade ile “devlet dini olarak İslam”- ise sosyalist ideolojiyi meşrulaştıran araçlardan biri haline geldi. Cuma hutbeleri bakanlık tarafından yazılarak imamlara dağıtıldı. Daha dikkat çekici olanı ise Cuma hutbelerinin İslam ile sosyalizm arasında bağ kurulan metinlerden oluşmasıydı. Örneğin ulusal bağımsızlık savaşı sırasında ölen ya da yaralananlara “saygı” gösterilmesi, İslam dininin bir gereği şeklinde ifade edildi. Böylelikle meşruiyetini bağımsızlık savaşından alan başta ordu olmak üzere, yönetici elitler sadece siyaset üstü bir yere yerleştirilmiyor aynı zamanda “kutsal”lık ünvanı ile eleştirilemez bir konuma yükseltiliyordu. Bu durumun hem toplum için hem de elitler için ciddi bir kafa karışıklığına neden olduğunu söylemek de mümkündür.

Örneğin Din Bakanlığı devletin ateist Marksist ideolojisi ile İslam dini arasında bağ kurmaya girişti. Din Bakanı “İslam sosyalist bir dindir; eşitlik dinidir” derken aynı zamanda Marksist düşüncenin sekülerist yanı (veya ateist felsefesi) ile bağdaşmayacak şekilde alkol kullanımını ve Ramazan ayında kamusal alanda yemek yenmesini de yasaklıyordu (Valin; 1973: 51).

Öte yandan devletin yeni dili, sadece söylemden ibaret değildi. Bumedyan için İslam, Araplık ve Arapça’nın yükselişi bir program dahilinde gerçekleşmeliydi. Bumedyan’ın 1970 yılında kültürel devrimin adımlarından biri olan eğitim reformu Ulusal Komisyonu’nun bir toplantısında söylediği gibi Araplaştırma politikası “devrimin hedeflerinden biri” olarak görülüyordu (McDougal, 2017: 266). Bumedyan’ın liderliği ile başlatılan program kapsamında başta Cezayir’deki Avrupalılar olmak üzere, tüm Cezayir’de Araplaştırma politikası başlatıldı. Fransızca’nın etkisi mümkün olduğunca sınırlandırıldı. Üniversitedeki fakülteler hariç olmak üzere tüm eğitim sisteminde eğitim dili Arapça olarak değiştirildi. Bumedyanizm olarak da isimlendirilen Bumedyan’ın “Arap-İslam sosyalizmi” politikası milliyetçileri, İslamcılar ve hatta Sovyetler’de eğitim görmüş Marksistleri dahi kapsıyordu. Bumedyan’ın uygulamaya koyduğu bu politika, her şeyden önce kültürel ve siyasi geçmişine bakmaksızın birçok farklı kesimden entelektüeli, uzmanı bir araya getiriyordu (Stone, 1997: 53-54).⁶²

Ancak bu durum beklenenden farkı bir sonuç doğurdu. Ticaret ve eğitim alanında Fransızcanın baskın konumu devam ederken uzman çevre git gide teknokrat bir çevreye dönüştü. Ruedy’ye göre teknokrat çevrenin yükselmesiyle birlikte hükümette otoriterleşme, partide bürokratikleşme ve en önemlisi tüm Cezayir’de “de-politicization” süreci başladı (Ruedy, 2005: 209). Buna ek olarak yeni nesil Arapça eğitim alarak mezun olurken ticari hayat Fransızca olarak devam ediyordu. Bu durum karşısında devlet eğitimi alan sıradan Cezayirliler, işveren çevre için kalifiye olarak görülmüyordu. Onların işe alacaklarından beklediği ise ticaret hayatında yaygın olarak kullanılan İngilizce, Fransızca gibi Batı dillerini bilmeleri ve akıcı bir şekilde konuşmalarıydı. Bu nedenle

⁶² Bumedyan’ın uygulamaya koymak istediği Araplaştırma politikasının en sorunlu yanlarından biri ülkede Arapça eğitime önderlik edecek bir uzman kadronun olmamasıydı. Bunu aşabilmek için Irak, Suriye ve Mısır gibi diğer Arap devletlerine gönderilen uzman adayları ise Cezayir’e döndüklerinde tam bir kafa karışıklığı içindeydiler. Çünkü Cezayir’in konuştuğu Mağrip Arapçası ile diğer Arap devletlerinin kullandığı Arapça arasında ciddi farklılıklar vardı. Bu nedenle Araplaştırmanın bir parçası olarak Arapçanın yaygınlaştırılması hedefi ciddi bir başarı elde edemedi (Stone, 1997: 53-54).

rejimin Araplaştırma politikasına maruz kalan gençler nüfuzun işsiz kesimini oluştururken devlet okulundan başka bir eğitim imkanı olan orta sınıf gençleri ise bu dilleri konuşabilecek durumdaydı (Roberts, 2002: 18-19).

Devlet okullarından mezun olan düşük gelirli Cezayirlilerin karşılaştığı sorunlar sadece iş hayatıyla sınırlı değildi. Aldığı eğitimin orta sınıftan farklı olması siyasete ve rejimin kapalı bürokrasisine girmesini de zorlaştırıyordu. Daha somut şekilde söyleyecek olursak, ticaret sektörü gibi rejimin kendisi de sosyal ve ekonomik tabaka ölçütü ile bir eleme yapıyordu. Ekonomik imkanı olmayan aileler çocuklarını devlet okullarına gönderirken bu gençler Arapça eğitim alıyor ve iş hayatı için veya devlet bürokrasisine girmek için gerekli becerilere sahip olamıyordu. Buna karşılık orta ve üst sınıf çocuklarını Fransızca ve İngilizce eğitim veren özel okullara gönderebiliyordu. Sonuç olarak hem iş hayatı hem de rejim ihtiyaç duyduğu elitleri Batılı eğitim kurumlarında sosyalleşmiş gençlerden sağlıyordu (Werenfels, 2007: 37-38).

Bu sürecin en önemli sonuçlarından bir tanesi ise orduda yaşandı. Hatırlanacağı üzere, ANL bağımsızlık kazanıldıktan sonra ANP ismini alarak profesyonelleşmiş ve Cezayir'in ulusal ordusu haline gelmişti. Ancak bu süreç, ordunun profesyonelleşmesi, Bumedyan dönemine kadar tam anlamıyla tamamlanamamıştı. Bu dönemde ordudaki subaylar arasındaki değişim, ordunun yapısını da değiştirdi. Bumedyan dönemi ile birlikte orduda subaylar profesyonel mesleki eğitimlerini almak için Fransa'ya ve Sovyetlere gittiler ve bu durum onları diğer subaylardan önemli ölçüde farklılaştırdı. Teknik olarak Fransa'da ve Sovyetlerde eğitim alan subaylar Bağımsızlık Savaşı sırasında yetişen subaylardan farklı olarak daha profesyoneldi ve daha fazla teknik bilgiye sahipti ama en önemlisi hiçbirinin ordu içinde herhangi bir hizip ile bağı yoktu. Bu durum onları sadece iyi bir profesyonel yapmıyor aynı zamanda Cezayir ordusundaki hizipleşmenin dışında tutuyordu. Artık yeni subaylar için öncelik içinde bulundukları hizbe değil doğrudan devlete veya Cezayir kimliğine bağlılıktı (Stone, 1997).⁶³

Ancak bu durum teknokratlaşma süreci ile birleştiğinde ordunun beklenmeyen bir biçim almasına, devlet içinde önemli bir teknokrat sınıfa dönüşmesine neden oldu ve

⁶³ Eğitim için yurtdışına gidenler arasında Sovyetlerin önemli oranda ağırlığı bulunmaktaydı. Sovyetlerin etkisi sadece askeri eğitimde değil subayların doktrinizasyonunda da etkili oldu. Örneğin sadece Bumedyan döneminde 3 bin 500 Cezayirli subay eğitim için Sovyetlere gitmiştir (Tratter, 1994: 274).

Bumedyan'ın ordu üstündeki kontrolü düşünüldüğünde ordu artık yeni dönemde içindeki hizişsel ayrışmalardan kurtulmuş, kendi içinde bütünlüğü sağlanmış hem askeri anlamda hem de devlet kadrolarında ve ekonomisinde gerekli müdahaleleri yapabilecek bir sınıfa dönüşmüştü. Bu haliyle Cezayir ordusu sadece profesyonel askerler topluluğu değil aynı zamanda devleti tümüyle kontrol eden, devletin ekonomisinin, siyasetinin, bürokrasisinin ayrıcalıklı bir parçası haline gelmişti (Addi, 1999; Entelis, 1982). Başka bir deyişle, yeni subayların temel özelliklerinden bir tanesi, bağlılıklarının devlete veya Cezayir'e değil doğrudan kendi çıkarı içindi.

Ancak takip eden dönemde söz konusu "kültür devrimi" rejim açısından istenmeyen sonuçlar doğurdu. Bu dönemde "modernleştirilen gençler" rejimin "burjuva demokrasisi" olarak gördüğü Batı Avrupa ülkelerinin kültürünü Cezayir'e taşıdılar. Geleneksel toplumdaki modern topluma hızlı geçişin bir sonucu olarak gençlerin yeni alışkanlıkları öncelikle rejim tarafından benimsenmemeye başlandı ve önemli ölçüde sınırlamalar getirildi. Bu meselenin en ilginç yanı ise rejimin sürekli bastırdığı "devletin dinine" alternatif olarak gördüğü İslami topluluklarla aynı noktada buluşabilmesiydi. Rejim ile benzer şekilde dini topluluklar da rejimin politikalarını, "değersiz gençlik yarattığı", "Cezayir ve İslam değerlerine yabancılaştırdığı" iddiası ile eleştirdi (McDougall, 2017: 263-270). Rejimin uzun süre boyunca kamusal alanda görünmesini istemediğı İslami ton ile benzer yerde buluşması bu kez yasakladığı topluluklara alan açmasına neden oldu ki bu da ilerleyen yıllarda, Bincidedid döneminde, rejimin İslami meydan okuma şeklinde kendini geliştirmesine neden olacaktı.

Bumedyan döneminde devletin baştan aşağı yeniden inşa edilmesi, elbette yapısal araçların inşa edilmesi ve otoriter kurumsallaşma ile mümkün oldu. Yukarıda detaylı bir şekilde ifade edildiğı gibi, bu dönemin en önemli özelliğı sadece devlet kurumları yoluyla değil aynı zamanda tarih, coğrafya gibi araçlar kullanılarak militarist bir zihniyet inşa edilmiş olmasıdır. Bu durum açık bir şekilde Huntington'ın birçok çalışmasında vurguladığı demokratikleşme ve kurumsallaşma ilişkisine zıttır (Huntington,1968: 4). Huntington kurumsallaşma ile birlikte demokratikleşmenin mümkün olacağını savunurken Ergün Özbudun'un (2000) ifade ettiğı gibi "tersine kurumsallaşma"nın mümkün olabileceğini gözden kaçırmış, Cezayir örneğinin de gösterdiği gibi hakim askeri elitin elinde kurumlar, hakim elitin çıkarlarını ve iktidarlarını korumak için tasarlanmıştır (Hall ve Taylor, 1996).

3.1.3. Uluslararası Yapının Etkisinde Ekonominin Altın Yılları

Bumedyan döneminde Cezayir ekonomisinin inşası üstüne onlarca analiz yapılabilir. Ancak her bir analiz iki noktada ortaklaşacaktır. Birinci olarak bu dönemde inşa edilen ekonomik yapı, tıpkı toplumsal veya bürokratik yapıda olduğu gibi, devletin kesin denetimi altındadır. İkinci olarak ise devlet denetimindeki ekonomik yapı devletin bürokratik ve siyasi ağı ile sıkı sıkıya iç içe geçerek Cezayir tarzı askeri otoriter yapının temel dayanağını oluşturmuştur. Bu nedenle Cezayir’de ekonomik düzen sadece iktisadi anlamda refah ve kalkınma veya enflasyon ve işsizlik gibi kavramla açıklanmaz. Cezayir’de ekonomi, doğrudan elit mücadelesinin yaşandığı bir alandır ve bu nedenle hem siyasetle hem de bürokrasi ile iç içe geçmiştir.

Bu bağlamda öncelikle Cezayir tarihinde Bumedyan döneminin büyük bir ironi ile anıldığını söylemek gerekir. Bumedyan’ın askeri darbe ile gelmiş olmasına, kendisinden sonraki dönemler için otoriter kurumlar miras bırakmış olmasına, demokratik olmayan yönetim biçimi benimsemiş olmasına rağmen Cezayir tarihinde onun liderlik ettiği dönem “altın yıllar” olarak anılır. Bunun en önemli nedeni büyük sanayileşme atılımlarının yapılmasıdır. Savaşta yeni çıkmış bir ülkeyi ve ekonomisini bu tür büyük atılımlar yapmaya kadir kılan ise petrol ve doğalgaz gibi ürünlerin uluslararası piyasalardaki fiyatının uzun süre boyunca yüksek seyretmesidir.

Bumedyan’ın ekonomi anlayışı Bin Bella ile benzer biçimde devletin tüm ekonomik faaliyetleri baştan aşağı kontrol edilmesi gerektiği inancına dayanıyordu. Bu sadece devlet kapitalizmi gibi ekonomik bir tercih değil aynı zamanda devletin gelirlerinin çok önemli bir kısmını temsil eden petrol gelirlerini kontrol edilmesini ve paylaştırılmasını da içeriyordu. Böylelikle devlet hem kaynakları kontrol ediyor hem de bu kaynakların hangi sektörlere (ve elitlere) dağıtılacağını planlıyordu (Quandt, 1998: 25). Bu bağlamda Bumedyan’ın ekonomi politikasını üç başlık altında özetlemek mümkündür: millileştirme, toprakların yeniden dağıtılması ve hızlı sanayileşme. Bumedyan başta olmak üzere devletin karar vericileri bu üç politika ile devletin hem tüm ekonomi üzerinde denetim sahibi olabileceğini hem de ekonomideki yabancı -özellikle de Fransız- ağırlığının azaltılabileceğine inanıyorlardı (McDougall, 2017: 256).

Denetime dayanan ekonomi politikasının temel hedefi “kendi kendine yeten bir ekonomi” yaratmaktı (Mahir, 1994: 132). Örneğin 1971 yılına kadar ülkedeki neredeyse tüm

ekonomik alanları millileştirerek devletin ekonomideki kontrolünü üst düzeye çıkarıldı. 1970’li yılların ilk yarısında petrol ve doğalgaz sektörlerinin de millileştirilmesi ile tüm ekonomik gelirlerin devlete aktığı bir iktisadi düzen kurulmuş oldu (Stone, 1997: 55). Bu kontrol isteği sadece doğal kaynaklarda veya sanayide değil tarım alanında da uygulandı. Hazırlanan beş yıllık planlarla devlet tüm ülkede hangi tarım arazisinde hangi ürünler yetiştirileceğine, bu ürünlerin pazara nasıl ulaşacağına karar verebiliyordu. Bumedyan ve elitlerinin “sosyalist ekonomiye geçiş” şeklinde isimlendirdiği ancak aslında devletin tüm ekonomik sektörlerdeki hakimiyetini güçlendiren sistem kısa süre içinde tüm Cezayir’de uygulamaya konuldu (McDougall, 2017: 257).

Tüm bunların yanı sıra Bumedyan’ın asıl hedefi Cezayir’i güçlü ve ağır sanayiye sahip bir ülke haline getirmektir. Karar alıcılara göre tüm ekonomik sektörleri kalkındıracak olan ağır sanayiydi. Ağır sanayi diğer sanayi dallarını, diğer sanayi kolları ise tarım sektörünü canlandıracak böylelikle hem işsizlik sorunu son bulacak hem de temel gıda ürünlerinin fiyatı düşürecek. Bu nedenle bu dönemdeki en büyük yatırımlar ağır sanayiye yapıldı. Hükümetin sanayileşme için seçtiği bölge ise ülkenin tüm Akdeniz kıyıları anlamına gelen Cezayir, Oran, Arzew ve Skikda-Konstantin-Annaba bölgeleriydi. Bu bölgeler adeta ilk beş yıllık (1970-1973) sanayileşme atılımının kalbi olmuştu (Stone, 1997: 89).

Ancak hedeflendiği gibi büyük bir sanayi atılımı için gerçekten çok büyük kaynaklara ihtiyaç vardı. Bunun için gerekli olan sermaye büyük ölçüde 1960’lı yıllarda yüksek seyreden petrolden elde edilebiliyordu. Ancak böylesine büyük bir sanayi atılımı için daha fazlasına ihtiyaç vardı. Bu nedenle Bumedyan döneminde Arap, Avrupalı ve Amerikalı birçok devletten borç alındı. Borçlar 1970’lerde öyle miktarlara ulaşmıştı ki Cumhurbaşkanı Binedid borç almanın dışında, ekonomiyi yeniden canlandırmak için yeni yöntemler geliştirmek zorunda kaldı (Mahir, 1994: 136-137). Ayrıca böylesine bir sanayi atılımı için iyi planlanmış bir altyapıya ve elbette teknik olarak gelişmiş beyaz ve mavi yakalı çalışanlara ihtiyaç vardı. Oysaki daha yeni bağımsızlığını kazanmış Cezayir’de bu işi yüzyılı aşkın bir süredir Fransızlar yapıyordu. Onların Cezayir topraklarından atılması ile birlikte ciddi yetişkin işçi sorunu çıktı.

Tüm bu sorunlara rağmen Bumedyan dönemi, gerçekten büyük bir ekonomik hareketlilik ve istihdam getirdi. Özellikle savaş döneminde köylerini terk edenlerin akın ettiği

Akdeniz kuşağı istihdamın merkezi oldu. Harap olmuş şehirlerin yeniden inşası da buna eklendiğinde Cezayir toprakları çok uzun zamandan bu yana ilk kez böylesi bir gelişmeye tanık oldu ve Bumedyan dönemi bu dönemdeki kısa süreli büyüme nedeniyle hala “Cezayir’in altın yılları” olarak bilinir. Yine de bu ekonomik ilerleme petrol ve doğalgaz kaynaklarına rağmen hormonlu, krediye dayalı bir büyümeydi. Bu yüzden de kısa sürede meyve vermeliydi.

Benzeri bir sorunu tarım sektöründe de görmek mümkündür. Bağımsızlık kazanıldığından bu yana Cezayir tarım sektörü büyük bir krizdeydi. Tarım ürünlerinin fiyatları her zaman yüksek verimli topraklar çok nadir olarak programlı biçimde ekiliyordu. Bunun en önemli nedeni ülkenin uzun yıllar boyunca Fransız sömürgesi altında kalmasıydı. Sömürge döneminde *colons*⁶⁴ toprağı ekip biçiyordu. *Colonsun* hakim olduğu toprakların dışında Müslüman Cezayirlilerin ekip biçtiğı alanlar çok azdı ve parçalı araziydi. Fransızların ülkeyi terk etmesinden sonra ise daha önce ekilen araziler bu sefer ya ekilmemeye başlandı ya da düzensiz ekildi. Öte yandan sömürge döneminde tarım yapan küçük sahipleri *colonslar* kadar gelişmiş tarım yöntemlerini kullanmıyordu. Bu da verimliliğı doğrudan etkileyerek daha az ürünün daha pahalı bir şekilde pazara ulaşmasına neden oldu (Stone, 1997: 89-90).

Reformların ve tarım sektöründeki atılımların başladığı dönemde Cezayir tüm gıda ürünlerinin %30’unu ithal ediyordu. Bumedyan’ın “tarım devrimi” dediğı hamlenin ilk adımı yeterli geliri elde edemediğı için iş bulma umuduyla şehirlere göç eden çiftçileri köylerinde tutabilmektir. “Tarım devrimi”nin üç aşaması vardı. Ocak 1972 ile Temmuz 1973 yılları arasını kapsayan dönem toprakların millileştirilmesini ve yeniden dağıtılmasını planlıyordu. Bu plan kapsamında *colonslara* ait büyük topraklar önce devletleştirilecek ardından çiftçilere toprakları satmaması ve düzenli olarak ekip biçmesi şartı ile verilecekti. Bunun yanı sıra çiftçilere devletin kurduğı kooperatiflerde (Coopératives Agricoles de Production de la Révolution Agraire – CAPRAs) yer alan ekipmanları bedelsiz bir şekilde kullanma hakkı verilecekti. Bu plan kapsamında ilgili yıllarda ekilebilir toprağın yaklaşık %75’i öngörüldüğü gibi çiftçiler arasında yeniden paylaştırıldı (Malik, 1994: 131).

⁶⁴ Avrupalı (Fransız) yerleşimcilere verilen isim.

1973-1975 yılları arasını kapsayan planın ikinci aşaması ise büyük toprak sahiplerinin mallarının bir kısmının devletleştirilmesini içeriyordu. Tüm çiftçilerin yaklaşık %3'üne karşılık gelen büyük toprak sahipliği ekilebilir toprakların yaklaşık %25'ini elinde tutuyordu. Bunun yerine hükümet CAPRA'lar ile uyumlu çalışacak, sosyalist modelde tarım yapan 1000 köy inşa etmeyi planlıyordu. Bu köylerden 140 tanesi yapılabildi. 1975'de hayata geçirilen planın üçüncü aşaması ise otlakların millileştirilerek kullanıma açılmasını içeriyordu (Stone, 1997: 91).

Bumedyan döneminde Cezayir'in ekonomisinin üçüncü özelliği ise millileştirmeydi. Bu bağlamda en büyük atılım 1966-1971 yılları arasında yapıldı ve yabancılar (Avrupalılar) tarafından çalıştırılan işletmeler, madenler, tarım işletmeleri millileştirildi ve hepsinin kontrolü devlete geçti. Ancak millileştirmenin asıl odağı petrol ve doğalgaz gibi yer altı kaynaklarıydı. Özellikle ülkenin güneyinde birçok Fransız firmasının faaliyet gösterdiği petrol işletme bölgeleri 1967 yılında millileştirildi. Millileştirmeler takip eden yıl diğer şirketleri de kapsayınca Sonatrach ülkenin en büyük petrol üreticisi haline geldi (Stone, 1997: 93).

1963'te kurulan Sonatrach yönettiği kaynakların büyüklüğü nedeniyle diğer kamu şirketlerinden ayrılmaktadır. Millileştirilen doğal gaz ve petrol sahalarının gelirleri Sonatrach'a akıyordu. Bu nedenle elit mücadelesinde Sonatrach'ın büyük bir yeri vardı. Çünkü Sonatrach'ı kontrol eden çok büyük oranda devlet gelirinin (%95) yönetimini de elde edecekti. Bu nedenle Sonatrach kısa sürede bürokrasinin en gözde kurumlarından biri oldu.

Devlet kontrolünde gelişen ekonominin bir başka önemli özelliği ise tüm ithalat üzerinde söz sahibi olmasıydı. Özellikle 1970'lerde petrol fiyatlarının uzun süreli yüksek olmasının bir sonucu olarak devlet, birçok temel ürünü sübvans ederken aynı zamanda düşük vergi sistemi veya sıfır vergi politikası yürütüyor, sosyal yardımları hiç olmadığı kadar arttırıyordu. Petrol gelirlerinin yüksek olması ve yüksek miktarda alının borçlar sayesinde yürütülebilen bu politika sayesinde devlet kaynağı aynı zamanda Cezayirlilere dağıtan bir aygıtla dönüştü. Bu da doğal olarak Cezayirli kitlelerin devletle barışmasını sağladı. Örneğin bu döneme kadar elitler arasında veya askerleri arasında sert disiplini ile ve hatta "zalimliği" ile anılan Bumedyan'ın Cezayirliler arasındaki imajı ise farklıydı. Irak'ın Saddam'ı ve Suriye'nin Esad'ı ile kıyaslandığında Bumedyan sert ve "zalim"

değil halkına zenginlik dağıtan bir lider haline geldi. Örneğin bu dönemde (1967-1978) Cezayir ekonomisi ortalama %13 oranında büyüyerek önemli bir atılım gerçekleştirdi. Kimi analizlerde bu rakam sanayileşmemiş ülkeler için örnek gösterilse de (Dillman, 2000) bu büyümenin önemli bir kısmı dış borçla sağlanan büyümeydi. Ekonomideki asıl plan petrol, doğal gaz ve dış borca dayalı büyüme ile atılımı yapılan ağır sanayinin kısa süre içinde kendini karşılayacak konuma gelmesiydi (McDougall, 2017: 258).

Tüm bu atılımların ve ekonomideki “devrim” hareketinin ekonomiye katkısı beklenenin çok altında kaldı. Her ne kadar sanayi üretimi iki katına çıkmış olsa da sanayileşme ve devletleştirme hareketi ile önemli oranda devlet, ekonominin çeşitli sektörlerine liderlik edebilmesine rağmen üretim beklenenin altında kaldı. Başka bir deyişle Cezayir ekonomisi “dengesiz” büyüdü. Örneğin ilgili dönemde sanayi büyüme gerçekleştirirken tarımda planlanan birçok atılım uygulanamadı. Bunun en önemli sebebi ise Cezayir’in hala önemli oranda ithal ürünlere bağımlılığının devam etmesiydi. Öte yandan Cezayir bu çapta büyük bir sanayileşme atılımını gerçekleştirebilecek deneyime ve teknik elemana sahip değildi. Bir süredir Avrupa’ya göç veren Cezayir’in eğitilmiş işçi sınıfı Avrupa’da çalışmaya devam etmekteydi. Başta Fransa, Belçika ve İngiltere olmak üzere, ABD ve Kanada’ya da yaklaşık bir milyon Cezayirli bu dönemde göç etmiştir. Birkaç yıl öncesi ile karşılaştırıldığında bu rakam iki katı büyüklüğünde bir insan topluluğu anlamına gelmektedir (Lefèvre, 2017).

Ayrıca bu dönemde yaşanan yoğun şehirleşme de ekonomik sektörlerin dengesiz büyümesine neden oldu. Örneğin tarım arazilerini terk eden çiftçiler nedeniyle temel gıda maddelerinin üretiminde azalma yaşanırken bu da şehirlere ve büyük sanayilerde çalışan işçiler için yüksek fiyatlı ürünler anlamına geliyordu. Devletin fiyat kontrolü uyguladığı dönemde dahi fiyatların artması Cezayir ekonomisinde karaborsa olarak tanımlanan piyasanın git gide nasıl ekonomiyi kontrol etmeye başladığını göstermesi bakımından anlamlı durmaktadır (McDougall, 2017: 258).

Benzer şekilde bu kadar büyük bir sanayileşme aynı zamanda bu atılımları iyi organize edebilecek deneyimli bir yönetim kadrosunu da gerektiriyordu ki bu da Cezayir gibi birkaç yıl önce bağımsız olmuş bir devletin en büyük eksikliklerinden biriydi. Böyle bir kadroya duyulan ihtiyaç planın uygulanma başladığı ilk yıllarda ortaya çıktı. Ekonomideki sanayileşme atılımını finanse etmek için alınan dış borçlar yatırımların

düzensiz ve plansız olması nedeniyle kısa süre içinde geri ödenmesi gereken bir yük haline geldi.

Tüm bu zenginlik paylaşımı ve devletin ekonomideki yoğun kontrolünün iki sonucu bulunmaktadır. Birinci olarak devlet ve Bumedyan, Cezayir tarihinde ilk kez bu kadar hakim konuma gelebilmişti. Bu döneme kadar elitler arası mücadele ve dış tehdit ortamı (Fransa'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesi ve hemen ardından Fas ile başlayan sınır gerginliği) devletin kendi araçlarını inşa etmesinin önündeki en büyük engellerdi. Ancak bu dönemde millileştir politikası ile birlikte Cezayir Devleti kendi ekonomisini inşa etme olanağı bulmuştu.

İkinci önemli sonuç ise tüm bu koşulların öncelikle içeride Bumedyan'ın kitle desteğini arkasına almasını ve bunun sonucunda kendisinin merkezde olduğu devlet kurumlarını yeniden inşa etmesini kolaylaştıran araçları üretmesiydi. Bu araçlar ilerleyen on yıllarda elitlerin devletin ekonomisini kamu şirketleri üzerinden yönetmesine ve çıkar sağlamasına imkan sağlayacak araçları ürettiler. Bu nedenle de elitler arası mücadelenin temel hedefi aynı zamanda kamu şirketlerinin yönetim kurullarında yer alabilmek veya devletin kontrolünde olan ithalat ve ihracat ihalelerini yapan elitlerden biri olmak için oldu. Takip edilen bölümlerde görüleceği üzere, elitlerin elinde çıkar mekanizmasına dönüşen ekonominin liberalleşme süreçleri veya dönüşümü her zaman bürokratik engellerle karşılaştı.

3.1.4. Dış politika: Yeni Devletin Tarafsızlık Arayışı

Uzun süren Bağımsızlık Savaşı'nın ardından yeni Cezayir Devleti'ne ilişkin en çok merak edilenlerin başında nasıl bir dış politika izleyeceği geliyordu. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni Soğuk Savaş ortamında her bir devletin Washington ile Moskova arasındaki dengeyi etkileyecek olmasıydı. Örneğin İngiliz bir diplomatın, yeni Cezayir Devleti'nin tanınmasının ardından söyledikleri bu merakın boyutunu ve Cezayirli elitlerin tercihinin önemini gösteriyordu:

Eğer Cezayir yanlış tarafa geçmek zorunda kalırsa; [...] geniş toprakları kapsadığından ve bölgesel konumundan dolayı Batı için zorluk anlamına gelecektir” (British National Archives, 1962).

Benzer kaygıyı Fransa Cumhurbaşkanı de Guelle de yaşıyordu. Cezayir'in sosyalizme kayacağı endişelerini ABD Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir mektupla belirten de Guelle Batı adına Fransa'nın Kuzey Afrika'daki ve Cezayir'deki varlığının önemine değinmişti. ABD Başkanı Kenney, de Guelle'ün mektubuna verdiği yanıtta ise Batı olarak bölgede Batı etkisini güçlendirmek için Kuzey Afrika devletlerine yardımda bulunmaları gerektiğini söylerken “bu yardımın aslan payının Fransa tarafından omuzlanması gerektiğini” dile getirir (Byrne; 2009: 437).⁶⁵

İngiliz diplomatın, Fransız ve Amerikan başkanlarının “endişelerinin” başında FLN'nin önder kadrolarının büyük ölçüde kendini “sosyalist” olarak tanımlaması vardı. Başta Bin Bella ve Bumedyan olmak üzere birçok FLN lideri sadece sosyalist olarak bilinmekle kalmayıp aynı zamanda Moskova ve Pekin ile yakın ilişki içerisinde olan Nasır ile yakınlığı ile biliniyorlardı.⁶⁶ Başka bir deyişle, Batılı diplomatların ve siyasetçilerin endişesi dünya siyasetinin yeni bir Nasır, Tito veya Castro ile tanışacak olma ihtimaliydi. Cezayirli liderlerin ideolojik tutumuna ek olarak FLN'nin, bağımsızlıktan sonra ise Cezayir Ordusu'nun yayın organı olan el-Moudjahid, yeni devletin dış politika yönelimi ile ilgili belirsizlikleri ortadan kaldırıyor: “...biz tüm halklarla ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmeliyiz. Büyük oranda da devrimimizi ilk günlerinden itibaren destekleyen halklarla” (El-Moudjahid, 15 Nisan 1961). Ancak hem Batılı ülkeleri daha

⁶⁵ Her ne kadar bu dönemde ABD'nin dış politikasında Cezayir önemli bir yer kaplamıyor gibi görünse de yıllar sonra açıklanan Amerikan, İngiliz ve Fransız bakanlık arşivleri incelendiğinde ilgili ülkelerin Cezayir'i Sovyetlere kaybetme endişesi taşıdığı görülmektedir. Söz konusu arşiv aynı zamanda Fransa'nın neden Cezayir'deki isyanı bastırmakta ve uluslararası diplomaside yalnız kaldığını da göstermektedir. Bu dönemde ABD başta olmak üzere, Batılıların en büyük endişesi Fransa ile birlikte Cezayir'e müdahale etmenin Arapları Batı'nın sömürgesi konumunda olan üçüncü dünyayı bir araya getireceği ve ABD'nin genel anlamda Ortadoğu politikasına zarar vereceğiydi. Bu görüş özellikle Kennedy'nin göreve gelmesi ile ABD'nin resmi dış politikasına dönüştü. NATO müttefiki Fransa ile ilişkileri germek istemeyen ve bu nedenle FLN ile görüşmeyen Eisenhower'ın aksine, Kennedy Cezayir meselesine yakından ilgi gösterdi. Kennedy henüz ABD Başkanı olmadan önce, senatörken yaptığı konuşmalarda sık sık Fransa'nın Cezayir'deki varlığını ve politikasını eleştirmiş Üçüncü Dünya Ülkelerinin komünizme kaybedileceği endişesi taşıdığını dile getirmiştir. Örneğin Kennedy, Cezayir'in durumunu üçüncü dünyadaki birçok durumu tetikleyerek “özgür dünyayı” derinden etkileme kapasitesine sahip “saatli bir bombaya” benzetmiştir. Başkanlığı sırasında da Cezayir politikasını bu bağlamda yürütmüş ve FLN temsilcileri ile görüşmekten çekinmemiş, FLN'nin New York'ta büro açmasında veya BM toplantılarına temsilci göndermesinde sakınca görmemiştir. (Lefebvre, 1999; Connolly, 2001; Hadhri, 2014).

⁶⁶ Bin Bella ve Bumedyan gibi birçok FLN militanı Mısır'da eğitim almıştı. Bin Bella'nın Fidel Castro'ya ve Tito'ya hayranlığını dile getirerek onların kendi toplumları için uyguladığı “devrimci” programı Cezayir için önermesi (Byrne; 2009: 431) başta olmak üzere örnekleri çoğaltmak mümkünken İngiliz diplomatın endişelerini haklı çıkaracak en dikkat çekici satırlar, FLN'nin sözcüsü Muhammed Yezid'in Bolşevik Partisi'nin yayın organı Izvestia'ya yazdıklarıdır: “... temelde işçi ve köylülerin devrimi olan Cezayir Devrimi'nin insani yanı toplumun bu yöndeki köklü dönüşümüdür” (Wall; 2001: 252).

fazla kaygılandıran hem de Cezayir dış politikasının temelini oluşturan FLN'nin Tripoli Kongresi'nde yazılan programı bize yeni devletin dış politikası ile ilgili daha net ipuçları vermektedir:

Ülkemizi tehdit eden somut tehditler ışığında, Bağımsız Cezayir'in dış politikası, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı sürdürülen mücadelenin prensipleri tarafından belirlenmelidir. Bu prensipler de Mağrip'in, Arap dünyasının ve Afrika'nın birliği, bağımsızlık hareketlerine destek ve barış için mücadeledir (FLN, 1962: 48).

Üstelik ilk önce Bin Bella ardından ise Bumedyan Marksist-Leninist düşünce ile muhafazakar Cezayirli Müslüman toplumu arasında bağ kurmayı da çok iyi becermiş, din ile sosyalizminin bir arada nasıl var olabileceğini göstermekle kalmamış; aslında sosyalizmin, İslam'ın bir parçası olabileceği veya sosyalist modelin Cezayir kültürel yapısını tamamlayacağı söylemi ile yeni toplumsal dokunun ve yeni bir devletin inşasına başlamışlardı. Tüm bunların da ötesinde Amerika ile Cezayir, başka bir deyişle Batı ile Cezayir arasında krize neden olacak benzer Marksist yönelim, bir yandan ilk yakın ilişkilerini Sovyetler, Yugoslavya, Mısır, Küba gibi ülkelerle kurarken diğer yandan Cezayirli liderler, ABD'nin üçüncü dünyadaki rolünü eleştirmekle kalmıyor dış politikasının belirleyicilerinden biri haline getiriyordu. Örneğin Bumedyan liderliğindeki Cezayir, Filistin meselesinde 1967 Savaşları'ndaki tutumunu İsrail yanlısı bularak ABD ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmekten çekinmedi (The New York Times, 13 Kasım 1974).

Tüm bu ideolojik arka plana rağmen Cezayirli elitleri sıkı bir şekilde Sovyet yönelimli bir politika izlemesine engel olan ise ekonomik zorluklardı. Uzun bir süredir devam eden savaşın yıkıcı etkisine yıllardır ekonomik çarkları döndüren Fransızların ülkeyi terk etmesi de eklenince ortaya hem yönetim hem de üretim zorluğu çıkmıştı. Bu nedenle FLN elitleri her ne kadar Cezayir'i sosyalist temellerde inşa etmeyi isteseler de her türlü ekonomik desteğe açık olmak zorundaydılar.

Tüm bu süreç ve etmenlerin ışığında Cezayir ilk dönemlerinde dış politikasında belirleyici olan hem yönetici elitlerin Marksist yönelimleri hem de ekonomik sıkıntılar olmuştur. Bu nedenle Cezayir dış politikasının da ekonomisinin temeli de kaynakları ve

dış ilişkileri çeşitlendirmek olmuştur. Cezayirli yöneticilere bu imkanı veren ise çok büyük oranda Soğuk Savaş ortamında rekabet halinde olan iki dünya arasındaki yarıştı. Örneğin ABD, NATO müttefiki Fransa ile ilişkilerini germek pahasına ve hatta FLN'nin Çin'den, Sovyetlerden, Mısır'dan ekonomik ve silahlı yardım aldığını bilmesine rağmen Cezayir'deki geçici hükümeti tanımıştır. Benzer şekilde, Cezayirli elitler de her iki dünyadan da askeri, ekonomik veya diplomatik yardım almakta sakınca görmemiştir. Tam tersine bunu bir ilke olarak uzun zaman önce Tripoli Programı'nda kabul etmişlerdir:

Bağımsız Cezayir'in dış politikası sıkı bir şekilde sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı mücadele, barış için mücadele eden bağımsızlık hareketlerine destek ilkesince belirlenmelidir (Mortimer, 1984: 2).

Bu açıdan ekonomide çeşitliliği yaratmak sömürgeci dönemden kalma alışkanlıklardan vazgeçilmesini sağlayacak yatırım için bile Batı'ya gidilmek zorunda kalması sosyalist yöneticileri bağımsız üçüncü dünyacı bir dış politika inşa etmeye yöneltmiştir. Başka bir deyişle Cezayir'in yeni sosyalist eliti hayal ettikleri gibi “anti-emperyalist” bir ülke kurmak yerine, pragmatik bir tavırla mali yardım elde edebilmek ve ticari ilişkileri geliştirebilmek için Batı ülkelerini de kapsayacak şekilde siyasi ilişkileri çeşitlendirmekte bulmuştur. Cezayir her ne kadar Batı'yı “sömürgeci” olarak ilan etse de ekonomik manada onlarla iş birliği içinde olmak zorundaydı. Bu bir açıdan zorunluluktan çünkü fosil yakıtlara dayalı ve henüz yeni kurulmuş bir ülke için sanayileşmiş ülkeler en büyük ticari pazardı. Örneğin 1973 yılında Cezayir'in ihracatının %73'ü Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ve ABD'ye gidiyordu. Bu rakam 1977'de %90'lara kadar ulaşmıştı. Bu rakamlar aynı zamanda ABD'yi 1977 yılında Cezayir'in en büyük ticaret ortağı yapıyordu (Nancy, 1979: 465).

Öte yandan bu politikanın Cezayirli elitler için ilkesel bir tarafı da vardı. Uzun yıllar Fransız işgali altında yaşayan ve onca sancıdan sonra bağımsız olabilen Cezayirliler için bağımsızlık aynı zamanda “bağımlı olmamak” anlamına geliyordu. Bu nedenle yeni Cezayir hem ekonomiyi hem de dış politikayı çeşitlendirirken sadece doğu-batı rekabetinden değil aynı zamanda Sovyetler-Çin rekabetinden de faydalandı. Bunun Cezayir için anlamı herhangi bir ülkeye bağımlı olmadan, “bağımsız” ve “tarafsız” (Mortimer, 2015: 468-471), normatif değerlere yaslanan bir dış politika yürütmektir. Tam

da bu nedenle Cezayir dış politikası ne doğu ile ne de batı ile sıkı sıkıya yakınlaşmayı içeriyordu. Bunun yerine Cezayir, “Bağılantısızlar Hareketi’nin” liderliğine soyundu.

Bu durum Cezayir’de iki farklı gelişmeye yol açmıştır. Bir yanda ekonomik ve diplomatik çıkarların farkında olan Dışişleri Bakanı Buteflika Batı’da çeşitli girişimlerde bulunurken diğer yandan Tito ve Castro’nun yaptığı gibi bir modernleşme hayal eden Cumhurbaşkanı Bin Bella ise Belgrad, Havana ve Pekin gibi başkentlere ziyaretlerde bulunmuştur. Takip eden dönemde ise Moskova Cezayir’e 200 milyon dolarlık kredi açarken çeşitli hammaddelerin alımına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. Siyasi bağlamda da Fas ile yaşanan Batı Sahra meselesinde ve sınır anlaşmazlığında Moskova Cezayir’in uluslararası alandaki en büyük destekçisi haline gelmiştir. Bin Bella Sovyet lider Kruşçev ile yakın görüntü verirken hem Mısır’daki Asvan Barajı’nın açılışına katılmış hem de Özbekistan’daki baraj açılışlarına katılmıştır. Her iki ülkedeki barajların ortak yanı Sovyet mühendisler tarafından yapılmış olmasıyken takip eden dönemde Sovyetler Cezayir’de baraj yapımları da dahil olmak üzere birçok devasa projede yatırımcı oldular (Byrne; 2009: 439-440).

Bin Bella’nın üç yıllık liderliği süresince takip ettiği sosyalist eğilimli iç ve dış politika askeri darbenin ardından göreve gelen Bumedyan döneminde kısmi değişikliğe uğramıştır. Bumedyan da tıpkı Bin Bella veya Nasır gibi Arabizm, sosyalist milliyetçilik gibi değerleri önemseseye de Dışişleri Bakanı Buteflika tarzı bir dış politikayı tercih ederek -iç politikanın aksine- dış politikanın “komünist” fikirlerin denetiminde şekillenmesine mani olmuştur. Başka bir deyişle, Bumedyan her ne kadar kendini sosyalist olarak tanımlasa da veya Cezayir’in yeni anayasasında devletin ideolojisine “sosyalist” ifadesini eklese de dış politikada tümüyle Doğu blokunun bir parçası olmamıştır.

Bumedyan bunun yerine üçüncü dünyacı, tarafsız, diplomasiyi önemseyen bir siyaset izledi. Başka bir deyişle, Bin Bella dönemindeki ikilik (ideolojik yönelim ile hızlı modernleşme ve sanayileşme hedefinin ekonomik gerçekliği) Bumedyan’ı da hem ekonomik hem de siyasi anlamda politikalarını çeşitlendirmeye itmiştir. İlerideki on yıllara da damgasını vuracak bu siyaset çok büyük ölçüde birkaç ilkenin üstünde temellendiriliyordu. Birinci olarak Cezayir, uluslararası çatışmalarda tarafsız bir rol oynayarak uluslararası alanda kendine özgü bir yer edindi. Örneğin Washington ile diplomatik ilişkilerini geliştiren Cezayir Arap-İsrail çatışmaları sırasında arabulucu rolü

oynayabildi. İkinci olarak ise Batılı ülkelerin sömürgeci politikalarına karşı mücadele eden birçok devrimci ve hatta radikal ayrılıkçı (veya özgürlükçü) gruba destek vererek tarafsızlığını bozuyordu. Örneğin 1960'ların Afrika'sının tanık olduğu birçok anti-emperyalist mücadelede Cezayir açık bir şekilde Afrikalıların mücadelesine destek vermiştir. İngilizlere karşı Güney Afrika'nın, Portekizlilere karşı Gine'nin ve Mozambik'in ve Ortadoğu'da İsrail'e karşı Filistin'in verdiği mücadelede Cezayir tarafsız kalmamıştır (Chikh, 1979: 4). Her bir örnekte de mücadele içinde olan örgütler Cezayir'de temsilcilik açarken askeri bakımdan bulabilecekleri en iyi askeri eğitim imkanını da Cezayir'deki Cherchel'de bulmuşlardır (John, 1968: 342).⁶⁷

Cezayir'i tüm bunların ötesinde Afrika'da lider yapan “üçüncü dünya” koalisyonunu kurma girişimidir. Cezayirli aktörlerin tanımladığı şekliyle “zengin kuzey ve fakir güney” arasında bir alternatif olarak Bağlantısızlar Hareketi olarak, Afrika ülkeleri başta olmak üzere, eski sömürge ülkelerinin Batı'dan bağımsız siyaset izleyebilmesini hedefliyordu. Bu amaçla Bumedyan liderliğindeki Cezayir 1967 yılında Bağlantısızlar Hareketi Konferansı'na ev sahipliği yaptı. Cezayir'in liderlik yapmaya çalıştığı üçüncü dünyacı hareket, uluslararası ilişkilerde diplomasiyi ve sömürgecilik karşıtlığını öne çıkartırken aynı zamanda yeni ekonomik paylaşım planı da öneriyordu (Mortimer, 1984: 5-6).⁶⁸

Üçüncü dünyacı siyasetine paralel bir şekilde, Cezayir, Afrika Birliği, Arap Birliği gibi ülkelerde de benzer politikanın yürütülmesi için birliğe üye ülkeler üzerinde etkili olmaya çalıştı. Daha da ötesi uluslararası örgütleri üçüncü dünya ülkeleri ile dayanışma politikalarının geliştirildiği, “anti-emperyalist” söylemin yükseltildiği, milliyetçi bağımsızlık yanlısı grupların destek aldığı platforma dönüştürmeye çalıştı. Bu girişimleri ile birlikte, Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinin etkisiyle Cezayir, üçüncü

⁶⁷ Bunların dışında Cezayir, Afrika ülkeleri ile dayanışmasını farklı alanlarda da geliştirmeye çalışmıştır. Farklı Afrika ülkelerine (maddi yardımların yanı sıra Cezayir petrolünden Afrika ülkelerine aktarılmak üzere petrol rezervi oluşturmak gibi) çeşitli yardımlarda bulunurken aynı zamanda ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Bunlara ek olarak yirmi farklı Afrika ülkesinden binlerce Afrikalı öğrenci lise ve üniversite eğitimi için Cezayir'e gelmişlerdir (Le Monde, 16 Mayıs 1981).

⁶⁸ Cezayir Afrika ülkeleri ile geliştirdiği dayanışma ilişkisini devletin anti-emperyalizm gibi ilkelere bağlı olarak açıklanmasının yanı sıra bir grup araştırmacı ise Cezayir'in Afrika dış politikasını uluslararası ilişkilerin realist okuluna göre açıklamaktadır. Buna göre Cezayir kurulduğu dönemden itibaren Afrika ülkeleri ile yakın ilişki geliştirmesinin temel sebebi Batı Sahra meselesinde, Fas'a karşı kıta ülkelerinin desteğini almaktır. Buna göre Cezayir, Doğusunda “Büyük Fas” gibi daha tehdit edici bir ülke yerine daha küçük ve daha az tehditkar bir ülke görmek istiyordu. Bunun için de Fas karşısında sadece askeri anlamda değil aynı zamanda diplomatik veya siyasi anlamda da güçlü olmanın yolu Afrika ülkelerinin desteğini elde etmektir (Mortimer, 1984: 11).

dünyanın lideri haline geldi (Zoubir, 2015: 56). Öyle ki bu dönemde Afrika Birliği'nin kuruluş bildirgesi ile Cezayir anayasasında dış politikaya ilişkin dış müdahale, iç işlerine müdahale etmeme gibi ilkeler konusunda birçok benzerlik bulmak mümkündür (Korany, 1984: 79).

Sonuç olarak ilk kurulduğu yıldan Bumedyan'ın öldüğü 1978'e kadar Cezayir dış politikasının iki temel özelliğinden bahsetmek mümkündür. Birinci olarak ilk on yıllarında Cezayir dış politikasının ideoloji ile pragmatizm arasına sıkışmıştır. FLN elitlerinin ideolojik geçmişine bağlı olarak belirlenen dış politika ilkeler ve normlar bütününe dönüşmüş ve uzunca bir süre bu karakteristik özelliğini korumuştur. İkinci -ve belki de birincisinin sonucu olan- özelliği ise dış politikanın askeri darbenin ardından ordunun yönetiminin altında geliştirilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, FLN'nin etkin kadrolarının ideolojik yönelimi sadece içeride toplumu ve devleti şekillendirmede etkili olmamış; aynı zamanda Cezayir'in dünyada nasıl bir konumda olacağını da belirlemiştir.

Bu dış politika yaklaşık yirmi yıl Buteflika'nın liderliğinde devam edecek ancak iç savaşın yaşanacağı 1990'lı yıllarda dramatik bir şekilde değişecektir. İç savaşla birlikte ise diplomasinin önem kazandığı dış politika yerini dramatik bir şekilde içe kapalı bir dış politika anlayışına evrilecektir. İlk olarak Bincédid döneminde devam eden güç mücadelesi ülkeyi yıpratırken askeri darbe ile iç karışıklığa sürüklenen askeri otoriter rejim sadece kendi halkına karşı değil uluslararası arenada da prestijini yitirecek, Zoubir'in ifadesiyle 1990'lar Cezayir için önceki yıllarda elde ettiği "uluslararası alandaki kredisini yitirdiği" yıllar olacaktır (Zoubir, 2007: 58).

3.2. Yüksek İç Tehditler Karşısında Yapı (1979-1999)

Otoriter lider profilinin ve zayıf demokratik kurumların olduğu birçok örnekte yaşandığı gibi, Cezayir'de de Bumedyan'ın ölümü sistemin yeni baştan dizayn edilmesini gerektiriyordu. Ancak askeri liderlik kendi çıkarlarına hizmet eden sistemi değiştirmek yerine lideri değiştirerek devlet mekanizmasının aynı şekilde çalışacağını varsaydı. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni Cezayir elitlerinin bölünmüşlüğü veya karar alma mekanizmasında farklı çıkar gruplarının varlığı durumunda, Bumedyan gibi söz konusu grupları bir arada tutabilen ve devlet kaynaklarını çıkar grupları arasında "adil" bir şekilde paylaştırabilen yeni bir lider bulabileceklerine dair inançtı.

Ancak Cezayir elitleri arasında böylesine bir karizmaya ve yeteneğe sahip lider bulmak neredeyse imkansızdı. Çünkü Bumedyan tek başına orduyu kurmuş, adeta sonraki on beş yılda yöneteceği mekanizmayı kendi elleriyle inşa etmişti. Bu nedenle Bumedyan'dan sonra olası cumhurbaşkanı adayından beklenenler belliydi: Devlet çarkına dokunmadan, çıkar gruplarına müdahale etmeden kaynak dağıtmaya devam etmek. Ancak devletin tepesini ilgilendiren kararlar her zaman Bumedyan önderliğindeki elitler tarafından alındığından Bumedyan'ın yokluğunda askeri liderler arasında sorunlar başlamış oldu. Bumedyan'ın ölümünün ardından bu tür kararları verecek sadece Devrim Konseyi kalmıştı. Devrim Konseyi ise Bumedyan tarafından farklı çıkarları ve eğilimleri bir araya getirecek şekilde dizayn edilmişti. Şimdi ise Bumedyan'ın yokluğunda Konsey'deki tartışmalar melodisiz müziğe dönmüştü.

Bumedyan'ın ölümünün ardından yeni Cumhurbaşkanı olarak iki isim öne çıktı. Biri uzun süre boyunca Bumedyan'ın dış işleri bakanlığını yapan ve Bumedyan'a yakınlığı ile bilinen Abdülaziz Buteflika diğeri ise FLN'nin başındaki sol eğilimli Muhammed Yahya. Muhammed Yahya tıpkı Bumedyan gibi Arap-sosyalist fikrinin en radikal savunucularındandı ve elitlerin devleti doğrudan kontrol etmesini savunuyordu. Buna karşılık Buteflika ise az sayıdaki burjuvazinin adayıydı. Sol fikirleri ile tanınan Yahya'nın tersine, Arap sosyalizminin ateşli bir savunucusu değil ekonomide ve siyasette liberalleşme taraftarıydı (Stone, 1997: 58). Kısacası Buteflika, Devrim Konseyi'ndeki üyelerden de Yahya'dan da farklılaşıyordu.

Buteflika'nın liberalliğine ve kendilerini radikal sosyalist olarak tanımlayan FLN'nin önder kadrolarından farkına ilişkin en önemli örnek 1965 yılında BM'de yaptığı konuşmadır. Buteflika burada yaptığı konuşmada, uluslararası politikayı tanımlarken “sosyalist” arkadaşlarının aksine devrim, sömürü, emperyalizm gibi kavramlara referans vermek yerine dünyayı “büyük güçler” ve “küçük devletler” olarak tanımlamayı tercih ediyordu. Daha somut bir şekilde ifade edersek, Buteflika'nın bu tanımlaması, Batılı devletleri “emperyalist”, kendi devletlerini de “anti-emperyalist” olarak tanımlayan FLN'nin dünya görüşünden farklılaşıyordu. Buteflika'nın aynı konuşmasında kendisini “yoldaşlarından” farklılaştıran ikinci nokta ise emperyalist devletlerin tümüyle ortadan kaldırılmasını öngören Marksist ideolojiden farklı olarak, Buteflika, “büyük güçlerle” “küçük devletlerin” birlikte barış içinde yaşayabileceğini (peaceful coexistence) öngörmesidir (Buteflika, 26 Ocak 1965).

Hangi fikirleri savunursa savunsun, temel kriteri kurucu elitlerin çıkarlarını korumak olan Devrim Konseyi için her iki ismin de adaylığı sorunluydu. Onlar için Buteflika (gereğinden) fazla liberal, Yahya ise (fazla) devletçiydi. Birisi Batı ile fazla ilişkili görülürken diğeri komünistlerle yakın bağlar kurmuştu (Evans ve Philips, 2007: 114). Ancak askeri liderler için asıl sorun her iki ismin de iddialı, devlet bürokrasisinde ve partide karşılığı olan isimler olmasıydı. Bu özellikler her ikisini de kontrol edilemeyen bir lider haline getirebilirdi.

Bu nedenle askeri kadro daha az iddialı, daha az tanınan ve kurucu elitlerin temel çıkarlarını koruyacağını düşündükleri bir isme yöneldi. Bu nedenle öne çıkan bu iki isim yerine, 27-31 Ocak 1979 tarihleri arasında yapılan parti (FLN) kongresinde Çadli Bincendid isminde karar kılındı. Bincendid ordu mensubuydu ve o dönem Oran bölgesindeki ordunun liderliğini yapıyordu. O da Devrim Konseyi'ndeki birçok asker gibi Bumedyan'ın liderliğini yaptığı Oujda Grubu üyesiydi ve bu geçmiş onu yönetici elitler açısından radikal olmayan güvenilir biri yapıyordu. Öte yandan Hem Buteflika'ya hem de Yahya'ya kıyasla daha az etkili ve daha az deneyimli bir figürdü. Hem de diğer iki adayın farklı kutuplardaki "radikallikleri" yerine daha az radikal bir pozisyonu vardı. Bu özellikleri diğerlerine göre daha olumsuz olsa da "devletin sahipleri" bu özellikleri sayesinde onu daha yönetilebilir ve daha kontrol edilebilir buluyorlardı.

Bincendid Cumhurbaşkanlığı için aday gösterildiğinde ordu dışında çok az tanınan bir liderdi ve ondan beklenen toplumdan gelen değişim baskısını sınırlayabilmesiydi. Gerçekten de Bincendid'in Cumhurbaşkanı olduğu dönem toplumsal anlamda yönetici elitlerin ciddi bir değişim baskısı ile karşı karşıya kaldığı dönemdi. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni, Bumedyan ve Bin Bella ile geçen on beş yılı aşkın bir dönemde Cezayir nüfusunun ciddi bir şekilde artmış, şehirler eşitsiz bir şekilde büyümüş, kitleler arasında ideolojik ve ekonomik farklılığın artmış olmasıydı.

Özellikle Bumedyan döneminde hızlı sanayileşme hamleleri sonucunda Cezayir artık daha fazla şehirleşmiş, daha eğitimli bir ülke haline gelmişti. Bu durum elbette kitlelerin yönetici elitten beklentilerini de farklılaştırıyordu. On beş yıl önce sadece barış isteyen Cezayirli yerini, daha fazla iş, daha fazla eğitim, daha fazla demokrasi isteyen bir kitleye bırakmıştı. Bu değişim dalgası, hızlı sanayileşme hamlesi ile birlikte o kadar artmıştı ki birçok uzmana göre Bumeydan görevine devam edebilmiş olsaydı, her türlü

yönetme kabiliyetine rağmen benzer değişim baskısına direnmesi güç olacaktı (McDougall, 2006).

Çünkü bu dönem sadece Cezayir toplumu için değil aynı zamanda başta ekonomi olmak üzere iç politikada izlenen politikaların toplumda ve dünyada meydana gelen değişimlere ayak uyduramadığının sinyallerini vermeye başladığı dönemdi. Bağımsızlık Savaşı sırasında toplumun çok büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşarken devletin başarılı politikaları ve 1970’li yıllar boyunca yüksek seyreden petrol fiyatlarının da yardımı ile Cezayir toplumu hem maddi anlamda görece bir refaha erişen, hızlı şehirleşen bir toplum haline dönüşmüş hem de bağımsızlık savaşı sırasında %15’lerde olan okuma yazma oranı ciddi bir artış göstererek %75’ler seviyesine ulaşmıştı. Bunun yanı sıra savaş ortamında değil de istikrar ortamında büyüyen ve daha fazla eğitim almış, daha fazla şehirleşmiş bir neslin toplumsal hayata girdiği gözlemleniyordu. Ancak bu yeni neslin tek tanıklık ettiği Bumedyan döneminin anti-demokratik kurumlarıydı. Bu nedenle Bincidedid’in iktidardaki ilk yılları aynı zamanda demokratikleşme taleplerinin daha fazla duyulduğu, toplumun yeni ihtiyaçlarının daha fazla hissedildiği hem parti kadrolarında hem de toplumda eleştirel (genç) seslerin git gide daha fazla arttığı dönemdi.

Tüm bu değişimlerin siyasi hayata doğrudan etkisi ise gelişen bir orta sınıfın eskisinden çok daha fazla siyasetle ilgilenmeye başlamasıydı. Bunun yanı sıra 1980’ler Cezayir ekonomisi için adeta 1970’lerin rövanşı niteliğindeydi. Bumedyan döneminde hızlı sanayileşme atılımı için alınan borçların ödenme vakti gelmiş ancak sanayi ve tarım sektörlerinin düşük kalan üretimi ekonominin planlandığı veya büyüyen ve gelişen Cezayir toplumuna yetecek kadar gelişmemişti.

Öte yandan devlet içinde elitler arasındaki mücadele Bincidedid döneminde de devam etmiştir. Bincidedid iktidarının ilk yıllarında onu iktidara taşıyanlar tarafından doğrudan sınırlandırılmıştı. Karşısında sadece bir yönetici elit topluluğu bulunmuyordu. Bu topluluk Bumedyan döneminde hem Bumedyan’ın liderlik karakteri hem de iç ve dış tehditten uzak bir ortamda gücünü konsolide ederek kendi çıkarlarını savunma konusunda uzmanlaşmış, devlet şirketleri yoluyla dış bağlantıları da olan ekonomik bir aktöre dönüşmüş, bürokratik ağı sayesinde de devleti ve partiyi kontrol eden kompleks bir sınıf haline gelmişti. Başka bir şekilde ifade edecek olursak; Bincidedid’in iktidarı döneminde yönetici elit gücünü sağlamlaştırmış ve grup çıkarları için mücadele etmeyi öğrenmiş bir

elit grubu iken karşısında ise parçalı, dağınık ve iktidar mücadelesi verme konusunda daha az tecrübeli bir muhalefet vardı.

Ancak bu muhalefet demokratik ülkelerde olduğu gibi sadece siyasi bir oluşum değildi. Bunun yerine birçok parti-devlet geleneğine sahip ülkelerde görüldüğü gibi, devlet aygıtını ve onun ayrıcalıklarını elde etmek için mücadele eden bir elit çevresiydi ve Bumedyan tarafından Konsey'den ve devletin merkezinden dışlanan bu grup vakit kaybetmeden yeni Cumhurbaşkanının çevresinde kümelenildi. Bu grup aynı zamanda, kendisine cumhurbaşkanlığını sunan ama şimdi onu sınırlandıran Bincided için de bir fırsattı. Bu nedenle bu dönemde elitler arasındaki mücadeleyi iki önemli güç merkezi üzerinden betimlemek mümkündür. Bir yanda toplumun değişim dalgasını kendi ağırlığını devlet içinde arttırmak için bir araç haline getiren eski ordu mensubu Cumhurbaşkanı ile çevresinde toplanan elitler diğer yanda ise toplumdan gelen değişim taleplerini kendi çıkarlarına dokunulmadan bastırılmasını isteyen yönetici elitler.

Bu açıdan Bincided dönemi iç tehdit ortamında askeri kontrolün nasıl değiştiğini gösteren yerinde bir örnektir. Bu bağlamda tezin bu bölümü, (1) Bincided'in iç tehdidin olmadığı dönemde sivil kontrol konusunda başarılı olduğu, askeri elitleri sınırlandırarak kendi ağırlığını arttırabildiği, bunu yaparken sivil siyaseti ve aktörleri güçlendirdiğini; ancak (2) ordunun toplumsal ve siyasi alanda meydana gelen gelişmeleri kendi çıkarlarına "tehdit" olarak görmesiyle sivil kontrolün yeniden zorlaştığını, askeri ve sivil kurumlar arasında çatışmanın başladığını iddia etmektedir.

3.2.1. Sivil Kontrolün Payandası Olarak Liberal Dönüşüm Modeli

Bincided iktidarının ilk dönemleri tıpkı diğer otoriter rejimlerdeki lider ya da parti değişikliğinde görüldüğü gibi Cumhurbaşkanını iktidara getiren yönetici elit ile mücadelesi biçiminde geçti. İlk yıllarında beklendiği gibi söz konusu elit grubun taleplerini yerine getiren Bincided, bir yandan da kendisine yakın isimleri karar alma mekanizmasının üst pozisyonlara yerleştirerek dengeleri değiştirmeye çalıştı. Bu nedenle zaman zaman yönetici elitlerle çatışan Bincided için en güçlü araç toplumdan gelen değişim dalgasıydı. Ancak bu değişim dalgası muhalif elitler için sadece bir araç olduğu için yeni Cumhurbaşkanı önderliğinde başlatılan reformlar Cezayir'i daha fazla liberalleşmesine rağmen daha fazla demokratikleşmedi. Bu nedenle bu alt başlığın doğrudan konusu

Cumhurbaşkanı Bincendid'in ve çevresinde toplanan muhalif elitlerin toplumsal ve ekonomik değişim dalgasını elitler arası mücadelede nasıl araçsallaştırdığıdır.

3.2.1.1. Kurumsallaşmış Askeri Elitler Karşısında Siyasi Erkin Sınırları

Yeni Cumhurbaşkanı'nın hedefinde, yönetici elitin kümелendiği ve devleti doğrudan yöneten ANP ve FLN vardı. Bu iki kurum bir anlamda devletin kendisiydi ve onları kontrol etmek devleti kontrol etmek, devlet kaynaklarını ve gücü paylaşılacak aygıtları elde etmek anlamına geliyordu. Bu nedenle Bincendid'in ilk hedefi bu kurumların üst düzey kadrolarında çalışan ve doğrudan Bumedyan'a dolaylı olarak da Devrim Konseyi'ne yakınlığı ile bilinen isimleri görevlerinden almak, yerlerini ise kendisine yakın isimlerle doldurmaktı.

Bu bağlamda Bincendid ilk olarak FLN'nin siyasi bürosunu on üyeye indirdi ve bu hamlesiyle kendisi yerine Cumhurbaşkanı adayı olarak isimleri geçen Yahya ve Buteflika'yı siyasi bürodan çıkardı. Bumedyan'a yakınlıkları ile bilinen Bumedyan döneminde bakanlık yapmış her iki isim de sadece siyasi bürodan çıkartılmakla kalmadı aynı zamanda haklarında yolsuzluk suçlaması ile dava açıldı. Buteflika Birleşik Arap Emirlikleri lehine çalışmakla suçlanırken ülkeyi terk ederek 1987 yılına kadar yaşayacağı BAE'ye kaçtı. Yahya ise yolsuzluk suçlamalarının ardından hapis yattı (McDougall, 2017: 273). Her iki isim de bir yönüyle hala iktidar adayydı ve bu nedenle Bincendid için doğrudan tehdit anlamına geliyorlardı. Siyasi bürodaki değişimi merkez komite izledi ve burada Bincendid büyük değişimlere giderek parti içinde herhangi bir hizbin hakimiyet kurmasını engelleyecek şekilde partiyi yeniden dizayn etti (Stone, 1997: 60).

Parti merkez komitesinin değişmesi Cezayir'deki siyasi hayat açısından anlamlıydı. Ordunun üst düzey komite kademesinden birçok üyenin yer aldığı Merkez Komite sadece partiyi yönetmekle kalmıyor aynı zamanda devleti ve toplumu da yönetiyordu. Eğitim sisteminden, ekonomik yatırımlara ve hatta gelecek seçimlerde olası adayların yer aldığı “aday havuzu”nu oluşturuyor böylelikle Cezayir ile ilgili her türlü değişikliğin merkezinde kalmaya devam ediyordu. Merkez Komitesi'nde yapılan değişiklik Bumedyan'ın titizlikle inşa ettiği ve en büyük özelliği merkezîyetçilik olan sisteme o kadar köklü bir müdahaleydi ki birçoklarına göre dönem “devlet kadrolarında ‘de-Bumedyanizm’in” başladığı dönem olarak anılır (Entails, 2016: 164-165; Roberts, 2007).

Bincendid'in sonraki hedefi ise hükümeti reformist liderlerle doldurmaktı. Devrimci neslin siyaset anlayışını tutucu ve çıkarıcı bulan yeni nesil siyasetçiler ya da askerler reformist olarak biliniyorlardı ve devletin yönetici eliti ile çatışmayı göze almış Bincendid için onların reformcu özellikleri devletin kadrolarına dahil olmalarını gerektiriyordu. Bincendid'in böyle bir kadroya hükümette ve partide yer vermek istemesinde kendisinin de sistemi hem siyasal hem de ekonomik açıdan reformdan geçirmeyi düşünmesinin önemli bir payı vardı. Ancak Bincendid'in siyasetçi olarak inançları ve düşünceleri kadar *le pouvoir* ile mücadelesi de bu düşüncede etkiliydi. Reformist bakanlarla dolu bir hükümeti orduya onaylatmanın gerekçesi ise hazırды: Değişim isteyen topluma yeni bir şeyler söyleyebilmek, değişim görüntüsü verebilmek.

Bincendid'in de dahil olduğu reformist kadronun ilk odak noktası ekonomiydi. Ekonomiyi merkeze koymanın Bincendid ve hükümet için iki nedeni vardı. Birincisi rasyonel ekonomik tercihlere dayanıyordu çünkü Bumedyan döneminde alınan borçların ödeme zamanı gelmişti ve son yıllarda hem Cezayirlielerin hem de Cezayir Devleti'nin gelirleri düşüş eğilimindeydi. Toplumsal hoşnutsuzluğun arka planında yatan da buydu. İkinci önemli neden ise Bincendid'in ekonominin iyileştirilmesi yoluyla git gide gelişen ve artık devlet kaynaklarının paylaşımında daha fazla söz hakkı isteyen orta sınıfın desteğini kazanmaktı. Bu ikinci faktör Bincendid için özellikle *le pouvoir* ile mücadelesinde toplumsal bir araç olacaktı (Quandt, 1998: 34).

Bu bağlamda Bincendid'in reformist hükümetinin ilk hamlesi Bumedyan döneminde millileştirilen ekonominin liberalleşmesi vardı. Bu yolla hem daha fazla girişimcisi Cezayir pazarına davet edildi hem de devlet kaynakları daha fazla pazarın hizmetine sunuldu. Öte yandan bu proje aynı zamanda yönetici elitin elinde toplanan devlet gelirlerinin de azalması anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, ekonomik liberalleşme reformları hem yönetici elitin iktidardaki gücünü azaltırken hem de Bincendid'in işbirliği yapmak istediği sosyal zemini de kendi taraftarı haline getirecekti.

Bu bağlamda reformist hükümetin tüm hamleleri ekonomide özel sektörün payını arttırmasına olanak verecek şekilde düzenleme yapmak oldu. Birinci olarak uzun süredir yüksek seyreden temel gıda fiyatlarının fiyatını düşürmek için tarım sektörüne yatırımlar arttırıldı. Yine bu amaç doğrultusunda ithalatın önündeki engeller kaldırıldı ve devletin bundan sonra piyasadaki en büyük tedarikçi olmayacağı açıklandı. Böylelikle temel gıda

ürünlerinin fiyatlarının düşmesi sağlanırken, yabancı şirketlerle rüşveti ve yolsuzluğu da kapsayan bir ilişkiye sahip Cezayir bürokrasisi önemli bir gelir kaynağından oldu (veya bu kaynağı paylaşmak zorunda kaldı). İthalat alanında yapılan düzenlemeler ise Bumedyan döneminde millileştirilen ve üretiminden dağıtılmasına kadar yönetici elitin pay sahibi olduğu birçok üretim tesisini özelleştirilmeyi hedefliyordu (Matallah ve Proops, 2006). Devlet bürokrasisini kaynaklarından eden reformların sosyal anlamda da karşılıklı vardı. Yeni hükümet ve dışı açık politikaları nedeniyle Cezayir toplumu daha dışı açık hale gelirken bu durum devlet baskısının da daha az hissedilmesini sağladı (McDougall, 2006). Bincendid'e, reformist hükümeti kadar bu dönüşü yönetme gücünü veren bir diğer faktör ise -tıpkı Bumedyan- döneminde olduğu gibi devletin temel gelir kaynağı olan petrol ve doğalgazın uluslararası piyasadaki yüksek fiyatıydı. Özellikle 1979'daki İran İslam Devrimi, petrol fiyatları üzerinde şok etkisi yaratmış olsa da Cezayir açısından etkileri son derece olumluydu.

Ancak petrol ve doğalgaz gelirlerine bağlı olmanın bedelini Cezayir ekonomisi ilk kez 1980'lerin ortalarında hissetti. Cezayir ekonomisini derinden etkileye bu süreç, OPEC'in 1985 yılındaki toplantısında Suudi Arabistan, İran, Irak gibi büyük petrol tedarikçisi ülkelerin üretimi düşürme talebini reddetmesi ile başladı. Toplantıyı takiben petrol fiyatları iki yıl içinde 30 dolardan 10 dolara kadar geriledi. OPEC'in kararı Cezayir'in gelirlerini azaltırken bunun doğrudan bir sonucu olarak ekonomideki liberal reformlar da sekteye uğradı. Örneğin Cezayir'in petrol gelirleri 1985 yılında 13 milyarken 1987 yılına gelindiğinde bu rakam 8 milyara kadar düştü. 1988 yılında ise Cezayir artık Bumedyan döneminde başlatılan sanayileşme politikalarını destekleyecek kaynağa sahip değildi. Başka bir deyişle 1985 yılında devlet gelirlerinin %44'ü petrol ve doğalgaz kaynaklarının ihracatından elde edilirken takip eden iki yılda sırasıyla %30'a ve %22'ye düştü (Mahir, 1994: 135). Buna karşılık aynı dönemde devlet borçları 18,5 milyar dolar ile tarihi seviyesine çıkarken enflasyon %45'e tırmanmıştı (Le Monde Diplomatique, 1991: 26). Gelirleri neredeyse tamamen enerji kaynaklarından elde ettiği gelire bağlı olan bir ekonomi için bu ani düşüş o kadar dramatikti, yaklaşık on yıl önce 100 milyar dolar döviz rezervi olan devletin borcu 1988 yılında GSMH'sının %88'ine ulaşmıştı (Lowi, 2009: xii).

Bu dönemde Cezayir'in nüfusu da şehirleşme oranı da hızlı bir şekilde artıyordu. Yaklaşık yirmi yıllık zaman diliminde hızla artan nüfusun önemli bir kısmını 25 yaş ve

altını oluşturan ve iş arayan Cezayirli gençler oluşturuyordu. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise nüfusun yaklaşık %40'ı on dört yaşın altındaydı. Bu durum devletin sadece azalan gelirleri ile altyapı ve eğitim imkanlarını gerektiği kadar ulaştıramamasına değil aynı zamanda daha fazla genç nüfusun işsiz kalmasına neden oldu. Gittikçe kalabalıklaşan şehirlerde işsizlik %15 seviyelerini aşarken kırsal kesimin şehirlere gidenler tarafından terk edilmesi ile temel tarımsal gıda ürünlerinin de fiyatlarının fırlamasına neden olurken bu da sektördeki kötü gidişi hızlandırdı (Beachenou, 1993: 34).

Bu kötü girişte uluslararası piyasalar kadar Cezayir'e has başka yapısal faktörler de etkiliydi. Birinci olarak Cezayir hala yeterli ve teknik anlamda eğitilmiş insan kaynağına sahip değildi ve devlet ekonomisi Bincided'in reformist hükümetine rağmen hala büyük oranda yönetici elitlerin etkisi altındaydı. İkinci olarak ise Bumedyan döneminde sanayileşme için alınan borçlar sorunu vardı. Bu borçlar ödenmediği gibi Bincided döneminde büyük bir çıkmaza dönüştü (Stone, 1997: 94). Üçüncü olarak ise Bincided dönemi kendisinden önceki dönemlerden farklı olarak dünya siyasetinde önemli değişimlerin yaşandığı, Cezayir gibi sosyalist ekonomi modelinin krize girdiği dönemdi. Bu dönemle birlikte Cezayir gibi birçok sosyalist model dönüşüme girme ihtiyacı hissediyordu. Bunun Cezayir için önemli etkisi ise artık Cezayir'in sosyalist ekonomisini ayakta tutan zeminin çatırdamaya başlamış ve diğer "sosyalist" ekonomilerin yaptığı gibi IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası, Batı'nın kapitalist ekonomisinin sembolü haline gelmiş kurumların kapısını çalması oldu (Akacem, 2004). Bu faktörlere bağlı olarak Bincided dönemi işsizliğin arttığı, enflasyonun iki katına çıktığı, kara borsanın yaygınlaştığı, bürokrasinin git gide daha fazla rüşvete başvurduğu bir dönem haline geldi. Ordunun ve partinin ileri gelenlerinin oluşturduğu yönetici elit, böylesi bir ortamda dahi devletin büyük gelir kaynaklarını elde etmeye devam ediyordu.

Kısacası bu dönemde Cezayir ekonomisinin yapısal sorunları vardı ve bu sorunları çözmek yönetici elite siyasi mücadeleden geçiyordu. Ancak hükümetin yönetici elite çatışacak gücü yoktu. Bu nedenle planlanan yapısal reformları yapmak yerine tekrar borç almaya yöneldi. Hükümetin kapısını çaldığı ilk kurum IMF oldu. IMF ekonominin özelleştirilmesi, yabancı sermayeye çekici gelecek yapısal reformların yapılması şartıyla borç vermeyi kabul etti. IMF'nin taleplerini karşılayabilmek için, kamu-özel ortaklığıyla birçok yeni şirket kurulurken birçok kamu şirketi de özelleştirildi. Bincided hükümetlerinin ve reformist elitlerin her türlü mücadelesine rağmen 1990'larda hala

Cezayir'in çalışan nüfusunun önemli bir kısmı devlet çalışanıydı ve devlet Cezayir ekonomisinin %52'sini kontrol ediyordu (IMF, 2019: 17). Bu dönemde IMF ile devlet arasında uzun dönemli herhangi bir anlaşma imzalanmazken IMF'nin rolü büyük oranda hükümete danışmanlık yapmak oldu (Gazzo, 1988: 60).

Devletin ekonomiden elini tedrici olarak çekmesi, hantal bürokrasinin işler hale getirilmesi, yerli ve yabancı özel girişimcilerin ekonomiye dahil edilmesi için yapılacak reformlar her şeyden önce yönetici elitin çıkarlarını tehdit ediyordu. Bu nedenle birçok reform girişimi yönetici elitin kontrol etmeye devam ettiği parti (FLN) tarafından engellendi.⁶⁹ Örneğin hükümetin yabancı yatırımcının katılımını arttıracak düzenlemeleri parti tarafından reddedildi. Hükümetin ve IMF'nin önerisinin aksine, yabancı yatırımların %49 ile sınırlandırılmasına karar verildi (Stone, 1997: 97-98). Rejim bu tercihi ile kısa vadede devlet içindeki siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarını korumuş oldu. Çünkü bu şekilde devlet ve dolaylı olarak da elitler Cezayir'in pazarının en az %51'ini kontrol etmeye ve zenginliği paylaşmaya devam edebileceklerdi. Ancak uzun vadede hükümetin elini kolunu bağlamış oldu ki bu da ilerleyen yıllarda rejimi de kapsayacak şekilde büyük bir karşı dalgayı harekete geçirdi.

3.2.1.2. Berberi Baharı ve Kara Ekim: Sivil Kontrole Katalizör Etkisi

Bilindiği üzere Cezayir toplumu Müslüman ve Arap çoğunluklu bir toplumdur. Araplar dışında Berberiler, yüzde yirmilik oranla toplumun küçük bir kesimini oluşturmuş olsa da Bağımsız Savaşı'ndan bu yana siyasi olarak örgütlü bir azınlık olma özelliklerini korumayı başardılar.⁷⁰ Berberi kökenli birçok elit FLN içinde faaliyet göstermesine

⁶⁹ Tek parti ile yönetilen dönemin Cezayir'inde parti kadrolarından hazırlanan liste seçime sunuluyor ve meclisi oluşturan üyeler de FLN üyesi olmuş oluyordu. Hükümetin ise aldığı kararları meclise onaylatması gerekiyordu. FLN'nin hala askeri kadrolar tarafından denetlendiği ve kontrol edildiği düşünüldüğünde hükümet bir anlamda kendi güçlerini kısımları ya da gelir kaynaklarından olmaları için askerlerden yetki istiyordu.

⁷⁰ Berberilerin önemli bir kısmı Arapça konuşmakla birlikte Cezayir'in doğusundaki Kabil'in dağ eteklerinde yaşayanlar hala Berberice konuşmaya devam etmekte ve kendi geleneksel alfabelerini kullanmaktadırlar. Berberice'nin yanı sıra sömürgecilik dönemiyle birlikte Arapça ve Fransızca'yı da öğrenen Berberilerin önemli bir kısmı da Fransa'ya göç etmiştir. Bu nedenle Kabil bölgesindeki Berberilerin mutlaka Fransa ile bağlı bulunan bir akrabaları bulunmaktadır ve bu da onları kırsal kesimdeki Cezayirlilere göre daha fazla seküler hale getirmiştir. Fransızca'yı yaygın bir şekilde konuşmalarının yanı sıra Arapçayı da konuşma dili olarak kullanıyorlardı. Ancak Bumedyan döneminde Arapçanın eğitim dili haline getirilme politikası nedeniyle tüm Berberiler konuşma dili olarak Arapça'yı kullanmaya zorlanmışlardır.

rağmen devletin kuruluş sürecinde Arap milliyetçiliği fikri ağır basmış ve yeni anayasa, toplumu Arap ve Müslüman olarak tanımlayarak Berberi kimliği dışlanmıştı.

Aslında “Berberi Baharı” olarak adlandırılan isyanlara kadar Berberiler arasında, Bumedyan’ın kültür devrimi kapsamında Araplaştırma politikasına karşı önemli düzeyde hoşnutsuzlukları vardı. Onlar için Bumedyan’ın Berberi dilini ve kültürünü yok sayması asimilasyon anlamına geliyordu. Bazı Berberi yazarlar ve sanatçılar, *Akademi Berberi* isminde bir dernek kurarak, rejimin bu politikasına tepki olarak (günümüzde Tuareglerin kullandığı) antik Berbericenin alfabesine dönüşü açık bir şekilde savundular. Hareket, 1978 yılında rejim tarafından kapatılana kadar Berberiler arasında etkili olmayı başardı (McDougall, 2017: 276).

Berberiler arasındaki hoşnutsuzluğun entelektüel düzeyden Berberi kitlelere kadar inmesi ise Bumedyan’ın ölümünden hemen sonraya 1980 Nisanına rastlar. Ulusal çapta tanınan bir Berberi yazarın kendi dilinde Berberi kültürü hakkında konuşma yapmasına müsaade edilmemesi üzerine, Kabil bölgesinin kalbi olarak görülen Tizi Ouzou’da öğrenciler greve giderek rejimi protesto ettiler (Goodman, 2004). Gösterilere Bincided rejiminin müdahalesi ise eylemleri bastırmadığı gibi göstericileri daha da radikalleştirdi. Göstericiler FLN bürolarına ve turist bölgelerine saldırırken güvenlik güçlerinin müdahalesi ile 32 Cezayirli ölürken yüzlerce kişi yaralandı. Olaylar sırasında bölgenin Cezayir’in geri kalan kısmı ile bağı tümüyle kesildi. Birkaç gün sonra ise güvenlik güçleri kontrolü ele geçirmesine rağmen olaylar Berberi gençleri daha fazla politize ederken daha fazla örgütlenmelerine neden oldu. Çok geçmeden Berberi gençlerin çekirdeğini oluşturduğu rejim karşıtı bir hareket git gide güç kazanmaya başladı. Kısacası bölgedeki gözlemcilerin “aldatıcı sessizlik” dediği durum son bulmuş, derin ekonomik ve siyasi sorunlar rejimin güvenlik sorununa dönüşmüştü (Delaney, 20 Ekim 1988).

Artan protesto gösterileri karşısında, Bincided yönetimi devlet içinde çatışma içinde olduğu orduyu göreve çağırmak yerine siyasi bir manevraya yöneldi ve rejimin şimdiye kadar bastırmaya çalıştığı İslamcı çevreler ile Berberileri karşı karşıya getirdi. Başka bir deyişle, Bincided yönetimi rejimin düşmanlaştırdığı İslamcılar şimdi siyasi bir aktör olarak Berberilerin karşısına çıkartıyordu. İslamcılar Bin Bella ile başlayan sosyalist rejime en başından beri muhaliftiler ve temel amaçları “sosyalist Cezayir’i” yıkıp “İslamcı Cezayir’i” kurmaktı. Bu bakımdan İslamcıların, Berberiler ile karşı karşıya

gelmesinin ilkesel bir yanı da vardı. Çünkü Cezayir İslamcı camiası Berberilerin bir etnik köken olarak öne çıkmasını, İslam'ın dili olarak gördükleri Arapça yerine Berbericeyi konuşmak istemelerini, “İslamcı Cezayir'in” bölünmesi olarak görüyordu. Onlara göre İslam her türlü etnik veya kültürel değerin üstündeydi ve Berberi kimliğinin öne çıkarılmasının Cezayir'in bölünmesinden başka bir amacı yoktu. Daha da ötesi, Berberiler her ne kadar yaygın olarak İslam'ı benimsemiş olmalarına rağmen sol, seküler, laik fikirleri kabul etmeleri ile biliniyordu. Bu özellikleri de onları İslami gelenekleri gündelik hayatta sıklıkla görmek isteyen İslamcıların gözünde tehdit haline getiriyordu (International Crises Group, 2003: i-ii).

Devlet Berberilere karşı İslamcılarla sadece yakınlaşmadı aynı zamanda gelişmesi için birçok olanak sundu. Örneğin İslamcılar arasında radikal bir kesimin silahlanmasına sessiz kalınırken bu grup gençler arasında şiddeti tetikleyen eylemelere karıştılar. Bunun devamında üniversiteler İslamcılar, komünistler ve Berberiler arasındaki silahlı çatışma mekanına dönüştü. Muhafız Berberiler ve komünistlere karşı devletin desteğini de arkasına almasıyla İslamcılar kamuoyunda git gide daha fazla görünür olmaya başladı (Roberts, 1996; Layachi, 2004: 49-50).

İslamcı fikirleri popüler hale getiren devlet desteğinin bir başka nedeni ise ekonomide liberalleşme dalgası karşısında Cumhurbaşkanı'nın Berberiler kadar onu iktidarda tutan solcuların da desteğini kaybetmiş olmasıydı. Solcuların ağırlığını dengeleyebilmek için devlet popülist bir dil olarak İslamcılığı benimsedi. Örneğin FLN'nin yayın organı ilk kez bu dönemde Arapça baskı yapmaya başlarken başta devletin ismi olmak üzere birçok şehrin isminin Arapçası resmi olarak kullanılmaya başlandı. Bu dönemde devletin dili o kadar keskin bir hale gelmişti ki Arapça eğitim alanlar ve Arapçanın kullanılmasını teşvik edenler sadece İslamcı olarak değil aynı zamanda rejimin bir parçası olarak görülmeye başlandı. Buna karşılık Fransız eğitim sisteminden geçmiş ve akıcı Fransızca konuşanlar ise muhalifleri temsil eder hale geldiler (Stone, 1997; Entelis, 1986; McDougall, 2007; Roberts, 1996).

Elit düzeyinde bu açıkça iki farklı grubu temsil ediyordu. Hatırlanacağı üzere (Bölüm 3.1.1.), Bumedyan döneminde yükselen orta sınıf çocukları devletin eğitim kurumları yerine Fransızca eğitim veren kurumlara yönelmiş ve kısa sürede hem ticaret hayatında hem de devlet kadrolarında yükselme imkanı bulmuşlardı. 1980'lerin ortasında ise bu

grup yönetici elitin bir parçasıydı ve şimdi Arapça, muhalif elit grubun hem sembolü hem de aracı haline gelmişti.

Berberilere karşı İslamcıların git gide daha fazla görünür hale gelmesi ilk başlarda her ne kadar Bincidedid'in lehine olarak görülse de ilerleyen dönemlerde farklı bir sürece de öncülük etti. Örneğin ilk zamanlar Berberi isyanları ve gösterileri İslamcıların karşı gösterileri ve eylemleri nedeniyle azalmasına rağmen bu kez ilerleyen dönemlerde İslamcılar elde ettiği kamuoyu desteği ve özgüvenle rejimin karşısına ciddi bir aktör olarak çıktı. Bu durum aynı zamanda Bağımsızlık Savaşı'na önderlik etmiş bir partinin, FLN'nin, artık kitlesel desteğinin olmadığını gösteriyordu. Bu durum ise Cumhurbaşkanı Bincidedid'i farklı önlemler almaya teşvik etti. Bincidedid'in aldığı önlemlerden ilki Bumedyan döneminde ordu içinde bir büroya dönüştürülen FLN'yi yeniden canlandırmak böylelikle İslamcılar ile kitleler arasındaki bağı koparmaktı. Aksi takdirde İslamcı hareket, Bincidedid için elit mücadelesinde bir araç olmaktan çıkacak mücadele edeceği güçlü bir aktöre dönüşecekti (Zoubir, 1995 :116).

Bincidedid'in hamlesi rejim ile kitleler arasındaki ilişkiyi onarmak için kullanılacağı gibi Bincidedid açısından da partinin revize edilmiş halini kullanarak onu aday olarak gösteren ordu içinden klana karşı siyasi bir güç elde etme amacına hizmet edebilecekti. Başka bir deyişle, revize edilip güçlendirilmiş bir FLN, Bincidedid için artık istediği ekonomik ve siyasi liberalleşme reformlarını yapan, güvendiği genç ve reformist entelektüelleri toplandığı bir platform işlevi görecekti.

Bu açıdan 1984 yılında FLN'nin kontrolü altındaki meclisten "aile yasası"nın geçmesi anlamlı bir siyasi strateji olarak yorumlanabilir. Yasa Cezayir ailesinde erkeğe geniş yetkiler tanımlıyor buna karşılık kadının toplumsal hayattaki rolünü dar bir çerçeve ile sınırlıyordu. Yasa mecliste görüşülmeye başladığında başta bağımsızlık savaşında önemli rol oynamış kadınlar olmak üzere kadın aktivistler sokaklara çıktılar.⁷¹ İlerleyen zamanlarda sokak hareketleri geniş çaplı seküler çevreleri, muhafazakar kadınları da bünyesine katabilmiş olmasına rağmen yasanın meclisten geçmesi önlenemedi. Tüm bu gösterilere rağmen İslamcılar ise yasayı Batı yönelimine giren kültürel ve dini değerlerin

⁷¹ Dönemin Cezayir'i İslamcıların olduğu kadar feminist hareketin de güçlü olduğu bir coğrafyaydı. Hatta Roberts'a göre 1970'lerden itibaren dünyadaki gelişimine paralel olarak güçlenen feminist hareket Cezayir'de en etkili ideolojilerin başında geliyordu. Bu açıdan kadın aktivistlerin yasaya karşı sokaklara çıkması sokak hareketlerine önemli bir ivme kazandırmıştır (Roberts, 2002: 33).

yeniden muhafazakar temellerde şekillendireceği gerekçesi ile savundu (Quandt, 1998: 37-38).

Bu aynı zamanda Bincidedid'in FLN'ye yeniden şekil verme hamlelerinin meyvelerini verdiği anlamına geliyordu. Çünkü devletin ve sekülerliğin savunuculuğunu yapan FLN elitlerinin böyle bir yasayı meclisten geçirmeleri düşünülemezdi. Ancak Bincidedid'in partiye daha fazla reformisti dahil etmesi ile parti Bincidedid'in siyasi organı şeklinde hareket etmeye başladı. Böylelikle FLN İslamcı çevrelere de hitap ederken aynı zamanda parti-devlet içinde de dönüşümün önünün yavaş yavaş önünün açıldığını gösteriyordu.⁷²

Söz konusu siyasi gösteriler kısa süre sonra büyük bir isyana dönüştü. Cezayir tarihinde "Kara Ekim" olarak adlandırılan bu döneme uzun süreli ve diplomalı işsiz gençlerin isyanı damga vurdu. 4 Ekim sabahı başlayan olaylar yaklaşık bir hafta boyunca, Cumhurbaşkanı Bincidedid'in orduyu göreve çağırdığı güne dek devam etti. Bu dönemde isyancıların ilk hedefi öncelikle rejimin sembolleriydi. İsyancıların özellikle kamu binalarını ve rejimin sembolü olan anıtları hedef alması tüm rejimi hedef aldıklarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bir kısım Cezayirli'nin içme suyunu dahi zor bulduğu bir ortamda partide ve orduda yani bürokrasinin üst kısmında yer alan elitlerin lüks tüketimleri, her gün bir başkasının ortaya çıktığı rüşvet ve yolsuzluk skandalları öncelikle yönetici eliti ve devlet kurumlarını hedef haline getiriyordu.⁷³ Bunların dışında kamu binaları, marketler, polis merkezleri, otobüsler gibi birçok yer yağmalandı. Bu yağmalardan en çok Ryad-el-Feth meydanı nasibini aldı. Bunun en önemli nedeni yönetici elitlerin ve ailelerinin bir araya gelmek için tercih ettiği ve bu yüzden de sembol haline gelen meydan olmasıydı (Stone, 2001: 64).

Ancak gösterilerin en önemli eksikliği siyasal bir liderlikten ya da rehberlikten yoksun olmasıydı. Hatırlanacağı gibi, askeri darbenin ardından tek partili sistem perçinlenmiş ve muhalif hareketler tümüyle ortadan kaldırılmıştı. Bu dönemde en örgütlü hareket,

⁷² Bu durumu Cezayir'de popüler İslamcılığın yükselişinin FLN'de her zaman var olan ve parti içindeki diğer ideolojiler ile rekabet halinde olan İslamcı kanadı güçlendirdiğini iddia eden Roberts'a göre ise FLN Cezayir siyasetinde güç kaybetmediği gibi değişerek yeniden güçlendi. Ancak yeni FLN, İslamcı dalganın etkisinde kalan bir hareket olacaktır (Roberts, 2002: 55).

⁷³ Başka bir görüşe göre ise 1988 yılındaki kitlesel gösteriler kendiliğinden ortaya çıkan bir sosyal patlama değil iktidardaki elitler arasındaki bir mücadelenin sonucuydu. Buna göre ayaklanma devlet destekli bir şekilde ortaya çıkarılmıştı ve temel amacı da rejimin muhafazakarlarının tepkisini çeken Cumhurbaşkanı Bincidedid eliyle başlatılan ekonomik reformları durdurmak, askeri darbe için gerekli ortamı hazırlamaktı (Boundel, 2003: 8).

devletin bir süredir Berberilere karşı desteklediği İslamcı fikirlerdi. Özellikle İslamcılarının en başından beri rejimin karakterine muhalif olması, rejimden dışlanmış kesimlerin ilk durağı haline gelmesini sağladı. Bu nedenle, bu dönemde yavaş yavaş siyasi parti görüntüsü vermeye başlayan FIS'in (İslami Selamet Cephesi – Front Islamique du Salut) düzenlediği mitingler en kalabalık gösteriler olurken FIS'in siyasi bir hareket olarak toplumsal ivme kazanmasına, İslamcı çevrelerin de ötesinde tüm Cezayirlilere hitap etmesini sağladı. Örneğin FIS yasak olmasına rağmen on binlerce Cezayirli katıldığı mitingler düzenleyebiliyordu. Bu mitinglerin birinde, FIS'in radikal liderlerinden Belhaç'ın rejimi hedef alan konuşması sonrası devletin göstericilere müdahalesi sert oldu. Güvenlik güçlerinin kalabalığa açtığı ateş sonrası dört Cezayirli yaşamını yitirirken kırk Cezayirli ise yaralandı (Stone, 2001: 64-65).⁷⁴

Bu olaylar Cezayirliler nezdinde ordunun imajını tümüyle değiştirdi. Artık karşılarında Cezayirlilere bağımsızlığı getiren değil onların ekmek, özgürlük gibi en temel taleplerine dahi silahla yanıt veren bir ordu vardı. Diğer yanda ise İslamcı bir parti olarak FIS, rejim karşıtı Cezayirlilerin sözcüsü haline geliyordu. Böylelikle 1980'lerin ikinci yarısında üç siyasi aktör öne çıktı. Bir yanda rejimle iktidar mücadelesinde olan Cumhurbaşkanı Bincidedid, diğer yanda rejimin muhalif sivil hareketi İslamcı hareket varken; her ikisinin karşısında ise her türlü muhalif harekete rağmen ayrıcalıklarını korumaya çalışan ordunun ve bürokrasinin kilit noktalarında kümelenmiş yönetici elit.

Tüm bu aktörler arasındaki mücadeleyi daha çekişmeli hale getiren ise Bincidedid'in reform planıydı. Bincidedid'in amacı devleti liberalleştirerek, devlet kadrolarını yenileyerek kendisini güçlendirmektir. Bincidedid'in bu planı, doğrudan rejimle problemi olan İslamcı toplumsal muhalefet ile aynı yerde buluşmasını sağladı. Bincidedid bir yandan toplumsal muhalefetin ordu merkezli elitlere karşı duruşunu kullanırken diğer yandan toplumsal muhalefet ise ekonomik kötü gidişin sorumlusu olarak Bincidedid'in de dahil olduğu elit grubu sorumlu tutuyordu. Tüm ülkeyi saran ve ordunun/güvenlik güçlerinin sert müdahalesinin işe yaramadığı ortamda Bincidedid çareyi kitleleri teskin edecek reformları duyurmakta buldu. Belhaç'ın mitingine müdahale edilmesinden iki gün sonra

⁷⁴ Resmi olarak bu dönemdeki gösterilerde 154 Cezayirli hayatını kaybetti. Ancak çeşitli raporlar bu rakamın 500'e kadar çıktığını söylemektedir (Jeune Afrique, 5 Ekim 2018).

Binnedid yirmi dakikalık ulusa sesleniş konuşmasında geniş çaplı ekonomik ve siyasi reformların yürürlüğe gireceğini duyurdu (The New York Times, 1 Kasım 1988).

Reformlar ekonomik ve siyasi alanda birçok değişiklik vaat etse de bunlar arasından hiçbirisi yürütücü kurumların yapısına ilişkin olanları kadar kapsamlı değildi. Binnedid'in duyurduğu reformlar doğrudan FLN gibi ordunun etkili olduğu ve komutanların dolaylı müdahalesine imkan veren kurumları hedef almıştı ve yönetici elitlerin hakimiyeti, FLN'nin tek parti olarak tüm söz hakkını elinde bulundurduğu düşünüldüğünde Binnedid, Cezayir'de tek partili ve ordunun merkezde yer aldığı siyasi sistemin değişeceğini vaat ediyordu. Örneğin Binnedid, Cezayir'in içinde bulunduğu kötü ekonomik durum ve gergin sokak hareketlerinin sebebi olarak hükümeti değil FLN'yi gösteriyor, FLN'nin yapısının değişmesi gerektiğini savunuyordu. Binnedid'in bu söylemi elbette ilk başta parti eliyle devleti kontrol eden yönetici eliti tehdit ediyordu (Roberts, 2007: 3). Quandt'ın yerinde tespitiyle, iktidardaki güçler arasındaki bu oyunun adı demokratikleşmeydi ama gerçekte olan ise tüm gücü elde etmek isteyen aktörler arasındaki güç paylaşımıydı (Quandt, 1998: 44).

3.2.1.3. Sivil Koalisyonlar Karşısında Askeri Rejimin Dönüşümü

1980'lerin sonlarına doğru Cezayir'in içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik kargaşa ortamını geride bırakmak için sadece IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar değil aynı zamanda alım gücü düşen ve yönetici elitin keyfiyetinden bıkan Cezayirliler de daha fazla demokratikleşmeyi -ve dolaylı olarak daha fazla köklü reformu- çıkış yolu olarak görüyordu. Cumhurbaşkanı Binnedid için ise tüm bu demokratikleşme talepleri kendi elit mücadelesi için bir araçtı. Binnedid, demokratikleşme ile liberalleşmeyi, liberalleşme ile de devleti kontrol eden yönetici elite devletin karar alma mekanizmalarından el etek çektirmeyi anlıyordu. Kısacası Binnedid için liberalleşme hem ekonomik anlamda hem de siyasi anlamda yönetici elitin tekelleştirdiği alanda rekabet ortamını getirmek değil, yönetici elitin ekonomik, siyasi ve bürokratik ayrıcalıklarına son vermektir.

Bunun için Binnedid'in önündeki ilk fırsat 27-28 Kasım 1988 tarihinde yapılacak FLN'nin (olağanüstü altıncı) kongresiydi. Bu kongre Binnedid'e referandum yoluyla sistemde yapmak istediği değişikliklerin yolunu açabilirdi. Binnedid kongrede hem toplumsal kargaşaya son verip rejimin devamını sağlamak hem de borç yükünü azaltacak

reformlarını meşrulaştırmanın yollarını aradı. Bincendid'e göre bu en başta yeni kadroların önünü açmakla mümkündü ki bu da yönetici elitin tedrici olarak devlet kadrolarından çekilmesi anlamına geliyordu. Bincendid planladığı gibi, bu fırsatı iyi değerlendirdi ve Cezayir tarihinin en kritik hamlelerinden birine imza atarak kongrede sadece FLN'nin yeniden yapılandırılmasını önermedi aynı zamanda siyasi sistemi de tümüyle değiştirecek bir öneri getirdi. Devletin kurulduğu günden beri bir avuç elitin çıkarlarını koruması için kurulmuş tek partili sistemin de sona erdirilmesi anlamına gelen değişiklikler bütünüünün referanduma sunulmasını talep etti. Bincendid'in sık sık "demokrasi", "güçler ayrılığı", "çok seslilik" kavramlarını kullandığı kongrede elbette ilk olarak devletin "koruyucularının" sert muhalefeti ile karşılaştı (Roberts, 1990).

Örneğin bir FLN Merkez Komite üyelerinden birinin, aynı zamanda orduda bir subayın "[günün] koşullarında çok partili sisteme geçmenin halk, ulus ve özellikle ulusun birliği için tehlike" (Bendourou, 1989: 1308) sözlerinden de anlaşılacağı üzere, tek partili sistemden vazgeçmek yönetici elitin kolaylıkla kabul edebileceği bir değişiklik değildi. Tek parti yönetimi yönetici elitler açısından en elverişli yönetim biçimiydi. Mecliste yasayı çıkartacak üyelere FLN, FLN üyelerine de en tepesinde askeri elitlerin yer aldığı komite karar veriyordu. Bincendid'in çok partili sisteme geçmek gibi bir başka köklü değişiklik önerisi ise asker kökenli partililerin üyelikten istifa etmesiydi. Cezayir gibi ordu eliyle kurulmuş, ordunun her zaman karar alma mercilerinin tepesinde yer aldığı bir devlette böyle bir talep gerçek manada köklü bir reformdu (Lavenue, 1992: 47).

Ancak 1980'lerin sonunda Cezayir'deki siyasi iklim (ekonominin kötü gidişi nedeniyle değişim talepleri, İslamcı ve Berberi nüfusun örgütlü güç olarak kamuoyunda daha fazla görünür hale gelmesi, parti içinde reformist üyelerin artması) orduyu geri adım atmaya, konforlu tek parti sisteminden vazgeçmeye zorluyordu. Daha da dikkat çekici olanı ise geçen yıllar içinde Bincendid'in hem parti içinde -ve bunun doğrudan sonucu olarak bürokraside- güçlenmesi, sivil siyasetin sokak hareketleri sayesinde çeşitlenmesi ile Bincendid'in daha büyük reformlar talep etmesiydi. Göreve geldiğinde sadece kurumlara isimler atamakla mücadele eden Bincendid, şimdi ise mücadele ettiği elitlerin kurduğu ve tepesine yerleştiği sistemi tümüyle değiştirmeyi önerebiliyordu.

Her ne kadar bu dönemde siyasi ve ekonomik ortam askerlerin rejimlerini konforlu bir şekilde yönetmeye devam etmelerine olanak vermiyorsa da ordunun tümüyle iktidardan

çekildiğini, kolay bir şekilde geri adım attığını söylemek gerçekçi durmamaktadır. Örneğin FLN Merkez Komitesi, beklendiği gibi, Bincided'in çok partili sisteme geçişini sınırlandırmayı başardı. Büyük tartışmaların ardından sona eren kongrede Bincided istediğini alamasa da (ileride) önemli değişimlere kapı açacak siyasi sistemde sınırlı değişikliklerin kabul edilmesini sağladı. Örneğin parti kurmanın önü açılırken aynı zamanda İç İşleri Bakanlığı'na siyasi partilerin her türlü faaliyetini denetleme ve sınırlama yetkisi verildi. Siyasi partileri sınırlayan bir diğer karar ise dini ya da etnik referansları olan partilerin kurulmasının önüne engeller getirilmesiydi. Aslında bu sınırlamaların her ikisinin de doğrudan iki muhababı vardı: 1980'lerde rejimi ciddi bir biçimde tehdit eden, kitlesel desteği ve örgütsel birikimi olan İslami ve Berberi tabanlı partiler.

Bu bağlamda uzun zamandır güçlenen siyasal İslam ile siyasi parti kurma yasağından dolayı bir dernek veya sivil toplum örgütü görüntüsü veren FIS gibi bir yapı, rejim için siyasi bir parti olarak sadece iktidara ortak olmak isteyen bir aktör olarak değil aynı zamanda ideolojik yönüyle rejimin meşruiyetini sorgulayan, ona meydan okuyan, yeni bir ulus biçimi öneren bir rakipti. Bu nedenle rejim için iktidarda koalisyon yapmak için hiç de uygun olmayan bir aktördü (McDougall, 2006; Hill, 2006). Gerçekten de FIS ve ondan ayrılarak radikalleşen İslami gruplar kendilerini Cezayir halkının “gerçek devriminin gerçek koruyucusu” olarak tanıttılar ki bu söylem en başta ordunun uzun süredir kullandığı “ulusun koruyucusu” söylemini hedef alıyor, meşruiyetini sorgulatıyordu (Hill, 2012).

Öte yandan hem Bincided hükümetinin hem de rejimin ekonomi politikalarını eleştirilerinin merkezine koyuyordu. Bu, her şeyden önce ülke zenginliğini paylaşan yönetici elitin, daha özelde ise komutanların tepkisini çekiyordu. Bu nedenle FIS, ordu için ideolojik bir parti olmanın ötesinde ekonomik ve siyasi çıkarlarını baltalama potansiyeline sahip bir aktördü (Chhibber, 1996). FIS'in sistemin temel çarklarını rahatsız etmeyecek bir muhalif ya da iktidar aktörü olduğu varsayımının ordu için kabul edilebilir bir durum olmadığını dönemin Tümgeneralı Halid Nezzar'ın söylerinden de anlaşılabilir. Nezzar mecliste yaptığı konuşmada sistemin temel direklerini rahatsız etmeyecek herhangi bir partinin baskın olmama durumunu “adil ılımlılık” ile açıklarken “İslamcıların siyasete katılımının” kabul edilebilir olduğunu söylemiştir (Cook, 2007: 43). Nezzar'ın FIS'ten beklentisi açık bir şekilde sistemin partisi olması, başka bir

deyişle, FLN'nin İslami bir versiyonu olmasıydı. FIS'in muhalefetini en iyi açıklayan ifadeyi Addi şu şekilde ifade etmiştir: “Cezayir’de muhalif partiler hükümeti eleştirebilir ama tüm sistemi değil” (Addi, 1998: 50). Her türlü sınırlamalara rağmen hem etnik çağrışımlar yapan bir partinin (RCD)⁷⁵ hem de İslami bir partinin (FIS) kurulması için yapılan başvurular iç işleri bakanlığı tarafından onaylandı.

Böylelikle Bincidedid yıpranmış ve yozlaşmış rejime karşı tepkinin çekim noktası haline gelen bu iki partinin iktidar oyununa dahil ederek yönetici eliti parçalamanın bir yolunu bulmuş oldu. Gerçekten de Bincidedid özellikle FIS’i önemli bir güç merkezi olarak görüyordu ve aynı fikirleri paylaşmasa bile yönetici elite karşı mücadele veren tek aktör olmak istemiyordu (Mortimer, 1996). FIS gibi yakın zamanda güçlü toplumsal tabanı olan bir partinin varlığı aynı zamanda rejimin asker kökenli yönetici elitlerinin siyasetteki meşruiyetlerini de sorguluyordu. Öte yandan Bincidedid askerlerin hakim olduğu FLN karşısında farklı siyasi partileri sisteme dahil ederek, başka bir deyişle siyasi alanı genişleterek, yıllardır askerlerin tekelinde olan bir alanda rekabetin kapısını aralamıştı (Quandt, 1998: 48). FIS’in -ve RCD’nin- “kontrollü liberalleşme” (Layanchi, 1996: 49) ile büyümesi mecliste FLN’nin, doğal olarak da askeri kadroların lehine olan aritmetiği değiştirme olasılığını yükseltiyordu.

Görüldüğü üzere, Bincidedid 1980’ların ikinci yarısında FLN’den kısmi reformlar koparmış olmasına rağmen parti içi değişimin sınırlı olacağını bildiği için reform paketi olarak da görülebilecek yeni anayasa çalışmasında doğrudan FLN’yi hedef aldı ve yeni anayasada FLN’ye yer vermedi. Önceki anayasaların aksine, FLN yeni anayasa ile birlikte devletin tek partisi değil Cezayir’in diğer partilerinden biri olacaktı. Bu değişiklik bir yönüyle kağıt üstündeydi. Çünkü FLN seçim dönemlerinde ayrıcalıklı olmaya devam edecek, parti kadrolarında yükselmenin devlet kadrolarında yükselmekle aynı anlama gelmeye devam edecekti. Çünkü halihazırdaki devlet memurları FLN üyesi ve yönetici elitin bir parçasıydı. Diğer yönüyle ise bu köklü bir değişiklik anlamına geliyordu. Çünkü Bağımsızlık Savaşı’ndan bu yana FLN ilk kez devletin bir parçası olmayacaktı. Örneğin

⁷⁵ RCD’nin tam olarak açılımı Kültür ve Demokrasi Yürüyüşü anlamına gelirken bu parti Berberi partisi olarak bilinir. Berberi nüfusun sekülerist ve modernist profiline uygun olarak laikliği ve liberalizmi savunur ve en güçlü olduğu yer ise Berberilerin yoğun olarak yaşadığı Kabil bölgesidir. Ekonomik kriz ve kimlik sorunları nedeniyle git gide örgütlü bir yapı haline gelen Berberi nüfusun çok partili hayata geçiş ile birlikte sözcüsü olmuştur. Tıpkı FIS gibi, RCD de bu açıdan bir kitle partisidir ve bu nedenle yöneticileri ve üyelerinin yönetici elitte değil daha çok Cezayirlilerle bağı vardır. Bu da RCD’yi doğrudan rejimin muhalifi yapmaktadır.

devletin ideolojisi artık sosyalist değildi. Sosyalizm FLN'nin ideolojisiydi ve yeni haliyle FLN artık devletin (tek) partisi değildi. Devlet kendisini yeni anayasada "hukuk devleti" şeklinde tanımlıyor; güçler ayrılığını, ifade özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü de anayasada güvence altına alıyordu. Önceki anayasalarda özgürlük ifadesi yerine "Cezayir'in birliği ve bütünlüğü" gibi, ordunun sıklıkla siyasete müdahale etmesine imkan veren, özgürlüklerin ordu merkezli yönetici elitlerin çıkarlarına olacak şekilde sınırlandırılmasını mümkün kılan muğlak ve popülist ifadeler yer alıyordu (Stone, 1997: 60).⁷⁶ Bu açıdan anayasa birçok manada köklü değişikliğe kapı aralıyor, yönetici elitin ideolojik ayrıcalıklarını baltalıyordu.

Tüm bu radikal değişiklerin dışında anayasa açık bir şekilde Cumhurbaşkanının gücünü ordunun ve meclisin üzerinde kabul ediyordu. Ordunun toplum ve devlet üstündeki güçlü pozisyonunu yasallaştıran madde değişiyor ve orduya atfedilen "devrimin koruyucuları" statüsü kaldırılıyordu (Entelis ve Aron, 1994: 193). Bunun yerine ise Cumhurbaşkanının yetkileri genişletilmişti. Öncelikle yeni anayasa Cumhurbaşkanının, başbakanı seçme, hükümet üyelerini belirleme, olağanüstü hal ilan etme, hükümetin programını veto etme gibi yetkilerini koruyor, askeri ya da sivil seçilmemiş tüm bürokratları atama ve görevden alma yetkisini Cumhurbaşkanına veriyordu (Quandt, 1998: 46-47). Ordunun etkinliğini - en azından yasal manada- kısıtlamasına karşılık Cumhurbaşkanının rolünü güçlendiren güçler ayrılığını hedefleyen yeni anayasa tahmin edileceği gibi düzenin birçok elitini doğrudan hedef alıyordu. Bu duruma FLN merkez komitesinde yer alan birçok generalin komitedeki görevlerinden istifa etmesi eklendiğinde FLN'nin de sivilleşme yolunda önemli bir mesafe kat ettiği söylenebilir (Entelis ve Aron, 1994: 193).

Bu yeni durumun Cezayir siyasal sistemini fiili olarak ne ölçüde demokratikleştireceği tartışılırken kesin olan ise siyasi yapının eskisi ile kıyaslanmayacak kadar sivilleşmiş olduğuydu. Hatta Cezayir'in 1990'lı ve 2000'li yıllarında etkili elitleri inceleyen çalışmasında Werenfels, biraz iddialı bir yorumla, Bincided'in cumhurbaşkanlığı sırasında yapılan yeni anayasanın Cezayir'de ordunun konumunu "demokratik

⁷⁶ Bu dönemde çok partili hayata geçilmesi anayasada yapılan diğer değişiklikleri de gölgelemiştir. Bunların başında ise özel (medya) kanalların açılmasının önündeki engellerin kaldırılması gelmektedir (Sadiki, 2000 :258). Bu değişiklik, uzun yıllar boyunca tek sesliliğin hakim olduğu Cezayir'de ilerleyen on yıllarda önemli yenilikler getirecektir. Dördüncü bölümde kapsamlı bir şekilde görüleceği gibi, medya siyasi elitlerin kolaylıkla gözden düşmesini sağlayacak ve bu nedenle medya patronları da yönetici elite dahil olacaktır.

ülkelerdeki ile benzer” bir konuma indirdiğini iddia ediyor (Werenfels, 2007: 12). Werenfels’in yorumu önemli bir değişimi vurgulaması bakımından anlamlı olsa da aynı anayasada kabul edilen yeni kurulacak hükümette bakanlıkların uyması gereken kota uygulamasını, Werenfels’in yorumunun fazla iddialı olduğunu gösteriyor. Bu kota, herhangi bir bakanlığın çalışanlarının yüzde onunun emekli asker olmasını öngörüyordu ki bu da iş olanakları açısından emekli askerlerin ya da başka bir ifade ile teknokrat elitin devlet bürokrasinin önemli bir kısmını oluşturmaya devam edeceği, askeri üyelerin hala karar alma mekanizmalarının önemli yerlerinde yer almaya devam edeceğini gösteriyordu (Entelis, 2016: 178). Başka bir deyişle, anayasa sivilleşme lehine birçok kazanım sağlasa da kota uygulaması ile askerler kısmen de olsa kendilerinin yerlerini sağlamlaştırmış oluyorlardı. Her türlü sınırlamaya rağmen, rejimin önde gelen elitlerinin gücünü sınırlayan anayasa taslağı, 23 Şubat 1988 tarihinde yapılan referandumda %73’lük oranla kabul edildi (The New York Times, 25 Şubat 1989).

Anayasa değişikliğinin ardından birçok parti kurulmasına rağmen bu partilerin siyasal sistemdeki etkisi yerel seçimlerin yapılacağı 1991 yılına kadar doğrudan hissedilmedi. Ancak dolaylı etkisi rejime ve Bincided’ e yönelik reform baskısı olarak sürekli hissedildi. Bincided bu baskıyı hem rejim karşıtı kitlelerin ve siyasi partilerin taleplerini karşılamak için hem de kendi iktidarını güçlendirmek için kullandı. Bunu yaparken Bincided, hükümeti ve devlet kadrolarını genç, reformist ve ekonomide liberalleşmeyi, devletin ekonomide ağırlığının azalmasını savunanlarla doldurdu. Bu şekilde hem yönetici elitin bürokrasideki ağırlığını azaltırken hem de ekonomide liberalleşme reformları ile yönetici elitin ayrıcalıklarını budamaya girişti.

Bu manada Mouloud Hamrouche’un bu dönemde önemli bir yeri var. Cumhurbaşkanı Bincided, göreve getirdiği reformistler arasında en radikali olarak tanınan Hamrouche’u başbakan olarak atayarak ondan sadece reform sürecini başlatmasını beklemedi aynı zamanda yeni neslin reformist üyelerinden oluşan bir ekip kurarak devletin tepesini “işgal” etmesini de istemişti. Özellikle dış borçlar ödenemeyecek kadar kötü duruma geldiğinde Hamrouche, kendisi gibi reformist bir ekiple çalışmaya başladı ve ekonomideki kötü gidişi durdurmak için hükümete ve Cumhurbaşkanı’na üç başlıkta öneriler getirdi. Birinci olarak merkez bankasının hükümetten bağımsız hale gelmesini ve bağımsız biri ya da kurul tarafından yönetilmesini önerdi. Bu adım Hamrouche için önemliydi çünkü yatırıma gidecek tüm kaynaklar merkez bankasının kontrolünde

dolaşıma girecekti. Merkez bankasını bağımsız ve profesyonel bir şekilde yöneterek devlet kaynaklarını bürokrasinin para oyunundan çıkartarak piyasa ekonomisinin gerekliliklerine uygun rasyonel akıl tarafından yönlendirilmesini istiyordu. İkinci olarak ithalat üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılmasını savundu. Mevcut duruma göre tüm dış borç, ithalat ürünleri üzerindeki anlaşmalar başta Fransızlar olmak üzere özel bağlantıları olan belirli bir bürokrat grubu tarafından yapılıyordu ve bu da rüşvet karşılığında devletin pahalı kontratlara imza atmasına neden oluyordu. Hamrouche bunun yerine ithalat ve ihracat gibi kalemlerde devlet kontrolünü kaldırarak bu alanları da piyasa ekonomisine açmak istiyordu. Üçüncüsü ise devlet şirketlerinin yönetimine rekabetçi bir yapı kazandırılmasını sağlamak ve yine bu şirketleri bürokrat tekelinden kurtarmaktı (McDougall, 2007: 283).

Dikkat edilirse Başbakan'ın önerilerinin tamamı ekonomide karar alma merkezindeki bürokratların para akışını sağladığı alanlarına yoğunlaşmış ilgili bürokratların çıkarlarını hedeflemişti. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak Cumhurbaşkanı Bincided'in siyasi alandaki, Başbakan Hamrouche'un ekonomi alanındaki reformları, doğrudan ordunun tepesindeki subayları ve parti içindeki temsilcilerini tehdit ediyordu.

Öte yandan Hamrouche'un önerileri önceki liberalleştirici reformlarından farklı olarak yapısal nitelikteydi ve hem Cezayir ekonomisinin karakterini hem de "sahibini" değiştiriyordu. Bu radikal karakteri nedeniyle bazı akademisyenler bu dönemde Bincided'in "reform tutkusunu" ideolojik savaşa benzetiyordu. Buna göre "savaş içindeki başkan" hizipler arasındaki mücadelede "liberal ideolojiye" yaklaşarak "sosyalist" ideolojiden uzaklaşıyordu (Roberts, 2002: 135-137). Bincided'in devlet içindeki güç merkezleri ile verdiği mücadeleyi ideolojik olarak yorumlamak fazla iddialı bir yorum olsa da Cumhurbaşkanı'nın ciddi bir mücadele içinde olduğu doğrudur ve ekonomik ve siyasi liberal politikaların hizmet ettiği ise yeni genç nesilleri, akademisyenler, entelektüeller, üniversite öğrencileri gibi, kalıplaşmış parti ve ordu kadrolarına karşı çevresinde toplamasına imkan sağlamış, Bincided'i ordu karşısında güçlü bir konuma getirmişti.

Bu durum Bincided'i sadece Cezayir'de güçlendirmemiş aynı zamanda dışarıda da "Cezayir'in Mikail Gorbaçov'u" olarak anılmasını sağlamıştı. Özellikle Batılı medya Bincided'in ekonomik liberalleşme politikasını savunmuş, bir yönüyle Bincided'in

dayanaklarından biri olmuştu. Bu dönemde içeride ve dışarıda sağlanan destek ile ekonomik liberalizm ekonomi biliminin önerdiği tek sonuç olarak sunulmuş, hükümetin bu siyasetine karşı çıkanlar, tartışmasız bir şekilde “FLN’nin baronları” yaftası yemişlerdi (Roberts, 2002). Bincendid’in reform politikaları çerçevesinde sağladığı iç ve dış destek ilerleyen dönemlerde, Bincendid’e ülkenin siyasi manada en karışık olduğu dönüm noktalarında daha bağımsız karar almasını sağlamıştır.

3.2.2. İç tehdit Ortamında Sivil Kontrolün Sınırları

Bu dönemde Cezayir’deki toplumsal hareketleri ve devlet içindeki güç ilişkilerini birbirinden ayrı analiz etmek mümkün değildir. Her geçen gün büyüyen ve bir toplumsal hareket olmanın ötesine geçerek siyasal aktör haline gelen sokak hareketleri hali hazırda iktidar mücadelesi veren askeri veya sivil elitlerin elinde araca dönüştü. Aslında bu durumu, giderek kötüleşen ekonomik ve sosyal durum nedeniyle Bincendid’in radikal adımlarını meşrulaştırdığı şeklinde yorumlamak da mümkündür. Çünkü Bincendid’in 1980’lerin sonlarına kadar iktidarda kaldığı sürede yapmak istediği dönüşümler yönetici elit tarafından engellenmişti. Şimdiyse önceki yıllarla kıyaslandığında partide daha güçlü bir reformist kanat toplumda ise daha güçlü bir değişim isteği ve umudu vardı. Bu ise Bincendid’in elinde başta ordu olmak üzere yönetici elitlerin ayrıcalıklarına son vermek için ideal bir araçtı. Başka bir deyişle, Bincendid’in karşısında Ekim İsyancıları ile kendi halkına ateş açmış, yıpranmış bir ordu ve FLN vardı. Bincendid ise kendisini reformlar ile rejimden farklı bir yerde konumlandırarak farklılaştırmayı başarmıştı.

3.2.2.1. Sivil Koalisyonlar ve Ordunun (Yeniden) Yükselişi

Anayasanın kabul edilmesinin ardından birçok parti kuruldu. Başta eski Cumhurbaşkanı Bin Bella ve Ait Ahmed olmak üzere daha önce rejim tarafından sürgüne gönderilen birçok lider parti kurma olanağı buldu. Devlet anayasada söz verdiği gibi tüm bu partilere maddi destek sağladı ve bu partilerin medyada görünür olmasını destekledi. Bu açıdan 1990’da yapılan belediye seçimleri Cezayir tarihi açısından çok anlamlıydı. Seçimlerde ilk kez birden fazla parti yarışacaktı. Bu nedenle seçimler sadece partilerin yarıştığı bir platform değil aynı zamanda uzun süredir rekabet halinde olan siyasi aktörlerin ve elbette ordunun ilk ciddi sınavı olacaktı. Diğer yandan çok partili seçimlerin ilk olarak yerel seçimlerde uygulanması rastlantı değil tamamen rejimin bir tercihiydi. İlk çok partili

seçimlerden kimin galip çıkacağı bilinmiyordu ve rejim gücünü daha az paylaşmak istediği için çok partili hayatı yerel seçimlerle başlatarak daha az riske girmek istiyordu.

Seçimlerde ise o döneme kadar farklı ideolojilerden kitlesel desteği rejim karştı söyleminde toplayabilen İşlmcı FIS'in dışında hiçbir parti varlık gösteremedi. FIS %55 oy oranı ile seçimlerin açık ara galibiydi. Yakın zamana kadar devletin partisi olan FLN ise oyların %31'ini ve birkaç şehir belediyesini alabilmişti. Buna karşılık FIS birçok önemli büyükşehrin yanı sıra ülke genelindeki birçok eyaletin de yönetimini ele geçirdi (İbrahim, 14 Haziran 1990).⁷⁷

FIS'in açık zaferi sadece rejimin yönetici elitlerini değil aynı zamanda FIS'i kaldıraç olarak gören Bincided'i de doğrudan tehdit ediyordu. Çünkü FIS'in önde gelen liderlerinden Abbas Medeni seçimlerin hemen ardından 1993'te yapılması gereken meclis seçimlerinin erkene çekilmesini talep etti (Stone, 1997: 72). Daha genel manada ise FIS muhalefetin liderliğine soyunmuştu ve seçim sonuçlarından aldığı g ve zgven ile belediye yönetmekle yetinmek istemiyordu. FIS liderleri ülkenin çeşitli kentlerinde toplantılar düzenliyor bu toplantılarda rejimi ve Cumhurbaşkanı Bincided'i eleştiriyorlar, rejimi değiştirmekten bahsediyorlardı (Stone, 1997: 168).

Devletin yönetimi değişmemiş olsa da FIS elde ettiği belediyeler yoluyla git gide daha organize bir aktör haline gelmeye başladı. Hatta bazı yerel belediyelerde "İşlamlaştırma" politikaları dahi uygulamaya koydu. Kısa süre içinde FIS'in yönettiği belediyeler "İşlami komünler" haline geldi. Örneğin FIS'in yönetimini aldığı bölgelerde kız ve erkek çocuklarının birlikte okula gittiği karma eğitim kaldırılırken kadınların işe gitmesi yasaklandı, başörtü zorunluluğu getirildi, FIS yesi olmayanların iş bulmaları zorlaştırıldı (Quandt, 1998: 55). Daha somut bir örnek olarak Cezayir'in Kuzey Batı'sında yer alan Tipaza'yı yöneten FIS, sokaklarda şort giyilmesini, Batı ezgilerini andıran müziklerin

⁷⁷ FIS'in belediye seçimlerindeki başarısını şu şekilde özetlemek mümkündür. FIS 1539 belediyenin 853 tanesini, 48 vilayetten ise 32 tanesinin yönetimini kazandı. Buna karşılık FLN ise 487 belediyenin yanı sıra 14 vilayetin yönetimini kazandı. Geriye kalan belediyeleri ise diğer partiler ile bağımsız adaylar kazandı. Tüm bunların yanı sıra FIS'in zaferinin asıl dikkat çekici tarafı ise Cezayir, Konstantin, Themcem ve Oran gibi seküler seçmenin ve yaşam biçiminin hakim olduğu bykşehirleri kazanmış olmasıydı (Le Monde, 1 Ocak 1992). Öte yandan FIS'in zaferi hakkında birçok uzmanın ortaklaştığı kanaatler bulunmaktadır. Birinci olarak seçimler büyük oranda boykot gölgesi altında gerçekleşti ve boykot ilan eden partilerin büyük bir kısmı seküler karaktere sahipti. İkinici olarak ise FIS'in oy oranı ile İşlmcı Cezayirliiler arasındaki net bir bağlantı kurmak zordur. Çünkü seçmenin önemli bir kısmı FIS'e oy vermek için değil yaklaşık otuz yıldır ülkeyi yöneten FLN'yi ve FLN'nin yolsuzluklara, skandallara bulaşmış elitlerini, kısacası rejimi, cezalandırmak için FIS'e oy vermişti (Entelis ve Aron, 1994: 196).

yapılmasını ve dinlenmesini yasaklarken alkollü mekanların işletilmesinde ve bu mekanlara girilmesinde zorluklar çıkardı (Stone, 1997: 167-168).

Muhalefetin liderliğine soyunan ve git gide daha büyük bir aktör haline gelmeye başlayan FIS'i durdurmak için Aralık 1991'de meclisten seçim yasasını FLN'nin lehine olacak şekilde değiştiren bir yasa geçirildi. Bu yasa değişikliği sadece FIS'in değil tüm muhalif partilerinin tepkisini çekti. Yasa camilerde ve okullarda propaganda yapılmasını yasaklarken, yerine oy kullanılma sisteminin kaldırılmasını⁷⁸ ve silahlı kuvvetlere üye olanların oy kullanmasını yasaklıyordu. Bu yasağa doğrudan FIS tarafından karşı çıkıldı. FIS'e oy veren muhafazakar, geleneksel Cezayirlilerin eşlerini evlerinden çıkarmama gibi bir geleneğe sahipti ve FIS yerine oy kullanma sisteminin kaldırılması doğrudan oy kaybı anlamına geliyordu. Öte yandan nüfus ve temsil düzeninde gerçekleşmesi önerilen değişiklik ise sadece FIS'in değil tüm muhalif partilerin tepkisini çekti. Yeni yasaya göre FLN'nin güçlü olduğu Doğu ve Güney bölgelerini temsil edecek sandalye sayısı arttırıldı. Buna karşın bu bölgelerden daha fazla nüfusa sahip ancak FLN'nin güçlü olmadığı yerlerin sandalye sayısı ise azaltıldı. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak FLN'nin güçlü olduğu bölgelerden alacağı (yaklaşık) her 160 bin oy FIS'in güçlü olduğu bölgelerden alacağı (yaklaşık) 200 bin oya denk geliyordu (Roberts, 2003:104).

Tüm muhalif partiler yasaya karşı olmasına karşın güçlü bir şekilde karşı koyabilecek tek parti FIS'ti ve o da seçim kanunu geri çekilene dek tüm sektörlerde genel grev çağrısı yaptı. FIS'in çağrısı her ne kadar Başkent Cezayir'de etkili olsa da ekonominin ağırlığının olduğu diğer şehirlerde ve sektörlerde çağrı yanıtsız kaldı (Le Monde, 25 Mayıs 1991). Yaklaşık bir haftanın sonunda FIS, üyelerine ve tabanına tekrar işe dönme çağrısı yaptı. Genel grev yerine FIS, Cezayirlileri Cezayir meydanında toplanmaya çağırdı. FIS'in bu hamlesi yasanın geri çekilmesini sağlamadığı gibi seçimlerde elde ettiği zaferin de altını oydu. Çünkü FIS grev çağrısının yanıtsız kalmasından sonra toplanan kalabalık beklenenin çok altındaydı. Böylece FIS'in %55'lik oy oranının sokak gösterilerine, kitlesel eyleme dönüştüremeyeceğini, gerçek tabanını yansıtmadığı görüldü.

⁷⁸ Yerine oy kullanma bu döneme kadar Cezayir'de kullanılan meşru ve yasal bir sistemdi. Buna göre yerine oy kullanılacak kişi ile yakınlık derecesini gösteren gerekli evraklar gösterildiği takdirde eş, kardeş, anne/baba söz konusu kişinin yerine oy kullanabiliyordu.

Ancak bu haliyle bile FIS'in kamuoyunda daha fazla görünür olması rejimin önde gelen temsilcilerini rahatsız etmişti. Ordu, doğrudan kendisini hedef alan İslamcı tehdide karşı Cumhurbaşkanı Bincidedid'den FIS üyelerini zor kullanarak Cezayir dışına çıkarılmasını istedi. Güvenlik güçlerinin müdahalesi sonrasında Cezayir, Oran, Konstantin gibi şehirlerde İslamcılarla güvenlik güçleri arasında 50 Cezayirlinin ölmesiyle sonuçlanan bir çatışma meydana geldi (Le Monde, 28 Haziran 1991). Çatışmadan birkaç gün sonra ise Abbas Medeni ve Bin Hadj olmak üzere FIS'in birçok üyesi tutuklandı (Le Monde, 2 Temmuz 1991). Çatışma ortamının git gide artması ile Genel Kurmay Başkanı Nezzar, Cumhurbaşkanı Bincidedid'den olağanüstü hal ilan etmesini, seçimleri ertelemesini ve kurulduğu günden bu yana ülkenin liberalleşmesi için reformlar yapmaya odaklanmış hükümeti dağıtmasını istedi (Stone, 1997: 75; Quandt, 1998: 58).

1991 Temmuz'una damga vuran olaylar her şeyden önce ordunun yeniden iç siyasete girmesinin önünü açtı. Bincidedid'in iktidara geldiği dönemden bu yana "demokratikleşme" reformları ile iç tehditten yoksun bir ortamda kademe kademe getirilen ordu, iç karışıklarla yeniden siyasetin ana aktörü haline geldi. Orduya göre Cezayir'deki "karışıklığın" asıl sorumlusu başta Cumhurbaşkanı Bincidedid ve onun "umursamaz" Başbakanı Hamrouche idi (Zoubir, 1995: 126).

Bunun yanı sıra bu dönemde yaşananlar ülkedeki en etkili iki gücün ordu ve FIS olduğunu, reformist hükümetin zayıf bir aktör olduğunu ortaya çıkardı. İki aktör arasındaki bu farklılık Bincidedid'in üzerinde seçimleri iptal etmesi yönünde bir baskı oluşturdu. Ancak bu baskı sadece ordudan gelmiyordu. Tam tersi bir baskı İslamcı kamuoyundan geliyor ve bir an evvel hükümetten genel seçimlerin yapılmasını talep ediyorlardı. Sonunda Bincidedid meclis seçimlerinin 1991 yılında yapılmasına karar verdi. Ancak Bincidedid'in verdiği bu karar hiçbir şekilde stratejik durmuyordu. Böylesi bir siyasi atmosferde İslamcı FIS'in yeni bir zafer kazanacağı açık görünüyordu. Çünkü FIS, belediye seçimlerinin sonucu ile iktidar partisi gibi hareket ederken tekrar orduyu karşısına almasıyla yeniden rejim karşıtı tüm seslerin bir araya geldiği bir yapı haline gelmişti. Diğer yandan FLN ise yeni bir seçime hazırlanmak bir yana kendi içindeki reformist-statükocu ikiliğinden dolayı parçalanmış ve yorgun bir haldeydi. Özellikle seçimlerdeki hezimetten sonra birçok önemli lider partiden istifa etmiş parti önemli oranda güç kaybetmişti. FLN dışında ise FIS'e karşı güçlü bir rakip olacak herhangi bir parti yoktu (Quandt, 1998: 54).

Ordunun iç siyasete sert müdahalesi sadece muhalefeti değil iktidardaki FLN'yi de yeniden şekillendirdi. Muhalefetteki FIS'in önde gelen liderleri tutuklanırken Hamrouche'un istifası ile birlikte FLN içindeki reformcular da önemli oranda güç kaybetti. Yeniden yönetici elitin komutasına giren parti, bir kez daha düzen partisi yoluna sokuldu. Ancak asıl radikal değişiklik Bincédid'in FLN Genel Başkanlığı'ndan istifa etmesiyle gerçekleşti. Çünkü bu istifa aynı zamanda FLN-Devlet bağlantısını tam anlamıyla kopartıyordu. İlk kez FLN Genel Başkanı aynı zamanda devletin üst düzey yöneticilerinden biri olmaktan çıkıyordu (Stone, 1997:75-76).

Şimdi Cezayir siyasetinin önünde iki önemli engel vardı. Birincisi rejim karşıtı olduğu bilinen bir aktör bu kadar güçlüyken seçimlerin yeniden takvime bağlanmasıydı. İkinci önemli engel ise FIS'in seçimdeki olası başarısını engellemek amacıyla dizayn edilen seçim yasasını meclisten geçirmek. Rejimin elitleri ikinci engel aşarak birincisinin de üstesinden gelineceğini düşünüyordu. Bu nedenle meclis yeni seçim yasasını büyük bir oy çokluğu ile meclisten geçirdi. Birçok yönüyle eleştirilen seçim yasasında kısmi değişiklikler yapılarak yasalaştırıldı. Üzerine tartışmaların yapıldığı önemli konulardan bir tanesi, yerine oy kullanma hakkı, sadece eşlerle, evlilik belgesi gösterilmek şartı ile yasadaki yerini kordu. Ancak FLN'nin avantajına olacak temsil düzenlemesinde herhangi bir değişiklik yapılmadı (Stone, 1997: 76-77).

Tüm bu düzenlemelere rağmen FIS 26 Aralık 1992 tarihinde yapılan genel seçimlere de damga vurarak oyların %61'ini aldı. Bu, (FIS aleyhine yapılan) her türlü seçim hilesine rağmen⁷⁹ FIS'in meclisteki 231 sandalyeden 188'ini aldığı anlamına geliyordu. Buna karşılık FLN 15 sandalye kazanırken FFS ise 25 sandalye elde etmişti. Bu sonuçlar eğer seçimin ikinci turu gerçekleşirse FIS'in iktidar partisi olacağını gösteriyordu (Chhibber, 1996: 127). Bu Cezayir gibi uzun süredir modernleşme yolundaki bir devletin İslamcı bir parti tarafından yönetileceği anlamına gelirken aynı zamanda daha genel manada devletin kuruluşundan itibaren ayrıcalıklı konumda bulunan yönetici elitlerin de çıkarlarını kuşku götürmez bir biçimde tehdit edecekti. Bu nedenle yöneticilerin elinde seçimlere ve ülke yönetimine müdahale etmek bir anda birinci seçenek haline geldi. Başta ordu ve birçok

⁷⁹ Öte yandan seçime gölge düşüren bir başka anti-demokratik uygulama ise FIS'in belediye yönetimini kazandığı bölgelerde FIS dışındaki partilere oy veren Cezayirlilerin oy vermesinin önüne zorluklar çıkarmasıydı. Örneğin dönemin Cezayir'inde vatandaşlar oy sandığına seçmen kaydını gösteren kartlarla gidiyordu ve bu belgeleri yerel yönetimlerden yani belediyelerden almaları gerekiyordu. Ancak FIS'e oy vermeyeceği bilinenler bu kartı temin etmekte zorluk yaşadılar (Quandt, 1998: 60).

hükümet üyesi olmak üzere, Batı yönelimli birçok elit seçimlerin ikinci turunu iptal ederek tüm seçim sürecinin iptal edilmesini böylelikle FIS'in iktidar olmasının önünün kapatılmasını istiyordu. Onlara göre FIS'in hakim olduğu bir meclis tüm sahip olduklarını tehdit edecekti.

Ancak hala askeri darbe ilk seçenek değildi. Askeri darbe yapmak yerine ordu, seçimlerin ikinci turunun yapılmasını isteyen Cumhurbaşkanı Bincided'den istifa etmesini istedi. Çünkü Bincided'in istifası, seçimlerin iptal edilmesine neden olan anayasal bir krize patlak verecek, Genel Kurmay Başkanı Nezzar Bincided'in istifasını kullanarak “devletin başı” olarak seçimleri iptal edebilecekti. Bincided devletin yönetici elitinin baskılarına daha fazla dayanamadı ve 11 Ocak günü “ülkenin güvenliğini ve halkın birliğini korumak için” istifa kararı aldığını açıkladı. İstifanın hemen arkasından ise Bumedyan'ın darbesinin ardından kurulan Devrim Konseyi ile benzer “Yüksek Devlet Konseyi”⁸⁰ kuruldu. Konseyin ilk işi FIS'i yasaklamak ve liderlerini tutuklamak oldu. Bu süreç FIS'i yeraltına inmeye, içlerinden bir kısmını ise silahlı mücadeleye yöneltti. Konsey anayasanın gereği olarak seçimlerin iptal edildiğini, geçici yönetici olarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin düzenlenmesinden sorumlu olduklarını ilan ettiler. İlan edilene göre Yüksek Devlet Konsey yaklaşık iki yıl süreyle ülkeyi idare edecek bu süre zarfında yeni Cumhurbaşkanının seçilmesinin ardından 1993 yılının sonunda görevini tamamlamış olacak (Fisk, 2014: 11-12).

Askeri darbenin gerçekleşmesinin ardından yaşanan iç savaş dönemi ile ilgili araştırmacıların sorduğu önemli sorulardan bir tanesi de neden Bincided'in ve ordunun FIS'e karşı ortak tavır alamadığıydı. Bu soruyu anlamlı kılan ise FIS'in açık bir şekilde hem Cumhurbaşkanı'nı hem de ordunun temelini oluşturduğu rejimi doğrudan hedef almasıydı. Ayrıca ideolojik olarak dahi Bincided ve FIS farklı fikirleri savunuyorlardı. Başka bir deyişle, yakınlıkları tamamen siyasi stratejiden ibaretti. FIS açık bir şekilde İslam Devleti kurmaktan bahsedip kazandığı belediyelerde bunun ilk emarelerini verirken Bincided seküler ve modernistti. Tüm bu soruları açıklayan ise askeri ve sivil elitler arasındaki iktidar mücadelesidir. Bincided ordunun seçtiği lider olarak cumhurbaşkanı olmuş olsa dahi iktidarının ilerleyen yıllarında ordu ile parti ve meclis üzerinden

⁸⁰ Öte yandan Konsey gerçek anlamda bir askeri *junta* değildi. Beş üyesi içinden sadece General Halid Nezzar ordu üyesiydi (Mortimer, 2006: 157-158).

mücadele içindeydi ve FIS'i bu mücadelede her türlü ideolojik farklılığa rağmen siyasi bir araca dönüştürmekten çekinmedi. Bu nedenle ordunun her türlü uyarılarına rağmen FIS'in yükselişinin önünü açacak adımları atmaktan çekinmedi. Hem FIS'in başlattığı genel grev sırasında hem de sonrasında FIS'in önde gelen liderleri ile görüştü (Willis, 1999: 249-252).

Willis Cezayir'de İslami hareketleri incelediği detaylı çalışmasında (1999) Bincided ile FIS arasında, FLN'ye, orduya ve hatta Başbakan Hamrouche'a karşı bir iş birliğinin var olduğunu, FIS'in ise seçim süreci boyunca FLN'yi ve Başbakanı başarısız ekonomi konusunda eleştirdiğini; Cumhurbaşkanı'nı bu eleştirilerden muaf tuttuğunu iddia ediyordu. Benzer şekilde FIS'in söyleminde FLN daha fazla Fransa ile birlikte anılırken Cumhurbaşkanı Bincided bilinçli bir biçimde bu eleştirilerin dışında tutuluyordu. Bunun dışında rejim yanlısı basın sık sık Bincided ve ailesinin karıştığı yolsuzluk iddialarını gündeme getirirken hiçbir FIS lideri söz konusu iddiaları gündemine taşıymıyordu (Willis, 1997: 238-239). Hatta kimi yorumcular bu iş birliğinin seçim sandıklarına da yansıdığı bilinçli olarak bazı sandıklarda gözlemci bulunmadığını, bu durumun da FIS'in zaferini kolaylaştırdığını iddia ediyor. Bu iddianın en önemli savunularından olan Genelkurmay Başkanı Nezzar ise ilerleyen yıllarda kaleme alacağı hatıralarında, Bincided ile FIS arasında "rezil bir işbirliği" olduğunu iddia eder (Nezzar, 2000).

Bincided'i FIS ile iş birliğine iten en önemli sebeplerden biri ise karşısında güçlü ve "grup çıkarları"nı koruma konusunda kararlı bir elit topluluğunun olmasıdır. Gerçekten de incelendiğinde askeri darbeyi yapan merkez komitesinin benzer sosyal geçmişleri olduğu ve aynı jenerasyona ait oldukları görülür. Bu isimlerin hiçbirinin siyaset tecrübesi yokken hepsi de savaş döneminde Fransız ordusunda görev yapmış daha sonrasında ALN'ye katılan, Bumedyan ile birlikte çalışmış isimler olduğu görülür. Örneğin Halid Nezzar Moskova'da eğitim görmüş, Bumedyan ile çalışmış bir generaldi. 1988 yılında Genel Kurmay Başkanı, 1990'da ise Savunma Bakanı olmuştu. Cezayir ordusunda Nezzar kadar etkili ikinci isim olan Muhammed Lamari'de Fransız ordusunda Nezzar ile birlikte görev almıştı. Her iki isimle benzer yerlerde görev alan Muhammed Tefik Mediène ise ileride DRS ismini alacak olan SM'nin başındaydı. Bu isimlerin önemli bir yönü ise Bumedyan döneminde başlatılan ordunun ve istihbarat biriminin modernleştirilmesi görevinde birlikte çalışmış olmaları ilgili kurumların son hallerinin bu isimlerin elinden geçmiş olmasıydı (McDougall, 2017: 299-300).

Bu geçmişleri onları sadece silahlı güçlerde etkin isimler haline getirmiyor aynı zamanda devletin tüm bürokrasisinde geniş ağları ve bağlantıları olan elitler haline getiriyordu. Üstelik tek bir blok gibi hareket eden bu elitlerin ağları sadece Cezayir ile sınırlı değildi. Başta Fransız olmak üzere Cezayir Devleti'nin ticaret alanında yakın çalıştığı ülkelerle de bireysel ilişkileri vardı (McDougall, 2017: 301). Bu şekliyle ilgili blok Cezayir'i hem içeriden hem de dışarıdan sadece kontrol etmiyor aynı zamanda devletin dış politika yönelimini, ulusal güvenlik politikasını, dış ticaretini belirliyor ve bunları yaparlarken siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar elde ediyorlardı.

Ancak bu birliktelik duygusunun getirdiği önemli bir sorun da git gide daha fazla “çıkar grubu”na dönüşmüş olmasıdır. Gerçekten de özellikle Bincided döneminden sonra Cezayir ordusu sadece subaylardan veya generallerden oluşan bir birlik değil aynı zamanda içinde çeşitli teknokratları ve bürokratları barındıran, kitlelerden kopuk, onlardan farklı olarak her zaman daha iyi hayat standartlarına sahip bir sınıfa dönüştürdü. Bu sınıfın birinci önceliği ise devletin ya da ulusun çıkarlarını değil kendi grubunun çıkarlarını korumak oldu. Bu öncelik ordu üyelerinin siyasete doğrudan ya da dolaylı müdahalelerinin de sebebi haline geldi. Hugh Roberts'a göre Cezayir ordusunun bu müdahaleyi yıllardır başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmelerinin altında yatan ise genç subayların, başta Rusya olmak üzere eski Sovyet ülkeleri olmak üzere siyasetin olmadığı ordunun ve istihbaratın olduğu ülkelerde eğitim görmeleri ve bu geleneği Cezayir'e taşımalarıdır (Roberts, 1984).

Gerçekten de Cezayir ordusu yoğun bir şekilde 1960'larda Bumedyan liderliğinde olmak üzere ciddi bir şekilde Sovyetler modeliyle modernleştirildi. Bu dönemde ordunun kullandığı ağır silahlardan basit teçhizatlara kadar birçok ekipman Sovyetler'den ithal edildiği gibi⁸¹ Sovyet subaylar uzun süre boyunca Cezayir ordusunda danışmanlık yaptı.

⁸¹ Cezayir ordusu için gerekli teçhizatı üretecek yeterlilikte sanayiye sahip değildir. Bu nedenle ordunun kullandığı teçhizatların çok büyük bir bölümünü ithal edilen ürünler oluşturmaktadır. İthal edilen ülkeler dikkate alındığında ise Cezayir'in bu konuda çok çeşitliliğinin olmadığı görülür. Mısır, Çin ve Fransa gibi ülkelerin varlığına rağmen Sovyetlerin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Örneğin 1993 yılında Cezayir ordusunun kullandığı askeri teçhizatın %90'ı Sovyet ordusuna aittir. Tratter'a göre Cezayir ordusunun silahlandırılmasında Fransa'nın etkin olmamasının nedeni, Fransız hükümetlerinin Cezayir'i yakın zamanda tekrar savaşılabilecek bir ülke olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu boşluğu Sovyetler fazlasıyla doldurmuş görünmektedir. Fransa'nın çekincesine Bin Bella ve Bumedyan gibi liderlerin sosyalist yönelimleri de eklendiğinde Sovyetler ile Cezayir arasındaki yakın (askeri) ilişkiler yeni devletin bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda gelişmeye başlamıştır. Örneğin Cezayir'in ikinci Cumhurbaşkanı Bumedyan, 1963 yılında, Cezayir Genel Kurmay Başkanı iken Moskova'ya resmi ziyaretlerde bulunmuştu (Tratter, 1994: 270-275).

Daha somut bir örnek olarak Başkent Cezayir'in batısında yer alan Chercell kentinde Fransızlar döneminden kalma askeri okul Sovyet subayların Cezayirlileri eğittiği akademi⁸² olmuştu. Orduya girmek isteyen Cezayirliler burada eğitilip yetiştiriliyordu. Tartter'a göre ilerleyen on yıllarda Cezayir ordusunda yüksek rütbelere terfi edecek subay adaylarını yetiştirdiği için bu akademi Cezayir ordusunun 1990'lı yıllarda da belli bir doktrine uygun olarak hareket etmesinde etkili olmuştur (Tartter, 1994: 261-262).⁸³

Ancak takip eden on yılda Cezayir'in sürüklendiği siyasi kriz ortamı göstermiştir ki ordunun birinci ve belki de tek görevi iktidarda kalabilmektir. İslamcı tehdit karşısında tek bir blok gibi kalabilen ordu, söz konusu olan ülke yönetmeye geldiğinde çok da başarılı olamadığını Cezayir'in 1990'lı yılları net bir şekilde göstermektedir. Daha kısa bir ifadeyle, ordu iktidara müdahale etmeyi iyi bilmesine rağmen hem ülkeyi yönetmeyi hem de kontrolü kaybetmeden kışlaya geri dönmeyi başaramadı.

3.2.2.2. Düşük Siyaset ve Ordunun Yönet(eme)me Çıkması

Darbe askeri rejime tekrardan devleti kontrol etme imkanı sağlamış olsa da yönetebilme imkanı tanımıyordu. Bunun en önemli nedeni, ordunun hem uluslararası alanda hem de Cezayirlilerin gözünde meşruiyetini tümüyle yitirmiş olmasıydı. Onların gözünde ordu artık Cezayir'i dış güçlerden koruyan değil içeride siyaset ve darbe yapan, kendilerine ateş açmaktan çekinmeyen bir orduydı. Bu imajı yenilemek için ordunun bir an evvel kontrolü olmasa bile yönetme erkini kademeli bir şekilde devralması gerekiyordu. Bunun için ise şiddet yoluyla dahi yapamadığını yapacak, kontrolün orduda kalmasına müsaade edecek meşru bir lidere ihtiyacı vardı. Ordunun ileri gelenleri böyle bir lider adayı için Muhammet Budaif ismi üstünde anlaştı.

⁸² Cezayir'de Sovyetlerin etkisini gösteren birçok okuldan bahsetmek mümkündür. Chercell Akademisi'nin dışında El-Harrach, Batna, Biskra ve Constantin'de bulunan askeri okullar bunların başında gelir. Bu okullar sadece orduya katılacakların seçiminde ve doktrinizasyonunda Cezayir ordusuna danışmanlık yapmıyor aynı zamanda subayların eğitiminden teknoloji transferine kadar birçok alanda etkili oluyorlardı. Bu okullar sadece bağımsızlığı takip eden birkaç yıl Sovyetler etkisinde değildi. Bu dönemde de Evian Anlaşması'nın bir parçası olarak yaklaşık 300 Fransız Cezayir ordusunu eğitmek için Cezayir'de kaldı (Tratter, 1994: 260-264).

⁸³ Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme sunan "elit sosyalleşmesi" literatürü de Cezayir örneği ile paralel şekilde askeri elitlerin eğitim gördükleri, yakın iş birliği içinde oldukları ülkelerin değerlerini benimsemeye daha yatkın oldukları konusunda hemfikirler. Bu konuda daha kapsamlı ve ampirik bulguların olduğu bir çalışma için bakınız: Carol Atkinson, "Constructivist Implication of Material Power: Military Engagement and the Socialization of States", (2006).

Budaif ismi gerçek anlamda sürprizdi çünkü bağımsızlık savaşının gerçek kahramanlarından olmasına rağımen Bin Bella-Bumedyan koalisyonuna karşı verdiğı mücadeleden dolayı bağımsızlıktan bu yana Fas'ta sürgün hayatı sürüyordu. şimdiyse yetmişlerindeydi ve sürgün edildiğı ülkesini yönetmek üzere bizzat onu sürgün eden rejimin elitleri tarafından ülkesine geri ağırılıyordu. Diğeryandan Budaif eski nesil için bir kahraman yeni nesil için ise umuttu çünkü eski rejim için bağımsızlık savaşındaki zaferleri hatırlatıyor, yeni nesil için ise rejimi hiçbir yönüyle temsil etmediğı gibi son on yılda yaşanan istikrarsız politik ve ekonomik durumdan sorumlu değıldi. Bu da onu hem kahraman hem de yolsuzluklara bulaşmamış bir lider yapıyordu.

Ancak Budaif'in bağımsızlığında büyük katkısı olduğı ülkesindeki ömrü kısa sürdü. Budaif, 1992 yılında, bir konuşma için gittiğı Annaba'da öldürüldü. Korumalarından biri tutuklanırken Budaif'i kimin ldrdğı aydınlatılamadı. Kimilerine göre Budaif'i öldüren İslamcılarken kimilerine göre ise rejimin yolsuzluk dosyalarını karıştıracağı için rejim içinden birileri Budaif'i öldürtmüştü (Quandt, 1998: 64-65). Her ne kadar Budaif'in ölümü ile ilgili çok net bilgi olmasa da konuşmalarında rejimin yolsuzlukları ile ilgili konuları sık sık gündeme getirmesi nedeniyle rejim tarafından ldrldğı fikri daha kuvvetli durmaktadır. Örneğın Budaif, Cezayir'e döndükten sonra sürekli olarak yolsuzluklardan bahsetmekte ve yolsuzluğı bulaşanların yargılanması gerektiğini ima etmekteydi. ldrldğı sırada yaptığı konuşma yine yolsuzluklarla ilgiliydi (Entelis ve Aron, 1994: 190-191).

Budaif'in öldürülmesinin ardından Konsey bu kez Belaid Abdüsselam'ı geçici başbakan olarak atadı. Abdüsselam'ın en büyük özelliğı aynı zamanda onun neden seçildiğini de gösteriyordu. Abdüsselam 1970'lerde uygulanan ağır sanayi atılımının mimarlarından ve şimdi de Cezayir sadece siyasi kargaşa değıl aynı zamanda ciddi ekonomik reformlarla zlebilecek sorunlarla baş başaydı. Öte yandan Abdüsselam görevde olduğı dönemde yolsuzlukla mücadele etmiş ve bu nedenle de Cezayir'de "dürüst" olarak tanınıyordu. Tüm bu olumlu özelliklerinin tersine Abdüsselam'ın neredeyse hiç toplumsal poplerliğı yoktu ve bu da onu doğırudan generallere bağımlı kılıyordu (Sueur, 2010: 22).

Abdüsselam'ın geçici başbakan olmasından bir yıl sonra ülkenin ekonomik ve siyasi sorunlarına bir yenisi daha eklendi: Güvenlik. 1993 yılı ile başlayan süreç Cezayir'in artık içeride terör eylemlerine git gide daha fazla aşına olduğı bir döneme kapı araladı. Askeri

darbeyle birlikte FIS'in kapatılması beklendiği gibi partiyi ve onun fikirlerini tümüyle ortadan kaldırmadı. Tam tersine üyelerinin (bir kısmının) daha fazla radikalleşmesine neden oldu. Artık rejimin sadece siyasi bir rakibi değil aynı zamanda da silahlı muhalefeti vardı. Cezayir'deki İslami geleneğin radikal kanadı kendine Silahlı İslami Hareket (Armée Islamique du Salut - AIS) adını vererek rejime karşı silahlı saldırılarda bulunmaya başladı. Rejimin de AIS'in terör eylemlerine sert karşılık vermesiyle Cezayir yaklaşık on yıl sürecek bir iç savaş ortamına girdi. AIS'in⁸⁴ ve ordunun silahlı çatışması 1990'lı yılları Cezayir açısından birbirini besleyen iki önemli sorunla baş başa bıraktı: Ekonomi ve güvenlik.

Bu dönemde Cezayir ekonomisinin en büyük sorunu 1970'lere dayanan ve her türlü çabaya rağmen 1980'ler boyunca git gide artan borç yükünü bir türlü finanse edemeyişiydi. Örneğin Bincédid'in dış borç alımını sınırlandırdığı 1985'te dış borç devlet bütçesinin yaklaşık %35'i (17 milyar dolar) seviyesindeydi. 1988'de ise bu rakam %80'e (26 milyar dolara) fırlamıştı (Dünya Bankası, 1995). Cezayir'in kendi bütçesi için yüksek sayılabilecek bir tutarı yeniden yapılandırabilmek için IMF'den başka gidecek yeri yoktu. IMF'nin dayattığı yapısal reform paketi Cezayir'e önemli ekonomik kısıtlamalar ve yönetici elit için tehditkar reformlar getiriyordu. Yapısal reformların başında daha önce devletleştirilen kamu işletmelerinin özelleştirilmesi vardı.

Diğer birçok ülkede olduğu gibi, söz konusu özelleştirmeler ve IMF'nin dayattığı diğer reformlar Cezayirlilerin zaten kötü olan alım gücünün daha da kötüleşmesine neden oldu. Örneğin IMF'nin raporuna göre 1993-1996 yılları arasında Cezayirliilerin maaşları %35 oranında değer kaybetti (Le Monde, 1997). Bir başka çarpıcı örnek ise devlet gelirleri ile ilgilidir. Cezayir ihracatının neredeyse tamamı anlamına gelen petrol ve doğalgaz

⁸⁴ Cezayir'de askeri darbeden sonra artan terör eylemlerinden sadece bir hareket sorumlu değildir. Bu nedenle aralarındaki ayrımın bilinmesi anlamlıdır. AIS'in yanı sıra GIS (Group Islamique du Salut) de silahlı terör eylemleri yapan Cezayirli bir terörist yapılanmadır ve nadir bulunan Türkçe literatürde her iki isim birbirinin yerine kullanılmaktadır. Gerçekte ise ikisinin arasında net bir ayrım bulunmaktadır. AIS açık bir şekilde FIS'e bağlılığını bildirmiştir. Hatta üyelerinin önemli bir kısmı askeri darbenin ardından silaha başvuran FIS üyeleridir. AIS, sivilleri -bunun bir sonucu olarak da Avrupalıları- hedef almaktan kaçınırken aynı zamanda rejimle müzakerelere de açıktır. Diğer yandan GIS ise sivil veya asker ayırt etmeksizin en acımasız eylemleri yapmasıyla ve yabancıları hedef almasıyla bilinir. Rejimle diyalogu tümüyle reddeder ve tek hedefi Cezayir'de İslam devrimi yapmaktır. İlerleyen yıllarda bu iki örgütlenmenin de terörist eylemlere başvurması çoğu zaman karıştırılmalarına neden olmuştur. Ancak aralarındaki farklılıklara rağmen her ikisinin de Cezayir siyasetinde ortaklaştığı bir nokta bulunmaktadır. Her ikisi de yaptıkları eylemlerle gerek rejim tarafından gerekse FIS tarafından şahin kanadın güçlenmesine dolaylı olarak neden olmuşlardır.

gelirlerinin %96'sı dış borçlara gidiyordu. Bunun doğrudan bir sonucu olarak birçok sektör üretimini yarı yarıya düşürmek zorunda kaldı. Bunun en önemli nedeni ise sanayi kollarının gerekli duyduğu hammaddenin temin edilemeyişi idi. Böyle bir ekonomik atmosferde resmi enflasyon oranı %25 olarak duyurulsa da Dünya Bankası'nın raporuna göre gerçek enflasyonun %225'ler seviyesine çıkmıştı ve Cezayir gerçek manada toplumsal patlamanın eşiğinde duruyor gibi görünüyordu (Metz, 1993: xxxiv).

Ancak hükümetin yapısal reformları uygulamasının önündeki tek engel toplumsal patlama riski değildi. Daha önce belirtildiği gibi, IMF'nin öngördüğü reformları uygulamak aynı zamanda yönetici elitin çıkarlarına dokunmak anlamına geliyordu. Örneğin Başbakan Malek⁸⁵ reformları uygulamak konusunda en büyük muhalefeti FLN'de buldu. FLN sadece bu dönemde değil Cezayir tarihi boyunca ekonomide yapısal reformlar yapılmasına karşıydı. Çünkü dış yatırımcıyı çekmek, ekonomiyi özelleştirmek ve sektörleri rekabet koşullarına uygun hale getirmek her şeyden önce şeffaf bir yapının inşa edilmesi ile mümkündü ki böylesine bir yapı FLN'deki yönetici elitin ekonomi üzerindeki tekeli de tehdit eder hale gelecekti (Mahir, 1994: 137; Werenfels, 2002: 13).

3.2.2.3. Sivil-Asker Koalisyonlarının Yeni Biçimi: Köktenciler ve Diyalogcular

Askeri darbenin ardından istikrarsızlığın normalleşmesi orduya dair bir gerçeği daha gözler önüne serdi. Pek çok ordu gibi Cezayir ordusu da siyasete müdahale etme, askeri darbe yoluyla yönetime el koyma konusunda başarılı iken yönetme konusunda başarısız ordulardan biriydi (Desch, 1999; Cook, 2009). Ancak bu teorik genel çıkarımın dışında 1990'lar Cezayir'inin tanık olduğu bir başka durum ise ordunun beklenmedik bir şekilde güvenlik anlamında da yetersiz kalmasıydı. Ordunun ve istihbarat biriminin düzenli kontrolünde olan bir ülkede güvenlik güçlerinin uzun süre boyunca silahlı terör eylemlerine son verememesi, istikrarı sağlama konusunda Cezayir kamuoyunu büyük bir çıkmaza sürükledi. Elbette bu aynı zamanda askeri rejimin meşruiyet sorunundan sonra kapasitesini de tartışmaya açıyordu.

⁸⁵ Malek, Abdüsselam'ın ardından ordu tarafından geçici başbakan olarak atanmıştı. Abdüsselam'ın kısa süre içinde görevden alınmasının arkasında ise iki siyaset arasına sıkışmış olması yatmaktaydı. Bir yanda uluslararası ekonominin serbest pazar baskısı altındaki özelleştirme ve yabancı yatırımcı baskısı diğeri ise rejimin önde gelenlerinin kolaylıkla kontrol edebildiği sistemin reforma tabii tutulmaması için verdiği mücadele. Bu nedenle Abdüsselam'ın liderliği büyük ölçüde bu iki siyaset arasında geçti ki bu da onu istikrarsız ve kararsız bir lider haline getirdi.

Bu durum sıradan Cezayirliler de olduğu kadar ordu üyeleri arasında da kırılmalara neden oldu. Öyle ki ordunun da dahil olduğu üst düzey bürokratlar arasında radikal İslamcılara karşı yürütülen savaşça iki kesim ortaya çıktı. Bir kesim bu mücadelenin kesintisiz bir şekilde devam etmesini, hiçbir taviz verilmemesi savunuyordu. Kamuoyunda “köktenci”⁸⁶ olarak bilinen bu yaklaşımın karşısında ise “diyalogcular” olarak bilinen ve hem parti içinde hem de ordu içinde önemli ölçüde destekçisi bulunanlar vardı. Diyalogculara göre ise teröristlerle belli koşullarda masaya oturulmasında sakınca yoktu (Robert, 2003: 187).

Öte yandan söz konusu ayırım, sadece terörizme karşı savaşın bir sonucu değildi. Bu bir açıdan ordu içindeki farklı hiziplerin uzun süren çözümsüzlük ortamında farklılıklarının derinleştiği anlamına geliyordu. Örneğin köktenci olarak bilinenler klasik manada Fransız tipi, seküler devlet örgütlenmesini örnek alıyordu. Daha çok General Muhammed Lamari, Jandarma Komutanı General Benabbas Ghezaïel, Tümgeneral Mohammed Touati, İç İşleri Bakanı Selim Said ve Başbakan Redha Malik gibi Frankofon kökenli etkili elitler devlet içinde Paris eğilimli ekibi oluşturuyorlardı ve ilerleyen sayfalarda görüleceği gibi “köktenci komutanların” iktidarda kalması için Paris her türlü desteği sonuna kadar sunacaktı. Buna karşılık diyalogcular ise halkın devlete olan desteğinin azaldığının farkındaydı ve devleti revize etme taraftarıydı. Sadece FIS’i siyasal sisteme dahil ederek dahi planladıkları değişimin önünü açabileceklerini düşünüyorlardı. Diyalogculara göre sadece silahlı İslamcılarla mücadele etmek yetmez; daha da ötesini yaparak sistemi, İslamcılar da içine alacak şekilde revize etmek gerekiyordu (Robert, 2003: 187-188).

Diğer yandan köktencilere göre ise sistemi revize etmek devletin gücünü ve varlığını sorgulayacak bir girişimdir. Bu nedenle, devleti korumak için İslamcılara taviz verilmemelidir. Köktenciler İslamcılara karşı olmalarından dolayı Batı mediasından ciddi destek görürken sıradan Cezayirliler arasında destekçileri azdı. Benzer şekilde siyasi alanda da küçük partiler tarafından destekleniyorlardı. Daha az popüler olmalarının

⁸⁶ Dönemin Cezayir kamuoyunda yaygın olarak kullanılan bu iki adlandırmanın Fransızcaları “les éradicateurs” ve “les conciliateurs” isimleri, tez boyunca, anlam çevirisi ile “köktenciler” ve “diyalogcular” biçiminde kullanılacaktır. Bununla birlikte bu ayırımın aktörün asker ya da sivil olması ile ilgisi yoktur. Örneğin dönemin önde gelen köktencileri arasında hem Cezayir ordusunun yüksek kademesinden komutanlar (Genelkurmay Başkanı Tuğgeneral Muhammed Lamari, Jandarma Komutanı Tuğgeneral Muhammed Tuati) yer alırken aynı zamanda birçok sivil de (Başbakan Reda Malik, eski Yüksek Devlet Konseyi Üyesi Ali Harun, eski İçişleri Bakanı Ebubekir Belkaid) diyalogcuların karşısında köktenci bir duruşu savunmuştur.

dolaylı bir sonucu olarak daha sert yöntemlere başvurma taraftarı olan köktencilerin en büyük gücü ise hem genel anlamda devlet içinde hem de daha özelde orduda ciddi bir ağırlıklarının bulunmasıydı (Roberts, 2002: 234-236).

Öte yandan bu tartışma sadece Cezayir ile sınırlı değildi. Bu döneme kadar Cezayir'deki gelişmeleri yakından takip eden Avrupa Devletleri de benzer bir ayrımın içindeydi. Bu dönemde Batılı büyük güçlerin en büyük çekincesi Akdeniz'in karşısında yeni İran'ın ortaya çıkacak olmasıydı. Bu durumun Avrupa'ya etkisi sadece siyasi ya da ideolojik de olmayacaktı. Cezayir ile ticaretleri de hayati derecede önemliydi. Örneğin Avrupa toplam enerji ihtiyacının %27'sini Cezayir'den karşılıyordu ve -FIS'in "Fransa'ya karşı savaş dini bir zorunluluktur" (L'Express, 1 Ağustos 1994) söyleminde olduğu gibi- Batı karşıtı bir hükümet, Cezayir'in Avrupalı devletlerle siyasi ve ticari ilişkilerini önemli ölçüde etkileme kapasitesine sahipti. Bunun da ötesinde iç savaş patlak vermeden önce Batılı firmalar Cezayir petrolünü ve doğalgazını çıkarmak için milyonlarca dolar yatırmışlardı ve bu yatırımlarının şimdi boşa gitmesini istemiyorlardı. Bunun için de kendi ülkelerinin "köktencileri" desteklemesini bekliyorlardı.⁸⁷

Bu bağlamda başta Fransa olmak üzere Cezayir'deki iç savaşı etkileme kapasitesine sahip iki görüşün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bir yanda ne kadar otokratik olursa olsun, İslamcılarla savaşan ordunun desteklenmesi gerektiğini savunan bir kesim varken diğer yanda ise İslamcılara alan açan reformların yapılması gerektiğini savunan, demokratik değerlerin önemine vurgu yapan bir diğer kesim vardı. Örneğin tüm İslamcıların "radikal" olduğunu savunan dönemin Fransa İçişleri Bakanı Charles Pasqua, Cezayir'deki durumu radikal İslamcıların zaferi veya seküler askerlerin zaferi biçiminde özetler. Bir içişleri bakanının bu sözlerinin siyasi manada da anlamı vardı. Örneğin Fransa'da birçok Cezayirli İslamcı aktivist Pasqua'nın bakanlığı sırasında sistematik bir şekilde göz altına alındı veya tutuklandı (Céu Pinto, 1998: 67). İçişleri bakanının aksine Fransız Dışişleri Bakanı Alain Juppé ise her ne kadar "anti-demokratik uygulamaların önünü açacak seçimlerin iptal edilmesini" haklı bulsa da rejimin baskı politikasını eleştirerek siyasi diyalog kanallarının açılması gerektiğini savundu (Jeune Afrique, 23-

⁸⁷ Bu noktada küçük bir ayrıntıyı belirtmek yerinde olacaktır. Gerek Avrupa'da gerekse ABD'de Cezayir iç savaşına ilişkin müdahale fikri siyasi çevrelerde hiçbir zaman ciddi bir olasılık olarak görülmemiştir. Bunun yerine Cezayir bahsi yukarıda söz edilen "köktenciler" ve "diyalogcular" arasındaki bir tartışma olarak kalmıştır.

29 Mayıs 1994). Fransa dışında Avrupa'nın farklı ülkelerinde de benzer endişe ve bölünmüşlük hakimdi. Örneğin İtalya Dışişleri Bakanı Antonia Martino, Napoli'deki G7 zirvesi sırasında şu sözleri sarf etmiştir:

Cezayir hükümetinin meşruiyet sorunu vardır. Seçimleri kaybetti ve oyları çaldı. Meşruiyetini kaybeden bir hükümet ancak dış yardımlarla ayakta kalabilir. [...] Eğer FIS'in seçimleri kazandığı kabul edilirse her şey çok daha iyi olacak. Böyle bir rejimin yeniden inşası için öyle ya da böyle bu yardımlara ihtiyacı duyacaktır (Le Monde, 30 Temmuz 1994).

ABD kamuoyu ise beklendiği gibi, meseleye Avrupa kamuoyu kadar ilgi göstermedi. Cezayir hem tarihi olarak hem de coğrafi olarak doğrudan ABD çıkarlarına hitap etmiyordu ve Avrupalıların aksine ve onlara kıyasla yok denecek kadar az yatırımı vardı. Yine de ABD, Avrupalılar ile benzer endişeyi paylaşıyordu: Batı'nın çıkarlarına meydan okuyan yeni bir İran'ın ortaya çıkması. Cezayir'de Batı karşıtı İslamcı bir hükümetin kurulması ABD'nin doğrudan çıkarlarının olduğu Fas, Mısır, Tunus ve hatta İsrail gibi ülkeleri etkileme ve tehdit etme ihtimalini de doğuracaktı. Diğer yandan Cezayir'deki İslamcı hareketin Afganistan ile kurduğu bağlar da düşünüldüğünde Washington'ın asıl endişesi Cezayir'de kurulacak İslamcı bir hükümetin Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'daki İslamcı hareketleri cesaretlendireceği Cezayir topraklarının ise radikal İslamcılarının ve Batı karşıtı terör örgütlerinin rahatlıkla kullanabileceği bir alana dönüşebileceği, daha da ötesi FIS'in Avrupa'daki Müslüman nüfusu harekete geçirebileceğiydi.⁸⁸ Örneğin bir Amerikan diplomat Cezayir için "... Birleşik Devletler Cezayir'de yeni bir İslam hükümeti istemiyor [...] Bir kez daha yanlış adamları destekleyerek İslamcılarının kazandığı bir duruma dönüşmesini istemiyoruz" (Céu Pinto, 1998: 75) diyerek ABD'nin önceliğini belirtmiştir.

⁸⁸ Bazı araştırmacılara göre ABD için Cezayir'deki durumun daha kritik boyutlara ulaşma ihtimali de vardı. Buna göre Cezayir ordusunun, devletin kurulduğu günden bu yana Doğu Bloku ile askeri anlamda ileri boyutlara varan ilişkileri vardı ve bu Cezayir ordusunu Mısır'dan sonra bölgedeki en büyük ve en donanımlı ordusu yapıyordu. Buna ek olarak Amerikan istihbarat birimleri Cezayir'de Çin'in yardımıyla inşa edilen bir nükleer tesis keşfetmişti ve bu tesis ve Çin ile ilişkisinden ötürü Batı karşıtı hükümetin elindeki bir Cezayir tahmin edilenden çok daha tehlikeli bir unsura dönüşebilir. Bu aynı zamanda Batı karşıtı İslamcı bir hükümetin nükleer silah elde etmesi anlamına geliyordu (Philips, 1995; Cavatorta, 2002: 34). ABD kongresinin 1995 ve 1996 yıllarında söz konusu tehlikelerin varlığına da dikkat çekilmiştir (US Congress, 1995 ve 1996).

Yine de ABD'nin Cezayir meselesinde yönetimi ve liderliği tamamen Paris'e bıraktığını söylemek mümkündür. Örneğin Fransa Dışişleri Bakanı Amerika ile Cezayir arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır: “Amerikalılar için Cezayir çok uzak ve bizim aksimize, Cezayir’e yönelik özel bir hassasiyetleri ve bilgileri yok biz ise onları bilgilendirmeye devam ediyoruz. Bizim fikirlerimizi dinlemek konusunda çok dikkatli” (Jéune Afrique, 23-29 Haziran 1994). Fransız bakanın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Batı adına Cezayir’de söz hakkı “diyalogcular” ile “köktenciler”in fikir ayrılığı yaşadığı Fransa’ya aitti.

Tüm bu farklılıklara rağmen dönemin Fransız hükümeti “köktenci” gruba daha yakın bir tavır aldı. Bunun en önemli sebebi AIS adına Batı başkentlerinde cinayetler işlenmesi, bombalı saldırılar düzenlenmesi ve Cezayir’de bilinçli bir şekilde Avrupalıların hedef alınmasıydı. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, radikal İslamcıların silahlı eylemleri Fransız hükümetine Cezayir ordusunu desteklemesi için gerekli meşrulaştırıcı aracı sağlamış oldu. Örneğin Fransız hükümeti, resmi olarak rejimi eleştirmede olduğu gibi, Cezayir’deki askeri rejime silah göndermeye devam etti. Bu durum askeri rejimin insanlık dışı uygulamalarının Batılı kamuoyunda yayıldığı döneme, 1990’ların ikinci yarısına, kadar devam etti. Ancak birçoklarına göre Fransız hükümeti askeri rejime silah göndermeye devam ederek, rejimin Avrupa’daki muhaliflerini sınır dışı etmeleri için diğer Avrupa ülkelerini teşvik ederek destek vermeye devam etmiştir. Daha da ötesi, Fransız hükümeti IMF içinde Cezayir rejiminin istediği kredileri alabilmesi için “lobi faaliyetleri” yürüttü (Cavatorta, 2002: 39). Örneğin Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand ülkesinin bu politikasını “devrimci İslamcılığın” önünü kesmenin tek yolu olarak gördüğünü söyledi (The Independent, 9 Temmuz 1994). Bunun sonucunda ise Cezayir rejimi, Mitterand’ın dile getirdiği yardımı, Batı kamuoyunda çıkan her türlü eleştiriye rağmen 1991-1997 yılları arasında düzenli olarak (toplamda) 1,7 milyar dolar kredi alabildi (Céu Pinto, 1998: 67; Cavatorta, 2002: 39).

Dışarıda bu tartışmalar olup biterken içeride ise rejim yeni bir lider arayışındaydı. Budaif’in öldürülmesinin ardından, yeniden Budaif gibi “umut” vaat edebilecek, rejimin yıpranmışlığını örtebilecek bir isim rejimin temel kriteriydi. Bu nedenle Liamine Zérual’in ismi öne çıktı. Zérual’in seçilmesinin arkasında yatan asıl sebep hem asker olması hem de rejimin sadık diğer birçok yönetici figürüne göre “diyalogcu” olarak tanınmasıydı. Zérual’i öne çıkartan önemli bir özelliği ise Bağımsızlık Savaşı’nda aktif

asker olarak görev almasına rağmen 1980'lerin sonundan itibaren git gide artan askerlerin rolünde hiç pay sahibi değildi. Başka bir deyişle, Zérual birçokları gibi savaşın sonrasında değil başından itibaren sahada olmuş; üstelik ordunun kirli işlerine de bulaşmadan emekli olmuştu (Roberts, 2002: 236-237). Diğer yandan tahmin edileceği üzere, İslamcı siyasiler ve kitleler arasında da Zérual'e karşı olumsuz bir düşüncesi yoktu. Bu nedenle Zérual'in seçilmesi taraflar arasında uzlaşma umudunu da arttırmıştır.

Zérual ülkenin yeni lideriydi çünkü askeri elitler git gide artan iç savaş ortamında FIS'in daha fazla güvenlik sorununa dönüşmesini önlemek için Zérual'in yöntemine şans vermişlerdi. Zérual'den beklentileri ise rejimin hiçbir yerine ve figürüne dokunmadan bu sorunu çözmesiydi. Bu Zérual için neredeyse imkansız bir görevdi. Çünkü Lamari ve Gheziel gibi köktenci general ile çalışmak zorundaydı. Onlara göre bu siyasi değil ciddi bir güvenlik sorunuydu ve bunu çözebilecek olan da silahtı. Buna uygun olarak Genel Kurmay Başkanı Nezzar, 1992 başlarında üst düzey kurmaylığa atadığı isimlerin tamamıyla diyalog karşıtı olarak bilinen, AIS'e karşı askeri operasyonlar yürütülmesi gerektiğini düşünen isimlerdi (Stone, 1997: 134).

Görüldüğü gibi Zérual her ne kadar askeri kökenli olsa da yönetici elit ile karşı karşıya gelmek zorundaydı. Başka bir deyişle, ordunun önemli gördüğü konularda ne tek başına karar alma yetkisine ne de gücüne sahipti. Yine de silahlı mücadelenin uzun süredir devam etmesi ve sonuç alınamaması Zérual'e FIS ile uzlaşma için manevra alanı sunmuştu. Bu bağlamda Zérual diyalog yanlısı bir lider olarak hapisteki FIS liderleri ile görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler her ne kadar ordunun tepkisini çekmiş olsa da Zérual bir adım daha ileri giderek bazı FIS liderlerini serbest bırakırken bazılarının da ev hapsine aldırdı. Zérual'in bu hamleleri köktenci siviller için de askerler için de "cüretkar" bir hamleydi. Köktenci olduğu bilinen Korgeneleral Lamari'nin yanı sıra Başbakan Reda Malik ve İç İşleri Bakanı Selim Sadi, Cumhurbaşkanının bu politikasını eleştiren açıklamalar yaptılar (Roberts, 2002: 257).

Zérual'in sivil savaşa son vermek için girişimlerde bulunması ve hem sivil kanattan hem de askeri kanattan yükselen muhalif sesler aynı zamanda devlet içindeki hizipler arası bir mücadelenin de tetiklenmesine neden oldu. Bu noktada "köktenci" generaller karşısında Zérual'in elini güçlendiren ise şüphesiz ki uluslararası alanda önemli başkentlerin Cezayir ordusunu diyalog için sıkıştırmasıydı. Avrupa başkentlerinde bombaların patlaması veya

Cezayir’de İslamcıların Fransızları hedef alması bu baskıyı iyice arttırmıştı. Örneğin Z  rual ile görüşen Fransa Cumhurbaşkanı Chirac ve Amerikan Başkanı Clinton Cezayir’de siyasi çözümün önemine vurgu yaparken rejimin ihtiyaç duyduğu mali kredi vaat emi  ti. Gerçekten de o dönem Fransa ve ABD gerek IMF’de gerekse Paris Club’da⁸⁹ Cezayir’in kredi taleplerini desteklemiştir (C  u Pinto, 1998: 69). Rejimin acil bir şekilde ihtiyaç duyduğu bu mali yardım ve Batılı başkentlerde doğrudan Cumhurbaşkanı Z  rual’in muhatap alınması elbette öncelikli olarak Cumhurbaşkanı Z  rual’in ordu karşısında elini güçlendiren gelişmelerden olmuştur.   yle ki bu güçle Z  rual, revizyona giderek h  k  metini k  ktencilerden temizledi. Takip eden süreçte ise askeri kadrolara yaptığı atamalar ordu ve hükümet içindeki diyalogcuları güçlendirdi.

Bu durumu Batılılar açısından değerlendirdiğimizde ise İslamcı bir hükümet ile karşılaşmak yerine bir an evvel sorunu çözüme kavuşturmak için çalıştıklarını da düşünebiliriz. Bunun en açık   rne  i 1993 yılında düzenlenen Roma (Sant-Egidio) platformudur.⁹⁰ Avrupalıların yoğun çabaları ile toplanması hedeflenen platform Cezayir’de tarafları bir araya getirmeyi ve aralarında bir uzlaşıya varmayı hedefliyordu. Bu platformun başarısız olmasının arkasında yatan en büyük sebep ise her iki tarafta da radikallerin komutayı ele almalarıydı.

Örneğin rejim ateşkes imzalanması ve barış sürecine geçişi Avrupalıların gözlemciliği nedeniyle, daha doğrusu denetlenme endişesi nedeniyle reddetti. Ancak hükümetin ve rejimin konferansta ortaya çıkan metni reddetmesi uluslararası kamuoyunda rejimin barı   yanlısı olmadığı düşüncesini doğurduğu için hükümete görüşmelere devam etmesi için izin verildi. Öte yandan bu dönemde siyasi partiler açısından durum da değişmişti. Mehri ve Hamrouche tarafından yönetilen FLN, artık hükümeti eleştiren muhalif partilerden biriydi. Z  rual liderliğindeki hükümet FIS ile gizli görüşmeler yaparken başta FLN olmak üzere muhalif partiler, FIS’in şiddetini kınıyor, “köktenci” komutanlar ile benzer şekilde devletin hiçbir şekilde müzakere masasına oturulmaması gerektiğini savunuyorlardı. Ancak bu durum sadece rejim için geçerli değildi.

⁸⁹ Paris Club   deme güçlüğü çeken ülkelere kredi sağlamak ve sürdürebilir bir ekonominin inşası için mali ve danışmanlık hizmeti yapan ve kredi veren ülkelerin oluşturduğu bir yapıdır.

⁹⁰ Roma’daki Katolik Sant’ Egidio topluluğunun girişimi ile başladığı için diyalog platformuna da bu isim verildi. İlgili topluluk Cezayir’deki tüm siyasi partileri ve hükümeti krize son vermek için yapılan konferansa davet etti. Uluslararası kamuoyu tarafından da olumlu bir girişim olarak tanınan bu platform aynı zamanda “Roma Platformu” olarak da bilinmektedir.

Benzer şekilde FIS'in içinde de artık şiddet yanlısı olan önemli bir kesim vardı ve her iki tarafta da radikaller hiçbir taviz vermek istemiyordu. Diğer yanda FIS'in içinde köktencilerin güçlenmesiyle AIS, FIS'in yürüttüğü görüşmeleri sabote eden eylemler düzenledi.⁹¹ Görüşmeler sürerken AIS Cezayir'de Avrupalıları hedef alan bombalı eylemler yapması ateşkes umudunu sona erdirdi (Pierre ve Quandt, 1996). Sant' Egidio platformu belki de kanlı iç savaşı sona erdirecek en büyük, en umut verici, en geniş kapsamlı düzenlenen son barış önerisiydi. Bundan sonra FIS içinde de köktenciler dizginleri ele alarak müzakere yerine "Cezayir'de İslam Devleti kurmanın tek yolu olan silahlı mücadeleyi" tercih edecekti.

Kısaca artık her iki tarafta da kurumsal bağlılığını yok sayan köktenciler bağımsız karar almaya başlamışlardı. Rejim tarafında "köktenci" generaller Cumhurbaşkanı, meclisten bağımsız kararlar alan aktörler haline gelirken diğer yandan radikal silahlı İslamcılar tamamen bağımsız kararlar alarak artık FIS'in parçası olmaktan çıkmış sivil ya da asker fark etmeksizin terörist eylemler düzenleyen Cezayir'in teröristleri haline gelmişlerdi (Metz, 1993: xxxi).

Roma Platformu'nun başarıya ulaşmasını engelleyen köktenciler her ne kadar güçlerinin zirvesinde olsalar da bundan sonra yavaş yavaş etkilerini kaybedeceklerdi. Bunun en önemli nedeni dolaylı müdahalelerle köktencilerin temsil ettiği rejimi destekleyen Fransa'nın da politikasını değiştirmesiydi. Bu döneme kadar Batı karşıtı İslamcı bir hükümet karşısında rejimi hem askeri hem de ekonomik manada silahlandıran Fransa'da, köktenciler dahi konumlarını terk ettiler. Örneğin en başından bu yana rejimin desteklenmesi gerektiğini, İslamcı bir hükümetin Batı karşıtı olacağını savunan Fransa Dışişleri Bakanı Juppé, Roma Platformu için "bundan sonra Cezayir'de diyalogdan başka bir seçenek kalmamıştır. [...] Fransa Roma'da başlayan diyalogları ilgiyle takip edecektir" (Agence France Presse, 27 Ocak 1995), derken görüşmelere katılmayı reddeden rejimin köktencileri ile farklı bir pozisyonda olduğunu ilan etmiş oldu.

⁹¹ Bu dönemde AIS'in yaptığı onlarca eylemden bahsetmek mümkündür. Bunlardan bazıları Cezayir'in güneyinde yer alan bir hapis haneye yapılan baskın sonucunda 100'ün üzerinde (silahlı) İslamcı militanın serbest kalması, bakanlıklarda görevli üst düzey memurların öldürülmesi, Fransızca yayın yapan gazetelere baskınlar yapılması ve İslam'a uygun giyinmedikleri gerekçesiyle sivil kadınlara yapılan saldırılar sonucunda onlarca Cezayirli ve Avrupalı'nın hayatını kaybetmesidir. (Roberts, 2002: 229-230).

Roma Platformu'nun ardından ise Fransa Hükümeti'nin rejime yönelik desteği ciddi bir dönüşüm geçirdi. Bunda en önemli etken rejimin katliamlarının Avrupa kamuoyunda yankı bulmasıdır.⁹² Her gün Avrupalı gazetelerde çıkan⁹³ Cezayir köylerinin rejim tarafından tahrip edildiği, binlerce Cezayirli'nin öldüğü ya da işkenceden geçirildiği haberi önce Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Komitesi gibi sivil toplum kuruluşlarını sonra ise Fransız hükümetini harekete geçirdi. Cezayirli yetkililerin ilgili katliamları araştırmak için bölgeye gelen sivil toplum hareketlerine gerekli izni vermemesinin ardından İngiltere, Lüksemburg ve Avusturya Dışişleri Bakanlarının da olduğu Avrupalı bir heyet rejimden katliamları araştırmasını istedi. Bu heyeti ise farklı tarihlerde çeşitli Avrupalı diplomatların ve sivil toplum kuruluşlarının ziyaretleri takip etti (Roberts, 2002; Fisk, 2014).

Ancak bu ziyaretler, Cezayir Ordusu'nun siyasetini değiştirmedeği gibi Cezayir'in dünyadaki imajını tümüyle değiştirdi. Özellikle Fransız hükümetinin de kamuoyu baskısı ile desteğini çekmesinin ardından Avrupalı devletler de Fransa'yı takip etmeye başladı. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Cezayir artık uluslararası toplumdan ve siyasetten tecrit edilmiş bulunuyor, uluslararası hava yolu şirketleri güvenlik nedeniyle Cezayir'e iniş yapmıyordu. Rejim için daha ağır ise Cezayir'e adı konmamış bir silah ambargosu uygulanmaya başlanmış ve ordu artık, hem teröristleri ile savaşını devam ettirecek gerekli ekipmanlara ulaşmakta hem de devletin borçlarını yeniden yapılandıracak mali destek bulmakta zorlanıyordu (Barth, 2003: 681). Rejimin hem içeride hem de uluslararası alandaki tecrit edilmişlik durumu, beklenenin aksine diyalogculara, yeniden oyuna dahil olma imkanı buldu. Çünkü köktenciler, askeri darbeden bu yana iç savaşa son vermek veya ülkeyi ekonomik manada düzliğe çıkarmak konusunda her şeyi yapmışlar ama başarısız olmuşlardı. İçeride AIS ve GIA'nın ses getiren eylemleri devam ederken dışarıda da Cezayir, her geçen gün daha fazla şiddet eylemi ile anılır olmuştu.

⁹² Bu kapsamda anılabilecek onlarca katliamdan bahsetmek mümkünken, 28-29 Ağustos 1997 tarihinde Cezayir'in güneyinde yer alan Rais köyünde 256, 5-6 Eylül 1997'de Batı'daki şehirlerden biri olan Beni Messous'ta 100'ün üstünde, 22-23 Eylül 1997'de Bentalha'da 400'ün üstünde kişinin katledilmesi rejime yönelik tepkileri arttırmıştır. 1997 ve 1998 yılları bu tür katliamların sıkça yaşandığı bir dönem olmuştur (Amnesty, 18 Kasım 1998).

⁹³ Örnek olarak bakınız: "Le Commision d'Enquete: un devoir d'agir", *Liberation*, 10 Kasım 1997; Jean-Pierre Tuquoi, "Algéria, autopsie d'un massacre", *Le Monde*, 11 Kasım 1997.

Böyle bir ortamda Cumhurbaşkanı Zérual ülkeyi hem güvenlik hem de siyasi bağlamda istikrar kazandıracak üç aşamalı bir planı devreye soktu. Buna göre önce Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacak, sonrasında (yönetici elitin ayrıcalıklarına dokunmayacak) yeni bir anayasa hazırlanacak, son olarak ise çok partili meclis seçimleri yapılacaktı. FIS'in yasaklı olduğu ve dört adayın yarıştığı ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Zérual, oyların %61'ini alarak kazandı. Bu seçimin Cezayir için anlamı büyüktü. Cezayirliler ilk kez seçimle bir Cumhurbaşkanına görev veriyorlardı. Bunun Cezayirliler için anlamı geçerli oy oranına bakılarak da anlaşıyordu. %75 civarındaki katılım Cezayir tarihindeki en yüksek katılımı ifade ediyordu (Stone, 1998: 119-120). Bu durum askeri elitler karşısında Zérual'in elini güçlendirirken aynı zamanda Zérual'i yaklaşık otuz yıllık bağımsız Cezayir tarihinin ilk "meşru" cumhurbaşkanı yapıyordu. Başka bir deyişle bir kez daha bir cumhurbaşkanı adayı seçimler yoluyla kendini yönetici elit karşısında güçlü bir aktör olabileceğini düşünüyordu. Gerçekte de ise Zérual bu yetkiyle kısmen de olsa bağımsız hareket edebilecek ancak "yüksek siyaset" söz konusu olduğunda ordunun kırmızı çizgilerine takılacaktı.

Bu meşruiyet Zérual'e ordu ve rejim yanlıları karşısında Cumhurbaşkanının yetkilerini genişleten bir anayasanın kabul edilmesi için önemli güç veriyordu. 1996 yılında kabul edilen ve Cezayir'in üçüncü anayasası olan yeni anayasanın en önemli özelliği Cumhurbaşkanının yetkilerinin hiç olmadığı kadar arttırılmış olmasıyken en önemli yeniliği ise "yüksek meclis" in kurulması olmuştur. Yüksek Meclis, ikinci bir yasama organı gibi çalışacak bir meclisen üyeleri Ulusal Meclis gibi seçimle belirlenmeyecekti. Yüksek Meclisin kurulmasının öncelikli amacı meclisi denetlemek, daha belirgin bir şekilde ifade edecek olursak, geçmişte olduğu gibi doğrudan sistemi hedef alan FIS benzeri partilerin mecliste çoğunluğu elde etmesi halinde meclisi kontrol etmektir. Bu açıdan Yüksek Meclis'i sistemi meydan okumalardan koruyacak bir yapı olarak görmek mümkünken üyelerinin belirlenme biçimi elitler arası mücadeleye de yön verecekti. Yeni anayasa ile Cumhurbaşkanı yasa yapımında önemli rol oynayan yüksek meclisin üyelerinin üçte birini seçme hakkı kazanırken aynı zamanda meclisten geçen yasaları reddetme hakkına da sahip oluyordu. Yüksek Meclisin önemli bir ağırlığı ise yasa yapabilme yetkisindeydi. Yeni anayasaya göre Yüksek Meclis üyelerinin dörtte üçünün çoğunluğu ile yeni yasa yapabiliyordu (Yacoubian, 1997).

Tüm bunların yanı sıra 124. maddeye dayanarak Cumhurbaşkanı olağanüstü durumlarda, meclisin kapalı olması durumunda yasa yapma hakkına da sahip olacaktı. Son olarak Cumhurbaşkanı 78. maddeye dayanarak tüm askeri kadrolara atama yapabilirken, Cezayir Merkez Bankası ve İstihbarat Örgütü başkanı da dahil olmak üzere üst düzey bürokratları görevden alma ve atama yetkisine de sahip oluyordu (Aghrout ve Zoubir, 2009). Söz konusu maddeler yasal olarak bile kalsa, Cumhurbaşkanlığı konumunu ordu karşısında güçlendirmiş oluyordu. Yine de Zérual seçimlerin verdiği güçle kendi yetkilerini güçlendiren bir anayasayı oylatabiliyordu ama karşılığında rejimin bekçilerini bir üst organ olarak meclise dahil etmek durumunda kalıyordu.

Takip eden dönemde, 1997’de, Cezayir kendi tarihinin ilk çok partili seçimlerini gerçekleştirdi. Beklendiği gibi, seçimlerde en büyük oyu (%33) RND⁹⁴ aldı. RND’den sonra en çok oy alan iki parti ise İslamcı MSP⁹⁵ ve FLN’ydi. Takip eden ay ise Zérual, Ahmed Uyahya’yı başbakan olarak atayarak hükümeti kurma görevini ona verdi. Cezayir’de yeni hükümet ilk kez sadece FLN üyelerinden oluşmayacak bunun yerine üç partiyi kapsayan (FLN, RND ve MSP) koalisyon hükümeti olacaktı.

1997’de yapılan seçimler Cezayirliler için çok partili sistemdeki ilk seçim olarak tarihe geçse de işlevselliğini demokrasi açısından değil “askeri otoriterlik” açısından değerlendirmek daha uygun olacaktır. Bunun en önemli sebebi kazanan partilerin -RND ve FLN- rejim destekli partiler olması ve diğer partilerin kültürel söylemleri aşmamasıdır. Başka bir deyişle RND seçimlerde kuruluş amacına uygun olarak hareket etmiş ve

⁹⁴ RND kurulduğu andan itibaren “rejimin partisi” sıfatını almıştı. Bu sıfatı yakıştırmamanın çok makul sebepleri de vardı. Birinci olarak parti bir kısmı emekli generaller olmak üzere ordunun ve rejimin sadık isimleri tarafından kurulmuştu ve kurulma tarihi de seçimlerden sadece dört ay önceydi. İkinci olarak partinin diğer üyeleri, kurucu üyelerine paralel biçimde rejimin prensiplerine saygılı, üst düzey bürokratlarla, generallerle çatışmıyordu. Üçüncü olarak ise RND seçim döneminde açık bir şekilde devlet televizyonlarını ve kamunun diğer imkanlarını en sık ve en kolay kullanan partiydi. RND’nin devlet kurumlarından gördüğü desteğin benzerini daha önceki seçimlerde rejimin tek partisi FLN kullanıyordu (Roberts, 2007; Werenfels, 2007). Tüm bu sebeplerden ötürü, birçokları RND’nin askeri kadrolar tarafından diyalogculara hakim olduğu FLN’ye alternatif olarak kurulmuştu (Ghanem-Yazbeck, 2018: 11). Hatta bu yorumu bir ileri boyuta taşımak da mümkün görünmektedir. Bu iddialı yoruma göre, RND o dönem İslamcılara “hoşgörülü” davranan FLN Genel Sekreteri Abdülhamit Mehri’yi cezalandırmak için bizzat askerler tarafından kurulmuştu (Battera, 2021: 64).

⁹⁵ MSP’nin açık bir şekilde İslamcı parti olduğunu söylemek mümkündür. Ancak söylemi, seçim vaatleri ve dünya görüşü dikkate alındığında hiçbir şekilde FIS ile karşılaştırılamayacak “ehlileştirilmiş” bir partiydi. Hiçbir şekilde rejimin kırmızı çizgilerini sursallaştırmayan MSP, FIS ile arasına da mesafe koyuyordu. Bu MSP’yi doğrudan rejimin İslamcı partisi haline getirirken siyasal İslam taraftarlarını da çekmeye çalışacaktı. Bu açıdan MSP doğrudan rejimin meşruiyetine hizmet bir araca dönüşmüş oldu. Son tahlilde ise RND ve FLN de dahil edildiğinde ordu, yeni meclisi üç farklı eğilimde “düzen partilerine” teslim etmiş oldu.

FLN'nin meşruiyetini ve popülerliğini yitirdiği bir ortamda rejimin destekleyici unsuru olarak sistemi en azından yasal düzeyde ayakta tutabilmişti. Bunun en önemli sonucu ise yapılaşmış ordu merkezli sistemin temel taşları üzerine tartışma yürütecek ekonomi, dış politika ve güvenlik gibi meselelerde görüş bildirmemiş olmasıdır. Bu açıdan bu seçimleri Cezayir'de yeni bir dönem olarak görmek yerine, ordu destekli otoriter rejimin kendini revize etmesi olarak görmek doğru bir yaklaşım olacaktır (Roberts, 2003: 295-296).

Yine de bu döneme ilişkin Cezayir siyasi sisteminin revize edilmiş halinin önemli değişiklikleri de beraberine getirdiğini söylemek gerekir. Artık yeni dönemde ordunun manevra alanı bölünmüş siyasi partilerin varlığı nedeniyle artmıştır. Cümleyi farklı bir şekilde kuracak olursak; ordunun revize ettiği yeni sistemde artık her partiden iki tane vardır. Rejim destekli parti önceden sadece FLN iken şimdi RND'de de rejim yanlısı bir parti olarak sisteme girmiştir. Benzer şekilde iki İslamcı parti (MSP ve MN) de Cezayir siyasi yapısının yeni oyuncularını oldular. Bu durumun en önemli sonucu ise ordunun artık siyasette alternatifinin olduğu, başka bir yorumla sivil siyasetin ordu karşısında parçalı ve bunun doğrudan sonucu olarak zayıf karakterli olmasıdır.

Öte yandan rejim çok partili sistemle birlikte uluslararası alanda kendi görüntüsünü de meşrulaştırma olanağı buldu. Bu rejim için birçok açıdan önemliydi. Çünkü iç savaş sırasında köktenci komutanların siyasi erki tanımadan operasyonlar yapmış olması, bu operasyonlarda sivillerin öldürülmesi, uluslararası insan hakları örgütlerinin raporlarında sık sık rejimin işkence, adam kaçırma, yok etme, sivilleri de içeren katliamlar yapması gibi insanlık dışı uygulamalarına yer vermesi, rejimi ciddi manada bir meşruiyet krizle baş başa bıraktı (Zoubir ve Boundel, 1998; Roberts, 2007). Bu nedenle rejimin en azından vitrin değişikliği olarak seçilmiş siyasi kurumlara ve onu uluslararası alanda yeniden temsil edip imajını güçlendirecek demokratik süreçlere ve kurumlara ihtiyacı vardı.

Bu durumu belki de en iyi Roberts'ın (2002: 287) bir makalesinde Cezayirli (ve Cezayir'de yaşayan) bir akademisyene seçimlerin ne kadar adil olduğu ile ilgili soru anlatmaktadır. Roberts'a yanıt olarak Cezayirli akademisyen "seçimlerin demokratik olup olmaması sizin [Batılıların] meseleniz. Bunlar [seçimler] bazı siyasi sorunları çözmek için yapıldı; mesele bu sorunları çözüp çözmedikleridir" yanıtını vermiştir. Gerçekten de sadece iki yıl içinde Cezayirli beş kez (bir cumhurbaşkanlığı, üç meclis

seçimi ve bir referandum) oy vermeye davet edilmişti. Her bir seçimin ardından gerek Cezayir’de gerekse Batılı basında seçimlerin demokratik olup olmadığı ile ilgili bitmeyen tartışmalar yürütüldü. Ancak gerçekte ise seçimler üstüne düşeni fazlasıyla yaparak rejime ve cumhurbaşkanına istediği meşruiyeti verdi.

Takip eden dönemde gerçekleşen iki önemli gerilim kaynağı ise seçimlerin rejim için nasıl vitrin değişikliği olduğunu kanıtlar niteliktedir. Birinci olarak, Zérual seçimlerin ardından seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak kendisine yakın bir ismi, General Muhammed Betchine’i savunma bakanı olarak atamak istedi. Ancak onun bu hamlesi Genel Kurmay Başkanı Lamari tarafından engellendi. İkinci gerilim kaynağı ise rejimin yeni partisi RND üzerinden yaşandı. Hem ordu hem de Cumhurbaşkanı yeni kurulan ve mecliste en çok sandalyesi olan parti olarak RND’ye kendi rengini vermek için mücadeleye girişti. Örneğin Zérual, Betchine ve ekibini RND’nin lider kadrosuna dahil etmek isterken ordu ve istihbarat birimi Betchine aleyhine medyada bir kampanya başlattı. Bu iki durum Zérual’ın en temel anayasal haklarını dahi kullanamayacağını gösteriyordu (Roberts, 2007: 10-11).

Daha da önemlisi söz konusu medya kampanyasında ordu içinde “köktenciler” olarak tanımlanan askerlere yakınlığı ile bilinen Le Matin, El Watan, El Khaber gibi gazeteler çekiyordu (Mortimer, 2000: 2-3). Bu durumun en önemli sonucu, devlet içinde iktidarını kurmaya başka bir deyişle anayasal haklarını kullanmaya çalışan seçilmiş Cumhurbaşkanı karşısında, “köktenci” komutanların siyasete müdahalelerinin hala devam ettiğini gösteriyordu. Köktenci komutanların Zérual ile anlaşamamalarının temel nedeni ise Cumhurbaşkanı’nın iç savaşa son vermek için FIS ve onun silahlı kolu olan AIS ile görüşmesi, başka bir deyişle rejimin güvenlik meselelerine dahil olmak istemesidir. Diğer yanda ise köktenci komutanlar gücünü ve meşruiyetini tam da bu noktadan alıyordu. Ordunun söyleminin merkezinde teröristlerle savaşmak ve Cezayir Devleti’ni korumak vardı ve bunun için orduya ve onun askeri tekniklerine ihtiyaç vardı. Olası barış durumu, üstelik sivilleri de içine alan katliamların failleri olan komutanları da yargılayan bir barış anlaşması en başta köktenci komutanların karşı çıktığı bir adımdı. Böylesi bir ortamda ordu, basın kampanyası yoluyla yıpratılan Betchine’i ve Zérual’i istifaya zorladı. Zérual’ın Şubat 1999’da istifası, Cezayir’de seçim zaferlerinin ordu karşısında, orduya rağmen karar almak için yeterli olmadığını gösteriyordu.

BÖLÜM 4: YÜKSEK TEHDİT ORTAMINDA SİVİL KONTROLÜN İNŞASI (1999-2015)

Cumhurbaşkanı Zérual'ın 1998 yılında ordu tarafından istifaya zorlanması ve Abzülaziz Buteflika'nın iktidara gelişi genel anlamda bürokratik elitin oybirliği ile gerçekleşti. 1999 yılındaki Cumhurbaşkanlığı yarışında diğer altı aday seçimlerin hemen arifesinde adaylıktan çekildiğini açıkladı. Bu durum Buteflika'nın rejimin adayı olduğu iddialarını güçlendirirken Buteflika tek aday olarak girdiği seçimleri daha yapılmadan kazanmış oldu. Diğer adayların çekilmesinden önce dahi Buteflika, FLN geçmişine rağmen herhangi bir partinin adayı olarak görülmemesi için çok çaba sarf edildi. Bunun yerine Buteflika, seçim kampanyası boyunca “partiler üstü”, teknokratik, ülkenin içinde bulunduğu güvenlik ve ekonomik sorunları çözebilecek yeteneğe sahip bir adaymış gibi tanıtıldı (Roberts, 2003: 299).

Tüm bunlar Buteflika'yı rejimin ve ordunun adayı yaparken, ordu destekli rejimin asıl amacı Buteflika'nın Bin Bella ve Bumedyan dönemlerindeki yaklaşık on beş yıllık bakanlık tecrübesinden faydalanmaktı. Bu dönem içinde Buteflika, Cezayir'in Bumedyan döneminde sosyalist rejimin dış işleri bakanı olarak adından söz ettirmiş, uluslararası camiada tanınan bir siyasi haline gelmişti. Tüm bunların yanı sıra Buteflika hem rejim için hem de Cezayirli için kabus gibi geçen yaklaşık on yıllık dönemin ardından adı skandallara yolsuzluklara karışmamış, eski rüya dönemleri hatırlatan bir liderdi.

Tüm bu geçmişi ve özellikleri ile Buteflika sadece Cezayir'de değil dış dünyada da tanınan ve Cezayir ile uluslararası camia arasında köprü olabilecek bir aday görüntüsü veriyordu. Bu açıdan ordunun ileri gelenleri için Buteflika, rejime 1990'lı yıllarda kaybettiği saygınlığını kazandırabilecek, Cezayir'i izole olmuş konumundan kurtarabilecek tek adaydı. Başka bir deyişle, rejim için Buteflika kısa süreliğine gerekli olanları yapacak; içeride barış sürecini başlatıp dışarıda ise rejime eski meşruiyetini kazandıracak, kontrol altında tutulacak bir adaydı. Cezayir'de görev yapan bir Fransız gazetecinin varsayımına göre, Buteflika'nın kaderi de ordu tarafından istifaya zorlanan Bincédid ve Zérual ile benzerdi. Ona göre, Buteflika daha birinci yılını doldurmadan “ordu Buteflika sonrası dönem için hazırlıklara” başlamıştı (Le Monde, 11 Nisan 2000). Gerçekten de Bumedyan'ın ölümünden sonra genel anlamda Cezayir'den daha özelde ise devlet çarkından uzak kalan Buteflika siyasi manada güçsüz, ancak uluslararası alanda

tanınan birisiydi. Üstelik son yıllarda rejimin adının karıştığı hiçbir skandalla ilgisi yoktu ve adı kirlenmemişti. Bu özellikleri Buteflika'yı hem ordu için hem de Cezayir için ideal bir aday haline getiriyordu.

Bu açıdan Buteflika'nın birinci dönemini (1999-2004) uzun süreli Cumhurbaşkanlığı döneminde ayrıcalıklı bir yere koymak gerekmektedir. Bu dönemin ayrıcalığı, Buteflika'nın tümüyle kontrol altında tutulabildiği, çevresinin rejimin “gardiyanları” tarafından doldurulduğu, hükümeti kurarken askerlerin onayını aldığı bir dönem olarak görmek mümkündür. Ancak takip eden yıllar, tedrici biçimde bu döneminden farklılaşacaktır. 2004'te başlayan ikinci cumhurbaşkanlığı ile birlikte Cezayir siyaseti, Buteflika'nın devlet içinde güçlendiği ve ordunun ileri gelenlerini tasfiye edebildiği bir döneme tanıklık etti. Ayrıca Buteflika'nın birinci Cumhurbaşkanlığı dönemi (görece) refahın arttığı, uluslararası yapıda şartların Cezayir için elverişli olacak şekilde dönüşmeye başladığı, devletin siyasi yapısının reformlar yoluyla dönüştürüldüğü bir dönem oldu. Bu manada birinci dönemdeki birçok gelişmenin, sonraki dönemlerdeki değişikliklerin habercisi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu nedenle bu döneme ilişkin analizler için içerideki güç mücadelesi kadar güç mücadelesindeki aktörlerin kapasitesini etkileyen ekonomik yapı uluslararası siyasetteki değişiklikler de etkili olmuştur. İkinci dönemden itibaren ise birçok yönüyle farklı yapısal şartların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Her iki dönemi benzer ve tez bakımından anlamlı yapan ise elitler arası güç mücadelesinin hız kesmeden devam etmesi, bu mücadelede sivil cumhurbaşkanı olarak Buteflika'nın her geçen gün ağırlığını hissettirmesi, iki dönemde farklı yapısal ve konjonktürel şartların güç mücadelesinde araç olarak kullanıldığı dönem oldu.

Gerçekten de yaklaşık on yıllık Buteflika iktidarı beklendiği üzere, askerler ve onların sivil destekçileri ile mücadele etmekle geçti. Her geçen yıl gücünü konsolide eden Buteflika için bu mücadelenin çok demokratik olduğunu söylemek mümkün değildir. Buteflika ordunun ve koalisyonlarının gücünü geriletmek için bir dizi yapısal reform yaparken yerine getirdiği ise kendisinin tepesinde, kendisine yakın elit koalisyonun ise çevresinde yer aldığı demokratik olmayan yeni bir yapıydı.

Buradan hareketle söz konusu iki dönem arasında tehdit tanımlamasının da önemli ölçüde farklılaştığını söylemek mümkündür. Örneğin Buteflika'nın birinci döneminde rejim,

kendi meşruiyetini sorgulayan uluslararası baskı altındaydı. Rejim bu dönemde açık bir şekilde savaş ya da çatışma tehdidi altında olmamasına rağmen 1990’larda yaşananlar nedeniyle başta Batı dünyası olmak üzere kendisini uluslararası manada sıkışmış, yaşananların bedelini ödememek için çıkış yolu arıyordu. Bu bedel iktidarı tamamen kaybetmek, “insanlık suçu” gibi ağır şartlarda yargılanmak gibi seçenekleri de kapsadığından ciddi bir tehditti. Bu yüzden bu dönemi dış tehdidin yüksek olduğu bir dönem olarak tanımlamak anlamlıdır. Öte yandan aynı dönem için iç savaş ortamının devam ettiğini, silahlı radikal İslamcı gruplar karşısında tam olarak zafer elde edilemediği için iç tehdit durumunu da yüksek olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

Buna karşılık Buteflika’nın “süper dış işleri bakanlığı” yaptığı birinci döneminin meyvelerinin toplandığı, rejimin meşruiyet sorununu aştığı, Cezayir’in izole durumunun sona erdiği bir dönem olarak dış tehdit durumunu düşük olarak tanımlamak mümkündür. Yeni dönemde uluslararası camianın Cezayir’i demokrasiye geçiş deneyimi konusunda örnek olay olarak tartıştığı bir dönem olmuştur. İçeride ise barış süreci ile birlikte silahlı İslamcılar silah bıraktığı ve iç savaş ortamının çok büyük ölçüde sona erdiği, başka bir deyişle rejime veya devlete yönelik ciddi bir tehdidin olmadığı dönemdir. Bu nedenle iç tehdit durumunu da düşük olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamalar ışığında 1999 sonrası Buteflika döneminde sivil kontrol durumunu aşağıdaki gibi resmedilebilir:

Tablo 4: Tehdidin Yoğunluğuna ve İşlevine Göre Sivil Kontrol (1999-2014)			
		Dış Tehdit	
		Yüksek	Düşük
İç Tehdit	Yüksek	1999-2004	
	Düşük		2005-2014

Her iki durum birlikte ele alındığında ise birinci dönemi sivil kontrol açısından “zayıf”, takip eden dönemleri ise “karmaşık” olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda bu bölümün temel argümanlarından biri sivil bir Cumhurbaşkanı olarak Buteflika’nın doğrudan ordu destekli rejimin yönetici elitleri tarafından kontrol altında tutulduğu bir dönemdir. Bunu ortaya koyabilmek için bölüm, Buteflika’nın siyasi adımlarında ordunun

kırmızı çizgilerini nasıl dikkate aldığını, askerlerin sivil bir cumhurbaşkanına rağmen kontrol mekanizmalarının tepesinde kalmaya devam ederek kararlar alabildiğini gösterecektir. Bunu yaparken yapısal faktörler ışığında kısmi değişimlere değinecek ve sonraki dönemde sivil kontrolü güçlendiren şartların nasıl sağlandığını, başka bir deyişle sivil kontrolün güçlü olduğu ikinci döneme geçişte şartları değiştiren dinamiklerin neler olduğunu açıklayacaktır.

Buteflika'nın ikinci ve üçüncü dönemini kapsayan yıllar, daha güçlü bir sivil liderlik ile askerlerin geri adım atmak zorunda kaldığı ancak tam olarak sivil kontrolün sağlanamadığı dönem olarak görmek mümkündür. Başka bir şekilde ifade edersek, sivil cumhurbaşkanlığı orduya geri adım attırabilmiş olsa da -aynı zamanda tezin temel argümanlarından biri olan- içeride elitler arasındaki mücadele her zaman devam etmiştir. Buteflika liderliğindeki sivil siyasetin her geçen yıl ağırlığını arttırdığını, her geçen gün rejimin kırmızı çizgilerinden geri adım attığını da bu saptamaya dahil edersek; sivil kontrolün “iyi”ye gittiği ancak “karmaşık” olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda tehdit tanımlamalarını hatırlatacak olursak; karmaşık sivil asker ilişkileri tam olarak sivil kontrolünün sağlandığı/sağlanmadığı durumları, aktörlerden hangisinin etkili olduğunun ölçülemediği durumları içerir. Bu bağlamda bölüm, Buteflika'nın ikinci döneminden itibaren sivil siyasetin orduyu gerilettiğini ancak tam olarak sivil kontrolden bahsetmenin zor olduğunu iddia eder. Bu “karmaşık” durumu çözebilmek için ise bölüm, bölümün ikinci kısmından itibaren kontrol mekanizmalarına odaklanacaktır. Bu bağlamda bürokrasinin dönüşümünde, üst düzey kadrolara kimin atanacağına kimin karar verdiği, ulusal güvenliği hangi kurumların tanımladığı ve uyguladığı, kamu siyasetinin uygulanmasında kurumların etkisine bakarak sivil kontrolün düzeyini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak tezin bu bölümü, Buteflika döneminde yapısal dönüşümler yaşandığını ve söz konusu değişikliklerle birlikte devletin kuruluşundan bu yana doğrudan ya da dolaylı yönetim erkini elinde tutan aktörlerin değiştiğini ancak devletin yönetim biçiminin değişmediği sadece yönetici elitlerinin, yönetici sivil-asker koalisyonunun değiştiğini iddia etmektedir. Daha kısa bir ifade ile bölüm, bu dönemde Cezayir’de yönetimin sivilleştiğini ancak demokratikleşmediğini iddia etmektedir.

4.1. Yüksek Tehdit Ortamında Sivil Siyasetin Sınırları (1999-2004)

Buteflika'nın Cumhurbaşkanlığı'ndaki birinci dönemini inceleyen bu alt başlığın temel iddiası Buteflika'nın ilk dönemindeki faaliyetleri ile kendi gücünü pekiştirdiği, devlet bürokrasisinde güçlendiği; takip eden dönemlerde daha bağımsız hareket edebilmesini sağlayacak zemini inşa ettiğidir. Bu bağlamda birinci olarak içeride ve dışarıda birbirini meşrulaştıran politikalar izleyerek rejimin önde gelen elitlerinin meşruiyetini sorguladığı; ikinci olarak ise uluslararası yapıyı da bu amaçla dönüştürdüğünü savunmaktadır.

Bu kapsamda ele alınan iç politika başlığı, Buteflika'nın silahlı gruplarla güvenlik güçleri arasındaki silahlı mücadeleye son verecek Sivil Uzlaşs sözleşmesinin (Civil Concord) nasıl barış ortamını getirirken aynı zamanda sivil cumhurbaşkanının iktidarını da güçlendirdiğini gösterecektir. Başlığın dış politika kısmında ise bölüm, Buteflika'nın dış politikayı içerideki iktidar mücadelesi için nasıl araçsallaştırdığını gösterecektir. Her iki durumun sonucunda Buteflika içeride "barışı getiren adam", dışarıda ise Cezayir'i demokratik kurallara bağlı, insan hakları normlarına uyan yeni bir Cezayir inşa eden siyasetçi olarak anılacaktır.

4.1.1. Sivillerin Elinde Dış Politika: Sosyalist Orduyu Batı'da Konumlandırmak

Buteflika'nın ilk döneminde Cezayir dış politikasının birçok açıdan çok anlamlı yeri var. Birinci olarak bu dönem, Cezayir'in on yıllık dönemin ardından tekrardan aktif dış politika izlediği bir dönemdir. İkinci olarak ise Buteflika Batı yönelimli bir siyasetçi olarak uzun zaman boyunca devlet ideolojisini "sosyalizm" olarak belirlemiş, ordusunun üst kademesinde hala bu sosyalist yönelimin mimarlarının yer aldığı bir ülkeyi Batı ile yakınlaştırmıştır. Üçüncü olarak ise aktif dış politika, dış ilişkiler boyutunu aşarak iç politika meselesi haline gelmiştir.

Öte yandan bu dönem Cezayir için uluslararası sistemde hem yapısal hem de konjonktürel olarak ciddi dönüşümlerin olduğu dönemdir. Birinci olarak Cezayir'in aktif dış politika yaptığı dönemlerde dünya iki kutupluydu ve Cezayir kendini bu iki kutup arasında -her ne kadar SSCB ile askeri ve ticari yakınlığı olsa da- tarafsız olarak tanımlıyor, müttefik ilişkilerine girmemeye özen gösteriyordu. 2000'lerin başı ise iki kutuplu uluslararası sistemin sona erdiği dönemdi ve eski, aktif ve Batı yanlısı bir Cumhurbaşkanının "sosyalist" komutanların gölgesinde izleyeceği dış politika merak konusuydu. Başka bir deyişle, iki kutupluluğun sona ermesi, ülke yönetiminde etkili elit grubun eğitim gördüğü

Sovyetlerin artık olmaması anlamına geliyordu. Bu dönem uluslararası sistemdeki öne çıkan olay ise ABD'nin başlattığı ve kısa sürede tüm dünyayı etkileyecek “teröre karşı küresel savaş” politikasıydı. ABD'nin bu politikası birçok ülke gibi Cezayir'i de etkilemiş, rejim kendi teröristleriyle mücadelesini uluslararasılaştırma imkanı yakalamıştır.

Tüm bu gelişmelerin Cezayir'deki sivil asker ilişkileri açısından önemi ise bir sivil aktör olarak Buteflika'nın dış politikayı iç politik mesele haline getirerek kendi gücünü arttırmak için araçsallaştırmasıdır. Dış politika yoluyla elde ettiği gücü içerideki ordu ile güç mücadelesinde kullanmaktan çekinmeyen Buteflika, ordunun meşruiyetinin altını oymak için kullanmıştır. Bu bağlamda bu başlığın doğrudan konusu, Buteflika'nın on yıllardır ordu eliyle belirlenen ulusal güvenlik, askeri kurumların yeniden yapılanması, dış politika ilkeleri gibi meseleleri nasıl kendi elleriyle yürüttüğü ve bu yolla ordunun siyasetteki varlığına meydan okuduğudur.

Bu mücadeleyi ve Buteflika'nın yönelimlerini görmek için yeni Cumhurbaşkanının dış politikadaki ilk icraatlarına bakmak yeterli olacaktır. Birinci olarak Buteflika 1999 Mayıs'ında Cezayir'de toplanan Afrika Birliği Zirvesi'ne ev sahipliği yaparken Cezayir de uzun bir aradan sonra uluslararası toplumda temsil edilmiş oldu. İkinci olarak ise sırasıyla New York'ta Birleşmiş Milletler toplantısına katılmış sonrasında ise Paris ve Washington gibi başkentlere resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerin her birinde ülkesinin yeni Batı yöneliminin tanıtımını yapmıştır. Üçüncü gelişme ise Cezayir'in 2002 Nisanında NATO'nun Akdeniz Diyalogu toplantısına davet edilmesi ve aynı dönemde AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamasıdır. Tüm bu dış politika atılımları arasından en önemlisi ise 11 Eylül saldırılarının ardından Buteflika'nın ülkesinin konumunu, tecrübesini ve kapasitesini ABD'nin teröre karşı küresel savaş politikasına sunmasıdır. Böylelikle Buteflika bir yandan ülkesini Batılılaştırırken, yeni dış politikasını ise içeride orduya karşı kullanacağı bir silaha dönüştürmüştür.

4.1.1.1. 11 Eylül Saldırıları: Sosyalist Rejimden Batı Müttefikliğine

Cezayir 1990'lı yıllarda anayasal olarak sosyalizmden vazgeçmiş bir ülke olsa da ordunun üst kademesindeki “devrimci nesil” hala Sovyetler'de eğitim görmüş veya bir Sovyet tarafından eğitilmiş askerlerden oluşuyordu. Bunun yanı sıra devletin “sosyalist” prensiplerine uygun dış politikanın savunuculuğunu yapmaya devam ediyorlardı. Bunun

en önemli nedeni ise içeride ordunun hakim konumunu devam ettirebilmesi için inşa ettiği doktriner pozisyonun dış politikada sürdürülmesiydi. Bunun dışında Mortimer'in iddia ettiği gibi, Cezayir dış politikası içeride ulus-devleti kuran ideolojinin bir yansımasıydı ve birbirlerini besleyerek güçlendiriyorlardı. Dışarıda doktriner pozisyondan vazgeçmek içeride de yönetici elitin kendi meşruiyetini sağladığı ideolojik altyapıyı sarsacaktı (Mortimer, 1968).

Buna karşılık iktidara getirdikleri Buteflika Batı yanlısı bir figürdü ve devletin dış politikadaki doktriner pozisyonunu tehdit edebilirdi. Buteflika'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra Fas Kralı II. Hasan'ın cenaze törenine katılması ve tören sırasında sürpriz sayılabilecek siyasi ilişkiler geliştirmesi rejimin endişelerini haklı çıkardı.⁹⁶ Fas, Cezayir rejiminin sıklıkla gerginlik yaşadığı, gerginliklerinin zaman zaman çatışmaya dönüştüğü bir ülkeydi. Bunun da ötesinde Cezayir rejimi, Fas'ın hak iddia ettiği Batı Sahra meselesini ulusal güvenlik sorununa dönüştürmüştü ve bu konuda Fas lehine atılacak herhangi bir adımı şiddetle reddediyordu. Batı Sahra meselesinin yanı sıra, rejimin ileri gelenleri Fas'ı 1990'lar boyunca "Cezayir'in teröristlerini" desteklemekle suçlamışlar ve bu nedenle de Fas sınırını kapatmışlardı. Bu ziyaret Cezayir'in ordu üyelerince sınırları belirlenen dış politikasına ciddi bir meydan okumaydı. Bu açıdan Buteflika'nın Fas ziyareti ordu ile sivil cumhurbaşkanı arasındaki dış politikadaki ilk karşılaşmaydı. Buteflika Rabat'ta kaldığı süre boyunca Fas ile ikili ilişkiler yürütmüş ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiş, rejimin kırmızı çizgisi sayılabilecek meseleleri ele almıştır. Örneğin ziyaretin sonunda iki ülke arasındaki sınırların açılmasının teknik sorunların çözülmesi ile mümkün olacağı açıklandı (Zoubir, 2000: 57-58). Bu aynı zamanda siyasi meselelerin aşıldığı anlamına geliyordu ki Cezayir rejiminin Fas ile ilişkiler konusundaki tarihi tutumu dikkate alındığında Buteflika'nın ziyaretinin çok anlamlı bir etkisi olduğu anlamına geliyordu.

Ancak Buteflika'nın, rejimin ulusal güvenlik meselesi olarak gördüğü Batı Sahra ve sınır güvenliği konusunda adımlar atması, rejimin sert tepkisi ile karşılaştı. Cezayir ordusu ziyaretin hemen ardından Fas sınırına ağır silahlarla donatılmış askeri araçlar gönderdi

⁹⁶ Ziyaretin sembolik ama önemli bir yönü de Buteflika'nın ABD Başkanı Bill Clinton ile görüşmesi ve İsrail Başbakanı Ehud Barak ile el sıkışmasıdır. Her iki ülke de Cezayir rejimi için uzun zamandır sırasıyla, "emperyalist" ve "emperyalizmin Ortadoğu'daki temsilcisi"ydi ve Arap özgürleşmesi karşısındaki en büyük tehditti. Bu durum sadece Cezayir'in yönetici elitleri için değil aynı zamanda İsrail ve Amerikan basını için de sürprizdi (Los Angeles Times, 26 Temmuz 1999).

(Libération, 11 Ekim 1999). Daha da ötesi, Cezayir Genel Kurmay Başkanı Halid Nezzar, Batı Sahra'nın bağımsızlığı için Fas ile silahlı mücadele eden Polisario Cephesi'nin kongresine katıldı (Mohsen-Finan, 1999). Tüm bu adımlar elbette sivil cumhurbaşkanına rejimin ulusal güvenlik meselelerini anlatan, ona rejimin kırmızı çizgilerini belirten açık bir mesajdı.

Fas ile ilişkiler ve Buteflika'nın ordunun ulusal güvenlik meselesi olarak gördüğü konularda inisiyatif almak istemesi, devlete yeni bir yörünge seçmek isteyen Cumhurbaşkanı ile mevcut statükoyu korumak isteyen başta komutanlar olmak üzere çekirdek elit grup arasındaki mücadelenin önemli bir parçası haline geleceğini göstermişti. Daha genel manada ise Buteflika dış ilişkileri, daha özelde ise AB ve Fransa ile ilişkileri, ordu karşısında kullanabileceği bir araç olarak gördü. Bu bağlamda değerlendirilebilecek bir başka ziyaret ise Buteflika'nın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na katılmak için gittiği New York'ta kurduğu temaslardır. Genel Kurul'da yaptığı konuşmada Buteflika, kendi döneminde yapılan Sivil Uzlaş (Civil Concord) gibi birçok reform sayesinde Cezayir'in "sosyal liberalizmin kurallarının ve piyasa ekonomisinin" hakim olduğu bir ülke olduğunu açıkladı (Buteflika, 20 Eylül 1999). Bunun dışında gazetecilerle yaptığı bir konuşma sırasında "komutanların Cezayir'ini" eleştirmekte çekinmedi:

Benim piyasa ekonomisi ile bir sorunum yok [...] Biz sosyalizm modeli deneyimledik, gerçekten mükemmeldi. Fakat belirli zamanlarda, o artık sınırlarına ulaştı ve bundan sonra bizi ancak geriye götürür. Biz şimdi pazar ekonomisine doğru ilerliyoruz çünkü başka bir seçeneğimiz yok [...] Pazar ekonominiz olduğu zaman, bizim olduğu gibi, kaçakçılık ve yolsuzluk ile birlikte, -ticaretimizin %90'ı illegal bir şekilde, vergi ödenmeksizin veya gümrük ödemesi olmaksızın gerçekleşir (The New York Times, 24 Eylül 1999).

Cezayir'in çok uzun zamandır askerin kontrol ettiği devlet merkezli "sosyalist" ekonomi sistemine sahip olduğu düşünüldüğünde Buteflika, açık bir şekilde somut adımlar atmadan bir kez daha rejimin kırmızı çizgilerini tehdit ediyordu. Geçmişe baktığımızda benzer durumun Bincided döneminde yaşandığı hatırlanacaktır. Eski Cumhurbaşkanı Bincided de liberal ekonomi politikalarına geçiş için reform paketleri açıklamış ancak bu

politikalar onun cumhurbaşkanlığına mal olmuştu. Benzer şekilde, 1990'lardaki IMF programları da "devlet merkezli sektörlerin özelleştirilmesinin rant dağılımını etkilediği" için başarısız olmuştu (Werenfels, 2002: 2).

Benzer bağlamda ele alınabilecek bir başka önemli ziyaret ise Paris ziyaretidir. Buteflika burada da sadece ekonomik reformlar duyurmadı aynı zamanda "Cezayir bürokrasini ortadan kaldıracığını" söyledi. Fransız Ulusal Meclisi'nde yaptığı konuşmada ise yapısal reformların Cezayir'i "otokrasiden demokratik çoğulculuğa ve devlet merkezli ekonomiden piyasa ekonomisine" dönüştüreceğini söyledi (Le Monde, 17 Temmuz 2000). Ziyareti yorumlayan birçok uzman, geleneksel Cezayir dış politikasından farklı bir şekilde, Buteflika'nın Paris ziyareti ile Cezayir'i Fransa'ya hiç olmadığı kadar yakınlaştırdığını söyledi ve bu durumu "Buteflika etkisi" şeklinde isimlendirdiler (Le Monde, 17 Temmuz 2000a).

Buteflika'nın Paris ziyaretinin asıl amacı devletin aşırı borç yükünü yeniden kredilendirmek ve uygulanmaya devam eden silah ambargosunu aşmaktır. Buteflika bunların tümünü elde edemese de kısmi olarak iki ülke ilişkilerinde ilerleme sağlayabildi. Örneğin borçların bir kısmını yeniden yapılandırırken, Cezayirlilere vize kolaylığı sağlanması gibi birkaç anlaşma elde edebildi (Le Monde, 17 Temmuz 2000b). Diğer yandan Buteflika her ne kadar istediklerinin tümünü elde edememiş gibi görünse de Fransa'nın sembolik bir anlamı da vardı. Fransa aynı zamanda Avrupalı devletlerle yakın ilişki kurmanın da bir aracıydı (Roberts, 2001; Zoubir, 2004). Bu Cezayir rejimi için birçok açıdan önemliydi çünkü Avrupalı devletler Fransa'nın öncülüğünde rejime silah satmamaya başlamışlardı ve şimdi Fransa'nın politika değiştirmesi Avrupalı devletleri de bu konuda cesaretlendirebilirdi. Bu nedenle Cezayir ordusu, her ne kadar Buteflika'nın Paris'te "müjdelediği" statükodaki herhangi bir değişiklikten rahatsız olsa da rejimin uzun bir süredir ekonomik ve askeri ambargoya maruz kaldığı düşüldüğünde Buteflika'nın reformlarına ciddi tepki göstermediler. Wernefels'in ifadesi ile rejim, sürekliliğini sağlamak için prensiplerinden vazgeçmek zorunda kalıyordu (Werenfels, 2002: 18).

Buteflika'nın benzer kapsamda ele alınabilecek ama daha önemli olan bir başka ziyareti ise Washington'a Temmuz 2001'de yaptığı iki günlük ziyaretti. Bu ziyarete kadar ABD yönetimi Cezayir ile başkan düzeyinde görüntü vermek istemiyordu. Bunun ise çok temel

iki sebebi vardı. Birinci olarak geleneksel Cezayir dış politikası Fas ve İsrail gibi ABD'nin bölgedeki müttefiklerini emperyalizmin bölgedeki temsilcileri olarak görüyordu. İkinci olarak ise ileri gelen Cezayirli liderler Sovyetler ve Nasır'ın Mısır'ı tarafından eğitilmişlerdi ve Soğuk Savaş sırasında açık bir şekilde Doğu Bloku'na yakın bir duruş sergilemişlerdi (Gleijeses, 1996: 180). Daha da ötesi, Cezayir'in "devrimci" elitlerinin 2000'li yıllarda da anti-emperyalist, üçüncü dünyacı, bağlantısız bir dış politika takip edilmesi gerektiğini savunuyordu ve bu durum Cezayir'i Amerikalıların gözünde partnerlik konusunda çok da uygun bir aday yapmıyordu (Bengali, 2008). Şimdi ise Buteflika ordunun mali yardım ve askeri ambargonun kaldırılması gibi isteklerini karşılamak için Washington'daydı (Keenan, 2012: 198). Buteflika burada ABD'li firmaları Cezayir'e yatırım yapmaya, Cezayir'in petrol ve doğalgaz kaynaklarını işletmeye davet etti. ABD'nin Kuzey Afrika politikasını titizlikle inceleyen Keenan'a göre, Buteflika "Amerikalıların duymak istediği her şeyi söyledi" (Keenan, 2009: 163).

Bu ziyaret kapsamında iki ülke arasında birçok ticari anlaşma imzalanmasına rağmen, ziyaretin başarısı silah anlaşması konusunda sınırlı kaldı. Bush yönetimi Cezayir'in talep ettiği yüksek teknoloji silahların satılmasına onay vermedi. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni bölgede Fas ile yakın ilişkisi bulunan ABD'nin, Cezayir'i söz konusu silahlar ile donatmayı Fas'ın güvenliğini tehlikeye atmak olarak görmesiydi (Zoubir, 2004: 174). Bu nedenle ziyaret rejimin isteklerini karşılama konusunda sınırlı başarıya sahip olsa da Buteflika açısından birçok kazanımı oldu. Örneğin bir ABD'li yetkili Buteflika'yı "kötü kararların alındığı bir ülkede, ülkesini reformlarla geleceğe taşıyan en iyi mekanizma" olarak tanımladı (Los Angeles Times, 12 Haziran 2001). Sonuç olarak Buteflika, cumhurbaşkanı seçilmesinden 11 Eylül saldırılarına kadar olan dönemde ülkesini yeniden kuralların hakim olduğu bir ülke olduğunu vurgularken kendisini Batı yanlısı bir lider olarak tanıtabildi.

Ancak tüm bu adımların hiçbiri Buteflika'nın 11 Eylül 2001 sonrasında yaptığı Washington ziyareti kadar kırılma yol açmadı. Bilindiği üzere, Bush yönetimi saldırıların ardından tüm dünya çapında "teröre karşı küresel savaş" politikasını başlatırken ABD'nin bu yeni politikası iki ülke ilişkilerinde beklenmeyen gelişmelere yol açtı. 11 Eylül saldırıları sonucunda ABD'nin tüm dünyada başlattığı operasyonlar ile birlikte Cezayir, ABD'nin dış politikasında göreceli olarak önemli bir yer tutmaya başladı. Bunda kuşkusuz en önemli etmen Buteflika'nın dış politikada komutayı ele almasıydı. Örneğin

ABD tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu coğrafyalarda teröre karşı küresel savaşta destek ararken Buteflika, ülkesinin “yardımını” teklif eden ilk Müslüman lider oldu. Buteflika ikinci Washington ziyaretinde Başkan Bush ile görüşmesinden önce Amerika’ya ülkesinin desteğini sunarken, Cezayir’deki sivil savaşa atıfta bulunarak “... başka hiçbir ülkenin 9/11 olaylarındaki acıyı Cezayir kadar anlayamayacağını ifade etti” (Washington Post, 6 Kasım 2001).

Buteflika’nın ABD’ye desteğini dünya kamuoyu önünde sunması birçok açıdan anlamlıydı. Birinci olarak, yukarıda değinildiği gibi, Cezayir rejimi teröristleri ile mücadele etmek veya Batı kamuoyunun “insanlık suçu” olarak gördüğü operasyonlarına devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu teknik malzemeye sahip olabilecekti. Mortimer’in ifadesi ile rejimin “1990’lar boyunca utancı olan her şey şimdi terörizm konusunda ulusal tecrübeye” dönüşmüştü (Mortimer, 2015: 476). İkinci olarak ise Buteflika, Amerika ile yakın görüntü vererek tüm dünyaya 1990’lı yıllardaki iç savaşta Cezayir’in uluslararası manada kötü bir imaja sahip olmasına neden olan Amerikan karşıtı “köktenciler”in artık yönetimde olmadığını söylüyordu (Keenan, 2012: 199-200). Başka bir deyişle Buteflika liberal ve Batı yanlısı siyaseti ile ihtiyaç duyduğu askeri ve ekonomik desteği ABD’den talep ederken insan hakları konusunda sorunlu bir imaja sahip köktenciler konusunda da Amerikan kamuoyuna mesaj vererek ABD’li yöneticilerin elini rahatlatıyordu. Buteflika açısından ise Amerika’nın dramı çok kullanışlı bir araç olacaktı. Ülkesinin sosyalist ordusunu ABD’ye yaklaştırmak bir yandan da dış politikasını iç politikada orduya karşı araçsallaştırabilecekti.

Bush yönetimi açısından ise Cezayir ile ilişkilerinin geliştirilmesi iki açıdan anlamlıydı. Birinci olarak Usame bin Ladin ile bağlantılıların yer aldığı terörist listesinde birçok Cezayirli’nin ismi yer alıyordu. Hatta bunların bir kısmı 1990’lı yıllarda Cezayir’e gelerek Cezayir’deki siyasal İslam’ı radikalize etmede önemli bir rol oynamıştı. İkinci olarak ise Afrika’daki doğalgaz yataklarını “stratejik ulusal çıkar” olarak tanımlayan ve bunun için Cezayir’le iş birliği yapılmasını öneren Cheney Raporu’nun⁹⁷ ardından Amerikan

⁹⁷ National Energy Policy Development (NEPT) tarafından Mayıs 2001’de Başkan Bush’a sunulan rapordur. Rapor ismini Bush’un yardımcılığını yapan, aynı zamanda NEPT’in de liderliğini yapan Dick Cheney’den alır. Rapor temel olarak gelecek on yıllarda ABD’nin petrole duyduğu artan ihtiyacı vurgularken birçoklarına göre, Başkan Bush’un dış politikasını yönlendiren önemli raporlardan biri olmuştur (Keenan, 2009: 118-122).

yönetiminin bölgeye yönelik ilgisinin artmasıydı.⁹⁸ Sonuç olarak ABD yönetimi bölgedeki doğalgaz sahasında söz sahibi olabilmek için Cezayir ile askeri iş birliğini kabul etti (Volman, 2003).

Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler o kadar arttı ki Buteflika kısa süre sonra, Temmuz 2002’de ABD’ye üçüncü resmi ziyaretini yaptı. Bu ziyaretin temel amacı Amerikan yüksek teknolojili silahların satın alınmasıydı. Bu ziyaret sırasında Buteflika, Amerikan kamuoyuna yaptığı açıklamada, Amerikan halkını en iyi kendilerinin anlayabileceğini çünkü Cezayir halkının yıllardır terörizmin kurbanı olduğunu söyledi (The Guardian, 9 Aralık 2002). Görüşmenin ardından ise Bush yönetimi, komşuları üzerinde kullanılmaması şartıyla, daha önce Cezayir’in talep ettiği ekipmanların satışı için onay verdi. İki ülke arasındaki askeri yakınlaşmanın bir başka sonucu ise Cezayirli subayların eğitim için ABD’ye gitmesi ve Cezayir ordusunun hem Cezayir’de hem de Sahra Bölgesi’ndeki operasyonlarına Amerikan özel kuvvetlerinin de katılması oldu.

Bu bağlamda ABD Cezayir toprakları içinde kalan Sahra Bölgesi’nde bir dinleme istasyonu kurarken aynı zamanda ABD, Cezayir’de düzenli olarak kullanabileceği bir askeri üs kurmak istediğini bildirdi. ABD’ye Kuzey Afrika’daki İslamcı hareketlerin eylemleri hakkında istihbarat sağlayan Cezayir, kendini bundan sonra ABD’nin teröre karşı savaşta önemli bir partneri olarak görmeye başladı (Zoubir, 2004: 173-176). İki ülkenin istihbarat birimleri ortak çalışmalar yürütürken Cezayirli yetkililer İslamcı teröristlerin isimlerinin olduğu bir listeyi Amerikalı meslektaşlarına verdiler (Zoubir, 2011: 13-14). İki ülke arasındaki artan iş birliğini Cezayir ziyareti sırasında Amerika’nın Yakın Doğu’dan sorumlu Başkan Yardımcısı William Burns “Washington’un terörle savaş konusunda Cezayir’den öğreneceği çok şey var” diyerek ifade etti (New York Times, 10 Aralık 2002). Başkan Bush ise Cezayir’i terörizmle savaş konusunda “güvenilir bir partner” olarak ilan etti (Algérie Press Service, 2005).

Tüm bu adımların ardından Cezayir ile Batılı ülkeler arasındaki ilişkiler beklenenin üzerinde gelişti. Buteflika’nın Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında aralarında Colin Powell, Condoleezza Rice ve Donald Rumsfeld gibi Dışişleri ve İçişleri Bakanları olmak

⁹⁸ Tezin kapsamının dışında olmakla ABD, tıpkı raporda önerildiği gibi Cezayir ile geliştirdiği askeri ve ticari ilişkilerini geliştirerek bölgedeki önemli doğalgaz sahalarına adım atmış oldu. Cezayir’in yanı sıra benzer ilişkilerin Nijerya ile de kurulması ABD’yi Afrika’nın en zengin petrol ve doğalgaz sahalarında güçlü bir aktör haline getirdi (Keenan, 2012: 201).

üzere birçok ABD’li üst düzey isim Cezayir’e resmi ziyarette bulundu. Takip eden dönemde Burns Cezayir’i ziyaret ederken ziyareti sırasında iki ülke arasında silah anlaşması imzalandı. Böylelikle onlarca yıldır önce Sovyetler sonrasında ise Rusya tarafından silahlandırılan Cezayir ordusu şimdi ABD tarafından silahlandırılmaya başlandı (The Guardian, 10 Aralık 2002). Tüm bu gelişmeler, 1980’de Cezayir’in İran’da yaptığı arabuluculuk görüşmeleri ile ABD’li vatandaşların serbest bırakılmasını sağladığı dönemle bile kıyaslandığında iki ülke arasındaki ilişkiler hiç bu kadar ileri düzeye ulaşmamıştı.

Buteflika önderliğindeki Cezayir’in Batı ile yakınlaşması bununla da sınırlı kalmadı. Örneğin Cezayir, bu döneme kadar NATO’ya mesafeli yaklaşan bir ülkeydi. Bunda Bağımsızlık Savaşı’nı yöneten ve devleti kuran yönetici elitlerin sosyalist eğilimleri olduğu kadar eski sömürgecileri Fransa’nın NATO’nun önemli bir ortağı olmasının payı da büyüktü. Söz konusu dönem boyunca ABD ile olduğu kadar NATO ile de Cezayir’in ilişkileri sınırlıydı. Ancak yukarıdaki söylemleri anlamlı yapan bir sonuç olarak Cezayir, ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü iki ülkenin, Fas ve İsrail, bir parçası olduğu bir yapıda askeri tatbikatlar yapar oldu. Cumhurbaşkanı Buteflika sadece Cumhurbaşkanlığının ilk döneminde iki kez NATO Genel Sekreterliği’ni ziyaret etti. Cezayir artık NATO’nun Brüksel’deki toplantılarına katılan ülkelerden biri haline gelmiş, NATO’nun meclisinde üye konumundaydı (Zoubir, 2011: 16-17). Buteflika bu ziyaretlerinden birinde “Cezayir’in güvenliği Avrupa’nın güvenliğine bağlıdır” diyerek Cezayir’i tarihinde hiç olmadığı kadar NATO’ya ve Batılı ülkelere yakınlaştırmıştır (aktaran Mortimer, 2015: 476-477).

Tüm bu adımlar hem Cezayir için hem de dünya siyaseti için birçok açıdan anlamlıydı. Cezayir açısından Cezayir’in NATO ile yaptığı anlaşma Cezayir Ordusu’nun içerideki rolünü sınırlandıran bir etkiye sahipti. NATO ile yürütülen Akdeniz Diyalogu, uzun süre boyunca kendi kurallarına göre işleyen, Cezayir’in kuruluşundan bu yana hiçbir yabancı ülke ile savunma anlaşması yapmayan orduyu dış dünyaya açıyor, tarihinde ilk kez kendi kurallarını koymadığı bir oyuna dahil ediyordu. Bu yeni durum Cezayir ordusunu güvenlikten askeri teçhizat alımına kadar tüm kurumsal alışkanlıklarını derinden etkiliyordu. Örneğin bu dönemde Buteflika Brüksel’de NATO ve ABD yetkilileri ile Cezayir ordusunun modernleşmesini görüşüyordu. Bu durum aynı zamanda bağımsızlığını kazandığından bu yana, ordunun ilk kez kendisini ilgilendiren konularda

devre dışı kaldığını, kendisi ile ilgili karar alma mekanizmasının sivillerin eline geçtiğini gösteriyordu (Zoubir, 2004; Darbouche, 2011: 10). Daha genel manada ise Buteflika sosyalist elitler eliyle kurulan ve Soğuk Savaş sırasında Batı karşıtlığı ile bilinen Cezayir’i, başka bir deyişle Amerika’nın “ikinci Küba’sını” veya “devrimcilerin Mekke’sini” (Abadi, 2002; Belkaid, 2009: 338), NATO’ya sokarak Batılılaştırıyor; onun sosyalist ordusunu oyunun dışına sürüklüyordu (Deguzan, 2015: 37).

Aslında bu proje, ordunun profesyonelleştirilmesi, Brüksel’in Cezayir’den talebi olduğu kadar Buteflika’nın da gündeminde yer alan siyasi bir manevraydı. Buteflika’nın asıl amacı yoksul Cezayirlilerin gözünde rejimin bürokrasisine dahil olma yolu olan zorunlu askerliği kaldırmaktı. Devlette iş bulmanın diğer yolları sıradan Cezayirliler için büyük oranda kapalı olduğu dikkate alındığında birçok Cezayirli için zorunlu askerlik, devlete dahil olmanın -ya da en basit tabiriyle iş bulmanın- yoluymış ordu için ise kitlelerle iletişim kurmanın, onları dönüştürmenin bir aracıydı. Bu nedenle Buteflika, “profesyonelleşme”, “modernleştirme” gibi teknik ifadelerin eşliğinde orduyu yeniden yapılandırmak; bunu yaparken Brüksel ve Washington gibi başkentlerden destek alarak ordunun karar alma mekanizmasına dahil olmak istiyordu. Buteflika’nın hamlesini Cezayir iç dengelerinde sorgulanamaz konuma getirmiş, başka bir deyişle sivil Cumhurbaşkanlığı tarafından “modernleşme” gibi bilimsel bir zırhla iç siyasette savunulan hamleler dış politika yoluyla meşrulaştırılmıştır.

NATO ve ABD açısından ise Cezayir, Mağrip bölgesindeki teröristlere karşı yürütülecek önemli partner ülkelerden biriydi. Mağrip El-Kaidesi olarak bilinen AQIM, ABD’nin teröre karşı küresel savaş siyasetinde önemli hedeflerinden biriydi. ABD, “yeni Afganistan” olarak tanımladığı Sahra Bölgesi’nde etkili olan AQIM’e karşı mücadelede Cezayir’in de dahil olduğu Kuzey Afrika ülkelerinin tamamının teröre karşı küresel savaşta tek bir cephe oluşturmasını istiyordu (Oukaci, 2007). Özellikle AQIM’in Avrupalıları kaçırmaması ve ABD’nin oluşturduğu blokta yer alan Moritanya’ya etkili saldırılar yapması güçlü ordusu olan Cezayir’e ihtiyacı doğurdu.⁹⁹ Bu durum sadece ABD

⁹⁹ Bir kısım araştırmacıya göre (Keenan, 2009 ve 2012; Ellis, 2004; Ryan, 2011) ise 2000’li yılların başında bu bölgenin terörizmle mücadelesinin bambaşka bir hikayesi vardı. Buna göre AQIM geçmişte terörist eylemler yürüten güçlü bir örgütken 2000’li yılların başında Amerikalı ve Cezayirli yöneticilerin onlara atfettiği birçok olay gerçekte, Amerika’nın bölgeye müdahalesini meşrulaştırmak için bilinçli olarak abartılmıştır. Hatta AQIM’e atfedilen eylemlerin bir kısmının bizzat DRS tarafından gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Bu iddiayı devlet düzeyinde dile getirerek “DRS, AQIM’in kalbindedir” diyen Mali istihbarat subayı Lemana Ould Bou’nun birkaç gün sonrasında Mali Çölü’nde ölü olarak bulunması ise AQIM

özelinde gerçekleşmedi. Örneğin İngiltere ile Cezayir arasındaki ilişkiler de benzer şekilde AQIM'in operasyonları sonrasında daha da gelişti. İngiltere Dış İşleri Bakanı Müsteşarı “anahtar partner” olarak tanımladığı Cezayir'in askeri tecrübesinin önemine dikkat çekerek “Londra'nın teröre karşı küresel savaş kapsamında Cezayir'e askeri mühimmat göndermeye hazır olduğunu” söyledi (El Khaber, 13 Kasım 2010).

Cezayir'in ABD ile ilişkileri bu dönemde ticari anlamda da gelişti. Buteflika'nın 2001 yılında Washington'a yaptığı ziyaretin ardından Amerika Cezayir pazarında daha fazla yer almaya başladı ve kısa sürede petrol sektöründe başı çeken ülkelerden biri haline geldi. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler, 2000 yılında 2,7 milyar dolar iken 2010 yılında 14 milyar dolar seviyesine ulaştı. Bu rakam Cezayir'i (Suudi Arabistan'dan sonra) MENA bölgesinden ABD'ye en çok ihracat yapan ikinci ülke haline getiriyordu (Zoubir, 2011: 21). Bu rakamların çok büyük bir kısmı petrol ve doğalgaz sektörlerine aitti. Cezayirli yetkililerin beklentileri ise ABD'li şirketlerin petrol dışındaki sektörlerde yatırım yaparak hem istihdama hem de ülke ekonomisinin çeşitlendirmesine katkıda bulunmasıydı. Örneğin Buteflika, ABD-Afrika ülkeleri zirvesinde (2001) Başkan Bush'a terörizme karşı savaşta silahların etkinliğinin sınırlı olduğunu, terör örgütlerine asıl darbe vuracak olanın bölge ülkelerinin ekonomik kalkınması olduğunu söyleyerek Cezayir ekonomisinin desteklenmesi gerektiğini savundu (Zoubir, 2011: 196-197).

Amerikalılara göre ise burada en büyük sorun Cezayir bürokrasisinin hantallığı, yolsuzluk geleneği ve şeffaflığın olmaması Cezayir'e has sorunlardı. Bu durumu Amerika'nın Cezayir büyükelçisi şu sözlerle açıkladı:

Sanırım Cezayir'de çok fazla iş fırsatı var fakat biraz beklemeliyiz. Çünkü bürokrasiyle ilgili, şeffaflığın olmaması, süreçlerin yavaş ilerlemesi gibi sorunlar var. Yatırım için asıl sorun pratikte yaşananlar, güvenlik değil (Lyes, 2009).

Tüm bu gelişmelerin Cezayirli aktörler arasında ise iki yönlü bir amacı vardı. Birinci olarak Buteflika, sivil cumhurbaşkanı olarak kendi gücünü arttırırken diğer yandan ordu

eylemlerinin anlatılmayan bir boyutu olduğu iddialarını da güçlendirmektedir (L'Indépendant, 7 Aralık 2009). Hikayenin gerçek yüzü ne olursa olsun siyasi olarak gerçekte olan ise hem Cezayirli yetkililer hem de Amerikalı yetkililer kendi ülkelerinin çıkarları gereği ABD'nin bölgeye girişini meşrulaştırmanın ve işbirliğinin yollarını aramışlardır. Bir yanda ABD istediği petrol ve doğalgaz sahasına girerken diğer yanda Buteflika liderliğindeki Cezayir ise ABD'nin yanında güçlü bir aktör haline gelmiştir.

ise ABD'nin İslam ve terörü bir arada gösteren politikası sayesinde 1990'lı yıllar boyunca yaptığı eylemlere meşru bir zemin buldu. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak; Batılı medya bu döneme kadar Cezayir'deki İslamcıların radikal ve ılımlı olmak üzere ikiye ayrılması gerektiğini düşünürken Cezayir ordusunun ılımlı İslamcıları da hedeflediğini savunuyordu. 11 Eylül saldırılarının ardından Batı'da oluşan İslam karşıtı hava, Cezayir rejiminin sadece silahlı İslamcılara karşı mücadelesini değil aynı zamanda kendi vatandaşlarına uygulanan silahlı eylemleri, insanlık dışı muameleyi ve katliamları da onaylatmış oluyordu.

Başta AB ve NATO olmak üzere, Batılı devletlerle yapılan anlaşmalarda görüldüğü gibi Cezayir'deki sivil kontrolü sağlamada demokratikleştirici etkileri oldu. Tüm bunların en önemli nedeni ise yaklaşık on yıllık izole durumundan sonra uluslararası alana açılan Cezayir üzerinde hakimiyet mücadelesi vardı. Başta Fransa ve ABD olmak üzere, AB'nin Almanya, İngiltere, İspanya gibi büyük devletleri Cezayir pazarından daha fazla faydalanmak, uzun zaman boyunca devlet tekelinde kalan ülkenin zenginlikleri özelleştirilirken bu ekonomik sahada yer almak istiyorlardı. Bu durum Cezayir'e ilgiyi, Cezayir için rekabeti arttırırken diğer yandan Cezayir'de kuralları işleyen ve öngörülebilir bir siyasi ve ekonomik alanın inşasını gerektiriyordu. Daha da ötesi Buteflika'nın hamleleri Cezayir'i uluslararası örgütlere bağlı, ulusal güvenlik sorunlarını uluslararası örgütlerle ve Batılı sivil toplum kuruluşları ile diyalog içinde olan ülke haline getiriyordu.

Diğer yandan NATO ve ABD ile gelişen ilişkiler Cezayir'de sivil-asker ilişkileri bağlamında yeni bir sayfa açtı. Bu dönemde AB ve NATO gibi kurumlarla teröre karşı savaş, Akdeniz'in güvenliği gibi, Cezayir ordusunun ulusal güvenlik meselesi haline getirdiği konular doğrudan sivillerin denetimine geçmişti. Örneğin Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı sıklıkla AB ve NATO ülkelerini ziyarette bulunurken Cezayir ordusunun önemli çekincelerinden olan Fas'ın da dahil olduğu ortak diyaloglara katıldılar. Bu görüşmelerde Cezayir ordusunun modernleştirilmesinden, Batı Sahra sorununa, terörle mücadeleye kadar ele alınan konularda Cezayir ordusu ilk kez masanın dışında kalmış, sivil aktörleri takip etmek durumunda kalmıştı. Bu nedenle bu dönem için sivil asker ilişkileri açısından yapılabilecek en önemli yorum, sivil aktörlerin dış politika vasıtasıyla asıl karar alıcı pozisyonuna yükseldikleridir.

4.1.1.2. Bölgesel Siyaset ve Ulusal Güvenliği Yeniden Tanımlamak

Buteflika'nın dış politikada başarılı olduğu alanlardan biri ise Afrika oldu. Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde gösterildiği gibi, Buteflika dış işleri bakanlığı döneminde -on beş yıl boyunca- Afrika Birliği'nde (AfB) Cezayir'i temsil etmişti. Cumhurbaşkanı olarak Afrika ülkeleri ve AfB ile ilişkilerini nasıl kullanacağını çok iyi biliyordu ve şimdi tüm bu tecrübesini Cezayir'e tekrardan uluslararası alanda bir yer açmak için kullanacaktı. Öncelikle Buteflika birinci dönemi boyunca daha önce Cezayir'in hiçbir resmi temsilcisinin bulunmadığı birçok Afrika ülkesini ziyaret etti. 42 Afrikalı lideri Cezayir'de ağırladı (Mortimer, 2006: 162).

Bu alanda sadece Cezayir'i temsil etmekle yetinmedi. AfB'nin başkanlığını yaparak kıtayı tüm dünyada temsil ederken aynı zamanda Etiyopya ile Eritre arasındaki sorunda olduğu gibi Afrikalı ülkelerin kendi arasındaki sorunlarına çözüm bulma konusunda da sorumluluk aldı. Bu girişimlerden biri de Nijerya ile Güney Afrika arasında yaşanan gerginlikti. Buteflika iki ülke arasındaki sorunların çözümünde arabuluculuk rolü oynadığı gibi Nijerya ve Güney Afrika ile birlikte Cezayir'i Afrika'nın üç önemli lider ülkesinden biri haline getirdi. Üç ülkenin temsilcileri Japonya'da toplanan G7 zirvesinde Afrika kıtasını temsil ederken kıtanın ve her bir ülkenin gelişimi için adımlar attılar (Mortimer, 2015: 475).

Diğer yandan NATO, Buteflika'nın Cezayir dış ilişkilerini yeniden yönlendirmek için kullandığı yurtdışındaki tek uluslararası platform değildi. Cezayir'in Buteflika liderliğindeki AfB'indeki politikası, Buteflika'nın kişiselleştirilmiş dış politikasıyla yakından bağlantılıydı. Askeri rejimin 1990'larda iç güvenlik meseleleriyle fazlasıyla meşgul olduğu yaklaşık on yıldan sonra, AfB yeniden Cezayir dış politikasının bir parçası haline geldi. Bu dönemde Buteflika, Cezayir dış politikasının 1960'larda ve 1970'lerde güçlü bir şekilde savunduğu anti-emperyalizm ilkesinden ayırarak Cezayir'i yeniden birliğin lideri yaparken; birliği de ABD'nin müttefiki yaptı (Balta, 1976; Harbi, 1981). Batı'nın desteğiyle Cezayir, birlik içinde yeniden büyük bir etkinlik kazandı. Örneğin Cezayir, üye ülkeleri ABD'nin teröre karşı küresel savaş politikasına destek vermeye teşvik etti. Bu teşvikin somut bir sonucu olarak, AfB ülkelerinin geniş katılımı ve onayıyla 11-14 Eylül 2002'de üye devletler, AfB'nin İslamcı teröristlere karşı ABD ile savaşmasını ve dayanışmasını sürdürmesini kabul eden planı, Başkan Cezayir'de yapılan

zirve sonunda kabul ettiler (African Union, 2002). Kısacası bu dönemde, Buteflika 1970’lerde olduğu gibi Cezayir’i yeniden birliğin lideri konumuna yükseltti. Ancak bu kez birliği ABD’nin hizmetine sundu.

Cezayir Ordusu ve köktenci komutanlar Buteflika’nın AfB’ni Batı’nın çizgisine sokma girişimine engel olmadı. Bu bir yönüyle rejim için kabul edilebilir politikaydı. Köktenci komutanlar bu durumu, rejimin ayakta kalması için siyasi bir bedel olarak görüyordu ve karşılığında AfB üzerinden Cezayir sınırlarının ötesindeki teröristlerini de hedef almayı da uluslararası örgütler vasıtasıyla meşrulaştırıyor, uluslararasılaştırıyordu. Benantar’ın yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi, “demokrasi için dışarıdan gelen talepleri reddeden” Cezayir rejimi, “iktidarda kalabilmek için ulusal çıkarlarını dışarıdakilere ucuz bir şekilde satmayı” tercih ediyordu (Benantar, 2006: 178). Böylece Cezayir önderliğindeki AfB, BM’nin sıklıkla vurgu yaptığı insan hakları, istikrar, devletlerin güvenliği, ulusal kurumlar gibi değerleri anarak Cezayir’in kendi radikal örgütlerine karşı yürüttüğü siyaseti de onaylamış, Cezayir’deki rejime ise anti-terörist payesi kazandırmış oldu. Kısaca, Cezayir rejimi kısa vadeli çözümler için tavizler verirken, dışarıdan gelen demokratikleşme ve insan hakları ihlalleri gibi suçlamaları da teröre karşı savaş politikası ile gölgeleyebildi.

Normatif değerlere vurgu yapılan tek zirve bu olmadı. Cezayir, Nijerya ile birlikte lider konumdayken insan hakları, yönetimde şeffaflık, demokrasi ve muhalif seslere hoşgörü gibi temel demokratik değerlerin en önemli savunucusu oldu. Batı’nın desteğini arkasına alan Buteflika ateşli bir demokrasi taraftarına dönüşmüştü. Bu durum hem Cezayir’deki siyasi sistem hem de Buteflika’nın siyasi duruşu açısından önemli bir ironiyi de barındırıyordu. Birinci olarak Buteflika 1999 yılında Cumhurbaşkanı seçildiğinde ordunun adayydı ve kendisine rakip olan 6 aday da sürpriz bir şekilde Buteflika’nın önünü açarcasına yarıştan çekilmişti. Ordunun Buteflika’ya desteğinin ardından rakip adayların adaylıktan çekilmesi demokratik olmayan bir seçim doğurmuştu. Bu ironiye ikinci örnek ise Buteflika’nın 2002’deki zirvede Afrika ülkeleri için önerdiği demokratik değerleri Cezayir’in egemenliğini sınırlayacağını gerekçe kendi ülkesi için istememesiydi.¹⁰⁰

¹⁰⁰ O dönem 1996’da yapılan anayasanın 74. Maddesine göre, Cezayir’de Cumhurbaşkanlığı seçimi iki dönem ile sınırlanmıştı ve bu anayasa 2004’te ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilecek Buteflika’nın seçilmesini engelliyordu. Diğer yandan aynı anayasaya göre, anayasal değişiklikler Cumhurbaşkanı

Bu değişiklik açık bir şekilde AfB'nin Demokrasi, Seçimler ve Yönetim Sözleşmesi'ne aykırıydı ve sözleşmenin 23. Maddesine göre ilgili ülkenin kınanması gerekiyordu. Ancak bu örnek Afrika kıtasında demokrasinin sağlamlaştırılması amacı taşıyan Birlik kararlarına Cezayir'in tek muhalif kaldığı örnek değildi. Örneğin 6 Ağustos 2008 tarihinde Moritanya'da Sidi Ould Cheikh Abdallahi'nin askeri darbe ile devrilmesi ve darbeyi yapan Komutan Muhammet Abdülaziz'in iktidara gelmesinin ardından, Birlik Abdülaziz'e anayasal sisteme dönüş çağrısı yaparken Cezayir bu çağrının altına imza atmadı (Reuters, 9 Ağustos 2008). Bunun en önemli nedeni ise Abdülaziz'in Cezayir güvenlik birimleri ile yakın ilişkisiydi (Zoubir, 2005: 62). İronik olanı ise askeri darbe ile iktidara gelen yeni Moritanya yöneticileri sadece birliğe girmekle kalmadı, aynı zamanda darbeye önderlik eden Komutan Muhammed ilerleyen yıllarda Birliğin başkanlığını da yürüttü.

Cezayir'in Birlik içinde bu şekilde ayırksı hareket etmesini kolaylaştıran faktörlerin başında ABD'nin "terörizme karşı küresel mücadele" programında önemli bir rol oynamasıydı. Cezayir, ABD'den ve AB'den aldığı destek ile birlikte, AfB'nde hem maddi anlamda hem de siyasi anlamda en büyük güce sahip ülkeydi. Özellikle bu dönemde petrol ve doğalgaz fiyatlarının yeniden yükselmesi ile göreceli olarak refah düzeyi artan Cezayir, AB'den ve ABD'den aldığı siyasi desteğe ek olarak Birliğin bütçesinin %15'ine katkı sağlamakla kalmıyor kıtanın fakir ülkelerine de maddi destek sağlıyordu (El Watan, 31 Temmuz 2012; Algéria-Focus, 29 Mayıs 2013). Bu güçle birlikte Cezayirli diplomatlar birliğin önemli görevlerine atanırken Cezayir açık bir şekilde yeniden AfB'nin lideri konumuna gelmişti.

Gerçekten de Buteflika, Cumhurbaşkanlığının ilk döneminde sadece iki yıl içinde 30'u aşkın ülkeye ziyarette bulundu. Arap Birliği, Afrika Birliği, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin yanı sıra Buteflika Berlin'den Moskova'ya, Oslo'dan Abu Dabi'ye, Mumbai'den Afrika ülkelerine kadar dünyanın birçok ülkesine resmi ziyaretlerde bulundu. Bu ziyaretlerin Cezayir'in uluslararası alanda imajını düzeltmesine, ülkeyi kalkındırmasına katkıda bulunacak ticari anlaşmalar yapma amacı kadar iç

Buteflika'nın onaylaması ve takip eden 50 gün içinde referanduma sunularak düzenlenmesini söylüyordu. Ancak Buteflika Cumhurbaşkanı olarak kendisinin önünü açan düzenlemeyi onayladıktan sonra referanduma sunulmadan, meclisteki milletvekillerinin büyük çoğunluğunun onayı ile gerçekleştirdi. Bu düzenleme ise Buteflika'nın 2014 yılındaki seçimlerde son derece zor sağlık koşulları altında olmasına rağmen yeniden seçilmesini mümkün kılacaktı.

siyasette de önemli bir amacı vardı. Buteflika'nın ziyaretlerinin ortak yanı, söz konusu ülkelerdeki resmi ziyaretleri sırasında iki önemli özelliği vardı. Birinci olarak Cezayir'in, kendi Cumhurbaşkanlığı ile artık kendi yönetimi ile hukuku ve kurumları olan bir devlete ve ülkeye dönüştüğüydü. İkinci olarak ise Buteflika, 1990'lı yıllarda yaşananlara dair konuşurken halihazırda güç mücadelesi içinde olduğu ordu merkezli yönetici eliti eleştirmekten geri kalmadı. Bu durum, içeride Buteflika'ya kendi sivil Cumhurbaşkanlığına meşru bir zemin kazandırırken aynı zamanda karşı siyasi söylemlerin de altını oyuyordu (Mortimer, 2006: 164).

Bu yolla sadece ordu karşısında elini güçlendirmekle kalmadı aynı zamanda iç siyasette birçok kesimin tepkisini çeken, iki taraf arasındaki savaş son verecek taslak metnini daha savunulabilir hale getirdi. Çünkü bu ziyaretleri sırasında Buteflika, Batı'da sadece Cezayir'in temsilcisi olarak karşılanmadı aynı zamanda Cezayir'e barışı getiren Cumhurbaşkanı unvanını da almıştı ki bu yeni unvan ona söz konusu taslağı savunma konusunda daha fazla güç veriyordu. Buteflika'nın en somut kazanımı ise Cumhurbaşkanlığının seçilme dönem sayısını sınırlayan yasayı değiştirerek ilerleyen seçimlerde de aday olmasına garanti altına almış oldu (Aghrout ve Zoubir, 2009).

Tüm bu gelişmelerin en önemli özelliği uzun yıllar boyunca Sovyetler ile yakın ilişki kurmuş, daha da ötesi kurucu liderlerin on yıllar boyunca savunduğu sosyalist ideolojinin nasıl terk edildiğini göstermektedir. Yeni Batılı yönelimi ile Cezayir, aynı zamanda üçüncü dünyacı ve tarafsız pozisyonunu da değiştirmiş dış politikada artık daha aktif rol oynayacağını göstermiştir. Bu yeni şekliyle Cezayir aynı zamanda büyük Batılı devletlerin de ilgisini çekmiş Fransa ile ABD arasında Mağrip'teki mücadelenin merkezi haline gelmiştir (Ravenel, 2003).

Uluslararası yapıdaki bu yeni durum ve Buteflika'nın yeni uluslararası yapıyı iç siyasetteki dengelere göre kullanma becerisi, Cezayir elitlerini de doğrudan etkiledi. Dış politika belki de genel anlamda Cezayir siyasal sisteminde daha özelde ise elitler arası mücadelede ilk kez yeni bir dinamik olarak dikkate değer biçimde önemli hale geldi. Öyle ki büyük Batılı güçlerin Cezayir üzerindeki ilgisi, Cezayir'in sivil veya asker tüm elitlerini memnun ederken dış politikanın yürütülmesinden kaynaklı olarak yeni elitlerin oyun alanına girmesine müsaade etmek zorunda kaldılar. Böylelikle askerler aleyhine olacak şekilde sivil asker ilişkilerinde yeni bir dengeye yol açtı.

4.1.2. İç politika: Sınırlı Sivil Kontrol Dönemi

Cezayir siyasi tarihine aşina olan her gözlemcinin tahmin edebileceği gibi, Buteflika iktidarda ne kadar kalırsa kalsın bu süre boyunca en büyük uğraşı iç politikada olacaktı. Bu durum sadece Buteflika dönemine özgü değildir. Cezayir'in farklı on yıllarının değişmeyen gündemi her zaman ordunun siyasetteki konumu olmuştur. Bunların dışında ise Buteflika döneminde Cezayir iç siyasetinin özel zorlukları vardı. Cumhurbaşkanı bekleyen zorlu görevlerden ilki 1990'lara damga vuran ve 15 bin Cezayirli'nin ölümüyle, 20 milyar dolarlık maliyetle (FranceInter, 5 Ekim, 2015) sonuçlanan kanlı iç savaşa son vermektir. İkincisi ise askerlerin siyasi alandaki rolünü sınırlamaktır. Bu açıdan bu alt başlık, iç politikada sivil ve askerler arasındaki dengeyi ölçecek değinecek iki örneği inceleyecektir. Bunlardan birincisi askerlerin baskısı altında Buteflika'nın hükümet kurma çabasıyken ikincisi ise iç savaşı sona erdirecek Sivil Uzlaşma taslağı ve 2000'lerin başında patlak veren Berberi isyanlarıdır.

4.1.2.1. Hükümeti Kurma Tartışmaları

Cumhurbaşkanlığına aday olduğu andan itibaren Buteflika, Bumedyan'ın dış işleri bakanlığı yapmış olmanın, Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olmanın ve en önemlisi uzun zamandır yurt dışında olduğundan dolayı yıpranmamış bir lider olmasının tüm avantajlarını kullandı. Ancak tüm bu özellikleri Buteflika için yeterli değildi. Hatırlanacağı üzere, daha önce ordu tarafından Cumhurbaşkanlığı için göreve çağrılan ve tıpkı Buteflika gibi yetkilendirilen Budaif ve Zérual de sınırlı manevra kabiliyetleriyle istediklerini yapamamışlardı.

Benzer durum Buteflika için de geçerliydi. Buteflika bunun ilk kanıtını ülkesine döner dönmez Cumhurbaşkanlığı makamında Cumhurbaşkanlığı Ofis Müdürü unvanı ile Larbi Belkheir'i buldu. Belkheir ordunun köktenci generallerindendi ve Cumhurbaşkanlığındaki varlığı iplerin hala kimde olduğunu gösteriyordu. Öte yandan Belkheir'in varlığı, bir anlamda Buteflika'yı görevlendirmek zorunda kalan ordunun Buteflika'ya oyunun kurallarını belirleyen kendisi olduğunu hatırlatma işlevi görüyordu. Bunu en iyi özetleyen ise Genel Kurmay Başkanı Nezzar oldu. Nezzar, yıllar sonra yazdığı hatıralarında ilk başlarda ordu üyeleri olarak Buteflika ismine şüpheli yaklaştıklarını, Buteflika hakkında çok az bilgileri olduğunu itiraf ederken Buteflika üstünde karar kılmalarının sebebi olarak "[Buteflika'nın] görev için [ülkenin yeniden

istikrarlı bir yapıya kavuşturulması] gerekli teknik kapasitesini” göstermiştir (Nezzar, 2003: 69).

Önceki satırlarda tartışıldığı gibi, her ne kadar ordunun güvenine sahip olmasa da Buteflika ordunun tartışmasız adaydı çünkü onu önemli yapan siyasi koşullar vardı. Üstelik bu koşullar sadece -yukarıda bahsedildiği gibi- dış politikada değil iç politikada da geçerliydi. Birinci olarak Buteflika dindar olarak bilinmesinin yanı sıra rejimin eski olmasına rağmen yıpranmamış lideriydi. Bu durum onu açık bir şekilde rejim ile İslamcılar arasında bağ kurabilecek biri yapıyordu. Başka bir açıdan ise yaklaşık on yıl önce rejimin yozlaşmışlığından umudu keserek radikalize olan dindar Cezayirlileri tekrar devletlin nizamına çekebilecek biriydi. Örneğin Cezayir İletişim Bakanı Abdülaziz Rahani’ye göre Buteflika’nın iktidara gelmesinin en önemli sebebi “İslamcılar, ordu ve demokratların tam ortasındaymış gibi” davranabilmesidir (Rahani, 2013). Gerçekten de Buteflika görevde kaldığı süre boyunca Rahani’nin altını çizdiği bu üç aktör arasında kaldığını gösterdi.

Öncelikle onu iktidara götürecek seçimlerin öncesinde ve hemen sonrasında orduyla siyasi tartışmalar içine girmemeyi tercih ettiği gibi ordunun dilini kullanmaktan da çekinmedi. Örneğin Buteflika birinci dönemi sırasında bir televizyon programında şu ifadeleri kullanmıştır: “Ülke ne zaman tarihin karanlık dönemlerinden geçse, ANP Cezayir halkı ile birlikte, cesaret, kararlılık ve fedakarlıkla, ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunların üstesinden gelmiştir” (Buteflika, 2004). Benzer şekilde Financial Times’a verdiği mülakatta ordu ile ilişkileri sorulduğunda ise “bunu daha önce net bir şekilde söyledim [...] ordu bana güveniyor ben de orduya” dedi (Financial Times, 1999). Tüm bu ifadeleri ve özgeçmişi ile Buteflika, güvenlik anlamında uzun süredir rejim ile silahlı İslamcılar arasındaki, siyasi manada ise rejime küskün sıradan İslamcı kesim ile ordu arasında bağ kurabilecek bir lider yapıyordu. Daha genel manada ise Buteflika yönetici eliti dışarıda uluslararası topluma olduğu kadar içeride kendi toplumuna da bağlıyordu.

Tüm bu açıklamalara ve görevine rağmen Buteflika ordunun sözcüsü değildi. Sadece yönetici elitin gücünün farkındaydı ve her ne kadar ordunun adayı olarak iktidara gelse de ilk mücadelesini orduya karşı vereceğini biliyordu. Çünkü hala çevresi ve devletin üst düzey bürokratları yani devletin karar alma mekanizmasının başındaki “devrimci nesil”di. Devrimci neslin en önemli özelliği devletin kurulduğu dönemden bu yana

devletin tüm ayrıcalıklarından faydalanan grubu oluşturmaya idi. Örneğin ordunun Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği için Larbi Bekir'in atanmasını talep ettiğinde Buteflika bu öneriyi istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kaldı. Bu durum aynı zamanda ordunun sınırlı bir değişime müsaade edeceği, daha da ötesi kendi adayı da olsa Buteflika'ya tam olarak güvenmediğini gösteriyordu. Öte yandan Buteflika, her ne kadar kamuoyu önünde ordu ile gerilim yaşamamaya özen gösterse de iç savaşa son verecek Sivil Uzlaş (Civil Concord) için yapılacak referandum öncesi, verdiği bir röportajda sistemi iyi tanıdığını ve değiştirmek istediğini ancak geçemeyeceği “kırmızı çizgiler” olduğunu bildiğini söyleyerek askeri kadroların kendi üstündeki baskılarını kast etmiştir (Garçon, 1999: 402). Buteflika'nın takip ettiği bu söylem ve siyasetin iki amacı olduğunu söylemek mümkündür. Birinci olarak Buteflika Cezayirliler ve uluslararası camiada kendisini yozlaşmış askeri liderlerden farklılaştırırken aynı zamanda bu farklılaşmayı kendi iktidarına zarar vermeyecek şekilde yapıyordu. Başka bir deyişle kendisine meşruiyet zemini oluştururken yönetici elitler olan mücadelesini daha ileriye bırakıyordu.

Gerçekten de Buteflika'nın Cumhurbaşkanlığındaki ilk yılları büyük ölçüde sınırlı manevra kabiliyeti ile geçti. Örneğin Bekir'in genel sekreter olarak atanmasının önüne geçemezken çevresine kendisine yakın isimlerden oluşan bir danışman ekibini toplaması büyük tepki çekti. Bunların arasında kardeşi Said Buteflika da vardı ki birçok uzmana göre gerçek anlamda Cumhurbaşkanı da oydu. Böylesine geniş çaplı danışman ataması aslında “gölge kabine” anlamına geliyordu (Werenfels, 2007: 58). Gölge kabine tanımlaması birçok açıdan anlamlı görünmektedir. Çünkü Buteflika'nın seçimlerin ardından hükümeti kurması yaklaşık sekiz ay sürdü. Bu süre boyunca Buteflika başbakan dahi atayamadı. Bu gecikmenin en önemli nedeni ise Buteflika'nın atamak istediği hükümete ordunun müsaade etmemesi veya ordunun istediği isimlere de Buteflika'nın boyun eğmemesiydi. Buteflika ise bir gazeteye verdiği röportajda “hükümeti kurmak için acelesi olmadığını” söylerken ordunun baskısını isim vermeden belirtmiş oluyordu. Bir başka röportajında ise Buteflika bu durumu daha açık bir şekilde ifade ederek “... sadece otoritetimi yeterli bir şekilde güçlendirdikten sonra hükümeti atamak istiyorum” demiştir (Garçon, 1999: 402).

Buteflika istediği hükümeti kurabileceği güce ulaşana kadar hükümeti açıklamadı. Ona bu gücü verecek fırsat da Sivil Uzlaş (Civil Concord)¹⁰¹ referandumuydu (Garçon, 1999: 403). Gerçekten de Buteflika bu dönemde ordunun baskısı altındaydı. Buteflika'nın Cumhurbaşkanı olmasından hükümeti açıkladığı döneme kadar geçen sekiz aylık sürede cumhurbaşkanlığı ile ordu komutanları arasındaki iki temel konuda pazarlık yürütüldü. Birinci olarak Bouteflika, liberal olarak bilinen ve sistemde yapmak istediği reformlar için güvendiği Nurettin Zerduni'yi Savunma Bakanı olarak atamak istiyordu. Ancak ordu yetkilileri, fazla liberal bulduğu Zerduni yerine orduyu ilgilendiren böylesine kilit bir bakanlık için Buteflika'nın kendisini tercih ediyordu. İkinci olarak ise ordu, İslamcı MSP de dahil olmak üzere meclisteki tüm partilerin yeni hükümette bakanlığı olmasını istiyordu (Roberts, 2007: 13). Bu elbette Buteflika'ya yakınlığı ile bilinen daha az ismin hükümette olacağı anlamına geliyordu. Çünkü meclis doğrudan ordunun kontrolünde olan partilerden ibaretti. Hatırlanacağı üzere Zérual döneminde yapılan meclis seçimlerinde FLN, RND ve MSP'nin yer aldığı meclisin en önemli özelliği rejim partilerinden oluşmasıydı. Üçüncü bölümde açıklandığı gibi, bir yanda en başından beri düzenin partisi olan FLN varken diğer yanda ise rejimin dışladığı iki kimliğin “ehlileştirilmiş” partileri, Berberi kökenlilerden oy alan seküler RND ve FIS'in dahil olduğu İslamcı tabana seslenen MSP.

Atanan hükümetin üyeleri incelendiğinde ise Buteflika'nın kısmen de olsa ordunun taleplerine boyun eğdiği görülür. Birinci olarak Buteflika meclisteki partilere hükümette önemli oranda yer vererek ordunun talebini karşılamıştır. Yeni hükümette, daha önce Buteflika'nın adaylığına desteğini sunan sekiz siyasi partinin üyesi bulunuyordu. Ancak bu Buteflika için doğrudan bir destek anlamına gelmiyordu. Çünkü Buteflika zaten rejim destekli bir aday olarak seçimlere dahil olmuştu. Daha doğru anlamı ise rejimin sisteme dahil olmasına müsaade ettiği siyasi partiler, rejimin temsilcisi olarak hükümette Buteflika'nın yanında oturacaklarıydı. İkinci olarak ise Buteflika, kendi istediği Zerduni yerine, ordunun isteğine boyun eğerek kendisini savunma bakanı olarak atadı. Ancak Buteflika bir ara formül bularak savunma bakanı olarak atayamadığı Nurettin Zerhuni'yi iç işleri bakanı olarak hükümete dahil etti. Yıllar sonra verdiği bir röportajda ise Buteflika

¹⁰¹ İç savaşa son vermek için yapılan girişimler bir tanesi. Uzlaşının temel amacı İslamcı radikallere silah bıraktırmaktı ve 1990'lardaki başarısız girişimlerinin birçoğunun aksine 16 Eylül 1999'da referandumla kabul edilerek yasalaştı.

bu süreci şu sözlerle açıklar: “Benim için çok elverişli olmayan bu mozaği kabul etmeye zorlandım” (Roberts, 2007: 13).

Her şeye rağmen Buteflika kısmen de olsa kendisine yakın isimleri hükümete dahil edebilmiştir. Bu bağlamda İçişleri Bakanı olarak Nurettin Zerhuni, Finans Bakanı olarak liberal eğilimleri ile bilinen Abdelatif Benachenou, Enerji Bakanı olarak Chakib Khelil ve Reform Koordinasyonu Bakanı olarak Hamid Temmar, Buteflika’ya yakınlığı bilinen isimler hükümette yer almıştır. Söz konusu isimlerin ortak özelliği ise tıpkı Buteflika gibi liberal ve Batı yanlısı olarak bilinmeleri idi. Bir başka kilit bakanlık olan dış işleri bakanlığına ise Abdülaziz Belkhadem’in atanmıştır. Her ne kadar Belkhdem’in Buteflika’ya yakınlığı ile ilgili bir emare olmasa da Belkhdem’in siyasi geçmişi incelendiğinde “köktencilerin” karşısında “diyalogcu” olarak tanınması kendisini Buteflika bloğuna yaklaştırıyor, yeni hükümetin reformcu ve liberal karakteri ile uyuyordu. Diğer bakanlıklar ise partilerin orduya yakınlığı dikkate alındığında ordu kontrollü bakanlıklar olduğu söylenebilir (Mortimer, 2004: 188).

Buteflika’nın ağustos ayında (2000) yaptığı önemli değişiklik ise Başbakanlık görevi için yaptığı atamayıdı. Ali Benflis’in atanması ülkenin kritik bir dönüşüme gireceği izlenimi verdi. Benflis liberal eğilimli bir avukattı ve 1990’lı yıllarda Adalet Bakanı olarak görev yapmıştı. Başbakan atanmasından kısa bir süre sonra ise Cumhurbaşkanı’nın en yakın isim olarak anılmaya başladı. Böylelikle Buteflika sadece kilit bakanlıklara kendine yakın isimleri atamamış aynı zamanda hükümetin başını da güvenilir bir isme teslim etmişti. Sonuç olarak Buteflika ordunun isteklerini kabul etmek zorunda kalarak boyun eğmiş olsa da kilit bakanlıklara kendisine yakın isimleri atayabilmiştir. Tüm bu durumu, Cezayir’in 2000’in ortasındaki siyasi görünümünü ise Le Monde’da çıkan bir makale özetlemektedir: “[...] Artık Cezayir siyasal sistemi ‘başkanın adamlarına’ teslim” edildi (Le Monde, 29 Ağustos 2000).

Cumhurbaşkanından sonra karar alma mekanizmasının tepesi olan hükümetin bu şekilde oluşmasının önemi ise Buteflika’nın kendi gücünü sağlamlaştıracağı dış politikada da iç politikada da rahat hareket edebileceği anlamına geliyordu. Dış politikada liberal ve diyalogcu bakanı ile Batı Başkentlerinde öngördüğü dış politikayı yürüttü. İçeride ise genel olarak devletle toplum arasındaki bağı kuran kamu siyasetini belirleyebilirken daha özelde ise Sivil Uzlaşısı gibi iç savaşa son verecek referandum taslak metnini

hazırlayabildi. Sonuç olarak hem içeride hem de dışarıdaki bu politikaları 2004'ten sonra başlayacak ikinci döneminden itibaren Buteflika'yı yönetici elit karşısında daha güçlü hale getirdi.

4.1.2.2. Sivillerin Elinde Kamu Siyaseti ve Ordunun Dönüşüme Zorlanması

Buteflika'nın 1999'da başlayan ilk cumhurbaşkanlığı dönemi 2004'te son bulacaktı ve Buteflika iktidara geldiğinde bu süre içinde iç savaşa son vermek gibi ciddi bir sorunla baş başa kalacağının farkındaydı. Barışı sağlayabilmek için önceki yıllarda birçok ulusal ve uluslararası aktörün başarısız girişimlerde bulunduğu dikkate alındığında bu görevin ne kadar zorlu olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bu zorluğu yaratan sadece aktörleri barış konusunda ikna etmek değildi. Bunun da ötesinde barış ya da herhangi bir çatışmasızlık durumu her iki taraf için de varlığının sorgulanması anlamına gelmekteydi. Her iki tarafın köktencileri de kendi varlıklarını, karşı tarafın silah kullanma yöntemine borçluydu ve her iki taraf da ilk tavizin karşı taraftan gelmesini bekliyordu. Bir yanda İslamcılar, 1990'lı yıllarda adı işkence, adam kaçırma, katliam gibi olaylara karışmış rejimin “köktenci” generallerinin yargılanmasını beklerken hala iktidarın önemli ortağı olan köktenci generallerin beklentisi ise yargılama olmadan silah bırakılması, başka bir deyişle yaptıklarının bedelini ödememektir. Öte yandan benzer bir durum İslamcılar için de geçerliydi. Rejim yanlıları silahlı İslamcılarının koşulsuz silah bırakarak yargılanmasını beklerken, İslamcı militanlarda ise geniş çaplı bir af beklentisi vardı. Bu yüzden iki tarafı da uzlaştırmayı içerecek olan taslak metin (Ulusal Uzlaş) her iki tarafı da memnun etmeliydi. Bu durum karşısında Buteflika herkesi ikna etmek yerine olmayan bir orta yol inşa etti ve barışı getirmek yerine, ateşkes koşullarını oluşturarak savaşa geçici olarak son vermek istedi. Başka bir deyişle, Buteflika barışı erteleyerek tarafları birbirine yaklaştırmak için planlarını yaptı.

Sivil Uzlaş taslak metni için televizyonlarda hukukçulardan akademisyenlere kadar çeşitli kesimlerden uzmanlar görüş bildirirken Buteflika da bir yandan, kısa süre içinde, 48 eyaleti dolaşarak Ulusal Uzlaş metnini Cezayirlilere anlatıyordu. Bu gezilerin amacı ileride oylanacak Ulusal Uzlaş metni için destek aramakken Buteflika, aynı zamanda kendisini kısa süre içinde kitlesel desteği olan bir lidere dönüştürdü. Seçimlerin öncesinde ordu destekli eski bir yönetici elitken şimdi Buteflika bu geziler sayesinde hem Cezayirlilerin sorunlarını daha yakından tanıma olanağı bulmuş hem de Cezayirliler

ordunun köktencilerinin dahi muhalif olduğu bir metin için mücadele eden sivil liderleri ile iç içe olmuştu.

Bu dönemde Buteflika'yı popüler yapan sadece git gide daha fazla kitlelerle iç içe olması değildi. Takip eden başlıkta değinileceği gibi, dış politikada kendisini popüler ülkesini ise saygın bir yere konumlandıran adımlar atması ve hem iç politikada hem de dış politikada yönetici elitin şiddetli itirazlarına rağmen geri adım atmayan bir görüntü çizmesiydi. Bu destek Buteflika için önemliydi. Çünkü dönemin Cezayir'inde meclisteki partiler (FLN, RCD ve MSP) dolaylı olarak da olsa rejimin kontrolündeydi. Bu nedenle Buteflika'dan yana olmak, ironik bir şekilde, rejime karşı rejimin Cumhurbaşkanı desteklemek anlamına geliyordu. Başka bir deyişle Buteflika, siyasi olarak bulamadığı desteği kitlelerden bulmuştu. Nitekim Buteflika'ya seçimden daha fazla meşruiyet kazandıran da söz konusu taslağın Eylül 1999'da yapılan ve Cezayirlilerin %85'inin katıldığı referandumda %98,6 oranında evet oyu destek alması ve takip eden dönemde çatışma ortamının istikrarlı bir şekilde azalması oldu (Tlemçani, 2008: 10). Referanduma katılım oranından ve yüksek "evet" oyundan da anlaşıldığı gibi Buteflika sadece İslamcılardan değil sekülerlerden rejim karşıtlarına kadar geniş bir kitle tabanından oy alabilmiş, her iki tarafın silah yanlılarının karşısında hem sivil siyasetin hem de kendi iktidarının önünü açmıştır.

Buteflika'nın göreve gelmesinin ardından yüzleşmek zorunda kaldığı ikinci mesele yaygın olarak "Berberi Baharı" olarak bilinen Cezayir'in Berberi kökenli vatandaşlarının ayaklanmasıydı. Yeni devletin kuruluşundan bu yana temel kimlik taleplerini yineleyen Berberiler, önceki bölümden de hatırlanacağı üzere, bu sorunlarını çözebilmek için zaman zaman ülke çapında etkili isyanlar çıkardılar. Buteflika döneminde 2001 Nisan ayında Berberi nüfusun yoğun olduğu Kabil bölgesinde başladı ve yaz aylarında ülkenin büyük şehirlerine yayılarak sosyal patlamaya dönüştü (The New York Times, 18 Haziran 2001). Ayaklanmanın ise iki temel talebi vardı: Bir tanesi dil, diğeri ise dindi. Aslında her iki konu da doğrudan Cezayir Devleti'nin kurucu ilkelerini sorguluyordu. Birinci olarak Berberiler, kendi dillerinin de Arapça'nın yanında resmi dil olarak kabul görmesini isterlerken ikinci olarak dini-İslami uygulamaların git gide yaygınlık kazanmasından rahatsızlıklardı. Berberi toplumu tarihsel olarak daha seküler bir yapıya sahipti ve özellikle 1990'lı yıllarda FIS başta olmak üzere siyasal İslam'ın yükselmesi ile sosyal hayata daha fazla giren İslami yaşam biçimi Berberi toplumunu siyasi olarak rahatsız

ediyordu. Bunun yanı sıra Berberi olmayan Cezayirliler için kültür ve din birbiriyle uyumlu iken Berberilerin İslamiyet'i daha geç kabul etmesinin bir sonucu olarak din ve İslam günlük hayat pratikleri ile iç içe değildi. Bu nedenle devletin İslam dinini birçok gündelik hayat ritüelinde referans olarak kabul etmesini ve İslamcı fikirlerin yükselişini Berberi topluluklar tehdit olarak görüyorlardı (Werenfels, 2007: 52).¹⁰²

Cezayir'de Berberi meselesinin tüm bu temel karakteristik özelliklerinden de anlaşılacağı üzere, 2001 Nisan'ında başlayan ve ileride "Berberi Baharı" olarak adlandırılacak hareketin hedefi Buteflika değil doğrudan rejimin kendisiydi. Bu nedenle Berberilerin isyanı kısa süre içinde Buteflika için kurucu elitleri rahatsız edebilecek siyasi bir araca dönüştü. Daha önce Berberi isyanlarını güç kullanarak bastıran rejimden farklı olarak Buteflika, olayların başlamasından kısa bir süre sonra ulusa sesleniş konuşmasında olayların nedenlerinin araştırılması için bir komisyon kuracağını açıkladı. Bu sözlerinin de ötesine geçerek Berberi dilinin, Cezayir'in resmi dili olarak anayasada tanınması için gerekli düzenlemeleri yapacağını, Cezayir Devleti'nin Berberi kimliğini tanıması için gerekli adımları atacağını açıkladı. Buteflika'nın farkını gösteren ikinci önemli gelişme ise Cumhurbaşkanı'nın bu açıklamaları yaptığı sırada ordunun göstericilere sert müdahalede bulunmasıdır (aljazeera.net, 3 Ekim 2004).

Buteflika, ulusa sesleniş konuşmasında söz verdiklerini gerçekleştirdiği taktirde, ordunun en başından beri ısrarla savunduğu ve devletin en başından beri temel ilkeleri olan birçok tabusunu da değiştirmiş olacaktı. Sivil siyasetin Berberi hareketi ile kurduğu bu (yeni) bağ bununla da sınırlı kalmadı. Olayların ardından yaşananları araştırmak için kurulacak komisyona Berberi kökenli ünlü avukat Mohand Issaad atandı. Buteflika yönetimindeki devlet böylece ilk kez Berberilere yönelik adım atmış, devletin Berberilerin dahil olduğu olaylarda bağımsız kalabileceğini göstermiş oldu. Öte yandan Buteflika'nın bu hamlesi aynı zamanda ordunun da kışlasından çıkma ihtimalini ortadan kaldırdı. Daha önceki sokak hareketlerini "ulusal güvenliğe tehdit" olarak yorumlayan ordu birçok kez müdahalede bulunmuş sonrasında ise siyasette kalmaya devam etmişti. Ancak Buteflika'nın Berberi isyanını güç kullanmadan bastırabilmesi ordunun siyasete

¹⁰² Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde tartışıldığı gibi, Berberilerin bu ikinci talebinde devletin doğrudan bir etkisinden söz etmek mümkündür. Hatırlanacağı üzere, 1990'lı yıllarda Berberilerin ekonomik temelli protesto hareketleri sırasında devlet, İslamcı muhalefete Berberileri hedef olarak göstermiş iki kutuplu ama birbiri ile mücadele eden iki farklı muhalefet üretmek istemişti. Şiddetli çatışmaların yaşandığı olayların sonucunda Cezayir toplumundaki kültürel farklılıklar siyasi kutuplaşmayı üretmiştir.

müdahalesini de engellediği gibi onlarca yıldır kullandığı sertlik yanlısı¹⁰³ yönteminin de sorgulanmasına yol açtı.

Öte yandan bir yoruma göre ise Berberi isyanı bu döneme kadar beklenmedik şekilde orduyla çatışan ve gücünü git gide artıran Buteflika'ya karşı yapılan bir siyasi tuzaktı. Buna göre devlet içinde bir kesim, bir yandan Berberi kartını oynayarak hükümetin yetersizliğini ortaya koymak diğer yandan ise ordu (jandarma) yoluyla Kabil'deki kimlik sorununu güvenlik sorununa dönüştürmek istiyordu (International Crises Groups, 2003: 31). Buteflika'nın kendini dış politika yoluyla güçlendirdiği, içeride ise Sivil Uzlaş referandumunun kabul edilmesi ile ordu karşısında git gide güçlenen bir aktör olması yukarıdaki yoruma yol açmaktadır. Buna göre artık ordunun karşısında kendisinin aday gösterdiği değil aynı zamanda hem Cezayirlilerden hem de Batı'dan destek alan bir lider vardı. Bu alışık olmadıkları durum karşısında ordunun komutanlarının müdahale fırsatlarını değerlendirmesi ve hatta Bincided döneminde bir başka Berberi ayaklanmasını bahane ederek hem olaylara hem de siyasete müdahale ettiği dikkate alındığında bu fırsatları icat etme ihtimali gerçek dışı durmamaktadır.

Bu tür yorumların gerçekçiliğinin ötesinde, Buteflika'nın hamleleri net bir şekilde ordu ile güç mücadelesinde yer alacağını gösteriyordu. Örneğin Buteflika Berberi dilini, Cezayir'in devlet dillerinden biri haline getirmesi, ayaklanma sonrasında Berberi hareketinin siyasi platformu olan El Kseur ile müzakere yürütmesi ve jandarma tarafından tutuklanan birçok Berberi aktivisti serbest bırakması ile devletin bağımsızlığından bu yana Berberi kimliğini yok sayan temel politikasını hedef alırken aynı zamanda Berberiler ile de arasında siyasi bir bağ kurmuş oluyordu. Daha da ötesi, Buteflika hem kullandığı dil ile hem de Berberi politikası ile Cezayir Devleti'nin alışlageldik yöntemlerinden çok farklı olduğunu gösteriyordu. Başka bir açıdan ise Buteflika'nın yönetici elitten farklı ve kapsayıcı bir kamu siyaseti izleyeceğini gösteriyordu.

¹⁰³ Berberi meselesi konusunda Cezayir tarihi onlarca örneklerle doludur. Farklı bir şekilde söyleyecek olursak; Cezayir rejiminin Berberilere yönelik yok sayma ve sertlik politikası sadece krizlerin olduğu dönemle ilgili değildir. Hatta Berberi toplumunun ayaklanma girişimlerinin rejimin baskılarının birikmesinin bir sonucu olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü ayaklanmaların olmadığı dönemlerde Berberi siyasetçilerinin, gazetecilerinin ve iş insanlarının ortadan kaybolması ya da ölü bulunması gibi örneklerde doğrudan rejim sorumlu tutulmaktadır. Örnek olay ve analiz için bakınız: “تنسيقية العروش في الجزائر”, Aljazeera, 3 Ekim 2004; Unrest and Impasse in Kabyle, International Crises Groups, 10 Haziran 2003.

Buteflika yönetimindeki sivil siyasetinin Cezayirlilerden destek alması, Cezayir ordusunda da kısmi değişimlerin önünü açtı. Diğer yandan ordunun önde gelen komutanlarının -bundan sonra ABD ile birlikte çalıştıklarından Batı kamuoyunda daha fazla görünür olacakları da dikkate alındığında bu şekilde bir imaj değişikliğine açık bir şekilde ihtiyaçları vardı. Çünkü 1990'lı yıllarda yaptıklarından dolayı hem Cezayir'de hem de uluslararası alanda yargılanma ihtimalleri bulunmaktaydı. Tüm bunların üstesinden gelebilmek, Cezayir ordusunun hem uluslararası alanda hem de Cezayir kamuoyundaki imajını düzeltebilmek için ordunun önde gelen komutanları bir dizi girişimde bulundu.

Örneğin Genel Kurmay Başkanı Muhammed Lamari 2002 Temmuz'unda düzenlediği basın toplantısında ilk kez sorulara sansürsüz bir şekilde yanıt verdi. Saatler süren basın toplantı sırasında gazeteciler Lamari'nin maaşından serbest bırakılan FIS üyelerine ordunun Buteflika dönemindeki rolüne kadar onlarca soru yönelttiler. Cezayir Ordusu adına konuşan Lamari basın toplantısında açık bir şekilde 1992-1998 yılları arasında yaşananlardaki rolünü, siyasete doğrudan ve dolaylı müdahalelerini kabul ederken tüm bunları “cumhuriyeti İslamcı teokrasiden” korumak için yaptıklarını savundu. Aynı zamanda, Buteflika'nın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte siyasete müdahalelerinin bundan sonra mümkün olmayacağını sözünü verdi. Lamari, ordunun yeni imajını şu sözlerle ifade etti: “Ordu Cezayir halkının seçimine saygı duyacaktır. Cezayirliler Muhammet Djaballah'ı¹⁰⁴ Cumhurbaşkanı seçse bile” (Werenfels, 2007: 60). Ordunun yeni bir imaj çizme çabası 2002 yılında Lamari'nin ülkenin önemli askeri okullarından biri olan Cherchell Enstitüsü'nün açılışı sırasında da devam etti. Buteflika ile ordu arasındaki ilişkilerin ısrarla sorulması üzerine Lamari:

Askeri konularda ben Genel Kurmay Başkanı olarak kendisine [Cumhurbaşkanı Buteflika] önerilerde bulunurum. O kararı verir. Daha da ötesi biz subaylar olarak Savunma Bakanı'nın sivil olmasında hiçbir sakınca görmüyoruz. Tek şart Cezayirli olması [...] Gizli bir kabine yoktur. Sadece

¹⁰⁴ 1999 yılında yapılan seçimlerde meclise giren ve koalisyonun küçük ortağı olan Ulusal Reform Hareketi isimli partinin lideri. Lamari'nin bu ismi basın toplantısında örnek olarak vermesinin nedeni ise söz konusu partinin en radikal legal İslamcı lideri olması.

seçilmiş ve anayasal hakları ve yetkileri olan bir Cumhurbaşkanı vardır (Jeune Afrique, 2002a).

Tüm bu sözlerinin ardından ise 1990'lı yıllarda, siyasete dahil olmaları ile ilgili şunları söyledi: “1992’de ordu anayasada bir gedik açtı [Bincédid’in istifaya zorlanması ve seçimlerin iptal edilmesi], fakat 1999’da Cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenleyerek bu gediği kapattı” (Jeune Afrique, 2002a). Lamari benzer bir vurguyu Fransız *Le Point* dergisine verdiği röportajda da yaptı. Lamari Cezayir Ordusu’nu “apolitik” olarak tanımlarken Cumhurbaşkanı ile aralarında herhangi bir sorun bulunmadığını, her iki kurumun da görevlerinin anayasada belirli olduğunu, herkesin kendi işini yaptığını söyledi (Le Point, 2003). Lamari’nin basın toplantısı gibi, Ekim 2002’de yapılan terörizm konulu uluslararası sempozyumda diğer komutanlar da benzer söylemlerde bulundular. Sempozyuma katılan komutanlar ilk kez İslamcılarla yürütülen mücadele hakkında uluslararası kamuoyunda konuşurken ordunun 1990’lı yıllardaki uygulamalarını savunurken Buteflika’nın seçilmesinden sonra ordunun müdahalesinin mümkün olmadığını ifade ettiler. Tüm bunların yanı sıra bu sempozyum Cezayir ordusu tarihinde önemli bir kırılma noktası oldu. Çünkü ilk kez ordu üyeleri Cezayir kamuoyuyla bu kadar yakın hale gelmişti. Benzer şekilde ordu ilk kez sempozyumdan sonra basınla ilişkileri yürütmek için memurlar atadı (Werenfels, 2007: 60).

Kuşkusuz buradaki en önemli soru şuydu: Eğer Buteflika -bir sivil aktör olarak- bu değişikliklerin kaynağı değilse, devletin ve ordunun kilit koltuklarını uzun zamandır işgal eden komutanlar bilinçli ve demokratik bir şekilde mi tüm ayrıcalıklarından feragat ediyorlardı? Bu soruya yanıt veren iki grup araştırmacı bulunmaktadır. Birinci grup araştırmacılara göre Cezayir ordusu homojen bir yapıya ve benzer çıkarılara sahip üyelerden oluşmamaktadır. 1990’lı yıllardan sonra iyice görünür olan “köktenciler” ve “diyalogcular” ayrımı da bu farklılıkların derinliğini göstermektedir. Bu görüşü savunanlara göre Buteflika dönemi ordu içinde siyasete müdahale konusunda daha isteksiz üyelerin yükseldiği bir dönemdir.

Askeri kadroların kendi aralarındaki farklılıkları ve neyi savundukları ne olursa olsun ordunun yapısında da önemli bir değişim olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu tür değişimler Cezayir ordusu gibi tutucu bir yapıya sahip kurumlarda az gerçekleştiği için değişimi de anlamlı ve açıklanmaya muhtaç görünmektedir. 2000’lerin başı bir anlamda

Bağımsızlık Savaşı'ndan kalma neslin yerini yavaş yavaş yeni bir nesle bıraktığı dönemdir. Bu neslin en büyük özelliği hemen hepsinin Bağımsızlık Savaşı'na katılmış, benzer deneyimlere sahip askerler olmalarıdır. Örneğin dönemin Savunma Bakanlığı görevi yapmış, önde gelen köktenci komutanlardan Halid Nezzar, önceki Genel Kurmay Başkanı Abdülmelik Guenaizia ve halefi Muhammed Lamari ve DRS'nin (değişmeyen) lideri Muhammed Mediene gibi iç güvenliğe odaklı, 1990'larda bağımsız hareket etme gücünü kendinde bulan rütbelilerin en önemli özelliği benzer geçmişe sahip olmalarıydı. Onların yerine göreve gelen yeni nesil subaylar ise kendilerinden önceki neslin hizip çekişmesine dahil olmamıştı ve askerlik mesleğine daha profesyonel bakıyorlardı (Hill, 2019: 1387; Szmolka, 2006: 49).

Bu tezin de savunduğu ikinci grup araştırmacılara göre Buteflika dönemindeki her türlü gelişmeye rağmen herhangi bir sivilleşme yaşanmamıştır. Örneğin Roberts'a göre tüm bu değişimler “vitrin değişikliğinden” ibaretti. Gerçekte ise Cezayir ordusu içindeki “Fransız” kanadın etkili olduğu dönüşüm yaşanmıştı. Bunun sivil-asker ilişkilerine etkisi ise sınırlıydı. Çünkü siyasal sistemin ordu hakimiyeti altında olduğu gerçeği değişmeden kalmıştı (Roberts, 2002: 305-307). Roberts ile benzer fikirlere sahip birçokları buna örnek olarak Bağımsızlık Savaşı'nın militanlarından, uzun süre orduda üst düzey görevlerde bulunan ve 1992'den bu yana DRS'nin lideri olan Toufik'in sözlerini örnek göstermekteydi. Toufik, ordunun terörizm karşıtı faaliyetlerini devam ettirmesi gerektiğini ileri sürerken sivil bir otorite ile çalışmak zorunda olduğundan artık bunun mümkün olmadığını “üzülerek” iddia eder (Jeune Afrique, 2002b).

Sonuç olarak ikinci grup araştırmacılar ordunun bu tavrının tamamen stratejiden ibaret olarak görmektedir. Buna göre ordu, gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde kendisine yakın bir ismin seçilmesini, siyasetten çekildiği imajı ile seçimlerde tarafsız bir aktör olduğu izlenimi vererek Buteflika'nın seçilmesinin önüne geçmek istiyordu. Çünkü Buteflika siyasi ve ekonomik reformlar yapmayı bu yolla ordu karşısında Cumhurbaşkanlığının ağırlığını arttırmayı hedefleyen, içeride Ulusal Uzlaşma ve Berberilere yaklaşımı ile dış politikada ise Batı ile yakınlaşarak kendi gücünü her geçen gün konsolide eden bir liderdi. Bu nedenle ordunun tercihi, sistemin yapı taşları ile oynamayan birini getirmektir. Böyle bir aday ise sistemin içinden gelen, Buteflika'nın başkanlığını yapmış Ali Benflis'ti (Werenfels, 2007: 61).

Gerçekten de Buteflika'nın başbakan olarak atadığı Ali Benflis hükümette git gide sivrilerle dikkat çeken bir siyasetçi haline geldi. Sadece Cezayirli veya yönetici elit arasında değil siyasi manada da ağırlığı vardı. Örneğin üç partili koalisyonun hükümet üyeleri arasında hem Cumhurbaşkanı Buteflika'ya hem Başbakan Ali Benflis'e hem de orduya yakın isimler görev alıyordu. Başbakana yakın isimler doğrudan FLN üyesi genç partililerdi. Hemen hepsi "devrimci neslin" çocuklarından oluşuyordu ve bu yeni genç üyeleriyle FLN aynı zamanda yeni bir yüze sahip oluyordu. Örneğin 2001 yılında FLN'nin genel sekreteri ve aynı zamanda Başbakan olan Benflis, partinin devrimci nesle ait olmayan ilk genel sekreteriydi ve her ne kadar orduya yakın bir duruşu olsa da FLN'nin gençleşmesini, yenilenmesini temsil ediyordu. Partinin yenilenmesinin basit bir vitrin değişikliği olmaması için ise Benflis, parti yönetimine daha fazla genç ve kadın üyeyi dahil etti. Bu durum FLN'nin ve siyasetin sivilleşmesine katkı sağlarken aynı zamanda parti için mücadelesinin yüksek olduğu FLN'den Benflis yanlılarının da artmasına neden oluyordu. Gerçekten de Benflis'in 2002 Nisan'ında oluşturduğu parti siyasi bürosunda devrimci neslin ağırlığı neredeyse yok denecek kadar azalırken daha fazla genç üye ile sadece partiyi gençleştirmede aynı zamanda gençleşen yeni Cezayir halkına da hitap eden bir parti yönetimi oluşturmuş oldu. Böylelikle Benflis, FLN'yi uzun zamandır genç imaja sahip güçlü rakibi ve koalisyondaki ortağı RND ve İslamcı partilerle eşit düzeye çıkarmış oldu (Werenfels, 2007: 81-82).

Yaklaşık bir yıl sonra, 2003 Mart'ında, yapılan partinin dokuzuncu kongresinde Benflis yeniden genel sekreter seçilerek siyasi gücünü perçinlemiş oldu. Ancak kongrede yapılmayan tek bir şey Benflis'in başbakanlığına, belki de siyasi kariyerine, mal oldu. Tek parti geleneğinin bir özelliği olarak FLN, parti kongrelerinde yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday belirlerdi. Ancak dokuzuncu parti kongresinde parti üyeleri 2004'te yapılacak seçimler için bir aday belirlemedi. Bu durum birçok siyasi tarafından Benflis'in artan ağırlığı ve orduya yakınlığı ile birlikte, ordunun gözünden düşen Buteflika'ya karşı alternatif olarak öne çıktığı şeklinde yorumlandı. Bunun bir sonucu olarak Buteflika, kongreden iki ay sonra Benflis'i başbakanlıktan alarak yerine meclisteki ikinci büyük parti olan RND'nin lideri Ahmed Uyahya'yı Başbakan olarak atadı. Buteflika'nın yaptığı değişiklikler bununla da sınırlı kalmadı ve Benflis'e yakın dört ismi bakanlık görevinden aldı (Mortimer, 2006: 167-168).

Bu değişiklikleri sadece Buteflika ile Benflis arasındaki siyasi rekabet olarak okumak fazla indirgemeci bir yaklaşım olur. Daha derinde Benflis'in, Buteflika ile kıyaslandığında gerçek manada orduya, başka bir deyişle devlete hakim olanlara daha yakın olduğunu söylemek gerekir. Örneğin Benflis bir konuşmasında kendisini Buteflika'nın "dizginsiz liberalizminin düşmanı" olarak tanıtırken kendisinin de uzun zaman rejimin sosyalist ideolojisinin dayanaklarından olan "sosyal pazar ekonomisinin" sürdüreceğini söylüyordu (Le Monde, 11 Nisan 2003). Buna karşılık Buteflika ise 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yaklaşırken artık rejimin adayı olmadığı gibi rejimin ihtiyaç duyduğu bir aday da değildi. Buteflika'nın "süper Cumhurbaşkanlığı" ile rejim uluslararası alanda meşruiyetini sağlamıştı ve bu dönemden itibaren Buteflika onlar için sadece artan siyasi gücü ile geçilmemesi gereken sınırları aşabilecek bir adaydı. Bu nedenle FLN'de güçlenen Benflis'in artık rejim için daha fazla anlamı vardı.

Cezayir siyasetini iyi bilen Buteflika, kitleler arasında ne kadar çok desteği olursa olsun her türlü değişime rağmen FLN'nin hala devlet elitlerini yetiştirdiğini ve bürokrasi ile doğrudan bağ kurmanın yolunun hala FLN olduğunu biliyordu. RND ve MSP her ne kadar mecliste güçlü bir çoğunluk oluştursa da tek başına yeniden Cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli devlet desteğini sunmuyordu. Kısaca FLN hala sadece bir siyasi parti değil aynı zamanda Cumhurbaşkanlığına aday olmanın, kritik görevlere bürokrat atamanın, devlet olanaklarından faydalanmanın ve hatta seçimleri manipüle etmenin aracıydı. Bu nedenle FLN üzerinde yaşanan bir tartışma aynı zamanda Buteflika'nın ve ordunun güçlerinin sınırlarını belirlemesi açısından da bir test niteliğindeydi.

Buteflika Benflis'i sadece hükümete müdahale ederek durduramayacağını biliyordu. Bu yüzden FLN'nin Ali Benflis yerine Buteflika'yı desteklemesini ya da en azından tarafsız kalmasını istiyordu. Bu nedenle partiye saldırmaktan geri durmadı. Buteflika öncelikle Dışışleri Bakanı Albedaziz Belkhadem ve Kültür Bakanı Said Barkat gibi partide kendisine yakın isimleri de kullanarak partinin kontrolünü ele geçirerek 2003'ün sonlarında yapılan partinin sekizinci kongresinin ve Ali Benflis'i Cumhurbaşkanı adayı gösteren özel kongrenin yasal olarak iptal edilmesini sağladı. Aynı karar uyarınca partinin siyasi faaliyetleri de durduruldu. Bu durum hiç kuşkusuz parti içinde Benflis ve Buteflika taraftarı olmak üzere iki hizbin oluşmasına neden olurken kesin olan ise partinin artık "seçim sonuçlarını Buteflika lehine etkileyecek bir şekilde" yeniden dizayn edilmişti (Mortimer, 2006: 165).

Tüm bu tartışmaları tarihsel bağlama yerleştirdiğimizde ise Cezayir siyasetinin sivil-asker ilişkilerinin çok daha derininde yatan, tüm yapıyı şekillendiren bir özelliği ortaya çıkıyor: Cezayir’de sivil elitler de askeri elitler de ayakta kalmak için birbirleriyle ittifak kurmaktan çekinmiyor. Daha iddialı bir cümle ile ifade edersek ki bu aynı zamanda tezin temel argümanlarından birisidir; Cezayir siyasi sistemini sivil asker ilişkileri biçiminde değil sivil asker koalisyonlarının rekabeti biçiminde okumak daha anlamlıdır. Bu nedenle tıpkı Bin Bella-Bumedyan ittifakında olduğu gibi Benflis-Lamari ittifakı da başka bir sivil asker koalisyonudur ve yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Ali Benflis’in kendisi gibi sivil Buteflika’nın karşısında askeri elitlerden destek alması sürpriz değil, Cezayir’de siyasi geleneğin bir parçasıdır. Buteflika’nın ikinci dönemi ise aynı argümanı destekleyen başka bir iddiayı destekleyen örnek olacaktır.

4.2. Karmaşık Sivil Asker İlişkilerinde Sivil Kontrolü İncelemek (2004-2015)

Birinci döneminin ardından Buteflika dönemindeki Cezayir, artık iç savaşlarla anılan bir ülke olmaktan çıkarak istikrar ile tanımlanan bir ülke haline gelmiştir. Bu sadece iç politikada tek bir lider ile yönetilmesinden değil aynı zamanda sivil iktidara yönelik farklı elit gruplardan gelen saldırıların atlatıldığı düşünüldüğünde Cezayir güçlü bir liderle yönetildiği görüntüsü veriyordu. Ancak bu dönemdeki gelişmeler ne kadar iyi olursa olsun, iki önemli sorunun hala çözülemeden devam ettiğine dair emarelerden bahsedebiliriz. Birinci olarak her türlü ilerlemeye rağmen, sivil siyaset hala askerlerin gölgesinde ilerliyordu. Devlet kadroları ve hatta çeşitli siyasi partiler hala rejimi ve onun elitlerini eleştirmekten imtina ediyorlardı. Bunda önemli bir neden ise her türlü sivil ilerlemeye rağmen “köktenciler” olarak tanımlanan askerlerin ve DRS’nin hala etkili bir aktör olarak yerini sağlam bir şekilde korumasıdır. İkinci önemli sorun ise Buteflika döneminde sivil siyaset bir kurum olarak daha demokratik bir hal almasına rağmen Buteflika’nın sivil bir cumhurbaşkanı yerine devleti kontrol etme yarışındaki iktidar gruplarının bir parçasıymış gibi hareket etmesidir. Bu durum askerler karşısında sivil siyaseti öne çıkarmak yerine, tıpkı yönetici elitlerin yaptığı gibi kendisine sadık bir teknokrat sınıfın temsilcisi veya lideriymiş gibi davranmasından kaynaklıdır. Bunun en önemli kanıtı, seçim dönemlerinde devlet aygıtlarının sadece Buteflika’ya hizmet etmesidir. Bu durum Buteflika’yı sadece güçlü bir siyasetçi değil aynı zamanda devletin bir parçası yapıyordu. Başka bir şekilde söyleyecek olursak; devletin yöntemi değişmeden kalırken, onu uygulayanlar yavaş yavaş değişiyordu.

Bu iki sorunun gelecek Buteflika dönemlerinde Cezayir için ortaya koyduğu en önemli sonuç ise Buteflika ile birlikte 2000’li yılların başında doğan, Cezayir’de demokrasiye geçiş sürecinin başarısını baltalamasıdır. Gerçekten de Buteflika’nın ilk döneminde sivil kontrolün artmasından, daha önce askerlerin kontrolünde olan birçok konunun artık sivillerin kontrolünde olması gerçeği kadar Buteflika dönemi aynı zamanda devletin asker kökenli elitlerinin liderliğini yaptığı ve kuruluşundan bu yana devlet kaynaklarından faydalanan bir sınıf yerine Buteflika liderliğinde başka bir sınıfın varlığından da bahsetmek gerekir ki tezin bu kısmı da bu sınıfın ortaya çıkış koşullarını ve karakterini ortaya koyacaktır.

4.2.1. Sivil Siyaset Önderliğinde Yeni Otoriterliğin İnşası

Bu bölümün temel iddiası, Buteflika’nın ilk döneminde gerçekleştirilen demokratik ilerlemelerin sonraki dönemlerde gerçekleşmediği bunun yerini demokratik olmayan uygulamaların bu kez farklı bir kesim için uygulandığı bir sürecin hakim olduğudur. Farklı bir şekilde söyleyecek olursak, Buteflika döneminde devletin ayrıcalıklarından faydalanan sınıfın çıkarları için Cezayir demokrasiye geçiş yolunu terk etmiştir. Yeni sivil lider, Cezayir’de demokrasiyi inşa etmek yerine siyasi yapının geleneksel yöntemini kullanarak ordu içinden bir başka grubun kendisinin müttefiki olarak yükselmesinin önünü açmıştır. Bu nedenle bu bölümün doğrudan konusu birinci olarak bu süreçte eski elitlerin temsilcilerinin tasfiye süreciyken (Başlık 4.2.1), ikinci olarak ise Buteflika’nın kendi siyasi gücünün yanı sıra neden ve nasıl ordu içinde başka bir grubu “cumhurbaşkanlığı koalisyonunun” bir parçası haline getirdiğine (Başlık 4.2.2) odaklanacaktır.

4.2.1.1. Rejimin Politik Dönüşümü ve Ordunun Tasfiye Süreci

Buteflika’nın 2004 yılında ikinci kez seçilmesi Cezayir siyasi sisteminde kırılmaya yol açacak önemli detayları da içeriyordu. Örneğin Buteflika, 1999’daki seçimlerle kıyaslandığında doğrudan rejimin adayı değildi. Hatta her ne kadar spekülasyonun ötesine geçmese de birçok analiste göre Buteflika istenmeyen bir adaydı (Le Monde, 11 Nisan 2000). Buna rağmen Buteflika 2004’teki seçimlerde oyların %85’ini alarak yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Buna karşılık eski Başbakanı olan ve kısa bir süre önce FLN içinde güçlü bir aktör haline gelmesinin ardından Buteflika tarafından görevden alınan Ali Benflis ise oyların %6’sını alabilmişti. Seçimler öncesinde Benflis’in önemli

bir özelliği de ordu destekli bir aday olarak öne çıkmasıydı. Bu iki isim dışında ılımlı İslamcı olarak bilinen Abdullah Djaballah ise %5'te kaldı. Seküler ve sol aday olarak bilinen Said Sadi'nin oyları ise %2'de kaldı (The New York Times, 9 Nisan 2004).

Ancak Cezayir'de siyasal sistemin dönüşümü konusunda yukarıdaki rakamların çok daha derinlerine bakmak gerekir. 1999 seçimlerine ordunun açık desteği ile giren Buteflika gücünü büyük oranda ordudan alıyordu. Ancak 2004 yılındaki seçimlerde Buteflika ordunun adayı değildi ve buna rağmen seçilebilmişti. Başka bir deyişle Cezayir tarihinde ilk kez ordu destekli olmayan bir aday sandıktan Cumhurbaşkanı olarak çıkmıştı. Aslında bu yorumu şu şekilde formüle etmek Cezayir siyasal sistemindeki değişimi göstermesi bakımından anlamlı durmaktadır: Cezayir siyasal tarihinde ilk kez ordu destekli olmayan bir Cumhurbaşkanı adayı devlet kaynaklarından tümüyle ve hatta kendi lehine ve adil olmayan bir şekilde faydalanabildi. Örneğin daha fazla oy alabilecek Berberi kökenli ve seküler FFS'nin çıkardığı adaylar ve Talib İbrahim gibi şiddet yanlısı olmayan ama kitlesel desteği olan İslamcı adayların Cumhurbaşkanlığı için yarışmasına izin verilmeyerek başvuruları “teknik” nedenlerle reddedildi (Bouandel, 2004: 1537). Söz konusu isimlerin seçimleri kazanması muhtemel görülmesi de üstünde hemfikir olunan seçime girebildikleri takdirde seçimlerin ikinci tura kalmasını sağlayacak kadar oy alabilecekleri yönündeydi. Bu durum ise ikinci turda Buteflika'ya muhalif adayların tek bir aday üzerinde uzlaşabilecekleri ihtimalini güçlendiriyordu.

Böylelikle seçime giren tüm adaylar şeklen birbirlerini eleştirseler de rejimle önemli sorunları olmayan adaylardı ve kim kazanırsa kazansın mevcut yapının korunacağı anlamına geliyordu. İkinci önemli husus ise bu yolla ordu, dış dünyaya özellikle de Batı'ya demokrasi görüntüsü vermiş, ideolojisi ne olursa olsun sistemin herkese açık olduğu yanılsamasını güçlendirmiş oldu. Gerçekte ise sadece daha güçlü olacağı tahmin edilen adayların seçimlere girmesi engellenmemiş aynı zamanda adaylar arasında da televizyonda görünme oranında ciddi farklar oluşturulmuştu. Tüm bunların yanı sıra yaygın bir şekilde basına sansür uygulanırken, daha genel anlamda da basın tümüyle kontrol altında tutuldu. Örneğin Benflis yanlısı yayın yapan *Khalifa News* uydudan çıkarıldı. Benflis'in rejimle sorunu olmayan bir aday olması ve hatta ordu tarafından tercih edilen bir aday olarak bu tür engellemelerle karşılaşması Buteflika'nın devlet bürokrasisindeki gücünü arttırdığının göstergesidir. Sonuç olarak Buteflika'nın güçlü bir

parçası olduğu rejimin sadece seçimleri değil aynı zamanda oyları da yönetmiş olduğunu söylemek mümkündür (Volpi, 2006: 447-448; Sancha, 24 Ekim 2005).

Seçim süreci döneminde devletin açık bir şekilde tek bir adayın yanında yer alması, rejim karşıtı adayların teknik nedenlerle seçim dışında bırakılması ve tüm Cezayirli taraflardan bilinen seçim usulsüzlüklerine rağmen Buteflika'nın büyük zafer elde ettiği 2004 seçimleri, Avrupalıların gözünde Cezayir'in başarılı demokratik süreci olarak yer aldı. Örneğin seçimde gözlemci olarak görev yapan Batılı bir gözlemci Bruce George, 2004 seçimlerinin "tüm Arap dünyasına örnek olması gerektiğini" söyledi (BBC News, 10 Nisan 2004). Öte yandan dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Chirac seçimlerden hemen önce ziyaretten bulunduğu Cezayir'de Buteflika'ya açık desteğini sundu (Liberation, 17 Nisan 2004).

Kuşkusuz Batılı ülkelerin kısmen de olsa seçim usulsüzlüklerine kulaklarını tıkamasında en önemli sebep Buteflika'nın seçildiği günden bu yana Batı yanlısı bir politika izlemesi ve Avrupalılarla yakın ilişki kurmasıydı. Buteflika liderliğindeki istikrarlı bir Cezayir bu dönemde iki açıdan AB için önemli bir aktördü. Birinci olarak Cezayir hem AB için hem de Fransa için Afrika'ya açılan güvenli bir kapıydı. İkinci olarak ise Cezayir, Rusya ve Norveç'in ardından AB'nin üçüncü doğalgaz tedarikçisiydi ve AB-Rusya ilişkilerinde zaman zaman artan gerilim düşünüldüğünde, Cezayir, Rusya doğalgazını telafi edebilecek bir tedarikçi oluyordu (Mokhefi, 2014: 1-2).¹⁰⁵ Bu ise aynı zamanda Buteflika'nın uluslararası alanda kurduğu bağı nasıl siyasi güce dönüştürdüğünü gösteriyordu. Tüm bunlar Buteflika'nın siyasi manada güçlü olduğunu gösterirken devlet aygıtlarının Buteflika lehine çalışması da devlet bürokrasisinde ağırlığı olan bir lider haline geldiğini gösteriyordu. Diğer yandan Buteflika Avrupalılar ile enerji, Afrikalı göçmenler, güvenlik gibi konularda kurduğu stratejik bağdan ötürü Avrupalılardan daha

¹⁰⁵ Diğer yandan, önceki başlıklarda daha detaylı değinildiği gibi, bölgede İslamcı fikirlerin artması ve bunun bir kısmının silahlı eylemlere dönüşmesi beraberinde Avrupalılar için güvenlik sorununu da getirmiştir. Bu nedenle Avrupalılar ve Amerikalılar için sadece Cezayir'de değil Afrika'da artan Batı karşıtı radikal İslamcılık için Cezayir'in istikrarı aynı zamanda Avrupa'nın güvenliğini sağlayacak bir faktör olacaktır. Bunun en önemli göstergesi olarak (eski) Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın, İngiltere Dışişleri Bakanı David Cameron'un, Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'ın Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barros'nun Cezayir'e yaptıkları resmi ziyaretleri sırasında ajandalarındaki önemli başlıklarından birinin de güvenlik olmasıdır. Bunun da ötesinde Mali, Nijer gibi orta Afrika ülkelerinin yanı sıra Libya gibi Kuzey Afrika ülkelerinde devlet otoritesinin azalmasının ardından Avrupalılar bölgeye doğrudan müdahalelerinin yanında Cezayir ordusu ile ortak operasyonlar düzenlemiştir (Mokhefi, 2014: 4-5). Tüm bu nedenlerden dolayı Avrupalılar için Cezayir gibi güçlü bir orduya ve otoriter devlet geleneğine sahip bir rejimin ayakta kalması diğer endişelerden daha değerli görünmektedir.

az insan hakları veya demokrasi “şikayeti” alıyor ve böylece dış baskıyı da hafifletmiş oluyordu.

Tüm bu seçim sürecinin ortaya çıkardığı bir başka gerçek ise ordunun bundan sonra daha güçlü bir sivil lider ile mücadele etmek zorunda kalmasıydı. Örneğin Buteflika 1999’da orduyu “ülkenin birliği ve bütünlüğünü koruyan” bir aktör olarak tanımlarken 2004 seçimlerinden önce açık bir şekilde orduyu karşısına aldı. Buteflika seçim kampanyası boyunca Cezayir’deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın kaynağı olarak ordunun siyasetteki ve devletteki varlığını gösterdi (Bouandel, 2004: 1535-1536). Tabii ki bu yolla Buteflika doğrudan askerleri, daha özelde ise diyalogdan yana olmayan, Cezayirliler tarafından devletten bağımsız hareket ettiği bilinen, belki de en önemlisi Buteflika’nın karşısında yer alan, ordunun üst düzey köktenci kadrolarını hedef alıyordu.

Takip eden dönemin Cezayir siyaseti için en büyük anlamı ikinci kez seçilen Buteflika’nın siyasi ağırlığının artması oldu. Kendi ülkesine ve onun bağımsızlık hareketine yabancı olmayan Buteflika, kendisini ayakta tutacak olanın sivil-asker koalisyonu olduğunu biliyordu. Bu nedenle iki kurumsal yapıyı dönüştürmek Buteflika’nın doğrudan hedefi oldu. Bunlardan birincisi siyasi partiler, diğeri ise orduydı. Şu anki yönetimi ile ordu Buteflika’nın doğrudan karşısında yer alırken; siyasi partiler, özellikle mecliste önemli sayıda sandalyesi olan FLN, RND ve MSP’nin liderleri üst düzey komutanlara yakınlıkları ile biliniyordu. Başka bir deyişle meclis, partilerce yönetilirken partiler ordu tarafından yönetiliyordu (Mortimer, 2006: 165).

Buteflika işe ilk olarak FLN’yi yeniden düzenleyerek başladı. Ali Benflis’in (seçim mağlubiyetinin ardından) parti genel sekreterliğinden istifa etmesiyle partideki kontrolü tümüyle eline aldı. 2005 yılında düzenlenen kongre ile birlikte Buteflika’ya yakınlığı ile bilinen Dış İşleri Bakanı Abdülaziz Belkhadem partinin yeni genel sekreteri seçildi. Aynı kongrede partililer Buteflika’yı “onursal başkan” ilan etti (Mortimer, 2006: 168). Daha da ötesi seçimin ardından üç parti, seküler RND, milliyetçi FLN ve İslamcı MSP, bir araya gelerek “Cumhurbaşkanlığı ittifakı” adı altında bir ittifak kurdular (Szmolka, 2006: 52). Bu ittifak doğrudan Buteflika’ya destek anlamına gelirken; ittifakın üyelerinin meclisteki en büyük partilerden oluşması Buteflika’yı aynı zamanda siyasi aktörleri bir araya getiren sivil cumhurbaşkanı haline getiriyordu. İlerleyen tarihlerde, Buteflika’nın

üçüncü ve dördüncü kez Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinde söz konusu “Cumhurbaşkanlığı İttifakı”, Buteflika’nın siyasi gücünün omurgasını oluşturacaktı.

Diğer yandan Buteflika’nın hem iç siyasette hem de dış siyasette güçlü bir lider olarak öne çıkmasının ilk faturasını ödeyen Genel Kurmay Başkanı Muhammed Lamari oldu. Buteflika yeniden seçilmesinden üç gün sonra Lamari’nin görevden alındığı açıklandı (Le Monde, 4 Ağustos 2004).¹⁰⁶ Onun görevden alınması açık bir şekilde Cumhurbaşkanlığının ordu karşısında güçlenmesi anlamına geliyordu. Lamari 1990’lı yıllarda sadece teröre karşı mücadelede öne çıkmış bir lider olarak değil aynı zamanda rejimin temel taşlarını koruyan “köktenci” olarak da öne çıkmıştı. Buteflika döneminde ise Lamari, cumhurbaşkanının kabul etmek istediği Sivil Uzlaşma’ya da Buteflika’nın yeni dönemdeki adaylığına da doğrudan karşıydı. Bu nedenle Cezayir gazeteleri Lamari’nin görevden alınmasını Cezayir’de yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumladı. Gerçekten de Lamari gibi kilit bir ismin oyun dışı kalması Buteflika’nın sonraki hamlelerinin de önünü açtı (The Guardian, 4 Ağustos 2004).

Buteflika Ağustos 2005’te Smain Lamari¹⁰⁷ ve Cezayir siyasetinde etkili (emekli) asker Larbi Belkheir’i Fas’a Büyükelçi olarak atayarak iç siyasetten uzaklaştırdı (Entelis, 2011: 661). Bu iki askeri liderin iç siyasetten ve elbette görevlerinden uzaklaştırılmaları açık bir şekilde ordunun gücünün geriletildiği anlamına geliyor daha da ötesi Buteflika ile çıkarları çatışan üst düzey komutanların yerine Buteflika’ya yakın isimlerin göreve geleceği anlamına geliyordu. Böylelikle Buteflika, ikinci kez seçilmesinin ardından 1990’lı yıllarda yaşananlardan doğrudan sorumlu ve siyasette söz hakkı olduğuna inanan “köktenci” askerleri büyük ölçüde tasfiye etmiş oldu. Bir Cezayir gazetesinin yazdığı gibi, Buteflika devleti kuran kadro olarak bilinen “1962 nesilden gelen komutanları ve yüksek kurmayları çok büyük oranda” tasfiye etmiş oldu (L’expression, 4 Temmuz, 2004).

Buteflika’nın bir başka önemli hamlesi ise Savunma Bakanlığı’na yönelik oldu. Devletin kuruluşundan bu yana ordunun etkili isimlerinin Savunma Bakanı olduğu veya ordunun

¹⁰⁶ Resmi olarak Lamari sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etti ve yerine Salih Gaid atandı. Ancak birçok analistin ve gazetecinin iddiası ise Lamari’yi istifaya zorlayan Cumhurbaşkanlığıydı. Takip eden dönemde Buteflika’nın orduda yeni atamalar yapması ve onun ikinci dönemde adaylığını desteklemeyen kadroları tasfiye etmesi bu iddiaları güçlendirmektedir.

¹⁰⁷ Smain Lamari ve Muhammed Lamari herhangi bir yakınlığı olmayan iki farklı üst düzey komutandır.

uygun gördüğü isimlerin bu görevi yürüttüğü Cezayir’de bir cumhurbaşkanı ilk kez bağımsız bir şekilde Savunma Bakanı atayabildi. Bu bağlamda Abdelmalek Guennaïzia Savunma Bakanı olarak atandı. Guennaiza her ne kadar görevde kaldığı süre içinde Lamari’ye ve Nezzar’a yakınlığı ile bilinse de atandığı dönemde emekli olmuştu (Roberts, 2007: 11). Yani teknik olarak sivil ancak hala görevdeki komutanlara yakın biriydi. Bu nedenle Guennaizia ismi için yumuşak bir geçiş demek doğrudur.

2004 seçimlerinin ardından, Buteflika’ya iç siyasette bir başka manevra alanı açan gelişmesi ise Barış ve Ulusal Uzlaşma Bildirgesi’nin (The Charter for Peace and National Reconciliation – CPNR) referandum sonucunda kabul edilmesi oldu. Söz konusu bildirge silahlı İslamcılarını silahlarını bırakmaya teşvik ederken “köktenci” olarak bilinen askerlerin de tepkisini çekiyordu. Önceki sayfalarda tartışıldığı gibi, köktenci askerler barış yapılırken aynı zamanda eski FIS üyesi olup sonrasında silahlı eylemler düzenleyen üyelerin bir kısmının affedilmesine karşıydılar. Köktenci askerlere göre ise affedilen isimler Cezayir’in birliğine ve bütünlüğüne kast etmişlerdi ve hiçbir şekilde affedilmemeliydiler (Arnould, 2007: 234). Ancak Buteflika’nın 2004 seçimlerinden zaferle ayrılması ve takip eden dönemde söz konusu köktenci grubu tasfiye edebilmesi bu konuda elini güçlendiren bir adım olmuştu oldu.

25 Eylül 2005’te Cezayirlilerin %97’sinin onay verdiği referandum ile kabul edilmesinin ardından CPNR, 28 Şubat 2006’ta yürürlüğe girdi. Bildirge, 1999 yılında yürürlüğe giren Sivil Uzlaşma’nın taklidi ve devamı niteliğindeydi. İç Savaş döneminde silahlı saldırıya karışmış herkesin affedilmesini içeriyor sadece tecavüz, katliam ve kamusal alanlara bombalı saldırı yapanları dahil etmiyordu. Bildirgenin bir başka önemli maddesi ise “dini siyasi amaçları için kullanarak ulusu trajediye sürükleyen”leri de “ulusun yeni bir trajedi yaşamaması için” siyasi yasaklı ilan ediyordu. Tüm bunların dışında Bildirge aynı zamanda rejimi de tüm suçlarından ayıklayacak şekilde şiddete, teröre ve işkenceye başvuran “ordu ve istihbarat birimini” de Cezayir’i kurtardıkları için eylemlerinden dolayı sorumlu tutmuyordu. Bildirge, aldığı %97’lik onaya rağmen, birçok açıdan farklı kesimler tarafından sorumluları yargılamadığı, teröristleri affettiği, orduyu temize çıkardığı gibi gerekçelerle eleştirildi (Amnesty International Report, 2009). Özellikle iç savaşta yakınlarını kurban veren her iki kesimi de ikna edemese de genel anlamda Cezayir kamuoyunun iç savaşa son verme ve hatta unutma isteği böylesi yüksek bir oy oranına ulaşılmasını sağlamıştır.

4.2.1.2. Rejimin Ekonomi Politik Dönüşümü

Üçüncü bölümden hatırlanacağı üzere, böylesi büyük bir mücadeleye daha önce Bincided girişmişti. IMF ile ortak çalışan reformist hükümeti, tıpkı Buteflika'nın yapmak istediği gibi, devletin ekonomi çarklarını yeniden düzenlemek bu yolla ekonomiye liberal bir yapı kazandırırken diğer yandan ise mücadele içinde olduğu ve devletin iktisadi düzenini kontrol eden elitlere müdahale etmek istiyordu. Ancak Bincided'in, Buteflika gibi siyasi gücünün olmaması nedeniyle reform girişimleri başarısız olmuş, ordunun üst kademesi hem doğrudan hem de mecliste FLN üzerinden hükümeti durdurmayı başarmışlardı. Şimdi ise Buteflika, Bincided'den farklı bir şekilde sivil bir lider olarak yükseldikten, siyasi olarak güçlendikten, orduda reformlarına mani olacak kadroyu tasfiye ettikten sonra sistemin merkezini oluşturan sahaya girmiş oldu.

Buteflika iktidara geldiğinde Cezayir ekonomisi hem refah sağlayamayan hem de zenginliklerin bürokratik bir tabakanın elinde paylaşıldığı bir yapıya sahipti. Bu yapı büyük oranda devletin petrol ve doğalgaz kaynakları üzerindeki hakimiyetinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Cezayir'i, devlet gelirlerini doğalgaz ve petrolden elde eden klasik manada *rentier* devlet olarak tanımlamak mümkündür. Birçok *rentier* devlette olduğu gibi yönetici elitlerin dahil olduğu ilişkiler ağı, bu gelirleri kontrol ederek, paylaştırarak devlete ve onun bürokrasisine *clientalist* bir yapı kazandırıyor. Daha da ötesi söz konusu elitler dış bağlantıları ile bu zenginlikleri yurtdışına gönderirken kişisel zenginlik yapma fırsatı da buluyorlardı (Lowi, 2009; Porter, 2015). Başka bir açıdan bakıldığında ise rejimin elitleri kamu mülkiyeti sayesinde devlet kaynaklarını dağıtma görevini üstleniyor ve buradan da ekonomik çıkarlarını güvence altına alıyorlardı. Buteflika ise Batılı devletlerle yakınlaşmasının ardından onların tavsiyeleri ile *rentier* ekonomiden serbest pazara geçişi savundu. Buteflika'nın radikal liberal olarak tanınmasına neden olan bu fikirlerinin hedefi ise Cezayir'i dünya liberal pazarına sokmaktı. Buteflika'nın reform olarak tanımladığı programın Cumhurbaşkanı'na iki açıdan faydası olacaktı. Birinci olarak Cezayir ekonomisinin liberalleşmesi sayesinde tıkanmış ekonomiyi canlandıracak; ikinci olarak ise devlet içinde iktidar için mücadele ettiği elitlerin ayrıcalıklarına son verebilecekti (Werenfels, 2007: 59).

Bu yeni durumu aslında yönetici elitlerin ayrıcalıklarına son vermek yerine ayrıcalıklı elitlerin değişmesi şeklinde ifade etmek daha doğru olacaktır. Çünkü Buteflika'nın

özellikle ikinci döneminden itibaren ayakta kalmasını sağlayan, devlet bürokrasisinde güçlü bir aktör olmasını sağlayan sadece askeri kökenlilerin de yer aldığı elitlerin ayrıcalıklarına son vermesi değil söz konusu elitlerin yerine kendisinin de içinde yer aldığı bir başka çıkar grubunun ortaya çıkmasıydı. Buteflika dönemine kadar içinde eski askerlerin, iş insanlarının, bürokratların ve hatta gazetecilerin ve ideologların yer aldığı bir kesim sadece devlet gelirlerini paylaşmıyor aynı zamanda da ithalat ve ihracat gibi düzenlemeleri de yapıyordu. Söz konusu isimler yurtdışı bağlantıları ile savunma sanayi, ilaç sektörü, enerji kaynakları, gıda ürünleri gibi hemen hemen devletin tüm ticareti faaliyetlerini yönetiyor bu da yaygın bir yolsuzluk ağının oluşmasına neden oluyordu (Corruption Perceptions Index, 2014). Tüm bunları mümkün kılan ise devletin büyük bir aktör olarak ekonomide var olması ve çıkar ilişkisine dayalı bürokratik ağı sayesinde devlet ihalelerinin yine çıkar ilişkisi içinde olduğu çevrelere tahsis edilmesi idi. Başka bir deyişle, herhangi bir liberal ülkede burjuva sınıfının hükümetler eliyle yürüttüğü ekonomik aktiviteleri bu teknokrat sınıf yürütüyordu. Merkezinde askerlerin yer aldığı ve herhangi bir hukuka bağlı olmayan, kendilerinin ve akrabalarının kurduğu firmalar devlet ekonomisini hem yönetiyor hem de bu ekonomiden faydalanıyordu (Willis, 2014: 147-148).

Örneğin eski Ulusal Jandarma'nın lideri Ahmet Bustil'e ve onun oğluna ait birçok şirket devletin ithal kalemlerinde önemli ticari aktivitelere sahipti. Bir başka örnek olarak Tümgeneral Halid Nezzar'ın oğluna ait özel Smart Link Communication isimli telekomünikasyon şirketi vardı. Örneklerdeki isimlerin sıradan rütbeli askerler olmalarının ötesinde 1990'lı yılların önde gelen askerleri arasında yer aldığı düşünülürse, ilgili şirket sahiplerinin babalarının işgal ettikleri pozisyon, oğullarının ilgili lisansları almaları, ithalat yapmaları konusunda etkili olmaması beklenemez (Algérie Focus, 24 Eylül 2016). Bir başka dikkat çekici örnek ise ilaç sektörüdür. Cezayir'in ilaç ithalatı 1990'lı yıllarda büyük oranda kamu şirketleri tarafından yönetiliyordu. Ancak 2000'li yıllarda sektörün tamamının hakimiyeti, sahibi asker veya siyasi elitler olan şirketler oldu. Örneğin Cezayir Kimya Laboratuvarları'nın başkanı olan Mustafa Ait Adjedjou'nun kamuoyunda bilinen en önemli özelliği 1990'lı yıllarda Bincidid'in istifasında ve sivil savaşın yürütülmesinde en etkili komutan olarak bilinen Muhammed Lamari ile yakınlığıydı. Benzer şekilde, aynı zamanda eski Savunma Bakanı Genel Sekreteri olan Albay Muhammed Ghenim'in yakın akrabalarına ait "Apotex" isimli firması ve eski

Genel Kurmay Başkanı Smain Lamari'nin kızının Pharmalliance isimli şirketi vardı. Her iki firmanın ortak özelliği ise yakın zamanda kurulmuş olmalarına rağmen devlet ile girdikleri ve şeffaf olmayan ilişkileri sayesinde 2000'lerin Cezayir'inin büyük firmalarına dönüşmeleridir (Dillman, 2000). Uluslararası Kriz Grubu'nun (International Crises Groups - ICG) 2018 yılında Cezayir için hazırladığı rapora göre ise “on bir komutan önemli ithalat pazarlarını kontrol etmeye” devam etmektedir (ICG, 2018: 10).

2000'li yılların ortalarına doğru gelirken Buteflika siyasi olarak güçlendiğinde Cezayir'de değişen patronaj sistemi değil patronaj sisteminin patronlarıydı. Başka bir deyişle, Buteflika söz konusu otokrasiyle, kendisine sadık yeni bir otokrasi yaratarak savaştı. Buteflika döneminde Cezayir'de git gide daha büyük bir ekonomik zenginliğe ulaşan ve siyasilerle olan ilişkileri nedeniyle git gide daha fazla adı anılan isim Ali Haddad'dı. Haddad'ın birçok sektörde faaliyet gösteren çok büyük firmaları olmuş olsa da bunların arasından en tanınanı *Entreprise for Roadwork, Hydraulics, and Buildings* isimli inşaat şirketi idi. Haddad'ın zenginliğini bu kadar arttırmasını sağlayan ise bu firma yoluyla Buteflika liderliğinde başlatılan devletin mega projelerinin ihalelerini almış olmasıydı (Le Quotidien d'Algérie, 11 Mart 2014).

Öte yandan Haddad, Buteflika'nın kurulmasını istediği bir iş forumunun da (Forum des hefs d'Entrepris – FCE) başkanıydı. Bu forum 2001 yılında kurulmuş, 2010'larda ülkenin en büyük iş çevrelerinin bir araya geldiği platforma dönüşmüştür (Boubekour: 2013: 475). Siyasi kadrolarla yakın ilişkileri olan 500 civarında firmaya şemsiye görevi gören FCE'nin üyeleri forum yoluyla siyasi isimlerle görüşmeler yapmaktaydı. Özellikle Buteflika döneminde ciddi bir zenginlik elde eden Haddad'ın Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Buteflika'yı siyasi ve ekonomik olarak desteklemesi şaşırtıcı görünmemektedir. Örneğin Haddad, sadece bir seçimde Buteflika'nın seçim kampanyası için 1.7 milyon dolar harcamıştır (Algerie 360, 14 Mart 2014). Bunun yanı sıra Haddad'ın FCE'nin başkanı seçildiği toplantının ardından verilen yemeğe hükümet üyelerinin katılması da FCE'nin siyasi bağını ortaya koymaktadır. Haddad'ın yanı sıra Cezayir'in bir başka genç milyarder ve Buteflika'nın projelerinde doğrudan ismi geçen Reda Kouninef de Buteflika'nın seçim kampanyalarına ekonomik destek sağlayanlarının başında gelmektedir (El-Watan, 21 Şubat 2009).

Bu döneme sıkça kullanılan bir başka siyasi ve ekonomik manevra aracı ise rüşvetin ve yolsuzluğun devlet kademesinin her aşamasında yaygın olduğu Cezayir’de çıkar grupları arasında birbirlerini yıpratmak için kullanılan bir araca dönüşmesidir. Özellikle Buteflika liderliğinde medyanın büyük oranda ele geçirilmesi, güç mücadelesi içinde olan iş çevreleri arasındaki mücadelede etkili bir rolü vardı. Medya aracılığıyla devletin kuruluşundan bu yana partinin ve ordunun üst düzey kademeleri ile iş yapan çıkar grupları yıpratıldı. Birçok iş insanı, parti görevlisi yolsuzluk suçlaması nedeniyle elde ettikleri iş imkanlarından oldular ve onların yerini ise Buteflika’nın liderliği ile ortaya çıkan yeni çıkar grupları aldı. Bu konuda en dikkat çekici örnek Refik Halit ismidir. Halit eski bir FLN üyesinin oğlu genç bir milyarderdur. Televizyon kanalından havayolu şirketine kadar birçok sektörde faaliyet gösteren onlarca firması bulunmaktadır. Ancak Halit’in yükselişi Buteflika liderliğindeki yeni bir çıkar grubunun yükselişi ile son buldu. Halit’in yaptığı birçok harcamayı ve hatta “şatafatlı” partilerini FLN ve ordu bağlantılarıyla devlete fatura ettiği ortaya çıktığında sadece Halit’in yükselişi son bulmadı aynı zamanda bu zamana kadar komutanlarla ve üst düzey parti üyeleri ile iş yapan çıkar grupları kendilerini hedef olarak buldular (Boubekeur, 2013: 476).

Bu durumun Buteflika açısından iki anlamı vardı. Birinci olarak Buteflika ordu ve FLN ile bağlantısı olan isimlere yönelik bu tür operasyonlarla geçmişte hantal bürokrasisi, ordu hakimiyetindeki iş çevreleri ile tanınan Cezayir’in artık değiştiğini gösteriyordu. İkinci olarak ise kuşkusuz kendi çevresinde oluşan çıkar gruplarının da önünü açmış oluyordu. Kısacası Cezayir Devleti’nin en temel karakteristik özelliği olan yönetici elitlerin kaynak dağıtarak meşruiyet elde ettiği *patronage* sistemi, Buteflika döneminde de devam etti. Buteflika liberal ekonomiye geçişi savunmasına rağmen, “Buteflika klanı” kendi iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra yabancı yatırımların önünü tıkayan temel reformları geciktirmeyi tercih etti. Örneğin Cezayir yasalarına göre yabancı yatırımların en az %51’ine devlet ortak olmalıdır. Bu yasa birçok yabancı yatırımın Cezayir pazarına doğrudan girişine engel olmasına rağmen Buteflika klanı için bunun bir anlamı vardı. Mevcut yasa cılız da olsa Cezayir pazarına giren yatırımların sadece denetimini kolaylaştırmıyor aynı zamanda devletin ortaklık ettiği kısmın paylaşılmasını mümkün kılıyordu (Mokhefi, 2014: 7). Kısaca Buteflika döneminde değişiklikler (siyasi alanda demokratikleşme doğurmadığı gibi) ekonomik alanda liberalleşmeye tanık olmadı.

Tersine, devletin ekonomi alanındaki rolünün aynı kaldığı Buteflika döneminde tek farklılık bu kaynakları dağıtan çıkar gruplarının el değiştirmesiydi.

2004 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile başlayan süreci toparlayacak olursak, bu dönem açık bir şekilde Buteflika'nın seçim ve referandum yoluyla siyasal meşruiyet yollarını genişlettiği ve hem siyasette hem de devlet bürokrasisinde gücünü arttırdığı dönem olmuştur. 2000'lerin ikinci yarısına geçerken Cezayir'de sistemin aynı kaldığını ancak sahiplerinin değiştiğini söylemek mümkündür. Yeni dönem artık Buteflika'nın yeni bir iktidar türü olmamakla birlikte aynı iktidar türünü bir kez daha inşa edeceği dönem olacaktır. Başka bir deyişle, ordu yerine bir sivil lider olan Buteflika ile tanınan ve bundan sonra "Buteflika klanı" olarak bilinecek başka bir sivil-asker koalisyonu artık devleti bürokrasisinden ekonomisine, siyasi alanından medyasına kadar kontrol eder hale gelmişti.

4.2.2. Sivillerin Kontrolünde Otoriterliği Yeniden İnşa Etmek

Buteflika'nın ikinci dönemi ile başlayan dönemi, birinci döneminden ayrı bir başlık altında değerlendirilmesinin asıl sebebi kronolojik ilerlemeye sadık kalmak değil bu dönemleri birbirinden ayıran yapısal farklılıkların olmasıdır. Buteflika'nın birinci dönemi iktidarda kalma çabası ile geçerken bu dönemdeki temel uğraşı da rejimin elitlerinin sınırlarını ölçebilmek, onlarla uzlaşmak ve kendisine duyulan ihtiyacı güç mücadelesinde bir araca dönüştürebilmektir. 2009'daki seçimlerde üçüncü kez Cumhurbaşkanı adayı olduğunda seçimin sonucunun önceden bilinmesi, açık bir şekilde Buteflika'nın artık devletin parçası olduğunu gösteriyordu (Bouandel, 2009). Buteflika hem 2009'da ikinci kez hem de 2014'te üçüncü kez seçildiğinde, devlet aygıtlarını kendi lehine açık bir şekilde kullanan bir adaydı ama devletin gerçek sahibi olabilmesi için önünde DRS gibi büyük bir engel vardı. Öyle ki devlet bürokrasisindeki ve partideki gücüne rağmen Başbakan Uyahya, 2004'te köktenci komutanlar ile Buteflika'nın yeniden adaylığı ile ilgili tartışmayı hatırlatan bir konuşmasında, Buteflika'nın yeniden adaylığı için DRS'nin "izninin" olduğunu söyleme gereği hissediyordu (TSA, 12 Mart 2014).

Cezayir'e yeni bir sayfa açan bu sürecin başlangıcı ise birçok açıdan sorunlu bir dönem oldu. Birinci olarak devlette ve toplumda etkili bir kurum olan DRS'nin Buteflika'ya açık bir şekilde meydan okuyarak Cumhurbaşkanına yakın isimlere operasyon düzenlemesi Buteflika'nın yeniden odak noktasını devlet içindeki güç ilişkilerine çevirmesine neden

oldu. İkinci olarak ise bölgesel düzeyde çıkan bir kriz, “Arap İsyanları”, Buteflika’nın adımlarını daha temkinli atması gerektiğini hatırlattı. Buradan hareketle bu başlık, 2000’li yılların sonuna doğru devlet içinde yaşanan son krize ve DRS’nin başka bir deyişle eski rejimin son kalıntılarının tasfiyesinin ardından Buteflika’nın yeni otoriterliğini nasıl kurduğunu tartışacaktır. Son olarak ise yeni sivil otoritenin ayakta kalmasını sağlayan siyasi kültür, siyasi yapı, uluslararası yapı yapısal faktörlerin önemine değinilecektir.

4.2.2.1. Rejimin Son Kalesi DRS’nin Tasfiye Süreci

Cezayir’de ordunun gücünü korumasını sağlayan bir diğer dinamik ise istihbarat kurumunun varlığıdır. Günümüzde *Département du Renseignement et de la Security* (DRS) olarak bilinen kurumun kökeni bağımsızlık öncesine kadar dayanmaktadır. DRS bağımsızlık savaşı sırasında 5. Vilayet olarak bilinen Oran bölgesinin komutanlığını yapan Albay Abdülhafid Boussouf tarafından kuruldu. FLN-ALN arasındaki çekişmede adından söz ettiren DRS, bu dönemde Askeri Güvenlik (le Sécurité Militaire- SM) adıyla tanınıyordu. Cezayir’in bağımsızlığını kazanmasının ardından resmi olarak DRS adını alan kurum, Cezayir siyasi tarihinde hala “SM” ismiyle anılmaktadır. DRS Bumedyan’ın ve Bin Bella’nın otoriter yöntemlerinin sadık uygulayıcı olarak öne çıktı. Ancak Cezayir tarihinde asıl adından söz ettirdiği yıllar 1990’dı. İç savaş sırasında rejimin ayakta kalmasında önemli rol oynayan DRS’nin etkinliği takip eden yıllarda git gide arttı. DRS’nin bir devlet kurumundan ziyade ordu destekli rejimin ayakta kalmasını sağlayan önemli araçlardan biri olduğunun en önemli göstergesi ise yönetiminin uzun yıllardır aynı kalmasıdır (Roberts, 2007: 12).

Buteflika’nın bu döneme kadar ordu üzerinde birçok kararı ordunun ayrıcalıklarından vazgeçmesini mümkün kılarken orduya bağlı istihbarat örgütü DRS ve 1992’den bu yana birimin lideri konumundaki, Toufik adıyla bilinen Muhammed Mediene hala Buteflika’nın ve sivil siyasetin karşısında alternatif bir güç merkezi olarak durmaya devam ediyordu. Cezayir’in 1990’dan bu yana dört cumhurbaşkanı, on iki başbakan ve dört savunma bakanı gördüğü; buna karşılık Toufik’in tüm bu zaman diliminde DRS’nin başındaki görevine devam etmesi DRS’nin ve Toufik’in gücünün önemli bir göstergesidir (Roberts, 2007: 12). Özellikle 1992’de Cumhurbaşkanı Bincédid’in istifasında aktif rol oynaması ve takip eden dönemdeki iç savaş sırasında sivilleri de kapsayan insan hakları suçlarında adının geçmesi de dikkate alındığında DRS için kontrol edilmesi güç, otonom

bir aktör gibi hareket eden bir devlet kurumu olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan DRS, dışarıda Cezayir için operasyonlar yapan bir kurum olarak değil hem elitlerin çıkarlarını koruyan hem de toplumu kontrol etmeye yarayan bir kurum olarak görülebilir (Yazbeck, 2018: 7).

Buteflika döneminde ordunun büyük oranda geriletilmesine rağmen DRS hala gizli servis olarak varlığını devam ettiriyordu. Buteflika dönemine kadar büyükelçi atamalarından siyasilerin, entelektüellerin takibi gibi görevleri ile gizli servis olarak değil gölge hükümet olarak da görülüyordu. Buteflika döneminde ise DRS'nin gücü kısmi sınırlandırmalara rağmen hala Cezayir bürokrasisinde önemli bir etkiye sahipti. Bu etki sayesinde dış ticaret ve devletin mali ilişkileri gibi görevlerini de terk etmemişti. Başka bir deyişle, DRS Buteflika dönemi Cezayir'inde dahi kontrol edilmesi güç, devlet kaynaklarını dağıtmaya ve siyaseti kontrol etmeye devam eden bir aktördü (Tlemcani, 2008: 13; Roberts, 2007: 16). DRS açısından ise Buteflika git gide daha fazla kontrol edilmesi güç bir aktöre dönüşmeye başlamıştı. Özellikle ikinci dönemi ile birlikte ordudaki üst düzey komuta kademesinin tasfiye edilmesi DRS'yi devlet içinde yalnız bırakmıştı ve yeni hedefin kendisi olduğunun farkındaydı.

DRS'nin tasfiyesine giden süreç 2010'un başlarında DRS'nin yürüttüğü bir soruşturmanın tüm ülke çapında yankı bulmasıyla başladı. Ülkenin en büyük kamu firması olan Sonatrach'ı kapsayan yolsuzluk soruşturmasının duyulmasının ardından kurumun Başkanı, üç yardımcısı ve Enerji Bakanı Chakib Halil hakkında soruşturma başlatıldı ve yasal olarak görevden alınması sağlandı. Doğrudan Cumhurbaşkanlığının ve onun atadığı bürokratların denetimi altında olan Sonatrach'a yapılan bu müdahale, açık bir şekilde istihbarat birimi ile bir sivil aktör olarak Cumhurbaşkanlığı arasındaki güç mücadelesinin yeni bir aşamasıydı (Entelis, 2011: 666-667). Roberts'a (2005: 7) göre söz konusu güç mücadelesinin Sonatrach üzerinden ortaya çıkmasının anlaşılabilir nedenleri bulunmaktadır. Sonatrach, kurulduğu dönemden itibaren kontrolü Cezayirli elitler için kilit düzeyde önemliydi. Cezayir gibi gelirleri petrol ve doğalgaz gelirlerine aşırı derecede bağımlı bir devlette ve meclis, siyasal partiler gibi siyasi kurumların zayıf olduğu bir siyasi kültürde Sonatrach gibi ekonomik kurumları kontrol etmek aynı zamanda tüm zenginlik kaynağını kontrol etmek anlamına gelmekteydi.

Aslında devletin en büyük gelir kaynağı ve en büyük kamu firması olarak Sonatrach'da hizipler arasındaki mücadelenin mikro bir örneği yaşanıyordu. Örneğin Sonatrach kurulduğunda milliyetçi yönetici elitlerin denetimindeyken hem Bincided hem de Buteflika dönemlerindeki liberalleşme reformları ile Sonatrach'ın yönetici elitinde kısmi bir değişiklik olmuştur. 2010'lı yıllara gelindiğinde ise milliyetçiler önemli bir grup olarak kalmaya devam etmekle birlikte Sonatrach üzerinden yaşanan devlet gelirlerini kontrol etme rekabetini ciddiye alması gerekiyordu. Öyle ki 1990'lardan itibaren ilk emarelerini gördüğümüz değişiklikler Buteflika'nın iktidarı ile birlikte Sonatrach'da iki (ideolojik) hizbin varlığı görünür hale gelmiştir. Bir yanda Batılı eğitim almış orta sınıf teknokratlar varken diğer yanda ise devleti ve Sonatrach'ı en başından beri kontrol eden emekli komutanların, eski istihbarat örgütü üyelerinin, bürokratların ve siyasetçilerin yer aldığı milliyetçiler vardı. Birinci grup tam anlamıyla Buteflika'ya yakın liberalleşme yanlısı isimlerden oluşurken, köktencilere yakın olan ve Buteflika iktidarı döneminde git gide gücü ve ayrıcalıkları törpülenen ikinci grup ise başta Sonatrach gibi ekonominin ve doğal olarak devletin can damarı olarak görülebilecek kurumlardaki otoritesini kaybetmek istemiyordu (Lowi, 2009: 2).

Sonatrach'a yapılan müdahale ile benzer dönemde yaşanan bir başka önemli gelişme ise Ulusal Emniyet Genel Yönetimi Başkanı Ali Tounsi'nin Sonatrach'a yapılan operasyondan bir ay sonra öldürülmesiydi. Tounsi'nin katillerinin kim olduğu hala netlik kazanmazken Tounsi'nin Buteflika ile yönetici elit arasındaki mücadelede önemli roller üstlendiği dikkate alındığında DRS tüm şüphelerin ve analizlerin merkezine yerleşiyordu. Tounsi yaklaşık on yıldır -başka bir deyişle Buteflika'nın tüm iktidarı boyunca- emniyet teşkilatını modernize ediyor, yeni birimler ve karakollar kuruyordu. Onun yönetiminde emniyet teşkilatı sadece tüm ülkede asayişini sağlamakla kalmıyor zaman zaman terörle mücadele kapsamında da operasyonlar yürütüyordu. Birçok analiste göre, Buteflika, Tounsi'nin emniyetteki faaliyetlerini araçsallaştırıyor, DRS'ye alternatif ve Cumhurbaşkanlığına sadık bir istihbarat ve güvenlik birimi kurmayı tasarlıyordu. Kısaca bu iki olayın arka arkaya gerçekleşmesi nedeniyle birçok analist Sonatrach'ta Cumhurbaşkanına bağlı memurlara yapılan operasyon ile Tounsi'nin öldürülmesi arasında ciddi bir bağ olduğuna inanıyor (Economic Intelligence Unit, 2011: 11).

Özellikle Sonatrach ile ilgili patlayan skandalın ardından Cumhurbaşkanı Buteflika kabineyi yenileme kararı aldı. Yeni kabinede "reformist" olarak nitelenen ve Buteflika'ya

yakınlığı ile bilinen üç isim¹⁰⁸ yer almazken sürpriz bir şekilde onların yerine eski yönetici elite yakın isimler atandı. Söz konusu değişiklikler gerçekten önemliydi. Çünkü görevden alınan her üç isim de Buteflika'nın uzun zamandır dizginlemeye çalıştığı rejimin elitlerine karşı mücadelede önemli rol oynamış, onların yönetiminde hem güvenlik hem de ekonomik alanda önemli reformlara imza atmışlardı. Bu aynı zamanda ülke ekonomisinin uzun bir aradan sonra yeniden reformist yönetimlerin elinden alınıp daha korumacı, devletçi bir siyasete teslim edileceği daha da ötesi ülkenin en büyük kamu şirketi olan Sonatrach'ın yeniden “devrimci nesle ait yönetici elit” tarafından yönetileceği anlamına geliyordu (Entelis, 2011: 669).

Bunun ilk işaretleri Enerji Bakanı olarak atanan Youcef Yousfi'nin sözlerinden de anlamak mümkündür. Daha önce Sonatrach'ın başkanlığına da yapmış olan Yousfi, Meclis'te yaptığı bir konuşmada ülkenin enerji politikasının bahsederken Buteflika döneminde yapılan reformların aksine devletin enerji sektöründeki ağırlığının korunacağını sinyallerini verdi (El Watan, 2010). Takip eden dönemde yeniden belirlenen Sonatrach yönetimi de benzer bir radikal değişiklik anlamına geliyordu. Nurettin Cherouati'nin başkanlığına atandığı Sonatrach artık reformist bakanın veya sivil Cumhurbaşkanı'nın değil hakim yönetici elitin kontrolüne geçmiş oluyordu.

Buteflika'nın siyasi olarak güçlü olduğu bir dönemde DRS'nin operasyonları karşısında geri adım atmasının en önemli nedeni 2011'de tüm Ortadoğu'ya yayılan isyan dalgasının Cezayir'e de sıçramasıydı. Tunus, Mısır ve Suriye gibi ülkelerdeki etkileri düşünüldüğünde göreceli olarak daha düşük düzeyde gösteri dalgasının olması, Cezayir'in bu dalgadan etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Hatta Cezayir'in Tunus'tan sonra bu dalgadan ilk etkilenen ülke olduğunu söylemek kronolojik olarak doğrudur (Erdağ, 2015: 291). Tunus'ta Muhammed Buazizi olayının bir benzeri de Cezayir'de meydana gelmiş ve takip eden haftalarda tüm ülke çapına yayılan gösteri dalgası başlamıştır. Bu gösterilerin en çok öne çıkan sloganı ise *Butef dégage* (“Buteflika Defol”)’du.¹⁰⁹ 2010 yılında küçük protesto hareketleri olarak başlayan gösteriler 2011 ile birlikte ülke çapına yayılmasına (El-Watan, 7 Ocak 2011) rağmen devlet kontrolü

¹⁰⁸ Enerji Bakanı Chakib Halil, Yatırım Bakanı Abdülhamid Temmar ve İç İşleri Bakanı Nurettin Zerhuni.

¹⁰⁹ Kimi yorumlara göre Buteflika'nın bu dönemde uzun yıllar etkisini hissedeceği sağlık sorunları ile yüzleşmesi ve tam da DRS'nin operasyon yaptığı sırada (uzun süreli) tedavisi için Fransa'da olması Cezayir'de güç boşluğuna sebep olmuştur (McDougall, 2017: 329).

altındaki televizyon kanalları gösteriler ile ilgili tam bir sessizliğe gömülmüştü (El-Watan, 7 Ocak 2011a). Hem Arap İsyanları sırasında uzun süredir ülkeyi yöneten bir lider olarak hedef alınması hem de sağlık sorunları¹¹⁰ nedeniyle güç mücadelesinden uzaklaşan Buteflika geçici olarak geri adım atmak zorunda kaldı.

DRS'nin operasyonları karşısında Cumhurbaşkanlığının hükümeti tasfiye etmesinin geçici bir geri çekilme olduğu kısa bir süre sonra, 13 Eylül 2015 tarihinde, Buteflika'nın DRS lideri Toufik'i görevden almasıyla anlaşıldı (TRT Haber, 13 Eylül 2015). Buteflika'nın DRS'ye yönelik hamlesi bununla da kalmadı. Toufik'e yakınlığı ile bilinen ve orduda ve DRS'de görev yapan birçok isim aynı yıl içinde görevden uzaklaştırılırken bir kısmı da tutuklandı. Söz konusu isimlere yöneltilen suçlamaların başında ise “askeri belgeleri” imha etmek oldu (El-Watan, 14 Eylül 2015; RFI, 1 Eylül 2015). Buteflika taraftarları tarafından “reform” olarak sunulan DRS'ye yönelik operasyon için Cezayir medyası ise “Toufiksizleştirme” ismini vermişti (Liberte Algérie, 15 Ekim 2015).¹¹¹ Bir yıl sonra ise Buteflika, DRS'yi bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kaldırarak yerine doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı Güvenlik Servisi Müdürlüğü'nü (Directorate of Security Service – DSS) kurdu. DSS, DRS'nin aksine savunma bakanlığına değil doğrudan Cumhurbaşkanına bağlıydı ve Buteflika DSS'nin başına da kendisine yakın isimlerden biri aynı zamanda komutan olan Beşir Tartag'ı atadı (Jeune Afrique, 14 Mart 2016).

Dikkat edilirse Buteflika'nın güvenilir isimlerinin başında da yine bir asker geliyordu. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni, Buteflika'nın orduyu geriletirken sivil toplumu ve demokrasi geleneği olan bir siyasal sistemi inşa etmek yerine kendisini ayakta tutmaya yarayacak bir koalisyon inşa etmek istemesiydi. Bu durum Buteflika'yı 2000'li yılların Cezayir'inin “patronu” yaparken aynı zamanda Cezayir'in de eskiden olduğu gibi “güvenlik devleti” olarak kalmasına neden oldu. Öte yandan Buteflika'nın güvenerek DSS'in başına atadığı Tartag ise Toufik'ten farklı bir asker değildi. Tartag Bumedyan döneminde hizmete başlamış, Sovyet askerleri tarafından eğitilmiş “köktenci”

¹¹⁰ Buteflika 2013 yılında felç geçirmiş ve o dönemden itibaren tekerlekli sandalyede hayatına devam etmiştir. Tedrici olarak hareket ve konuşma yeteneğini de kaybeden Buteflika, takip eden dönemlerde daha az görünür olmaya başlamıştır. 2014 yılından itibaren konuşma yetisini tümüyle kaybeden Buteflika'nın cumhurbaşkanlığı görevleri büyük oranda kardeşi Said Buteflika aracılığıyla yürütülmektedir.

¹¹¹ DRS'ye yapılan operasyonlar kapsamında birçok asker de tutuklandı. Tutuklanan askerlerin ortak özelliği ise Buteflika'nın yeniden Cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı çıkmalarıydı (RFI, 1 Ekim 2015).

askerlerden biriydi. O da tıpkı Toufik gibi İslamcılarla diyaloga girilmesine karşı çıkarken ordunun ve DRS'nin 1990'lı yıllarda yürüttüğü ve uluslararası insan hakları örgütleri tarafından eleştirilen işkence, adam kaçırmaya gibi birçok operasyonda parmağı vardı (McDougall, 2017; Ghanem-Yazbeck, 2018: 9).

Görüldüğü üzere, Tartag, Toufik ile aynı nesle ait, aynı eğitim sürecinden geçmiş ve hatta benzer siyasi vizyona sahip bir figürdü. Ancak Buteflika tarafından tasfiye edilen arkadaşlarından tek farkı farklı bir çıkar grubuna sadakatini sunmuş olmasıydı. Cezayir ekonomisinde hiziplerin etkisini ve devlet bürokrasisiyle bağını inceleyen kapsamlı çalışmasında Azzedine Leachy de Buteflika döneminde yapılan reformların ülkeyi daha fazla demokratikleştirmek yerine mevcut statükonun el değiştirerek daha da güçlendirdiğini, bu değişikliğin ise “herhangi bir liberalleşme reformunun önünde güçlü engel olarak kendini tekrar ettiğini”, sisteme dahil olan yeni neslin de demokratik olmayan, kişisel hırslara dayalı, şeffaflıktan uzak devlet geleneğini miras alarak kabullendiğini söylemektedir (2001: 10).

Buteflika'nın başarılarının yukarıda tartışılan yapısal sebeplere ek olarak rejimin en başından beri savunuculuğunu yapan kadronun ait olduğu neslin yavaş yavaş yerini yeni nesle bırakmaya başlamasının da önemli bir yeri vardı. Örneğin Toufik, görevden alındığı sırada kendisi ile aynı geçmişe sahip çok az asker görev yapmaktaydı. Bu aynı zamanda yeni gelen neslin Buteflika'nın merkezinde olduğu yeni bir çıkar grubunun çevresinde toplanması anlamına geliyordu (McDougall, 2017: 331).

Buteflika'nın söz konusu hamlelerini devlet içindeki çıkar gruplarının mücadelesi biçiminde değerlendirecek olursak; siyasi manada cesur hamleler olarak görülmesine rağmen askerler üzerinde sivil kontrol konusunda özel bir anlam içermiyordu. Bunun birinci nedeni Buteflika'nın da kendi klanının ayakta kalması için benzer istihbarat ve askeri yöntemi kullanmasıyken ikinci nedeni ise devletin kurucu elitlerinin 1962'den bu yana titizlikle inşa ettikleri Cezayir siyasi kültürü ile ilgilidir. Buna göre, askeri kadrolar her ne kadar uluslararası alanda darbe yapan, barışçıl gösterileri dahi sertlikle bastıran bir yapı görünümünde olsa da Cezayirliler arasında ordu ve askerler ülkeyi “cihatçı” tehdide karşı koruyan bir görünüme sahipti. Buna ek olarak 2010'lu yılların Cezayir'i tekrardan ekonomik sorunlarla boğuşan bir ülke olduğu kadar aynı zamanda Buteflika'ya yakınlığı ile bilinen elitlerin lüks yaşamına tanık olmaya başlamıştı. Bu durum Buteflika'yı popüler

bir Cumhurbaşkanı değil devletin “seçkin” elitlerinden biri yapıyordu. Başka bir deyişle, Cezayirliler Buteflika klanının yeni bir sınıf olarak devlete sahip olması karşısında ordunun varlığına değil, Buteflika’nın da dahil olduğu elitler arası ittifakları içeren sisteme ve elitlerin kendisine karşıydılar. Örneğin 2017 yılında Cezayir’de yapılan bir araştırmaya göre Cezayirlilerin en güvendiği kurumların başında ordu gelmektedir. Orduyu ise polis birimi takip etmektedir. Her iki birimin toplam güvenilirliği %60 civarındadır (Arab Barometer, 2017).

Kısaca Cezayirlilerin geçmiş iç savaş tecrübesi siyasi kurumlara değil güvenlik kurumlarına güvenini arttırmıştır. Elbette bu yoruma araştırmanın yapıldığı yıllarda Libya ve Suriye gibi ülkelerde devlet erkinin zayıflaması sonucu (Erdağ,) iç savaş ortamının kendini göstermesi Cezayirlilere yeniden geçmiş “devletsiz” yıllarını hatırlattığı olasılığını da eklemek gerekmektedir. Cezayirlilerin gözünde ordunun önemli bir yeri olmasının en önemli nedeni kuşkusuz devletin inşa sürecinin askerler eliyle yapılmış olması da eklenebilir. Bin Bella ve Bumedyan dönemlerinde ordunun hakim konumu, ülke kurumlarının militarist bir zihniyetin etkisinde kalmasına neden olurken bir neslin gözünde ordu hala Cezayir’i bağımsızlığa kavuşturan “kahramanlardan” oluşmaktadır. Bu durumu emekli bir asker şu cümlelerle açıklamaktadır:

Siz hiç Cezayir’de birilerinin bir gösteri sırasında “ordu defol” şeklinde slogan attığını gördünüz mü? Hayır, hiçbir zaman! Neden böyle? Çünkü askerler, her şeye rağmen, bu ülkeyi koruyan tek güçtür ve halk bunu biliyor. Halk orada, daha iyi bir ücret ve daha iyi bir yaşam istiyorlar ki bu da hükümetin görevi, bizim değil (aktaran Yazbeck, 2018: 9).

Yukarıdaki bu alıntı doğrudan Cezayirlilerin ortak görüşünü yansıtmasa da ordu lehine, dolaylı olarak istikrar ve güven ortamı lehine, yapılan yorumların ne ifade ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Gerçekten de ordu, en başından beri, kendisini Cezayir Devleti’nin birliğini ve bütünlüğünü koruyan ve bu devletin devamlılığının garantisi olarak sunan bir aktördü. Bağımsızlık Savaşı’ndaki rolüyle bu söylem pratiği arasında bağ kurulmuş ve bu bağ orduyu Cezayirlilerin gözünde saygın bir yere koyuyordu. Buna sivil siyasetçilerin de kısa sürede “seçkin ve lükse düşkün” elitlere dönüşmesi eklendiğinde, Cezayirliler için ordu devletin hayatta kalmasını garanti eden bir kurum olarak kalmayı başarmıştır.

4.2.2.2. Demokratikleşmenin Araçsallaştırılması ve Sivil Otoriterliğin İnşası

2004 yılında Buteflika ikinci kez Cumhurbaşkanlığına aday olduğunda birçok analist sivil kontrol konusunda ilerlemeden ötürü, Cezayir'i benzer bir örnek olarak Türkiye ile kıyaslıyordu. Bu yoruma göre Buteflika üst düzey komutanların siyasetteki ayrıcalıklarına son vererek Cezayir'i büyük bir geçiş sürecine sokmuş, Cezayir demokrasisinin önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmıştı (Volpi, 2006: Arshad, 2017; Geary, 2011; Hill, 2019; Tlemçani, 2019). Ancak takip eden süreç Cezayir'de değişimin otoriter siyasal yapı olmadığını, geçiş sürecini yönetenin demokratik ilkelerin değil güç ilişkilerinin olduğunu ortaya koydu. Sonuç olarak 2010'lu yıllara girerken Cezayir bir kez daha demokrasi sorununun gündemde olduğu bir ülke haline geldi. Askeri kökenli elitlerin güçlü bir şekilde hakim olduğu önceki on yılların Cezayir'inden tek farklı bu kez yönetici elitin lideri olarak bir sivilin lider pozisyonunda olmasıydı. Sistemin değişmediğini gösteren ise tıpkı önceki on yıllarda olduğu gibi, liderin etrafında iş adamlarından, bürokratlardan, askerlerden oluşan bir çıkar grubunun yer almasıydı. Söz konusu bu kez Buteflika liderliğinde, tıpkı devletin kuruluşunda Bumedyan eliyle olduğu gibi, Cezayir'in 2000'li yıllarına hakim olacak siyasi kültürde otoriterliği güçlendirecek bir yapı inşa etti.

Bu koşullar altında 2009 seçimlerine doğru gidilirken Buteflika'nın yeniden seçileceği konusunda kamuoyunda yaygın bir görüş vardı. Cumhurbaşkanlığındaki iki dönemi boyunca Buteflika, devletin yeni sahibi konumuna yükselirken sadece orduyu yıpratın sivil lider olmanın ötesine geçmiş, devletin ve ekonomik çarkının bir parçası olmuş, otoriter bir lider -kimilerine göre ise yeni teknokratların sivil lideri- haline gelmişti (Roberts, 2002: 402: 420). DRS'nin yerini DSS, Toufik'in yerini ise Tartag almış, her türlü muhalif sesi bastırmakla görevli Cezayir istihbarat devleti aynı yöntemlerini bu kez sivil lider etrafında devam ettirir hale gelmişti. Siyasi alanda ise rejime sadık partiler, FLN, RND ve MSP, yine rejime sadıktılar ancak bağılılıkları eski köktenci komutanlara değil Buteflika'yaydı. Kısacası Buteflika'nın ikinci döneminden itibaren Cezayir güçlü lider, zayıf meclis, tek ses çıkaran siyasi partiler atmosferine yeniden girmiştir.

Bu nedenle 2009'daki seçimlerde ne Buteflika'nın yeniden seçilmesi ne de seçim sürecinde yapılan onlarca usulsüzlük, seçim hileleri ve devlet olanaklarının açık bir şekilde Buteflika'nın lehine kullanılması gibi demokratik olmayan uygulamalar sürpriz

değildi. Buteflika'nın başarısında demokratik olmayan yollar kadar, muhalefetin siyasi manada cılız, ülkedeki siyasi mekanizmaların da kurumsal olarak zayıf olduğu göz önüne alındığında Buteflika'nın %84 oy oranıyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesi şaşırtıcı görünmemektedir (Bouandel, 2009).

Gerek ordudaki köktenci askerlerin tasfiye edilmesi gerekse DRS'nin kaldırılması Buteflika'nın ordu karşısında pozisyonunu güçlendirmekle kalmamış onu devlet içindeki en etkili aktör haline getirmişti. Buteflika için otoriterlik eleştirileri de tam bu noktada başlamaktadır. Bundan sonra Buteflika için ordunun varlığı artık siyasette yapmayı planladığı demokratik dönüşümlerin önünde engel değil, kendi otoritesini güçlendirmek için bir araçtı. Öyle ki Buteflika bundan sonra yapacağı birçok değişiklikte ordunun geçmişteki demokrasi ve insan hakları konusunda parlak olmayan siciline referansla kendi otoritesini daha fazla arttıran değişikliklere imza attı.

Bu konuda en önemli örnek 2009 yılında hazırlanan ve Cumhurbaşkanı'nı ordu karşısında en azından yasal olarak güvence altına alacak değişikliklerdi. Örneğin anayasaya göre Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 5 yıl ile sınırlandırılmıştı. Buteflika ise bu süreyi 7 yıla çıkarmak, Ulusal Konsey'i ve Yüksek Meclis'i kaldırmak istiyordu. Hatırlanacağı üzere, hem ulusal konsey hem de Yüksek Meclis Binnedid döneminde yapılan anayasa değişikliği sırasında kabul edilmişti ve üyeleri o dönem sadece FLN'nin yer aldığı meclis tarafından seçiliyordu. Dolayısıyla ilgili kurumlar rejimin kurucu elitleri için denetleme görevini yerine getiriyordu.

Buteflika'nın kafasındaki yeni anayasa taslağı Cezayir'in kabul edilen dördüncü anayasası olacaktı. Diğer üçü ile kıyaslandığında yeni anayasanın en önemli özelliği, Cumhurbaşkanı'na en geniş yetkileri veren anayasa olması olacaktı. Diğer taraftan askeri elitler ise Buteflika'nın istediği değişiklikleri kabul etmelerinin şartı olarak bir Cumhurbaşkanı yardımcısı atanmasını ve bu yardımcının Cumhurbaşkanlığında öngörülemeyen bir değişiklik olduğunda otomatik olarak başkan olacağını garanti eden bir değişiklik talep ettiler. Bu açık bir şekilde Buteflika'nın görev süresi sona ermeden görevden alınabileceği durumunda kimin başa geçeceğini seçen bir değişiklikti (Roberts, 2003: 307-308). Böylesi bir değişiklik -Buteflika'nın sağlık koşulları da dikkate alındığında- Cumhurbaşkanı'nın görevini yapamayacak duruma geldiğinde yönetimin seçimler olmaksızın başka birine geçeceği anlamına geliyordu.

Aslında tarafların anayasa taslağı üstünden yaptığı tartışmalar çok daha öncesinde başlamıştı. Buteflika orduya yakınlığı ile bilinen ve Cumhurbaşkanı'nın geniş yetkilerle donatıldığı bir anayasaya karşı olduğunu açıklayan Ahmed Uyahya'nın¹¹² yerine 2006 yılında Abdülaziz Belkhadem'i başbakan olarak atadı. Cumhurbaşkanı'nın bu hamlesi cumhurbaşkanlığının yetkilerini genişletme amacı taşıyan anayasa değişikliği ile paralel bir adımdı. Gerçekten de Uyahya'nın 2006 yılına kadar Başbakan pozisyonundaki varlığı Cumhurbaşkanlığı ile ordu arasındaki dengeyi işaret ediyordu. Örneğin Buteflika'nın ikinci dönemde de seçilmesine ordu içindeki bazı komutanlar sıcak bakmıyordu ancak Uyahya gibi ordunun güvenini kazanmış bir liderin Cumhurbaşkanı'na yakın çalışması söz konusu komutanları ikna eden bir hamleydi. Sonuç olarak bu işbirliği rejimin devamını sağladığı gibi, tıpkı Buteflika öncesi dönemlerde olduğu gibi, iktidardaki sivil-asker koalisyonunun güç paylaşımına dayanıyordu.

Anayasa tartışmalarına dönecek olursak, -önceki bölümde detaylı bir şekilde tartışıldığı gibi- Zerual'ın Cumhurbaşkanlığı sırasında, 1996'da yürürlüğe giren anayasa zaten Cumhurbaşkanlığı makamına geniş yetkiler veriyordu. Buteflika'nın mevcut yetkileri daha da arttırmaya çalışması ise meseleyi sivil asker ilişkileri bağlamından çıkartarak otoriterlik bağlamına soktu ve Buteflika'nın kendini sonsuza dek cumhurbaşkanı yapmak için böyle bir değişikliğe gittiği şeklinde yorumlandı. Buteflika ise bu eleştirileri reddederken savunduğu yeni anayasanın meşruiyetini ise kendisinin "halkın çok büyük bir bölümü tarafından seçilmiş Cumhurbaşkanı olma" hakkına dayandırdı (Aghrout ve Zoubir, 2009).

Gerçekten de Buteflika'nın ikinci döneminden itibaren Cezayir'i artık Lewistky ve Way'ın "rekabetçi otoriteryanizm" dediği (2002) kavrama veya Ottoway'ın "yarı otoriter" (2003) dediği sınıflandırmaya dahil etmek doğru bir yaklaşımdır. Buna göre, Cezayir'de seçimlerin yapılması ve diğer adayların seçim kampanyası yapmasının önünde yasal engeller bulunmazken veya grev, sokak gösterisi, oturma eylemi gibi gösterilerde güvenlik güçlerinin şiddet yoluyla bastırma örnekleri daha nadir yaşanmasına rağmen gerçekte demokratik kuralların işleyişi ve özgür sivil toplumun yokluğu gibi sorunlar bulunmaktadır. Örneğin medyaya baskı yoluyla muhalifleri

¹¹² RND'nin lideri konumunda bulunan Uyahya'yı Cezayir siyasetinde önemli yapan tek özelliği askerlerin kurallarına sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Hakkında çıkan onlarca yolsuzluk skandalını da buna eklersek; Uyahya Cezayirlilerin gözünde sevilen bir sivil olmadığı söylenebilir.

sindirme, muhalif gazetecilere caydırıcı para cezaları verme, haberleri manipüle etme, her alanda muhaliflerin hapse atılması gibi sorunlar Cezayir’de münferit değil sıklıkla karşılaşılan ve sistemik olarak yaşanan olaylardır. Örneğin Buteflika’nın ikinci ve üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçildiği seçimlerin öncesinde Buteflika karşıtı hareketler ciddi polis engeli ile karşılaşırken birçok öğrenci, aktivist ve/ya partili de tutuklandı. Daha somut bir örnek olarak 2014’teki Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde tek bir gösteride 100 kadar öğrenci tutuklandı (Le Monde, 13 Mart 2014).

Seçimlere ilişkin birçok ihlalin yanı sıra 2004 ve 2009 seçimleri öncesinde muhalif adaylar doğrudan devlet baskısı ile karşı karşıya kaldığı gibi birçok muhalif gazeteci ya hapse atıldı ya da para cezası gibi yollarla yıldırılmaya çalışıldı (Ghamen-Yazbeck, 2018: 12). Bu durum otoriterlik simgesi olarak askerlerin siyasete müdahalesinden farksız bir görüntünün oluşmasına neden oldu. Önceki dönemlerde Cezayir Ordusu’nun üniformasını giyen askerler, jandarma veya polis birimleri muhalif seslere müdahale ederken şimdi Buteflika’nın göreve getirdiği Tartag’a bağlı çalışan polis birimleri aynı görevi yerine getiriyordu.

Benzer şekilde, Buteflika dönemi sivilleşme ve demokratikleşme ile birlikte anılmasına rağmen gerek iktidardaki partilerde gerekse muhalif partilerde siyasi kültür aynı kalmıştır. Siyasi partiler kitle partisi olmaktan uzak, siyasi liderlerin hiziplerine dönüşmüştür. Örneğin Sosyalist Güçler Cephesi partisi Cezayir’in en eski partilerinden olmasına rağmen lideri ve kurucusu Aid Ahmet yarım yüzyılı aşkın bir süredir, hayatının bir kısmını İsviçre’de sürgünde geçirmesine rağmen kesintisiz bir süre partinin lideri olarak kaldı. Muhalif partiler yeni vizyondan ya da yönetme biçiminden bahsetmek yerine rejimin değerlerini ve sınırlarını kabul etmekle meşgul olmaktadır ki bu da onları birbirlerinin benzerleri haline getirmektedir. Birçok parti lideri Cezayir halkının çıkarlarını tartışmaktan çok rejimin çıkarlarını tartışmayı veya savunmayı seçmektedir. Tüm bu süreci ve Cezayir demokrasinin son biçimini Cezayirli akademisyenler şu şekilde özetler: “Cezayir’de çok partili sistem ‘tek partilerden’ (single parties)” oluşmaktadır (Hamadouche ve Zoubir, 2009). Hamadouche ve Zoubir’in yerinde ifadelerinin kökeni önemli ölçüde siyasi kültürün kökleştiği Bin Bella ve Bumedyan dönemlerine ve hatta FLN içindeki güç ilişkilerine götürmek mümkündür. Tarihsel sosyolojinin kavramları ile ifade edecek olursak; Cezayir’de otoriterliği meşrulaştıran süreçler kendisinden sonraki

süreci üreterek ve onu besleyerek devam etmiş (Mahoney, 2000), değiştirilmesi zor bir siyasi kültür inşa etmiştir.

Burke'un ifade ettiği şekilde, Cezayir'de siyasi partiler “ulusal menfaatlerin müşterek çabalarla ilerletilmesi için, hepsinin üzerinde anlaştığı belli bir ilkede birleşen bir insanlar topluluğundan” (Burke, 1981: 317) ziyade rejimin isteklerine ve taleplerine yanıt veren, onun varlığını meşrulaştıran, seçimler, siyasi tartışmalar gibi kurumsal mekanizmayı işleten birer lobi görevi görmüşlerdir. Görevleri demokratik kurumları işletmekten, birçok kez krize giren siyasal sistem için bir reçete önermekten, sıklıkla eleştirdikleri liderlere karşı bir ittifak geliştirmekten ziyade, öncelikle demokrasi vitrinini dolu göstermek ve rejimin hayatta kalması için gerekli mekanizmaları işler hale getirmek olmuştur. Bu sınıflandırmanın dışında kalan ve gerçek anlamda muhalif partisi konumunda olan partilerin en önemli eksikliği ise rejimin sunduğunun dışında bir siyaset önerilerinin olmamasıdır. Dış politika, ekonomi, kamu siyaseti gibi alanlar bu partilerin neredeyse hiç söz söylemedikleri alanlar olurken kendilerini Arap-Müslüman, Berberi, seküler, İslamcı gibi kimlik tasavvurlarının arasına sıkıştırmışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak bu partiler Cezayirlilerin gözünde bir siyasi partiden çok kültürel bir dernek olarak kaldılar.

Meseleye daha somut bir örnek vermek gerekirse, 2001 yılında “Berberi Baharı” olarak bilinen ayaklanmalar sırasında çıkan olayların ardından bölgenin etkin ve etnik partileri RCD ve FFS Berberi gençlerine sadece Berberi kimliğinin ulusal manada daha görünür olması ve Berbericenin tanınması gibi talepleri dile getirmişlerdir. Ancak Berberi gençlerin sorunları, Berberi olmayan Cezayirli gençlerle ortak: İşsizlik ve kötü yaşam koşulları. Bölgenin iki güçlü partisi, RCD ve FFS, bu sorunları çözebilmek için bir siyasi strateji belirlemek yerine meseleyi kimlik ve etnik mesele zeminine sıkıştırmakta, “Kabiliye geleneği” olarak bilinen devlete/otoriteye karşı direnme alışkanlığını sosyal ve siyasi kazanca dönüştürme fırsatlarını ısrarla tepmişlerdir.

Cezayir demokrasisinin tüm bu sorunları dikkate alındığında 2014'teki seçimlerden Buteflika'nın açık ara farkla (%81,3 oy alarak) birinci çıkması şaşırtıcı görünmemektedir. Muhalif partiler cılız oldukları kadar kendi hizip tartışmalarına gömülü kalmışlardır. Cezayirlilerin onlardan beklediği şekilde birlikte hareket etmek yerine her bir parti kendi benzeri bir parti ile mücadele içindedir. Örneğin 2014 yılında yapılan seçimlerde muhalif

partiler uzun süren görüşmelere rağmen herhangi bir konuda uzlaşa sağlayamadıkları gibi seçimleri boykot etme kararı alarak rejim partilerinin de önünü açtılar. Tüm bu cılız muhalefet karşısında, Buteflika 1990'lı yıllarda yaşanan iç savaş ortamına ve 2010 Arap İsyanları'nın ardından Suriye ve Libya'nın karşılaştığı kaotik ortama referans vererek seçim kampanyasını "istikrar" sözlemi üzerine kurmuş kendisini ve hatta otoriterliğini istikrarın temsilcisi olarak sunmuştur (Özgür, 2015). Bu nedenle 2010'lu yılların Cezayir'ine geldiğimizde, siyasal alanın sadece sivil Cumhurbaşkanı veya rejimin sadık üyesi olan milletvekilleri ve parti üyeleri dışında muhalif çevreleri de dahil edecek şekilde çöktüğünü söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, demokratikleşme sorunu sadece iktidar ile sınırlı değil muhalif çevreleri de kapsamaktadır.

2017 yılında yapılan ve tüm bu tabloyu yansıtan bir araştırmaya göre, Cezayirlilerin en az güvendiği kurumların başında siyasi partiler geliyor (Arab Barometer, 2017). Benzer şekilde seçimlere katılımın %30'lar seviyesini aşamamış da Cezayirlilerin mevcut yapıya veya demokratik yöntemlere olan ilgilerini ve güvenlerini dramatik bir şekilde göstermektedir (Darbouche, 2011: 5). İktidar ya da muhalif siyasi alanın bu durumu ülkenin siyasi ya da toplumsal bir krizle karşılaştığında siyasi alandan önce askeri alanın krizi çözmek için harekete geçmesine neden oluyor. Bunun doğal bir sonucu olarak ordu, kriz sonrası geline yeni noktada söz sahibi olmaya devam ediyor. Daha yerinde bir ifadeyle, ordu devletin ve toplumun karşılaştığı kriz durumlarını fırsata çevirerek siyasi alana müdahale etmenin yolunu buluyor, bu da ona siyasi bir konum yüklüyor.

Tüm bu otoriterlik tartışmalarını sivil-asker ilişkilerine çektiğimizde de ise karşımızda iktidardaki iki dönemi boyunca orduyu geriletmeyi başaran bir Buteflika çıkmaktadır. Bu süre zarfında Buteflika'ya yardımcı olan sadece iyi bir denge oyunu yürütmüş olması değil aynı zamanda uluslararası yapının da Buteflika'nın denge oyununa yardımcı olmasıdır. İçeride demokratikleşme ya da liberalleşme adıyla sürdürülen ve dış politikanın ve ekonomik yapının da kolaylaştırıcı etkisi ile Buteflika kendi gücünü pekiştirebildi. Üretken bir ekonomiye sahip olmamasına, yapısal problemlerini aşamamasına rağmen (Hamouchene ve Rouabah, 2016), Buteflika döneminde kısa vadede önceki on yıllara kıyasla önemli oranda istihdam artışı sağlanırken Doğu-Batı yolu, havaalanları, metro ağı gibi mega projeler gibi kamu projeleri de ekonomiyi destekleyen unsurlar olarak öne çıktı (Martin, 2003).

Buna ek olarak Buteflika'nın yürüttüğü başarılı ve aktif dış politika sayesinde 1980'lerde ve 1990'larda biriken borç yükünün yeniden planlanması ile devletin ekonomik anlamda nefes alması sağlandı. Bunu yaparken demokratikleşme adı altında sadece askeri kadroyu geriletmedi aynı zamanda sivil alanda da kendisine muhalif seslerin çıkmasının önünü kesti. Örneğin 2014 yılında yapılan anayasa değişikliği hükümetin iddia ettiği gibi güçler ayrılığını garanti altına alma, meclisin ve yargının bağımsızlığını güçlendirme, medya üzerindeki baskıların kaldırılması, başbakana ve meclise daha fazla yetki verilmesi gibi düzenlemeleri içeriyordu (Marker ve Chikhi, 16 Mayıs 2014). Ancak ünlü bir Cezayir deyimini ifade ettiği gibi “Cezayir’de hiçbir şey görüldüğü gibi değildir”. Anayasa değişikliklerinin ötesinde gerçekte olan ise muhalif partilerin ya da muhalif görüşlerin bu haklardan yararlanamadığıdır (Mokhefi, 2014: 2).

Bu anlamda Buteflika'nın rejimi demokratikleştirdiğini söylemek yerine rejimin bir parçası haline geldiğini söylemek yerinde olacaktır. Başka bir deyişle Buteflika kaynakların yeniden dağıtımı konusunda merkezi konumda yer alan, gerçekte olmayan ancak görünürde demokratik olduğu yanılsaması sunan sistemin önemli aktörüydü ve bu gücü ile devlet içindeki hizipler arasında denge kurabiliyordu. Devletin ordunun elinden Buteflika klanına geçişini, Roberts alıntılanmaya değer cümleleri ile şu şekilde açıklar:

1970'lerde Bumedyan'ın Sosyalist Devrimi siyasetinin ateşli savunucularından bazı teknokratların 1980'lerin sonunda kapitalist ekonomik reform savaşının liderlerine dönüşmesi muhtemelen diğer sebepler kadar bu sebepten [teknokratların gücün yakınında veya merkezinde bulunma eğilimi] kaynaklanmaktadır. Sosyalizm veya kapitalizm, açıkçası, devletin inşa sürecinde güçlü grubun yoğun bir şekilde tasfiye edilmesini, [...] ve hepsinden önemlisi, teknokrasinin cahil *ex-maquisards*'dan [Cezayir siyasetinde sömürgeciliğe karşı mücadele verenlerden] ya da orduda yüksek komutadaki güç simsarlarına yıpratıcı bağımlılığından kurtulmalarını ve böylece nihayet, ortaya çıkan siyasi-ekonomik düzende ilim adamları olarak kutsallaştırılmalarını ve otorite kazanmalarını içerdiği müddetçe ikisi de iyidir (Roberts, 2002: 142).

Roberts'ın çalışmalarında sıklıkla üzerinde durduğu -ve yukarıdaki alıntıda belirtildiği durumu- sadece Buteflika dönemine özgü bir dönüşüm ya da devrim gibi görmekten

ziyade Cezayir siyasal sisteminin karakteristiği olarak görmek daha uygundur. Benzer denemeler -örneğin Bincided, Zerual (ve kısa süre görevde kalsa da Budaif)- döneminde de gerçekleşmiştir (Roberts, 2002: 162). Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi Bincided dönemi sadece liberalleşme politikaları, çok partili sisteme geçiş ile değil aynı zamanda söz konusu politikaların yönetici eliti yıkmak için araçsallaştırıldığı dönem olarak anmak daha kapsamlı bir değerlendirme olarak öne çıkmaktadır. Buteflika dönemini farklı ve istisnai yapan ise sadece devleti kuran yönetici elite karşı giriştiği mücadelesinin başarıyla sonuçlanması ve devlet erkini ele geçirebilmesi, başka bir deyişle Bincided'in yapamadığını yapabilmiş olmasıdır. Bu iki örnek aynı zamanda yapı ile aktör arasındaki ilişkinin hiçbir zaman tek yönlü olmayacağını da göstermektedir. Bincided yapıya teslim olmak zorunda kalırken Buteflika'nın politika becerileri yapıyı düzenleyici bir etkide bulunmuştur.

Bincided ile Buteflika dönemlerini benzer yapan ve Buteflika'nın bu benzerlikte başarılı bir örnek olarak öne çıkmasını sağlayan önemli bir başlık her iki liderin de liberalleşme reformlarıydı. İlgili başlıklar altında reformların içeriği detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi, söz konusu başlıklar sadece sistemi reform adı altında daha demokratik vaatlerle değiştirmeyi hedeflemiyor aynı zamanda -Bincided ve Buteflika- sistemin para kanallarını sosyalist-milliyetçi, popülist gelenekten gelenlerden uzaklaştırıyordu. Bin Bella döneminde temelleri atılan ve Bumedyan döneminde kurumsallaştırılan askerlerin koruyuculuğunu yaptığı sistemden farklı olarak Buteflika döneminde (ve tabii Bincided döneminde hedeflenen) liberal politikalar yoluyla Cezayir burjuvazisinin Fransa'ya yakın tarafı önemli oranda pay sahibiydi (bin Nun, 1988). Bincided döneminde bir devlet ideolojisi olarak sunulan sosyalizmin terk edilmesi ile birlikte Cezayir, üçüncü dünyacı, anti-empyralist rolünü kaybetmiş daha fazla Batı'ya yakınlaşmıştır. Bu durum siyasi bir gelişme olarak okunabileceği gibi, yukarıda değinilen faktörler dikkate alındığında, rejimin ekonomi politik dönüşümünü de gözler önüne sermektedir.

BÖLÜM 5: CEZAYİR SİYASAL SİSTEMİNE MİSİR'DAN BAKMAK: ASKERİ BÜROKRASİNİN İNŞASI VE ETKİLERİ

Birçok devlet gibi, Cezayirliler de kendi devletlerinin ve tarihlerinin eşsiz bir konuma sahip olduğunu iddia ederler. Bunun muhtemel iki sebebi bulunmaktadır. İlk olarak Cezayir, diğer birçok Ortadoğu ülkesi gibi sömürgecilik tecrübesine sahip olsa da hiçbirinde bu süreç Cezayir’de olduğu gibi 132 yıllık derin bir geçmiş barındırmamaktadır. Daha da ötesi Cezayir, sömürge statüsü dahi elde edememiş; Fransa’nın bir parçası olarak görülüp, sömürüldüğü dahi gizlenmiştir. İkinci olarak ise birçok Ortadoğu ülkesi bağımsızlık mücadelesi vermiş olmasına rağmen hiçbir Cezayir’de 1954-1962 yılları arasında yaşanan kadar uzun olmadığı gibi Cezayir örneği kadar uluslararası bir mesele haline de gelmemiştir.

Gerçekten de bu iki özellik Cezayir’i diğerlerinden farklı bir yere konumlandırmakta aynı zamanda yarım yüz yılı aşan siyasi tarihine damga vuran birçok olayı da derinden etkilemektedir. Ancak tüm bu farklılıklarına rağmen, söz konusu olan iktidar olma, yönetme, hükmetme olduğunda Cezayir ile benzer örneklerle rastlamak mümkündür. Bundan önceki dört bölümde kapsamlı bir şekilde gösterildiği gibi, Cezayir askeri elitleri tarafından kurulan Cezayir (ve Cezayir toplumu), hala -büyük oranda- aynı kurucu elitler tarafından yönetilmeye devam etmektedir. Cezayir’i ilgi çekici ve açıklanması zor bir örnek haline getiren ise her türlü siyasi, ekonomik, diplomatik ve yönetim krizine rağmen askeri elitinin ayakta kalmayı başarmasıdır. Askerlerin siyasetçiler, iş çevreleri, medya, dış bağlantıları ile geliştirdikleri sivil-asker koalisyonları, tüm bu aktörlerin rejim gibi hareket etmesini sağlamış ve rejimin sürekliliğinin önemli bir faktörü olmuştur. Bu açıdan Cezayir rejimini, cunta ya da sadece otoriter olarak nitelemek yerine askeri destekli otoriter rejim şeklinde tanımlamak daha yerinde olacaktır.

Ortadoğu’da ana hatlarıyla bu özelliklerle benzerlik gösteren veya bu tanımlamayı “hak eden” bir başka örnek ise Mısır’dır. Tıpkı Cezayir gibi Mısır’da da askeri elitler yönetimi ele geçirdikten sonra kışlasına dönmek yerine ülkeyi sosyo-politik, ekonomik, askeri ve bürokratik olmak üzere tüm kurumlarıyla kuşatan bir modernleşme projesi haline getirmekle kalmamış onlarca ekonomik, siyasi ve toplumsal krize rağmen devletin inşa sürecinde temelleri atılan ilişkiler ağı, hala (kısmi revizyonlarla) iktidarını sürdürmektedir. Bu benzer özellikleri nedeniyle iki devlet, sadece kurucu elitleri,

yöneticileri ve inşa süreçleri ile değil aynı zamanda tarihsel süreçleri, tehditler karşısında elitlerin davranış biçimleri ve toplumların deneyimleri bakımından da çok büyük oranda benzeşmişlerdir.

Örneğin Mısır'da, sosyalist politikalara sıkı sıkıya bağlı Nasır döneminin ardından, 1970'lerin başında Enver Sedat "açılım" politikası ile ekonomik anlamda özel sektörün ve yabancı sermayenin önünü açarken siyasi anlamda ise Mısır'ı çok partili tecrübeyle tanıştırmış oldu. Diğer yandan Cezayir'de ise çok partili süreç, "gerçek sosyalizmin inşası" adı altında devlet kapitalizmi ile geçen Bumedyan döneminin ardından ilk kez 1980'lerin başında Bincided döneminde başladı. Bu süreç, askeri darbeyi takip eden iç savaş ile yaklaşık on yıl kesintiye uğramış olsa da 1999'da Abdülaziz Buteflika'nın uzun dönemli liderliğinde kararlı bir şekilde devam eden devlet politikası haline geldi. Ancak liderlerinin sınırladığı biçimiyle liberal politikalar, daha fazla demokrasi talebi karşısında vaat olarak kaldı. Bunun yerine Cezayir'de Bincided ve Buteflika, Mısır'da ise Sedat ve Mübarek liberal politikalarını iktidarda kalabilmek için araçsallaştırıldı. Başka bir deyişle, her iki ülkede de liderler her türlü demokrasi vaadine rağmen "kendi demokrasilerini" kurmanın yollarını aradılar. Bu sürecin doğrudan sonucu ise her iki vakada da siyasi ve askeri çevreler arasındaki iktidar olma veya iktidarda kalma mücadelesinin canlı kalması ve devletin temel karakteristiği haline gelmesi olmuştur.

Her iki ülkede de ortaklaşan tüm bu tarihsel ve yapısal özelliklerin ışığında bölüm, Kuzey Afrika'nın bu iki büyük devletinde de rejimlerin günümüzde ayakta kalmasını siyasi yapının inşa süreçleri ile açıklanabileceğini savunur. Bu bağlamda tezin bu bölümü her iki ülke için de rejimlerin inşa sürecinde kurdukları yönetim araçları, geçiş dönemleri ve geçiş dönemi sonrası otoritenin yeniden inşa süreçlerini açıklamayı hedeflemektedir. Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak bölüm, Mısır'da ve Cezayir'de "sosyalist dönem" in inşası ile başlayacaktır. Bu kısımda bölümün temel ilgisi "sosyalist rejimlerin" (1) yönetim araçları ve biçimleri; (2) askere içeride ve dışarıda istisnai bir rol veren kurumların inşa süreçleri olacaktır. Burada bölüm, birçok krize ve meydan okumaya rağmen rejimlerin bugün dahi ayakta kalmasını sağlayacak kadar esnek ve uyumlu yapan özelliklerini araştıracaktır. İkinci olarak ise Mısır ve Cezayir'in liberal tecrübelerini karşılaştıracaktır. Bu bağlamda bölüm, Mısır'da Enver Sedat (1970) ve Hüsnü Mübarek

(1981); Cezayir’de ise Abdülaziz Buteflika (1999)¹¹³ dönemlerini inceleyecektir. Mısır’da Sedat, Cezayir’de ise Buteflika ile başlayan dönemlerin ortak özelliği siyasi, toplumsal ve ekonomik manada sıkışan rejimlerine “liberal” ve -rejimlerin sosyalist doğaları dikkate alındığında- radikal bir çıkış gösterebilmiş olmalarıdır. Öyle ki bu dönemde yapılan liberal açılımlar her iki ülkede de köklü dönüşümlere neden olmuş; ancak askeri kökenli otoriter rejimler varlığını koruyabilmiştir. Başka bir deyişle, sadece Mısır ve Cezayir orduları¹¹⁴ değil aynı zamanda sivil makamları işgal eden Sedat ve Mübarek başta olmak üzere, siyasi aktörler de iktidarda kalabilmek için yeni durumlara uyum sağlamıştır. Buradan hareketle bölüm, liberalleşmenin neden her iki ülkede de demokratikleşme getirmediğine odaklanacak ve her iki ülkede de iktidara gelen elitlerin kendi liberalleşmelerini üreterek, bunu demokratikleşme için değil, hakim elitlerin gücünü sınırlama ve kendisinin tepesinde yer aldığı yeni bir otoriterleşme hiyerarşisi kurmak için kullandığını gösterecektir.

Kısaca bölüm, birinci olarak liberal dönemde yeni sistemin nasıl inşa edildiğini; ikinci olarak ise otoriter sistemin sürekliliğini sağlayan askeri ve sivil elitler arasında uyumun nasıl gerçekleştiğini açıklayacaktır. Görüldüğü üzere, her iki örneği de özel kılan, askeri rejimlerin kurulduğu dönemden bu yana birçok ve farklı türden meydan okumalara maruz kalmalarına rağmen güçlü bir şekilde ayakta kalmayı başarmış olmalarıdır. Bu tespitin tezin bu bölümünü sürüklediği soru ise Mısır ve Cezayir’in askeri kökenli otoriter rejimlerinin ayakta kalmalarını sağlayacak kadar köklü, ancak olası meydan okumalar karşısında dönüşümünü mümkün kılacak kadar esnek yapanın ne olduğudur.

Tez bu soruya yanıt verirken, ülkelerin tecrübelerini, sisteme yönelik tehditleri ve dönüşümleri kronolojik olarak sıralamak yerine benzerliklerden yola çıkarak iki rejimi

¹¹³ Tarihsel olarak Cezayir’de liberal politikalara geçişi 1989’da Cumhurbaşkanı Binedid ile başlatmak mümkündür. Ancak bu dönemin tamamlanmamış olması, Binedid’in askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmış olması ve takip eden dönemde Cezayir’in yaklaşık on yıllık bir iç savaşa girmiş olması 1989 tarihini liberal dönem olarak ele almayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bölüm, askeri yapının kurduğu siyasi ve toplumsal düzende köklü değişiklikler yapan liberal politikalar dönemini Abdülaziz Buteflika ile başlatmayı tercih etmiştir.

¹¹⁴ Hatırlanacağı üzere, Cezayir’in incelendiği önceki bölümlerde bir aktör olarak Cezayir Ordusu ile kast edilenin sadece ALN, yani resmi Cezayir ordusu olmadığı, DRS gibi istihbarat birimlerinin ve güvenlik güçlerinin de iktidarı paylaşan askeri yönetici elitin bir parçası olduğu dile getirilmişti. Benzer bir durum Mısır özelinde de geçerlidir. Bu nedenle bölüm kapsamında Mısır ordusu veya askeri elitler/seçkinler ifadesi, sadece Mısır ordusu için değil Mısır güvenlik güçleri ve istihbarat birimi de dahil edilecek şekilde kullanılmıştır.

karşılaştıracaktır. Bundan önceki üç bölüm Cezayir örneğini kapsamlı bir şekilde analiz ettiğinden; bu karşılaştırmalı bölüm Mısır ağırlıklı olacak; Cezayir örneğine ise Mısır ile benzerlikleri ve farklılıkları hatırlatılarak değinilecektir. Söz konusu yöntemin temel hedefi ise her iki örnekte de öne çıkan ortak örüntüleri ortaya koymak ve tez boyunca savunulan kuramsal hipotezleri Cezayir dışında bir örneğe daha uygulayarak genellenebilir hipotezlere dönüştürmektir.

Bu bağlamda bölüm, dört alt kısım olarak planlanmıştır. Birinci olarak *siyaset* başlığı, askeri seçkinlerin toplumu ve devleti yönetmek için hangi araçları kullandığını incelerken liberal dönem sonrasında bu araçların liberal cumhurbaşkanlarına ne tür sorunlar ve fırsatlar yarattığına odaklanacaktır. Yeni rejimin modernleşme projesinin rehberi haline gelen *ideolojiye* odaklanacak ikinci başlık ise askeri rejimlerin din, eğitim ve tarih yazımı gibi araçlarla toplumla arasında nasıl bağ kurduğunu ve kendilerinin istisnai rolünü nasıl meşrulaştırdıklarına, başka bir deyişle otoriter yönelimlerinin nasıl toplumsal rıza ürettiğine odaklanacaktır. *Devlet* başlığını taşıyan üçüncü bölüm ise askeri darbe sonrasında askeri elitlerin devlet kurumlarını nasıl kontrol ettiğini, nasıl bir bürokratik ağ kurarak devleti baştan başa kendilerine yakın seçkin grup ile donattıklarını açıklarken liberalleşme sonrasında söz konusu bürokrasinin liberal politikalara nasıl sorun teşkil ettiğini ve liberal politikaların söz konusu bürokratik ağı nasıl dönüştürdüğünü açıklayacaktır. *Ekonomi* başlığında ise orduların devlet zenginliklerindeki paylaşımına nasıl ortak olduğunu ve ekonomik çıkar etrafında yürütülen mücadeleyi konu alacaktır.

5.1. Siyaset: Otoriterliğin Aracı Olarak Güçlü Cumhurbaşkanlığı ve Zayıf Meclis

Biçimi ve içeriği ne olursa olsun otoriter rejimler veya liderleriyle ilgili literatürün üstünde hemfikir olduğu kuşkusuz tüm gücü merkezde toplama eğilimleridir. Cezayir ve Mısır örnekleri de bu açıdan benzer yapıya sahiptir. Bu yapının temel özelliği ise sadece kurucu liderlere değil kendilerinden sonra gelen liderlere ya da hiziplere de yönetme ve denetleme rolünü kolaylaştıracak araçlar sağlamasıdır. Bu bakımdan her iki rejimin de inşa süreçleri kendilerinden sonraki on yıllara derinden etkileri olduğu için incelenmeye değerdir. Bu bağlamda Mısır ve Cezayir rejimleri merkezi devlet yapılanmasına sahiptir. En tepede güçlü cumhurbaşkanlığı yer alırken, zayıf meclise ve bürokrasiye elit yetiştiren, cumhurbaşkanının doğrudan denetleyebildiği ve yönetebildiği (tek) parti ise Cumhurbaşkanının yönetmesini ve denetlemesini kolaylaştıran araçlardır. Bu nedenle

Cezayir'in ve Mısır'ın da içinde yer aldığı yönetim sisteminin üç mekanizmadan oluştuğunu söylemek mümkündür: Güçlü cumhurbaşkanlığı, zayıf meclis ve tek parti.

Söz konusu üç mekanizma sayesinde kararların en tepeden alınması sağlanırken cumhurbaşkanı olan veya partide ve mecliste yer alan asker ve sivil elitler bürokrasinin de temel taşını oluşturarak devletin tüm yönetim ağını sarmasını kolaylaştırıyordu. Bu sistemde cumhurbaşkanının belirlediği meclis ve parti kadroları zayıf ve lidere sadık kalırken, tüm sistemi kontrol edebilen bu iki kurumun zayıflıkları iktidardaki elitleri rakip hiziplere karşı koruyordu. Tüm bu teorik tartışmayı Mısır ve Cezayir özelinde somutlaştırdığımızda ise aşağıdaki tablo (Tablo 5) karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kurucu, karizmatik, popüler elitlerin elinde (Bumedyan ve Nasır) devlet merkezi biçimini almıştır.

Tablo 5: Mısır ve Cezayir’de siyasi sistemin genel görünümü (Sosyalist Dönem)		
	Mısır	Cezayir
Geçiş	Askeri Darbe 1952	Askeri Darbe 1965
Devletin Karakteristiği	Pan-Arabizm Merkezi Devlet Tek Partili Sistem (NU ve ASU) Güçlü Lider (Cemal Abdülnasır)	Sosyalist İdeoloji Merkezi Devlet Tek Partili Sistem Güçlü Lider (Huri Bumedyan)
İktidar Araçları	Güçlendirilmiş Cumhurbaşkanlığı Devrimci Komuta Konseyi Zayıf Meclis	Güçlendirilmiş Cumhurbaşkanlığı Devrimci Konsey Zayıf Meclis ¹¹⁵

¹¹⁵ Bumedyan darbesini takip eden dönemde, ikinci bölümden de hatırlanacağı üzere, ulusal meclis lağvedilmişti. Meclisin yeniden açılması ise 1977 yılına rastlar. Ancak yeniden açıldığı haliyle dahi, cumhurbaşkanı ve Devrimci Konsey karşısındaki zayıf konumdaydı.

Bu merkezi yapının temel işlevi ise sadece ülkeyi yönetmek değil aynı zamanda devletin ve toplumun tüm faaliyetlerini denetlemektir. Bu nedenle her iki ülkede de askeri darbeleri takip eden dönemde zengin siyasi tartışmaların olduğu siyasi geçmiş yok sayılarak, Nasır ve Bumedyan dönemlerinde diğer partilerin yasaklanması bilinçli bir tercihtir (Boundal, 2003; Hassan, 2010). Her iki örnekte de tek parti, demokratik ülkelerdeki örneklerinden, başka bir deyişle siyasi parti formundan çok uzaktır. En temel özellikleri olan siyasi programdan ve kitlelere liderlik etme özelliklerinden yoksundurlar. Hem FLN'nin hem de Arap Sosyalist Birliği'nin (Arab Socialist Union - ASU)¹¹⁶ programları ülkenin ve iktidarın izleyeceği somut politikalara yer vermek yerine adil ekonomik düzen, eşitlikçi toplum, bağımsızlık gibi içi her türlü fikirlerle doldurulabilecek genel ve muğlak ifadelerle doludur (Hopwood, 1993: 87-88). Diğer yandan partinin ve üyelerinin kitlelerden daha çok elit grup ile aralarında bağları vardır. Bir siyasi partiden beklenenin aksine, sivil olduğu kadar askeri üyeleri de vardır. Bu da söz konusu elit partilerini askerle etkileşim halinde birer yapı formuna sokmakta partinin elitleri ile askerler arasında hiyerarşinin oluşmasına neden olmaktadır. Kitlelerle bağı olmayan parti elitlerinin en büyük özelliği ise lidere yani cumhurbaşkanına olan bağlılıklarıdır.

Gerçekten de hem FLN hem de ASU, tahmin edilenin aksine, siyasi tartışmaların yapıldığı birer siyasi platformdan ziyade güçlü liderlerin muhaliflerini ve rakip aktörleri/hizipleri ve hatta toplumsal grupları kontrol etmeyi kolaylaştıran bir mekanizmaydı. Üstelik bu mekanizmanın üyelerinin meclisi de oluşturduğu dikkate alındığında liderler için önemi daha da artmaktadır. Örneğin her iki örnekte de tek parti döneminde yapılan seçimler, seçmenlerin/vatandaşların alternatifler arasından yaptığı bir seçim değil liderin belirlediği ve parti üyelerinin yer aldığı bir listeyi onaylama işlevi görürdü. Böylelikle demokratik bir mekanizma olarak görülen meclis, seçmenler tarafından değil doğrudan kurucu elit tarafından, kurucu elitin toplumu ve devleti denetlemede işini kolaylaştırması için seçilirdi. Örneğin Nasır döneminde çıkartılan kanunla meclisin %50'sinin işçi ve köylüden oluşması gerekiyordu. Gerçekte ise meclis, hiçbir zaman köylü ya da işçilerden oluşmamış, Nasır için danışma meclisinden ya da onun kararlarını onaylayan bir yapıdan öteye geçememişti (Cleaveland, 2008: 354).

¹¹⁶ Nasır döneminde iki isimle tek partili sistem devam etmiştir. Nasır iktidara geldikten kısa bir süre sonra, 1956'da çıkartılan bir anayasa ile National Union (NU) Mısır'ın tek partisi olmuştur. Partinin adını Arap Sosyalist Birliği olması ise Nasır'ın ikinci dönemine denk gelen 1962'dir. Siyasi sistemde benzer işleve sahip olan her iki parti de Mısır'da tek partili sistemde devlet partileri olmuştur.

Böylesi bir seçim sonucu oluşan meclisin elbette en önemli özelliği devlete değil kurucu elitlere veya kendi hiziplerine bağlılık olmuştur. Bu nedenle söz konusu üçlü mekanizma sadece ülkeyi yönetmekle ya da iç ve dış politikayı belirlemekle kalmaz aynı zamanda bürokrasiyi de tayin ederek devleti yönetici elitin çıkarlarına hizmet eden, sadık üyelerden oluşan derin ve geniş bir ağa dönüştürür.

Mısır ve Cezayir örneklerinde böyle bir mekanizmanın kurulmasını kolaylaştıran ise güçlü ve ordudaki hizipler üzerinde etkili liderlerin olmasıdır. Bu açıdan hem Nasır hem de Bumedyan güçlerini sadece popülerliklerinden almaz aynı zamanda içinde birçok güç merkezini barındıran ordularını kendi etrafında toplayabilmiş olmalarından alırlar. Bu güç onları yeni devlete şekil vermek isteyen birçok eliti kendi çevrelerinde tutmalarını sağlarken, kendilerini de kendilerine bağlı elitlerin kontrol ettiği yürütme mekanizmasının tepesinde konumlandırmasını mümkün kılmıştır. Örneğin her iki örnekte de askeri darbelerin ardından kurulan ve devletin yürütme mekanizması olarak işlev gören konseyler -Mısır'da DDK (Devrimci Komuta Konseyi) Cezayir'de ise Devrim Konseyi- toprak reformu, sanayileşme, ordunun modernizasyonu gibi ekonomik kararlardan din, eğitim, aile gibi sosyal hemen her türlü uygulamaya yönelik kararların alındığı organlardı.

Öte yandan liderlerin bu gücü yasal olarak da güçlü bir şekilde güvence altına alınmış, başka bir deyişle Cumhurbaşkanlığı rejimin güvenliğinin merkezi haline gelmiştir. Örneğin Mısır'da gerek 1954 gerekse 1964 anayasaları Cumhurbaşkanlığına meclisi feshetmeden kanun hükmünde kararname çıkarmaya kadar birçok alanda geniş siyasi ayrıcalıklar tanıyordu (International Crises Group, 2012). Diğer yandan Cezayir için de benzer durum söz konusudur. Cezayir anayasasına göre, bakanları atama görevi devlet başkanının yani Cumhurbaşkanınınındır. Bu aynı zamanda mecliste çoğunluk olmanın herhangi bir siyasi parti için -ki FIS burada somut bir örnektir- devleti yönetmesine izin verilmeyeceği anlamına gelmektedir. Kararları alamayan, bakanları atayamayan ve görevden alamayan meclisin seçim yoluyla belirlenmesi de anlamsız bir hal almaktadır. Bu nedenle Cezayir'de de devlet başkanına verilen güç, yönetici elitin siyasal sistemin tüm iplerini elinde tutmasını sağlamıştır.

Her iki liderin mücadelesindeki tek araçları ordu içindeki etkinlikleri ve kitleler arasındaki popülerlikleri değildi. Nasır ve Bumedyan kendi varlıklarını güçlendiren ve

meşrulaştıran; rakiplerini marjinalize eden bir söylemi devlet dili haline getirerek sistematik bir şekilde dolaşıma soktular. Devletin iç ve dış güçler tarafından tehdit edildiği varsayımına dayanan bu söylem bu tehditler karşısında Mısırlılardan ve Cezayirli liderlerine sadık kalan, devletine itaat eden yurttaşlar olmalarını istiyordu (Hopwood, 2002: 136-140). Örneğin Mısır'da İsrail'in varlığı ve İngiliz sömürgeciliği, Cezayir'de Fransa'ya karşı verilen Bağımsızlık Mücadelesi orduya bu anlatıyı güçlendirmede “diğer”inin inşasını mümkün kılmıştır. Daha somut şekilde ifade edecek olursak, Mısır'da Sina'nın İsrail'den geri alınması, İngilizlerin ülkeyi terk etmek zorunda kalması, Cezayir'de ise Bağımsızlık Savaşı'nın silahlı mücadelesi ordunun anlatısında önemli bir yer kaplar ve siyasette meşruiyetinin zemini oluşturur. Buna göre söz konusu dış düşmanlar her an ülkeyi işgal etme fırsatı kollamaktadır ve bu nedenle güçlü ordunun veya liderin gücüne zarar verecek yaklaşımlar vatanın bütünlüğüne darbe vuracaktır. Bu söylem elbette, diğer popülist örneklerde olduğu gibi, demokratik olmayan uygulamaları da meşrulaştırmaya yarıyordu.¹¹⁷ Bu iddianın yeni şekillenen devlet üzerindeki en temel belirleyiciliği ise sadece devleti değil devlet içinde bir hizbin¹¹⁸ iktidarını da sağlamlaştırmış olmasıdır. Başka bir deyişle, Bumedyan ve Nasır tarafından uygulamaya konulan -demokratik olmayan- yöntemler sadece devletin dış güçlerden bağımsızlığını

¹¹⁷ Örneğin Cezayir'de ordunun aylık yayını olan el-Djeich bu milliyetçi anlatının ve ordunun rolünün nasıl yükseltildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Dergi 1963-1985 yılları arasında kamuoyuna Fransızca ve Arapça dağıtılırken Cezayir toplumunda önemli ölçüde doktrinizasyon görevi görmüştür (Stanton, 2011).

¹¹⁸ Önceki bölümlerde Cezayir örneğinde gösterildiği gibi, Mısır'da da subaylar aynı ideolojiye (sosyalizm) yaklaşmalarına rağmen elitler arası mücadele hiç durmadan devam etmiştir. Üstelik bu mücadele askeri darbe yapmak için birlikte yola çıkan liderler arasında başlamıştı. Mısır'da Nasır, Hür Subaylar'ın lideri ve ileride Cumhurbaşkanı olan Muhammed Necib ile darbe için ortak hareket etmesine rağmen ikilinin ilişkisi ideolojik yakınlıkları veya birlikte hareket etmeleri ile değil birbirlerine karşı mücadeleleri ile anılır. Üstelik iki lider arasındaki mücadele sadece iktidar için yapılan manevraları içermiyor aynı zamanda ciddi biçimde çatışma tehlikesini de barındırıyordu (Kandil, 2012: 32-38). Darbe sonrası süreçte 18 Temmuz 1953'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Necib'in İçişleri Bakanı olarak gerisinde kalmayı kabul eden Nasır, Necib'in popüler hale gelmeye başlaması ile başta Necib olmak üzere ordu içindeki rakiplerini tasfiye etti ve 29 Mart 1954'te cumhurbaşkanlığını ilan etti. Bu süreç ilerleyen yıllarda da devam etti. Nasır ile birlikte etkili komutanlardan biri olan ve askeri darbe sonrasında ordunun başına atanan Adülmelik Amr da Nasır'ın siyasi rakiplerinden biriydi. Ancak ikinci kez göreve gelen Nasır, bir süredir mücadele içinde olduğu Amr'ı görevden aldı. Bunu ise orduda Nasır'a muhalif olanları kapsayan “büyük tasfiye” süreci takip etti (Perlmutter, 1974: 184). Tüm bu sürecin sonunda hem siyasi alanda parti hem de askeri alanda ordu, Nasır'a sadık, tek ses çıkartan bir mekanizmaya dönüştü. Benzer süreç hatırlanacağı üzere bağımsızlık savaşından hemen sonra Bin Bella ile Bumedyan arasında başlamıştı. Bumedyan da Bin Bella'ya cumhurbaşkanlığını teslim etmiş kendisi Bin Bella'nın Savunma Bakanı olarak arka planda kalmayı tercih etmişti. Takip eden süreçte Bumedyan, Bin Bella'yı darbe ile devirmekle kalmadı; aynı zamanda orduda ve partide büyük bir tasfiyeye giderek, orduyu tümüyle kontrolü altına aldı.

sağlamasında değil aynı zamanda iktidardaki hizbin rakip hiziplere karşı mücadelesinde de işlevsel hale getirmişti.¹¹⁹

Bu durum Nasır ve Bumedyan’dan sonra da devam etmiş ve her yeni cumhurbaşkanı ordunun “kahramanca” rolünü överken bu anlatıyı her seferinde güçlendirmek durumunda kalmıştı. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni Nasır ve Bumedyan’dan sonra gelen liderlerin bizzat elit gruplar tarafından seçilmiş olmasıdır. Örneğin Cezayir’de Devrim Konseyi, Bumedyan’ın ölümünden sonra kimin yeni cumhurbaşkanı olacağına karar vermiştir. Benzer durum Mısır’da da yaşanmış ve DKK, Cumhurbaşkanlığı başta olmak üzere bürokrasinin kilit mevkilerine kimin geleceğine karar vermiştir. Bu aynı zamanda popüler liderlikleri ile elitler üzerinde güçlü konumları bulunan Nasır ve Bumedyan’dan sonra, yürütme mekanizmasının istikrar kazanmasını, otoriterliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Öyle ki bundan sonra liderler onu seçen yönetici elite bağlılığını kanıtlamak durumunda kaldıkları gibi kendilerine bağımsız karar alma imkanı sunacak yeni mücadele alanı açmaya çalışmışlardır.

Bu süreç ise elitler arası mücadelede yeni liderleri birbirini takip eden iki davranış biçimine sürüklemiştir: Rejime bağlılığını kanıtlamak ve onunla mücadele etmek. Gerçekten de her iki örnekte de cumhurbaşkanı olanlar öncelikle rejimin devamı için onunla barışık olmuşlardır. Ancak zaman içerisinde kendilerini devlet, ordu ve parti içinde güçlendirecek adımlar atmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin Mısır’da Nasır’dan sonra iktidara gelen Enver Sedat karşısında ilk olarak farklı hizip çekişmelerinin yaşandığı partinin (ASU) Yüksek İcra Kurulunu bulmuştur. Anayasal bir kurum olan kurul, Nasır’ın popülerliği karşısında çatlak sesin çıkmadığı bir kurum olmasına rağmen, bir anlamda devletin yürütme mekanizmasının da merkezi konumdaydı. Sedat Cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yıllarında (darbe ile birlikte devlet bürokrasisi haline gelen ve devletin karar alma mekanizmasını ve bürokrasinin kilit yürütme erkini kontrol eden) Hür Subayların lideri ve sözcüsü konumundaki (aynı zamanda Nasır’a da yakınlığı ile bilinen) Ali Sabri’yi kendisinin yardımcısı olarak atayarak parti içindeki güçlü kanadı, “sol grup”u, karşısına almak yerine onunla ittifak olmayı tercih etmiştir. Gücü Nasır’a yakınlığı kadar ASU içinde de güçlü bir çevrenin lideri olmasından kaynaklanan Parti

¹¹⁹ Bu kısım detaylı olarak “İdeoloji” başlığı altında tekrar değerlendirilecektir. Bu kısımda sadece söylemin bir iktidar aracı olarak nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından dile getirilmiş, nasıl araçsallaştırıldığı ise ilgili başlıkta detaylandırılacaktır.

içinde “sol grup” olarak bilinen çevrenin lideri konumundaki Ali Sabri tercihi Sedat’ın devlet içindeki gücünü artırırken aynı zamanda devlet yönetiminin de aynı siyasi çevrenin elinde kaldığı anlamına geliyordu. Elbette bu süreç Sedat’ın icra kurulunu Sabri’nin değil Sedat’ın güvenini kazanmış elitlerle dolana, Sedat’ın ifadesi ile “halkın iradesi” “güç odaklarının iradesine” baskın gelene kadar devam etmiştir (Gürgön, 2001: 83-84).¹²⁰

Takip eden süreçte Ali Sabri’nin tasfiye edilmesi, Sedat’ı elitler arası mücadelede “karşı konulamaz” bir lider haline getirdi. Gerçekten de Ali Sabri’nin tasfiye sürecini devlet içinde başka bir tasfiye süreci izledi ve kısa süre içinde Sedat’ın Batı yanlısı liberal Mısır’ını yöneten elit kadro tümüyle dönüşmüş oldu. Nasır’la birlikte “devrim”e katılan veya sonradan devlet bürokrasisine giren birçok Hür Subay üyesi, ordunun komuta kademesinin üst düzey yöneticileri görevlerinden uzaklaştırıldılar. Onların yerlerini ise Sedat’ın ekibi aldı. Hür Subayların tasfiyesi onları sadece siyasi alandan uzaklaştırmamış aynı zamanda Mısır ordusunda da yükselmelerinin önüne geçilmiştir.

Yeni kadronun ise iki temel karakteristiği öne çıkıyordu. Birinci olarak eski Nasırcı sosyalist kadronun aksine, tıpkı Sedat gibi, Batı yanlıydılar. İkinci olarak ise yukarıdan aşağı indikçe elitler daha fazla apolitik ve daha fazla teknokrat karaktere sahip oluyorlardı. Bu durum lider merkezli otoriter sistemin tesadüfi değil bilinçli bir sonucuydu ki bu şekilde lider ve onun en yakınındaki ekibi daha az güç mücadelesine girmek durumunda kalıyordu (Hinnebush, 1981: 444-445). Örneğin Sedat dış politika, seçim yasaları gibi önemli konularda meclise ve hatta bakanlarına daha az yetki verirken liderin (ve kendi çevresindeki dört¹²¹ ismin) otoritesini de korumayı tercih etmiştir. Sonuç olarak Sedat, tıpkı Nasır döneminde olduğu gibi, benzer elit mücadelesinden geçip tüm

¹²⁰ Raymond Hinnebush’a göre, devlet içindeki iki güç odağının çekişmesinin kalbinde sadece iktidar tutkusu değil aynı zamanda Mısır’ın geleceğine ilişkin ideolojik öngörüler de bulunmaktaydı. Hinnebush’un iddiasına göre, Sedat’ın liberalleşme ideallerinin aksine, kendisini Nasır’ın devamı ve gerçek varisi olarak gören Ali Sabri (ve onun fikirlerini savunan siyasi elitler) SSCB başta olmak üzere Doğu ülkelerine yakınlığın sürmesini ve İsrail ile ilişkilerin Nasır döneminde olduğu gibi devam etmesini; iç politikada ise devletin merkezi ve baskıcı karakterini korumasını savunuyordu (Hinnebush, 1981: 42). Sedat’ın iktidarının ilk yılları özellikle dış politikada ABD ile yakınlaşma, Libya, Suriye ve Mısır’ı kapsayan federasyon kurma gibi konularda Hinnebush’un iddiasını doğrulamaktadır. Söz konusu dış politika süreçlerinde Sedat, ASU’nun Yüksek İcra Kurulu’nu karşısında bulmuştu (Gürgön, 2001: 87).

¹²¹ Özellikle Ali Sabri’nin tasfiyesinden sonra, Enver Sedat yürütücü gücünü yeniden yapılandırdı. Bu gücün en tepesinde ise üçü aile bağları ile kendisine bağlı olmak dört isimden oluşuyordu. Dördüncü isim ise Sedat ile yakın ilişkisi bulunan hava kuvvetlerinde subayı ve ileride Cumhurbaşkanı olacak olan Hüsnü Mübarekti. En tepedeki Sedat ile birlikte beş kişilik elit grubu tüm siyasi kararların merkezinde yer alırken meclis ve hatta bakanlar güç hiyerarşisinin altında yer alıyordu (Hinnebush, 1981: 446-448).

gücü elinde toplayarak zayıf meclisi ve partiyi kontrol eden eski mekanizmanın yeni lideri oldu.

Mısır'ı Cezayir ile benzeştiren Sedat'ın iktidarı devralma sürecindeki önemli belirleyicilerden biri de her iki ülkede İslamcı geleneğin benzer bir rol oynaması olmuştur. Hatırlanacağı üzere, Cezayir'de hem Bincidedid hem de Buteflika ilk dönemlerinde -ve hatta ilk yıllarında- İslamcı siyasi çevreler ve İslamcı taban ile mümkün olduğu kadar yakın ilişki geliştirmişti. Bincidedid FIS'in seçim zaferinin ardından tırmanan siyasi kriz karşısında rejimin merkezindeki aktörlere karşı İslamcı liderlerle görüşmekten çekinmemiş, başka bir deyişle İslamcılar ile rejimin yönetici elitine karşı yaklaşarak hem siyasi hem de toplumsal manada destek aramıştır. Benzer süreç yıllar sonra sadece Buteflika döneminde değil Mısır'da da gerçekleşmiştir. Sedat başkan olmasına rağmen almak istediği kararların sol grup tarafından engellenmesinin ardından siyasi tutukluları serbest bırakan kararlarını Müslüman Kardeşler üyelerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu kararname ile daha önce “devrim düşmanı” olarak anılan Müslüman Kardeşler'e siyasi ve toplumsal manada alan açılmış oldu. Böylelikle Sedat, siyasi ve toplumsal manada rejimin yönetici elitlerinin tasfiyesi için İslamcılarla yakınlaşmıştır (Gürgön, 2001: 91).

Bu durum devlette elit çatışmalarını canlı tutmaya yaradığı gibi devletin dönüşümüne de öncülük etmiştir. Çünkü yeni Cumhurbaşkanları için rejimi geriletmenin, bağımsız karar alabilmenin ve kendi otoritesini kurmanın tek yolu onu reformdan geçirmektir. Bu açıdan hem Mısır hem de Cezayir örneği liberalleşme süreçleri benzer özellikleri taşırlar. Buna göre her iki örnekte de liberalleşme (1) yeni iktidara gelen cumhurbaşkanının hakim elitleri geriletmesinin yolu olarak görülmüş; bunun dolaylı bir sonucu olarak (2) liberalleşme ile ülkeler daha fazla demokrasi ile tanışmamış, yeni liderler liberalleşmeyi kendilerini devletin karar alma mekanizmasında güçlendirmek için araçsallaştırmışlardır. Tam da bu nedenle Mısır'da Enver Sedat, Cezayir'de ise Çadli Bincidedid ile başlayan liberal dönemde çok partili sisteme geçilmesi siyasal sistemi etkileyebilecek bir etkide bulunamamıştır. Yeni dönemde iktidar mekanizmasını, her iki ülke için de şu şekilde tanımlamak mümkündür: Güçlü cumhurbaşkanlığı, zayıf meclis, (rejim) partileri.

Tablo 6: Devletin (Yeniden) İnşası (Liberal Dönem)		
	Mısır	Cezayir
Geçiş	Ekonomik Kriz 1970	Siyasi Kriz 1979
Devletin Karakteristiği	Ekonomik ve Siyasi Liberalizm Çok Partili Dönem Enver Sedat, Hüsnü Mübarek	Ekonomik ve Siyasi Liberalizm Çok Partili Dönem Çadli Bincendid, Abdülaziz Buteflika
İktidar Araçları	Güçlendirilmiş Cumhurbaşkanlığı Zayıf Meclis Rejim Partileri	Güçlendirilmiş Cumhurbaşkanlığı Zayıf Meclis Rejim Partileri

Öncelikle Nasır sonrası dönemde Mısır’da Cumhurbaşkanına tanınan üstün yetkiler meşruiyetini 1971 Anayasasından alıyordu. Anayasaya göre, Cumhurbaşkanı en büyük yürütme gücüydü. Örneğin Cumhurbaşkanı bakanlar kuruluna başkanlık ederken hem başbakanı atama ve görevden alma yetkilerine sahipti hem de bakanların atanması konusunda son sözü söyleme hakkını elinde bulunduruyordu (Hassan, 2010: 322). Diğer yandan Mısır’da Cumhurbaşkanlığı makamının siyasi kültür açısından da tartışmasız konumu devam etti. Örneğin Enver Sedat 1974’te ilan ettiği Ekim Beyannamesi’nde “halkı vesayet altına alan tek partili sistemi reddettiğini” açıklayıp demokrasiyi savunurken 1981’de siyasi çıkmaz içine girdiği bir dönemde tüm muhalif liderleri tutuklamaktan geri kalmamış, devletin Nasır dönemindeki otoriter yapısını korumuştur (Hilal, 1986). Görüldüğü gibi, Sedat dönemindeki liberalleşme sürecine rağmen rejimin temel karakteristiklerinden biri korunmuş ve güçlü cumhurbaşkanlığı siyasi sistemi kontrol etmeye devam etmiştir. Tüm bu durumu Mısır’da Cumhurbaşkanına verilen geniş yetkileri en iyi bizzat Enver Sedat’ın sözleri anlatır:

Abdulnasır ve ben son firavunlarız. Nasır'ın herhangi bir yazılı kurala ihtiyacı var mı? Benim de yok. Bahsettiğiniz kurallar Muhammed, Ali, Ömer gibi bizim haleflerimiz olan sıradan insanlar için çıkarılmıştır. Ve elbette onların bu kurallara ihtiyacı olacak” (Bahaaadeen, 1987).

Her iki süreç birbiri ile kıyaslandığında tek önemli farkın parti sayısındaki çeşitlenme olduğu görülür. Ancak çok partili dönemde yeni kurulan siyasi partilerin FLN'den ve NDP'dan¹²² farklı olmaması siyasi manada çeşitlilikten bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. Rejimlerin inşa süreçlerindeki tek partiler ile benzer şekilde, liberal dönem ile birlikte rejim partileri haline gelen partilerin ortak özellikleri de çeşitliliklerine rağmen rejimin elitleri tarafından kontrol ediliyor olmalarıydılar. Gerçekten de söz konusu dönemlerden itibaren her iki ülke de dışarıdan demokratik görünümlü, siyasal parti çeşitliliğinin olduğu, özgür bir basına sahip, ifade özgürlüğünün olduğu bir ülke profili çiziyordu. Ancak gerçekte her iki vakada da meclis siyasal ideolojiler şemsiyesinde sol, sağ ve ülkelere özgü İslami partileri barındırmasına rağmen bu çeşitlilik siyasal farklılık anlamına gelmiyordu. Başka bir deyişle, rejim tek parti dönemine son vermişti ama birbirine benzer ve rejimle gerçek anlamda çatışmayan partiler üreterek meclisi de bu partilerle doldurmuştu. Örneğin Buteflika dönemlerinin neredeyse tamamında hükümet FLN, RND ve İslami MSP'nin koalisyonundan oluşuyordu. Bu partilerin ortak özelliği ise üst düzey kadrolarının ordu ve kurucu elitler ile yakın bağlara sahip olmasıdır (Szmolka, 2006: 52). Benzer durumu Mısır örneği için de söylemek mümkündür. Henüz Nasır döneminde, Nasır'ın çevresindeki birçok komutan çeşitli partiler kurarak görece merkezden uzak siyasi yapılanmalar oldukları görünümü vermek istediler. Ancak varlıklarının temel amacı, ülkenin çok partili sisteme uygun bir görüntü vermesini sağlamaktı (Beattie, 1988; Terterov, 1996).

Örneğin Sedat'ın demokratikleşmesi kendi belirlediği “sol”, “sağ” ve “merkez” olmak üzere üç eğilim ile sınırlıydı.¹²³ Söz konusu eğilimler seçimlere girebilirken, bu üç eğilimin dışındaki partiler, siyasi dernekler, grevler ve hatta hükümet karşıtı gösteriler

¹²² Parti 1978 yılında Enver Sedat tarafından kurulmuştur ve işlev açısından yukarıda değinildiği gibi, Başkan'ın partisi olarak Mısır siyasi sisteminde rakipsiz bir konuma sahipti.

¹²³ Bu dönemde Sedat en büyük muhalefeti Camp David anlaşması (1978) üstünden almıştır. Mısır siyasetinde anti-Camp David olarak bilinen ve anlaşmaya karşı çıkan birçok parti ve siyasi yapılanmalar yasaklandı (Sadki, 1994: 255).

yasaklandı (Makram-Ebeid, 1989).¹²⁴ Örneğin Sosyalist İşçi Partisi bizzat Sedat'ın kardeşi tarafından 1978'de kurulurken siyasi sistemdeki tek işlevi uysal muhalefet rolünü oynamaktı. Ancak parti kısa bir süre sonra Sedat'ın kontrolünden çıktı ve parti programı, partiyi gerçek muhalefet partisi çizgisine doğru itecek şekilde değişmesiyle partinin liderleri tutuklanırken kendisi de yasaklandı (Hassan, 2010: 321). Kısaca bu dönem büyük oranda, tezin üçüncü bölümünden de hatırlanacağı üzere, Cezayir'de Bincided dönemi ile benzerlik gösterir. Bincided Cezayir'de "Bumedyansızlaştırma" sürecini başlatarak hakim elit grubuna karşı mücadeleye girişmiş; Sedat ise Mısır'da "Nasırsızlaştırma" süreci ile çok partili ama kendisinin tepede yer aldığı yeni bir otoriter bürokrasi inşa etmeye çalışmıştır.

Öte yandan Mısır'da 1976'da siyasi parti yasaklarının kaldırılması neticesinde çok partili sisteme geçişle beraber yeni partilerin kurulması için istenen ve son derece muğlak şartlar karar verme ölçütlerinin aslında hukuki olmaktan çok siyasi olduğunu göstermektedir. Örneğin Mısır'da yeni kurulacak partiler ideolojik ve siyasi yönelim olarak hali hazırda var olan partilerle benzerlik taşımaması gerektiği gibi muğlak ölçütler, vitrin değişikliğine rağmen sistemin ipleri sıkı sıkıya tutmaya devam ettiğini de göstermektedir. Benzer şekilde Sedat döneminde muhalif gösterilerin arttığı bir dönemde yeni parti kurulması şartlarından biri olarak mecliste en az 20 sandalyeye sahip olma gibi bir kriterin belirlenmesi doğrudan muhaliflerin sisteme dahil olmasını engellemeye yönelik siyasi bir karardır (Hopwood, 1993: 114).

Benzer durum Mübarek dönemi için de geçerlidir. Sedat'ın öldürülmesinin ardından 1981'de iktidara gelen Mübarek öncelikle siyasi tutukluları serbest bıraktı. Kısa sürede Mübarek yönetimi, demokrasi, çok seslilik, siyasi çeşitlilik, güçler ayrılığı gibi demokratik bir ülkeyi idealize eden söylemleri etrafında demokratik bir görünüm kazanmaya başladı. Ancak takip eden dönemde siyasi parti çeşitliliğinin artmasına ve hatta meclise giren parti sayısının artmasına rağmen yasalar hala tek parti dönemindeki gibi hakim parti (NDP) gücünü korumaya devam etmiştir (Hassan, 2010: 323).

¹²⁴ Sedat dönemi ile kısmen benzer dönemde Cezayir'de, tezin ikinci bölümünden de hatırlanacağı üzere, Bincided çok partili hayata geçiş denemesi yapmıştı. Bincided'in uygulamaları da tıpkı Sedat'ınki gibi yeni ve kendisine bağlı bir bürokrasi oluşturma ve iktidardaki bürokrasinin direnmesi ile benzerlik göstermektedir.

Örneğin Sedat döneminde getirilen parti kurmak için en az 20 milletvekili ile temsil edilme şartı anti-demokratik bir uygulama olduğu gerekçesi ile kaldırılmış ancak bunun yerine seçimlere katılma şartı olarak en az %8 temsil şartı getirilmiştir (Auda, 1991). Bunun da ötesinde yasalar parti kurmayı veya aday olmayı muhalif partiler için zorlaştırmadığı durumlarda dahi rejim destekli adayların yazılı ve görsel basında yer alması neredeyse imkansızlaşmıştır (Lesch, 1989: 93). Örneğin 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine birçok bağımsız adayın katılmasının önüne geçilirken önceki Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın yeğeni Talat Sedat'ın seçimlere katılması engellenmiş, Müslüman Kardeşler yasaklanmıştır (Hassan, 2010: 326). Görüldüğü üzere, Mübarek'in ilk döneminde, Cezayir'de Bincided ve Buteflika, Mısır'da ise Sedat dönemi ile benzer şekilde önce (kısmen) demokratik uygulamalar görülmüş ancak bunları demokratik olmayan, Mübarek'in devletin tepesinde güçlü kalmasının önünü açan uygulamalar takip etmiştir. Böylelikle Mübarek, "kendi demokrasisini" inşa ederken bürokrasinin tepesinde kendi varlığını güçlendirmeyi de ihmal etmemiştir.

Her iki ülkede de liberal dönemlerin değiştirmedığı bir başka gerçek ise sosyalist dönemin tek partileri FLN ve NDP'nin hala rejimin önde gelen partileri¹²⁵ olarak kalmalarıdır. Devlet tarafından desteklenmişler, seçimler sırasında devasa bir devlet ve basın kaynağına sahip olmuşlar, seçim yasaları lehlerine işleyecek şekilde düzenlenmiş, rakiplerine sansür uygulanmış ve en önemlisi devlet bürokrasisine geçişin kapısı olmayı sürdürmüşlerdir (Hiro, 1992; Moench, 1987; Wickham, 1994: 508). Bu durumu 1990'lı yıllarda (Cezayir) Savunma Bakanlığı yapan ve aynı zamanda muvazzaf kurmay olan Nezzar ordunun rolü ve seçimler üzerine yaptığı bir konuşmasında özetler. Nezzar mecliste tek bir partinin hakim olmamasını dilediklerini dile getirirken; bu durumu da "adil ılımlılık" biçiminde isimlendirir (aktaran Mortimer, 1996). Nezzar'ın bu değerlendirmesi aslında ordunun parçalı ve güçlü olmayan, siyasi sisteme etki edemeyen

¹²⁵ Tek parti döneminin doğası itibarıyla tek partiler, Mısır'da NDP Cezayir'de ise FLN, devlet partileriydi ve doğrudan devleti yönetiyorlardı. Çok partili dönemden itibaren ise Mısır'da rejimin otoriter yapısını, ordunun konumunu ve işlevini, subayların ekonomik çıkarlarını sorgulamayan partiler söz konusu tek partilerin faydalandığı ayrıcalıklardan faydalandılar. Cezayir'de buna örnek olarak seküler RND ve İslamcı MSP örnek olarak gösterilebilir. Mısır'da ise NDP çok partili sistemde öne çıkıyordu. Biri sağda diğer solda olmak üzere ona iki parti eşlik ediyordu. Her iki partinin de ortak özelliği rejim partileri olarak bilinmeleri ve kitlesel tabandan yoksun olmalarıdır (Wickham, 2002: 64). Kitlesel desteği olan iki önemli güç, Müslüman Kardeşler ve Nasır taraftarları ise seçim yasasında yapılan oynamalarla seçimlere katılmaları engellendi (Lenze, 2016: 65).

başka bir deyişle askeri kurmaylar başta olmak üzere yönetici elite sorun çıkarmayan, siyasi manada zayıf bir meclisi tercih ettiğini de göstermektedir.

Yasal değişikliklere rağmen her iki örnekte de aynı kalan bir başka mekanizma ise Cumhurbaşkanlığı olmuştur. Her iki ülke de yönetici elit, Nasır ve Bumedyan gibi karizmatik liderlerden sonra iktidarı elde tutmak için Cumhurbaşkanlığı makamını tüm siyasi alana müdahale edecek şekilde dizayn etmiş; Cumhurbaşkanlığını da ulaşılması zor bir makam haline getirmişlerdir. Örneğin Mısır'da bir partinin Cumhurbaşkanlığına aday gösterebilmesi için en az beş yıl önce kurulmuş olması, Halk Meclisi'nde ve Şura Meclisi'nde en az % 5 sandalyeye sahip olmaları gerekiyordu. Bir adayın bağımsız oy alması da yerel meclislerden Halk Meclisi Şura Meclisi'ne kadar çeşitli konseylerden imza toplaması gerekiyordu (Cook, 2007: 72-73).

Tüm bu meclislerde rejim partilerinin hakim olması gerekli imza sayısına ulaşmanın ne kadar zor olduğunu gösteriyor. Bu uygulamalar bir arada değerlendirildiğinde, aslında Cumhurbaşkanını seçen yasaların hali hazırdaki Cumhurbaşkanının yeniden seçilmesine imkan verecek şekilde dizayn edildiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle ordu, doğrudan yönetimde olmak yerine geniş siyasi ayrıcalıklar tanıdığı Cumhurbaşkanlığına rejimin temel taşlarına dokunmayacak birini aday gösterir. Geniş yetkilerle donatılmış cumhurbaşkanı yasamanın da yürütmenin de başında olduğu gibi anayasa cumhurbaşkanına gerekli gördüğü taktirde ("ulusal birliğe tehdit" gördüğünde) "ulusal güvenliği sağlamak için" sivillerin ve siyasilerin haklarını sınırlandıran ya da kaldıran olağanüstü kararlar alma yetkisi verir. Böylelikle cumhurbaşkanı yasal manada silahlandırılmış bir şekilde rejimin temel taşlarını kontrol etmeye devam eder (Lesch, 1989: 90). Öte yandan tüm yasal düzenlemelere rağmen, ordu komutası Cumhurbaşkanlığı makamını sadece asker kökenlilere bırakmıştır. Her iki ülkedeki sadece birer istisna vardı. Mısır'da Hüsnü Mübarek, Cezayir'de ise Abdülaziz Buteflika sadece sivil başkanlar olmamışlar aynı zamanda rejimin kurucu elitlerinin cumhurbaşkanlıklarını istemedikleri liderler olmuşlardır.

Bu bakımdan her iki ülkenin de benzer demokratikleşme süreçlerinden geçtiğini ancak tek parti döneminin sona ermesinin ardından askerlerin önemli bir paydaşı olduğu kurucu elitlerin sistemi kontrol etmeye devam ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Her iki ülkede de hileli seçim sistemi, sınırlayıcı seçim yasaları, bürokrasinin rejim partileri lehine

çalışması, sivil toplumun bastırılması, basın üzerindeki kontrol ve sansür, yönetici elitlerin çıkarlarını tehdit etmeyen ve ordunun pozisyonunu sorgulamayan partileri iktidara taşımıştır.

5.2. İdeoloji: Toplumsal Rızanın Üretimi

Mısır ve Cezayir rejimlerinin birçok benzerliği arasında kuşkusuz en açık benzerlik her ikisinde de askeri elitlerin sadece askeri darbe yapıp ekonomik ve siyasi alanı elde tutma arzusu değil; toplumlarını ve kültürlerini de yeniden inşa etme çabasıdır. Bu çaba Mısır ve Cezayir’e, dünyanın birçok yerinde bir dönem Batı’nın sömürgesi olmuş birçok ülkesinde olduğu gibi, bir modernleşme veya modernleştirme sürecine işaret etmektedir. Bu açıdan Nasır ve Bumedyan (ve Bin Bella) gibi kendilerini “sosyalist” olarak tanımlayan liderlerin ülkeleri için seçtiği yol da sosyalist tarzı modernleşme olmuştur. Söz konusu model Yugoslavya, Rusya, Küba vb. birçok ülkede farklı anlamları içerse de Mısır ve Cezayir bu yönüyle birbirlerine yakından benzemektedir.

Mısır ve Cezayir’de yönetimi ele geçiren subayların sosyalist ideolojisi sadece devlete veya bürokrasiye rengini vermemiş aynı ideoloji ile toplum modernleştirilmeye çalışılmış, toplumsal ve kültürel alan tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Ulus inşası olarak da görebileceğimiz bu süreç, Mısır ve Cezayir’in geleneksel toplumlarını yeniden kurarken aynı zamanda sosyalist dünyayla ve sosyalist devleti ile bağına da kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle önceki başlıkta bahsi yapılan yasama ve yürütme mekanizmaları rejimin tüm bürokrasi ve siyaset üstündeki gücünü sarsılmaz hale getirirken toplumun ve kültürel alanın yeniden inşası ise rejimin sarsılmaz gücünü sorgulanamaz hale getiren bir siyasi kültürü inşa etmiştir.

Gerçekten de Nasır ve Bumedyan dönemlerini bir askeri darbe ile iktidara gelen birer *cunta* hükümetleri olarak görmenin ötesine taşıyan da tam olarak toplumu yeniden dizayn etme girişimidir. Bunun ise doğrudan iki amacı vardır. Birinci olarak her iki lider de sosyalist ve geleneksel değerleri “Arap Sosyalizmi” adını verdikleri bir ideoloji etrafında toplamıştı ve sadece yeni kurdukları devleti değil aynı zamanda yönetecekleri, kendilerinden sonraya bırakacakları toplumu da bu değerleri taşıyan birer yapı olarak düşünmek istiyorlardı. Başka bir deyişle, hem Mısır’ın hem de Cezayir’in yerli elitleri, uzun süreli sömürge döneminden sonra kendi “ulus” projelerini geliştirmeye giriştiler. İkinci önemli amacı ise -her ne kadar kitlelerin gözünde popüler olsalar da- her iki lider

de askeri darbe ile iktidara gelmişlerdi ve mesleki kariyerleri ve eğitim geçmişlerinden dolayı birer asker gibi düşünüyorlardı. Üstelik elit çatışmalarının yoğun yaşandığı bir dönemi geride bırakarak iktidar olabilmışlerdi. Bu nedenle rakiplerine muhalefet yapabilecek bir alan bırakmak istemiyorlardı. Bu yüzden ulus inşasının önemli bir hedefi de rejimin sürekliliğini sağlamak ve demokratik olmayan uygulamaları dahi ideolojik olarak kabul edilebilir hale getirmektir. Buradan hareketle Mısır'da ve Cezayir'de askeri darbelerin ardından girilen toplumsal inşa sadece bireyleri ortak değerler, ortak tarih, ortak düşman etrafında bir araya getirmez aynı zamanda, rejimin sürekliliğini sağlayan bir toplumsal rıza üretir; kendi varlığını meşrulaştırırken muhalif hareketlerin ve elitlerin varlığı düşmanlaştırılır. Bu nedenle toplumun yeniden inşasıyla iktidar, kendi gücünü pekiştiren bir kontrol mekanizması üretir. Başka bir deyişle iktidar kolluk güçleriyle fiziksel vatani kontrol ederken tarihsel anlatı (Ersanlı, 2013), eğitim (Lacoste, 1998), kültürel ve siyasal söylem (Foucault, 2013; Lefebvre, 2014; Laclau ve Mouffe, 2008) yoluyla da zihinlerde kazınan vatani veya vatandaş kontrol ettiği kadar kendi varlığını ve eylemlerini de pekiştirir.

Tüm bu teorik ifadeleri Mısır ve Cezayir özelinde somutlaştırdığımızda; söz konusu ülkelerde ortak kimliğin inşasında ve yönetici elitin varlığını meşrulaştırmasında eğitimin de dinin de önemli bir araç haline getirildiğini söylemek mümkündür. Eğitim rejimlerin kendi ideolojilerini meşrulaştırdıkları ve sonraki nesillere aktardıkları, lider kültü yarattıkları bir kurum olarak öne çıkarken dini alan ise toplumun geleneksel dokuları ile rejimin ideolojik örüntüleri arasında bağ kuracak şekilde yeniden tanımlanır. Cezayir'e kıyasla bu iki kurumun varlığı ve işlevselliği Mısır'daki rejim için daha hayattır. Bunun en önemli sebebi, Cezayir'deki elitlerin meşruiyet ürettikleri alanın çok büyük oranda tarihten geliyor olmasıdır. Yaklaşık on yıla yayılan ve uluslararasılaşan kanlı Bağımsızlık Mücadelesi, rejimin tüm bu tarihi hikayeyi efsaneleştirmesine ve yönetici eliti yüceltmesi için gerekli aracı sağlamıştır. Örneğin Bin Bella'nın uzun bir süre boyunca Fransız hapisanelerinde kalması onu kitleler nezdinde popüler hale getiren "mücadeleci" geçmişi olmuştur. Diğer yandan Cezayirli elitlerin en önemli sorunu FLN'nin, Cezayir toplumu için son derece yabancı olan sol sosyalist fikirlerle dolup taşmasıdır. FLN'nin bu ideolojik yapısı ile "sosyalist elitlerinin", geleneksel Cezayir toplumu ile bağ kurmasını zorlaştırmıştır. Diğer yandan Mısır'ın da dahil olduğu rejimlerde askeri darbe ile iktidara gelen seçkinler, eğer darbenin ardından hükümeti sivillere teslim edip

kışlasına çekilmeyecekse, toplumla bağ kuracak, varlıklarını meşru bir zemine oturtacak yeni fikirlere ve araçlara ihtiyaçları vardı.

Gerçekten de Mısır'da Hür Subaylar 1952'de darbe yaptıklarında, 1965'te darbe yapan ve kurtuluş savaşında popülerlik kazanan Bumedyan ve arkadaşlarının aksine, Mısır toplumunda çok fazla tanınmıyorlardı (Gordon, 1992: 39). Sadki'ye göre (1994: 251) ise tanınmamalarına rağmen, söz konusu elitlerin Mısır'da, uzun dönemli sömürge döneminden sonra iktidar olan ilk yerli seçkinler olması yasa koyma, güç kullanma gibi sadece iktidarlara tanınan siyasi meşruiyeti sağlamada etkili olmuştur. Bu nedenle hem Mısır'da hem Cezayir'de elitlerin en büyük ihtiyacı toplumla bağ kurabilecekleri, toplumun kabul edebileceği bir ideoloji ve bu ideolojiyi topluma benimseten araçlardı.

Bu açıdan her iki örneği de ortaklaştıran yönetici elitin kullandığı yöntemdir. Hem Cezayir'de hem de Mısır'da askeri elitler tarih yazımı yoluyla sadece kendi iktidatlarını güçlendirmediler aynı zamanda ideolojik örüntüyü içinde barındıran milliyetçi ve militarist bir kültürün oluşmasına da önyak oldular. Başka bir deyişle, tarihsel söylem geçmişin temsiliyle “günün sosyal gerçekliğini” inşa etti (McDougall, 2006: 4). Bu sosyal gerçeklik her iki ülkede de milliyetçi anlatı üzerinden bir otoritenin varlığını meşrulaştırmakla kalmaz aynı zamanda bu otoriteyi sosyal bir otoriteye dönüştürerek kültürel alanı da yeniden tanımlar (Said, 2012: 30-31). Böylelikle neyin veya kimin “iyi”; neyin veya kimin “kötü” olduğunu söyleyen otorite adına konuşanlar sadece otorite adına değil tüm Cezayir ve Mısır ulusları adına konuşur. Daha da ötesi Mısır ve Cezayir uluslarını, onun vatandaşlarını inşa eder. Bu yönüyle Mısır ve Cezayir rejimleri için tarih yazımının toplumu disipline etmede, toplumsal rıza üretmede, egemen bir kültür inşa etmede önemli bir rolü vardır.

Arap sosyalizmi fikrinden de anlaşılacağı üzere her iki rejimde de özünde beynelmilel karaktere sahip sosyalist ideoloji dahi milliyetçi bir özellik kazanır ve hem Mısır'da hem de Cezayir'de yönetici elitler kendi varlıklarının meşruiyetini bu milliyetçi anlatı üzerinden gerçekleştirirler. Bu anlatı aynı zamanda rakip siyasi ve toplumsal aktörlerin dışlanması ve varlıklarının sorunsallaştırılması işlevini de görür. Böylece iç ve dış düşmanlar üretmek orduyu da bu düşmanlar karşısında ulusun ve devletin yegane kahramanları olarak sunar ki bu da ordunun ve ordu mensubu subayların meşruiyet kaynağını oluşturur. Bu anlatıyı güçlendiren “düşman” başka bir ifade ile rejimin

“ötekisi” her iki ülke için de benzerdir. Dış düşman temsili, her iki rejimde de Batıya daha özeldir ise Mısır’da İngilizler Cezayir’de ise Fransızlardır. İki rejimin asıl benzeştiği nokta ise iç düşman temsildir. Hem Mısır’da hem de Cezayir’de biri İslami olmak üzere iki iç düşman temsili bulunmaktadır. Mısır’da rakip askeri hizbin yanı sıra Müslüman Kardeşler rejimin hem iç düşmanı hem de siyasi rakibi Cezayir’de ise benzer şekilde hem (daha önce FLN içinde yer almış ancak bağımsızlıktan sonra sosyalist programa karşı çıkmış) İslamcılar ve rakip askeri hizipler rejimin ötekisi olmuşlardır. İç düşmanların varlığı rejimlerin dilini de etkilemiş ve geleneksel toplumlarını İslami rakiplerine bırakmamak için ve askeri eliten sol ideolojiye yakınlıklarına rağmen İslami bir dil benimsenmeye özen gösterilmiştir. Diğer yandan bu dilin dolaşıma sokulmasını kolaylaştıran siyasi olaylar da yaşanmıştır.

Örneğin Cezayir’de 1992’de İslamcı parti FIS’in meclis seçimlerini kazanmasının, Mısır’da ise 2013’te Müslüman Kardeşler’in aday cumhurbaşkanı Mursi’nin devrilmesinin ardından, inşa süreçlerinde yoğun olarak kullanılan benzer bir dil yeniden dolaşıma sokulmuştur (Miş ve Telci, 2013). Her ne kadar Müslüman Kardeşler, benzerlik kurulan FIS’in radikalleşen bir bölümü gibi silahlı yöntemleri tercih etmese de her iki ülkede de İslamcı muhalefet Mısır ve Cezayir toplumlarının istikrarının ve gelişmesinin önündeki engel biçiminde konumlandırılarak düşmanlaştırılmıştır. İronik olan ise her iki ülkede de İslamcı hareketi demokrasi karşıtı olarak konumlandıranların askeri darbe ile gelen askeri seçkinler olmasıdır. Diğer yandan söz konusu siyasi ve tarihsel söylem bir dil olmanın çok ötesine geçmiş ve rejimler siyasi olarak da birbirlerine İslamcı muhaliflerine karşı siyasi destek sunmaktan geri kalmamışlardır. Örneğin Mısır’da Mursi’ye karşı yapılan askeri (2013) darbenin ardından AfB Mısır’ı birliğin aktivitelerinden men ederken Buteflika liderliğindeki Cezayir ise Sisi’nin Cumhurbaşkanlığını ilan etmesinin ardından Mısır’ın birliğe yeniden entegrasyonu için liderlik eden ülkelerden biri olmuştur (Zoubir, 2015: 62-63). Bu açıdan her iki ülkenin yönetici seçkinlerinin “ortak İslami düşmanlarına” karşı da “dayanışma” içinde olduğunu söylemek mümkündür.

İki örneği bu açıdan daha çarpıcı yapan ise her iki ordunun da kendi içinde yaşadığı hizipleşmelerdir. Hem Nasır hem Bumedyan kendi hizipsel rekabeti sonucunda “iç düşmanlarını” tasfiye edip parti içini ve devleti rakipsiz bir alan haline getirmişlerdir. Cezayir’de Bumedyan ile mücadele eden bağımsızlık savaşı kahramanları kendilerini

“düşman” ilan edilmiş bir şekilde bulurken; Mısır’da ise ordunun modern bir görünüm kazanmasına önemli bir rolü olan ve bu yüzden Nasır’ın en önemli rakibi olarak görülen Amr, Altı Gün Savaş’ındaki hezimetten sonra düşmanlaştırılmıştır. Her iki ülkede de liderlerin başlattığı tasfiye süreci, daha önce rejimin kahraman olarak tanımladığı ve devrimin önemli bir parçası olan -Mısır’da Abdülkerim Amr, Cezayir’de Bin Bella gibi- önemli kişilikler yeni tarih anlatısında devrime ihanet eden simgeler olarak, rejimin sosyal inşasında yer bulmuşlardır.

Tablo 7: Rejimin İdeoloji Temsilleri		
	Mısır	Cezayir
İdeoloji	Arap Sosyalizmi	Arap Sosyalizmi
Biz	Arap - Mısır	Arap - Cezayir
Dış Düşman	Batı - İngiltere	Batı - Fransa
İç Düşman	Rakip Askeri Hizipler Müslüman Kardeşler	Rakip Askeri Hizipler FLN’nin dindar kanadı FIS

Mısır ve Cezayir örneklerinin en önemli benzerliklerinden biri de İslam’ı devlet dini olarak tanımlamalarıdır. Genel anlamda din, daha özel anlamda İslam, her iki rejimde de toplumla bağ kurmanın temel bileşenydi. Her iki ülkede de siyasi ve ideolojik manada işlevselleştirdikleri din, elitlerin titizlikle üzerinde durduğu bir alan haline gelmiştir. Dini temel bağ tanımlamamıza olanak sağlayan ise her iki rejimde de ortak iki unsurdur. Birinci olarak her iki rejimin de siyasi arenada boy gösteren, örgütlü İslamcı muhalifleri vardı. İslamcı muhalefetin varlığı rejimlere, dini siyasi rakiplerine bırakılmayacak önemli bir araç haline getiriyordu. Başka bir deyişle söz konusu rejimler için din, İslamcılarla siyasi rekabeti zorlaştıracak, bu nedenle de kontrol edilmesi gereken siyasi bir alandı. Bu alanı devlet, kendisine uygun bir şekilde tanımlayacak, “doğru dinin” kendisinininkini olduğunu anlatacaktı.

İkinci önemli unsur ise hem Bumedyan liderliğindeki Cezayir'in kurucu elitinin hem de Nasır liderliğindeki Mısırlı subayların sosyalist ve seküler kimliklerinden geliyordu. Örneğin Nasır ve yakın arkadaşları seküler kimliklerine rağmen, yeni Mısır anayasasında “devletin dini İslam'dır” ifadesini eklerken iktidardaki ilk aylarında Mısır'ın en eski ve en saygın düşünce kuruluşlarından biri olan el-Ezher'i ziyaret etme gereği hissetmiş, Mısır toplumunda ağırlığı olan ulemanın siyasi manada desteğini istemiştir. Birçok araştırmacı Nasır'ın ve etrafındaki elit grubun yapmış olduğu bu ziyareti, yeni devletin yöneticilerinin toplumları ile kurmaya çalıştıkları bağın simgesi olarak değerlendirmektedir (Cook, 2007: 3). Takip eden dönemlerde ise Nasır rejimi ile el-Ezher arasındaki ilişki farklı bir boyut kazanmıştır. Gücünün zirvesine çıktıktan sonra, Cumhurbaşkanı Nasır, el-Ezher'e doğrudan müdahalelerde bulunarak (örneğin bir kararname ile üniversite müfredatını ve yöneticilerini belirleme kontrolünü ele alarak) rektörün otoritesini azaltmıştır. Daha genel manada ise Nasır, el-Ezher'i ciddi ölçüde dönüştürürken 1960'lara gelindiğinde kurumu, Müslüman Kardeşler'in etkisine karşı kullanabileceği kendisine yakın bir kurum haline getirdi (Osman, 2010: 61). Benzer bir örnek olarak ise rejimin şeriat mahkemelerini kaldırması gösterilebilir. Nasır iktidarının ilk yıllarında desteğini aradığı ulemanın adli gücünü, gücünün zirvesine ulaştığında kaldırmaktan rahatsız olmadı. Ulemaya sosyal ve siyasi manada destek sağlayan vakıflar kapatıldı. Özellikle vakıf gelirlerine devletin müdahale etmediği düşünüldüğünde, vakıfların kapatılmasının ulemaya ekonomik manada da bir darbe vurduğu söylenebilir (Cleveleand, 2008: 355-356). Cezayir örneğinde ise birçok uygulamaya ek olarak seküler ve sosyalist elitlerin Bağımsızlık Savaşı'na katılanları “mücahit” olarak ilan etmeleri yine benzer simgeye örnek olarak gösterilebilir. Takip eden dönemde ise İslamcı olarak bilinenler FLN'den tasfiye edilmiş ve imamların devlet tarafından atanması sağlanmıştır. Başka bir deyişle, rejim imamların ve ulemanın dini alandaki yetkilerini ya sınırlamış ya da kesin denetime maruz bırakmıştır.

Dikkat çekici detay ise Mısır ve Cezayir rejimlerinin dini alanı kısıtlamak ya da tamamen kaldırmak yerine iktidarını meşrulaştıracak bir şekilde yeniden tanımlama ihtiyacında yatar. Başka bir deyişle, Mısır ve Cezayir rejimleri dini üslubu kendi söylemlerinin bir parçası haline getirmez; aynı zamanda bunu tekeline alır. Örneğin Nasır'ın gücünün zirvesinde olduğu bir dönemde (1965) açıkladığı Beyanname, sol ve seküler bir üslupla

yazılmasına rağmen “Allah’a duyulan sarsılmaz inançtan” bahsederek Mısır’ın Müslüman ve geleneksel toplumuna hitap etmeyi de ihmal etmez (Cook, 2007).

Bu bakımdan her iki rejim için de İslam’ın siyasi bir proje biçiminde sadece tanınmadığı aynı zamanda devletin, rejimin ve elbette yönetici elitlerin çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden tanımlandığını iddia etmek anlamlı durmaktadır. Buradan hareketle her iki rejimin de ortaklaştığı bir özellik olarak, kendi ideolojilerinin ve programlarının İslami değerlerle benzeştiğini, İslami ilkelere uygun olduğunu ispatına girişmişlerdir. Bu çabanın yetmediği durumlarda ise din, devletin çıkarlarına uygun olacak şekilde yeniden tanımlanmıştır. Bu konuda rejimler için en elverişli araç Cuma hutbeleriydi. Mısır ve Cezayir rejimleri, Cuma hutbelerini sadece dini içerikten ibaret olmaktan çıkarmış; hükümetin politikalarını anlatan bir propaganda aracına ve din adına onaylayan bir kuruma dönüştürmüştür. Benzer şekilde devlet tarafından atanan din adamları, Arap sosyalizmi ile İslamiyet arasındaki benzerlikler üzerine yazılar yazmaları için teşvik edilmiştir. Örneğin din alimleri metinlerinde Nasır’ı ve rejimi “Arap çağının dördüncü altın dönemi” biçiminde tanımlamış; yeni rejimin sosyalist karakteri ile İslami değerler arasında farklılık bulunmadığını vurgulamıştır (Hopwood, 1993: 95).

Bu vurgu sadece dini kurumlar vasıtasıyla değil eğitim kurumu ile de yapılarak güçlendirilmiştir. İktidara geldiklerinde her iki ülkenin de okur yazarlık oranının düşük olması eğitimin yaygınlaşmasını zorunlu hale getiriyordu. Bu açığı kapatabilmek için hem Mısır’da hem Cezayir’de üniversiteler de dahil olmak üzere devlet okulları ücretsiz hale getirildi. Ancak Nasır ve Bumedyan rejimlerinin eğitim ile anladıkları sadece okuryazarlık oranının artması değil aynı zamanda, eğitim yoluyla toplumu Arap fikri, Mısırlılık/Cezayirlik fikri ile yeniden inşa etmek, kendi varlıklarını meşrulaştırmaktı. Başka bir deyişle hem Bumedyan hem de Nasır için okullar aynı zamanda rejimin temel prensiplerinin benimsetildiği mekanlardı. Bu amaçla eğitim, toplumun sosyalist ve milliyetçi temellerde dönüşümü için her iki ülkede de en işlevsel araçtı.

Bu bağlamda Mısır ve Cezayir eğitim sistemlerinin temel özelliği olarak İslam, sosyalizm ve ikisi arasında sarsılmaz bir bağ kurma çabası gösterilebilir. Buradaki temel amaç, devletin ideolojisi ve siyaseti ile geleneksel değerler arasında bir farklılık olmadığını eğitim yoluyla bireylere aktarmaktır. Başka bir deyişle, rejim kendi ideolojisine uygun bir şekilde sosyalizmin yeni, milliyetçi ve dindar bir versiyonunu inşa ederek resmi

söylemi haline getirir (Osman, 2010: 62-63). Eğitim aynı zamanda yeni rejimin otoriter doğasına uygun bir şekilde hükümet politikalarının onaylandığı lider kültürünün geliştirildiği araç haline gelmiştir (Hopwood, 1993: 137-8). Örneğin her iki rejimde de okul müfredatı askerleri “kutsarken”, ordunun varlığını ve siyaset üstü konumunu pekiştiriyordu. Nasır ve Bumedyan özelinde lider kültürü yaratan eğitim sistemi, yeni nesilleri rejimin temel değerlerine sadık şekilde yetiştirmekle kalmıyor aynı zamanda siyaseti sadece yönetici elitlerin yapabileceği bir alan olarak konumlandırıyordu. Lider kültürünün işlevselliği iki kurucu liderden sonra da görülmüştür. Örneğin Enver Sedat kendisinden “Mısır ailesinin babası” olarak bahsederken, kendisini de “Mısırlı çocuklar” adına karar verebilecek yegane insan olarak sunmuştur (Lesch, 1989: 89).

Tüm bu özellikleri ile Mısır ve Cezayir’de askeri seçkinler birçok bakımdan toplumdan ayrılmaktadırlar. Örneğin her iki ülkede de subayların, daha özelden ise askeri üst düzey seçkinlerin özel hayatlarını geçirdikleri mekanlar, toplumdan ve hatta sivil siyasetçilerden farklılaşmaktadır. Ancak söz konusu ayrışma fiziksel olmanın çok daha ötesindedir. İlgili ülkelerde askeri elitler kendilerini sadece ülkenin kurtarıcısı ve kurucusu olarak görmekte kalmaz aynı zamanda hem ideolojik olarak hem de yaşam tarzı bakımından kendilerini toplumdan farklı ve hatta toplumun üstünde görürler. Cook’un yerinde tespitiyle, kendilerini farklı bir yere konumlandıran bu dünya görüşlerini “milliyetçi” bir anlatı ile de meşrulaştırırlar. Bu dil sadece elitleri toplumdan ayrı bir yere konumlandırmaz aynı zamanda orduyu sorgulanamaz bir konuma yükselten ve rejimin sürekliliğini sağlayan bir siyasi kültür de üretir. Cook’un Mısır ve Cezayir literatüründe klasikleşen çalışması *Yönetmeden Hükmeden Ordular* isimli kitabında yazdıkları bu durumu çok güzel özetler. Cook bir asker kökenli ile yaptığı mülakatta, Savunma Bakanlığı’nın meclise sunumu sırasında vekillerin yasal hakkı olmasına rağmen hiç soru sormadıklarını, soru sormaya çekindiklerini söyler (2007: 74-75). Bu durum açık bir şekilde Mısır siyasi kültüründe ordunun konumu ile ilgilidir. Öyle ki vekiller yasal hakları bulunmasına rağmen orduyu eleştirilemez, soru sorulamaz bir konuma yüceltmişlerdir.

5.3. Devlet: Askeri Bürokrasinin İnşası ve Dönüşümü

Bir ülkeyi yönetmek için merkezi bir hükümet kurmak çoğu zaman yeterli gibi görünse de söz konusu ülkeyi tümüyle kontrol etmek ve denetlemek için merkezde inşa edilen hükümet yeterli görünmemektedir. Bunun için toplumun ve hükümetin araçlarının tüm

ülke çapına yayılması gerekmektedir. Yerelde seçimle işbaşına gelen bürokratların ve yöneticilerin aksine, otoriter rejimlerde bu görevler merkezden atanan ve merkeze sadakatini kanıtlamış bürokratlar yoluyla yerine getirilir (Acemoğlu ve diğerleri, 2008). Mısır ve Cezayir gibi rejimler de bu örneğe çok uygun görünmektedir. Devletin inşa sürecinde, Hinnebusch'un deyimiyle "popülist dönemde", ordular söz konusu bürokratik katmanın bir tabakası haline gelmesi ile devlet mekanizması gücün merkezde toplandığı ancak tüm devleti baştan başa saran halini almış olur (Hinnebusch, 2006: 380).

Genel olarak, Mısır ve Cezayir'in de dahil olduğu otoriter rejimlerde askeri kökenli liderler, bürokrasiyi daha iyi denetleyebilmek için partinin tepesinde yer alarak kendisini de bürokrasinin tepesine yerleştirmeyi tercih eder. Örneğin Cezayir'de Bumedyan, Mısır'da ise Nasır Cumhurbaşkanı olduktan sonra devlet partisinin başına geçerken aynı zamanda ülkeyi baştan başa devleti ise merkezden çevreye kadar derinden saran -ve elbette merkeze sadakatini ispatlamış üyelerden oluşan- bürokratik bir ağ kurmayı hedeflediler. Bu nedenle Mısır'da ve Cezayir'de bürokrasinin karakteristiğini bilmek devletlerin kendileri hakkında kapsamlı bir bilgi sunacaktır.

Bu açıdan hem Mısır'da hem de Cezayir'de ordu sadece askeri darbe yapan subaylar topluluğu olmanın çok ötesine geçti. Ordu -veya darbe yapan askeri elitler- devlet içinde sadece siyasi müttefikleri yoluyla iktidar olmadı. Darbeyi takip eden dönemlerde Savunma Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı gibi önemli bakanlıklar askerler tarafından yürütüldü. Siviller için ayrılan görev ise sadece danışmanlıklardı. Dekmejian'ın yerinde ifade ise "subay-teknokrata" dönüşen rejimin kurucu elitleri hem devletin merkezinde karar alma mekanizmalarını elinde tutup yönetirken hem de çevredeki temsilcileri ile denetimi sağlıyordu (Dekmejian, 1982: 326).

Bunun en somut örneği vilayetlerdeki/şehirlerdeki/eyaletlerdeki en yetkili mülki amirlerin yani valilerin atanma biçimi ve işlevidir. Bu nedenle hükümette yer alan kilit bakanlıkların dışında Mısır'da da Cezayir'de de muvazzaf veya emekli askerler vali olarak merkezden atanırlar ve farklı şekillerde de olsa yönetimde söz sahibi oldular. Örneğin Mısır'da birçok vali rütbeli askerdir. Valilik görevleri sırasında üniformaları olmasa da askeri eğitimden geçtikleri için yerel idarelerde sivil hükümetin değil ordunun temsilcisi oldular. Bu da kurumların demokratik biçimde örgütlenmesini değil askeri tarzda hiyerarşik bir örgütlenme ve kültür kazanmasına neden oldu. Abdul-Malik'in

aktardığına göre, Mısır'da askeri darbeyi takip eden yıllarda yaklaşık bin 600 subay askerlik mesleğinden istifa ederek bürokrasiye geçiş yaptı (Abdul-Malek, 1964: 40). Bu durum kurumlar düzeyinde ordunun etkisinin artmasına ve bürokrasi üzerinden hem devlet hem de toplum üzerindeki ağırlığının derinleşmesine neden oldu. Askeri zihniyetin bu şekilde kurumsallaşması ilerleyen yıllarda demokratikleşme süreçlerinde kurumların değişiminin önünü tıkayan özellikleri haline geldiler. Örneğin Sadıki'nin tespitine göre, Mısır ve Cezayir'de "askeri-bürokrasi" merkezde ve yerelde inşa ettiği askeri kültür nedeniyle, "devrimci meşruiyetten demokratik meşruiyete geçilmesinde" başarısızlığın sebeplerinden biridir (Sadiki, 1995: 250).

Yönetici elitin bürokrasi üzerinden devleti elinde tutması o kadar derin bir ağına kurulmasına neden oldu ki liberal dönemin temsilcileri dahi bu bürokrasi ile barışık kalmaya özen gösterdi. Örneğin Mısır'da Mübarek, Cezayir'de ise Buteflika uzun iktidarlarının ilk bölümlerinde yönetici elite barışık geçirmeye özen göstermişlerdir. Dördüncü bölümden hatırlanacağı üzere, Buteflika ordunun siyasi söylemini devam ettirmekte veya hükümette askeri kökenlilere yer vermekte sakınca görmemiştir. Benzer bir durum Mısır'da da yaşandı. Mübarek iktidara gelmesinin hemen ardından oluşturduğu hükümette, kendisinden önceki Sedat döneminde hükümette büyük ölçüde sivilleşme yaşanmasına rağmen, asker kökenlilere yer vermeyi tercih etti. Örneğin Enver Sedat hükümetlerinde yer alan isimlerin yalnızca %13'ünün askeri geçmişi vardı. Sedat'ın son hükümetinde ise sadece bir isim askeri kökenliydi. Tek bir ölçek sivilleşmenin düzeyini göstermede yeterince ikna edici olmasa da Nasır döneminde bu rakamın %100'lere yaklaştığı düşünüldüğünde önemli bir sivilleşme oranı olarak dikkat çekmektedir (Springbord, 1987: 5; Cooper, 1982).¹²⁶ Mübarek ise Sedat dönemindeki sivilleşme sürecinin tersine emekli askerleri vali olarak atama geleneğine geri döndü (Rabou, 2016: 96-97). Tıpkı valilik gibi, Anayasa Mahkemesi, Sivil Havacılık gibi kurumlar için yüksek rütbeli subaylar atandı. Bunların dışında silahlı kuvvetlerden emekli olan veya istifa eden binlerce subay devlet kurumlarına atanmaya devam ettiler (Sayigh; 2012: 13-14).

¹²⁶ Ayrıca bu dönemde sivilleşmede önemli bir etken olarak Altı Gün Savaşı sonrası Mısır Ordusu'nun büyük bir prestij kaybına uğraması da gösterilebilir. Bu prestij kaybının içerideki siyasete etkisi takip eden yıllarda da devam etmiş ve Mısırlı askeri üst düzey yetkililerin siyasete müdahalesini de sınırlamıştır. Karawan'ın kendi makalesinde aktardığı bir çalışmaya göre Nasır döneminde hükümette görev alanların tamamı askeri kökenli iken 1967'de %66'sı, 1972'de %22'si ve 1975'te ise %15'i askeri kökenlilerden oluşmuştur (Karawan, 2011: 45).

Kuşkusuz bunun en önemli nedeni hem Sedat'ın hem de Mübarek'in ordu destekli aday olmaları ve ordunun bir parçası olan devletin bürokrasisi ile çatışmaktan kaçınmalarıdır.

Kısacası Mübarek, eski bir ordu subayı olarak, ordunun Mısır siyasetinde ne kadar etkili olduğunu biliyordu ve üniformasını yeni çıkarmış bir cumhurbaşkanı olarak orduyu karşısına almak yerine onlarla iyi geçinmeyi tercih etti. Mübarek'in bu adımını başka bir şekilde yorumlayacak olursak, Mübarek kendi iktidarını güçlendirmek adına hakim elitlerle iyi geçirerek Mısır'ın sivilleşmesinden, demokratikleşmesinden vazgeçti. Hatırlanacağı üzere, Buteflika da seçilmesinin ardından ordunun talebi üzerine, köktenci komutanlardan Larbi Belkhecirî Cumhurbaşkanlığı Ofis Müdürü unvanı ile atamak zorunda kaldı. Bu açık bir şekilde kendisini denetleyecek bir ordu mensubuydu. Ancak Buteflika, yeni seçilmiş cumhurbaşkanı olarak bu atamaya sessiz kalmayı ve hakim elitlerle yakın ilişki kurmayı tercih etti.

Mübarek'in ikinci döneminin ilk döneminden ciddi farklılıklar içerdiğini doğrudan bürokrasi üzerinden yapılan bir analizle görmek mümkündür. Mübarek bu dönemde rejimin “gardiyanları” ile çalışmak veya orduya tümüyle karşı gelmek yerine devletin temel karakteristiğini devam ettirdi ve kendisine sadık bürokratik bir çevrenin güçlenmesini sağladı. Bu çevre merkezde Mübarek'in güçlenmesine katkıda bulunurken devletin yerel temsilcileri olan bir kısmı ise seçim sonuçlarına müdahale edebilecek, rejimin adaylarının kazanmasını sağlayabilecek bir etkinliğe sahip oldu (Auda, 1991). Benzer şekilde, Buteflika'nın Cezayir'inde olduğu gibi, polis teşkilatının ağırlığı artırılırken bürokraside de asker kökenlilerin yerini polis kökenliler almaya başladı. Bu uygulamalara paralel bir şekilde, Mübarek döneminde ordunun bütçeden aldığı pay düzenli bir şekilde yıldan yıla azaltılırken polis teşkilatına ve istihbarat birimlerine ayrılan pay ise düzenli olarak artırıldı. Örneğin 2008 yılında polis teşkilatına ayrılan pay, orduya ayrılan payı iki kat geçmiştir (Hashim, 2011). Bu durum, Mübarek'in devletin içinde kendine sadık bir kolluk kuvveti üretmesinin ve yaklaşık kırk yıllık iktidarının yolunu açmıştır.

Mısır'da Sedat ve Mübarek dönemlerinde yaşananların bir benzerinin Cezayir'de Buteflika döneminde gerçekleştiğini iddia etmek mümkündür. Dördüncü bölümde kapsamlı bir şekilde tartışıldığı üzere, Cezayir'de de Buteflika iktidarının ikinci döneminden itibaren orduya karşı yine ordu içinden bir başka grup ile ittifak geliştirerek

ayakta kalabilmişti. Bu durum Buteflika'nın iktidarda kalmasını sağlamlaştıırken devlet bürokrasisi ordu içinde Buteflika'ya sadık bir grubun kontrolüne girmişti. Buteflika kurucu elitlerin kalesi olarak bilinen istihbarat birimini kaldırırken yerine ise polis teşkilatında kendisine sadık isimleri atadığı bir birim kurmuştu.

Buteflika'nın bu başarısı ülkesinin sivil-asker ilişkileri bakımından Mısır'dan kısmen de olsa farklı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Bu açıdan tıpkı ekonomide olduğu gibi, Cezayir ordusunun, Mısır ordusunun aksine, siyasete ve kamusal alana müdahalesi dolaylı kalmıştır. Cezayir'de ordu kurmayları siyasete müdahalelerini sivil ortakları ile yaparken Mısır'da ordunun müdahalesi, tıpkı ekonomide birinci aktör olması gibi, doğrudan ve sürekli hale gelmiştir (Battera, 2021: 73). Örneğin Mübarek karşıtı gösterilerde Mısır ordusu (kısa süreli de olsa) ülke idaresine el koyup üst düzey bir askeri devletin tepesine yerleştirmekten çekinmezken, Bincided'in istifası sonrası -veya daha doğru bir ifade ile Bincided'in istifaya zorlanması- Cezayir Ordusu ülkenin liderliği için önce Budaif gibi bir sivil lider aramıştır. Benzer şekilde 1990'ların sonunda da aynı nedenle Buteflika'yı tercih etmiştir.¹²⁷ Bu farklılık Cezayir'de sivil kontrolün sağlandığı anlamına gelmezken, ordunun hem siyasi hem de ekonomik alana müdahalesinin dolaylı olduğu sonucunu çıkarmamızı sağlamaktadır.

Bürokraside güçlü olarak ayakta kalma veya rejimin “sahipleri” ile mücadeleye girişme yöntemi elbette ordudan bağımsız düşünülemez. Bu yönüyle Cezayir ve Mısır'daki rejimlerde ordu bürokrasisinin incelenmesi (ordu bürokrasisine dahil olmak, orduda yükselmek veya rütbeli subay olmak gibi) aynı zamanda siyasi analiz olarak görülmelidir. Bunun izlerini ise Nasır ve Bumedyan darbelerinin hemen öncesinde veya sonrasında görmek mümkündür. Tezin üçüncü bölümünde değinildiği gibi, Bumedyan'ın 1965'teki darbesinin arkasında dönemin Cumhurbaşkanı Bin Bella'nın orduyu yeniden

¹²⁷ Bu duruma bir başka örnek olarak Mısır'da Silahlı Kuvvet Yüksek Konseyi (Supreme Council of the Armed Forces, SCAF) gibi siyasette kararların alındığı ancak üyelerinin asker olduğu bir kurumun varlığı gösterilebilir. Mısır'dakinden farklı olarak Cezayir'de ise böyle bir kurum yoktur. Bugün Mısır'da Devlet Başkanı'nın başkanlık ettiği ve (Mısır siyasetinde genellikle asker ya da asker kökenli olan) Savunma Bakanı'nın yanı sıra silahlı kuvvetlerin farklı alanlarında ve hiyerarşisinde yer alan 26 askeri üyesi olan SCAF, devletin üst düzeyinde yer alan önemli bir karar alma merciidir (Battera, 2021: 73). SCAF ile benzer işleve sahip bir kurum Cezayir'de askeri darbeler sonrasında kurulmuş ancak kısa süreli olmuştur. Örneğin 1992'deki askeri darbenin ardından “Yüksek Devrim Konseyi” kurulmuş ancak askerler yönetimi doğrudan ele almak yerine arkasında kalacakları bir cumhurbaşkanı adayı aramışlardı. Cezayir'deki örneğinden farklı bir şekilde doğrudan yönetimde olan SCAF'ın kaldırılması Mursi döneminde gerçekleşmiş ancak Sisi döneminde yeniden kurulmuştur.

şekillendirme arzusu vardı. Bin Bella'nın ordu genel kurmaylığına atama yapması Bumedyan darbesini hızlandıran bir atamaydı. Ordunun siyasette oynayabileceği potansiyel rolün en başından beri farkında olan Bumedyan ise ne genel kurmay başkanı ne de savunma bakanı atamıştır. Bunun yerine orduyu Cumhurbaşkanı olarak doğrudan kontrol etmeyi tercih etmiştir.

Benzer şekilde Mısır'da darbeden sonra Nasır hem Savunma Bakanlığı'nı hem de ordu genel kurmay başkanlığını güvenli adamlarına teslim etmeyi tercih etmiştir. Başka bir deyişle, iktidara gelen liderler ilk iş olarak orduyu kontrol etmenin yollarını aramışlardır. Örneğin Mısır'ın 1967'de İsrail'e mağlup olması Nasır için siyasi rakiplerinden kurtulmak için fırsat oldu. Yenilginin faturasını uzun zamandır kendisine muhalif olan ve ordu içinde her geçen gün kontrolünü arttıran Genel Kurmay Başkanı Amr'a yükleyen Nasır, sadece Amr'ı değil ona yakın olduğu bilinen tüm kadroları ordudan temizledi (Kamrawan,1996: 113-4). Nasır'ın aslında yenilginin faturasını Amr ve çevresindekilere yükleyerek bir tasfiye süreci başlatması aynı zamanda bunu uzun zamandır kendi deyimiyle rejimin sürekliliği için “yönetici manada sona ermiş rejimin devrimciliği”ni yeniden canlandırmak için yeni ve kendi içinden düşmanlar üreterek “siyasi araç” haline getirmesi anlamına gelmektedir (Hosseinzadeh, 1988: 305-308).

Üstelik liderlerin orduya nüfus etme çabası sadece atama yoluyla olmamıştır. Liderler ordudaki subayların dünya görüşlerini belirleyerek kendi dünya görüşüne uygun bir ordu tasarlamışlardır. Bu bağlamda Mısır ve Cezayir rejimlerinin Sovyetlerle kurduğu bağ, ülkeleri sadece dış politika ve ulusal güvenlik bağlamında etkilememiş aynı zamanda subayların da -tıpkı toplum ve devlet inşasında olduğu gibi- sosyalist ideolojiye uygun bir neslin orduda hakim olmasını hedeflemişlerdir (Karawan, 1996: 112). Örneğin Nasır döneminde birçok subay Sovyetlere askeri eğitim için gönderildi veya birçok Sovyet subay danışmanlık yapmak üzere geldiler (McDermott, 2012: 155). Üçüncü Bölüm'de kapsamlı bir şekilde anlatıldığı gibi Cezayir'in inşa sürecinde, özellikle ordunun modernizasyonu sürecinde Sovyetlerin kapsamlı bir rolü olmuştur. Mısır ile benzer şekilde birçok subay eğitim için Sovyetlere giderken Cezayir'deki birçok askeri okulda da Sovyet yetkililer eğitim vermiştir. Bu durum sadece Mısır ve Cezayir'i dış politikada Sovyetler'e yaklaştırmamış aynı zamanda milli güvenliğin tanımlanmasından ordunun içeride siyaset yapmasına kadar birçok dinamiği etkilemiştir. Örneğin hem Mısır'da hem de Cezayir'de ordu bürokrasisi liderlerinin sosyalist vizyonlarını benimseme konusunda

zorluk yaşamazken, bu durum, liberal açılım ile birlikte Batı ile yakınlık kurulduğu dönemde, ordunun dönüşüme en çok direnç gösteren bürokratik katman olmasını da açıklamaktadır.

Ülkelerin liberalleşme deneyimleri bu konuda birçok çarpıcı örneğe şahit olmuştur. Bunlardan en önemlisi ise IMF ile yapılan görüşmeler sırasında ordu bürokrasisinin gösterdiği dirençtir. IMF ile yapılan görüşmelerde en yavaş ilerleyen başlıklar bürokrasinin hem nicelik olarak hem de siyasi olarak ağırlığının azaltılması ve özelleştirme ile ilgili konulardı. Bu başlıkların IMF'nin istediği gibi hızlı bir şekilde ilerlemesi, yıllardır Mısır bürokrasisine yerleşmiş, çoğunu emekli askerlerin oluşturduğu bir çevrenin çıkarlarına dokunmak anlamına geliyordu. Bu durum Mübarek'i IMF'nin taleplerini gerçekleştirme konusunda yavaşlatacak bir baskı anlamına geliyorsa da bir başka önemli nedeni de Mübarek başta olmak üzere, bürokraside üst düzeylerde görevli birçok elitin Sovyetlerden edindiği dünya görüşünü korumasıydı. Başka bir deyişle, söz konusu yönetici katman sadece sosyalist temelli devlet merkezli kurumlardan faydalanmıyor aynı zamanda bu sistemin dönüşümünün emperyalist amaçlara hizmet edeceğine inanıyordu (Sayigh, 2019: 31).

Bu noktada iki ülkeyi benzer hale getiren bir başka gelişme ise liberal dönem ile birlikte uzun yıllar boyunca orduların modernize edilmesinde, silahlandırılmasında baş rolü oynayan Sovyetlerin yerini Batı'nın almış olmasıdır. Dördüncü bölümde Buteflika'nın Batı ile yakınlaşarak "sosyalist" ordusunu nasıl Batılılaştırdığı açıklanmıştı. Mısır ordusu da benzer bir süreci takip etmiştir. Sedat döneminde başlayıp Mübarek döneminde devam eden süreç ile birlikte Mısır ordusunda Sovyetlerin etkileri azaltılmış, Mısır ordusu daha fazla Amerikan yapımı silah ile güçlendirilmiştir. Bu elbette Mısır dış politikasında köklü bir değişimle mümkün olmuştur. Mısır, Nasır dönemindeki Arap ve Filistin yanlısı siyaseti terk edip İsrail ve ABD ile yakın ilişkiler geliştirerek ABD'den ve IMF'den mali destek alabilmiştir. Örneğin Enver Sedat, 1976'da Sovyetler ile yapılan dostluk ve işbirliği anlaşmasını feshederek Sovyet danışmanları ülkeden çıkardı (The Washington Post, 16 Eylül 1981). Yom Kippur Savaşı'ndan sonra başlayan süreçte İsrail ile de yakınlaşmanın ardından ABD'nin askeri ve mali desteğinin artması Mısır Orudusu'nun "Amerikanlaşma" sürecini hızlandırmıştır. Başka bir deyişle, Mısır'ın dış politikasında Batı'ya yakınlaşması, milli güvenliğini Batı'nın ve İsrail'in kaygılarını dikkate alarak

yenilemesini mümkün kılan aynı zamanda ordu bürokrasisinde Sovyet etkisinin azaltılması ile sağlanabilmiştir.

Tüm bu “Amerikanlaşma” sürecini mümkün kılan mevcut elitlerin yeni politikalara uyum göstermesi ile değil bürokraside üst pozisyonlara yükselme kriterlerinin Sedat dönemi ile birlikte ciddi bir dönüşümden geçmesi ile mümkün olmuştur. Örneğin Nasır döneminde Hür Subaylar kadrolarından biri olmak ya da bu kadrolara yakın elitlerle bağ kurmak, başka bir deyişle askeri kökenli olmak, önemli bir yükselme kriteri iken Sedat döneminde, Hür Subayların tasfiyesi ile birlikte bürokrasinin hüviyeti de geldiği sosyal katman da değişim göstermiştir.

Bu konuda kapsamlı bir çalışma yapan Hinnebush’un verilerine göre alt düzeyden bakanlıklar gibi üst düzey bürokratik pozisyonlara ulaşanlar arasında asker kökenlilerden ziyade Sedat’ın liberal programının uygulanması için gerekli olan ekonomi, hukuk ve mühendislik gibi uzmanlık alanları öne çıkmıştır. Hinnebush’a göre aşağıdan yukarıya çıkıldıkça bürokrasinin kimliği de değişime maruz kalmıştır. Örneğin yeni üyeler kendilerini sosyalizm, Marksizm veya devrim gibi ifadeler yerine din, aile gibi geleneksel değerlere referans verir hale geldiler. Daha da ötesi, bürokrasinin üyelerinin kendilerini tanımlama biçimi veya yaşam biçimleri yükselmelerini belirleyen etmenler haline geldi. Benzer durum Mısır ordusu için de geçerlidir. Hür Subaylara yakın olmak, onların sol değerlerini benimsemek orduda önemli bir yükselme kriteriyken Sedat’ın ciddi bir tepki çekmeyecek kadar yavaş ama bir o kadar hızla artan bir oranda Hür Subayları üst kademelerden uzaklaştırmasıyla onların yerini, tıpkı sivil elitlerde olduğu gibi, Batılı yaşam biçimine ayak uyduran, sol veya sosyalist değil muhafazakar subaylar almıştır. Sonuç olarak Sedat’ın Mısır Devleti’nde hem sivil bürokraside hem de Mısır ordusunda yukarı doğru çıkıldıkça Batılı değerlerin daha ağır bastığı, Batılı yaşam biçiminin daha çok benimsendiği veya Batılı değerlerle Mısır’ın geleneksel değerlerinin harmanlandığı bir hayat tarzı öne çıkmıştır. (Hinnebush, 1981: 451).

Yine de devletin ve üyelerinin geçirdiği sosyal geçmiş ve kimlik gibi değişimlerine rağmen bürokrasi iki yönüyle değişmeden aynı kaldı. Birinci olarak kimlik düzeyinde eski elit grup Mısır’ın geleneksel değerleri ile sosyalizm, Marksizm, anti-emperyalizm gibi ifadeleri yan yana getirmeye çalışırken yeni elit ise Mısır’ın geleneksel değerleri ile Batılı yaşam biçimini bir araya getirmeye çalışmıştır. İkinci olarak ise yeni elit sınıf

sadece devletin yeni politikasını uygulamakla kalmamış, tıpkı Nasır döneminde olduğu gibi, devlet hizmetlerini bir araca dönüştürerek zenginleşme yolunda da kullanmışlardır. Dış ve iç sermaye ile bağ kurmayı kişisel yatırımları için bir fırsata dönüştüren bu yeni sınıf aynı zamanda Mısır'ın yeni "küçük burjuvazisi" haline geldi.¹²⁸

5.4. Ekonomi: Askeri Elitlerin Kontrolünde Devlet Kapitalizmi

Günümüzde Mısır ve Cezayir rejimlerini birbirleriyle benzer, diğer askeri rejimlerden farklı yapan her iki ülkede de orduların doğrudan veya dolaylı olarak ekonomiye müdahil olmasıdır. Üstelik her iki örnekte de ordular sadece ekonomik bir aktör olarak girişimci ya da yatırımcı olarak öne çıkmıyor aynı zamanda ülke kaynaklarının elitler arasında veya toplumsal katmanlar arasında dağıtımına da müdahil oluyordu. Başka bir deyişle, Cezayir ve Mısır'da ordular, rejimin devlet merkezli yapısından aldığı güçle ekonominin en büyük aktörü olarak kalmıyor aynı zamanda devlet gelirlerinin paylaşılması yoluyla sosyo-ekonomik olarak yeni bir sınıf biçimine dönüşüyor. Cezayir özelinde ikinci bölümde detaylı bir şekilde değinildiği gibi, her iki rejimde de bunu mümkün kılan rejimin devlet merkezli bir büyüme ve modernleşme modelini benimsemiş olmasıdır. Buna göre, devletin ülke ekonomisinde en büyük güç olması, yabancı yatırımların devletleştirilmesi ulusun egemenliğini pekiştiren bir unsurdur. Bilindiği üzere, rejimin bu temel özelliği geçirdiği liberalleşme politikalarına rağmen bugün bile sürmektedir. Ancak bugün orduların hala ekonomide önemli bir güç olmasını açıklamak için Nasır ve Bumedyan dönemlerindeki politikalara bakmak gerekmektedir.

Her iki ülkede de liderler iktidarı ele aldıklarında ilk yaptıkları sosyalist, devletçi yöntemlerine uygun bir kalkınma planı geliştirmek oldu. Bu plana göre ülke ekonomisi öncelikle yabancı bağımlılığından kurtarılacak ve hızlı bir sanayileşme sürecine sokulacaktı. Bu amaçla her iki ülkede de bu hedefi gerçekleştirmek için iki benzer yöntem uygulandı. Birinci olarak yönetici elit toprağın kamulaştırılması ve yeniden dağıtılması kararlarını aldı. Burada amaç bir yandan toplumların refah düzeyini yükseltmek ve sosyal adaleti sağlamaktı. İkinci olarak ise hızlı -ve borca dayalı- sanayileşme modelini hayata geçirerek ülkeyi modernleştirmektir. Her ikisini yaparken de uzun süredir İngiliz ve

¹²⁸ Hinnebusch'a göre bu süreci hızlandıran bir başka önemli gelişme ise eski ve yeni elitler arasında evlilik, iş evliliği vb. yöntemlerle bağ kurulmuş olmasıdır. Bu yolla yeni elitin siyasi gücünden faydalanan eski elitlerin bir kısmı kendine Mısır bürokrasisinde yeniden yer bulmuştur (Hinnebusch, 1981: 451).

Fransız etkisi altında kalmış ülke ekonomisinin devletleştirilmesi yoluna gittiler ve böylece devlet ekonominin en büyük aktörü haline geldi. Bu nedenle bu iki amaç Mısır'ı da Cezayir'i de kalkındıracak önemli bir plan olmasının ötesinde yönetici elite ülkedeki tüm ekonomik faaliyetleri de yönetme ve denetleme imkanı sunuyordu.

Nasır ve Bumedyan'ın ülkelerinde iktidarı ele geçirdikten sonra ekonomi alanında giriştikleri önemli hamlelerden biri toprakların yeniden dağıtılmasıydı. Cezayir'de "Tarım Devrimi" ismi verilen uygulamanın çok benzeri Mısır'da 1952 yılında çıkartılan bir kanunla "Toprak Reformu" ismini almıştır. Mısır'da çıkartılan kanun toprakların yeniden dağıtılmasını içerirken, Cezayir'de kısmi bir farklılıkla Fransız sömürgesi olduğu dönemde toprak sahibi olan *colons*ların da yeniden dağıtılmasını kapsıyordu. Ancak özünde her iki ülkede de toprakların yeniden dağıtılması, yoksul ve topraksız köylülere bir üretim aracı sunduğu için sosyal adalet, ekonomik eşitlik sloganlarını dilinden düşürmeyen rejimlerin popülerlik kazanmasında etkili olduğu gibi, güçlü büyük toprak sahiplerinin etkinliklerine de son veriyordu (Sadiki, 2000: 79-80; Osman, 2010: 46).

Mısır'da 1952 darbesinin gerçekleştiği dönemde toprak dağılımı ile ilgili rakamlar o dönemki Mısır toplumundaki eşitsizliği ortaya koymaktadır. Örneğin 1952 yılında, toprak reformu yapılmadan önce, ekilebilir toprakların %20'sini 2 bin toprak sahibi elinde tutarken %13'ünü ise 2 milyon köylü elinde bulunduruyordu. Tarım Reformu ile birlikte Mısır'da bir kişinin sahip olabileceği toprak 200 feddan¹²⁹ ile sınırlandırılmıştı. Ancak geçen on yıllarda bu rakam sürekli olarak değişti. Örneğin Sedat döneminde yabancı yatırımcıyı çekmek için bu rakam yükseltildi ve yabancıların da Mısır'da toprak edinebilmesinin önü açıldı. Takip eden dönemlerde Nasır dönemindeki rakamlara tekrar düşürüldü (McDemott, 1983: 121).

Diğer yandan Mısır rejimi kendinden önceki rejimle hesaplaşıp onu tümüyle ortadan kaldırırken Cezayir tarafında ise yüzyılı aşkın bir süredir devam eden sömürge mirasına son veriliyordu. Daha da ötesi, toprakların yeniden dağıtılması gibi uygulamalar her iki rejimin de vaat ettiği daha demokratik, eşitlikçi, sosyal adalet yanlısı, emperyalizm karşıtı söylemiyle uyuyor, yeni rejimin kitleler nezdinde imajını güçlendiriyordu. Karawan'nın ifadesi ile rejim "sosyoekonomik reformları ve anti-emperyalist siyaseti

¹²⁹ Arapçadan Osmanlıcaya geçen bir kelime olan feddan Mısır'da yaygın olarak kullanılan bir ölçü birimidir ve "bir günde bir çift öküzle sürülebilen arazi" anlamına gelir.

kullanarak kitlesel destek” (1996: 110) sağlıyordu. Bu durum, toprakların yeniden dağıtılması yoluyla görece refah seviyesinin artması, rejimlerin ekonomik güçlerini siyasi güce dönüştürmesini sağlarken uzun süreli Nasır ve Bumedyan dönemlerindeki istikrarı da açıklıyordu.

Toprağın yeniden dağıtılması sadece büyük toprak sahiplerinin topraklarından olmasıyla sonuçlanmadı. Devlet el konulan toprağın bir kısmını kamulaştırdığı için aynı zamanda en büyük toprak sahibi haline geldi. Bu durum rejimin temel prensiplerine aykırı olmadığı gibi büyük ölçüde gelecek planlamasıyla da uyuşuyordu. Örneğin her iki örnekte de Mısır ve Cezayir, sosyalist olma iddiasına rağmen bir ideolojinin savunucusu olmaktan ziyade; sosyalist ideolojinin yöntemini taklit ediyordu. Tıpkı Sovyetler dönemi Doğu Avrupa’sının sosyalist rejimlerinde olduğu gibi, Mısır ve Cezayir devletçiliği bir ekonomik planlama olarak benimsemiş olmalarına rağmen inşa ettikleri ekonomi sosyalist olmaktan ziyade devlet kapitalizmiydi. Örneğin hem Cezayir’de hem de Mısır’da birçok yatırım kamulaştırıldı. Sadece küçük toprakların mülkiyetine izin verilirken yeniden yapılanma ile birlikte devlet kooperatifleri kuruldu ve bu kooperatiflere üye çiftçiler yoluyla üretim yapıldı (Hopwood, 1993: 126). Başka bir deyişle devlet, işçilerin ve çiftçilerin işverenine dönüştü. Toprakların kamulaştırılmasının ve kooperatifler yoluyla işletilmesinin yönetici elite sağladığı önemli bir kolaylık ise elde edilen zenginliğin tam denetimini eline geçirmesi, böylelikle devlet zenginliğini yönetmesi oldu. Bu yolla devlet sadece üretimi düzenlemiyor aynı zamanda zenginliğin yeniden üretilmesinde, denetlenmesinde ve paylaştırılmasında da tek söz sahibi oluyordu.

Üretimin ve onun dağılımının denetlenmesinde bu yöntem son derece başarılı olmuş olsa da vadettiği sosyal adalet konusunda başarısız olmuştur. Kooperatifler yoluyla yapılan üretim çiftçiler arasında adalet sağlamasına rağmen, devletin üstün gücünden faydalanan bir bürokratik sınıfın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu sınıf büyük oranda kooperatiflerin denetiminden ve yönetilmesinden sorumluydu. Git gide güçlenen bu sınıf aynı zamanda sayı bakımından da ilerleyen dönemde her iki ülkede de kaldırılamayacak bir yük haline geldi (McDermott, 1983: 122). Öyle ki bu sınıf sadece kamu sektörünü değil aynı zamanda özel sektörü de denetleme yetkisine sahipti. Örneğin ithalat veya ihracat yapmak için lisans alınması zorunluluğu söz konusu bürokratik katmana geniş yetkiler veriyordu. Bu da ilerleyen dönemlerde ilgili lisansları alabilmek için “komisyon”, “kardan yüzdelik dilim” gibi çeşitli isimler altında yolsuzlukların oluşmasına neden oldu (Abdel-Fadil,

1980: 111). Bu süreci takiben ise devletin ve özel sektörün ticari faaliyetlerinden faydalanan, çıkar elde eden bir grubun oluşmasına neden oldu.

Bu durumun diğer bir örneğini sanayileşme atılımlarında bulmak mümkündür. Her iki ülkede de yönetici elit kalkınmanın hızlı ve kapsamlı sanayileşme hamlesi ile mümkün olacağına inanıyordu. Bu bağlamda Nasır döneminde Mısır ekonomisi, devletin kontrolü altında sanayi atılımına girişti. Öncelikle büyük fabrikalardan küçük girişimlere kadar birçok işletme millileştirildi. Ardından ise büyük sanayileşme yatırımları yapıldı. Devlet demir çelikten tekstile baraj yapımından tarıma kadar farklı sektörlerde hakim ekonomik aktör olarak yatırımlar yapmaya başladı.

Ekonomik planın uygulamaya koyulduğu ilk yıllarda gerçekten de önemli başarılar elde edildi. Örneğin 1950'ler boyunca Mısır ekonomisi aralıksız bir şekilde % 8 ile % 15 arasında büyüme performansı gösterdi (Mabro, 1974: 168). Tüm bu kısa vadeli büyümeye rağmen uzun vadede bu yatırımlar yüksek işsizlik, yüksek fiyat enflasyonu gibi Cezayirliler ve Mısırlılar için yıkıcı etkileri olan çok büyük başarısızlıkla sonuçlandı. Başarısızlığın arkasında ise iki temel faktör bulmak mümkündür. Birinci olarak millileştirme yoluyla büyüyen devletin çalışan sayısı artmıştı. Örneğin 1980'lerin ilk yarısında Mısır Devleti'nin 117 şirketi ve 602 bin çalışanı vardı. 1980'lerin ikinci yarısında ise bu rakam 3 milyon sınırlarını aşmıştı ki bu o dönem Mısır'da çalışabilir nüfusun % 27'sini devletin istihdam ettiği anlamına geliyordu (McDermott, 2002: 122-3). Bu kadar büyük çalışan grubu aynı zamanda karar alma konusunda hantal bir bürokrasi anlamına geliyordu.

Öte yandan bürokrasi sadece sayıca artmamıştı. Üstlendikleri sorumlulukla toplum üstünde nüfusları olan disiplinsiz, keyfi hareket edebilen bir toplumsal katmana dönüşmüştü. Bu elbette aynı zamanda Weberian tarzda profesyonel bir bürokrasiden ziyade devletçilik ile zengin olan ve aynı zamanda siyasi gücü de olan bir bürokrasinin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin her iki rejimde de büyük devlet şirketlerinin başında eğitim düzeyi ve deneyimi fark etmeksizin yönetici elite sadakatini kanıtlamış subaylar bulunuyordu (Osman, 2010: 133).

Söz konusu subaylar artık her iki ülkede de eski burjuva sınıfının yerini alan "yeni burjuva" haline gelmişti (Mansour, 1992: 92). Ancak burada en önemli sorun "yeni burjuvanın" sermaye koyma veya yatırım yapma özelliklerinden yoksun teknokrat

bürokratlar olmasıydı. Bu nedenle bu sınıf toplumun ve devletin üstünde üretken olmayan ama üretimi denetleyen, ona sahip olan ve paylaştıran bir sınıf haline gelmişti. Bu durum bir yandan ekonominin temel çarklarını kontrol eden yönetici elitin teknokratlaşmasına neden olurken aynı zamanda profesyonel bir bürokrasinin yerine getirmesi gereken işlerin sorumsuzca ve bilgisizlikle yapılmasına neden oluyordu. Üstelik ekonominin kötü gidişi ile birlikte daha fazla ekonomik yük anlamına gelen bürokratik ağı arttırmak ve doyurmak rejimin istikrarı için gerekli olmuştu. Özellikle Nasır ve çevresinin “devrimci” uygulamalarının sonu geldiğinde ve söz konusu elitlerin sistemin kendisi olduğunda siyasi olarak destek sağlamak imkansız hale gelmişti. Bu yüzden bürokrasi genişletilmiş ağı ile ilk kez 1960’ların ortasında hükümet karşıtı gösterilere dönüşen (Hussein, 1973: 231-232) sosyal hareketliliği denetlemek, onu engellemek gibi yeni bir görevle donatılmıştı (Baker, 1978: 90). Bu da devletin hem ekonomik yükünü arttırmış hem de üretken olmayan bürokratik grup rejim karşıtı hareketleri bastırdığından rejim için hayati zor bir role soyunmuş oldu ki bu yeni rolü söz konusu sınıfı rejim için vazgeçilmez hale getiriyordu.

Mısır ve Cezayir rejimlerinin kalkınma projelerinin başarısız olmasındaki ikinci önemli faktör ise tüm bu yatırımların dış borç ile gerçekleştirilmesiydi. Öncelikle her iki örnekte de yönetici elit, hızlı sanayileşme ile ülkelerinin gelir üreten bir ekonomiye sahip olacaklarını umuyorlardı ancak bu gerçekleşmediğinde takip eden on yıllara sadece artan borç yükü bırakmış oldular (Lenze, 2016: 55). Cezayir’deki rejim de benzer sorunlarla karşılaşmasına rağmen petrol fiyatlarının uluslararası pazarda yükselmesi nedeniyle bu borç yükünü kısmen finanse etme imkanı bulabilmişti. Yine de (petrol gelirlerine rağmen) sanayileşme atılımı Cezayir’de de benzer sorunlar ortaya çıkarmış ve Cezayir 1970’lerde onu on yıllar sürecektir siyasi kargaşaya sürükleyen ciddi bir ekonomik krizle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Diğer yanda Mısır ise tam anlamıyla Nasır’ın “çok üretim az felsefe” sözlerindeki gibi plansız büyümenin bedelini ödeyecekti (Hosseinzadeh, 1988: 301).¹³⁰

¹³⁰ Birçok araştırmacıya göre Mısır’ın dış borcunun artmasının önemli bir nedeni de Mısır rejimi gibi sosyalist olma iddiasındaki bir rejimin sosyal yardımları kesmemesiydi. Rejimin yüksek büyüme elde ettiği ilk yıllarında sosyalizm, sosyal refah, sosyal adalet gibi kavramlar eşliğinde sosyal yardımlar Mısır tarihinde eşi görülmedik düzeyde artırılmış ve bunun da siyasi anlamda Mısırlıların rejime destek vermesi gibi bir sonucu olmuştu. Ancak kötü gidişin başladığı 1960’ların ortalarında sosyal yardımlar ancak dış borç ile sağlanabiliyordu ve bu yardımları kesmek de rejimin sosyalist doğasına aykırı olacağı gibi yüksek işsizlik ile birlikte Mısırlılar üzerinde ciddi etkileri olacaktı. Kısacası ekonominin kötü gittiği dönemlerde sosyal kesintilerin olmaması ya da az olması siyasi nedenlerle reddedilmiş bu da Mısırlıların siyasi

Nasır ve Bumedyan'ın ölümlerinin ardından, her ikisi de asker olan Çadli Bincendid ve Enver Sedat iktidara geldiklerinde karşılarındaki en büyük problem ekonomik krizdi ve bu kriz her iki ülkede de toplumsal ayaklanmaya doğru yol alıyordu. Bu krizi aşmak için Mısır'ın liberal Cumhurbaşkanı, Enver Sedat, "açılım"¹³¹ ekonomisini uygulayacağını açıkladı ve yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmeye çalıştı.

Bunun için ilk iş olarak devletin ticaret üzerinde uyguladığı sıkı kontrolü kaldırdığını açıkladı. Bunu ise özel sektöre yatırım yapmayı cazip hale getirecek uygulamalar takip etti. Üstelik Sedat, Nasır döneminin güçlü Hür Subaylarına karşı askeri ve siyasi alanda ciddi bir yalnızlık içindeyken ekonomi alanında Nasır döneminde Mısır ekonomisinin teknokrasisine dönüşen Mısır bürokrasisi ile birlikte hareket edebildi. Nasır döneminde Mısır'ın zengin sınıfı haline gelen bürokrasi için Nasır'ın devletçi politikaları zenginliğin birikimi için ciddi bir engeldi ve Sedat'ın vaat ettiği ticaret serbestliğine, daha az devlet müdahalesine dayanan ekonomi modeli söz konusu teknokratları Sedat'ın doğal müttefiki haline getiriyordu. Diğer yandan Sedat'ın Hür Subayları tasfiye ederken ordunun ekonomideki rolünü de baltalaması zenginlik birikiminin peşinde koşan sivil teknokratları da memnun ediyordu. Kısa süre içinde iş çevreleri ile elitler arasında evlilik, çıkar birliği, ticaret ortaklığı yoluyla bağlar kuruldu. Bu yolla Mısırlı iş insanları devletin karar alma süreçlerine de müdahil olmaya başladılar. Bu aynı zamanda yeni bir burjuva sınıfının ve yeni milyonerlerin, Mısır ekonomisinin temel taşlarını da ele geçirmesini sağladı. Kısaca bürokraside ve Mısır ordusunda Batı kültüre erişim artarken ekonomik çevrelerde ise Batının ticari mallarına erişim artıyordu (Hinnebush, 1981: 454-455).

Tüm bu değişime rağmen ekonomik açılım politikası büyük oranda istenilen etkiyi yaratmamıştı. Bunun en önemli nedeni ise Sedat'ın beklentisinin aksine, yabancı ve yerli özel sermayenin büyük sanayi sektörlerine değil daha az riskin olduğu turizm, inşaat gibi sektörlerle yatırım yapmalarıdır. Kuşkusuz bunun altında, yabancı sermayenin Mısır ekonomisine yönelik güvensizliği vardı. Bu dönemde atılmaya başlanan liberal adımlar

desteğinin azalmamasını sağlarken dış borcu arttırmaya devam etmişti (Mabro ve Radwan, 1976: 45-46; Hosseinzadeh, 1988: 304).

¹³¹ Birçok araştırmacının hemfikir olduğu gibi Sedat'ın açılım politikası ekonomik olmaktan ziyade siyasi bir projeydi. Sedat her şeyden önce Nasır'ın Mısır gibi büyük bir gücü Sovyetlerin yanında konumlandırmasını doğru bulmuyordu. Sedat ekonomik açılım ile ülkeyi krizden çıkarmak isterken diğer yandan Nasır dönemini kesin bir şekilde sonlandırmak istiyordu. Bu bağlamda Sedat'ın siyaseti içeride de dışarıda da Nasır ile ciddi ölçüde farklılaştı. Ancak yöntem olarak benzer hedefe işaret ediyordu: Nasır'ın işbaşına getirdiği yönetici eliti dönüştürmek (Masoud, 2014: 454-5; Osman, 2010: 129; McDermott, 2012).

ekonominin büyümesi, istihdamın artması gibi sonuçları doğurmasa da 1980'lere gelindiğinde Mısır ekonomisinde kamu sektörünün payı % 20'lere kadar düşmüştü (Hopwood, 1993: 132). Yine de Mısır ekonomisi temel karakteristikliğini korudu. Bu konuda Osman'ın verdiği turizm örneği çarpıcı görünmektedir. Açılım politikasının uygulanmaya başlamasından sonra (İsrail ordusunun çekilmesinin ardından) Sina'da turizm patlaması yaşandı. Bölgede birçok otel, pansiyon, turizm tesisi kurulurken tüm bu projelerin başında ise -Mısırlılar için şaşırtıcı olmayacak şekilde- eski subaylar yer alıyordu. Bölge takip eden on yıllarda da yabancı turistlerin en önemli uğrak yerlerinden oldu. Ancak yabancı turistler yoluyla Mısır'a akan yabancı paranın gittiği yer yine yönetici elit oldu (Osman, 2010: 131).

Devletin Sedat döneminde liberalizmle barışması Mübarek döneminde de devam etti. Bazı araştırmacılara göre Mübarek'in liberallizmi Sedat'ınki ile kıyaslandığında çok daha "ürkek" (Sadiki, 1994; Mansour, 1992) olsa da devletin ekonomideki ağırlığını azaltmada önemli mesafeler kat etmiştir. Örneğin bu dönemde orta ve küçük ölçekli devlet şirketlerinin özelleştirilmesine ek olarak 1992'de kurulan 27 özel şirket ekonomide git gide ağırlığını arttırır hale gelmişti.

Cezayir tarafında ise Bincided ile başlayan liberalleşme hamleleri İslamcı FIS'in seçimleri kazanması ve askeri darbe ile son buldu. Takip eden dönemde Cezayir yaklaşık on yıl sürecek iç savaşa sürüklenirken Buteflika ile beraber Cezayir, çok partili sistemde düzenli seçimlerin yapılması, ekonomide özelleştirme, liberal kapitalizmi teşvik etme konusunda Sedat liderliğindeki Mısır ile birçok açıdan benzerlik gösterir. Ancak asıl benzerliği tüm liberalleşme hamlelerine rağmen yönetici elitinin ekonomideki kontrolünü kendine zenginlik üretecek şekilde korumaya devam etmesidir. Örneğin Cezayir'de 2000'lerde, Buteflika döneminde yapılan değişikliğe rağmen anayasal olarak yatırımların % 51'inin devlet kontrolünde olması gerektiği kabul edilirken Mısır'da ise birçok araştırmacıya göre, Mısır Ordusunun tüm liberalleşme hamlelerine rağmen sanayisindeki ağırlığı % 50'lere yaklaşmaktadır (Abud-Magd, 2011).

Mısır ve Cezayir örneklerinde sonuç olarak olmasa bile yöntem olarak farklılaşan ise ordunun ekonomik alandaki rolüdür. Cezayir ordusu, ülkenin ekonomik kalkınmasının merkezinde yer alır. Ancak ekonomiyi -en azından resmi olarak- kontrol etmez. Bunun yerine kontrol ettiği kurumlar vasıtası ile devlet zenginliklerini üreten ve paylaştıran

kamu şirketlerini bürokrasi aracılığıyla kontrol eder. Bunu yaparken de yönetici elitin sivil kanadı ile birlikte hareket eder. Burada Cezayir ordusu, Cezayir ekonomisinin gelişmesinde ve zenginliklerin dağıtılmasında önemli bir rolü bulursa da ekonominin sahibi değildir. Mısır ordusu ise Cezayir örneğinden farklılaşır ve ekonomiyi doğrudan kontrol eder. Başka bir deyişle, Mısır ordusu, kamu şirketleri üzerinden etkili olan Cezayir ordusundan farklı bir şekilde aynı zamanda iktisadi bir aktör gibi, doğrudan firmalar kurarak piyasa oyuncusu gibi davranır ve ekonomik çıkarları yönetir. Bu konuda bir devlet kurumu olmaktan öte kar amaçlı şirketler gibi davranır. Örneğin bir araştırmaya göre, Mısır Ordusu'nun dokuzu mühendislik, üçü kimya ve biri elektronik sahasında faaliyet gösteren firmaları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra orduya ait benzin istasyonları, çiftlikler, oteller, düğün salonları, marketler ve lojistik firmaları bulunmaktadır. Tahmin edileceği üzere, bu şirketler sadece askeri teçhizat üretmez. Doğrudan sivil pazara yönelik üretim yapar ve ordu personeli kadar sivil çalışanları da istihdam eder (Turbe, 1988).

Görüldüğü gibi, yöntem olarak farklılaşsa da her iki örneğin de ortak yönü orduların hem ekonomide etkin aktörler olmaları hem de denetime kapalı olmalarıdır. Örneğin her iki örnekte de borç batağındaki ekonomileri için elitler, gereken kredinin kaynağı olan IMF'nin, “ekonomide şeffaflık” talebine şiddetle karşı çıktı. IMF'nin talep ettiği tarzda bir şeffaflık yönetici elitin ithalat ve döviz işlemleri gibi alanlarda nasıl ve ne kadar büyük komisyon aldıklarını ortaya çıkartacaktı. Ancak Mısır ordusu ticari faaliyetlerini de ulusal güvenlik tanımının içine dahil ediyordu ve ekonomik faaliyetleri hakkında bilgi vermeyi reddetti (Dillman, 2000: 95). Diğer yandan Mısır anayasasına göre, Mısır Ordusu'nun ürettiği askeri teçhizatların üretimini sadece Mısır Ordusu gerçekleştirebilir. Bu alanlarda üretim yapan orduya ait fabrikaların denetlenmesinin de özelleştirilmesinin de önü hukuki olarak “acil durum mevzuatı” (emergency legislation) ile kapatılmıştır (Frisch, 2013: 184).

Öte yandan Mısırlı komutanlar da doğrudan ekonomiye müdahildirler. Örneğin 1980'lerde Mısır Savunma Bakanı -ve aynı zamanda rütbeli asker olan- Muhammed Abdülhalim Ebu-Gazal'ın liderlik ettiği askeri yapı doğrudan ekonomik alana girerek Mısır kalkınmasında önemli rol oynaması beklenen ve yerli ve yabancı birçok sermayedarın dahil olduğu Ulusal Hizmetler Proje Örgütü'ne dahil oldu. Bu durum Mısır ordusunu kara dayalı şirketler gibi çalışan ve Mısır ekonomisinin ticaret ve sanayi

sektörlerinde faaliyet gösteren iktisadi bir aktör konumuna getirirken subayları da ekonomik anlamda ayrıcalıklı konuma yükseltmiştir. Mısır ordusunun bu ve benzeri şekillerde ekonomik alana dahil olması sonucunda ordu ve subaylar ekonomide altyapıdan elektronik cihaza, tarımdan havacılığa kadar pek çok sektörün hem üretiminde hem de ticaretinde etkili bir aktöre dönüşmüştür. Tüm bu faaliyetlerinin ötesinde, Cezayir örneği ile benzer şekilde, askeri elit (sivil müttefikleri ile beraber) ithalat ve ihracat sektörlerini de kontrol etmektedir. Öyle ki sivil ve askeri elit Mısır sanayisi için gerekli olan imalat ürünlerinin ülkeye girişini ticaret anlaşmaları yoluyla sağlayarak ekonomik çıkarlar elde etmektedirler (Cook, 2007: 19-20).

Her ne kadar yöntemde farklılaşılsalar da her iki ülkede de ordular iki açıdan ortaklaşırlar. Birinci olarak subaylar doğrudan veya dolaylı olarak devlet zenginliklerinin paylaşılmasında karar mercii konumundadırlar. İkinci olarak ise sivil aktörler ile ekonomik manada ortaklık yürütürler. Örneğin Mısır’da liberalleşme hamleleri ile birlikte ithalat ve ihracatta devletin rolü azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak ordu bu kez sivil aktörler üzerinden ortaklık gerçekleştirerek ekonomide güçlü bir aktör olarak kalmaya devam etmiştir. Bu bağlamda öne çıkan isim ise Cumhurbaşkanı Mübarek’in oğlu Cemal Mübarek’tir. Mübarek döneminde oğul Mübarek iş insanı olarak birçok alanda yatırım yapmıştır (Abul-Magd, 8 Mayıs 2013). Londra’da ekonomi okuyan ve liberal görüşleri ile tanınan Cemal Mübarek babasının iktidarı döneminde iş çevreleri ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Söz konusu çevrelerin en önemli siyasi özelliği ise üretimi ordunun tekelinde olan birçok alanın özelleştirilmesini savunmasıydı. Böylesine bir çevre her şeyden önce ordunun çıkarlarını tehlikeye atıyor, hem baba hem de oğul Mübarek’i orduya meydan okuyan güçler haline getiriyordu (Frish, 2013: 187-188). Bu durum birçok araştırmacıya göre, 2011 baharındaki ayaklanmalar sırasında ordunun neden Mübarek’e yeterince destek olmadığı sorusuna da tatmin edici bir cevaptır.¹³²

Sonuç olarak, Cezayir ile benzer biçimde siyasi ve ekonomik alanda yaşanan liberalleşme adımlarına rağmen kısmi bir iyileşme sağlanmış ancak rejimin temel dayanakları yerinde kalmaya devam etmiştir. Başka bir deyişle, iki ülkenin liberalleşme deneyimleri

¹³² Benzer bir durumu, dördüncü bölümde detaylı bir şekilde incelendiği gibi, Cezayir Ordusu ile Cumhurbaşkanı Buteflika’nın kardeşi Said Buteflika arasındaki ilişkide görmek mümkündür. Said Buteflika da tıpkı Cemal Mübarek gibi Cezayir’in gelecekteki Cumhurbaşkanı olarak görülüyordu ve en yakın çevresi arasında medya patronları ve Buteflika döneminde zenginliğini artıran iş insanları vardı.

yukarıdan aşağıya doğru inmesi ekonomik alanda “otoriter korporatizmin” ortadan kaldırılmasına değil; yerini “demokratik korporatizm”e bırakmasına neden olmuştur. Böylelikle devlet ekonomiye tüm alanlarında hükmetmeye devam ederken, tıpkı siyasi alanda olduğu gibi, ekonomi alanında da alternatif güç merkezlerinin oluşmasının önüne geçmiş, bu da her türlü otoriter özelliğine rağmen siyasi gücünün istikrarını sağlamlaştırmıştır.

SONUÇ

Birçok çalışmada olduğu gibi, bu tez de teorik ve ampirik, makro ve mikro olmak üzere birçok anlamlı sonuca ulaşmıştır. Sonuç bölümü tezin sonuçlarını ve argümanlarını sunarken, Cezayir üzerine siyasi tartışmalara girmek yerine önceliğini tezin temel hipotezlerine ve argümanlarına verecek ve söz konusu hipotezler ve argümanlar Cezayir bahsi üzerinden değerlendirilecektir. Bölümün son kısımda ise Cezayir-Mısır karşılaştırmasının yapıldığı beşinci bölümün sonuçlarına yer verilecektir. Böylelikle tezin sonuç bölümü, kapsamlı bir Cezayir siyasi tarihi veya Cezayir siyasal sistemini analiz etmekten kaçınarak tezin sonuçları, temel hipotezleri ve argümanları ile sınırlı tutulacaktır.

Teorik ve kavramsal tartışmaların yapıldığı birinci bölümde vurgulandığı üzere, tez bir yandan yapısal faktörlere odaklanırken diğer yandan aktör davranışının ve tercihlerinin yapı üzerindeki etkisini de test ederek analizini derinleştirme hedefindeydi. Çok katmanlı bu analiz kuramsal düzeyde yapının sınırlarını ve aktör tercihlerinin yaratacağı imkanları gösterirken diğer yandan Cezayir’de birinci olarak muhalif elitlerin yapıyı dönüştürmedeki rolü ve sınırları, ikinci olarak ise yapının tehditler karşısındaki kapasitesini ve yönetici elitin karar alma motivasyonları incelenmesine olanak sağlamıştır.

Aktör ve yapıyı birbirleri ile etkileşim halinde olan faktörler olarak tanımlayan Desch’in çalışması, tarihsel faktörler, ekonomik ve siyasi yapı, elitler arası ilişkiler, toplumsal ve siyasi normlar gibi yapısal faktörler kadar, tehdide karşılık veren sivil ve askeri elitlerin davranışlarını ve tercihlerini de analize dahil etmesi Cezayir üzerine yapılan bir çalışma için verimli bir kuramsal rehber olmuştur. Bu sadece kuramsal düzeyde aktör-yapı tartışmasını yeniden ele alan bir yaklaşım olmanın ötesine geçerek Cezayir’deki rejimin çeşitli değişkenler karşısında nasıl ayakta kaldığını da gösteren bir yöntem olmuştur.

Bunun yanı sıra, Desch’in tehdit-vazife modelindeki teorik hipotezleri doğrulamıştır. Desch’in iddia ettiği ve kendi çalışmasında birçok örneğe uyguladığı gibi, Cezayir örneği dış tehdit ortamında sivil ve askeri elitler arasında farklılıkların ortadan kalkacağı, ordunun toplumdan ve sivillerden yüksek tehdit hissetmesi durumunun askeri darbeler doğuracağı, düşük tehdit düzeylerinde sivil kontrolü ölçmenin karmaşık bir hal alacağı gibi birçok hipotezinin doğrulandığını ortaya koymuştur.

Örneğin 1990'lı yıllarda kısa süreli iktidarları dönemlerinde Cumhurbaşkanlarına ordunun gerekli siyasi manevra alanını neden vermediği sorusu sadece yapısal faktörler ile açıklandığında, aynı yapının neden Buteflika'ya 2000'li yıllarda büyük bir güç verdiği sorusu yanıtsız kalır. Üçüncü bölüm kapsamlı bir şekilde göstermiştir ki uluslararası yapıdaki ve ekonomik yapıdaki değişim, ordudaki değişiminin de önünü açmış ve ordudaki hizipler arasında tartışmalara neden olan bir ismi Cumhurbaşkanı yapmıştır. Bu nedenle orduların veya sivil aktörlerin farklı davranış biçimlerini ölçmek, (1) tehdidin türü ve boyutu; (2) yapısal faktörler; (3) elit davranışı gibi üç farklı değişkeni bir model içinde analiz etmek Cezayir'de sivil asker ilişkilerini anlamayı kolaylaştırmıştır.

Diğer yandan söz konusu analizin sadece yapısal faktörlere dayalı açıklaması bir siyasi aktör olarak Buteflika'nın gücünün ve tercihlerinin de görmezden gelinmesine neden olacaktır. Bu açıdan tez, bu dönemde Buteflika'yı ordunun karşısında güçlü yapanın sadece yapısal faktörler olduğunu söylemek yerine aktör davranışını, kapasitesini ve tercihlerini de devreye sokarak yapı üzerindeki sınırları ve gücü üzerinde durarak rejimlerin dönüşümünde aktör ile yapının etkileşimini ortaya koymuştur.

Tezin kuramsal bağlamda önemli iddialarından bir tanesi ise Desch'in tehdit modelinin, tehdidin olmadığı durumlarda sivil kontrolün nasıl ölçüleceği konusunda yeterli olmayacağıydı. Bu iddia tezi başka bir analiz modelini çalışmaya dahil etmeyi gerektirmiştir. Buradan hareketle Croissant ve diğerlerinin (2011) çerçevelendirdiği "kontrol stratejileri" yöntemi ile tez özellikle 1992'deki askeri darbenin¹³³ ardından ortaya çıkan durumu ölçebilmiştir.

Bu dönemin önemi ise iç savaş sonrasındaki sivil kontrolü ölçmenin birçok açıdan zorluklarının bulunmasıdır. Bu dönem Cezayir tarihinde sorunlu da olsa seçimlerin yapıldığı, gerçekte gücünü kullanamasa da Cumhurbaşkanı'nın seçildiği ve cumhurbaşkanının anayasadan büyük bir güç aldığı ama ordunun fiili olarak kışlasına dönmediği bir dönemdi. Benzer şekilde Buteflika'nın 1999'da seçilmesinin ardından cumhurbaşkanlığı gücünü, onu Cumhurbaşkanı yapan askerlere rağmen, tümüyle kullanıp kullanamayacağı "kontrol stratejileri" yöntemi ile analiz edilebilmiştir.

¹³³ 1962'de Bumedyan tarafından gerçekleştirilen askeri darbe tartışmasız bir şekilde askeri otorite doğurduğundan, askerin kışlasına döndüğü 1989'daki askeri darbeden farklılaşmaktadır. Bu farklılık askeri rejimin temellerini atan 1962'deki darbede sivil kontrolü arama gereğini ortadan kaldırmıştır.

Bu bağlamda her iki dönem kıyaslandığında 1990'larda Cumhurbaşkanlarının devletin karar alma mekanizmalarına nüfus edemediğini göstermektedir. Benzer şekilde, tezin dördüncü bölümü, Buteflika'nın ikinci döneminde kontrol stratejileri modeli ile sivil kontrolü ölçmüştür. Buteflika döneminde, kontrol stratejilerinin işaret ettiği beş alan kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve anayasal olarak ve görünürde sivillerin denetiminde olduğu varsayılan iç ve dış güvenliğin tanımlanması, yeni elitlerin sisteme dahil olması, kamu siyasetinin belirlenmesi ve bütçe, silahlanma, eğitim gibi ordunun örgütsel yapısının denetlenmesi gibi alanlarda kontrolün gerçekte kimde olduğu sorgulanmıştır. Böylelikle kesin askeri yönetim anlamına gelen askeri darbelerin dışında, başka bir deyişle askerin kışlasında olduğu durumlarda, siyasi ve bürokratik sistemde bir sivil aktör olarak Buteflika'nın nasıl devlet mekanizmasına dahil olabildiğini ve gücünü tedrici olarak nasıl arttırdığını göstermiştir.

Tüm bu teorik ve kavramsal arka planın tezde somutlaştığı yer ise ikinci bölümden itibaren başlamaktadır. Bu dönemi hem iç tehdidin hem de dış tehdidin yüksek olduğu dönem olarak tanımlayan tez, uluslararası yapıya ve elitlerin tercihlerine odaklanarak elitler arası mücadelenin nasıl şekil aldığını açıklamaya çalışır. Teorik yaklaşımın öngördüğü gibi, yüksek (dış) tehdit ortamı askeri ve sivil elitler arasındaki farklılıkların görmezden gelindiğini ortaya çıkarılmıştır.

Bu kısımda tezin en önemli bulgusu, dış tehdidin ortadan kalktığı durumda iç tehdidin elitler arasında başka bir davranış biçimini üreteceğiydi. Bu noktada tezin önemli bulgularından bir tanesi, sivil aktörlerin yeni kurulacak devletin liderliğini alabilmek için askeri çevrelerle işbirliğine girmekten çekinmemiş olmalarıdır. Bu durum askeri kökenlilere devletin inşasında daha aktif rol almasını sağlamıştır. Başka bir deyişle parçalı sivil liderlikler askeri yapının merkezi pozisyona yükselmesine neden olmuştur. Elitler arası mücadele çatışmaya dönüştüğünden sivil-asker koalisyonlarında askerlerin hakimiyeti artmıştır. Bu durumun en dikkat çeken örneği ise Bin Bella-Bumedyan koalisyonudur. Bin Bella siyasi olarak bulamadığı desteği Bumedyan'ın ALN'si eliyle elde etmiştir. Bunun en önemli sonucu ise Bin Bella'nın kurucu meclis için hazırladığı listede ALN üyelerine yer vermek zorunda kalmasıdır. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, askeri kökenlilere siyasi alanda yer açmıştır. Hükümette askerlerin yer alması, ulusal kimliğin belirlenmesinde yeni devletin askeri karakterinin öne çıkartılması, ulusal güvenliğin belirlenmesinde Savunma Bakanı olarak Cezayir Ordusu'nun lideri olan

Bumedyan'ın etkin olması, ordunun modernizasyonundan Bumedyan'ın sorumlu olması, daha genel manada ise ordunun denetlenmesinin zor olduğunun tespiti bu dönemde sivil kontrolün zayıf olduğunu göstermektedir.

Bağımsızlık Savaşı'nın ele alındığı tezin ikinci bölümü sadece elitler arasındaki ilişki biçimine odaklanmaz aynı zamanda bu ilişkinin FLN üzerindeki etkisini de inceler. FLN'nin tek parti döneminde uzun bir süre boyunca Cezayir'in neredeyse tek kurumsal siyaset merkezi olması, çok partili dönemde dahi devlete bürokrat yetiştirmesi dikkate alındığında FLN ve elitler arasındaki ilişki birçok bakımdan anlamlı durmaktadır. Bu bağlamda bu bölümün önemli bulgusu, bağımsızlık hareketi olarak ortaya çıkan ve bu nedenle uluslararası platformlarda meşruiyet kazanan, üçüncü dünya ülkelerine ilham veren bir hareket olan FLN'nin nasıl bir kitle partisinden çok elitlerin kendi mücadelelerini verdikleri bir platforma dönüştüğüdür. Bu bulgunun dikkate değer yanı ise FLN içindeki mücadelede sadece askerlerin değil aynı zamanda sivil aktörlerin de güç mücadelesi içine girmesi ve FLN'nin demokratik olmayan bir yapı kazanmasında sivillerin de önemli bir rolü olmasıdır. Gerçekten de Bağımsızlık Savaşı'ndan itibaren Cezayirli sivil elitler kitlelerden destek alan liderden çok askeri gruplardan destek alan aktörler haline gelmişlerdir ve bunu da FLN içindeki elitler arasında kurdukları siyasi bağlarla gerçekleştirmişlerdir. Bu da her birini ya da her bir grubu bir sivil asker koalisyonunun parçası başka bir deyişle kitlelerden kopuk, gücünü silahlı gruplardan alan yönetici elitin bir parçası haline getirmiştir. Bu durum askeri elitlerin gücünü artırırken sivil olması beklenen bürokrasi, parti gibi örgütlenmelerde askeri zihniyetin yerleşmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle tezin FLN'ye ilişkin bulguları, modern Cezayir'de sivil kontrolü zorlaştıran yapının inşasında sivil elitlerin rolüne vurgu yapmıştır.

Diğer yandan, bu durum FLN'yi sadece devletin tek partisi değil aynı zamanda devletin kendisi yapmıştır. Bu nedenle FLN'nin Cezayir Devleti'ndeki tek işlevi sadece devleti yönetecek kadroları seçmesi değil aynı zamanda devlete rengini vermek isteyen elitlerin kullanmak istediği iktidar olma aracına dönüşmesidir. Gerçekten de Cezayir'de sivil elitlerin ordu ile mücadelelerinin ilk hamleleri parti içinde olur. Cumhurbaşkanı da askerler de partiye kendilerine yakın isimleri yerleştirmeye çalışırlar. Başka bir deyişle siyasal sisteme dahil olan yeni üyelerin kendilerine yakın olmasını isterler. Bunun en büyük nedeni, partinin devlet içinde karar alma mekanizmalarının tepesinde yer

almasıdır. Cezayir çalışmalarının klasik ifadesi ile “partiyi kontrol eden devleti kontrol eder”.

Bu durumun örnekleri hem 1980’lerde hem de 2000’lerde görülmüştür. Örneğin -üçüncü bölümden hatırlanacağı üzere- partiyi kontrol etme mücadelesine girişen Bincided’in iktidarı partinin kontrolünü kaybetmesiyle sona ermiştir. Yine dördüncü bölümden hatırlanacağı üzere, Buteflika 2004 yılında ikinci kez Cumhurbaşkanlığına aday olduğunda, hem Buteflika’nın hem de FLN Genel Sekreteri ve Başbakan Ali Benflis’in temel hedefi partiyi kontrol etmektir. Partiyi kontrol etmek için verilen rekabetin de anlattığı üzere, Buteflika’nın partiyi kontrol etmesi sadece kendisinin adaylığının önünü açmamış aynı zamanda seçimleri ve oyları manipüle etmesine, devlet aygıtlarını kendi lehine kullanmasına da imkan tanımıştır.

Görüldüğü üzere, FLN Cezayir tarihinde büyük oranda bir mücadelenin aracı olmuştur ve bu mücadele de sivil asker koalisyonları biçiminde görünür hale gelmiştir. Sivil ve askeri elitlerin yapısal faktörler nedeniyle birbirlerinin varlığına ihtiyaç duyması sonraki yıllarda Cezayir’i yönetecek grubun ne sadece askeri kökenlilerden ne de sadece güçlü sivil liderlerden oluşmasına neden olmuştur. Bunun yerine, söz konusu bağımlılık parti içinde çeşitli sivil asker koalisyonlarının öne çıkmasına neden olmuş, takip eden dönem ise iktidarı ele geçiren koalisyonun yönetici sınıfa dönüşmesine neden olmuştur. Bu açıdan tez, Cezayir Ordusu’nun Cezayir siyasal sisteminde etkin bir aktör olduğunu söylemenin yerinde olduğu kadar indirgemeci bir çıkarım olacağını savunmuştur. Bunun yerine tez, Cezayir siyasal sisteminde iktidarı “yönetici elit” şeklinde tanımlayarak söz konusu elitlerin dönüşümünü takip etmiştir.

Bu tanımlı biraz daha açtığımızda Cezayir’de ordunun güçlü olduğunu savunmakla beraber orduyu güçlendirenin iş dünyası, dış kaynaklar, sivil elitlerden oluşan ittifakları olduğunu göstermiştir. Buradaki temel sorulardan ve araştırmalarından bir tanesi ise ordunun iktidar koalisyonundaki gücüdür. Tezin ulaştığı sonuç, askeri elitlerin gücünün değişken olduğudur. Örneğin Bincided döneminde ordu, yönetici elitin güçlü bir ortağıydı. Ancak 2000’li yıllarda Buteflika liderliğindeki elit koalisyonu incelendiğinde ise ordunun içinden bir başka hizbin sivil bir aktörün liderlik ettiği iktidar koalisyonunun bir parçası olduğu görülür.

Cezayir siyasi sisteminin bu yapısı, tez boyunca merkezi devlet yapısına vurgu yapılmasına neden olmuştur. Bu yapı Cezayirli kurucu elitlerin titizlikle inşa ettiği bilinçli bir tercihtir ve devletin, toplumunun ve ekonomisinin sıkı kontrolünü kolaylaştırmaktadır. Devletin kuruluşuna kadar giden ve çeşitli değişikliklere rağmen hala özünü koruyan bu yönetim biçimi sayesinde merkezi ekonomi ve kapalı bürokratik ağ tüm gücü merkezde, yönetici elite toplarken; bu yöntemi güçlü ve sürekli kılan ise eğitim, din ve tarih yazımı gibi araçlar olmuştur. Bu araçlar otoriterliği ve demokratik olmayan araçları meşrulaştıran devlet söylemine ve siyasi kültüre dönüşmüştür. İkinci bölümde kapsamlı bir şekilde gösterildiği üzere, tek parti döneminde şekillenen ve dolaşıma sokulan devletin ideolojisi orduyu kutsarken İslamcılık ve Marksizm gibi o dönem elitler arasında taraftarı olan alternatif, rakip siyasi söylemler de marjinalleştiriliyordu. Söz konusu söyleme göre, ordu Cezayir'i sadece Fransızların ya da Batı'nın emperyalizminden kurtartmıyor aynı zamanda kendi ötekisini icat ederek tüm gerçek ve hayali düşmanlarını marjinalleştiriyordu. Bu söylemin devlet dili haline gelerek topluma ve gelecek nesillere nüfus etmesi, ordunun varlığını ve siyaset üstü konumunu güçlendirirken, aynı zamanda ordunun rolünü sorgulamayan bir siyasal kültürün yerleşmesini de sağlamıştır.

Bu özelliği sayesinde ordu, bir yandan kendi varlığını ve siyasetteki konumunu meşrulaştırırken diğer yandan da yönetimi çeşitli sektörlerdeki ortakları ile paylaşır. Farklı sektörlerle dağılan güç sayesinde rejim, bir meydan okuma ile karşılaştığında güçlerinden birini feda edebilmekte; kendini yeniden yapılandırabilmektedir. Rejim ayakta kalmayı başarırken devrilen ise ordu içindeki bir hizip olur. Onun yerini ise bir başka hizip alırken bu hizbin sivillerle, bürokrasiyle ve iş dünyasıyla kurduğu ittifak rejimin yeni yönetici eliti olur. Bu özelliği rejime çeşitli meydan okumalar karşısında esneklik kazandırırken devletin otoriter karakteri de kurumsallaşmış olur. Başka bir deyişle rejim yenilenmez ama yönetici elit yenilenir.

Cezayir tarihinde bu durumun öne çıktığı iki örneği vardır. Bumedyan'ın ölümünün ardından Cumhurbaşkanı olan Bincided, iktidarının ilk yıllarında ordu genel kurmaylığı ile yakın ilişki içinde olmuştur. Ancak takip eden yıllar içinde Bincided, liberal politikalarına devam edebilmek için Cezayir elitlerinin değişmez bir alışkanlığı olan sistem içinde ittifaklar edinmeyi başaramayınca sisteme dışarıdan bir oyuncuyu çağırmıştır. Siyasi karışıklık sırasında ordu ile ters düşen Bincided, FIS üyeleri ile

görüşmesinin yanı sıra ordu içinde, 1990'lı yıllarda “diyalogcular” olarak anılacak, bir grup ile ittifak kurmuştur. Bincendid'in bu ittifakı bir askeri darbe ile son bulmasına rağmen Cezayirli elitlerin davranış biçimlerini göstermesi bakımından anlamlı durmaktır. Bincendid bu dönemde aynı zamanda Cezayir'in sosyalist ordusunun tekelinde kalan dış politikayı da çeşitlendirmeye çalışmış ve hem ekonomik krizi aşmak hem de Cezayir'i Batıya yaklaştırmak istemiştir. Böylelikle Bincendid içeride elitler arasındaki krizi aşmak için kendisine sadık bir bürokrasi kadar kendisine “sadık” dış müttefikler geliştirmenin de yolunu aramış, başka bir deyişle yönetici eliti kendisine yakın yeni bir yönetici elite değiştirmeye çalışmıştır.

Tezin bu varsayımı askeri darbeyi takip eden sivil savaşın ilk dönemi dikkate alındığında tezin önemli bir bulgusuna dönüşür. Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde açıklandığı üzere, darbeyi takip eden dönemde Cezayir ordusu kendini ülke kaynaklarını aşan bir savaşın içinde bulmuştur ve gerekli kaynağını da büyük oranda Avrupalı devletlerden elde etmiştir. Başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin Akdeniz'in karşı kıyısında “ikinci İran” endişesi, askeri darbeyi meşrulaştıran ve hatta finanse eden bir dış kaynağa dönüşmüştür. Gerçekten de bu dönemde “ikinci İran” korkusu nedeniyle sadece Avrupalı siyasetçiler arasında değil Avrupa basını da askeri darbeyi meşrulaştırmıştır. Böyle bir ortamda ordu içindeki “köktenci” komutanlar içeride sorgulanamaz güce sahip olurlarken, kendilerini ve rejimi ayakta tutan gücü ise dış kaynaklarla kurdukları bağlar sayesinde elde etmişlerdir. Bu bağlamda bir dış kaynak olarak veya rejimin elitlerinin oluşturduğu koalisyonun bir parçası olarak Avrupa'nın -daha özelde ise Fransa'nın- darbeci komutanları ve askeri rejimi ayakta tutmada kritik bir rol oynadığını göstermiştir.

Bu konuda verilebilecek ikinci bir örnek ise Buteflika'nın ikinci döneminden itibaren başlamaktadır. Buteflika ikinci kez seçilmesinin ardından sadece devleti ve bürokrasiyi tayin etmemiş aynı zamanda ekonomiyi, medyayı, devletin ticaret ilişkilerini de yönetmiştir. Buteflika iktidarının ikinci döneminden itibaren orduyu ve orduya yakınlığı ile bilinen başta istihbarat birimi olmak üzere birçok kurumu tasfiye etmesine rağmen Cezayir'de sivilleşme dönemi yaşanmamıştır. Bunun yerine, Buteflika ordu içinde bir başka grubun yükselmesini sağlamış, istihbarat biriminin yerine ise polis teşkilatından kendisine sadık bir grup oluşturmuştur. Böylelikle sivil yönetici, ordu, parti üçlemesi bir kez daha tamamlanmış olur. Dikkat edileceği üzere, Buteflika ve Bincendid'i birbirinden farklı yapan birinin başarılı olmasıyken benzer yapanın ise tümüyle aynı yöntemlerle

hareket etmesidir. Her iki ismin güçlü olduğu dönemlerde dahi Cezayir’in sivilleşme tecrübesi olmamış; bunun yerine elitler arası mücadele tecrübesi yeni örneklerle tanışmıştır.

Tüm bu süreç, “Buteflika klanı” olarak tanımlanan bir elit grubu, Buteflika’nın çevresinde kümelenmiş ve devleti yöneten bir aygıtı dönüşmüştür. Bir sivil aktör olarak Buteflika’nın ordu karşısındaki başarısı Cezayir’de bir sivilleşme veya demokratikleşme dönemini başlatmamış; bunun yerine Cezayir, içinde yine askerlerin, medya patronlarının, bürokratların, sivil aktörlerin yer aldığı başka bir “teknokrat” elit çevresinin yükselişine tanık olmuştur. Hatırlanacağı üzere, bu aynı zamanda Buteflika döneminde askeri kontrolün dönüşümünün sivil demokrasiye değil sivil otoriterliğe doğru dönüşüm geçirdiği iddiasını da güçlendirmektedir. Kısacası, sistemin kendini yenileme imkanı bulduğu 2000’li yıllar, yeni bir otoriterlik üretmiştir. Bunun sonucunda yeni bir sivil-asker koalisyonu bir çıkar grubu olarak zenginlikleri paylaşan, siyasal sistemi ve toplumu kontrol eden yeni bir yönetici sınıfa dönüşmüştür.

Bu çıkarım, Cezayir siyasal sisteminin elitler arası mücadeleden ibaret olması, bizi Cezayir siyasal sisteminde iktidardaki elitin karşısında yine kendisi ile aynı özellikleri taşıyan bir başka elit grubun varlığına başka bir deyişle başka bir sivil asker koalisyonunun varlığına götürür. Bu nedenle Cezayir kurumlarının yekpare kurumlar olarak görmek yerine içinde hiziplerin olduğunu ve her bir hizbin çıkar ve güç mücadelesi içinde olduğunu ve her bir askeri elitin sivil kurumlardan ve iş dünyasından ittifaklar aradığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Cezayir siyasal sistemini elitler arası mücadele ya da elit gruplar arasındaki bir mücadele biçiminde okunabilir. Başka bir deyişle, Buteflika’nın ve Bincided’in miras aldığı davranış biçimi kendilerinden çok daha önce Bağımsızlık Savaşı sırasında Cezayirli elitlerin hayatta kalmak için geliştirdiği bir yöntemdir. Örneğin sivil bir girişim olan GPRA’nın askeri gruplarla iş birliği karşısında Bin Bella-Bumedyan koalisyonun darbesi elitler arası mücadeleye gösterilebilecek ilk örnek olarak dikkat çekici durmaktadır. Bin Bella bu dönemde, sivil bir lider olarak GPRA’yı desteklemek yerine kendisini iktidara taşıyacak sınır ordularının komutanı Bumedyan ile iş birliğini tercih etmiştir. Benzer şekilde sivil elitlerin yönetiminde olduğu GPRA ise sivil elitlerle genişlemek yerine askeri gruplarla ittifak içinde olmuştur.

Tüm bu bulguların ve sivil asker ilişkilerindeki seyrin özeti ise Cezayir siyasal sisteminin bağımsızlık savaşı ve devletin inşa sürecinde askeri elitlerin hakimiyetidir. Söz konusu süreçler sonucunda sivil elitler sistemin bir parçası olurken, bu mekanizmanın devamlılığı ise ekonomi, ideoloji, bürokrasi ve siyaset alanında atılan adımlarla sağlanmıştır. Cezayir siyasal sisteminin bu belirgin özelliği başka bir örnek üzerinden tartışıldığında daha net bir şekilde görülmektedir. Bu açıdan Cezayir'deki süreci Mısır örneği ile karşılaştıran tezin beşinci bölümü, hem Cezayir hem de Mısır örneği için dikkat çekici bulgulara vermektedir.

Mısır'da sivil asker ilişkilerinin durumuna odaklanarak Cezayir örneği ile kıyaslayan beşinci bölümün temel bulgusu ise Mısır ve Cezayir gibi askeri elitlerin denetiminde inşa süreçlerini tamamlayan ülkelerde sivil asker ilişkilerini analiz etmenin karmaşık olduğudur. Bunun en önemli nedeni, bu tür ülkelerde askerler siyasete ve devlete müdahale etmelerinin ardından kışlalarına çekilirken arkalarında ise “zekice”, başka bir deyişle “kurnazca” dizayn edilmiş bir siyasal sistem bırakırlar. Gerçekten de hem Mısır'ı hem de Cezayir'i ortak yapan temelde dört önemli özelliğin birbirine benzeştirdiğini söylemek mümkündür: (1) Devlet askeri elitler eliyle inşa edilmiştir; (2) Farklı dönemlerde yapılan askeri darbelerin ardından askerler kışlalarına dönmüş; ancak (3) kurdukları siyasal sistem onların çıkarlarını korumaya devam etmiş; (4) liberalleşme adı altında yapılan reformlar ise ülkeyi demokratikleştirmek veya liberalleştirmek yerine elitler arası mücadelenin bir aracına dönüştürülmüştür. Bu sistemin en önemli özelliği ise askerlerin devlete müdahalesini kolaylaştırırken, aynı zamanda onların varlığını da kamuoyu nezdinde meşrulaştırmalarıdır. Başka bir deyişle, askerler müdahalelerinin ardından kışlalarının yolunu tutarken geride siyasal alan bırakmazlar. Onun yerine kendi varlıklarını garanti eden bir düzen inşa ederler.

Tezin beşinci bölümü Mısır ve Cezayir'de askerlerin bu inşa süreçlerine odaklanmakta; benzer durumların farklı ülkelerde de olsa benzer durumlar ürettiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Mısır tecrübesinde de Cezayir'de olduğu gibi, ordunun ve subaylarının bir çıkar grubu üretmiştir. Bu grup sadece askerlerden oluşmamakla birlikte, bir çıkar grubunun merkezinde yer alırlar. Ancak Mısır ve Cezayir örneklerini asıl benzer yapan, Mısır'da da inşa sürecinin köklü olmasıdır. Öyle ki Mısır'da da Nasır darbesi ile başlayan süreç sadece devleti yeniden inşa etmeye ya da Mısır ekonomisini köklü reformlarla kalkındırmaya değil aynı zamanda Mısır toplumunun yeniden inşa etmeye dayalı bir

süreci tetiklemiştir. İktidarın ekonomi ve devlet alanında merkeziyetçi yapısı kapalı, sadece seçkinlerin dahil olabildiği bir bürokratik sistem inşa ederken devlet zenginliğinin de yine aynı grup içinde denetlenmesinin ve paylaştırılmasının önünü açmıştır. Toplumsal alanda yapılan devrim ise birinci olarak mevcut iktidara (Nasır) bağlılığı telkin ederken askerlerin rolü kutsanarak meşrulaştırılır. Aynı söylem içinde alternatif, muhalif, rakip söylemler düşmanlaştırılarak siyasi alan tümüyle ordunun veya düzen partilerinin kontrolüne bırakılır. Bu yeniden inşa sürecinde ordunun kullandığı “Arap sosyalizmi”, “sosyalizm”, “Arapçılık” gibi ifadeler subayların ideolojilerinin bir parçası olmasına rağmen temelde inşa edilen sistem “sosyalizm” değil sosyalist modelin merkezi, denetime elverişli yapısıdır. Bu yapı ise takip eden on yıllarda her türlü toplumsal, ekonomik ve siyasi krize rağmen Mısır’da ordunun iktidarını garanti etmiştir.

Cezayir ile benzerlik gösteren bu durumun her iki örnekte de geçerliliği liberal dönemlerde görülmüştür. Mısır’da Enver Sedat ile başlayıp Hüsnü Mübarek ile devam eden dönem, Cezayir’de ise Bincided döneminde başarısız bir şekilde girişilen ancak Buteflika döneminde tam anlamıyla uygulanan ülkeyi siyasi ve ekonomik manada liberalleştirme hamleleri doğrudan mevcut siyasi sistemi hedeflemekteydi. Ancak Cezayir’de Buteflika’nın Mısır’da ise Sedat’ın güçlü liderliklerine rağmen siyasi sistem liberalleşmemiş onun yerine ise yönetici elit değişmiştir.

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

- Abrahamsson, B. (1971). *Military Professionalization and Political Power*. Göteborg: SAGE Publication.
- Abdel-Fadil, M. (1980). *The Political Economy of Nasserism: A Study in employment and income distribution policies in urban Egypt 1952-72*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agüero, F. (2001). Institutions, transitions, and Bargaining: civilians and the military in shaping post-authoritarian regimes. D. P. Berlin (Ed.). *Civil Military Relations in Latin America: New Analytical Perspective*. İçinde (194-222). Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Arslan, Ö. (2017). Cezayir’de Ordu ve Siyaset: Askeri Vesayetin Yüğü ve Buteflika Sonrasında Geçiş Sancıları. V. Kurt (Ed.). *Ortadoğu’da Toplum ve Siyaset içinde* (103-134). İstanbul: SETA.
- Baker, R. W. (2013). *Egypt’s uncertain revolution under Nasser and Sadat*. London: Harvard University Press.
- Belhocine, M., ve Ramdane, A. (2000). *Le courrier Alger-le Caire, 1954-1956: le congrès de la soummam dans la révolution*. Paris: Casbah Editions.
- Bennoune, M. (2002). *Making of Contemporey Algeria*. New York: Cambridge University Press.
- Bozarslan, H. (2008). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan El-Kaide’ye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruneau, T. C. (2013). Introduction. Florina C. M., Halladay, C. ve Bruneau T. C. (Ed.). *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations içinde* (1-11). New York: Routledge.
- Burke, Edmund. (1982). Thoughts on Causes Speeches of Edmund Burke. P. Langford (Ed.). *Party, Parliament and the American Crises, 1766-1774 İçinde*. Oxford: The Carendon Press.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, Mehmet Harmacı (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cook, S. A. (2007). *Ruling but not Governing The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*, Maryland: The John Hopkings University Press.
- Coser, L. (2001). *The Functions of Social Conflict*. (3. Baskı). New York: Routledge.
- Croissant, A., Kuehn, D., Lorenz P., Chambers, P. (2013). *Democratization and Civilian Control in Asia*, New York: The Palgrave MacMillian.

- Croissant, A., David Kuehn. (2017). Introduction, A. Croissant ve D. Kuehn (Ed). *Reforming Civil Military Relations in New Democracies Control and Military Effectiveness in Comparative Perspective İçinde*. (1-23). Cham: Springer.
- Dekmejian, R. H. (1982). Egypt and Turkey: The Military in the Background. R. Kolkowicz ve A. Korbonski A. (Ed.). *Soldiers, Peasants and Bureaucrats: Civil-Military Relations in Modernising Societies İçinde* (9-28). Boston and Sydney: George Allen and Unwin.
- Desch, M. C. (1999). *Civilian Control of The Military: The Changing Security Environment*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press.
- Desch, M. C. (2008). *Power and Military Effectiveness: The Fallacy of Democratic Triumphalism*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press.
- Deheuvels, L. W. (1971). *Islam et pensée contemporaine en Algérie*. La revue al Aça.âla.
- Dillman, B. (2000). *State and Private Sector in Algeria: The Politics Rent-seeking and Failed Development*. Boulder, CO: Westview Press.
- Duran, B. (2010). Cezayir: Sömürgeci Geçmişin Gölgesinde İç Savaş, B. Duran ve K. İnât (Ed.). *Dünya Çatışmaları 1. İçinde* (147-166). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Edmonds, M. (1988). *Armed Services and Society*. Leicester: Leicester University Press.
- Entelis, J. P. (1982). Algeria: Technocratic Rule, Military Power. W. Zartman, J. P. Entelis, R. A. Stone, R. A. Hinnebusch ve S. Akhavi (Ed.). *Political Elites in Arab North Africa: Morocco, Algeria, Tunisia, Libya, and Egypt*. New York: Longman.
- Entelis, J. P. (1986). *Algeria the Revolution Institutionalized*. Beckenham: Routledge.
- Entelis, J. P., ve Arone, L. (1994). Government and Politics. H. C. Metz (Ed.). *Algeria: a country study İçinde* (176-238). Washington: Federal Research Division Library of Congress.
- Erdağ, R. (2015). Türkiye'nin Afrika Politikası 2014. B. Duran, K. İnât ve A. Balcı (Ed.). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014 içinde* (287-306). İstanbul: SETA Yayınları.
- Erdağ, R. (2017). *Libya in the Arab Spring: from revolution to insecurity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evans, M., ve Joh Phillips, (2007). *Algeria: Anger of the Dispossessed*, Essex: Yale University Press.
- Fanon. F. (2013). *Yeryüzünün Lanetlileri*, (2. Baskı). Şen Süer (Çev.) İstanbul: Versus Yayınları.

- Feaver, P. D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. London: Harvard University Press.
- Finer, S. E. (2002). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. London: Transaction Publishers.
- Fisk, R. (2014). *Cezayir Yazıları 1992-2013: Batının Daha Fazla Görmezden Gelemeyeceği Trajik Bir Çatışma Hakkındaki Makaleler*, Arzu Balkan (Çev.), İstanbul: Matbuat Yayınları.
- Fitch, J. S. (1998). *The Armed Forces and Democracy in Latin America*. Baltimore: John Hopkins University Press
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Ferhat Taylan (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gallois, W. (2013). *A History Of Violence in The Early Algerian Colony*. New York: Palgrave Macmillian.
- Garçon, J. (1999). *Le Mystère Bouteflika Radioscopie d'un Chef d'Etat*, Paris: Riveneuve.
- Geary, P. J. (2011). *The unifier? Abdelaziz Bouteflika and Algeria's competitive authoritarian regime*. University of South Dakota.
- Gordon, J. (1996). *Nasser's Blessed Movement: Egypt's Free Officers and the July Revolution*, Cairo: American University in Cairo Press.
- Hale, W. (2013). *Turkish Politics and The Military*. New York: Routledge.
- Harbi, M. (1975). *Aux origines du FLN: le populisme révolutionnaire en Algérie*. Paris: Bourgois.
- Harbi, M. (1981). *Archives de la Révolution Algérienne*. Paris: Editions Jeune Afrique.
- Harbi, M. (2016). *L'Algérie et son destin: Croyants ou citoyens*. Paris: Editions Bouchène.
- Haroun, M. A. (2000). *L'Été de la discorde: Algérie, 1962*. Constatine: Casbah editions.
- Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity*. (14. Baskı). Oxford: Blackwell.
- Heper, M., ve Güney, A. (2004). Civil–military relations, political Islam, and security: The Turkish case. C. P. Danopoulos (Ed.). *Civil–Military Relations, Nation Building, and National Identity içinde* (183-198). Westport, CT: Praeger.
- Hopwood, D. (1993). *Egypt 1945-1990: Politics and society*. New York: Routledge.
- Horne, A. (2006). *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*. New York: NYRB Classics.

- Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1968). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press.
- Hussein, M. (1973). *Class Conflict in Egypt, 1945-70*. New York: Monthly Review Press.
- Ibrahimi, Taleb A. (1973). *De la décolonisation à la révolution culturelle (1962-1972)*, Paris: Société Nationale d'édition et de Diffusion.
- İnat, K. (2011). Türkiye'nin İran Politikası 2010. K. İnat, M. Ataman ve İ. N. Telci (Ed.). *Ortadoğu Yılı 2010 içinde* (9-41). İstanbul: Açılım Kitap.
- Jackson, H. (1977). *The FLN in Algeria: Party and Development in a Revolutionary Society*, Wesport: CTO Greenwood Press.
- Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Free Press.
- Janowitz, M. (1983). *The Political Education of Soldiers*. London: SAGE Publication.
- Kandil, H. (2012). *Soldiers, Spies and Statemen: Egypt's Road to Revolt*, London: Verso.
- Karawan. Ibrahim A. (1996). Egypt. C. P. Danopoulos, C. Watson, ve C. T. Westport (Ed). *The Political Role of the Military: An International Handbook içinde* (107-121). Wesport: Greenwood Press.
- Kardaş, T. (2009). Turkey: secularism, Islam, and the EU, S. J. Hansen, A. Mesoy, T. Kardas (Ed.). *The Border of Islam Explorşbg Huntington's Faultlines, from Al-Andalus to the Virtual Ummah içinde* (191-210). London: Hurst & Company.
- Karpat, K. H. (2004). *Studies on Turkish Politics and Society*. New York: Brill.
- Keenan, J. (2009). *The dark Sahara: America's war on terror in Africa*. London: Pluto Press.
- Korany, B. (1984) Third worldism and pragmatic radicalism: the foreign policy of Algeria, B. Korany ve H. Dessouki (Ed.). *The Foreign Policies of Arab States içinde* (79-118). Boulder, CO: Westview Press.
- Kuru, A. T. (2009). *Secularism and State Policies Toward Religion: The United States, France, and Turkey*. New York: Cambridge University Press.
- Laclau, E., ve Mouffe, C. (2014). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Brooklyn NY: Verso.

- Lavenue, J. (1992). *Algérie: la démocratie interdite*. Paris: Editions L'Harmattan.
- Leca, J., ve Vatin Jean-Claude, (1975). *Algérie politique: Institutions et Regime*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- Lacoste, Y. (1998). *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Ayşin Arayıcı (Çev.), İstanbul: Özne Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi*, Işık Ergüden (Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lenze, P. E. (2016). *Civil-Military Relations in the Islamic World*. New York: Lexington Books.
- Levi, M. (1997). A model, a method, and a map: Rational choice in comparative and historical analysis. M. L. Lichbach ve A. S. Zuckerman (Ed.). *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure içinde* (19-41). New York: Cambridge University Press.
- Lowi, Miriam R. (2009) *Oil Wealth and the Poverty of Politics Algeria Compared*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mabro R., (1974). *The Egyptian Economy, 1952-72*. Oxford: Clarendon Press.
- Mabro, R., ve Radwan, S. (1976). *The Industrialization of Egypt 1939-1973; Policy and Performance*. Clarendon Press.
- Malik, B. A. (1994), The Economy, H. C. Metz (Ed). *Algeria a country study içinde* (130-173). Washington: Federal Research Division Library of Congress.
- Malley, R., (1996). *The Call From Algeria Third Wordism Revolution and the Turn to Islam*, London: University of California Press.
- Mansour, F. (1992). *The Arab World: Nation, State, and Democracy*. London: Zed Books.
- Mares, D. R. (2001). *Violent Peace: Militarized Interstate Bargaining in Latin America*. New York: Columbia University Press.
- Masoud, T. (2014). Egypt. E. Lust (Ed). *The Middle East İçinde* (367-395). Thousand Oaks, CA: CQ Press.
- Matei, F. C. (2003). *A New Conceptualization of Civil-Military Relations*. C. M. Florina, C. Halladay ve T. C. Bruneau (Ed.). *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations içinde* (26-39) New York: Routledge.
- McDermott, A. (2012). *Egypt from Nasser to Mubarak: a flawed revolution (Vol. 3)*. Üçüncü Baskı, New York: Routledge.
- McDougall, J. (2006). *History and the culture of nationalism in Algeria*. Cambridge: Cambridge University Press.

- McDougall, J. (2017). *A History of Algeria*. New York: Cambridge University Press.
- Mechati, M. (2009). *Parcours d'un militant*. Algiers: Chihab.
- Meir, Y. B. (1995). *Civil-Military Relations in Israel*. New York: Clumbia University Press.
- Meynier, G. (2002). *Histoire intérieure du FLN*. Paris: Fayard
- Metz, Chaplin M. (1994). Introduction, H. C. Metz (Ed.). *Algeria A Country Study İçinde* (xxvii-xxxvii). Washington: Federal Research Division Library of Congress.
- Moench, R. U. (1987). The May 1984 elections in Egypt and the question of Egypt's stability. R. U. Moench (Ed.), *Elections in the Middle East içinde* (47-85). London: Routledge.
- Mortimer, R. (2004). Bouteflika and the Challenge of Political Stability, A. Aghrout ve R. M. Bougherira (Ed). *Algeria in Transition içinde* (185-199). London: Routledge.
- Nezzar, K. (2000). *Mémoires du général Khaled Nezzar*, Algier: Chihab Edition.
- Nezzar, K. (2003) *Algérie: Le Sultanat de Bouteflika, L'Arganier and Algiers*, Transbordeurs ve Les Editions Apic.
- Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in politics: military coups and governments*: Prentice-Hall: Michigan University Press.
- Nun, Mahfud bin,. (1988). *The Making of Contemporary Algeria 1830-1987*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Osman, T. (2010). *Egypt on the Brink: from Nasser to Mubarak*. London: Yale University Press.
- Ottoway, M. ve Ottoway, D. (1970). *Algeria: The Politics of a Socialist Revolution*. London: University of California Press.
- Ottaway, M. (2003). *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Özbudun, Ergün. (2000). *Contemporary Turkish Politics: The Challenges to Democratic Consolidation*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Özgür, B. (2015). Cezayir 2014. K. İnât ve M. Ataman (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2014 içinde* (337-354). İstanbul: Açılım Kitap.
- Özgür, B. (2016). Cezayir 2015. K. İnât ve M. Ataman (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2015 içinde* (343-362). İstanbul: Açılım Kitap.
- Özgür, B. (2020). Cezayir 2019. K. İnât ve M. Ataman (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2019 içinde* (249-264). İnât K., Ataman M. (Ed.), İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

- Perlmutter, A. (1974). *Egypt: The Praetorian State*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Perlmutter, A. (1977). *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*. London: Yale University Press.
- Quandt, W. B. (1969). *Revolution and Political Leadership: Algeria, 1954-1968*: MIT Press.
- Quandt, W. B. (1998). *Between Ballots & Bullets Algeria's Transition from Authoritarianism*. Washington: Brookings Institution Press.
- Pierre A. J., William B. Q. (1996). *The Algerian Crises: Policy Options for the West*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Roberts, H. (1984). The politics of Algerian Socialism. R. Lawless ve A. Findlay (Ed.), *North Africa: Contemporary Politics and Economic Development*, London: Croom Helm.
- Roberts, H. (1993). The FLN French conceptions, Algerian realities. G. Joff   (Ed.). *North Africa: Nation, State, And Region   inde* (111-141). London and New York: Routledge.
- Roberts, H. (1996). Doctrinaire Economics and Political Opportunism in the Strategy of Algerian Islamism, J Ruedy (Ed.). *Islamism and Secularism in North Africa   inde* (123-147). Washington: Palgrave Macmillan.
- Roberts, H. (2002). *The Battlefield: Algeria 1988: 2002 Studies on a Broken Polity*, London: Verso.
- Ruedy, J. D. (2005). *Modern Algeria: The Origins and Development of a Nation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Said, E. (2010). *Kültür ve Emperyalizm*. (3. Baskı). Necmiye Alpay (  ev.),   stanbul: Hill Yayın.
- Said, E. (2012). *  arkiyat  ılık: Batı'nın   ark Anlayı  ları*, Berna   lner (  ev.),   stanbul: Metis Yayınları.
- Schiff, R. L. (2008). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. New York: Routledge.
- Schweller, R. L. (2010). *Unanswered threats. in Unanswered Threats*. Princeton University Press.
- Stepan, A. C. (1976). *Authoritarian Brazil: Origins, Policies, and Future*: London: Yale University Press.
- Stepan, A. C. (1988). *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. West Sussex: Princeton University Press.

- Stone, M. (1997). *The Agony of Algeria*. New York: Hurst & Company.
- Stora, B. (2001). *Algeria 1830-2000 A Short History*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Sueur, D. (2010). *Between Terror and Democracy Algeria since 1989*, London: Zed Books.
- Svolik, M. W. (2012). *The Politics Of Authoritarian Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tartter, Jean R. (1994). *External Security Problem and Policies*, H. C. Metz (Ed.). *Algeria A Country Study İçinde* (238-285), Washington: Federal Research Division Library of Congress.
- Taylor, B. D. (2003). *Politics and the Russian Army: Civil-Military Relations, 1689–2000*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tlemçani, R. (2019). Policing Algeria Under Bouteflika: From Police State to Civil State. Tlemçani, R. (Ed.) *The Politics of Algeria İçinde* 61-74, London: Routledge.
- Toth, A. (1994). *Historical Setting*. H. C. Metz (Ed.). *Algeria A Country Study İçinde* (4-67). Washington: Federal Research Division Library of Congress.
- Vatikiotis, P. J. (1979). *Nasser and His Generation*. New York: St. Martin's Press.
- Volpi, F. (2003). *Islam and Democracy: The Failure of Dialogue in Algeria*. London: Pluto Press.
- Vince, N. (2015). *Our Fighting Sisters: Nation, memory and gender in Algeria, 1954-2012*. Manchester Manchester University Press.
- Wall, I. M. (2001). *France, the United States, and the Algerian War*. London: University of California Press.
- Werenfels, I. (2007). *Managing instability in Algeria: Elites and political change since 1995*. New York: Routledge.
- Wickham, C. R. (2002). *Mobilizing Islam: Religion, activism, and political change in Egypt*. New York: Columbia University Press.
- Williams, J. A. (2007). Political Science Perspectives on the Military and Civil-Military Relations. G. Caforio (Ed.). *Social Sciences And The Military: An Interdisciplinary Overview İçinde* (89-104). London: Routledge.
- Willis, M. (1999). *The Islamist Challenge in Algeria: A Political History*. United Kingdom: Ithaca Press.

Willis, Michael J. (2014). *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco From Independence to the Arab Spring*. New York: Oxford University Press.

Yefsah, A. (1982). *Le processus de légitimation du pouvoir militaire et la construction de l'Etat en Algérie*, Paris: Editions Anthropos.

Zoubir, Yahia. H. (2004). *The Dialectics of Algeria's Foreign Relations, 1992 to the present*, A. Aghrout ve R. M. Bougherira (Ed). *Algeria In Transition İçinde* (154-184). London: Routledge.

Sürekli Yayınlar

Abadi, J. (2002). Algeria's Policy Toward Israel: Pragmatism and Rhetoric. *The Middle East Journal*, 56 (4), 616-641.

Acemoglu, D., Egorov, G. ve Sonin, K. (2008). Coalition formation in non-democracies. *The Review of Economic Studies*, 75 (4), 987-1009.

Addi, L. (1998). Algeria's Army, Algeria's Agony, *Foreign Affairs*, 77 (4), 44-53.

Addi, L. (1999). L'armée, la nation et l'État en Algérie. *Confluences en Méditerranée*, 2 (1), 39-46.

Aissaoui, R. (2012). Fratricidal War: The Conflict between the Mouvement national algérien (MNA) and the Front de libération nationale (FLN) in France during the Algerian War (1954–1962). *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39 (2), 227-240.

Akacem, K. (2004). Economic reforms in Algeria: an overview and assessment, *The Journal of North African Studies*, 9 (2), 115-125.

Al, A., Kaya, H., Harrouche, L. (2022). Güncel Sorunlar Çerçevesinde Akdeniz Politikaları: Cezayir- Türkiye İlişkileri, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 848-860.

Alcaraz, E. (2010). Les Monuments aux Martyrs de la Guerre d'Indépendance Algérienne: Monumentalité, Enjeux de la Mémoire et Commémorations, *Guerres Mondiales et Conflicts Contemporains*, 237 (1), 125: 146.

Albrecht, H., ve Bishara, D. (2011). Back on horseback: The military and political transformation in Egypt. *Middle East Law and Governance*, 3 (1-2), 13-23.

Arnould, V. (2007). Amnesty, peace and reconciliation in Algeria, *Conflict, Security & Development*, 7 (2), 227-253.

Arshad. (2017). Challenges to Democratization Process in Algeria. *Contemporary Review of the Middle East*, 4 (3), 254-277.

- Atkinson, C. (2006). Constructivist Implication of Material Power: Military Engagement and the Socialization of States, 1977-200", *International Studies Quarterly*, 50 (3), 509-537.
- Auda, G. (1991). Egypt's Uneasy Party Politics. *Journal of Democracy*, 2 (2), 70-78.
- Babicz, L. (2013). Japan–Korea, France–Algeria: Colonialism and Post-Colonialism. *Japanese studies*, 33 (2), 201-211.
- Balta, P. (1976). La politique Africaine de l'Algérie. *Revue Française D'études Politiques Africaines*, 11 (132), 54-73.
- Barth, M. (2003). Sand Castles in the Sahara: US Military Basing in Algeria, *Review of African Political Economy*, 30 (98), 679-685.
- Battera, F. (2021). Variations among North African Military Regimes: Algeria and Egypt Compared. *Contemporary Arab Affairs*, 14 (3), 55-78.
- Belkaïd, A. (2009). La diplomatie algérienne à la recherche de son âge d'or. *Politique étrangère*, (2), 337-344.
- Belkin, A., ve Schofer, E. (2003). Toward a structural understanding of coup risk, *Journal of Conflict Resolution*, 47 (5), 594-620.
- Ben-Dor, G. (1975). Civilianization of Military Regimes in the Arab World. *Armed Forces & Society*, 1 (3), 317-327.
- Benachenou, A. (1993). Inflation et chômage en Algérie: les aléas de la démocratie et des réformes économiques, *Monde Arabe, Maghreb* 139 (1), 28-41
- Benantar, A. (2006). NATO, Maghreb and Europe, *Mediterranean Politics*, 11 (2), 167-188.
- Bendourou, O. (1989). La nouvelle constitution algérienne du 28 février 1989, *Revue du droit public et de la science politique en France et a l'étranger*, (5), 1305-1328.
- Bland, D. L. (1999). A Unified Theory Of Civil-Military Relations, *Armed Forces & Society*, 26 (1), 7-25.
- Boubekeur A. (2013). Rolling either way? Algerian entrepreneurs as both agents of change and means of preservation of the system, *The Journal of North African Studies*, 18 (3), 469-481.
- Boundal, Y. (2003). Political Parties and the Transition from Authoritarianism: the Case of Algeria, *The Journal of Modern African Studies*, 41 (1), 1-22.
- Bouandel, Y. (2004). Algeria's presidential election of April 2004: a backward step in the democratisation process or a forward step towards stability?, *Third World Quarterly* 25 (8), 1525-1540.

- Bouandel, Y. (2009). Algeria's Presidential Election of April 2009, *Mediterranean Politics*, 14 (2), 247-253.
- Böhmelt, T., ve Pilster, U. (2015). The impact of institutional coup-proofing on coup attempts and coup outcomes. *International Interactions*, 41 (1), 158-182.
- Branche, R. (2011). The Martyr's Torch: Memory and power in Algeria, *The Journal of North African Studies*, 16 (3), 431-443.
- Burak, B. (2011). The role of the military in Turkish politics: To guard whom and from what?. *European Journal of Economic and Political Studies*, 4 (1), 143-169.
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society. *Armed Forces & Society*, 19 (2), 167-186.
- Burk, J. (1998). The Logic of Crisis and Civil-Military Relations Theory: A Comment on Desch, Feaver, and Dauber, *Armed Forces & Society*, 24 (3), 455-462.
- Burk, J. (2002). Theories of Democratic Civil-Military Relations, *Armed Forces & Society*, 29 (1), 7-29.
- Byrne, J. J. (2009). Our Own Special Brand of Socialism: Algeria and the Contest of Modernities in the 1960s. *Diplomatic History*, 33 (3), 427-447.
- Cavatorta, F. (2002). The failed liberalisation of Algeria and the international context: a legacy of stable authoritarianism. *The journal of North African studies*, 7 (4), 23-43.
- Chambers, P. (2010). Understanding civil-military relations today: The case of Thailand with implications for emerging democracies in Asia. *Asia-Pacific Social Science Review*, 10 (2), 1-24.
- Chhibber, Pradeep K. (1996). State Policy, Rent Seeking, and the Electoral Success of a Religious Party in Algeria, *The Journal of Politics* 58 (1), 126-148.
- Collier, P., ve Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war, *Oxford Economic Papers*, 56 (4), 563-595.
- Connelly, M. (2001). Rethinking the Cold War and decolonization: the grand strategy of the Algerian war for independence. *International Journal of Middle East Studies*, 33 (2), 221-245.
- Cooper, M. N. (1982). The demilitarization of the Egyptian cabinet, *International Journal of Middle East Studie*, 14 (2), 203-225.
- Croissant, A., Kuehn, D., Chambers, P., ve Wolf, S. O. (2010). Beyond the fallacy of coup-ism: conceptualizing civilian control of the military in emerging democracies. *Democratization*, 17 (5), 950-975.

- Croissant Aurel, David Kühn, Paul W. Chambers, Philip Völkel, ve Wolf, S. O. (2011). Theorizing civilian control of the military in emerging democracies: agency, structure and institutional change. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 5 (75), 231-250.
- Desch, M. C. (1998). Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control. *Armed Forces & Society*, 24 (3), 389-405.
- Daguzan, J. F. (2015). La politique étrangère de l'Algérie: le temps de l'aventure?. *Politique étrangère*, (3), 31-42.
- Dessouki, A. E. H., ve Al-Labban, A. (1981). Arms Race, Defense Expenditures and Development: The Egyptian Case 1952-1973. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 4 (3), 65.
- Dirlik, A. (2002). Rethinking colonialism: Globalization, postcolonialism, and the nation. *Interventions*, 4 (3), 428-448.
- El-Sayyid, M. K. (1994). The third wave of democratization in the Arab world. *The Arab World Today*, 179-89.
- Ellis, S. (2004). Briefing: The Pan-Sahel Initiative, *African Affairs* 103 (112), 459-464.
- Entelis, J. P. (1981). Elite Political Culture and Socialization in Algeria: Tensions and Discontinuities, *Middle East Journal*, 35 (2), 191-208.
- Entelis, John P. (2011). Algeria: democracy denied, and revived?, *The Journal of North African Studies*, 16 (4), 653-678.
- Escribà-Folch, A., Böhmelt, T., ve Pilster, U. (2020). Authoritarian regimes and civil-military relations: Explaining counterbalancing in autocracies. *Conflict Management and Peace Science*, 37 (5), 559-579.
- Feaver, P. D. (1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control, *Armed Forces & Society*, 23 (2), 149-178.
- Feaver, P. D. (1998). Crisis as Shirking: An Agency Theory Explanation of the Souring of American Civil-Military Relations, *Armed Forces & Society*, 24 (3), 407-434.
- Feaver, P. D. (1999). Civil-Military Relations, *Annual Review of Political Science*, 2 (1), 211-241.
- Forster, A. (2002). New civil military relations and its research agendas. *Connections* 1 (2), 71-88.
- Frisch, H. (2013). The Egyptian army and Egypt's 'spring, *Journal of Strategic Studies* 36 (2), 180-204.
- Gazzo, Y. (1988). Les économies arabes face a la crise, *Maghreb-Machrek*, 120 (Nisan-Haziran), 58-67.

- Gleijeses, P. (1996). Cuba's first venture in Africa: Algeria, 1961–1965. *Journal of Latin American Studies*, 28 (1), 159-195.
- Goodman, J. (2004). Reinterpreting the Berber Spring: From rite of reversal to site of convergence, *The Journal of North African Studies*, 9 (3), 60-82.
- Görgün, H., (2001). Bir İktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (6), 77-92.
- Hadhri, M. (2014). US Foreign Policy Toward North Africa During the Cold War: From Eisenhower to Kennedy (1953–1963). *The Journal of the Middle East and Africa*, 5 (2), 95-110.
- Hall, Peter A. ve Rosemary C. R. Taylor, “Political Science and the Three Institutionalisms,” *Political Studies* 54 (1996): 936–957.
- Hamadouche L. ve Yahia H. Zoubir. (2009). Pouvoir et opposition en Algérie : vers une transition prolongée?, *Année du Maghreb*, (5), 111-127.
- Hamouchene, H., ve Rouabah, B. (2016). The political economy of regime survival: Algeria in the context of the African and Arab uprisings, *Review of African Political Economy*, 43 (150), 668-680.
- Hashim, A. (2011). The Egyptian Military, Part Two: From Mubarak Onward. *Middle East Policy*, 18 (4), 206-128.
- Hashim, A. S. (2018). Civil-Military Relations in Iran Internal and External Pressures, *Middle East Policy*, XXV (3), 47-66.
- Hassan, H. A. (2010). State versus society in Egypt: Consolidating democracy or upgrading autocracy. *African Journal of Political Science and International Relations*, 4 (9), 319-329.
- Hassan, H. A. (2010). State versus society in Egypt: Consolidating democracy or upgrading autocracy. *African Journal of Political Science and International Relations*, 4 (9), 319-329.
- Henry, C. M. (2016). The UGEMA generation of Algeria’s civilian leadership. *The Journal of North African Studies*, 21 (5), 877-895.
- Hill, J. N. C. (2006). Identity and Instability in Postcolonial Algeri”, *The Journal of North African Studies*, 11 (1), 1-16.
- Hill, J. N. C. (2012). Remembering the war of liberation: legitimacy and conflict in contemporary Algeria, *Small Wars & Insurgencies*, 23 (1), 4-31.
- Hill, J. N. C. (2019). The evolution of authoritarian rule in Algeria: linkage versus organizational power, *Democratization*, 26 (8), 1382-1398.

- Hinnebusch, R. A. (1981). Egypt under Sadat: Elites, power structure, and political change in a post-populist state. *Social problems*, 28 (4), 442-464.
- Hinnebusch, R. A. (2006). Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: An overview and critique. *Democratization*, 13 (3), 373-395.
- Hinnebusch, R. (2018). Understanding regime divergence in the post-uprising Arab states, *Journal of Historical Sociology*, 31 (1), 39-52.
- Hosseinizadeh, E. (1988). How Egyptian state capitalism reverted to Market Capitalism. *Arab Studies Quarterly*, 10 (3), 299-318.
- Huntington, S. P. (1991). Democracy's third wave, *Journal of Democracy*, 2 (2), 12-34.
- Jabi, A. N. (2012). The Impasse of Political Transition in Algeria Three Generations and Two Scenarios, *Arab Center for Research & Policy Studies*.
- Joff , G. (2020). Shame-faced no longer?. *The Journal of North African Studies*, 25 (2), 159-166.
- Kamrava, M. (2000). Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 115 (1), 67-92.
- Karawan, I. A. (2011). Politics and the Army in Egypt. *Survival*, 53 (2), 43-50.
- Keenan, J. (2004). Terror in the Sahara: the implications of US imperialism for North & West Africa. *Review of African Political Economy*, 31 (101), 475-496.
- Keenan, J. H. (2012). Foreign Policy and the Global War on Terror in the Reproduction of Algerian State Power. *State Crime Journal*, 1 (2), 196-216.
- Kohn, R. H. (1997). How democracies control the military. *Journal of Democracy*, 8 (4), 140-153.
- Kuehn, D., ve Lorenz, P. (2011). Explaining Civil-Military Relations in New Democracies: Structure, Agency and Theory Development, *Asian Journal of Political Science*, 19 (3), 231-249.
- K    kan, T. (2005). Modernle  me ve Sek  lerle  me Kuramları Ba  lamında Din, Toplumsal De  i  me ve İ  l  m D  nyası, *İ  lam Ara  tırmaları Dergisi*, (13), 109-128.
- Layachi, A. (2001). The Private Sector in the Algerian Economy: Obstacles and Potentials for a Productive Role, *Mediterranean Politics*, 6, (2), 29-50.
- Layachi, A. (2004). Political Liberalisation and the Islamist Movement in Algeria, *The Journal of North African Studies*, 9 (2), 46-67.
- Lefèvre, J. A. (1999). Kennedy's Algerian Dilemma: Containment, Alliance Politics and the 'Rebel Dialogue'. *Middle Eastern Studies*, 35 (2), 61-82.

- Lefèvre R., (2017). The Algerian Economy From ‘oil curse’ to ‘Diversification’?, *The Journal of North African Studies* 22 (22), 177-181.
- Lesch, A. M. (1989). Democracy in Doses: Mubarak Launches His Second Term as President, *Arab Studies Quarterly*, 11 (4), 87–107.
- Leveau, R. (1993). Le sabre et le Turban, François Bourin, *Cultures et Conflits*, 11 (3), 159-162.
- Lewisky, S., ve Lucan Way. (2002). “The Rise of Competitive Authoritarianism.” *Journal of Democracy* 13, no. 2: 51–66.
- Lounici, R. (2011). The relation between the military and the political in contemporary Algerian history, *Contemporary Arab Affairs*, 4 (3), 288-300.
- Lutterbeck, D. (2013). Arab Uprisings, Armed Forces, and Civil–Military Relations, *Armed Forces & Society*, 39 (1), 28-52.
- MacMaster, N. (2013). The Roots of Insurrection: The Role of the Algerian Village Assembly (Djemâa) in Peasant Resistance, 1863–1962. *Comparative Studies in Society and History*, 55 (2), 419-447.
- Mahoney, J. (2000). Path dependence in historical sociology. *Theory and Society* 29 (4), 507–548.
- Mahoney, J. (2001). Path-Dependent Explanations of Regime Change: Central America in Comparative Perspective, *Studies in Comparative International Development*, 36 (1), 111-141.
- Martín, I. (2003). Algeria's Political Economy (1999–2002): An Economic Solution to The Crisis?, *The Journal of North African Studies*, 8 (2), 34-74.
- Miş, N. ve Telci, İ. N. (2013). Devrimden Darbeye: Mısır’da Askeri Vesayet Dönemi, *Ortadoğu Analiz*, 5 (56).
- Mohsen-Finan, K. (1999). Le Règlement du Conflit du Sahara Occidental, *Politique Africaine*, 76 (4), 95-105.
- Matallah K., J. L. R. (2007). Proops, “Algerian Economic Development, 1968-1979: A Multiplier and Linkage Analysis, *Economic Systems Research* 4 (3), 257-268.
- Mortimer, R. A. (1984). Global Economy and African Foreign Policy: The Algerian Model, *African Studies Review*, 27 (1), 1-22.
- Mortimer, R. (1991). Islam and Multiparty Politics in Algeria. *Middle East Journal*, 45 (4), 575-593.
- Mortimer, R. (1996). Islamists, Soldiers, and Democrats: The Second Algerian War, *Middle East Journal* 50 (1), 18-39.

- Mortimer, R. (2000). Bouteflika and Algeria's Path from Revolt to Reconciliation, *Current History*, 99 (633), 10-15.
- Mortimer, R. (2006) State and Army in Algeria: The 'Bouteflika effect', *Journal of North African Studies* 11 (2), 155-171.
- Narli, N. (2000). Civil-military relations in Turkey, *Turkish Studies*, 1 (1), 107-127.
- Nielsen, S. C. (2005). Civil-Military Relations Theory and Military Effectiveness, *Public Administration and Management*, 10 (2), 61-84.
- Parks, R. P. (2005). An unexpected mandate? The April 8, 2004 Algerian presidential elections, *The Middle East Journal*, 59 (1), 98-106.
- Perlmutter, A., ve LeoGrande, W. M. (1982). The Party in Uniform: Toward a Theory of Civil-Military Relations in Communist Political Parties, *American Political Science Review*, 76 (4), 778-789.
- Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics, *The American Political Science Review*, 94 (2), 251-267.
- Pinto, M. D. C. (1998). European and American responses to the Algerian crisis, *Mediterranean Politics*, 3 (3), 63-80.
- Pion-Berlin, D. (1992). Military Autonomy and Emerging Democracies in South America. *Comparative Politics* 25 (1), 83-102.
- Porter, Geoff D. (2015). Algeria: Enter the Oligarchy, *Adelphi Series*, 55 (452), 79-96.
- Ravenel, B. (2003). L'Algérie s'intègre dans l'empire, *Confluences Méditerranée*, 45 (Spring), 115-123.
- Roberts, H. (1982). The Algerian Bureaucracy, *Review of African Political Economy*, 9 (24), 39-54.
- Roberts, H. (1990). A New Face for the FLN, *Africa Report* 35 (1), 41-43.
- Sadiki, L. (2000). Popular uprisings and Arab democratization, *International Journal of Middle East Studies*, 32 (1), 71-95.
- Sadki, L. (1995). Guided democracy in Algeria and Egypt, *Australian Journal of International Affairs*, 49 (2), 249-266.
- Sarigil, Z. (2014). The Turkish Military: Principal or Agent?, *Armed Forces & Society*, 40 (1), 168-190.
- Schiff, R. L. (1995). Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, *Armed Forces & Society*, 22 (1), 7-24.

- Schiff, R. L. (1996). Concordance Theory: A Response to Recent Criticism, *Armed Forces & Society*, 23 (2), 277-283.
- St John, P. (1968). Independent Algeria from Ben Bella to Boumédiène: II. Foreign Policy. *The World Today*, 24 (8), 339-345.
- Stanton, A. L. (2011). The changing face of El Moudjahid during the Algerian War of Independence. *The Journal of North African Studies*, 16 (1), 59-76.
- Szomolka I. (2006). The Algerian Presidential Elections of 2004: An Analysis of Power Relationships in the Political System”, *Mediterranean Politics*, 11 (1), 39-57.
- Terterov, M. (1996). Lessons from Political Liberalization, *Civil Society* 5 (54), 19-23.
- Testas, A. (2004). The United States' Approach to Algeria's Civil Conflict: Implications for Democratization, Internal Peace and Anti-American Violence. *Democratization*, 11 (2), 87-120.
- Turbe, G. (1988). Egypt: Arms manufacturing base for the Arab World, *International Defense Review* 1, 73-76.
- Vatikiotis, P. J. (1966). Tradition and political leadership: the example of Algeria, *Middle Eastern Studies*, 2 (4), 330-366.
- Volpi, F. (2006) Algeria's Pseudo-Democratic Politics: Lessons for Democratization in The Middle East, *Democratization*, 13 (3), 442-455.
- Volpi, F. (2013). Explaining (and Re-Explaining) Political Change in The Middle East During The Arab Spring: Trajectories of Democratization and of Authoritarianism in The Maghreb, *Democratization*, 20 (6), 969-990.
- Volman, D. (2003). The Bush Administration & African Oil: The Security Implications of US Energy Policy. *Review Of African Political Economy*, 30 (98), 573-584.
- Von Soest, C. (2015). Democracy Prevention: The International Collaboration of Authoritarian Regimes. *European Journal Of Political Research*, 54 (4), 623-638.
- Watson, Penny L. (2020) On The 25th Anniversary Of Michael Desch's When The Third World Matters: Explaining Why Iran's Latin America Grand Strategy Poses a Security Threat to The United States, *Democracy and Security*, 16 (1), 59-80.
- Werenfels, I. (2002). Obstacles to Privatisation of State-Owned Industries in Algeria: The Political Economy of a Distributive Conflict, *The Journal of North African Studies*, 7 (1), 1-28.
- Wickham, C. R. (1994). Beyond Democratization: Political Change in The Arab World, *Political Science And Politics*, 27 (3), 507-509.
- Wolf, A., ve Lefevre, R. (2013). Algeria: No Easy Times for The Generals, *The Journal of North African Studies*, 18 (3), 509-513.

- Yefsah, A. (1992). L'armée et Le Pouvoir en Algérie De 1962 À 1992. *Revue Des Mondes Musulmans et de La Méditerranée*, 2 (65), 77-95.
- Yeşiltaş, M. (2013). The Transformation of The Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*, 14 (4), 661-687.
- Zeraoui, Z. (2012). Algeria: Revolution, Army and Political Power, *Language and Intercultural Communication*, 12 (2), 133-145.
- Zoubir, Yahia H. (1995). Stalled Democratization of An Authoritarian Regime: The Case of Algeria”, *Democratization* 2 (2), 109-139.
- Zoubir, Y. ve Y. Boundel. (1998). The Question of Human Right in Algeria: An Analytical Approach, *Journal of Algerian Studies*, (3), 1-18.
- Zoubir, Y. H. (2011). The United States and Algeria: A New Strategic Partnership?, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 5 (4), 1-27.
- Zoubir, Y. H. (2015) Algeria's Roles in The OAU/African Union: From National Liberation Promoter to Leader in the Global War on Terrorism, *Mediterranean Politics*, 20 (1), 55-75,

İnternet Kaynakları

- Abdülaziz R. “Algeria: Test of power, pt II, ‘An Era of Tempests’”, *Al-Jazeera*, Ekim 2013.
- Abul-Magd, Z. “The Egyptian Revolution of Retired Generals”, *Foreign Policy*, 8 Mayıs 2013.
- Abul-Magd, Z. “The Army and the economy in Egypt”, *jadalliyya.com*, 23 Aralık 2011.
- Aghrout A. ve Yahya Z. (2009). Introducing Algeria’s President-for-Life, *Middle East Report Online*, 4 Ocak 2009.
- Allen, M. “Bush Meets With Algerian President”, *The Washington Post*, 6 Kasım 2001.
- Alilat, F. “Algérie : Les Habits Neufs Des Services Secrets”, *Jeune Afrique*, 14 Mart 2016.
- Aşkın, E. B. “Diplomatik ilişkilerin 60’ıncı yılında Türkiye-Cezayir ilişkileri güçlenmeye devam ediyor”, *Anadolu Ajansı*, 16 Mayıs 2022.
- Barrada, H. ve François S. “Alain Juppé. La France d'Alger à Kigali”, *Jeune Afrique*, 23-29 Haziran 1994.
- Bengali, S. “The Pentagon’s new Africa command raises suspicions about US motives”, *McClatchy Newspapers*, 29 Eylül 2008.
- Boumediène, H. “Proclamation du Conseil de la Révolution, *Le Monde Diplomatique*, 19 Haziran 1965.

- Boumazza, A. F. "L'Algérie Annule la Dette de Plusieurs Pays Africains d'un Montant de 902 Millions de Dollars", *Algérie-Focus*, 29 Mayıs 2013.
- Crossette, B. "Leader Tries to Brighten Algeria's Image", *The New York Times*, 24 Eylül 1999.
- Daniel J. "Le président Chadli Veut Renforcer la Coopération avec Le Continent Noir", *Le Monde*, 16 Mayıs 1981.
- Daoud, Z. "L'Economie du Maghreb en Difficulté", *Le Monde Diplomatique*, Temmuz 1991.
- Delaney, P. "Calm Is Deceptive in Berber Town in Algeria", *The New York Times*, 20 Ekim 1988.
- Frachon, A. "Le président algérien veut instaurer des relations « exceptionnelles » avec la France", *Le Monde*, 17 Haziran 2000b.
- Frances, G. "Réformes économiques dans une Algérie a feu et a sang," *Le Monde*, 27 Mayıs 1997.
- Garçon, J. "Maroc-Algérie: L'escalade de Bouteflika. Une Incursion Algérienne au Maroc Aggrave La Tension", *Libération*, 11 Ekim 1999.
- Ghanem-Yazbeck, D. "Despite Shakeups, Algeria's Security Apparatus Stronger Than Ever", *World Politics Review*, 17 Eylül 2015.
- Hallas, L. "Les patrons qui financent Bouteflika 4 ne cachent plus leur connexion", *Le Quotidien d'Algérie*, 11 Mart 2014.
- Harbi, M. "Massacre in Algeria", *Le Monde diplomatique*, Mayıs 2005.
- İbrahim, Y. M., "Liberalizing Steps Pushed in Algeria", *The New York Times*, 1 Kasım 1988.
- İbrahim, Y. M., "Islamic Party in Algeria Defeats Ruling Group in Local Elections", *The New York Times*, 14 Haziran 1990.
- Iflis, S. A., "La "détoufikisation" a commencé", *Liberté Algérie*, 19 Eylül 2015.
- Jean-Pierre T. "Algérie, autopsie d'un massacre", *Le Monde*, 11 Kasım 1997.
- KHelfa, M. Ag, "Assasionat, Affrontements Meurtriers, Prises d'Otages, Trafic d'Armes et de Drogues dans l'Espace Sahel-Saharien: Comment L'Algérie a Exporté 'Sa Guerre' au Mali", *L'Indépendant*, 7 Kasım 2009.
- Mandraud I., "En Algérie, Une Mobilisation Idéite Contre La Candidature d'Abdelaziz Bouteflika", *Le Monde*, 13 Mart 2014.

- Mammeri, A. “Ahmed Ouyahia : le DRS n’est Pas Opposé au Quatrième Mandat de Bouteflika”, *TSA*, 12 Mart 2014.
- Markey P. ve Lamine Chikhi, “Algeria Unveils Bouteflika Constitutional Reform Package”, *Reuters*, 16 Mayıs 2014.
- Nicolas, D. “Algérie: Dix Ans Après la Charte, où en Est La Réconciliation?”, *FranceInter*, 5 Ekim 2015.
- Obulutsa, G. “African Union will suspend Mauritania: AU chair”, *Reuters*, 9 Ağustos 2008.
- Ottoway, D. B. “Top Soviets Expelled By Egypt”, *The Washington Post*, 16 Eylül 1981.
- Oukaci, F. “Génération ALN – Génération ANP, *L’Expression*, 4 Temmuz 2004.
- Oukaci, F. “L’ambassadeur américain, Mr. Robert Ford, a déclaré que Washington n’a pas demandé à établir une base militaire en Algérie”, *L’Expression*, 5 Mart 2007.
- Ouazani, C. “Bouteflika et l’armée: je t’aime moi non plus”, *Jeune Afrique*, 2170–2171, 12-25 Ağustos 2002a.
- Ouazani, C. “Quand l’arme’e rompt la glace”, *Jeune Afrique*, 2182, 4-10 Kasım 2002b.
- Patrick B. “Le Commision d’Enquete: un devoir d’agir”, *Liberation*, 10 Kasım 1997.
- Rabia, S., “Mirage et réalité de la police politique”, *El-Watan*, 14 Eylül 2015.
- Ramdani, N. “Opinion: France must reckon with its dark history in Algeria. It’s not too late”, *Washington Post*, 29 Ocak 2020.
- Raufer, X. “La stratégie de la menace”, *L’Express*, 18 Ağustos 1994.
- Ryan, Y. “Anti-terrorism and uprisings”, *Al Jazeera*, 25 Şubat 2011.
- Sahar, L. “L’Algérie va intensifier l’effort d’exploration”, *El Watan*, 29 Kasım 2010.
- Sancha, N. “Algeria: Between Internal Challenges and International Courtship”, *Real Instituto Elcano*, 24 Ekim 2005.
- Schofield, H. “Colonial Abuses Haunt France”, *BBC*, 16 Mayıs 2005.
- Smith, C. S., “Algerian President Re-Elected, Though Rivals Claim Fraud”, *The New York Times*, 9 Nisan 2004.
- Titouche, A., “L’ardoise est de 3 milliards de dollars: l’Algérie efface la dette de dix pays africains”, *El Watan*, 31 Temmuz 2012
- Tuquoï, Jean-Pierre, “Paris va faciliter l’octroi des titres de séjour pour les Algériens”, *Le Monde*, 17 Haziran 2000.

- Weisman, S. R. "U.S. to Sell Military Gear to Algeria to Help It Fight Militants", *The New York Times*, 10 Aralık 2002.
- Wilkinson, T. ve Edwin D. "World Leaders Join 2 Million at King's Funeral", *Los Angeles Times*, 26 Temmuz 1999.
- Wright, R. ve Judy P. "Algerian Leader's Visit Signals Shift in U.S. Stance", *Los Angeles Times*, 12 Temmuz 2001.
- Zoubir, Y. (2019). The Algerian Crisis: Origins and Prospects for a 'Second Republic'. *Al Jazeera Centre for Studies*, 20 Mayıs 2019.
- "Alger officialise la "démission" du général Lamari", *Le Monde*, 4 Ağustos 2004.
- "Algeria Approves New Constitution", *The New York Times*, 25 Şubat 1989.
- "ALGÉRIE Au moins sept morts lors des derniers affrontements L'armée a adressé une sévère mise en garde aux islamistes", *Le Monde*, 28 Haziran 1991.
- "Algérie : ce que les présidents français ont déjà déclaré", *Le Monde*, 20 Ocak 2021.
- "Algérie-France : l'effet Bouteflika", *Le Monde*, 17 June, 2000a.
- "Algeria: Five Years After the Arab Uprisings," *Arab Barometer*, 15 Nisan 2017.
- "Algéria: le général a la retraite Hocine Benhadid interpellé", *RFI*, 1 Ekim 2015.
- "ALGÉRIE : les résultats officiels du premier tour des élections législatives Le FIS a remporté 188 sièges et près de 48 % des voix", *Le Monde*, 1 Ocak 1992.
- "ALGÉRIE : pour protester contre le découpage électoral Le FIS appelle à une grève générale illimitée à partir de samedi", *Le Monde*, 25 Mayıs 1991.
- "Algérie : trente ans après la révolte et les avancées d'octobre 1988, l'amère désillusion", *Jeune Afrique*, 5 Ekim 2018.
- "Algérie: une rivalité au sommet de l'Etat", *Le Monde*, 11 Nisan 2003.
- "Algerian army chief steps down", *The Guardian*, 5 Ağustos 2004.
- "Berber Unrest Threatens Algeria's Government", *The New York Times*, 18 Haziran 2001.
- "Bouteflika replaces six major generals", *La Tribune*, 26 Şubat 2000.
- "Burk expresses views of Britain over issues of military cooperation with Algeria, Western Sahara and Iran," *El Khabir*, 13 Kasım 2010.
- "Cezayir'in 25 yıllık istihbarat başkanı değişti", *TRT Haber*, 13 Eylül 2015.
- "La protestation gagne tout le pays", *El-Watan*, 7 Ocak 2011.

- “La succession de Bouteflika plane sur la réforme des services secrets”, *RFI*, 1 Eylül 2015.
- “Le silence officiel comblé par le web et les TV satellitaires”, *El-Watan*, 7 Ocak 2011a.
- “Les Algériens votent pour oublier la guerre civile”, *algerie-Watch.org*, 13 Aralık 2009.
- “Népotisme : Ces enfants des dirigeants qui réussissent dans les affaires”, *Algérie Focus*, 24 Eylül 2016.
- “Nouvelle épreuve de force en Algérie Les deux dirigeants du Front islamique du salut, MM. Madani et Benhadj arrêtés dimanche, seront traduits en justice pour "conspiration armée """, *Le Monde*, 2 Temmuz 1991.
- “Tedaïat termim el-amaziğiyetü liğayyetü ve tenniyyetü fi cezair [Arapça], *aljazerra.net*, 3 Ekim 2004.
- “Unité de Peuple: Integrite du Territoire”, *El-Mudjahid*, Sayı: 79, 15 Nisan 1961.
- “US arms Algeria for fight against Islamic terror”, *The Guardian*, 9 Aralık 2002.
- “U.S. and Algeria Resumi Ties Broken During '67 Mideast-War”, *The New York Times*, 13 Kasım 1974.
- “20 milliards de centimes pour la campagne de Bouteflika de la part des patrons”, *Algerie 360*, 12 Mart 2014.

Rapor-Analiz

- Abul-Magd, Z. (2014). Egypt’s Adaptable Officers: Power, Business, and Discontent. *ISPI Analiz* No. 265.
- Achy, L. (2013). The price of Stability in Algeria. *Carnegie Endowment for International Peace*, Rapor No. 25.
- Algeria: Unrest and Impasse in Kabyle, *International Crises Group*, Middle East/North Africa Report, no. 15, Kahire/Brüksel: 10 Haziran 2003.
- Breaking Algeria’s Economic Paralysis. *International Crises Groups*, Middle East/North Africa Report 192, Brussels: ICG, 19 Kasım 2018
- Darbouche, H. (2011). “Algeria’s Failed Transitions to a Sustainable Polity Coming to Yet Another Crossroads”, *MEDPRO Technical Report*, no. 7.
- Ghanem-Yazbeck, D. (2018). “Limiting Change Through Change The Key to the Algerian Regime’s Longevity”, *Carnegie Middle East Center*, Beirut.
- Kaush, K., Youngs, R. Algeria: Democratic Transition Case Study, Rapor 84, CDDRL, 25-26 Ekim 2007.

- Kuehn, D. (2016). Institutionalising Civilian Control of the Military in New Democracies: Theory and Evidence from South Korea, *German Institute of Global and Area Studies*, Working Paper 282.
- Lost in transition: The world according to Egypt's SCAF. *International Crisis Group*, Middle East Report 121, Brussels: ICG, 24 Nisan 2012.
- Mokhefi, M. Algeria: an unsteady partner for Europe. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, 29 Temmuz 2014.
- Nancy, M. (1979). *Chronique Economique, Annuaire de L'Afrique du Nord* Rapor no 17, Paris: CNRS.
- Roberts, H. (2007). Demilitarizing Algeria, *Carnegie Papers*, Rapor No. 86, Washington.
- Rabou, Ahmed A. (2016). Civil-Military Relations in the Middle East: A Comparative Study of the Political Role of the Military in Egypt and Turkey, *The Arab Reform Initiative*, Paris.
- Sayigh, Y. (2012). Above the State: The Officer's Republic in Egypt, *The Carnegie Paper*, Washington.
- Sayigh, Y. (2019). Owners of the Republic: an anatomy of Egypt's military economy. *The Carnegie Paper*, Washington.
- Telci, İ. N., (2018). Türkiye-Cezayir İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi, *ORSAM*, Analiz 301. Ankara.
- The Algerian Crisis: Not Over Yet (ICG Africa Report N. 24). *International Crises Groups*, Brüksel, 20 Ekim 2000.
- Tlemçani, R. (2008). Algeria under Bouteflika: Civil Strife and National Reconciliation, *Carnegie Middle East Center*, Rapor no. 7, Washington, DC.
- Yacoubian., M. (1997). Algeria's Struggle for Democracy, Occasional Paper no. 3, *Council on Foreign Relations*, New York.
- Wolf, S. O. (2013). Civil-Military Relations and Democracy in Bangladesh. Spotlight South Asia, *Foundation for Applied Political Science of South Asia (APSA)*, Heidelberg.
- "Algeria: Structural Adjustment Loan", *World Bank Report*, Aralık 1995.
- Corruption Perceptions Index. (2014). *Transparency.org.*, https://images.transparencycdn.org/images/2014_CPIBrochure_EN.pdf
- Economic Intelligence Unit, Algeria: Country Report, Mart 2011.
- National Energy Policy. *Report of the National Energy Policy Group*, Mayıs 2002.

Tezler

- Çelenk, A. A. (2003). *Türkiye ve Cezayir’de Ordu-Demokrasi İlişkisi: AB’nin Akdeniz Politikasının Başarı ya da Başarısızlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Miş, N. (2012). Güvenlikleştirme teorisi ve Türkiye’de güvenlikleştirme siyaseti: 1923-2003, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mortimer, R. A. (1968). *Foreign policy and its role in nation-building in Algeria*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Columbia University.
- Uzuner, Ş. (2019). Türkiye ve Cezayir Milli Mücadelelerinin Ders Kitaplarına Yansımalarının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Diğer

- Abdulaziz Buteflika, United Nations General Assembly Nineteenth Session, 1322. Plenary Meeting, New York, 26 Ocak 1965. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL6/605/71/PDF/NL660571.pdf?OpenElement>
- “Algeria: Civilian population caught in a spiral of violence”, *Amnesty International*, USA, 1997.
- “Algeria: Elections in the Shadow of Violence and Repression,” *Human Right Watcg/Middle East*, Yayın 9, no 4(E), 1997.
- “Algeria: Selected Issues and Statistical Appendix”, *International Monetary Fund*, IMF Staff Country, Report 98/97Number 98/97.
- “Plan of Action of the African Union High-Level Inter-Governmental Meeting on the Prevention and Combating of Terrorism in Africa”, *African Union*, Algiers, 11-14 Eylül 2002.
- “A Legacy of Impunity: a Threat to Algeria’s Future”, *Amnesty International*, London 2009.
- Chikh, S. (1979). "La politique africaine de l'Algerie." *Annuaire de l'Afrique du Nord* 17: 1-54. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS).
- Projet de Programme, Pour La Réalisation de la Révolution Démocratique Populaire, Front de Libération Nationale, Algier, 1962.
- US Congress (1995): House Committee on Foreign Affairs, Recent Developments in North Africa, Washington, DC: US Government Printing Office.

US Congress (1996): House Committee on International Relations, Terrorism in Algeria: Its Effects on the Country's Political Scenario, on Regional Stability, and on Global Security, Washington, DC: US Government Printing Office.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Sosyoloji bölümünde tamamlayan Berkan Özgür, yüksek lisans eğitimini de yine Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde “Muhallif Bir Söylem Biçimi Olarak Kürdistan (1980-2014)” isimli teziyle tamamlamıştır. Buna ek olarak 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Araştırma Görevlisi olarak akademik kariyerine başlayan Berkan Özgür, halen Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi’nde görevini sürdürmektedir.

